T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

OSMANLI DÖNEMİ İSTANBUL SEBİL VE ÇEŞME KİTABELERİNİN BİÇİM VE İÇERİK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Beyza TAYMAZ

2502110043

TEZ DANIŞMANI

Prof.Dr. Mehmet Baha TANMAN

İSTANBUL – 2022

ÖZ

OSMANLI DÖNEMİ İSTANBUL SEBİL VE ÇEŞME KİTABELERİNİN BİÇİM VE İÇERİK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Beyza Taymaz

On beşinci yüzyılda İstanbul'un fethiyle birlikte uzun yıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik yapmış olan kadim şehir İstanbul'da XVIII. yüzyıl sonuna kadar inşa edilmiş çeşme ve sebillerin kitabelerini biçim ve içerik açısından ele aldığımız bu doktora tezi çalışması için yapılan araştırmada günümüze ulaşmış çok sayıda eser olduğu tespit edilmiştir. Mevcut eserler arasından selektif bir katalog oluşturmak adına kitabeleri bezemeleriyle birlikte çoğu zaman teolojik ve edebî bir bakış açısıyla değerlendirerek farklılıklarını ortaya koymaya çalıştığımız örnekleri ele aldık. Toplam 143 adet çeşme ve sebilden oluşan kataloğumuzda kitabelerinin süsleme özellikleriyle ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı eserlerin mimarisi ve bezemeleri hakkında da ayrıntılı şekilde bilgi verilmiştir. XVIII. yüzyılda, yaklaşık on iki yıllık kısa bir dönemi kapsayan Lale Devri ile birlikte sayıca artan bu yapıların mimari, süsleme ve üslup özelliklerinde görülen değişim kadar kitabelerinde biçim ve içerik açısından gözlenen farklılıklar ve benzerlikler ile özdeşliklerin yansımaları transkribe edilen manzumelerin değerlendirme bölümünde ayrıca ele alınmıştır.

İstanbul'un hemen hemen bütün semtlerinde hiçbir sınırlandırma olmaksızın yapılan bu çalışmada çoğunluğu hayrat amacıyla ve zaruri ihtiyaçtan inşa edilmiş olan bu eserlerin aynı zamanda Osmanlı kültür ve sanatının estetik anlayışını yansıttığı, zengin içerikli kitabeleriyle toplumun maneviyatına hitap eden değerler taşıdığı, yüzyıllar içinde gelişen birçoğu devrin ileri gelen şairlerine yazdırılmış olan manzumelerde hangi temaların işlendiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Böylelikle bugüne kadar konuyla ilişkili yapılan araştırmalardan çok daha uzun dönemleri kapsayan eserler incelenerek bu eserlerin kimliği niteliğindeki kitabeler gerek süsleme gerek içerik bakımından hiç olmadığı kadar ayrıntılı şekilde çalışılmış, yapılarla alakalı ulaşılabilen eski ve güncel fotoğraflarla desteklenen çalışmamızın bilim dünyasına kazandırılması amaçlanmıştır. Böylece İstanbul'daki bu küçük

ölçekli yapıları ve kitabelerini kayıt altına alarak kültürel, sanatsal ve manevi değerininin fark edilmesini ve anlaşılmasını sağlamış olacağız.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı dönemi, İstanbul, Çeşme, Sebil, Kitabe, Süsleme

ABSTRACT

THE EVALUATION OF THE OTTOMAN PERIOD INSCRIPTIONS OF ISTANBUL SEBIL AND FOUNTAIN IN TERMS OF FORM AND CONTENT

Beyza Taymaz

By the conquest of the ancient city İstanbul in the fifteenth century which became the capital of the Ottoman Empire for many years we determined and discussed in the research carried out for this doctoral thesis the inscriptions of fountains and sebils in terms of form and content that was built until the end of the XVIII. century and reached to the present. In order to create a selective catalog among the existing works, we discussed the examples in which we tried to reveal the differences by evaluating the inscriptions with their ornaments, by theological and literary perspective. In our catalog, which consists of 143 fountains and sebils, detailed information is given about the architecture and decoration of the works, in which the inscriptions are explained in detail with their ornamental features. In addition to the changes in the architectural, ornamental and stylistic features of these buildings, which increased in number with the Tulip Period, which covered a short period of about twelve years in the XVIII. century, the differences and similarities observed in their inscriptions in terms of form and content, as well as the reflections of identities, were also discussed in the evaluation section of the transcribed poems.

In this study, which was carried out in almost all districts of Istanbul without any restrictions, these structures, most of which were built for charity and necessity, also reflect the aesthetic understanding of Ottoman culture and art, carry values that appeal to the spirituality of the society with their contentful inscriptions, many of which developed over the centuries has been tried to reveal which themes were handled in the poems that were written by the notable poets of its period. Thus, by examining the works covering much longer periods than the researches made on the subject so far, the inscriptions that can be qualified as the identity of these works have been studied in more detail than ever in terms of ornament and content, and it is aimed to bring our study, which is supported by the old and current photographs that

can be accessed, to the scientific world. Thus, by recording these small-scale structures and their inscriptions in Istanbul, we will ensure that their cultural, artistic and spiritual value is noticed and understood.

Keywords: Ottoman period, İstanbul, Fountain, Sebil, Inscription, Ornament

ÖNSÖZ

Osmanlı kültür ve mimarlık tarihinin önemli miraslarından çeşme ve sebillerin tarihî belge niteliğindeki kitabeleri ile ilgili yapılan bu çalışmayla başta sanat tarihi olmak üzere tarih, edebiyat, teoloji gibi farklı disiplinlerle ilişkili bilgiler sunulmuştur. Özverili ve kapsamlı bir çalışmanın ürünü olan bu tezin literatüre kazandırılması ve yeni araştırmacılara temel bir kaynak oluşturması temennimdir.

Doktora tezi olarak bana bu keyifli ve zengin konuyu öneren danışmanım, değerli hocam Prof. Dr. M. Baha Tanman'a, fikirleriyle tezime katkıda bulunan değerli jüri üyelerim Prof. Dr. A. Tarkan Okçuoğlu ve Prof. Dr. Zeynep Tarım'a, bu yolda ilk adımı atarken bana güç veren, engin deneyimi ve araştırmacı vizyonuyla beni motive eden kıymetli hocam Prof. Dr. Engin Akyürek'e, ulaşamadığım kaynakları en kısa sürede bana ulaştıran kıymetli büyüğüm ve hocam Prof. Dr. Nurhan Atasoy'a, lisans öğrenimimden bu yana her sorumda beni cevapsız bırakmayan ve bana emek veren değerli hocalarım Prof. Dr. Naci Tokmak ve Prof. Dr. Mehmet Kanar'a, dil alanında bana değerli katkıları olan sevgili hocam Prof. Dr. Hayati Develi'ye, beni yıllar önce nezaketle kaşılayıp akademik hayat serüvenine başlamamı sağlayan, tavsiyeleriyle her zaman yanımda olduğunu bildiğim değerli hocam, büyüğüm Prof.Dr. İskender Pala'ya, hat sanatı konusunda yardımını esirgemeyerek beni her zaman cevaplandırmış olan Prof. Dr. Süleyman Berk Hocam'a, kıymetli büyüğüm Rüknü Özkök'e, sevgili Dr. Gül Sarıdikmen ve Dr. Tuba Onat Çakıroğlu hocalarıma, İstanbul Büyükşehir ve ilçe belediyelerine ve ilgili muhtarlıklarına, arkadaşım Rüya Saygın'a, kurumdan çıkan yayınlarını bana hediye eden İBB-İSKİ'ye bu çalışmam boyunca burada adını sayamadığım desteğini esirgemeyen, bana yardımcı olan değerli hocalarım, sevgili arkadaşlarıma ve bu vesileyle tanışıp çalışmama katkıda bulunan yardımsever isimlere, küçük yaştan itibaren İstanbul'un kültür ve tarihine ilgi duymama katkısı olan çok sevgili annem Yüksel Bılıkçı ve rahmetli babam Mustafa Bılıkçı'ya, bu zorlu ama keyifli süreçte hep yanımda olarak bana sonsuz destek olan, kıymetli zamanından ayırarak fotoğraf çekimlerinde dahi bana sabırla yardımcı olan çok sevgili eşim Prof. Dr. Tuncay Taymaz'a teşekkürlerimi sunarım.

BEYZA TAYMAZ, İstanbul, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ ii

ABSTRACT iv

ÖNSÖZ vi

ÇEŞME VE SEBİLLER LİSTESİ x

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ xvii

KISALTMALAR xxiv

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

SU VE SU YAPILARINA GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Su, Su Kültürü ve Su Mimarisi 8

1.2. Osmanlı Döneminde Su ve Su Mimarisine Genel Bir Bakış 14

1.3 Su ve Su Mimarisinin Edebiyata Yansımaları 18

1.4 Osmanlı Döneminde İstanbul'da Su Kaynakları 29

1.4.1 Halkalı Suları 30

1.4.2 Kırkçeşme Suları 33

1.4.3 Taksim Suları 35

1.4.4 Üsküdar Suları 36

1.5. Çeşme 39

1.5.1 Osmanlı'da Çeşme Mimarisi 46

1.5.2 Çeşme Tipolojisi 50

1.5.3 Çeşmelerde Kullanılan Yapı Malzemesi ve Üslup Özellikleri 54

1.6. Sebil 56

1.7. Kitabe 59

İKİNCİ BÖLÜM

KATALOG

2.1. XV. ve XVI. Yüzyıl Çeşme ve Sebilleri 65

2.2. XVII. Yüzyıl Çeşmeleri ……..……. 94
2.3. XVIII. Yüzyıl Çeşme ve Sebilleri ……..……...… 121

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TESPİT VE DEĞERLENDİRME

3.1. Çeşme ve Sebil Kitabelerinde Tespit Edilen Bezemeler ……...… 327
3.1.1 Bitkisel Bezemeler ……..… 327
3.1.2 Geometrik Bezemeler ……..… 354
3.1.3 Stilize Bezemeler.....… 360
3.1.4 Nesneli Bezemeler ……... 361
3.1.5 Çini Örnekleri .....…….. 363
3.1.6 Hayvan Betimlemeli Bezemeler .....… 363
3.1.7 Meyve Betimlemeli Bezemeler .....… 364
3.2. Çeşme ve Sebil Kitabelerinde İçerik ve Atıflar ……..… 365
3.2.1 Eserin Tanımı ve Etiketi ……..... 365
3.2.2 Âb-ı Hayat, Hızır ve İskender ……..… 367
3.2.3 Kerbelâ, Hasan ve Hüseyin ...…..… 373
3.2.4 Kur'an-ı Kerim'den Ayetler.....… 376
3.2.5 Dinî Terimli Kitabeler ……..… 380
3.2.6 Kevser, Hz.Ali ve Saki-i Kevser ……..… 384
3.2.7 Dünya-Ahiret İlişkisi ……..… 392
3.2.8 Allah, Muhammed Peygamber, Dört Halife ve Onlara Yakın İsimler ……..…… 401
3.2.9 Efsanevi ve Tarihî Şahsiyetler .....… 410
3.2.10 Fırat Suyu ……..… 413
3.2.11 Şehir ve Semt İsimleri ……..… 413
3.2.12 Hadisler ……..… 417
3.2.13 Sakalar ……..… 418
3.2.14 Tarikatlar ……..… 419
3.2.15 Zemzem ……..… 421
3.2.16 Selsebil ……..… 425

3.2.17 Dünyevi İçerikli Kitabeler ……..…. 428
3.2.18 Astronomik Unsurlar ……..…. 431
3.2.19 Mitolojik Unsurlar ……..……..…. 432

SONUÇ …… 433
KAYNAKÇA …….. 450
EKLER …… 474
ÖZGEÇMİŞ …… 774

ÇEŞME VE SEBİLLER LİSTESİ

2.1. XV. ve XVI. Yüzyıl …..……..... 65

2.1.1. Davud Paşa Çeşmesi H.890 / M.1485-1486 …..... 65

2.1.2. Defterdar Nazlı Mahmud Çelebi Çeşmesi H.950 / M.1543-1544.... 66

2.1.3. Kazlı Çeşme H.953 / M.1546-1547 ……..... 67

2.1.4. Rüstem Paşa Çeşmesi H.957 / M.1550-1551 …..... 69

2.1.5. Semiz Ali Paşa Çeşmesi H.966 / M.1558-1559 70

2.1.6. Şahrah Çeşmesi H.967 / M.1559-1560 ……..... 71

2.1.7. Uşşaki Tekkesi Çeşmesi H.970 / M.1562-1563 72

2.1.8. Kalın Ali Paşa Çeşmesi H.973 / M.1565-1566 73

2.1.9. Kanuni Sultan Süleyman Çeşmesi (Büyükçekmece) H. 974 / M. 1566-1567 …..……. 74

2.1.10. Kanuni Sultan Süleyman Çeşmesi (Aksaray) H.974 / M.1566-1567 …… 75

2.1.11. Haydar Paşa Çeşmesi H.977 / M.1569-1570 76

2.1.12. Âşık Paşazade Çeşmesi H.978 / M.1570-1571 ……...…… 77

2.1.13. Hacı Mehmed Ağa Çeşmesi H.989 / M.1581-1582 …...…..... 79

2.1.14. Yakub Kethüda Çeşmesi H.993 / M.1585 80

2.1.15. Ayakapı Çeşmesi H.994 / M.1585-1586 ……..... 82

2.1.16. Mesih Mehmed Paşa Çeşmesi H.994 / M.1585-1586 ……..... 83

2.1.17. El-Hac Mehmed Ağa Çeşmesi H.995 / M.1586-1587 …...…..... 84

2.1.18. Zal Mahmud Paşa Çeşmesi (Şah Sultan Çeşmesi) H.998 / M.1589-1590 ……...…..... 85

2.1.19. Cevkani Halil Ağa Çeşmesi H.1000 / M.1591-1592 …....…..... 86

2.1.20. Koca Sinan Paşa Sebili H.1002 / M.1593-1594 ……..... 88

2.1.21. Takyeci İbrahim Ağa Sebili H.1002 / M.1593-1594 …....…..... 89

2.1.22. Cerrah Mehmed Paşa Çeşmesi H.1003 / M.1594-1595 91

2.1.23. Ayşe Sultan Çeşmesi H.1007 / M.1598-1599 ……..……. 92

2.2. XVII. Yüzyıl …..……..... 94

2.2.1. Siyavuş Paşa Çeşmesi H.1011 / M.1602-1603 …..……..... 94

2.2.2. Kaptan-ı Derya Sadrazam Öküz Mehmed Paşa Çeşmesi H.1027 / M.1617-16 .....……..…….. 95

2.2.3. Mehmed Kethüda Çeşmesi H.1034 / M.1624-1625 ……..…..... 96

2.2.4. Gürcü Mehmed Paşa Çeşmesi H.1035 / M.1625-1626 ...…..... 97

2.2.5. Ruznameci İbrahim Efendi Çeşmesi H.1044 / M.1632-1633 98

2.2.6. Kaptan-ı Derya Uzun Piyale Mehmed Paşa Çeşmesi H.1048 / M.1638-1639 99

2.2.7. Vezir Mehmed Paşa Çeşmesi H.1052 / M.1642-1643 ……..... 100

2.2.8. Matbah Emini Hasan Ağa Çeşmesi H.1059 / M.1649-1650 102

2.2.9. Köprülü Mehmed Paşa Çeşmesi H.1072 / M.1661-1662 ……..... 104

2.2.10. Muslu Ağa Çeşmesi H.1077 / M.1666-1667 ……..…..... 105

2.2.11. Abbas Ağa Çeşmesi (Üsküdar/Hünnap Sok.) H.1080 / M.1669-1670 ……..……..... 106

2.2.12. Abbas Ağa Çeşmesi (Üsküdar/Ferah Sok.) H.1080 / M.1669-1670 ……..... 108

2.2.13. Şeyh Selami Ali Efendi Çeşmesi H.1088 / M.1677-1678 ……..... 109

2.2.14. Yakub Ağa Çeşmesi H.1089 / M.1678-1679 ……..……..... 110

2.2.15. Mustafa Ağa Çeşmesi H.1092 / M.1681-1682 ……..... 112

2.2.16. Köprülü Hemşiresi Çeşmesi H.1092 / M.1681-1682 ……..... 113

2.2.17. Silahdar Mustafa Ağa Çeşmesi H.1094 / M.1682-1683 ...……..... 114

2.2.18. Mehmed Ağa Çeşmesi H.1097 / M.1685-1686 ……..……..... 116

2.2.19. Şatır Hasan Ağa Çeşmesi H.1104 / M.1692-1693 ……...…..... 117

2.2.20. Ali Efendizade Abdullah Ağa Çeşmesi H.1105 / M.1693-1694 ... 118

2.2.21. Sadrazam Sürmeli Ali Paşa Çeşmesi H.1105 / M.1693-1694 119

2.3. XVIII. Yüzyıl …..……..……..... 121

2.3.1. Feyzullah Efendi Çeşmesi H.1112 /M.1700-1701 …..……..... 121

2.3.2. Seyyid Ali Fazıl Efendi Çeşmesi H.1113 / M.1701-1702 …..... 122

2.3.3. Haseki İsmail Ağa Çeşmesi H.1115 / M.1703-1704 …….....…..... 123

2.3.4. Süleyman Ağa Çeşmesi H.1116 /M.1704-1705 …….……...…..... 124

2.3.5. III. Ahmed Çeşmesi (Aynalıkavak Çeşmesi)
H.1116 / M.1704-1705 …… 126

2.3.6. Moralı Sadrazam Hasan Paşa Çeşmesi H.1116 / M.1704-1705 …. 128

2.3.7. Hacı Ahmed Paşa Çeşmesi H.1116 / M.1704-1705 …….……... 129

2.3.8. Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi (Galata)
H.1118 / M.1706-1707……. 130

2.3.9. Mehmed Efendi Çeşmesi (Mehmed / Mustafa Bey Çeşmesi)
H.1118 / M.1706-1707 ……..... 132

2.3.10. Hacı Halil Efendi Çeşmesi H.1119 / M.1707-1708 ……..……..... 134

2.3.11. Kaptan-ı Derya Hacı İbrahim Paşa Sebili H.1120 / M.1708-1709 136

2.3.12. Hacı Mehmed Ağa Çeşmesi H.1120 / M.1708-1709 …….……... 137

2.3.13. Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi ve Sebili
H.1121 / M.1709-1710 ……..…… 139

2.3.14. Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi H.1122 / M.1710-1711 …..…...……... 141

2.3.15. Hatice Sultan Çeşmesi H.1123 / M.1711-1712 …….....……... 143

2.3.16. Adile Sultan Çeşmesi (Hafız Abdülkerim Ağa Çeşmesi)
H.1123 / M.1711-1712 ……..……...…..……... 145

2.3.17. Tersane Emini Rakım Mehmed Paşa Çeşmesi
H.1128 / M.1715-1716 ……..……...…..……... 148

2.3.18. Hacı Mustafa Ağa Çeşmesi H.1130 / M.1717-1718 ...…..……..... 149

2.3.19. III. Ahmed Kütüphane Çeşmesi H.1131 / M.1718-1719 ...……... 150

2.3.20. Şehremini Çeşmesi (İnadiye Baba Çeşmesi)
H.1132 / M.1719-1720 …….…….…… 153

2.3.21. Damad İbrahim Paşa Çeşmesi (Orta Çeşme)
H.1132 / M.1719-1720 ……..…….……... 154

2.3.22. Damad İbrahim Paşa Çeşmesi ve Sebili
H.1132 / M.1719-1720 ……..…….……... 157

2.3.23. Damad İbrahim Paşa Çeşmesi (Çubuklu) H.1133 / M.1720-1721 161

2.3.24. Âşub Kadın Çeşmesi H.1133 / M.1720-1721 ……..……... 164

2.3.25. Kâtip Muslıhüddin Çeşmesi H.1133 / M.1720-1721 …...…….. 165

2.3.26. III. Ahmed Çeşmesi (Sadabad) H.1134 / M.1721-1722 …...…... 167

2.3.27. Ahmediye Çeşmesi ve Sebili (Tersane Emini Hacı Ahmed Ağa Çeşmesi ve Sebili) H.1134 / M.1721-1722 ……..…... 169

2.3.28. İbnü'l Emin Ahmed Ağa Çeşmesi (Tersane Emini Hacı Ahmed Ağa Çeşmesi / Üsküdar) H.1134 / M.1721-1722 ……..…...…... 173

2.3.29. Hatice Hanım Çeşmesi (Ebezade Abdullah Efendi Çeşmesi) H.1135 / M.1722-1723 ……..……..…...…... 175

2.3.30. Hibetullah Hanım Çeşmesi H.1136 / M.1723-1724 …...…...…... 176

2.3.31. Fındıklılı Mehmed Ağa Çeşmesi (Silahdar Mehmed Ağa Çeşmesi) H.1138 / M.1725-1726 ……..…... 178

2.3.32. Hacı Beşir Ağa Çeşmesi H.1140 / M.1727-1728 ……..…... 180

2.3.33. İbnü'l Emin Ahmed Ağa Çeşmesi (Tersane Emini Hacı Ahmed Ağa Çeşmesi / Kasımpaşa) H.1140 / M.1727-1728 …….. 182

2.3.34. Damad İbrahim Paşa Çeşmesi (Üsküdar) H.1141 / M.1728-1729 184

2.3.35. Emetullah Kadın Çeşmesi (Başkadın Çeşmesi) H.1141 / M.1728-1729 ……..……... 185

2.3.36. Ayşe Hanım Çeşmesi H.1141 / M.1728-1729 ……..…... 187

2.3.37. Genç Mehmed Paşa Çeşmesi H.1141 / M.1728-1729 ……...…... 188

2.3.38. Feyzullah Efendi Meydan Çeşmesi H.1141 / M.1728-1729 ..…... 190

2.3.39. Kethüda Mehmed Paşa Çeşmesi H.1141 / M.1728-1729 …...…... 191

2.3.40. Mihrişah Kadın Çeşmesi (Safiye Sultan Çeşmesi) H.1141 / M.1728-1729 ……..…... 193

2.3..41. Şehzade Mustafa Çeşmesi H.1141 / M.1728-1729 ……..... 195

2.3.42. Şehzade Numan Çeşmesi H.1141 / M.1728-1729 ……...…... 196

2.3.43. Şehzade Seyfeddin Çeşmesi (Mihrişah Kadın Çeşmesi) H.1141 / M.1728-1729 ……..…... 197

2.3.44. Ümmü Gülsüm Sultan Çeşmesi H.1141 / M.1728-1729 ……..... 198

2.3.45. III. Ahmed Meydan Çeşmesi H.1141 / M.1728-1729 ……..…... 200

2.3.46. Emetullah Gülnuş Valide Sultan Meydan Çeşmesi

(III. Ahmed Meydan Çeşmesi) H.1141 / M.1728-1729 ……..... 206

2.3.47. Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa Çeşmesi
H.1142 / M.1729-1730 ……..…….....…... 211

2.3.48. Mihrimah Sultan Çeşmesi (Cağalızade İbrahim Bey Çeşmesi)
H.1142 / M.1729-1730 ……...….... 213

2.3.49. Mirâlem Halil Ağa Çeşmesi H.1144 / M.1729-1730 …..……..... 215

2.3.50. Saliha Sultan Çeşmesi (Kadiriler Çeşmesi)
H.1144 / M.1731-1732 …….. 217

2.3.51. Tersane Emini Hacı Ahmed Ağa Çeşmesi (Tepebaşı)
H.1145 / M.1732-1733 ……..…… 218

2.3.52. Kaptan-ı Derya Maryol Hacı Hüseyin Paşa Çeşmesi
H.1145 / M.1732-1733 ……..…… 220

2.3.53. Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi (Tersane Emini Sürmeli
Ali Paşa Çeşmesi) H.1145 / M.1732-1733 221

2.3.54. Kaptan-ı Derya Kemankeş Kara Mustafa Paşa Çeşmesi
(Reissülküttab İsmail Efendi Çeşmesi) H.1145 / M.1732-1733 ... 223

2.3.55. Hacı Beşir Ağa Çeşmesi (Kazancı Yokuşu)
H.1145 / M.1732-1733 …….. 225

2.3.56. Hafız Ahmed Paşa Çeşmesi H.1145 / M.1732-1733 ….……... 227

2.3.57. İbrahim Efendi Çeşmesi H.1145 / M.1732-1733 …...……... 229

2.3.58. Kıblelizade Mehmed Bey Çeşmesi H.1145 / M.1732-1733 …..... 229

2.3.59. Vuslat Kadın Çeşmesi H.1145 / M.1732-1733 …….……..... 231

2.3.60. Verdinaz Kadın Çeşmesi H.1145 / M.1732-1733 …….……..... 232

2.3.61. Bereketzade Çeşmesi H.1145 / M.1732-1733 …...……..... 234

2.3.62. Saliha Sultan Çeşmesi ve Sebili H.1145 / M.1732-1733 …...…... 239

2.3.63. Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi H.1145 / M.1732-1733 244

2.3.64. Tophane Meydan Çeşmesi H.1145 / M.1732-1733 …….……. 248

2.3.65. Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi Sebili ve Çeşmeleri
(I.Mahmud Sebili / Davutpaşa) H.1146 /M.1733-1734 ….……... 254

2.3.66. Hacı Beşir Ağa Çeşmesi (Kocamustafapaşa)
H.1150 / M.1737-1738 ……..…… 258

2.3.67. Ali Ağa Çeşmesi H.1150 / M.1737-1738 ……. 259

2.3.68. Ayrılık Çeşmesi H.1154 / M.1741-1742 ……. 260

2.3.69. Mehmed Emin Ağa Çeşmesi ve Sebili H.1154 / M.1741-1742 263

2.3.70. Sadeddin Efendi Sebili ve Çeşmesi H.1154 / M.1741-1742 ....… 266

2.3.71. İshak Ağa Çeşmesi H.1154 / M.1741-1742 ……..…. 269

2.3.72. Hacı Beşir Ağa Külliyesi Sebili ve Çeşmeleri (Cağaloğlu) H.1157 /M.1744-1745 ……..…..…. 270

2.3.73. Ümmü Gülsüm Hatun Çeşmesi H.1158 / M.1745-1746 ……. 275

2.3.74. Sadrazam Seyyid Hasan Paşa Külliyesi Çeşmesi ve Sebili H.1158 / M.1745-1746 ……..……..…….. 278

2.3.75. İshak Ağa Çeşmesi (On Çeşmeler) H.1159 / M.1746-1747 …..... 281

2.3.76. Kaptan-ı Derya Süleyman Paşa Çeşmesi (Seferikoz Çeşmesi) H.1164 / M.1750-1751 ……..... 283

2.3.77. Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi H.1168 / M.1754-1755 ……..... 285

2.3.78. Nuruosmaniye Sebili H.1169 / M.1755-1756 ……..……..... 286

2.3.79. Laleli Külliyesi Sebili ve Çeşmeleri H.1174-1177 / M.1760-1764 ……. 288

2.3.80. Zeynep Sultan Çeşmesi H.1184 / M.1770-1771 ……..….. 290

2.3.81. Tersane Emini Recai Mehmed Efendi Sebili ve Çeşmeleri H.1189 / M.1774-1775 ……..……..…….. 291

2.3.82. Sineperver Valide Sultan Çeşmesi H.1194 / M.1780 ……..….. 294

2.3.83. Canfeda Kadın Çeşmesi (Hazinedar Şevkinihal Usta Çeşmesi) H.1195 / M.1780-81 ……..……..... 297

2.3.84. Dülgerzâde Çeşmesi H.1195 / M.1780-1781 ……..…….. 299

2.3.85. Kaptan-ı Derya Sadrazam Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi (Kasımpaşa Nalıncı Yokuşu-Paşa Yokuşu) H.1195 / M.1780-81 301

2.3.86. Kaptan-ı Derya Sadrazam Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi (Büyükdere) H.1197 / M.1782-1783 ……..…….. 303

2.3.87. I. Abdülhamid Çeşmesi H.1197 / M.1782-1783 ……..…… 304

2.3.88. Kaptan-ı Derya Sadrazam Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi (Yıkılan Kalyoncular Kışlası) H.1199 / M.1784-1785 ……..……. 308

2.3.89. Kaptan-ı Derya Sadrazam Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi (Kasımpaşa Medresesi Sok.) XVIII. Yüzyıl ……..……..……... 309

2.3.90. Kaptan-ı Derya Sadrazam Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi (Kasımpaşa Güzelce Sok.) XVIII. Yüzyıl ……..……....…... 310

2.3.91. Cevriye Hatun Çeşmesi (Anadolu Kavağı İskele Çeşmesi) H.1201 / M.1786-1787 ……..……...……... 311

2.3.92. El-Hac Mustafa Çeşmesi H.1202 / M.1787-1788 ……..……... 314

2.3.93. Silahdar Seyyid Abdullah Ağa Çeşmesi (Kaptan-ı Derya Silahdar Yusuf Paşa Çeşmesi) H.1206 / M.1791-1792 ……..…..... 315

2.3.94. Süleymaniye Meydan Çeşmesi H.1207 / M.1792-1793 ……... 316

2.3.95. Ebu Bekir Ağa Çeşmesi H.1208 /M.1793-1794 ……..…….. 318

2.3.96. Meryem Kadın Çeşmesi H.1208 /M.1793-1794 ……..……..... 319

2.3.97. Ayşe Hatun Çeşmesi H.1209 / M.1794-1795 ……..……..... 321

2.3.98. Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi ve Sebili H.1210 / M.1795-1796 …….. 322

2.3.99. Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa Çeşmesi H.1213 / M.1798-1799 ……..…… 325

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

2.1 XV. ve XVI. Yüzyıl ……..... 474

Fotoğraf 2.1.1. Davud Paşa Çeşmesi H.890 / M.1485-1486 …..... 474

Fotoğraf 2.1.2. Defterdar Nazlı Mahmud Çelebi Çeşmesi H.950 / M.1543-1544 477

Fotoğraf 2.1.3. Kazlı Çeşme H.953 / M.1546-1547 ……..... 478

Fotoğraf 2.1.4. Rüstem Paşa Çeşmesi H.957 / M.1550-1551 …..... 481

Fotoğraf 2.1.5. Semiz Ali Paşa Çeşmesi H.966 / M.1558-1559 …….. 483

Fotoğraf 2.1.6. Şahrah Çeşmesi H.967 / M.1559-1560 …… 485

Fotoğraf 2.1.7. Uşşaki Tekkesi Çeşmesi H.970 / M.1562-1563 …….. 487

Fotoğraf 2.1.8. Kalın Ali Paşa Çeşmesi H.973 / M.1565-1566 ……... 489

Fotoğraf 2.1.9. Kanuni Sultan Süleyman Çeşmesi (Büyükçekmece) H. 974 / M. 1566-1567 …..……..…… 490

Fotoğraf 2.1.10. Kanuni Sultan Süleyman Çeşmesi (Aksaray) H.974 / M.1566-1567 …… 492

Fotoğraf 2.1.11. Haydar Paşa Çeşmesi H.977 / M.1569-1570 493

Fotoğraf 2.1.12. Âşık Paşazade Çeşmesi H.978 / M.1570-1571 …..……... 495

Fotoğraf 2.1.13. Hacı Mehmed Ağa Çeşmesi H.989 / M.1581-1582 …..... 497

Fotoğraf 2.1.14. Yakub Kethüda Çeşmesi H.993 / M.1585 498

Fotoğraf 2.1.15. Ayakapı Çeşmesi H.994 / M.1585-1586 …..... 499

Fotoğraf 2.1.16. Mesih Mehmed Paşa Çeşmesi H.994 / M.1585-1586 …..... 500

Fotoğraf 2.1.17. El-Hac Mehmed Ağa Çeşmesi H.995 / M.1586-1587 …..... 501

Fotoğraf 2.1.18. Zal Mahmud Paşa Çeşmesi (Şah Sultan Çeşmesi) H.998 / M.1589-1590 ……...…..... 503

Fotoğraf 2.1.19. Cevkâni Halil Ağa Çeşmesi H.1000 / M.1591-1592 ..…..... 504

Fotoğraf 2.1.20. Koca Sinan Paşa Sebili H.1002 / M.1593-1594 …..... 505

Fotoğraf 2.1.21. Takyeci İbrahim Ağa Sebili H.1002 / M.1593-1594 ..…..... 509

Fotoğraf 2.1.22. Cerrah Mehmed Paşa Çeşmesi H.1003 / M.1594-1595 511

Fotoğraf 2.1.23. Ayşe Sultan Çeşmesi H.1007 / M.1598-1599 ……..……. 513

2.2 XVII. Yüzyıl ..……..……..……..... 515

Fotoğraf 2.2.1. Siyavuş Paşa Çeşmesi H.1011 / M.1602-1603 …..……..... 515

Fotoğraf 2.2.2. Kaptan-ı Derya Sadrazam Öküz Mehmed Paşa Çeşmesi H.1027 / M.1617-16 .....…..…….. 516

Fotoğraf 2.2.3. Mehmed Kethüda Çeşmesi H.1034 / M.1624-1625 …..…..... 518

Fotoğraf 2.2.4. Gürcü Mehmed Paşa Çeşmesi H.1035 / M.1625-1626 519

Fotoğraf 2.2.5. Ruznameci İbrahim Efendi Çeşmesi H.1044 / M.1632-1633 520

Fotoğraf 2.2.6. Kaptan-ı Derya Uzun Piyale Mehmed Paşa Çeşmesi H.1048 / M.1638-1639 522

Fotoğraf 2.2.7. Vezir Mehmed Paşa Çeşmesi H.1052 / M.1642-1643 …..... 524

Fotoğraf 2.2.8. Matbah Emini Hasan Ağa Çeşmesi H.1059 / M.1649-1650 ... 526

Fotoğraf 2.2.9. Köprülü Mehmed Paşa Çeşmesi H.1072 / M.1661-1662 ….... 529

Fotoğraf 2.2.10. Muslu Ağa Çeşmesi H.1077 / M.1666-1667 ……..... 530

Fotoğraf 2.2.11. Abbas Ağa Çeşmesi (Üsküdar/Hünnap Sok.) H.1080 / M.1669-1670 ……..……..... 531

Fotoğraf 2.2.12. Abbas Ağa Çeşmesi (Üsküdar/Ferah Sok.) H.1080 / M.1669-1670 ……..…..... 532

Fotoğraf 2.2.13. Şeyh Selami Ali Efendi Çeşmesi H.1088 / M.1677-1678 …. 533

Fotoğraf 2.2.14. Yakub Ağa Çeşmesi H.1089 / M.1678-1679 …..……..... 535

Fotoğraf 2.2.15. Mustafa Ağa Çeşmesi H.1092 / M.1681-1682 ……..... 537

Fotoğraf 2.2.16. Köprülü Hemşiresi Çeşmesi H.1092 / M.1681-1682 …..... 538

Fotoğraf 2.2.17. Silahdar Mustafa Ağa Çeşmesi H.1094 / M.1682-1683 539

Fotoğraf 2.2.18. Mehmed Ağa Çeşmesi H.1097 / M.1685-1686 …..……..... 542

Fotoğraf 2.2.19. Şatır Hasan Ağa Çeşmesi H.1104 / M.1692-1693 .....…..... 543

Fotoğraf 2.2.20. Ali Efendizade Abdullah Ağa Çeşmesi H.105/M.1693-1694 544

Fotoğraf 2.2.21. Sadrazam Sürmeli Ali Paşa Çeşmesi H.1105 / M.1693-1694 545

2.3 XVIII. Yüzyıl ……..……..... 546

Fotoğraf 2.3.1. Feyzullah Efendi Çeşmesi H.1112 /M.1700-1701 …...…….. 546

Fotoğraf 2.3.2. Seyyid Ali Fazıl Efendi Çeşmesi H.1113 / M.1701-1702 547

Fotoğraf 2.3.3. Haseki İsmail Ağa Çeşmesi H.1115 / M.1703-1704 .....…..... 548

Fotoğraf 2.3.4. Süleyman Ağa Çeşmesi H.1116 /M.1704-1705 ……..…..... 549

Fotoğraf 2.3.5. III. Ahmed Çeşmesi (Aynalıkavak Çeşmesi) H.1116 / M.1704-1705 …… 550

Fotoğraf 2.3.6. Moralı Sadrazam Hasan Paşa Çeşmesi H.1116/M.1704-1705 551

Fotoğraf 2.3.7. Hacı Ahmed Paşa Çeşmesi H.1116 / M.1704-1705 ……..... 552

Fotoğraf 2.3.8. Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi (Galata) H.1118 / M.1706-1707……. 553

Fotoğraf 2.3.9. Mehmed Efendi Çeşmesi (Mehmed / Mustafa Bey Çeşmesi) H.1118 / M.1706-1707 ……..... 555

Fotoğraf 2.3.10. Hacı Halil Efendi Çeşmesi H.1119 / M.1707-1708 …….. 556

Fotoğraf 2.3.11. Kaptan-ı Derya Hacı İbrahim Paşa Sebili H.1120/M.1708-1709 558

Fotoğraf 2.3.12. Hacı Mehmed Ağa Çeşmesi H.1120 / M.1708-1709 ……..... 561

Fotoğraf 2.3.13. Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi ve Sebili H.1121 / M.1709-1710 ……..…… 562

Fotoğraf 2.3.14. Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi H.1122 / M.1710-1711 …..…..... 564

Fotoğraf 2.3.15. Hatice Sultan Çeşmesi H.1123 / M.1711-1712 …..……... 567

Fotoğraf 2.3.16. Adile Sultan Çeşmesi (Hafız Abdülkerim Ağa Çeşmesi) H.1123 / M.1711-1712 ……..……...…..……... 570

Fotoğraf 2.3.17. Tersane Emini Rakım Mehmed Paşa Çeşmesi H.1128 / M.1715-1716 ……..……...…..……... 574

Fotoğraf 2.3.18. Hacı Mustafa Ağa Çeşmesi H.1130 / M.1717-1718 ……..... 576

Fotoğraf 2.3.19. III. Ahmed Kütüphane Çeşmesi H.1131 / M.1718-1719 577

Fotoğraf 2.3.20. Şehremini Çeşmesi (İnadiye Baba Çeşmesi) H.1132 / M.1719-1720 ……..……..…… 579

Fotoğraf 2.3.21. Damad İbrahim Paşa Çeşmesi (Orta Çeşme) H.1132 / M.1719-1720 ……..……..……... 581

Fotoğraf 2.3.22. Damad İbrahim Paşa Çeşmesi ve Sebili (Şehzadebaşı) H.1132 / M.1719-1720 ……..…….…….. 583

Fotoğraf 2.3.23. Damad İbrahim Paşa Çeşmesi (Çubuklu) H.1133 / M.1720-1721 ……..…… 588

Fotoğraf 2.3.24. Âşub Kadın Çeşmesi H.1133 / M.1720-1721 …….. 591

Fotoğraf 2.3.25. Kâtip Muslıhüddin Çeşmesi H.1133 / M.1720-1721 …..... 594

Fotoğraf 2.3.26. III. Ahmed Çeşmesi (Sadabad) H.1134 / M.1721-1722 ….... 596

Fotoğraf 2.3.27. Ahmediye Çeşmesi ve Sebili (Tersane Emini Hacı Ahmed Ağa Çeşmesi ve Sebili) H.1134 / M.1721-1722 …….. 601

Fotoğraf 2.3.28. İbnü'l Emin Ahmed Ağa Çeşmesi (Tersane Emini Hacı Ahmed Ağa Çeşmesi / Üsküdar) H.1134 / M.1721-1722 607

Fotoğraf 2.3.29. Hatice Hanım Çeşmesi (Ebezade Abdullah Efendi Çeşmesi) H.1135 / M.1722-1723 ……..…….....…... 609

Fotoğraf 2.3.30. Hibetullah Hanım Çeşmesi H.1136 / M.1723-1724 ……..... 610

Fotoğraf 2.3.31. Fındıklılı Mehmed Ağa Çeşmesi (Silahdar Mehmed Ağa Çeşmesi) H.1138 / M.1725-1726 …….....….... 611

Fotoğraf 2.3.32. Hacı Beşir Ağa Çeşmesi H.1140 / M.1727-1728 ……...….... 612

Fotoğraf 2.3.33. İbnü'l Emin Ahmed Ağa Çeşmesi (Tersane Emini Hacı Ahmed Ağa Çeşmesi / Kasımpaşa) H.1140 / M.1727-1728 616

Fotoğraf 2.3.34. Damad İbrahim Paşa Çeşmesi (Üsküdar) H.1141 / M.1728-1729 …….. 617

Fotoğraf 2.3.35. Emetullah Kadın Çeşmesi (Başkadın Çeşmesi) H.1141 / M.1728-1729 ……..……..... 618

Fotoğraf 2.3.36. Ayşe Hanım Çeşmesi H.1141 / M.1728-1729 ……..... 619

Fotoğraf 2.3.37. Genç Mehmed Paşa Çeşmesi H.1141 / M.1728-1729 ....….... 620

Fotoğraf 2.3.38. Feyzullah Efendi Meydan Çeşmesi H.1141 / M.1728-1729 621

Fotoğraf 2.3.39. Kethüda Mehmed Paşa Çeşmesi H.1141 / M.1728-1729 ….. 622

Fotoğraf 2.3.40. Mihrişah Kadın Çeşmesi (Safiye Sultan Çeşmesi) H.1141 / M.1728-1729 ….....….... 623

Fotoğraf 2.3..41. Şehzade Mustafa Çeşmesi H.1141 / M.1728-1729 …..... 624

Fotoğraf 2.3.42. Şehzade Numan Çeşmesi H.1141 / M.1728-1729 …....…... 626

Fotoğraf 2.3.43. Şehzade Seyfeddin Çeşmesi (Mihrişah Kadın Çeşmesi)

H.1141 / M.1728-1729 ……..…….. 627

Fotoğraf 2.3.44. Ümmü Gülsüm Sultan Çeşmesi H.1141 / M.1728-1729 629

Fotoğraf 2.3.45. III. Ahmed Meydan Çeşmesi H.1141 / M.1728-1729 631

Fotoğraf 2.3.46. Emetullah Gülnuş Valide Sultan Meydan Çeşmesi (III. Ahmed Meydan Çeşmesi) H.1141 / M.1728-1729 635

Fotoğraf 2.3.47. Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa Çeşmesi H.1142 / M.1729-1730 ……...…... 638

Fotoğraf 2.3.48. Mihrimah Sultan Çeşmesi (Cağalızade İbrahim Bey Çeşmesi) H.1142 / M.1729-1730 ……...…... 640

Fotoğraf 2.3.49. Mirâlem Halil Ağa Çeşmesi H.1144 / M.1729-1730 642

Fotoğraf 2.3.50. Saliha Sultân Çeşmesi (Kadiriler Çeşmesi) H.1144 / M.1731-1732 ……..…….. 644

Fotoğraf 2.3.51. Tersane Emini Hacı Ahmed Ağa Çeşmesi (Tepebaşı) H.1145 / M.1732-1733 …… 646

Fotoğraf 2.3.52. Kaptan-ı Derya Maryol Hacı Hüseyin Paşa Çeşmesi H.1145 / M.1732-1733 ……..…… 647

Fotoğraf 2.3.53. Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi (Tersane Emini Sürmeli Ali Paşa Çeşmesi) H.1145 / M.1732-1733 ….. 650

Fotoğraf 2.3.54. Kaptan-ı Derya Kemankeş Kara Mustafa Paşa Çeşmesi (Reissülküttab İsmail Efendi Çeşmesi) H.1145 / M.1732-1733 651

Fotoğraf 2.3.55. Hacı Beşir Ağa Çeşmesi (Kazancı Yokuşu) H.1145 / M.1732-1733 ……..…….. 653

Fotoğraf 2.3.56. Hafız Ahmed Paşa Çeşmesi H.1145 / M.1732-1733 656

Fotoğraf 2.3.57. İbrahim Efendi Çeşmesi H.1145 / M.1732-1733 ……... 658

Fotoğraf 2.3.58. Kıblelizade Mehmed Bey Çeşmesi H.1145 / M.1732-1733 ……... 659

Fotoğraf 2.3.59. Vuslat Kadın Çeşmesi H.1145 / M.1732-1733 ..……..... 660

Fotoğraf 2.3.60. Verdinaz Kadın Çeşmesi H.1145 / M.1732-1733 …..... 661

Fotoğraf 2.3.61. Bereketzade Çeşmesi H.1145 / M.1732-1733 ……..... 663

Fotoğraf 2.3.62. Saliha Sultan Çeşmesi ve Sebili H.1145 / M.1732-1733 667

Fotoğraf 2.3.63. Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi

H.1145 /M.1732-1733 …… 673

Fotoğraf 2.3.64. Tophane Meydan Çeşmesi H.1145 / M.1732-1733 ….. 675

Fotoğraf 2.3.65. Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi Sebili ve Çeşmeleri (I.Mahmud Sebili / Davutpaşa) H.1146 /M.1733-1734 685

Fotoğraf 2.3.66. Hacı Beşir Ağa Çeşmesi (Kocamustafapaşa) H.1150 / M.1737-1738 ……...…… 688

Fotoğraf 2.3.67. Ali Ağa Çeşmesi H.1150 / M.1737-1738 ……..……. 689

Fotoğraf 2.3.68. Ayrılık Çeşmesi H.1154 / M.1741-1742 ……..…… 690

Fotoğraf 2.3.69. Mehmed Emin Ağa Çeşmesi ve Sebili H.1154 / M.1741-1742 692

Fotoğraf 2.3.70. Sadeddin Efendi Sebili ve Çeşmesi H.1154 / M.1741-1742 .....…. 695

Fotoğraf 2.3.71. İshak Ağa Çeşmesi H.1154 / M.1741-1742 ……..…. 697

Fotoğraf 2.3.72. Hacı Beşir Ağa Külliyesi Sebili ve Çeşmeleri (Cağaloğlu) H.1157 / M.1744-1745 ……..…...…. 698

Fotoğraf 2.3.73. Ümmü Gülsüm Hatun Çeşmesi H.1158 / M.1745-1746 703

Fotoğraf 2.3.74. Sadrazam Seyyid Hasan Paşa Külliyesi Çeşmesi ve Sebili H.1158 / M.1745-1746 ……...….. 704

Fotoğraf 2.3.75. İshak Ağa Çeşmesi (On Çeşmeler) H.1159 / M.1746-1747 ……... 708

Fotoğraf 2.3.76. Kaptan-ı Derya Süleyman Paşa Çeşmesi (Seferikoz Çeşmesi) H.1164 / M.1750-1751 710

Fotoğraf 2.3.77. Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi H.1168 / M.1754-1755 ... 714

Fotoğraf 2.3.78. Nuruosmaniye Sebili H.1169 / M.1755-1756 ……..... 715

Fotoğraf 2.3.79. Laleli Külliyesi Sebili ve Çeşmeleri H.1174-1177 / M.1760-1764 ……..……. 718

Fotoğraf 2.3.80. Zeynep Sultan Çeşmesi H.1184 / M.1770-1771 …..….. 723

Fotoğraf 2.3.81. Tersane Emini Recai Mehmed Efendi Sebili ve Çeşmeleri H.1189 / M.1774-1775 ……...…….. 726

Fotoğraf 2.3.82. Sineperver Valide Sultan Çeşmesi H.1194 / M.1780 730

Fotoğraf 2.3.83. Canfeda Kadın Çeşmesi (Hazinedar Şevkinihal Usta Çeşmesi) H.1195 / M.1780-81 ……..……..... 733

Fotoğraf 2.3.84. Dülgerzade Çeşmesi H.1195 / M.1780-1781 ……..... 736

Fotoğraf 2.3.85. Kaptan-ı Derya Sadrazam Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi (Kasımpaşa Nalıncı Yokuşu-Paşa Yokuşu) H.1195 / M.1780-81 …… 737

Fotoğraf 2.3.86. Kaptan-ı Derya Sadrazam Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi (Büyükdere) H.1197 / M.1782-1783 ...…..….. 740

Fotoğraf 2.3.87. I. Abdülhamid Çeşmesi H.1197 / M.1782-1783 ..…... 742

Fotoğraf 2.3.88. Kaptan-ı Derya Sadrazam Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi (Yıkılan Kalyoncular Kışlası) H.1199 / M.1784-1785 ……..……. 749

Fotoğraf 2.3.89. Kaptan-ı Derya Sadrazam Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi (Kasımpaşa Medresesi Sok.) XVIII. Yüzyıl 751

Fotoğraf 2.3.90. Kaptan-ı Derya Sadrazam Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi (Kasımpaşa Güzelce Sok.) XVIII. Yüzyıl ….... 752

Fotoğraf 2.3.91. Cevriye Hatun Çeşmesi (Anadolu Kavağı İskele Çeşmesi) H.1201 / M.1786-1787 ……..…….……... 754

Fotoğraf 2.3.92. El-Hac Mustafa Çeşmesi H.1202 / M.1787-1788 ...…... 756

Fotoğraf 2.3.93. Silahdar Seyyid Abdullah Ağa Çeşmesi (Kaptan-ı Derya Silahdar Yusuf Paşa Çeşmesi) H.1206 / M.1791-1792 …….…….…..... 758

Fotoğraf 2.3.94. Süleymaniye Meydan Çeşmesi H.1207 / M.1792-1793 760

Fotoğraf 2.3.95. Ebu Bekir Ağa Çeşmesi H.1208 /M.1793-1794 ...…….. 763

Fotoğraf 2.3.96. Meryem Kadın Çeşmesi H.1208 /M.1793-1794 ...…..... 764

Fotoğraf 2.3.97. Ayşe Hatun Çeşmesi H.1209 / M.1794-1795 ……..... 766

Fotoğraf 2.3.98. Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi ve Sebili H.1210 / M.1795-1796 …….…….. 767

Fotoğraf 2.3.99. Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa Çeşmesi H.1213 / M.1798-1799 …….…..…… 770

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e. : Aynı eser

a.g.e. : Adı geçen eser

Bkz : Bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

p. : Page

s. : Sayfa

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

t.y. : Tarih yok

v.d. : Ve diğerleri

Yay. : Yayınları

M. : Miladi

H. : Hicri

Ed. : Editör

GİRİŞ

Çalışmanın Tanımı, Önemi ve Amacı

"Osmanlı Dönemi İstanbul Sebil ve Çeşme Kitabelerinin Biçim ve İçerik Açısından Değerlendirilmesi" adlı bu çalışma İstanbul'un fethi ile birlikte XV. yüzyıl ortalarından XVIII. yüzyıl sonuna kadar olan dönemde İstanbul'da inşa edilmiş olan dış mekân çeşme ve sebil kitabelerini ihtiva etmektedir. Uzun yıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik yapmış ve çok sayıda mimari esere sahip İstanbul'daki bu küçük ölçekli yapıların ve kimliği niteliğindeki kitabelerinin yeteri kadar sanatsal değerini fark ettirebilmek ve anlaşılmasını sağlamakla kültürümüze, tarihimize ve sanatımıza katkıda bulunup yeni nesillere aktarılmasını sağlamış olacağız.

Osmanlı İmparatorluğu'nun XV.-XVIII. yüzyıllar arasını kapsayan yaklaşık üç yüz elli yıllık dönemde İstanbul'da inşa edilmiş olan sebil ve çeşmelerin tamamını ele alarak kitabelerini gerek biçim gerekse içerik açısından değerlendiren bir çalışma henüz yapılmamıştır. Günümüze kadar yapılan çalışmalarda çeşme ve sebillerin kısa süreli belli dönemleri kapsayan az sayıda örnekle mimari ve süsleme ağırlıklı olarak tanıtıldığı ve kitabelere detaylı olarak değinilmediği görülmektedir.

Çalışmamızın amacı, tezimizin başlığını oluşturan "Osmanlı Dönemi İstanbul Sebil ve Çeşme Kitabelerinin Biçim ve İçerik Açısından Değerlendirilmesi"nde çeşme ve sebil kitabelerinin muhteva ve biçim açısından sınıflandırılarak değerlendirilmesidir. Çeşme ve sebil kitabeleri konusunda tespit edilen içerik ve biçim eksikliğini bu çalışmamızda tamamlamaya çalışacağız. Tez çalışmamızda bu değerlendirmeleri yaparken daha önce konuyla alakalı yapılan çalışmalardan istifadeye başvurduğumuzda, bugüne kadar yazılmış olan kaynaklar tarandığında karşımıza çıkan eserlerde yapının künyesi niteliğindeki kitabelerden yeteri kadar söz edilmediği görüldü.

Yapılmakta olan bu tez çalışmasıyla küçük ölçekli bu yapı tipindeki kitabelerin farklı dönemlerde geçirdiği değişimi incelemek bu çalışmanın temel amaçlarından birisidir. Özellikle son yıllardaki hızlı kentleşme sonucunda ve gelişen

teknolojiyle birlikte insanların su ihtiyacını karşılamak için şebeke su sistemi kurulmuştur. Bunun sonucunda mahalle çeşmelerinin işlevlerini kaybederek kendi kaderlerine terk edildikleri görülmektedir. Son yıllardaki imar faaliyetlerine bağlı olarak birer birer ortadan kalkan veya yapılan yanlış onarımlar sonucunda asıl görünümlerini kaybeden bu yapılarda yer alan kitabelerin özelliklerinin belirlenerek belgelenmesi bu çalışmanın en önemli amaçlarındandır.

Süslemeleriyle cezbedici birer sanat eseri olma özelliğine sahip çeşme ve sebiller, su mimarisinin en yaygın örnekleri olmalarının ötesinde, her dönemde Türk şehirlerinin en önemli ögeleri arasında yer almıştır. Maddi ve manevi olarak su ile yaşayan, ona aziz ve rahmet sıfatlarını veren, sesini tedavi amaçlı bir sağlık aracı olarak kullanan bir toplumda, sadakanın en hayırlılarından kabul edilen, susayanlara su verme inancıyla dua kazanmak için yaptırılan bu çeşme ve sebiller, su ihtiyacını karşılama, yangın söndürme, mekânı toplama ve tanımlama, mahalle içinde insanların bir araya geldikleri merkez noktalar olmaları yanında tarihî, coğrafi, estetik, dinî ve edebî birçok özelliği de kendinde barındırır. Anıtsal mimarinin yanında küçük ölçekli olmasına karşılık kent tarihi ve kentsel dokunun gelişimi hakkında bizlere bilgiler veren bu yapılar, su ile sanatın ve mimari görüşün nasıl şekillendiğini göstermesi bakımından büyük değer taşır.

Yaşamın kaynağı, kültürümüzde önemli bir yeri olan ve günümüzde hâlâ bu özelliğini koruyan suyun en iyi biçimde kullanımı düşünülerek yapılmış olan çeşme ve sebil mimarisindeki önemli unsurlardan kitabeler konusunda tespit edilen biçim ve içerik eksikliğini yüzyıllar arası farklılıkları ortaya koyarak bu çalışmamızda tamamlamaya çalışıp bilim dünyasına sunacağız.

Araştırma Yöntemi

Araştırmamızın ilk aşamasında Osmanlı dönemi İstanbul'unda inşa edilmiş olan çeşme ve sebillerle ilgili ulaşabildiğimiz eski ve yeni kaynaklar taranmıştır. Konumuzu doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren yayınlar belirlenmiş, çeşme, sebil ve su mimarisiyle ilgili bölümler incelenmiştir. Öncelikle gerek manzum gerek mensur olan transkripsiyonlu kitabeler tekrar ele alınmıştır.

İstanbul çeşme ve sebil kitabelerini konu edinen farklı çalışmalarda öncelikle çeşme ve sebiller tespit edilerek, kitabeleri okunmuş, böylece bir derleme olma özelliği taşıyan çalışmalar ortaya konulmuştur. "Osmanlı Dönemi İstanbul Sebil ve Çeşme Kitabelerinin Biçim ve İçerik Açısından Değerlendirilmesi" başlığını taşıyan tezimiz; genel, düzenli ve değerlendirmeye ağırlık veren bir çalışma olmayı hedefleyerek alanındaki bir eksikliği gidermeyi amaçlamaktadır. Çeşme ve sebillerin daha önce yapılan çalışmalarda daha çok mimari açıdan ya da edebî açıdan değerlendirildiğini incelemelerimiz esnasında gördük. Kitabelerin de bu çalışmalar ve bir takım benzeri çalışmalar içerisinde günümüz harflerine aktarılarak çalışmaya eklendiğini ancak kitabe metinlerinin bir sanat eseri olarak değerlendirilmekten uzak bir yaklaşımla ele alındıklarını tespit ettik.

Bu çalışmada Avrupa ve Asya yakası olarak ikiye ayrılmış olan İstanbul'da çeşme ve sebillerle ilgili eksiklerimizi tamamlamak için yapının son durumuyla ilgili en güncel bilgiye ulaşabileceğimiz bir başvuru merci olarak gerektiğinde ilçe belediyeleri, mahalle muhtarlıkları ve restorasyon firmalarından yardım alınmıştır. Çeşme ve sebiller bulundukları adreslerde de bizzat tespit edilip fotoğraflanmış ve yapıların eski durumlarının fotoğrafları için de kaynak kitaplardan, belediye arşivlerinden ve internetten faydalanılmıştır.

Araştırmamız esnasında kitabeleri biçim açısından değerlendirirken kitabenin çeşme üzerindeki konumu, malzemesi, hattında kullanılan yazının cinsi ve özellikleri ile yazı kenarı süslemeleri gibi alt başlıklar oluşturabileceğimizi tespit ettik. Yapım ve onarım kitabelerinde içerik olarak konuları baninin övüldüğü kitabeler, peygamber torunlarına ithafen yazılmış kitabeler, sadece ayet ve surelerin yer aldığı, hadislerin ve duaların geçtiği kitabeler, çeşme sahibini öven ya da yeren gibi farklı ayrımlara tabi tutarak sınıflandırabileceğimizi gördük.

Semavi Eyice'nin belirttiği gibi "Çeşme ve sebil konusu incelenirken genellikle Osmanlı döneminde bahçe süsü olarak kullanılan selsebillerle, abdest almaya yarayan cami şadırvanlarını ve abdest musluklarını ayırmak gerekir. Ayrıca bazı dinî yapılarda, saray, konak, yalı, köşk gibi binaların avluları ile iç sofalarındaki fıskıyeli havuzlar da çeşmelerden ayrı olarak ele alınmalıdır."[1] Biz de çalışmamızda

[1] Semavi Eyice, "Çeşme", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C:VIII, İstanbul, 1993, s. 277.

Eyice'nin söylediği gibi birkaç istisna hariç - Kalyoncular Kışlası içindeki aslanlı çeşme, Topkapı Sarayı Kütüphane Çeşmesi- sadece dış mekân olarak belirlediğimiz çeşme ve sebilleri konumuza dâhil ettik.

Hemen her dönemde, bugünkü gibi önemli bir metropol olma özelliğini sürdürebilmiş ender şehirlerden biri olan İstanbul'da Osmanlılar, bir yandan gündelik gereksinimlere değer verirken, diğer yandan bu yapılanların estetik çevre düzenlemeleri içinde olmasına ve çeşitli şekillerde zenginleştirilmelerine de önem vermişlerdir. İstanbul'da sokak aralarında, köşe başlarında, meydanlarda karşılaşılabilen ve gündelik hayatımızın birer parçası olan çeşme ve sebillerin hikâyeleri şehrin medeniyet tarihinin de hikâyesi olmuştur.

İstanbul'un mimarisinde özel bir yere sahip olan çeşme, sebil gibi su yapıları hakkında bugüne kadar çeşitli çalışma ve incelemeler yapılmıştır. Ancak bu çalışmaların birçoğunda bu yapılar plastik ve dekoratif üslup yönünden ele alınmamıştır. Çeşme ve sebil yapılarını grup halinde tasnife yönelen çalışmalar da, genellikle belge ve malzeme kaynağı oluşturacak eser ortaya koymaktan ibarettir. Bununla birlikte bu yapıları, onarımlarıyla değerlendiren çalışmalar da yapılmıştır. Ancak bu değerlendirmeler de eserlerin sanat tarihi açısından bir yorumlanışından ziyade plân ve rölövelerle bir tanıtım niteliğindedir.

Araştırmamızda kataloğa dâhil edilen çeşme ve sebillerin ayrıntılı fotoğrafları çekilmiş, kitabeleri okunmuş ve kronolojiye bağlı olarak sıralanmıştır. Eserlerin anlatımı yapılmadan önce tarihi, dili, banisi, yeri ve kitabe şairi hakkında kısa bilgi içeren metodik bir giriş yapılmıştır. Çeşme ve sebil kitabelerinin değişimi ve gelişimi konusunda sınıflandırmalara gidilmiştir.

Kaynakların Araştırılması ve Değerlendirilmesi

Osmanlı Dönemi İstanbul çeşme ve sebilleri ile ilgili çalışmalar yeterli olmasa da Osmanlı su mimarisi hakkında bize bilgiler vermiştir. İstanbul çeşme ve sebil kitabeleri hakkında bugüne kadar ayrıntılı bir analiz ve değerlendirme ise yapılmamıştır. Kaynaklarda bu kitabeler hakkında birtakım bilgiler bulunmakla birlikte verilen bu bilgilerin tamamı birkaç cümleyle sınırlıdır. Bir sanat eserinin

mimari özelliklerinin yanında, yapının içinde ve dışında yer alan estetik unsurlar da araştırma konusu olarak incelenmelidir. Osmanlı kültür mirasının büyük bir bölümünü oluşturan, hat sanatı ve epigrafi açısından da önemli olan bu mimari eserlerdeki yazılar ne yazık ki, yeterince incelenmediği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun kısa süreli belli devirlerinin ele alındığı çalışmalar olmuştur.

İstanbul'daki çeşme ve sebillere ilişkin ilk kapsamlı araştırmayı İbrahim Hilmi Tanışık hazırlamış ve 1943 yılında iki cilt halinde yayımlamıştır. Yazar, *İstanbul Çeşmeleri* isimli bu çalışmasında İstanbul'da inşa edilmiş olan kitabeli çeşmeleri ele almış, ancak kitabelerin de sadece tarih beyitlerini vermeyi kâfi görmüştür. Eserinde kataloğa dâhil ettiği çeşmelerin mimari yönüne ve bezemelerine neredeyse hiç değinmemiştir. Ancak fotoğraflarla zenginleştirilen eser eski tarihli fotoğraflara ulaşmak açısından çalışmamız esnasında oldukça yararlı olmuştur.

Bu önemli eserin yayımlanmasının üzerinden ancak elli yıl geçtikten sonra ikinci ve kapsamlı bir çalışma olan bir başka İstanbullu Affan Egemen'in kitabı ile karşılaşırız. *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri* isimli bu çalışmada artık birçoğu yerinde olmayan 1165 çeşme ve sebil fotoğrafları ve transkripsiyonlu kitabeleri ile yer almaktadır. Kitabelerin içerikleri ve bezemelerine dair bilgi verilmeyen ancak kısa mimari bilgilerin aktarıldığı bu eser önemli bir başvuru kaynağıdır.

Çalışmamızda yararlanılan kaynaklardan Hatice Aynur ve Hakan Karateke'nin yazmış olduğu *III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri* adlı zengin ancak kısa bir dönemi kapsayan eserde su ve çeşme mimarisinden bahsedilmiş, fotoğraflar sunulmuş, kitabeler de bir edebiyatçı gözüyle değerlendirilmiştir. Ayrıca benzer bir çalışma daha kapsamlı olarak internet ortamında http://info.ottomaninscriptions.com/ adlı web sayfasında yayınlanmaktadır. Her ne kadar mimari ve süsleme konusunda yeterli bilgi verilmemiş olsa da kitabelerle alakalı olarak çalışmamız esnasında önemli bir başvuru kaynağı olmuştur.

Engin Özdeniz'in hazırlamış olduğu *İstanbul'daki Kaptan-ı Derya Çeşmeleri ve Sebilleri* adlı kapsamlı çalışmada sadece denizcilerin inşa ettirdikleri çeşme ve sebiller, mimari özellikleri verilirken kitabeleri de günümüz Türkçesine aktarılmıştır, ancak süslemelerinden söz edilmemiştir. Fotoğraflarla zenginleşen bu çalışma da tezimizde bir başvuru kaynağı olmuştur.

Osmanlı Başkent'i İstanbul'da Çeşmeler isimli eser Nuran Kara Pilehvarian, Nur Urfalıoğlu ve Lütfi Yazıcıoğlu tarafından yazılmıştır. XV.yüzyıldan XX. yüzyıla kadar inşa edilmiş olan İstanbul çeşmelerini görsel malzemeler eşliğinde sunarak, Osmanlı mimarlığındaki üslup değişikliklerini çeşmeler üzerinden inceleyen kitapta genel bilgiler verilmiştir.

İstanbul çeşmelerini küçük kitapçıklarla ele alan Örcün Barışta çeşme mimarisi konusunda önemli bilgilerin yer aldığı çalışmasında çeşmeler hakkında mukayeseli olarak genel değerlendirmeler yapmıştır. Fotoğraf ve çizimlerin de yer aldığı bu kitapçıklarda da kitabelere dair yeterli bilgi edinilmemiştir.

İzzet Kumbaracılar'ın yazmış olduğu *İstanbul Sebilleri* isimli eserde sebiller hakkında kısa bilgiler aktarılmıştır.

İSKİ Genel Müdürlüğü'nün hazırlamış olduğu ve metin yazarlığını Rahmi Karakuş, Süleyman Kızıltoprak, Hüseyin Aykut, Ayşe Önuçak, Naciye Turgut ve Sema Doğan'ın yaptığı *İstanbul Tarihî Çeşmeler Külliyatı* adlı üç ciltlik eser, eksik ve hatalı bazı bilgiler içerdiği tespit edilmiş olsa da, yakın tarihli bir yayın olması ve fotoğrafların çözünürlüğünün yüksek olması sebebiyle çalışmamızda bir başvuru kaynağı olarak yer almaktadır.

Şehr-i Sefa XVIII. Yüzyılda İstanbul isimli Shirine Hamadeh tarafından yazılmış olan eser çalışmamızda başvurduğumuz bir diğer kaynaktır. Yazarın XVIII. yüzyıl İstanbul'unu incelediği bu eserde saraylar, çeşmeler, sebiller, surlardan bahsedilirken kamusal alanlarda görülen dönüşümden söz ediliyor. Çeşme ve sebillerin konu edildiği bölümlerde kitabelere genel bir bilgi aktarımı şeklinde yer verilse de, XVIII. yüzyıl İstanbul'unu tanımamız açısından önemli bir rehber olarak çalışmamız esnasında bize eşlik etmiştir.

Yıldız Demiriz'in *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I Erken Devir (1300–1453)* ve *Osmanlı Kitap Sanatında Naturalist Üslupta Çiçekler* isimli kitapları mimari bezeme konusunda çalışmamız esnasında temel kaynaklardan biri olmuştur.

Azade Akar ve Cahide Keskiner'in 1978 yılında yayınlanmış olan *Türk Süsleme Sanatlarında Desen ve Motif* adlı kitapları çalışmamızda süsleme konusunda bilgilendiren bir diğer başvuru kaynağıdır.

Batı'ya geldiğimizde özellikle XIX. yüzyıl İstanbul'unu gezen ve yaşayan bazı yazarlar seyahatnamelerinde kaleme aldıkları İstanbul'u hem gerçek hem

fantastik bir görüşle anlatmışlardır. Osmanlı tarih, kültür ve mimarisini gezerken yaşayan, yaşarken aktaran İtalyan yazar Edmondo De Amicis ve uzun yıllar İstanbul'da yaşamış olan çağdaşı Alman sanat tarihçisi, gazeteci ve yazar Friedrich Schrader *İstanbul* adlı kitaplarında çeşmelerden bahsederken, Hamadeh gibi geçmişi ve o dönemin başkent İstanbul'unu daha iyi anlamamızda bir yol gösterici olmuştur.

Günümüze gelindiğinde tarih alanındaki yazıları, eleştirileri ve romanları ile yazın hayatında önemli bir yer tutan bilim adamı ve yazar Umberto Eco tarih bilgisi ile eserlerini zenginleştirmiştir. Ancak her ne kadar *Baudolino* isimli eserinde İstanbul'a geniş bir yer ayırsa da De Amicis'in gezisini yaparken, kafasında sınırları belli, yürüyerek aşacağı epey uzun ve üç uygarlık arasında gerçekleşen bir güzergâh belirlediğini söylerken kendisinin şehri farklı bir bakışla gezdiğinden söz eder.[2]

[2] Umberto Eco, "Tek ve Ruhani Üçlü Olarak İstanbul", **Atlas Dergisi Özel Sayısı**: İstanbul, 1999 https://www.atlasdergisi.com/panorama/econun-istanbulu.html

BİRİNCİ BÖLÜM
SU VE SU YAPILARINA GENEL BİR BAKIŞ

1.1 Su, Su Kültürü ve Su Mimarisi

Yaşamın kaynağı su, tarih boyunca insan yerleşim ve hayatının en önemli belirleyici ögelerinden biri olmuştur. Yeryüzünü oluşturan dört elementten biri olan ve canlıların varlığını devam ettirebilmeleri için hayatiyet arz eden su, tarih boyunca inancı, kültürü, sanatı ve edebiyatı etkilemiş, zaman içinde hayatın kaynağı olmanın ötesinde sosyal bir varlığa dönüşmüştür.

Medeniyet tarihinde maddi ve manevi dünyada birçok şeyin suya bağlı olması toplumların su kenarlarında bir araya gelmesini sağlamıştır. İlk zamanlar göçebe olarak yaşayan insanoğlu zamanla yerleşik hayata geçtiğinde kurduğu tarım düzeninde suya ihtiyaç duymuştur. Ayrıca suya yakın yerleşim yerlerinde kurulan şehirlerde ticaret ve ulaşım açısından da suyun önemi ortaya çıkmıştır. Doğanın sunduğu imkânlar doğrultusunda göl, nehir ve deniz kıyılarına yerleşen insanlar sudan birçok şekilde faydalanırken zamanla ona mimari bir unsur, âdeta bir tasarım ögesi olarak hayatında yer vermeye başlamıştır. Suya ulaşmanın sürekliliğini sağlamak için göletler, kanallar, sarnıçlar, kuyular, havuzlar, hamamlar, su kemerleri, barajlar, çeşme ve sebiller inşa ederek kimi zaman küçük ölçekli kimi zaman büyük ölçekli mühendislik ve mimarlık eserleri meydana getirmişlerdir.

Antik Mısır'da yaşama yön veren, uygarlık tarihini şekillendiren Nil nehrinin önemi büyüktür. Tarih yazarı Herodot'un "Mısır Nil nehrinin armağanıdır"[3] dediği nehrin sularından eski Mısırlılar, en elverişli şekilde faydalanmak için sulama yöntemleri geliştirmişler. Geniş arazi içindeki villalara su nehirden açılmış kanallarla getirilmiş. T şeklinde veya dikdörtgen formunda olan ve başlangıçta sebze, meyve ve çiçeklikleri sulamak için inşa edilen su depoları, daha sonra dekoratif havuzlara dönüşmüştür. Genellikle bahçenin ortasında ve bazen iki ucunda dikdörtgen veya T şeklinde bu büyük havuzların sulama fonksiyonları yanında banyo, kayık gezintisi,

[3] Herodotos, **Herodot Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973, s. 104.

balık ve ördek yetiştirme gibi rekreasyonel gerekleri de düşünülmüştür.[4] Tarihte birçok medeniyetin doğduğu, Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan Mezopotamya, Sümer, Akad, Asur, Babil ve Elam gibi çok eski tarihlerde kurulmuş olan devletlere ev sahipliği yapmış ve dünya kültür mirasının temellerini atmıştır. " İlk sulama ve atık su kanalları, Mezopotamya'da ortaya çıkmıştır. Mezopotamya'da Nippur kentinde Fırat'ın suyu, sulama kanallarıyla kente taşınır ve pişmiş toprak künklerle çeşmelere ulaştırılırmış. Bir kil tablette Nippur kentinin haritası çizilidir ve haritada su kanallarına da yer verilmiştir. Sümer tabletlerinde,Nippur'daki su künkleri ve kanalizasyon sistemleri anlatılmıştır."[5] **"**Su teknolojisi uzun yıllar Mezopotamya'daki kanalların gelişimi üzerinden sürmüştür. Ancak en büyük devrim, su kemerleri olmuş; izleri daha Mısır döneminde görülen bu teknolojiyi Roma zirveye taşımıştır."[6]

Su kenarlarından uzakta yaşamış olan toplumlar şehirlerindeki su ihtiyacını inşa ettikleri su kuyularıyla sağlamışlar. Kuyuların yeterli olmadığı durumlarda da barajların yapımı gündeme gelmiştir. Dünyanın en eski su kuyuları Kıbrıs'ta bulunmuş. Yazının M.Ö. 3200'de bulunduğu dönemde, Orta Doğu ve Mezopotamya'da inşaat teknolojileri çok gelişmiştir. Bu sayede Ürdün'de M.Ö. 3000'de dünyanın en eski barajı olan Jawa Barajı yapılmıştır.[7]

"Türkiye'deki en eski su yapıları Orta Anadolu'da M.Ö. II. binyıldan, Hitit döneminden kalmadır… Birçok uygarlığın kesişme noktasında yer almış olan Anadolu'da, evrensel bir kültür mirası niteliğini taşıyan, son dört bin yılın hemen her döneminden kalan, bazıları günümüzde de işlevini sürdüren pek çok su yapısı, Türkiye'ye bu yönden dünyanın en önde gelen açık hava müzelerinden biri niteliğini kazandırmıştır. Bu bağlamda, Orta Anadolu'da M.Ö. II.bin yıldan, Hitit döneminden; Doğu Anadolu'da M.Ö. I.bin yılın ilk yarısından, Urartu döneminden; Batı ve Güney

---

[4] Demet Zorlu Bekiroğlu, "Tarihsel Süreç İçerisinde Su ÖğesininPeyzaj Planlamada Kullanımı", Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Üniversitesi(Yıldız Teknik Üniversitesi), Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1992, s. 5-6.

[5] Ural Akbulut, Su ve Kanalizasyon Sistemi: Mezopotamya'dan Anadolu'ya, https://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2014/02/Su-Ve-Kanalizasyon-Sistemi-Mezopotamya%E2%80%99dan-Anadolu%E2%80%99ya.pdf

[6] Dilaver Demirağ, "Su Medeniyeti", **Z Kültür, Sanat, Şehir Mevsimlik Tematik Dergi**, İstanbul, Güz 2017/2, s. 103.

[7] Ural Akbulut, "Su ve Kanalizasyon Sistemi: Mezopotamya'dan Anadolu'ya", https://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2014/02/Su-Ve-Kanalizasyon-Sistemi-Mezopotamya%E2%80%99dan-Anadolu%E2%80%99ya.pdf

Anadolu'da M.Ö. I. bin yılın ikinci yarısından ve M.S. I. bin yılın ilk yarısından, Helen, Roma, Erken Bizans dönemlerinden; Orta ve Doğu Anadolu'da M.S. X. ile XIII. yüzyıllardan, Selçuklu döneminden; Türkiye'nin pek çok yöresinde XIV. ile XX. yüzyıllardan, Osmanlı döneminden kalma, çeşitli su yapıları bulunmaktadır."[8]

Anadolu topraklarının gelişmesine önemli katkılarda bulunan Hititler, kurdukları şehirlerde ekonomilerini tarım ve hayvancılığa dayalı olarak geliştirmişler. Bu yüzden verimli topraklarla birlikte suya büyük gereksinim duymuşlardır. Günlük hayattaki kullanımlarının yanı sıra suyun bu bin tanrılı uygarılığın dinî ritüellerini yerine getirmek için ne denli önemli olduğu da bilinmektedir. "Su kültü bağlamında bedenin, yaşanılan yerin, kullanılan eşyaların temizlenmesi için başat unsur olan su, kutsal olarak kabul edilmiş ve buna koşutlukla tapınakların yanına kutsal havuzlar inşa edilmiştir. Sadece yaşam alanları değil, tapınaklar da kutsal kabul edilen nehirlerin yanına kurulmuştur. Ayrıca her coğrafyada görülen kıtlık ve kuraklık tehlikesine karşı günlük kullanımın ve dinî amaçların dışında suyun saklanmasını sağlayacak depolar, havuzlar, sarnıçlar, kanallar, pınar odaları ve barajlar yapılmıştır."[9] Anadolu topraklarının ilk devletinin sakinleri Hititler, Anadolu coğrafyasında baraj olmadan yaşanılamayacağını anlayan ve bu topraklarda ilk barajları kuranlardır.[10]

Doğu Anadolu'nun güney kesiminde Van gölü civarında bir medeniyet kurmuş olan Urartular, bölgede günümüzde hâlâ kullanılabilen sulama tesisleri kurmuşlardır. "MÖ 1000 yılında güçlü bir krallık olarak ortaya çıkan Urartular'ın gelişmesinde bölgede yer alan zengin su kaynaklarının rolü büyük olmuştur. Tarımsal alanları düzenli bir şekilde sulamak ve suyu halka sistemli bir şekilde dağıtmak amacıyla Urartular baraj, gölet, kanal gibi sulama tesisleri inşa etmişlerdir"[11]. Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti tarafından Doğu Anadolu bölgesindeki Fırat, Dicle ve diğer ırmaklar üzerinde kurulan modern barajların ilk örnekleri MÖ I. bin yılın ilk yarısında Urartu Krallığı tarafından kurulmuştur. Doğu

[8] Ünal Öziş, Yalçın Arısoy, Ahmet Alkan, vd., "Türkiye'deki Tarihi Su Yapılarının Evrensel Önemi", TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi, s. 556.
https://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/10961.pdf

[9] Seda Özsoy, "Hitit Döneminde İnşa Edilen Su Yapılarının Bilimin Tarihsel Gelişimi Açısından Değerlendirilmesi", **Mavi Atlas**, 5(2)/2017: 495

[10] Neşe Üzen, Öner Çetin, "Geçmişten Günümüze Su ve Sulama Yöntemi", Batman Üniversitesi, **Yaşam Bilimleri Dergisi**, C:I, No: 2, 2012, s. 283.

[11] **A.g.e.,** s. 284.

Anadolu bölgesinde yaptırılan baraj ve göletlerden alınan kanalların yardımı ile sulamaya dayalı modern tarım, ilk kez Urartular tarafından gerçekleştirilmiştir. Sayıları 100'ü geçen baraj, gölet ve sulama kanalı Eskiçağ'da Urartu Krallığı'nı Anadolu ve dünyanın en özgün ve büyük "Hidrolik Uygarlığı" konumuna getirmiştir.[12]

Pers dönemi İran'ın tarihî gelişim süreci içerisinde mimarisi coğrafya koşullarına uygun olarak değerlendirilmiştir. İran'ın çoğu bölümünde yağışların düzensiz ve yetersizliği, suyun şehirlere uzak yüksek karlı dağlardan yeraltı kanalları ile ulaştırılmasını zorunlu kılmıştır. Kentlere ulaştırılan su daha sonra açık kanallar ve havuzlarda gösteri şeklinde kullanılabilmiştir."[13] İran'ın kültürel zenginliğinin bir ifadesi olan bahçelerde de en önemli unsurlardan biri suyun kullanımı olmuştur. Ülkenin zenginleri bahçelerde birbirine bağlı kanalların oluşturduğu havuzlar inşa etmiş, bu şekilde suyun musiki ile akmasını sağlarken bir yandan da ortamda oluşan hava akımıyla serinleme imkânını bulmuşlardır. Aynı zamanda zenginliğin sembolü olan su ile iç bahçelerinde de çeşmeler yaptıran varlıklı İranlılar, çeşmeden akan suyun sesini de meditasyon amaçlı değerlendirmişlerdir.[14] "İran bahçesinin temel unsurlarından biri olan su, hem kavramsal, hem işlev ve hem de güzellik yönü ile bahçede yerini almıştır. Birçok yerde kuyular veya pınarlar, bahçelerin suyunu temin eden kaynaklar olmuştur."[15]

Tapınakların ve tiyatroların öne çıktığı antik Yunan mimarisinde su yapılarının önemi büyüktü. Yunan kentlerinde su açısından en önemli mimari yapı çeşmelerdi. Evlerin kuyuları ve sarnıçları olmasına karşılık, çeşmeler kamusaldı. Pınarlar ve çeşmeler saygı duyulan su kaynaklarıydı. Çeşmelere çok çeşitli yerlerde rastlanırdı; sokaklarda, kutsal alanlarda ve ilginç köşelerin içinde. Ancak Roma çeşmelerinin tersine Yunan çeşmeleri gösterişsiz, basit ama hayli işlevseldi.[16] Antik Yunan'da özellikle Atina'da dokuz kanal olarak adlandırılan su sistemleri

---

[12] Oktay Belli, "2004 Yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması", **Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 27. Kazı Sonuçları Toplantısı I, (30 Mayıs – 3 Haziran 2005 Antalya),** Ankara 2006, s. 123-140.

[13] Merve Alpak, Tuğba Düzenli, Duygu Akyol, "Peyzaj Mimarlığında Su Öğesinin Tarihsel Süreçteki Kullanım Amaçları", C: IX, Sayı: 1, **Anadolu Üniversitesi Sanat & Tasarım Dergisi**, 2019, s. 23.

[14] Persian Gardens, http://darkwing.uoregon.edu/~arch/181/persian garden.html

[15] Sima Pouya, Öner Demirel, "İran Bahçe Sanatının ve Tasarım Özelliklerinin Araştırılması", **Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi**, C:XVII, No:1, 2016, s. 102.

[16] Dilaver Demirağ, Adnan Erten, Mustafa Şen, **Suyla Gelen Kültür**, İSKİ Yayınları, s. 45-46.

kurulmuştur. M.Ö. 6. yüzyılda inşa edilmiş olan bu kanallar kesme taş malzeme ve alçı ile sıvanarak oluşturulmuştur. Yunanlılar, bu su yapılarında sırlı toprak künkler kullanmışlardır. Ayrıca kanallarla birlikte özel ve kamuya ait sarnıçlar ile halk çeşmeleri de inşa etmişlerdir.[17]

Roma İmparatorluğu'nda mimari, Roma sanatının en çok gelişme gösterdiği alanların başında gelmektedir. Uygarlığın görkemini gösteren yapılar inşa eden Roma İmparatorluğu'nda su sistemi ve su mimarisi son derece gelişmiş durumdaydı. Romalılar şehirlerin su ihtiyaçlarını karşılamak için çok sayıda su yolları, açık ve kapalı sarnıçlar, hamamlar, yüksek yerlerden taşımak için su kemerleri ve su terazileri ile görkemli çeşmeler inşa etmişlerdir. Su teknolojisi uzun yıllarMezopotamya'daki kanalların gelişimi üzerinden sürdü.Ancak en büyük devrim, su kemerleri oldu;izleri daha Mısır döneminde görülen bu teknolojiyi Roma zirveye taşıdı.Roma vatandaşları çatısında yağmur suyunu toplayan kare bir çukur ve bu suyun depolanması için çatının altında bir hazne bulunan düzine-odalı evlere sahiptiler. Roma'nın su sistemleri için kaynak genellikle pınarlardı, suyu yükseltmek için kova vinçlerin kullanıldığı bir sondaj yöntemi uyguluyorlardı. Eğer su berraksa ve yeterli miktardaysa kemerlerle şehre taşınıyordu. Ek olarak çeşitli kaynaklardan toplanan su, bir haznede biriktiriliyor, sonra kemerler ya da basınçlı borularla dağıtıcı hazneye aktarılıyordu. Biri havuz ve çeşmelere, ikincisi kamu geliri için umûmî tuvaletlere ve üçüncüsü kemerlerin bakım geliri için evlere olmak üzere suyu üç boru taşıyordu.[18]

Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu'nda su ihtiyacı günümüzde de hâlâ varlığını sürdürebilen ve Bizans su mimarisini şekillendiren kemerler, sarnıçlar ve kuyular vasıtasıyla sağlanıyordu. Bizans İmparatorluğuna bir temel teşkil etmiş olan Roma, mimarisi ile de Bizans'ı etkilemiştir. Su mimarisi de bu etkilenmeden payını almıştır. Gerçekte Bizans su mimarisi özellikle su kemerleri ve büyük sarnıçlar bir Roma mimarisi uzantısıdır. Bizans sarnıçları İstanbul'un su ihtiyacını gerek birikintiler ile ve gerekse kemerlerin taşıdığı su ile karşılıyordu. Bu sular daha sonra

[17] Saleh Lamei Mostafa, edited by Oleg Grabar. Leiden: E.J. Brill, **The Cairene Sabil: Form and Meaning In Muqarnas VI**: An Annual on Islamic Art and Architecture, 1989, pp. 33.
[18] Dilaver Demirağ, "Su Medeniyeti", **Z Kültür, Sanat, Şehir Mevsimlik Tematik Dergi**, İstanbul, Güz 2017/2, s. 103.

kanallar vasıtası ile evlere ve çeşmelere akıtılıyordu. İstanbul'da Bizans Devrine ait hamamlar ise, Roma mimarisi kökenli bir hamam geleneğine sahiptir[19].

Roma ve daha sonra Osmanlı döneminde Anadolu'da çok sayıda su kemeri, su sarnıcı, kanalizasyon şebekesi ve baraj yapıldı. Anadolu'nun ilk su kemerleri Roma döneminde yapılmaya başlandı. O dönemde;İstanbul, Efes, Bergama, Foça, Milas, Ankara, Perge, Side, Patara, Aspendos ve Antakya gibi çok sayıda yerleşim alanına kemerler veya su tünelleriyle su getirildi. Bu yapılardan başka Roma ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu'da çok sayıda hamam da inşa edilmiştir.[20]

İnsanoğlunun yaratılış unsurlarından olan ve yaşamsal ihtiyaçlarının başında gelen suya ulaşmak ve onun dağıtımını sağlamak için yeryüzünde kurulan birçok medeniyet su mimarisinde kuyular, havuzlar, sarnıçlar, kemerler, çeşmeler, sebiller inşa etmişlerdir. Ancak su yalnızca yaşamsal ihtiyacı karşılamıyor, insanoğlunun hayatında manevi bir yer de kaplıyordu. Birçok toplumda su, inanç sistemlerini etkilemiş, mitolojinin yaratılış destanlarına kaynak teşkil etmiştir. "Suyun birçok dinde önemli fonksiyonları bulunmakta, şu ya da bu şekilde ibadette kullanılmakta ve kutsanmaktadır. Yunan düşüncesinde yer ve göğün sudan yaratıldığına, Hint düşüncesinde suyun bütün varlıkların kaynağı olduğuna inanılmaktadır. Diğer bazı kültürler ise suyu tanrı olarak kabul etmeye kadar ileri gitmektedirler. Sabiîler, su ile olan yakınlıkları sebebiyle nehir kenarlarında yaşamakta, Yahudiler su ile irtibatlı birçok sembole yer vermekte, Hristiyanlar su ile vaftiz olmakta, Müslümanlar ise suyu abdest, gusül vb. dinî uygulamalarda kullanmaktadırlar."[21] Yahudilik'te İsrâiloğulları'nın adı "sudan geçenler" mânasına İbrânî'dir. Musa da (Moşeh) "sudan gelen" demektir. Hıristiyanlık'ta da kilisede su bulundurulması bir gelenektir.[22] Peygamberler tarihinde de Zemzem'den Kızıldeniz'in yarılmasına kadar suya dair tarihî ve manevi birçok hikâyenin ve malzemenin varolması ve bazı suların kutsal

[19] Özkan Ertuğrul, "Mimarlık Tarihi İçinde İstanbul Bizans Su Mimarisinin Durumu", **Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, C:III, No: 8, 2019, s. 307.
[20] https://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2014/02/Su-Ve-Kanalizasyon-Sistemi-Mezopotamya%E2%80%99dan-Anadolu%E2%80%99ya.pdf
[21] Ali Erbaş, "Muhtelif Dinlerde Su Motifi", **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl: 8, No: 20, Yaz 2004, s. 241.
[22] İskender Pala, "Su (Kültür ve Medeniyet)", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C:XXXVII, İstanbul, 2009, s. 442.

sayılması inanç dünyasında suyun temel bir ihtiyaç olmasının ötesinde ona ayrı bir mevki, ayrı bir değer kazandırmıştır.

1.2 Osmanlı Döneminde Su ve Su Mimarisine Genel Bakış

Yüzyıllar boyunca hüküm sürmüş olan medeniyetler, toplumların varlıklarını sürdürebilmeleri için suya en kolay şekilde ulaşmanın yollarını aramışlar ve bu konuda çözümler üretmişlerdir. Yerleşim yerlerinde zamanla mimari gelişim ve teknolojinin ilerlemesiyle su, kaynağından uzaklaşmış ve kemer, sarnıç, çeşme, sebil, selsebil gibi yapıların inşasıyla her yere ulaşmıştır. Türklerin sosyal yaşamında maddi ve manevi bir hayat unsuru olarak yer alan suyun topluma en rahat şekilde ulaşması için Roma ve Bizans dönemlerinin ardından Osmanlı hâkimiyetine giren İstanbul'da su tesislerinin inşası hız kazanmış, ilerleyen süreçte çok sayıda çeşme ve sebil inşa edilmiştir.[23]

İstanbul'da Osmanlı'dan önceki şehir su tesisleri ve şebeke hattı Bizans İmparatorluğu'nun son döneminde doğal afetler ve istilalar nedeniyle tahrip olmuş ve tamir edilmediğinden büyük oranda kullanılamaz halde idi. Şehir Fatih Sultan Mehmet tarafından 1453 yılında fethedildikten sonra sarnıçlarla şehrin su ihtiyacının karşılanması yerine şehre su getiren su yolları tamir edilme yoluna gidilmiştir. İstanbul Osmanlıların eline geçtikten sonra bu kentin nüfusu kısa zamanda önemli bir artış göstermiştir. Fatih Sultan Mehmet su sorununa bizzat el atmış, Bizans'ın son yıllarında ihmal edildikleri için işlevlerini yerine getiremeyen bentler, su kemerleri, su yolları, çeşmeler, havuzlar onarılmış, yeni çeşmeler ve hamamlar yapılmıştır. Fatih Sultan Mehmet döneminde başlayan suyun hayrat konusu edilmesi birçok varlıklı kişinin kurduğu vakıflarla İstanbul'un su sorunu çözümüne yıllarca katkıda bulunduklarını göstermektedir.[24]

Su, Osmanlı'da sadece temel bir ihtiyaç değil, maddi ve manevi temizlik sembolü, sesinin dinginliği ile ruhları tedavi eden bir şifa kaynağı, insanın olduğu her yerde hayatın kendisi olmuştur. Canlılara su vermek en büyük hizmet ve hayır kabul

[23] Gül Sarıdikmen**, İstanbulun 100 Çeşmesi ve Sebili**, İBB Kültür AŞ.Yayınları, İstanbul, 2013.
[24] Cemal Zahir, "Osmanlı Su Medeniyetinin Tarihi Gelişimi, Osmanlı Su Medeniyeti", **Osmanlı'nın 700. Yılı İçin Uluslararası Sempozyum**, İstanbul, 5-8 Mayıs 2000, s. 173-185.

edilmiştir. Hatta suyun bir çeşmeden daimi akışı ile hayır işleminin sürekli olacağı inancı her köşede bir çeşme hayratı yapılmasına vesile olmuştur. Bu sebeple Osmanlı Devletinde hüküm süren hemen hemen her sultan, devletin yönetiminde görev alan sadrazam ve bir takım üst yönetici sosyal yaşantı ve mimaride önemli değere sahip çeşme ve sebiller yaptırmıştır. Osmanlı medeniyetinde su kültürünün izlerini, hüküm sürdüğü her yerde görmek mümkündür. Payitaht olan İstanbul, bu konuda zengin bir mirası göz önüne sermektedir.[25] Hemen her dönemde, bugünkü gibi önemli bir metropol olma özelliğini sürdürebilmiş ender şehirlerden biri olan İstanbul'da Osmanlılar, bir yandan kamu yapıları oluştururken ve gündelik gereksinimleri karşılarken, diğer yandan bu yapılanların estetik çevre düzenlemeleri içinde olmasına ve çeşitli şekillerde zenginleştirilmelerine de önem vermişlerdir.

Osmanlı döneminde İstanbul'da inşa edilen ve günümüzde hâlâ varlığını sürdüren çeşme ve sebiller Osmanlı su medeniyetinin küçük ölçekli ve zarif örneklerini teşkil etmektedir. Süslemeleriyle cezbedici birer sanat eseri olma özelliğine sahip çeşme ve sebiller, su mimarisinin en yaygın örnekleri olmalarının ötesinde, her dönemde Türk şehirlerinin en önemli ögeleri arasında yer almıştır. Maddi ve manevi su ile yaşayan, ona aziz ve rahmet sıfatlarını veren, sesini tedavi amaçlı bir sağlık aracı olarak kullanan bir toplumda, sadakanın en hayırlılarından kabul edilen, susayanlara su verme inancıyla dua kazanmak için yaptırılan bu çeşme ve sebiller, su ihtiyacını karşılama, yangın söndürme, mekânı toplama ve tanımlama, mahalle içinde insanların bir araya geldikleri merkez noktalar olmaları yanında tarihî, coğrafi, estetik, dinî ve edebî birçok özelliği de kendinde barındırır. Anıtsal mimarinin yanında küçük ölçekli olmasına karşılık kent tarihi ve kentsel dokunun gelişimi hakkında bizlere bilgiler veren bu yapılar, su ile sanatın ve mimari görüşün nasıl şekillendiğini göstermesi bakımından büyük değer taşır.

Osmanlı Devleti'nde hüküm süren hemen hemen her Sultan, Sadrazam, Valide Sultan ve diğer ileri gelenler Osmanlı kültüründe, sosyal yaşantısında ve mimarisinde önemli yer tutan, dönemin ekonomik, sosyal ve siyasi gücünün göstergesi birçok çeşme yaptırmışlardır. Yaptırılış amaçlarına göre; şahısların bulduğu veya sahibi olduğu vakıf suları, mülk suları gibi özel kaynaklardan sularını

[25] Süleyman Berk, "Su Kültüründe Hat Sanatı", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, No: 42, 2009, s. 201-230.

alan ya da belgelerde hassa suları/miri sular olarak anılan, yapım giderlerini devletin üstlendiği şehir şebekesinden yararlanan çeşmeler kimi zaman kamuya açık kent mekânlarını biçimlendiren Osmanlı külliyelerinin bir parçası, kimi zaman da oda çeşmeleri gibi özel mekânları süsleyen, anlamlandıran döneminin mimari zevkini ve özelliklerini yansıtan birer gösterge olarak karşımıza çıkmaktadırlar.[26]

Osmanlılar, estetik bir zevk ve bilinçle, gündelik hayatın ihtiyacını karşılamak üzere yaptıkları eserlerle dört bir tarafı sular ve surlarla çevrili yedi tepeli şehir İstanbul'un her bir köşesinde zengin ve güzel bir görünüm sunmuşlardır. İslam dininin temizliğe önem vermesi ve yine su hayrının sevabının çok olduğunun dinî kaynaklarda yer alması nedeniyle Türklerin günümüze kadar gelen eserleri arasında çeşme ve sebillerin çokluğu dikkat çekicidir. İbadet için insanların devamlı abdest almak ihtiyacını hissetmeleri de, suya ve çeşmelere çok önem verilmesine sebep olmuştur. İslam inancına göre sadaka-i cariye bırakan kimsenin sevap defteri kıyamete kadar açık kalır ve yapılan hayırlardan hayır sahibinin ruhu şad olur.

İstanbul'da sokak aralarında, köşe başlarında, meydanlarda karşılaşılabilen ve gündelik hayatımızın birer parçası olan çeşme ve sebillerin hikâyeleri şehrin medeniyet tarihinin de hikâyesi olmuştur. Ekrem Hakkı Ayverdi, İstanbul'un ilk çeşmelerinin, Fatih'in 856-1452 yıllarında Rumelihisarı ile birlikte yaptırdığı çeşmeler olduğunu hatırlatıyor. 1453'den sonra Fatih'in Belgrad ormanındaki hattın onarımı ve Bozdoğan kemerinin altına kondurduğu "Kırkçeşme" ile İstanbul'un Tarihî Yarımada'sı ilk su bolluğunu yaşamıştır.[27] Evliya Çelebi, İstanbul'un XV. yüzyıl Osmanlı hükümdarları, Fatih Sultan Mehmed'in (1451-1481) 200 çeşme, II. Bayezid'in (1481-1512) ise 70 çeşme yaptırdıklarını yazmaktadır. Fatih Sultan Mehmed'in Sadrazamı Mahmud Paşa ve Osmanlı Devleti'nin diğer ileri gelenlerinin yaptırdığı çoğunluğu günümüze ulaşamayan XV. yüzyıl İstanbul çeşmelerinin kaynaklarda tam ve kesin bir listesi bulunmamaktadır. Çoğunluğu günümüze ulaşamayan XV.yüzyıl İstanbul çeşmeleri genellikle küfeki taşından yapılmıştır. Yalın görünümlüdürler. Osmanlı mimarlığında Erken ve Klasik dönem diğer yapılarında da yaygın biçimde kullanılan sivri kemer, çeşme cephesini biçimlendiren

[26] Nuran Kara Pilehvarian, "Osmanlı Çeşme Mimarisi(s.247-251)", **Türkler Ansiklopedisi**, C:XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 396-401.

[27] Avniye Tansuğ, "Çeşmeler**",** **İstanbul Ansiklopedisi**, NTV Yayınları, İstanbul https://tarihiistanbulcesmeleri.blogspot.com/2013/06/istanbul-ansiklopedisinde-cesmeler.html

temel ögedir. Çeşme bölümleri hazne, sivri kemerli niş içinde ayna taşı, ayna taşının ortasında bir lüle, suyun içine aktığı ve iki yanında sekileri bulunan yalak/kurna, genellikle kemer içinde yer alan kitabe, kimi örneklerde de kitabenin altında veya yanlarında bulunan tas yuvalarından oluşur. XV. yüzyıl İstanbul çeşmeleri genellikle tek yüzlü duvar çeşmesi tipindedir. Yapı duvar yüzlerinde veya köşelerinde konumlanmıştır. Günümüze ulaşanların bir kısmı Vefa / Şehzadebaşı Kırk Çeşmeleri örneğinde olduğu gibi mahalle çeşmesi olarak, bir kısmı da Davud Paşa, Mahmud Paşa çeşmeleri örneklerinde olduğu gibi külliye parçası olarak inşa edilmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin üç kıtaya yayıldığı, en güçlü dönemini yaşadığı XVI. yüzyılda inşa edilen İstanbul çeşmeleri devletin diğer yapı programlarında görülen mimari üslup ve oranlarla aynı karakteri taşımaktadır. Yüzyılın ikinci yarısında inşa edilenlerin ayna taşlarına selvi, palmet, lale, karanfil, gibi dönemin diğer yapılarında da rastlanan stilize motifler işlenmiştir (Edirnekapı Yakup Kethüda Çeşmesi-1585; Eğrikapı Yatağan Çeşmesi-1557). Kimi örneklerde de çeşme yüzeyi, sekilerin hizasından düşey olarak yükselen ve cepheyi sınırlayan bir silme ile çevrilmiştir. XVII. yüzyıl İstanbul çeşmeleri XVI. yüzyıl çeşmelerinin karakteristik özelliklerini taşır ve üslup açısından devamı sayılabilirler.[28] XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyıllar İstanbul'da da anıtsal çeşmelerin öncülerinin ortaya çıktığı dönemlerdir. Süslemeler artmış, malzeme renkli taşlarla ve saray ileri gelenlerinin yaptırdığı çeşmeler de mermer ile çeşitlenmeye, tavus kuşu kuyruğu biçimindeki kemerlerin ilk örnekleri belirmeye başlamıştır.[29]

Osmanlı mimarlığının çeşitli dönemlerinde değişiklik gösteren su yapıları XVIII. yüzyılla birlikte sayıca çeşme ve sebillerin arttığı ve önemli örneklerin ortaya çıktığı bir yüzyıl olmuştur. Söz konusu yapılar şehir mekânlarının tanımlanmasını sağlarken aynı zamanda devrin toplum yaşamı ve sanat anlayışını göstermesi bakımından önem arz eder. XVIII. yüzyılda, ülkenin her alanında görülen batı etkisi çeşmelerde de pek belirgindir. Kamusal alanların biçimlendirilmesine açık roller üstlenerek İstanbul meydanlarına dikilen, bugün de bu yüzden "kollanan"; Topkapı Sarayı, Bâb-ı Hümâyun önünde ve Üsküdar Meydanı'ndaki III. Ahmed Çeşmeleri,

[28] Nuran Kara Pilehvarian, "Osmanlı Çeşme Mimarisi", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., C:XII, (s.247-251) Ankara, 2002, s. 396-401.
[29] Tansuğ, **a.g.e.**

Topkapı Sarayı'ndaki Saliha Sultan Çeşmesi, Tophane Meydanı'ndaki I. Mahmud Çeşmesi ile Topkapı Sarayında III. Ahmed'in kütüphanesindeki oda çeşmesi bu dönemin ürünleridir. XVIII. yüzyıl çeşmelerinde klasik Osmanlı biçimleri korunmakla birlikte Avrupai çizgiler, Barok mimariye göndermeler ve Rokoko izleri görülür. Bu yüzyılın ilk yarısında, mimari ayrıntılarda hareketli ve kıvrımlı kemerler, altın yaldızla süslü mermer kaplı cepheler, yuvarlatılmış köşeler öne çıkarken süslemelerde meyvalı çiçekli desenler görülür.[30]

XIX. yüzyıla gelindiğinde ise, teknolojik gelişmeler sonucu çeşmelerin su haznesi gibi artık gerekli olmayan bölümlerinin bulunmadığı örnekler ve şehir siluetine katkıda bulunan, yapı cephesi gibi tasarlanmış örnekler görülmeye başlamıştır. XIX. yüzyıl İstanbulu'nun çeşmeleri; devletin yeniden güçlenme isteğine temellenen Tanzimat ideolojisini yansıtan, yeni imar düzenlemeleri ve kuralları çerçevesinde tasarlanan, Avrupalı benzerleri ile yarışabilecek nitelikteki anıtsal yapılar içerisinde su gereksinimini karşılama asal işlevi kadar kent dokusuna katkıda bulunan yapı cephesi işlevini de üstlenmiş, kentsel tasarımda yeri olan, yapı yüzeyinden kopmuş, başlı başına mimari bir anlam taşıyan neredeyse bağımsız bir yapı konumuna gelmiş (Beykoz II. Mahmud Çeşmesi 1836, Yıldız Bezm-i Alem Valide Sultan Çeşmeleri 1843, Üsküdar Arif Hikmet Efendi Çeşmesi 1858, Kadıköy Baba-Oğul Çeşmesi) yapılardır.[31]

1.3 Su ve Su Mimarisinin Edebiyata Yansımaları

Sanatta kalıcı eserlerin meydana gelmesini sağlayan, yaşamın kaynağı su ve su mimarisi şiir, düz yazı, atasözleri ve deyimlerle Türk kültür ve edebiyatında her dönem yerini almıştır. "Romanlarda ve hikâyelerde su temasının kullanımı çok yaygındır. İlhamını doğrudan sudan –su burada bir pınardır, denizdir, yağmurdur, vb.- alan eserler olduğu gibi, bir yanıyla su değinisinde bulunan eserler de vardır. Su ve roman, su ve hikâye denince Türk edebiyatında öncelikle Halikarnas Balıkçısı'nı

[30] **A.e.**

[31] Nuran Kara Pilehvarian, "Osmanlı Çeşme Mimarisi", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., C:XII, (s.247-251), Ankara, 2002, s. 396-401.

anmak gerekir."[32] "Edebiyatımızda su kavramının çoğunlukla yaşamın kaynağı, temelli anlamlar içinde kullanıldığına tanık oluruz. Ölümsüzlük, hayat vericilik, vefa duygusu, süreklilik, arayış, dört unsurdan biri oluşu, temizlik, değer temsili gibi benzetmeler hep aynı temele bağlı olarak şiirlerde de yer almaktadır."[33]

Osmanlı İstanbul'una tanıklık etmiş olan ve önemli kentsel yapılar arasında yer alan çeşme ve sebiller, şehrin gündelik yaşamının ayrılmaz bir parçası olmuştur. İstanbul'da sokak aralarında, köşe başlarında, meydanlarda karşılaşılabilen ve gündelik hayatımızın birer parçası olan çeşme ve sebiller hikâyeleri, mimari ve süslemeleriyle edebiyatın her alanında ve her dönemde karşımıza çıkmaktadır. "Divan şiirinde su, çeşitli yönleriyle çok sık ele alınmıştır. Kelimenin eş anlamlıları Farsça "âb", Arapça "mâ'" ve "zülâl" de divan şiirinde kullanılmıştır. Su ve suyla ilgili unsurlar, divan şairinin hayal dünyası içinde özellikle çeşitli benzetmelere konu olmuştur. Ayrıca bu benzetmelerin yanı sıra divan şairleri, şiirlerinde su ile ilgili atasözlerine ve deyimlere, telmih unsurlarına, bazı inanç ve âdetlere de yer vermişlerdir. Su dağıtmak, Kâbe'ye su götürmek, çeşme ve sebil yaptırmak vb. hayır işleri ya da suyu ilgilendiren çeşitli imar faaliyetleri sebebiyle yazılan, tarih düşülen şiirlerde de su'dan söz edilmiştir".[34] Divan şiirinde âşığın gözü çeşme, gözyaşı ise bu çeşmeden akan sudur.[35] Türk edebiyatında suyun ilham verdiği birçok eser arasından ilk akla gelenlerden birisi "*Saçma ey göz eşkden gönlümdeki odlâre su / Kim bu denlü dutuşan odlâre kılmaz çâre su* " mısralarıyla başlayan divan edebiyatının en büyük şairlerinden kabul edilen Fuzûlî'nin Muhammed Peygamber'i övmek için kaside biçiminde yazmış olduğu naatlerinden her beytinin sonunda su kelimesinin tekrar edildiği 32 beyitlik "*Su Kasidesi*"dir.

Su yapıları olarak değerlendirebileceğimiz çeşme, sebil, hamam, maksem, suyolu vb. yapılar için düşürülen tarihlerde de suyla ilgili unsurlara yer verilmiştir.

---

[32] Dilaver Demirağ, Adnan Erten, Mustafa Şen, **Suyla Gelen Kültür**, İSKİ Yay., İstanbul, s. 140.

[33] Ayşe Büyükyıldırım, , "Kültürümüzde ve Edebiyatımızda Su", **Suyun İzinde: Geleneksel Türk Sanatında ve Edebiyatımızda Su**, ASKİ Genel Müdürlüğü Yayınları, No: 8, Anadolu'da Su Medeniyeti Dizisi:5, Ankara, 2013, s. 41.

[34] Dilek Batislam, "Divan Şiirinde Su ve Suyla İlgili Unsurlar", **Suyun İzinde: Geleneksel Türk Sanatında ve Edebiyatımızda Su**, ASKİ Genel Müdürlüğü Yay., No: 8 Anadolu'da Su Medeniyeti Dizisi:5, Ankara, 2013, s. 43-44.

[35] İskender Pala, Su (Kültür ve Medeniyet), **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XXXVII, İstanbul, 2009, s. 443.

Özellikle imar faaliyetlerinin çok yoğun olduğu Lale Devri şairlerinin divanlarının çoğunda su yapılarıyla ilgili tarih örneklerine rastlanır.[36]

Yüzyıllar içerisinde birçok şair, yazar ve ressama esin kaynağı olan İstanbul şehri ve onun küçük ölçekli mimari eserleri olan çeşme ve sebiller ile su kültürüne dair çok sayıda örnek bulunmaktadır. İmparatorluklar başkenti İstanbul için "*Bu şehr-i Stambul ki bir misl ü bahâdır / Bir sengine yek pâre Acem mülkü fedâdır*" diyen Lale devrinin büyük şairi Nedîm kadar İstanbu'a âşık ve bu aşkını mısralarında dile getiren Türk edebiyatının değerli şair ve yazarlarından Yahya Kemal yine Nedim'in şiirlerinde birçok çeşmeye yaptığı göndermelerde olduğu gibi "Hüzün ve Hatıra*"* şiirinde Emirgân'daki tarihî çeşmeden söz eder:

Gurbette duyduğum sonu gelmez hüzünleri,
Yaprakların döküldüğü hicranlı günleri,
Andım birer birer, acıdım kendi hâlime.
Tenhâ Emirgân'ın Çınaraltı'nda kahvesi,
Poyrazla söyleşir gibi yaprakların sesi,
Hem başka hem de hayli yakın karşı mâbede,
Mermerle kaplı çeşmede, mevzun kitâbede,
Baktım Yesâri hatlarının bir nefîsine,
Daldım coşup giden denizin mûsıkîsine

Türk edebiyatına gerek düz yazı gerekse şiir alanında önemli eserler kazandırmış olan Ahmet Hamdi Tanpınar**,** "Bursa'da Zaman" şiirinde olduğu gibi su ve çağrıştırdıklarına birçok eserinde yer vermiştir**.** Tanpınar, *Beş Şehir* kitabının İstanbul bölümünün ilk satırlarında da çocukluğunda Arabistan şehrinde tanıdığı yaşlı bir kadının hastalığı esnasında "*Çırçır, Karakulak, Şifa Suyu, Hünkar Suyu, Taşdelen, Sırmakeş…*"[37] diye sayıkladığı İstanbul sularının adlarının iyileştirici gücü varmışçasına büyülü olduğundan söz eder.

Şiirlerinde çeşme temasını işleyen değerli şairlerden biri de Faruk Nafiz Çamlıbel'dir**.**

On lüleden fışkırıp mermeri oyan sular,
Asırlarca Kerem'in Aslı'yle dertleşmesi.

[36] Batislam, **a.g.e.**, s. 56.
[37] Ahmet Hamdi Tanpınar, Beş Şehir, Dergah Yayınları, İstanbul, 2012, s. 120.

Mermer bir kalp önünde su kesilmiş duygular.
Bir gönül destanıdır İshak Ağa Çeşmesi!...

mısralarıyla sonlandırdığı şiirinde anlattığı çeşme, Semavi Eyice'nin meydan ve iskele çeşmelerinin sanat bakımından en ilgi çekici ve sanat değeri en yüksek olanlarından biri[38] olarak kabul ettiği Beykoz'daki İshak Ağa Çeşmesi'dir.

İstanbul Seyyahı" ve "Çeşmeler Kâşifi" sıfatlarını kazanmış olan yazar Ruşen Eşref Ünaydın "Yol Üstü Birkaç Çeşme" adlı yazısında su ve çeşmelerden bahsederken "Su hakkında Allah, Peygamber, sahabeler, imamlar nasihat verdiler, hadisler söylediler, ayetler nazil oldu… Türk edebiyatı suyu kasidelerle, mersiyelerle tebcil etti. Padişahlar, vezirler, çelebiler, ağalar, hasılı bütün müminler bu sözlere kulak verdi. Onun için ayetler, hadisler namına her yerde sular aktı. Bilhassa İstanbul bu vecde asırlarca tutuldu. Su namına Türklerin mermerden, bin çeşit nakıştan, nice türlü hüsn-i hatlardan, nükteli ve imanlı beyitlerden vücuda getirdiği alem nefistir. Bir içim su şeffaf ve mütevazi ahengini o alem içinde şehr-yarane bir haşmete bürünmüş gördü. Hararetini bir tasla suyla söndüren her yolcu, gözlerini şiirlerden, güzel yazılardan, türlü türlü nakışlardan terekküp eden mermer bir abide üzerinde dinlendirdi. Onu yaptıranın ruhuna dua okudu." demiştir.[39]

Cumhuriyet sonrası Türk şiirinin önemli isimlerinden Sezai Karakoç İstanbul ve mimari eserlere birçok şiirinde yer vermiştir. "İstanbul meydanlarının tarihî anıtları olan çeşmeleri eserlerinde sıklıkla konu edinen Karakoç, *Şiirler V/Ayinler*'deki "Çeşmeler" bölümünde yer alan sekiz şiirde ("Çeşmeler" I-VIII) ve diğer şiir kitaplarındaki bir takım şiirlerinde çeşmelere dair temaslar karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan "Çeşmeler" başlığı altında yazılmış bulunan sekiz şiir, doğrudan doğruya İstanbul'un Osmanlı'dan kalan tarihî meydan çeşmelerini tem olarak işler."[40] Şair, "Sultan Ahmet Çeşmesi" şiirinde "*Su yerine süs akıyor / Deliklerinden*" mısralarıyla çeşmeyi estetik bir algıyla anlatırken, XVIII. yüzyılda inşa edilmiş olan Fındıklılı Mehmed Ağa Çeşmesi'ni anlattığı şiirinde ise, çeşmenin

[38] Eyice, "Çeşme", s. 281.
[39] Necat Birinci, **Ruşen Eşref Ünaydın'dan Seçmeler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:507, Kültür Eserleri Dizisi:20, Ankara, 1982, s. 168.
[40] Fatih Andı, "İstanbul'a İki Bakış: Sezai Karakoç. ve Cemal Süreya'nın Şiirlerinde İstanbul", **İlmi Araştırmalar 6**, İstanbul, 1998, s. 18.

akan suyundan hâlâ faydalanır olduğu ancak çeşmenin yok olmaya yüz tuttuğundan şöyle bahseder:

Fındıklılı Mehmed Ağa Çeşmesi
Silahtar Tarihinin yazarı
Yenilmez karpuzlar
Acı salatalıklar yıkamıştım suyunda
İçilmez
Bozuk suyunda
Gece yarısı
Ayışığında
Yaz ay ve ben
Silinmeye yüz tutmuş yazı
Ölümü hecelemiştik..."

Faruk Nafiz Çamlıbel gibi Beykoz'daki İshak Ağa Çeşmesini farklı bir yaklaşımla şiirine konu edinen bir başka şair de Fuat Şükrü Dilbilen'dir. "Toplumsal hafızanın ve kültürel tarihin ürünü olan çeşmeler Fuat Şükrü Dilbilen'in şiirinde kendine yer bulur. Şiirlere konu olan çeşmeler İstanbul'da yer alır. Bu çeşmelerden ilki "Tophane Çeşmesi" adlı şiirde yer alan Tophane Meydan Çeşmesi'dir. Bu çeşme şiirde şöyle tanıtılır:"

Mermer bükülmüş, yoğrulmuş işte.
Parmak ısırmak hiçtir bu işde…
İnciyle işler güya görümce,
Atlas bürümcük sandım görünce…
İşten bilenler, dünyada herkes
Sanmaktadırlar kasnakta canfes![41]

"Şair, çeşmeyi yaldızlı bir yapı olarak ele alır. Çeşme, mimarisiyle zarif işlemeli, narin kumaşlara benzetilirken bu nahif anlatım şiire romantik bir eda katar."[42]

[41] Mehmet Soğukömeroğulları, "Fuad Şükrü Dilbilen'in Şiirlerinde Toplumsal Hafıza"**, Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, No: XXVII, Güz 2010, s. 169.

İstanbul'da birçok çeşmenin suyunun akmaması ve zamanla yok olmasından dolayı birçok sanatçı bu durum karşısında duyarlılık gösterip yazı ve mısralarına duygularını aktarmışlardır. Tophane semtini çok seven ve belli bir süre Tophane Çeşmesi'nin karşısında bir evde oturan Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun, İstanbul çeşmelerinin hazin hâli karşısında hissettiği üzüntü büyüktür. Susuz İstanbul çeşmelerini, "Genç yaşta sütü kurumuş analar gibi" bahtsız gördüğü şiirinde,[43]

İstanbulun çeşmeleri
Genç yaşta sütü kurumuş analar gibi
Şah damarları burulmuş
Kimi yıllardır su demiş yorulmuş
Bırakmış kendini sırtüstü güneşe
Çöp tenekesi olmuş.
Kiminin ocağına incir dikilmiş
Kiminin diri diri dilleri sökülmüş
Kiminin yerlerinde yeller eser
Taşıyla mermeriyle harman savrulmuş

mısralarıyla ifade ederken şiirin son bölümünde Tophane Meydan Çeşmesi'ni âdeta resmeder gibi mimarisi ve süslemeleriyle anlatır:

Tophane çeşmesi taştan
Yapanlar yılmamış işten
Tiftiğini sökmüşler mermerin
Avuç içi kadar boş yer komamışlar
Kabarmış karış karış her bir yanı gül gül
Saksıdan, meyvadan, nakıştan

İstanbul ve Osmanlı kültür ve medeniyetine dair ansiklopedik çalışmalarıyla tanınan tarihçi ve yazar Reşat Ekrem Koçu da benzer duygularla,

Niçin kestiler suyumu

---

[42] Sevgül Türkmenoğlu, "Türk Şiirinde İstanbul Çeşmeleri", **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume,** 7/2Spring, Ankara, 2012, s. 1098.

[43] Ercan Topçu, "Çeşmebaşı Kültürü", **Z Kültür, Şehir, Sanat Mevsimsel Tematik Dergi**, Su ve Şifa, İstanbul, 2017/2, s. 234.

Kim çaldı pirinç lülemi
Ne zaman gömüldüm topraklara
Okunmuyor alnımın altın yazısı
mısralarıyla üzüntüsünü dile getirmiştir.[44]

Türk edebiyatında Garip akımının kurucularından olan büyük şair ve yazar Oktay Rıfat ise, "Yıkık Çeşme Yazıtları" adlı şiirinde zamanla yıkılan, yok olan çeşmelerin kitabelerine dikkati çekmiştir:
Yıkık çeşme yazıtları
Cami avlusuna bırakılmış
Yıkık çeşme yazıtları
Uzaklardan bakarlar insanlara
Budur kalan kalem parmaklı ustadan
Ozandan, gözde odalıktan
Koklanan saç, öpülen dudaktan
Sanatın ve yaşamın düşmanı zaman
Yaprakları dökülmüş sarı
Güz dalları gibi kurutmuş onları.[45]

Edebiyatın nesir alanında birçok türde eser vermiş olan Samiha Ayverdi**,** İstanbul ve mimarisini semt semt ele aldığı yapıtlarında su mimarisini sıklıkla konu edinir**.** "Çeşme, Samiha Ayverdi'ye göre şiirin, güzel yazının, taşçılık, dökmecilik, yaldızcılık ve nakkaşlık sanatlarının yarışa çıkıp, hemen daima berabere kaldıkları bir meydan güreşidir."[46] Bir su şehri olarak bahsettiği İstanbul'da Ayverdi, *İstanbul Geceleri* adlı eserinde Üsküdar'dan bahsederken su mimarisine ayrıntılı bir şekilde yer verir**.** Ya o sebiller... bir mimari manzumesini tamamlayan o güzel yüzlü su perileri... kulaklarına incecik zincirlerle tutuşturulmuş tertemiz tasları sanki birer küpeymiş gibi sallanır, yüzlerine çektikleri zarif şebekeleri, arzuyu kışkırtan peçeler cilvesiyle güzelliklerini

[44] Haluk Dursun, "Bir Güzel Su Şehri İstanbul", **Keşkül Dergisi**, Su, Timaş Yayınları, 16 Güz, İstanbul, 2010.
[45] Notos 75 Edebiyat Dergisi, Notos Kitap Yayıncılık, Nisan-Mayıs 2019, https://books.google.com.tr
[46] Avniye Tansuğ, İstanbul Çeşmeleri, **İstanbul Ansiklopedisi**, NTV Yay., Madde: İstanbul Çeşmeleri, 2010, https://tarihiistanbulcesmeleri.blogspot.com/2013/06/istanbul-ansiklopedisinde-cesmeler.html

bir kat daha sırlandırırdı. Gelip geçene bir yudum su ikram etmek için, mermer, yazı, dökme, boya, nakış ve yaldız san'atlarının yarış halinde olduğu bu küçücük su köşkleri, bir cami, bir medrese, bir imaret topluluğunda, belki de bir şiirin en kuvvetli mısraı gibi, en kayıtsız gözleri dahi hayranlıkla üstüne çevirdi.[47]

Dünya edebiyatına gelindiğinde XIX. yüzyılda İstanbul'da kısa bir süre yaşamış olan İtalyan yazar Edmondo De Amicis ve çağdaşı bir diğer Alman yazar ve gazeteci Friedrich Schrader'in yazmış olduğu aynı adlı *İstanbul* kitabında da çeşmelerden söz edilmiştir.

1891-1918 yılları arasında İstanbul'da yaşamış olan Alman gazeteci, yazar ve sanat tarihçisi Friedrich Schrader'in 26 yıl boyunca yaşadığı İstanbul'da çıkan ve yayın yönetmenliğini yaptığı "Osmanicher Lloyd" gazetesindeki camileri, türbeleri ve çeşmeleriyle anlattığı suriçi İstanbul yazılarından derlenen *İstanbul (100 Yıl Öncesine Bakış)* isimli kitapta anlatılanlar çalışmamıza XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başı İstanbul'unu anlamamızda ışık olmuştur. Hatta Schrader, modern Rus edebiyatının kurucusu Puşkin'in hazin hikâyesini bildiği Gözyaşı Çeşmesi (Bahçesaray Çeşmesi) için yazdığı şiir gibi İstanbul'dan ayrılırken Kadıköy'de günümüzde hâlâ varlığını sürdürebilen çeşmelerden hüzünlü hikâyesini bildiği "Ayrılık Çeşmesi" için bir de şiir yazmıştır. Kerem Çalışkan'ın Türkçeleştirdiği o şiir:

AYRILIK ÇEŞMESİ
Orada Kadıköy'de Bağdat Caddesi'nin başında
Uzun, gri, taşlarla döşeli yolun hemen yanında
Durur bir çeşme
Güneşler içinde…

Gerçi tatlıdır suyu, ama
Çöker ondan içenlerin üstüne
Dünyanın tüm acısı…
Veda Çeşmesi, Ayrılık Çeşmesi'dir adı,
Ve gözyaşlarından çimenler sarmıştır gri taşı

[47] Gülay Yıldırım, "Samiha Ayverdi'nin Eserlerinde Mimari", İstanbul Aydın Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ağustos 2019, s. 177-178.

Ve yaşlı ağaçlarda
Eser sanki kâbusun yeli,
Ve duyulur sonbahar fırtınalarında eskisi gibi, yitip giden vedanın sesi:
'Allah korusun seni!'

Bak! Şu yolda gururla ilerleyen kervana
Davullar gümbürder, salınır at kuyrukları ve sancaklar üstünde
Ama giden adamların içinde, terkederken
İstanbul'un canlı, rengârenk, aşina sokaklarını,
İstanbul'un pazarlarını, direkli hanlarını,
Çınarlarından kuru yaprakların sessizce döküldüğü,
O kahvelerini, yaşamın tatlı bir düşe dönüştüğü,
Mavi deniz ufuklarını, beyaz köpüklü gururlu dalgalarıyla
Yüksek tepelerini, zirvelerinde rüzgârların gezindiği,
Hani bir zamanlar yüce ruhların eviydi
Çarpar kalpleri o adamların şimdi, zırhın, kaftanın, cübbenin altında
Çılgınca bir acıyla, çünkü yitip gider artık neleri varsa.
Bilinmedik yabancı ellere düşer yolu,
Sayısız tehlike gözler yolunu,
Beyaz atının üstünde yalnızca Hızır'dır koruyan onu…
Tanrıya seslenirken yolun başından
'Allah'a Emanet olun' yükselir her ağızdan
Bu koyu, elemli veda anından

Eşlik ederler çeşmeye kadar,
Babalar, evlatlar, oğullar, analar, kızlar, kadın erkek
Eğilir onlar eyerden bir kez daha
Çeşmeden bir yudum daha almaya-
Yaşlı genç yanaklardan dökülür gözyaşı seli
Ve bir kere daha çarpıp yanarlar onlarca değerli bir kalbin ateşinde.
Sonra kervan gururla düzülür yola-
Davullar gümbürder, salınır at kuyrukları ve sancaklar üstünde…

Güneşler içinde,
Orada durur çeşme…[48]

Schrader'in çağdaşı ünlü İtalyan yazar Edmondo De Amicis, XIX. yüzyılın ikinci yarısında deniz yoluyla geldiği İstanbul'a yaklaşırken gördüğü manzara karşısında duyduğu heyecanla "İstanbul konusunda şüpheye yer yoktur, en güven duymayan yolcu bile, orada hayal kırıklığına uğramayacağından emindir. Söz konusu edilen geçmişin cazibesi ve bildik hayranlık değildir. Bu, önünde hem şairlerin ve arkeologların, hem büyükelçilerin ve tüccarların, hem prenseslerin ve denizcilerin, hem de kuzeyin ve güneyin evlatlarının hayretle doldukları evrensel ve yüce bir güzelliktir. Bütün yeryüzüne göre burası en güzel yerdir."[49] dediği bu gerçekle fantastik arasında gördüğü şehirde gezdiği birkaç ay içerisinde gördüklerini anlattığı *Constantinople* isimli gezi notları ve izlenimlerinden oluşan seyahat kitabında çeşmeleri bir mücevher olarak tasvir eder. Özellikle kitabının "Ayasofya" bölümünde Ayasofya ve Saray'ın önündeki meydanda dikkati ilk çekenin cami değil, III. Ahmed Çeşmesi olduğunu büyük bir hayranlıkla ve etkileyici bir dille şu sözlerle dile getirir: Bu çeşme, Türk sanatının en özgün, en gösterişli anıtlarından biridir. Bir anıttan ziyade, romantik bir sultanın aşka geldiği bir an, İstanbul'un alnına kondurduğu mermerden bir mücevherdir. Bana öyle geliyor ki, bu çeşmeyi ancak bir kadın tasvir edebilir. Kalemim bu görüntüyü tasvir edecek kadar ince değil. İlk bakışta bunun bir çeşme olduğunu anlamak zor. Çin usulü çatısıyla biraz pagoda havasında, dalgalı saçakları, dörtgen şeklindeki gövdesinin ziyadesiyle dışına taştığı küçük bir tapınağa benzer. Her köşesinde, üstü kafes parmaklıklarla kaplı dört yuvarlak küçük bölme, daha doğrusu çok hoş şekilli dört küçük sebil bulunur; çatının üstünde bunların her birine zarif birer alem kondurulmuş küçük kubbeler tekabül eder; bunlar da ortadaki daha büyük bir kubbenin etrafına dizilmiştir. Dört duvarın her birinde iki zarif niş vardır; nişlerin arasında sivri uçlu birer kemer, kemerlerin altındaki musluktan küçük birer yalağa su akar. Yapıtın dört bir yanını dönen kitabede şöyle yazar: "Tarihi Sultan Ahmed'in câri zebân-ı lûleden / Aç besmeleyle iç suyu, Han Ahmed'e eyle dua." Küçük yapı, duvarları kaplayan

[48] Friedrich Schrader, **Eine Flüchtlingsreise Durch Die Ukraine**, Tubingen,1919, pp.12. https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN719543363&PHYSID=PHYS_0022&DMDID=DMDLOG_0001
Çev. Kerem Çalışkan, Aralık 1918/Kadıköy-Ayrılık Çeşmesi-Dicle gemisi güvertesi https://odatv4.com/guncel/her-gun-marmaraya-bindigimiz-o-durakla-ilgili-bilinmeyen-gercek-ortaya-cikti-0406161200-95321 ; Schrader, Friedrich**: İstanbul: 100 Yıl Öncesine Bir Bakış**, Çev. Kerem Çalışkan, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2015.
[49] Edmondo De Amicis, **İstanbul**, Çev: Filiz Özden, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 10.

sayısız bezemenin altından belli belirsiz görünen beyaz mermerden yapılmıştır. küçük kemerler, nişler, sütunlar, gülpencereler, çokgenler, şeritler, mermer nakışlar, mavi zemin üstüne altın yaldızlar, kubbelerin çevresindeki saçaklar, çatının altındaki kakma işlemeler, bir renk mozaiği, sanki nazarı dikkatinizi çekmek için içiçe geçmiş ve hayranlık uyandıran bezemeli sayısız şekil.Oyulmamış, süslenmemiş, emek verilmemiş bir karış yeri yoktur. Bu çeşme, cam bir fanus içinde saklanması gereken bir güzellik, ihtişam ve sabır şaheseridir; bu sadece göz zevki için yapılmışa benzemez, sanki lezzeti de vardır, insanın ağzına bir lokma atıp içinde ne var diye tadına bakası gelir; ille de açıp, içinde bir çocuk tanrıça mı, devasa bir inci mi, yoksa sihirli bir yüzük mü var diye bakma isteği uyandıran bir mücevher kutusudur. Onu yalayıp geçen zaman, altın yaldızlarının parlaklığını kısmen almış, renklerini soldurup mermerini karartmıştır. Bu haşmetli mücevher, yüz altmış yıl önce, Boğaz'ın Sultanı'nın önünde ilk defa, yepyeni ve peril peril ortaya çıktığında kim bilir nasıldı? Fakat yine de, eski ve kararmış olsa da, İstanbul'un bütün küçük harikaları arasında ilk sırayı alır; ayrıca o kadar belirgin şekilde Türk işidir ki, bir defa gördükten sonra, İstanbul adı her zikredildiğinde, cümlesi aklınıza üşüşen ve daima fikrinizi çelen Doğu tablosunun zeminini oluşturan belli bazı görüntülerin ortasında hafızanıza çakılıp kalır."[50]

De Amicis ve Schrader gibi Osmanlı İmparatorluğu'na çeşitli nedenlerle gelen yabancılar imparatorluğu birçok yönüyle anlatan kitaplar yayınlamışlardır. Bu kitaplarda Osmanlı İmparatorluğu askerî, ticari ve politik açıdan değerlendirilirken tarihi, kültürü ve yaşam biçimleriyle de ele alınmıştır. İstanbul'u anlatan bu yabancılar arasında kadın yazarlar da dikkati çekmektedir. XVIII. yüzyılda Edirne ve İstanbul'da yaşamış olan İngiliz büyükelçisinin eşi Lady Montagu'nun mektuplarından derlenen *The Turkish Embassy Letters* (Türkiye Mektupları) kitabında oryantalist bir algıyla Osmanlı toplumunun yaşamı özellikle kadınlar üzerinden tarihi ve kültürüyle anlatılmaktadır. Lady Montagu'dan yaklaşık yüzyıl sonra İstanbul'a gelen ve Türkiye üzerine üç kitap yazmış olan Miss Julia Pardoe, birçok gravür eşliğinde Osmanlı İstanbul'unu tarihi, gelenek ve görenekleriyle *The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks in 1836* adlı eserinde anlatmıştır. Kitabında çeşmeleri de konu edinen Pardoe başkentin tamamında daha zengin doğulu bir yer olmadığını söylediği Tophane meydanındaki çeşmenin Konstantinopolis'teki başka bir çeşmenin onun güzelliğine eşit olmadığını, zengin ve

[50] De Amicis, **a.g.e.**, s. 146-147.

zarif bezemelerinin bütün övgülerin ötesinde olduğunu ve güneş üzerlerinde parladığında âdeta mücevher gibi göründüğünden söz eder.[51]

1.4 Osmanlı Döneminde İstanbul'da Su Kaynakları

Canlılar için en önemli yaşam kaynağı olan suya ulaşmak, birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve üç tarafı denizlerle çevrili İstanbul şehrinde her dönem su kaynakları arayışına gidilmesine sebep olmuştur. 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethedip Bizans hâkimiyetine son vermesiyle Osmanlı topraklarına katılan şehirde ilk yapılan harap durumda ve kullanılamaz halde olan su yolları ve su tesislerini onarmak ve yeni su kaynaklarına ulaşmak olmuştur. İstanbul'da Osmanlı döneminin başlamasıyla birlikte yerleşik hayat düzenindeki nüfus artışı da hızla yeni su yapılarının oluşmasını sağlamıştır. Fatih, Turunçlu, Mahmud Paşa, Şadırvan, Murad Paşa, Davud Paşa, Gedik Ahmed Paşa, İshak Paşa isimleriyle anılan su tesisleri yapılmıştır. Fatih'in oğlu II. Beyazıd'ın saltanatı zamanında (1481-1512) Beyazıt Su Yolları namı ile anılan su yollarının yapıldığını bilinmektedir. Yavuz Sultan Selim zamanında da bazı su tesisleri yapılmıştır. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nda başkentin hızla büyümesi sebebiyle, yapılanlar yetersiz kalmış ve şehirde su sıkıntısı baş göstermiştir.[52]**.** İmparatorluğun altın çağını yaşadığı Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'ne gelindiğinde su ihtiyacı karşılanamayan İstanbul'un su sorununu gidermek için Kanuni Sultan Süleyman Mimar Sinan'ı görevlendirmiştir. O döneme kadar inşa edilen tesislerin en mükemmeli ve mühendislik bakımından en önemli yapısı ve hacim yönünden en büyük eseri olan Kırkçeşme Tesisleri yapılmıştır.[53] İlerleyen yüzyıllarda da I. Mahmud, I. Abdülhamid, II. Mahmud ve II.Abdülhamid'in saltanatı döneminde de su tesisi inşası devam etmiştir. Bu dönemde İstanbul'un suyunu sağlayan bu Suyolu hatları, seçilen kaynaklar ve oluşturulan bentlerden su kemerleri yardımı ile önce maslaklara, sonra

[51] Julia Pardoe, **The City of the Sultan; and Domestic Manners of the Turks in 1836**, In Two Volumes, Volume I, London, Henry Colburn Publisher, 1837, Chapter XV, pp. 287.
[52] Kazım Çeçen, **İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri**, İTÜ Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi Tarihi No:1, İTÜ İnşaat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1984, s. 5-9, 54.
[53] Kazım Çeçen, "Kırkçeşme Suları", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C:XXV, Ankara, 2002, s. 476.

maksemlere ve su terazilerine ulaşır, buradan da kanallarla su dağıtımı yapılırdı.[54] Kazım Çeçen Osmanlı Dönemi'nde İstanbul'da inşa edilen su tesislerini dört büyük gruba ayırmaktadır. Bunlardan ilki Tarihî Yarımada'nın suyunu temin eden ve onaltı bağımsız isaleden oluşan ve 1453-1755 yılları arasında inşa edilmiş olan Halkalı suları,ikincisi ise, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Mimar Sinan tarafından inşa edilmiş olan Kırkçeşme sularıdır. Diğer iki grup Haliç'in kuzey bölgesinin suyunu temin eden Taksim suları ile onsekiz isale hattından oluşan Üsküdar sularıdır. Bu dört grup dışında Hamidiye ve Kayışdağı suyu gibi küçük isaleler de vardır. Suyunu kaynaklardan sağlayan yüzlerce çeşme de şehrin çeşitli yerlerine dağıtılmıştır.

1.4.1 Halkalı Suları

İstanbul'un sur içi bölgesine içme suyu sağlayan en eski tesisler olan Halkalı suları, İstanbul surlarının batısındaki Halkalı köyü ile kuzeybatısındaki Cebeciköy arasında kalan araziden çıkarak on altı bağımsız isale hattı vasıtasıyla şehrin ihtiyacını karşılayan sulardır. 1453-1577 yılları arasında inşa edilmiş olan ve Tarihî Yarımada'nın suyunu temin eden Halkalı suları, vakıf sularıdır. Aynı zamanda her isale bir camiye de su verdiği için bu sular "Cevâmi-i Şerîfe suları" adıyla da anılmaktadır. Fetihten önceki dönemlerde de şehrin sularının bu alandan geldiği bilinmektedir. Şehir içinde Halkalı sularından su verilen yerlerin sayısı 435'tir.[55] Halkalı suları, galerilerden çıkan ve kaynakların kaptajı ile çıkarılan sular oldukları için menba sularıdır ve çıktıkları yerde temizdir. Bu suların debileri az olduğundan künkler içerisinden veya kurşun borularla şehre getirilmiştir.[56] Fatih Sultan Mehmet Dönemi itibarıyla geliştirilmesine başlanan ve 130 km'yi bulan Halkalı su tesislerinin üzerinde günümüzde hâlâ varlığını sürdürebilen dört büyük kemer bulunmaktadır. Bunlar Bizans devrinden kalan Mazul (Mazlum)Kemer ve Valens (Bozdoğan) Kemeri ile Osmanlı döneminde inşa edilen Kara (Avasköy, Tekke Yılanlı) Kemer ve Ali Paşa (Şirin Kemer) kemerleridir**.**

Halkalı Suları isale hattı banileri ve inşa tarihleriyle aşağıda gösterilmiştir:

---

[54] Rahmi Karakuş, Süleyman Kızıltoprak, Hüseyin Aykut, vd., **İstanbul Tarihî Çeşmeler Külliyatı**, İSKİ, C:I, İstanbul, 2006, s. 53.
[55] Kazım Çeçen, **İstanbul'un Vakıf Sularından Taksim ve Hamidiye Suları**, İSKİ, İstanbul, 1992, s. 26-27.
[56] Kazım Çeçen, **İstanbul'un Osmanlı Dönemi Su Yolları**, İSKİ, İstanbul, 1999, s. 121.

Fatih ve Şadırvan Suyolu (1453-1481)

Rami Kışlası'ndan 2 km. kuzeybatıdaki Kartaltepe'de Üç Kardeşler kaynağından çıkar. Yolda birçok menbaıları aldıktan sonra Edirnekapı'dan şehre girerek Sultan Selim ve Fatih Camii'ne akar. Şadırvan suyu da Çiçoz Çiftliği'nin kuzeybatısındaki menbaından çıkar ve yolda diğer menbaılarla birleşerek Edirnekapı'ya yakın bir yerde Fatih suyuna bitişir.

Turunçlu Suyolu (1453-1481)

Fatih Sultan Mehmed'in Çiçoz Çiftliği civarındaki turunç bahçelerini sulamak için çıkarılan sudur. Menbaı Ayvalıdere'de Ali Paşa Kemeri'ne yakındır. Mevlevihane Kapısı'ndan şehre girerek, Haseki'de Poyraz Sokağı'ndaki teraziye kadar gelir ve hayratına dağıtılır.

Beyazıd Suyolu (1481-1512)

Cebeciköy'ün 3 km. güneyindeki üç menbadan çıkar ve Beyazıd Meydanı'ndaki askeri misafirhanenin yakınındaki maslakta, Beyazıd Camii, imaret medrese ve diğer hayır kuruluşlarına dağılır.

Süleymaniye Suyolu (1520-1560/67)

Süleymaniye su yolları Çınar ve Aypah olmak üzere iki ana koldan ibarettir. Köprülü suları kaynağına yakın olan Çınar kolu bir maslakta birleşip tünellerden geçerek Çiçoz Kubbesi'ne ulaşır. Aypah kolu ise, Davudpaşa Kışlası'nın 5 km. batısındaki Aypah menbaından çıkıp künk boru ve tünellerden geçerek Edirnekapı'ya ulaşır ve Bozdoğan Kemeri'nden geçerek Süleymaniye Camii ve hayratına dağıtılır. Süleymaniye Suyolundan Bozdoğan Kemeri'ne bir kol ayrılarak Atik Ali Paşa Camii ile Vezirhanı arkasındaki makseme kadar götürülerek belirli mahallelere su verilir.

Mihrimah Suyolu (XVI. yüzyıl ortası)

Karaemin Tabyası'nın 500 km kuzeyinden kaynağı çıkar. Birkaç galeriden geçerek Edirnekapı'dan şehre girer ve Mihrimah Camii ve çevresindeki diğer hayratla Atik Ali Paşa ve Nişancı Mehmed Paşa camilerine su verir.

Ebussuud Suyolu (XVI. yüzyıl ortası)

Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi tarafından yaptırılmış olan bu Suyolunun kaynağı Maltepe Hastanesi'nin kuzeybatısındadır. Topkapı ile Mevlanakapı arasından Sarayçeşme Suyolu ile birlikte surlardan içeri girer ve Ebüssuûd hayratına su dağıtır.

Cerrahpaşa Suyolu (1574-1595)

Sadrazam Cerrah Mehmed Paşa tarafından kendi hayratı olan ve adını taşıyan camiye su getirmek için yaptırılmıştır. Kaynağı Çiçoz Çiftliği'nin güneydoğusundan çıkan su Mevlanakapı'nın kuzeyinden şehre girerek Cerrahpaşa Camii'ne ulaşır.

Sultanahmet Suyolu (1603-1617)

Sultan Ahmed Camii inşası sırasında Sultan I. Ahmed tarafından yaptırılan Suyolunun kaynağı Topçular'dadır. Edirnekapı civarında surlardan içeri girer.

Sarayçeşme Suyolu (1623-1640)

Menbaı Demirkapı'da olan su Topkapı ile Mevlevihane Kapısı arasında şehre girerek Karanfilli Bostan'daki su terazisinden IV.Sultan Murad, I.Sultan Mahmud ve Fatma Sultan hayratı olan çeşmelere dağılır.

Köprülü Suyolu (1548-1647)

Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa tarafından yaptırılan suyun kaynağı Büyükderbent civarında Karaahmetli Çiftliği merasından çıkar ve Edirnekapı dolaylarında şehre girerek Köprülü Mehmed Paşa'nın Çemberlitaş'taki cami, medrese ve hayratına su verir.

Beylik Suyolu (1730-1754)

Menbaı Mahmudiye (Kalfaköy, günümüzde Mahmutbey semti) civarındadır. Edirnekapı civarında şehre girdikten sonra Bâb-ı Hümâyun bitişiğindeki su terazisinden Ayasofya Camii'ndeki I. Mahmud imaretine ve Topkapı Sarayı'na dağılır.

Kocamustafapaşa Suyolu (? – 1512)

Kaynağı Topkapı ile Edirnekapı arasındaki Yahudi maşatlığı civarındadır. Mevlanakapı Takyeci Mahallesi yoluyla Kocamustafapaşa Camii'ne ulaşır.

Kasım Ağa Suyolu (? – 1660)

III. Ahmed'in sekbanbaşısı olduğu sanılan Kasım Ağa tarafından yaptırılmıştır. Kaynağı Bayrampaşa'da olup Topkapı Caddesi, Mevlânâkapı, Hisaraltı, Evliyâ ve Mimar camileri, Odabaşı Caddesi, Macuncu Hamamı, Molla Gürânî, Biberağa Sokağı ve Haseki Caddesi güzergâhı ile geldiği Kasım Ağa'nın vakıf çeşmesine ve Haseki Hastahanesi'ne su verir.

Hekimoğlu Ali Paşa Suyolu (1732-1750)

Hekimoğlu suyunun kaynağı Değirmentepe'nin güneybatısındaki bir tünelden çıkar. Mevlanakaı'dan şehre giren su, Altımermer dolaylarında Küçükhamam terazisinde üç kola ayrılır. Kolların birisi Kocamustafapaşa yönüne, bir kol Hekimoğlu Ali Paşa yönüne, bir kol da Samatya'da Çınar Mahallesine ulaşır.

Nuruosmaniye (Ayvalıdere) Suyolu (1748-1755)

Kaynağı Esenler'de Ferhad Paşa Çiftliği'nin kuzeybatısından çıkar ve Edirnekapı civarında şehre girerek Nuruosmaniye Camii ile medrese ve çeşmelerine dağılır.

Laleli (III. Mustafa) ve Mahmud Paşa Suyolları

Mahmud Paşa suyu sonradan Laleli (III. Mustafa) suyu ile birleştirilmiştir. Bayrampaşa dolaylarında kaynağı çıkan su, şehre Topkapı yakınlarından girer. Şehzadebaşı'ndaki teraziden bir kol Laleli Camii ile imaretine, diğer bir kol da Mahmutpaşa Camii'ndeki teraziye gelerek Mahmutpaşa Camii ve hayratına dağılır.

1.4.2 Kırkçeşme Suları

Üç büyük padişahın saltanatı döneminde başmimar olarak Osmanlı İmparatorluğuna hizmet etmiş olan Mimar Sinan, medrese ve camiler dışında

köprüler, suyolları ve su kemerleri gibi mühendislik bilgisini ortaya koyan büyük eserler vermiştir. XVI. yüzyılda İstanbul'da hızla artan nüfusla birlikte başgösteren su sıkıntısı karşısında şehrin su ihtiyacını karşılamak için devrin padişahı Kanuni Sultan Süleyman Belgrad Ormanları'ndan su getirilmesi konusunda Mimar Sinan'ı görevlendirmiştir. İstanbul'un kuzeybatısında yer alan ve sonradan Kırkçeşme suyu adını alan, esasında Kırkçeşme ve Kağıthane suyu olan tesislerin yapımına 1554'te başlanmış ve 1563'te tamamlanmıştır. Bu tesisler, o döneme kadar inşa edilen tesislerin en mükemmeli olduğu gibi mühendislik bakımından Mimar Sinan'ın en önemli yapısı ve hacim yönünden de en büyük eseridir.[57] Tarihî Yarımada'nın suyunu temin eden bu çok önemli isale ve dağıtım sisteminin yerinde Roma İmparatoru I. Theodosius tarafından yaptırıldığı tahmin edilen bir tesisin mevcut olduğu bilinmektedir.[58] Kırkçeşme isale hattı üzerindeki kemerlerin Bizans dönemine ait olduğu yolunda, özellikle yabancı literatürlerde verilen bilgilerin, yapılan araştırmalar sonucu tamamen yanlış olduğu ortaya çıkmıştır. Kazım Çeçen'in araştırmalarına göre, Roma devrinden kalan bir iki yerdeki temel ve temele yakın duvardan başka, bütün tesisin Osmanlı yapısı olduğu saptanmıştır. Özellikle Mağlova Kemeri'nde bir taşın bile Roma veya Bizans devrinden kalmadığı, bu eserin tamamen Sinan eseri olduğu anlaşılmıştır.[59]

Kırkçeşme Suyolu, İstanbul'un kuzeyindeki su kaynaklarının bir bölümünü iki ayrı yöreden, kuzeydoğuda Kağıthane ve kuzeybatıda Ayvad olarak anılan iki ayrı kolla derleyip, Başhavuzda birleştikten sonra Eğrikapı Maksemi'ne, oradan da Topkapı Sarayı'na kadar iletmiştir.[60] Kırkçeşme su tesisinde; baş havuz, birçok çökeltme havuzu, sulama yerleri, galeriler, aynı zamanda abidevi yapılar olan su kemerleri ve bentler, katmalar, maksemler, şehir içi şebekesi, su terazileri ve birçok çeşme bulunmaktadır.[61]

---

[57] Kazım Çeçen, "Kırkçeşme Suları", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C:XXV, Ankara, 2002, s. 476.
[58] Kazım Çeçen, **İstanbul'un Vakıf Sularından Taksim ve Hamidiye Suları**, İSKİ, İstanbul, 1992, s. 27.
[59] Suphi Saatçi, "Mimar Sinan'ın Su Mühendisliği", **Z Kültür Sanat Şehir Mevsimsel Tematik Dergi,** İstanbul, Güz/2017, s. 137.
[60] Filiz Karakuş, "İstanbul'daki Osmanlı Dönemi Tarihi Su Sistemlerinin İncelenmesi", **Türk Hidrolik Dergisi**, C:III, No:1, Ankara, 2019, s. 20.
[61] Suphi Saatçi, "Mimar Sinan'ın Su Mühendisliği", **Z Kültür Sanat Şehir Mevsimsel Tematik Dergi**, İstanbul, Güz 2017/2, s. 136.

Bu büyük sistem anıtsal nitelikte olanlarla beraber 33 adet su kemeri, 4 adet bent, 570 adet katma ve 55 km.isale hattı ile 580 çeşmeye, sayısız hamam ve sebile hizmet etmiştir. Bugün dünyada geçmişi 450 yıla yaklaşan ve halen çalışan içme suyu dağıtım sistemine sahip tek şehir İstanbul' dur. [62]

Kırkçeşme tesisleri içinde çok katlı ve çok gözlü olarak inşa edilmiş anıtsal su kemerleri vardır. Bunlardan ilki Mağlova Kemeri (Muallak Kemer), Kemerburgaz'da bulunan ve hem mimarlık hem mühendislik bakımından en önemlisi kabul edilir. Yine Kemerburgaz'da yer alan Uzun Kemer, Kırkçeşme tesislerinin batı kolu üzerinde bulunan tesisin en büyük yapısıdır. 2020 yılında restore edilmeye başlanmıştır. Diğerleri de Gözlüce (Güzelce) Kemer ve Kovukkemer (Kırıkkemer) adlarını taşımaktadır.

Kırkçeşme Su Sistemi 1563 senesinde yapıldığı zaman bugünkü bentler yoktu. Tesislerde su depo edilmediği için Ağustos ve Eylül aylarında sular çok azalmakta idi. Suların bol olduğu zamanlarda suyu depo ederek suyun azaldığı dönemlerde kullanabilmek için sonradan Topuz Bendi (Karanlıkbent), Büyükbent, Kirazlıbent ve Ayvad Bendi olmak üzere toplam dört bent yapılmıştır.[63]

1.4.3 Taksim Suları

Taksim suları Haliç'in kuzey bölgesinin suyunu temin etmek amacıyla yapılmıştır. Daha evvelki devirlerde bu bölgelerin suyunu temin eden münferit çeşmelerin haricinde esaslı bir su şebekesi ve isalesi mevcut değildir. Boğaz kıyılarından sonra Beyoğlu, Galata, Kasımpaşa, Fındıklı, Beşiktaş ve Ortaköy'ün de kalabalıklaşması sonucunda başgösteren su sıkıntısını gidermek için Sultan III. Ahmed Bahçeköy'den su getirmek teşebbüsünde bulunmuş, ancak Patrona Halil isyanı dolayısıyla bu teşebbüs yarıda kalmıştır. 1730 yılında tahta çıkan Sultan I. Mahmud bu girişimi gerçekleştirmiştir. Daha sonraki yıllarda yapılan ilaveler ve düzeltmelerle tesis son şeklini 1839 yılında almıştır. Sultan I. Mahmud zamanında hizmete giren Taksim tesislerinin ilk yıllarında Bahçeköy'deki derelerin suları isale hattı ile Taksim Meydanı'ndaki su deposuna ve makseme ulaştırılmıştır. Ancak

[62] **Kırkçeşme Su Yolu: Zaman Tükenene Dünya Durana Dek**, İSKİ, İstanbul, 2005, s. 7.
[63] Filiz Karakuş, "İstanbul'daki Osmanlı Dönemi Tarihi Su Sistemlerinin İncelenmesi", **Türk Hidrolik Dergisi,** C:III, No:1, Ankara, 2019, s. 14-30.

zamanla isale edilen suyun miktarı ihtiyacı karşılayamayınca yağışlı mevsimlerdeki suyu depolayabilmek için bentler yapılmıştır.[64]

Topuzlu Bent

Asıl adı "I. Mahmud Bendi" olan Topuzlu Bent, üzerindeki sütunların tepesine konan taş küreler dolayısıyla bu adı almıştır. Üç bendin ilk inşa edileni olan Topuzlu Bent, I. Mahmud tarafından 1750 yılında Kağıthane Deresi'ne katılan Acıelma Deresi'nin Bahçeköy'deki Eskibağlar kolu üzerine yaptırılmıştır. Tahsis edilen su Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Kasımpaşa'daki Bahriye tesisleri ile hayratına verilmiştir.

Valide Bendi

III. Selim'in annesi Mihrişah Valide Sultan tarafından 1797 yılında yaptırılmış olan Valide Bendi, Kağıthane Deresi'ne katılan Acıelma Deresi'nin kollarından olan Arabacı Mandırası Deresi'nin doğu kolu üzerindedir. Valide Bendi Taksim Suyu Tesisleri içinde olmasına rağmen, bendin altındaki bir maslaktan ayrılan ikinci bir galeri Kırkçeşme sistemine de su vermektedir.

Sultan Mahmud Bendi

Bend-i Cedit diye adlandırılan ve 1839 yılında inşası tamamlanan ve Bend-i Cedit diye de adlandırılan Sultan Mahmud Bendi, Bahçeköy'de Arabacı Deresi'nin batı kolu üzerindedir.

1.4.4 Üsküdar Suları

Osmanlı Dönemi'nden önce Roma ve Bizans İmparatorluğu devirlerinde küçük bir yerleşim yeri olan Üsküdar'ın su ihtiyacı birkaç menba suyu (ayazma) ile karşılanmaktaydı. XVI. yüzyıla kadar ihmal edilmiş olan Üsküdar'a Osmanlı devrinde 6 tanesi hanım sultanlara ait olmak üzere 18 tane büyük, 17 tane de küçük isale hattı yapılmıştır.[65] Kazım Çeçen'in verdiği bilgiler doğrultusunda Besim

[64] Kazım Çeçen, **İstanbul'un Vakıf Sularından Taksim ve Hamidiye Suları**, İSKİ, İstanbul, 1992, s. 38-45.
[65] Kazım Çeçen, **İstanbul'un Vakıf Sularından Üsküdar Suları**, İSKİ, İstanbul, 1991, s. 24-25.

Çeçener'in düzenlemesiyle kronolojik sıraya göre Üsküdar'daki başlıca sular aşağıda verilmiştir:[66]

Mihrimah Sultan Suyu (1547)

Mihrimah Sultan'ın Üsküdar'da iki vakıf suyu bulunmaktadır. Bunlardan birinci suyun tamamı Kuzguncuk Vadisi'nin İcadiye'ye yakın sırtlarındaki kaynaklardan sağlanan sulardır. Kuzguncuk'tan sahil yolunu takip ederek Üsküdar İskele Meydanı'ndaki Mihrimah Sultan Külliyesi'ne getirilmiştir. Mihrimah Sultan'ın getirdiği ikinci su ise, Bülbüldere Bağlarbaşı Caddesi'nde Fıstıkağacı mevkiindeki bostandan gelen kaynak suyudur.

Atik Vâlide Suyu (1583)

Atik Valide diye adlandırılan Nurbanu Valide Sultan birçok hayır kurumunun suyunu temin etmek için Üsküdar'ın en büyük Suyolunu yaptırmıştır. Birinci kolu Çakal Dağı'ndan gelen isale hattı, diğer iki kaynakla takviye edilmiştir.

Aziz Hüdai Dergâhı Suyu (1598)

Kısıklı'da Hacı Arif Bey'in bahçesinden dergâha getirilmiştir.

İbrahim Hakkı Konyalı *Üsküdar Tarihi* adlı eserinde Kısıklı ile Altunizade arasında bulunan Millet Bahçesi'nin sağ yamacından çıktığını söylemektedir.

Çinili Suyu-Kösem Valide Suyu (1640)

Kösem Valide Sultan tarafından Çinili Camii'nin çeşme vs.hayratının suyunu temin etmek için yaptırılmıştır. Çakal Dağı'ndaki altı kaynaktan suyunu alan isale hattına daha sonra başka ilaveler yapılmıştır.

Arslan Ağa Suyu (1646)

Hatice Turhan Valide Sultan'ın kethüdası Arslan Ağa tarafından yaptırılmıştır. Mihrimah Sultan Camii Şadırvanı ile İskele Meydanı'ndaki III. Ahmed

[66] H.Besim Çeçener, **Üsküdar Merkez Mahalleleri Osmanlı Dönemi Su Uygarlığı Eserleri**, Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmaları Merkezi No:21, Tarihi Mirası Koruma Dizisi:2, İstanbul, 2007, s. 5-8.

Çeşmesi'ni besleyen Aslan Ağa Suyu, Bağlarbaşı'ndaki Ermeni Mezarlığı'nın karşısındaki Haçik Tarlası ile civarından çıkmakta idi.

Çınar Suyolu veya Matbah Emini Hacı Halil Efendi Suyu (1707) Küçük Çamlıca Caddesi Kamanto Bağı karşısındaki tarla ile Menemenli Bağı'ndan ve Cemal Bey bahçesinden çıkan sular, Topkapı Sarayı Matbah Emini Hacı Halil Efendi'nin yaptırdığı çeşmeleri beslemekteydi.

Gülnuş Emetullah Valide Sultan Suyu (1709)

Gülnuş Emetullah Valide Sultan Suyunun menbaı Validebağı Kasrı'nın karşısındaki bahçeden çıkar, Cedid Valide Camii'ne (Yeni Camii) gelir ve Ahmediye Külliyesi'ne su verirdi.

Halil Paşa-Hasip Paşa Suyu (1721)

Suyu Miskinler Tekkesi civarından sağlanmakta idi.

Solak Sinan Suyu (1728)

Tophanelioğlu Semti'nin Bağlarbaşı yönünde Emin Bey arazisinden çıkmakta olan su, Solak Sinan Mahallesinde bulunan çeşmelere akmaktaydı.

Nevşehirli Damad İbrahim Paşa Suyu (1728)

Merdivenköy, Karaman Çiftliği ve Sazlıdere mevkiinde bulunan on adet kaynağın birleştirilmesinden oluşan su, başta Şemsi Paşa'daki Şerefabad Kasrı ile İskele Meydanı'ndaki III. Ahmed Çeşmesi olmak üzere Üsküdar'da bulunan birçok tesisin su ihtiyacını karşılamaktaydı.

III. Mustafa (Ayazma) Suyu (1760)

Bağlarbaşı'ndaki Çiftlik Gazinosu yanından çıkan su, Ayazma Camii'nin su ihtiyacını karşılamaktaydı.

Silahtar Abdurrahman Ağa Suyu (1766)

Altunizade ile Kısıklı arasında bulunan birçok şahıs arazisinden toplanan su, Sultan Tepesi'nde bulunan birçok tesis ile Paşa Limanı'ndaki Abdurrahman Camii ve Hüseyin Avni Paşa Çesmesi'ne ulaşmaktaydı.

Selim Ağa Suyu (1781)

Bülbülderesi'nin üst tarafında Bağlarbaşı Caddesi kenarındaki bostandan çıkan su Atlama Taşı semtinde bulunan Selim Ağa Kütüphanesi ve Sıbyan Mektebi'ne ulaşmaktaydı.

III. Selim Suyu (1802)

Küçük Çamlıca'da Berber Yusuf Ağa Bağı'ndan çıkan su, Selimiye ve Çiçekçi semtlerininin su ihtiyacını karşılamaktaydı.

İsa Ağa Suyu (1822)

İsa Ağa Suyu büyük ve küçük olarak adlandırılan İhsaniye Camileri için getirtilmiştir.

Defterdar Tahir Efendi Suyu (1826)

Üsküdar'da Selimiye Mahallesi'nde İpekçiler Hanı civarından çıkan su, Harem İskelesi'nde bulunan Defterdar Camii ve çeşmelerine ulaşmaktaydı.

Cevri Usta (Kalfa) Suyu (1832)

Beylerbeyi'nden çıkan su Bağlarbaşı'na ve Zeynep Kamil Hastanesi civarına ulaşmaktaydı.

1.5. Çeşme

Çeşme kelimesinin Farsça'da "göz" anlamındaki "çeşm" kelimesinden geldiği umumiyetle kabul edilir. Su çıkan kaynak, pınar ve gözlere çeşm denilmesi, bunların akıtıldığı küçük yapılara çeşme adının verilmesine sebep olmuştur. Nitekim

bahçe ve bostan kuyuları yer altı sularından beslendiği takdirde bunlara su sağlayan deliklere de bugün göz denilir. Ancak XIII-XIV. yüzyıllarda çeşme yerine daha çok, Arapça'da yine "göz" anlamına gelen "ayn" kelimesi kullanılmış ve bu kullanım XVII. yüzyıl içlerine kadar devam etmiştir. Çeşme kitabelerinde Osmanlı döneminde "çeşme-i âb-ı zülâl", "çeşme-i kevser", "çeşme-i dilküşâ" vb. tamlamalar şeklinde kullanıldığı görülmektedir.[67] Tek bir örnek olarak Isparta'da 1519 tarihli Yılan Kırkan Çeşmesi'nin kitabesinde, yine Arapça "meska" adı geçmektedir. Anadolu'daki kitabe ve yazılı belgelerle mevcudiyeti tespit edilemeyen, ancak Kaşgarlı Mahmud'un *Divânü Lügâti't-Türk*'ünden öğrendiğimiz "alış: su ağzı, suyun havuzdan veya suvattan döküldüğü ağızlar; mıngar pınar, su gözü; muyanlık: yollarda yolcuların su içmeleri için yapılan hayrat; yul/yolak: kaynak, pınar, su pınarı, kaynağı, gözü" gibi tabirlerin çeşme yerine kullanıldığı anlaşılmaktadır.[68]
Antik çağlardan beri göller, nehirler ve deniz kıyıları gibi doğal sulara sahip şehirlerde çeşmeler hep varolmuştur. Asıl amaçları öncelikli olarak toplumun su ihtiyacını karşılamak olan çeşmeler, çok geçmeden kent peyzajının başka işlevlerini de yerine getirme görevini üstlenmişlerdir. Ayrıca bu yapılar sıcak havalarda şehirleri serinletmek amacıyla da inşa edilmiştir.[69]

Türk kültür ve mimarisinde önemli bir yeri olan çeşmelere önceki uygarlıklarda ve dönemlerde de rastlanmıştır. Yunanistan'ın güneydoğusu ve İndus Vadisi'nde erken Bronz Çağı'ndan beri çeşmelerin var olduğu bilinmektedir. İlk başta içme suyu sağlamak, yıkanmak ve şehirlerde ve köylerde yaşayan insanların konutlarını yıkamak için çeşmeler kaynaklara veya su kemerlerine bağlanmışlardı. Çeşmelerin de dâhil olduğu ileri düzeydeki hidroteknolojiler ilk olarak Avrupa'nın ilk uygarlık merkezi olan Girit'te Minoenler tarafından geliştirildi. Daha sonra Mikenler, Etrüskler, Yunanlılar, Romalılar, Venedikliler ve Osmanlılar tarafından geliştirildi ve diğer Avrupa ve Akdeniz ülkelerine ihraç edildi.[70]

---

[67] Eyice, "Çeşme", s. 277.
[68] Yılmaz Önge, "Çeşme, Sebil ve Şadırvan", **Z Kültür Sanat Şehir Mevsimsel Tematik Dergi**, İstanbul, Güz 2017/2, s. 197.
[69] Ari J. Hynynen, Petri S.Juuti, Tapio S.Katko, "Water Fountains in The Worldscape", **International Water History Association and KehräMedia Inc.**, 2012, pp. 15.
[70] Petri S. Juuti, Walter Dragoni, Georgios P.Antoniou, vd. "Short Global History of Fountains", **Water** 2015, 7, 2314-2348; ISSN 2073-4441, doi:10.3390/w7052314, www.mdpi.com/journal/water

Ana şeması aynı olmakla beraber çeşmeler yüzyıllara göre yapı malzemesi, biçimi, tezyinatı ve işlevi açısından farklılık gösterir. Çeşmeler, içme suyu kaynağı olmalarının yanı sıra çeşitli bölgelerde bir sanat eseri olarak onu inşa edenleri de onurlandırmak için kullanılmıştır. Helenistik ve Roma çeşmeleri bronz veya taştan yapılmış hayvan ve kahraman maskeleriyle süslenmiştir. Ortaçağda, Mağribi ve Müslüman bahçe tasarımcıları cennet bahçelerinin minyatür versiyonlarını oluşturmak için çeşmeler yapmışlardır.[71]

İlkçağda erken Yunan medeniyetine (MÖ. VII. yüzyıl) ait pişmiş topraktan yapılmış, Lemnos'ta bulunan düz damlı bir yapı modelinin belki bir çeşme olabileceği ileri sürülmüştür. Gerçekten bir çeşmeye Korinthos'ta rastlanmıştır. Bu çeşme tonozlu dört hazne biçiminde olup her birinin önünde taştan birer cephesi vardı. Aynı şehirde ikinci bir çeşme daha bulunmuştur. İlkçağda nymphaeum denilen abidevi çeşme yapılarından Roma çağında Anadolu'nun bütün şehirlerinde yapılmıştı. Dışarıdan suyolları ile getirilen akarsu, bu nymphaeumların haznesinde toplanıyor, çeşme binasının ön cephesinde mermerden süslü çeşme gözlerinden akıtılıyordu. Roma döneminde varlıklı kişilerin evlerinin bahçesinde zengin şekilde mozaiklerle süslenmiş, yuvarlak kemerli bir niş içinde bir oluktan suyu akan çeşmeler yapılmıştı. Bunlardan güzel örnekler Pompei'de bulunmuştur. Mimarisi bakımından Türk çeşmelerine bir dereceye kadar benzemekle beraber bir bahçe süsü karakterinde olan bu çeşmeler Türk medeniyetindeki selsebilleri hatırlatır. Fakat Pompei şehrinde yapılan kazılarda, herkesin faydalanması için devamlı akarsulu sokak çeşmeleri de bulunmuştur.[72]

Erken Bizans döneminde, çeşmelerin yapıları ve teknolojileri Roma gelenek ve göreneklerine bağlı kaldı. Zamanla az sayıda inşa edilmeleri sebebiyle bu konudaki bilgi birikimi de kaybolmuş oldu. Öte yandan, o dönemin güçlü ve zengin din adamları, kiliseler ve özellikle bulundukları yer nedeniyle baskınlardan ve yıkımlardan sonra ayakta kalan manastırlar için iyi tasarlanmış çeşmeler inşa ettiler. O zamanın tipik çeşmeleri, ya bir bina duvarına bitişik yapılmış basit kemerli nişlerden ibaret ya da bir lüleden çıkan suyu basit ya da süslü bir yalakta toplayan ve

[71] Andreas N. Angelakis, "The history of fountains and relevant structures in Crete, Hellas", September 2015, **International Journal of Global Environmental Issues**, 14(3):200-215 DOI:10.1504/IJGENVI.2015.071865, pp. 2.
[72] Eyice, "Çeşme", s. 277.

nadir bulunan bağımsız çeşmelerdi. Genel olarak sade ve gösterişsiz olmalarına karşın, daha detaylı inşa edilmiş çeşmeler de vardı. Bizans Döneminin "phiale" diye tanımlanan en karakteristik çeşmesi, manastır yapılarında kutsal suyun olduğu merkezde dairesel bir sığ havzayı örten kubbeli bir yapıdır.[73]

Ortaçağda İslam şehirlerinin suya ve temizliğe büyük önem vermesi yanında Muhammed Peygamberin sadakanın en faziletlisinin su vermek olduğuna dair hadisi çeşme inşa etmek hususunda teşvik edici olmuştur. İslam mimarisinde X. yüzyılda İspanya'da Endülüs Emevilerine ait bir suyolu ve aslan biçimindeki çeşme bilinmektedir. Tunus'ta Hafsîler döneminde çeşmeler yapıldığı kaynaklardan öğrenilmektedir. Fas'ta ise, çeşmeler hayrat olarak genellikle bir caminin müştemilatı olarak yapılmıştır. Bir başka Afrika ülkesi olan Cezayir'de de çok sayıda vakıf çeşme bulunmaktadır. Bunlar umumiyetle kemerin içi bazen çinilerle kaplı olan küçük ölçekli yapılardır. Tunus'ta çeşmelerin bazen Mısır'daki sıbyan mektebiyle sebilin bir arada olması gibi (sebilküttâb) medreselere bitişik oldukları tesbit edilmiştir.

Türkler'in hayrat olarak inşa ettikleri çeşmeler birçok yerleşme yerinde olduğu gibi ana yolların kenarlarında, açık alanlarda ve kırlık yerlerde de yapılmıştır. Yerleşme yerleri arasındaki yollarda bulunan çeşmeler "menzil çeşmeleri" olarak adlandırılır. Bunların, insanların gereksinmilerini gideren lüle veya muslukları haricinde hayvanların su ihtiyacını karşılaması için ayrı lüleleri ve önlerinde yalakları bulunmaktadır. Açık arazideki çeşmelere ise genellikle "çoban çeşmeleri" adıyla bilinmektedir. Türk mimarisinin en eski çeşmelerinden biri, Mardin'de Artuklular'dan Necmeddin İlgazi tarafından 1109-1122 yılları arasında geniş bir külliyenin içinde yaptırılmış olan üstü çapraz tonozla örtülü yapıdır.[74]

Anadolu'da ilk çeşme ve havuz modelleri Yunan dönemine kadar gitmektedir. "Nymphaion" olarak anılan örnekler arasında iyonik düzende inşa edilmiş olan MÖ. II. yüzyıla ait Bergama'daki ve MÖ. III. ve II. yüzyıllara ait Efes'teki süslü çeşmeler yer alır.[75] Anadolu Türk devrinden günümüze ulaşan en erken tarihli çeşmeler XIII. ve XIV. yüzyıllara aittir. XIII. yüzyıl Anadolu Selçuklu

[73] Petri S. Juuti, Walter Dragoni, Georgios P.Antoniou, vd., "Short Global History of Fountains" Water 2015, 7, 2314-2348; doi:10.3390/w7052314, pp. 2330-2332.
[74] Eyice, "Çeşme", s. 278.
[75] Hatice Demir, "Eski Türklerde Su Kültü ve Anadolu Selçuklu Mimarisi Üzerindeki Etkileri", **ASOBİD-Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, No:5, Haziran 2019, s. 32.

dönemine ait toplam 13 çeşme günümüze ulaşmıştır. Selçuklu Devri'nde ilk çeşmelerin nasıl olduğu hakkında kesin bir bilgimiz yoktur. Ancak diğer su tesisleri gibi sağlam durumda olan antik devir çeşmelerinin Türkler tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. Günümüze ulaşan Selçuklu çeşmeleri genellikle medrese, han, cami ve tekke yapılarının ön cephelerine ya da iç avlularına açılan cümle kapılarının yakınlarındaki bir eyvan içerisine, yapıların önünden geçen yola ya da meydana açılan yüzlerine inşa edildikleri mevcut örneklerden anlaşılmaktadır. Oldukça sade yapılmış ve hiçbir özelliği olmayan çeşme yapısı 1204 tarihli Kızılören Kervansarayı'nın ön cephesinde görülmektedir. Dış görünüşü ile hiçbir özelliği olmayan çeşme oldukça sadedir. Basit bir yalak ve lüleli bir su haznesinden ibaret olan Ağzıkarahan'ın cephesindeki çeşme de inşa edilmiş erken tarihli sade çeşme yapılarındandır[76]. Amasya-Tokat yolu üzerinde 1239 yılında inşa edilmiş olan kervansarayın girişindeki Hatun Hanı Çeşmesi ise, en eski ve dikkate değer ejder başlı lüleleri ile aynı dönemde yapılmış olan sade çeşmelerden mimari ve dekoratif yönden farklılığını ve zenginliğini ortaya koyar.[77] Selçuklu çeşmelerinin en görkemli örneği 1271 yılında Sivas'ta Gökmedrese'nin cephesine inşa edilmiş olan kitabeli çeşmedir. İki renkli taş kullanılan çeşmede nişin üzerini örten üç dilimli bir kemer ve zikzaklı kordonlarla bezenmiş geometrik bir süsleme görülmektedir.

Moğol istilasından sonra, Selçuklu Dönemi'ndeki üslup değişikliğine paralel olarak XIII. yüzyılın son çeyreğinde, özellikle Doğu Anadolu'da hâkim olan İlhanlı etkisiyle anıtsal ölçülerde çeşmeler yapılmaya başlanmıştır. Anadolu'da bilinen en büyük Selçuklu çeşmesi, Erzurum Hatuniye Medresesi'nin ön cephesinde yer almaktadır. Bu çeşme nişinin etrafı kabartma profillerle çerçeve içine alınmıştır. Selçuklu Dönemi'nde inşa edilen yapıların dış cephelerindeki çeşmelerin ortak özelliği, değişik kompozisyon ve dekorasyonlarına rağmen fazla derin olmayan nişler şeklinde yapılmış olmalarıdır. Çeşme nişlerinin fazla derin olmamasının nedeni de duvarların taşıyıcı olmalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü bu duvarlara açılacak büyük boyutlu nişler duvarların taşıyıcı fonksiyonunu kaybetmesine sebep olacaktır. Bu dönemde Anadolu'da yapılmış bağımsız çeşmeler de bulunmaktadır.

[76] Yılmaz Önge, **Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 11-16.
[77] Yılmaz Önge, "Anadolu'da Ejder Başlı Madeni Çeşme Lüleleri", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi I 1969**, Ankara, 1970, s. 184.

XIV. yüzyıla gelindiğinde mevcut örneklerin yapılmasına devam edilmiştir. XV. yüzyıl itibarıyla da şehirlerin su ihtiyacını karşılamak üzere yapılan çeşmelerde değişim görülmeye başlanır. Bu yüzyılda üzeri kubbe veya tonozla örtülü ve ahşap saçakla korunan çeşmeler karşımıza çıkmaktadır. Bu çeşmelerin temel özelliği, Selçuklu döneminde inşa edilen çeşme nişlerinin üzerini örten kemerin sivri olması geleneğinin devam etmesidir.[78]

XVI. yüzyıldan itibaren çeşme mimarisinde yapılan yenilikler dikkati çekmektedir. Bazı yapıların iç ve dış cephelerine yerleştirilen ve sadece insanların su içmeleri için yapılan suluk adı verilen çeşmeler bu yüzyılda inşa edilmeye başlanmıştır. Ayrıca yine bu dönemde yapılan çeşmelerin nişleri içerisinde dinlenme sekileri ile tas koyma yuvaları da görülmeye başlanmıştır. Bir yapı duvarına bağımlı olarak inşa edilmiş ya da bağımsız olan çeşme yapılarının arasında namazgâhlı çeşmeler olarak sınıflandırılan çeşmelerin ilki yine aynı dönemde inşa edilmiştir.[79]

Anadolu'daki Türk çeşme mimarisi, XIII. yüzyıldan itibaren büyük gelişmeler göstermiştir. XVI. yüzyılda klasik karakterini kazanan Osmanlı devri mimarisinde görülen değişik formlardaki çeşme tipleri, daha sonra XVIII. yüzyılda yeni örneklerle büyük bir zenginlik ve çeşitlilik kazanmıştır.[80] XVIII. yüyılla birlikte çeşme mimarisinde görülen diğer değişimler, ilk örneklerine XVII. yüzyılda rastlanan sebil ve çeşmelerin birlikte tasarlandığı düzenlemelerin artması, bağımsız birer yapı olarak Sultan III.Ahmed çeşmelerinde olduğu gibi küçük köşk şeklindeki anıtsal meydan çeşmelerinin yapılmaya başlanmasıdır.[81] Böylelikle bağımlı bir mimari eser olmaktan kurtulmuş olan bu görkemli yapılar, onların su ile ilgili fonksiyonunun önemi bile ikinci sıraya düşürmüştür.[82] Yükselme Devrinin sona ermesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi ve ekonomik sıkıntıların baş göstermesiyle birlikte yeni çözüm arayışlarına giren devlet yüzünü Batı'ya dönerek birçok alanda değişikliğe gitmiş, mimaride de ilk somut göstergeler çeşmelere

[78] Mustafa Denktaş, https://www.altayli.net/anadolu-turk-mimarisinda-cesmeler.html
[79] Mustafa Denktaş, "Anadolu Türk Mimarisinde Çeşmeler"(s.872-877), **Türkler Ansiklopedisi**, C:VII, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 1303.
[80] Yılmaz Önge, "Türk Su Mimarisinde Suluk Adını Verdiğimiz Çeşmeler", **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, No:1, Konya, 1981, s. 115.
[81] Nuran Kara Pilehvarian, "Osmanlı Çeşme Mimarisi (s.247-251), **Türkler Ansiklopedisi**, C:XII, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 398.
[82] Sezer Tansuğ, "XVIII.Yüzyılda İstanbul Çeşmeleri ve Ayasofya Şadırvanı", **Vakıflar Dergisi**, No:6, Baha Matbaası, İstanbul, 1966, s. 93.

yansımıştır. XVIII. yüzyıla gelindiğinde çeşme mimarisinde yaşanan büyük değişikliklerle çeşmelerin işlevi âdeta ikinci planda kalmış ve Avrupa mimarisindeki heykellerin temsilleri olarak Osmanlı topraklarında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Özellikle XVIII. yüzyıla damgasını vuran mimari örnekler olarak karşımıza çıkan meydan_çeşmelerinde cepheler yoğun bir şekilde bezenmiş ve kemer derinlikleri azaltılmıştır. XVI. ve XVII. yüzyılın sivri kemerlerinin yanı sıra istiridye kabuğu şeklinde yarım daire kemer ve dalgalı kaş kemerler de kullanılmaya başlanmıştır. Mukarnaslı silmeler, taç tepelikler, vazo içinde çiçek ve tabak içinde meyve motifleri, akantus yaprakları bu yüzyılda inşa edilmiş olan çeşmelerde sıklıkla tekrarlanan bezeme öğeleridir.[83] İstanbul'un şehir ve kır manzarasının yeni ve farklı bir özelliği olarak ortaya çıkan görkemli kübik yapılar olan bu meydan çeşmeleri haricindeki XVIII. yüzyıl çeşmeleri, önceki devirlerde olduğu gibi duvara bitişik yapılardır. Genellikle dinî bir yapının ya da külliyenin bir ögesi olarak vakfedilen XVI. ve XVII. yüzyıl çeşmeleri en özgün haliyle bir caminin ya da medrese avlusunun duvarla çevrili ekine ya da bir sokak veya mezarlık duvarına bitişik olup umumiyetle üzerinde bir kitabe ile taçlandırılmış kemerli bir nişten ibarettir.[84]

Meydan çeşmeleri dönemi diye bahsedebileceğimiz bu yüzyılda çeşmelerin Batı mimarisinin etkisiyle, Barok ve Rokoko üslubunda inşa edilmeye başlandığı açıkça görülmektedir. Özellikle yüzyılın başlarında Lale Devri, tüm cephe boyunca, çeşit çeşit çiçek, meyve ve deniz kabuğu motifinin işlendiği doğal formların hâkim olduğu bir devir olmuştur. Bezeme repertuarı açısından klasik dönemin etkileriyle devam etmiş olan Lale Devri çeşmelerinin birçoğunda, çeşmenin işlevinden ziyade hacim ve görsellik ön plana çıkarılmıştır. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise, yeni düzenlemelerin yapıldığı Tanzimat Dönemi'nde inşa edilen çeşmeler, malzeme ve boyut olarak çeşme mimarisine bir yenilik getirmemiş olsa da, çeşme mimarisinin ana şemasına bazı dokunuşlar yapılmıştır. Örneğin Tanzimat Dönemi çeşmelerinde, çeşme nişleri neredeyse ortadan kalkmış ve ayna taşları doğrudan çeşme üzerine kabartma tekniğiyle yapılmaya başlanmıştır. Çeşmelerin taçları ise ya Neoklasisizm etkisiyle üçgen formda yapılmış ya da Ampir üslubun etkisinde büyük kenger

[83] Fazilet Koçyiğit, "Bir Güç Temsili Olarak Tanzimat Dönemi Çeşmeleri", **Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi**, C:V, No:12, Temmuz 2018, s. 82.
[84] Shirine Hamadeh, **Şehr-i Sefa :18. Yüzyılda İstanbul**, Çev. İlknur Güzel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 132.

yaprakları formunda tasarlanmıştır. Kemer formları yerine büyük kenger yaprağı şeklinde tasarlanmış yeni motifler veya sade bir şekilde düz lentolar tercih edilmiştir. Bezeme sözlüğüne ise, Batı etkili girlandlar, madalyonlar, tuğralar ve askerî araç gereçlerle meşale motiflerinin girdiği görülmektedir.[85]

XX. yüzyıla gelindiğinde yüzyıl başlarında yapılmış olan birkaç farklı çeşmeden birisi Galata'da Yüksekkaldırım yakınında bulunan Laleli Çeşme'dir. İnşa tarihi olmayan bu kitabesiz çeşme, XIX. yüzyıl başında Avrupa'da moda olan "art-nouveau" üslubunun çeşme mimarisine uygulanışına ait dikkat çekici bir örnektir.[86] Osmanlı çeşmelerinin en son tipi I. Ulusal Mimarlık Dönemi'nde oluşturulmuştur. Sivri kemerli niş, yazıt, rozet, mukarnaslı kornişle Kısıklı Çeşmesi (1914) klasik Osmanlı üslubunu yeniden yaşatma isteğini dolaysız olarak yansıtmaktadır.[87]

Çeşmelerin konumu açısından konuya bakıldığı zaman mimari bir tür olarak yapılmış olan çeşmelerin terazi, maksem gibi belli bir alt yapıya dayanarak ya mahalle ya şehir dokusunun en elverişli yerine yerleştirildiği gözlenmektedir. III. Ahmet Çeşmesi, Hekimoğlu Çeşmesi, Saliha Sultan Çeşmesi, Tophane Çeşmesi gibi meydan çeşmelerinin hem yarar hem de güzellik yargılarından yola çıkılarak tasarlandığı görülmektedir. Mimariye bağlı çeşmelerde ise, yapının çevreyle olan ilişkisi ön planda tutularak bazı uygulamalar yapıldığı fark edilmektedir.[88]

1.5.1 Osmanlı'da Çeşme Mimarisi

Osmanlı Devleti'nin tarihsel süreç içerisinde değişen mimarisinde çeşmeler, kamuya açık şehir mekânlarını şekillendiren, süsleyen ve dönemin mimari özelliklerini yansıtan küçük ölçekli yapılar olarak karşımıza çıkar. Yüzyıllara göre üslup, malzeme ve biçim yönünden değişiklikler gösteren çeşme mimarisini ana hatlarıyla oluşturan unsurlar şunlardır:

---

[85] Fazilet Koçyiğit, "Bir Güç Temsili Olarak Tanzimat Dönemi Çeşmeleri", **Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi**, C:V, No:12, Temmuz 2018, s. 83.
[86] Eyice, "Çeşme", s. 285.
[87] Ayla Ödekan, "Çeşmeler", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C:II, İstanbul, 1993, s. 491.
[88] Örcün Barışta, "Başkent İstanbul'dan Örnekleriyle Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Çeşmeleri" (s. 242-246), **Türkler Ansiklopedisi**, C:XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 391.

Saçak

Eğimli çatılarda çatı yüzeyinin yapının dıışna doğru uzanan etek bölümüne denir.[89] Çeşme mimarisinde çatı ile cepheyi birbirine bağlayan ve çeşmeden su ihtiyacını karşılayan insanları doğal etmenler karşısında koruyan saçak, ahşap, taş veya metal malzemeden yapılmış olup bazılarında kalemişi, yaldız gibi süslemeler görülmektedir.

Kemer

Bir açıklığı geçmek için kullanılan, düzgün, eğrisel biçimli strüktürel elemana denir.[90] Çeşme tasarımında cepheyi belirleyici bir unsur olan kemer, basık kemer, sivri kemer gibi farklı tiplerde olabildiği gibi mermer veya kesme taş gibi değişik malzemelerden yapılmıştır.

Niş

Kendisinden geniş bir mekâna açılan ve duvar içine oyulmuş, genellikle üstü kemer ya da mukarnas ile örtülü girinti ya da hücreye denir.[91]

Kitabe (Yazıt)

Bir yapının tarihini, yaptıranı ve/veya tasarımcısını belirten ve bu yapının üzerine yerleştirilen metne denir.[92] Çeşme mimarisinde genellikle niş içinde veya kemerin üzerinde konumlandırılmış olan kitabeler, yapının banisini tanıtan, devrin padişahına övgülerde bulunan ve eser hakkında bilgiler veren, bazen de sadece Kur'an-ı Kerim'den ayetlerin taşa kazınmak suretiyle hakk edildiği levhalardır. Genellikle dönemin ünlü şairleri tarafından çoğunlukla nazım bazen de nesir olarak yazılmış olan metinler yine dönemin ünlü hattatları tarafından hakk edilmiştir. Kitabelerin yazı dili çoğunluğu Osmanlı Türkçesi olmakla beraber, nadiren Arapça ve Farsça kullanılmıştır.

---

[89] Metin Sözen, Uğur Tanyeli, **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 206.
[90] **A.e.,** s. 127.
[91] **A.e.**, s. 173.
[92] **A.e.**,s. 254.

Ayna taşı

Osmanlı çeşmelerinde musluğun takıldığı yerde yer alan mermer levhaya denir.[93] Örcün Barışta çeşmelerin en özen gösterilerek bezenmiş birimi olduğunu söyleddiği ayna taşlarının, gerek biçim gerek süslemeleriyle saraydan en ücra mahallelere kadar ulaşan estetik beğeninin göstergesi olmaları bakımından büyük değer taşıdğını ifade etmektedir.[94]

Lüle

Çeşmelerde ayna taşının üzerindeki deliğe takılan su borusuna denir. Osmanlılarda aynı zamanda şehre verilen su miktarını ölçmek için kullanılan bir ölçü birimi ve aracıdır.[95]

Musluk

Takıldığı boru veya kabın içindeki akışkanı, istenildiğinde akıtabilecek bir düzende yapılmış açılır kapanır alet[96] olarak tanımlanan musluk kelimesinin, Arapça karşılığı olarak "maslak" kelimesinden dilimize geçtiği bilinmektedir. Şemsettin Sami'nin ilk *Kamus-ı Türkî* adlı sözlüğünde musluk; "Suyu istenildiği vakit akıtıp istenildiği vakit kapamak üzere çeşme ve sairine takılan burma" olarak tanımlamıştır.[97]

Tekne

Çeşmede musluktan gelen suyun toplanıp aktığı çukura tekne, yalak veya kurna denir.[98] Genellikle taş ya da mermer malzemenin kullanıldığı teknelerin çoğu sade ve dikdörtgen formda yapılmış olsa da dilimli ve yuvarlak oval formda yapılmış olanları da vardır.

---

[93] **A.e.**, s. 32.
[94] Örcün Barışta, "Osmanlı Dönemi Üsküdar Çeşmelerinden Bazı Ayna Taşları ve Sorunları", **Uluslarası Üsküdar Sempozyumu VI**, **6-9 Kasım 2008 Bildiriler**, C.I., İstanbul, 2009, s. 281.
[95] Sözen, Tanyeli, **a.g.e.**, s. 150.
[96] https://sozluk.gov.tr/
[97] Şemsettin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 1430.
[98] Nuran Kara Pilehvarian, "Osmanlı Çeşme Mimarisi (s.247-251)", **Türkler Ansiklopedisi**, C:XII, Yeni Türkiye Yay. C:XII, Ankara, 2002, s. 248.

Dinlenme sekisi

Çeşmelerde teknenin her iki yanında yer alan taştan veya mermerden yapılmış yüksekçe yatay düzlüğe denir.[99] Bazı çeşmelerde özellikle anıtsal olanlarda çeşmenin her iki yanında görülen nişlerin içinde de dinlenme sekilerine rastlanmaktadır**.** Çeşmeler sadece insanların su ihtiyacını giderdikleri yapılar değil, aynı zamanda insanların oturup dinlendiği**,** sıcak günlerde serinlediği ve hatta sosyalleştiği yerlerdir.

Tas yuvası

Çeşme nişinin içinde genellikle ayna taşının iki yanında ya da hemen üst kısmında simetrik olarak yer alan küçük nişler su içmek için kullanılan maşrapa ya da tasların konulduğu yerlerdir. Bazı çeşmelerde bir veya üç adet tas yuvası görülmektedir.

Su haznesi

Suyun depo edildiği bölüm olan hazne, "Hazine" kelimesinden türemiş olup toplanmış, biriktirilmiş, yedek saklanan anlamlarına gelmektedir. Çeşmeye isale hattıyla gelen suyun musluk kapatıldığında birikip depo edilmesi için inşa edilmişlerdir. Büyük çoğunluğunda üzerinde çatısı olan hazneler, kesme taş, moloz taş ve tuğladan inşa edilmiştir.[100]

Çeşmelerin genel çerçevesini oluşturan bu mimari ögeler dışında genellikle padişahların yaptırdığı çeşmelerde, mermer üzerine hakk edilmiş yuvarlak veya oval formda tuğralar da yer almaktadır. Bazı çeşmelerin de ön cephesinde kemerin iki yanına gelecek şekilde düzenlenmiş ya da hazne köşelerine yüksekçe bir şekilde yerleştirilmiş çeşmecikler bulunmaktadır.

[99] Engin Özdeniz, **İstanbul'daki Kaptan-ı Derya Çeşmeleri ve Sebilleri**, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul, 1995, s. 50.
[100] **A.e.**, s. 52.

1.5.2 Çeşme Tipolojisi

Mimari bir zevk ve estetiğin göz önünde bulundurularak inşa edildiği çeşmeler, Osmanlı mimarisinde, plan açısından çeşitlilik arz eden ve yapımına sıkça rastlanan yapı tipleridir. Hayrat olarak nitelendirilen ve genellikle yerleşim yerleri içinde yer alan Osmanlı dönemi çeşmeleri, işlevselliğinin yanında Osmanlı sanatındaki süsleme anlayışını göstermesi bakımından da önem arz eder. Bu dönemde inşa edilen çeşmeler araştırmacılar tarafından farklı şekilde değerlendirilmiş ve tasnif edilmiştir.

Semavi Eyice, Celal Esad Arseven'in mahalle çeşmesi, cami çeşmesi, şadırvan, oda çeşmesi, musluklar, abidevi çeşmeler şeklinde yaptığı sınıflandırmayı pek uygun bulmayıp şadırvan, oda çeşmesi ve muslukları Türk mimarisindeki çeşme tarifinin dışında kalan su tesisleri olduğunu söyler ve çeşmeleri şadırvan çeşmeler, sütun çeşmeler, meydan ve iskele çeşmeleri, duvar çeşmeleri şeklinde sınıflandırır.[101]

Örcün Barışta, çeşmeleri mimariyle bağlantılı çeşmeler ve mimariyle bağlantısız çeşmeler olarak iki ana başlık altında toplamıştır. Mimariyle bağlantılı çeşmeler yapı içi çeşmeleri, yapı dışı çeşmeleri ve çeşme yapısı olarak inşa edilmiş çeşmeler olarak üç gruba ayırmıştır. Yapı içi çeşmeler oda, sofa, mutfak gibi konut çeşmelerinin yanı sıra hamam ve camilerde görülmektedir. Yapı dışı çeşmeler ise, avlu, dış duvar ve portal çeşmelerinden oluşmaktadır. Barışta'nın başlı başına bir tür mimari oluşturan çeşmeler olarak nitelendirdiği mimariyle bağlantısız çeşmeler ise, bahçe, hazire, çayır, sokak ve meydan çeşmelerinden oluşmaktadır. Örcün Barışta, namazgâh çeşmelerinin ise, ayrı bir başlık altında ele alınması gerektiğini söylemektedir.[102] Sedat Çetintaş, çeşmeleri şehir içi ve şehir dışı çeşmeler olarak ikiye ayırır. Şehir dışındaki çeşmeler kervan yolları ile şehirlerarası yollarda gerek yolcuların gerekse yolcu hayvanlarının su içmeleri için hayırseverler tarafından yaptırılan tek cepheli çeşmelerdir. Çetintaş şehir çeşmelerini ise, tek cepheli çeşmeler, iki cepheli çeşmeler, meydan çeşmeleri ve tek cepheye dizili birkaç gözlü çeşmeler olarak sınıflandırmıştır.[103]

---

[101] Eyice, "Çeşme", s. 279.
[102] Örcün Barışta, "Başkent İstanbul'dan Örnekleriyle Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Çeşmeleri" (s. 242-246), **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., C:XII ,Ankara, 2002, s. 390-391.
[103] Sedat Çetintaş, "Türklerde Su, Çeşme, Sebil", **Güzel Sanatlar Dergisi**, No:5, 1944, s. 139-141.

İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri* adlı eserinin I. cildinde mimari bakımdan devir devir değiştiğini söylediği çeşmeleri kaba bir taslakla meydan çeşmeleri, köşebaşı çeşmeleri, sokak çeşmeleri, sebilli çeşmeler ve abidevi çeşmeler olarak beş başlık altında toplamıştır.[104]

Çeşmenin konumu ve çeşmenin fiziksel biçimlenişine dayalı çeşme tipolojisinde pek çok farklı kategori oluştuğunu anlatan Ayla Ödekan, tasarımda biçimsel değişmelere karşın özde Osmanlı karakterinin sürekli olarak korunduğunu söyler.[105]

Nuran Kara Pilehvarian, Osmanlı çeşmelerini bulundukları yer ve yapılış amaçlarına göre; duvar çeşmeleri, köşe çeşmeleri, meydan çeşmeleri, sebillerle birlikte tasarlanan çeşmeler, namazgâh çeşmeleri, oda çeşmeleri, sütun çeşmeler ve Osmanlı yapılarının içinde köşk/yalı bahçelerinde dekoratif amaçlı, bir tür çeşme olarak nitelenebilecek selsebiller olarak tasnif etmektedir.[106]

Duvar / Cephe Çeşmeleri

Bir yapı duvarı üzerinde bulunan cephe çeşmesi, birçok hallerde kesme taştan fakat bezemesiz bir hazne binası önüne yapılmış, önceleri sivri, nadiren dilimli biçimde, daha sonraları da Barok üslupta kemerli bir nişten ibaret çeşmelerdir. Başta İstanbul olmak üzere Osmanlı Devleti'nin irili ufaklı bütün yerleşim yerlerinde yapılarak vakfe-dilmiştir. Her dönemin sanat üslubunun özelliklerine sahip olan. Bazıları çok mütevazi, bazıları muhteşem ve iddialı olan bu küçük sanat eserlerinin çoğu kitabeli olmakla beraber kitabesiz olanları da vardır. Bir mahallenin, bir sokağın su ihtiyacını karşılamak üzere hayır sahipleri tarafından yaptırılarak vakfedilen bu küçük çeşmelerden çoğu bir duvara bitişik ola-rak inşa edilmiş tek bir yüzden ibarettir. Bazıları ise, bir sokağın köşesinde iki cepheli yapılmış olduğundan "çatal çeşme" olarak adlandırılır. Bazıları da üç cepheli olarak yapılmıştır. Bu yapıların bir başka çeşidi olan "çukur çeşmeler" de, yapıldıkları yer, çevrelerinin

[104] İbrahim Hilmi Tanışık, **İstanbul Çeşmeleri I: İstanbul Ciheti**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943, s. V

[105] Ayla Ödekan, "Çeşmeler", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C:II, s. 491.

[106] Nuran Kara Pilehvarian, "Osmanlı Çeşme Mimarisi" (s. 247-251), **Türkler Ansiklopedisi**, C:XII, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 247.

zemin kotu altında olduğu için bu isimle adlandırılır.[107] Semavi Eyice'nin tanımladığı gibi bir sokağın köşesinde iki hatta bazen üç cepheli olarak yapılmış olan ve çatal çeşme olarak adlandırılan bu çeşmeler köşe çeşmeleri olarak da anılırlar. XV.yüzyıldan itibaren İstanbul'da çok sayıda inşa edilen duvar çeşmelerinin devrin üsluplarının etkisiyle ve zengin malzeme ve süslemeleriyle şehrin silüetine katkıda bulunan çok sayıda örnekleri mevcuttur. İstanbul'un en eski kitabeli çeşmesi olan Davud Paşa Çeşmesi (M.1495) yalın mimarisi ile duvar çeşmelerinin en eski ve en tipik örneğini teşkil etmektedir.

Meydan ve İskelebaşı Çeşmeleri

Batı tarihinde eski Yunan agoralarından bu yana varolan kent içi meydan kavramı, Osmanlı-Türk tarihinde yoktur. XVIII. yüzyıl, o zamana kadar görülmeyen ve bir kentsel mekân tanımlayan meydan çeşmeleriyle, bu mekânların oluşturulmasında bir atılım yapmış sayılabilir. Etrafı açık, bütün cephelerinden ya da birkaç cephesinden algılanan bir meydan çeşmesi, etrafından dolaşılan bir yapı olarak çevresinde bir mekân yaratmış, bir kent meydanı düşüncesine yaklaşmıştır.[108] Küçük meydan ve iskelelerin karşılarında inşa edilmiş olan anıtsal nitelikteki dikkat çekici örneklerin görüldüğü İstanbul'daki bu bağımsız eserlerin bazen sadece tek yüzlerinde, bazılarında ise, iki veya dört yüzünde de çeşme ve süsleme vardır.[109] Shirine Hamadeh, bir, iki ya da dört tarafında muslukları olan, geniş saçaklarıyla çıkıntı yapan ve piramidal çatının üzerini örttüğü, bazen de küçük kubbesel yapılarla taçlandırıldığını söylediği bu müstakil kübik ve etkileyici yapıların Osmanlı çeşmelerinin en yenilikçi ve dramatik versiyonu olduğundan söz eder[110] ve bu yapıları ters yüz edilmiş özel saltanat kasırlara benzetir.[111] Meydan çeşmelerinin bir kısmı, Topkapı Sarayı girişindeki Sultan III. Ahmed Meydan Çeşmesi ve Sebili ile Azapkapı Saliha Sultan Meydan Çeşmesi ve Sebili'nde olduğu gibi görkemli

[107] Eyice, "Çeşme", s. 282.
[108] Doğan Kuban, "Meydanlar", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C:V, İstanbul, 1994, s. 432-433.
[109] Eyice, "Çeşme", s. 280.
[110] Hamadeh, **a.g.e.**, s. 144-145.
[111] **A.e.**, s. 286.

örnekler sunan sebil ve çeşme birlikteliğinde sebilli çeşme olarak tasarlanmıştır.[112] Meydan çeşmesi yapılması geleneği Osmanlı mimarisinde XVIII. yüzyıldan önce de bulunmaktaydı. Ancak Osmanlı Devleti'nde meydan olarak değerlendirilen alanlar, Avrupa kentlerinin meydanları gibi olmadığı için XIX. yüzyıla kadar Türk kentlerinde planlanmış bir meydan anlayışı oluşmamıştır. Bu durumun başlıca nedenleri arasında Osmanlı Devleti'nde törenlerin büyük bir kısmının Topkapı Sarayı avlusunda yapılmasının da etkisi bulunmaktadır. Buna ek olarak sergi gibi toplumsal aktivitelerde cami avlularının kullanılması da Avrupa meydanlarına benzer bir meydan oluşumunu gereksiz kılmıştır. Ancak XVI. yüzyılda Fatma Sultan'ın düğün töreninde hazırlanan nahılların geçişini yapabilmek için bazı evlerin saçaklarının yıkılması, düzenlenmiş bir meydana duyulan ihtiyacı gözler önüne sermektedir. Osmanlı Devleti'nde meydan çeşmelerinin XVIII. yüzyıldan itibaren daha hacimli ve yoğun bezemeli yapıldığı gözlenmektedir. Ayrıca oldukça geniş tutulan saçaklarla çeşmelere heybetli bir görünüm kazandırılarak bu anıtlara kent ortasına inşa edilmiş birer köşk izlenimi kazandırılmaya çalışılmıştır. XVIII. yüzyıl ve devamında inşa edilen meydan çeşmelerinin, Osmanlı çeşme mimarisine getirmiş olduğu en dikkati çeken yeniliği ise hacimsel büyüme ve yoğun bir bezeme programıdır. XIX. yüzyılda ise meydan çeşmesi kavramının diğer yüzyıllara oranla daha anlaşılır bir boyuta geldiği görülmekle birlikte, II. Abdülhamit'in çabalarına rağmen tasarlanmış bir meydan oluşturulamadığından Osmanlı Devleti'nde meydan çeşmesi kavramı hep bir yönüyle eksik kalmıştır.[113]

Sütun Çeşmeler

Osmanlı mimarlığında ilk örneği XVIII. yüzyılda (Koca Mustafa Paşa Camii avlusunda Beşir Ağa Çeşmesi M.1737) görülen sütun şeklindeki çeşmeler,[114] mermer direğin içine bir su kanalı oyulup, önüne bir musluk ve lüle konularak buradan su alınmasına imkân sağlayan bir çeşme tipidir. Sütunun gövdesinin üst kısmına çeşmenin kitabesi konumlandırılmıştır. Ancak Beykoz Çayırı'ndaki Gümrük Emini

[112] Gül Sarıdikmen, "Mimari, Süsleme ve Kitabelerine Göre İstanbul Çeşmelerinin Dönemsel Özellikleri", **Z Kültür Sanat Şehir Mevsimsel Tematik Dergi,** İstanbul, Güz 2017/2, s. 202.
[113] Fazilet Koçyiğit, "Osmanlı Mimarisinde Meydan Çeşmeleri", **Akdeniz Sanat Dergisi**, C: XIII, Özel Ek Sayı, s. 351-352.
[114] Nuran Kara Pilehvarian, " Osmanlı Çeşme Mimarisi", **Türkler Ansiklopedisi**, C.XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 247-251.

İshak Ağa Çeşmesi örneğinde olduğu gibi yapının arka yüzünde mermere bir mihrap şeklinin çizgi halinde işlenmiş olduğu farklı bir sütun çeşmeye de rastlanmaktadır. Açık havada çayırda namaz ibadetini ifa etmek isteyenler için çeşme kıble taşı hizmetini görür.[115] Sütun çeşmeler aynı zamanda teknolojinin gelişmesiyle birlikte depo biçiminde büyük su haznelerine gerek kalmadığının yeni borular ve yeni sistemler sayesinde şehir şebeke suyunun çeşmeden doğrudan akıtılabildiğinin göstergesidir.[116]

Genellikle açık arazilerde görülen ve hayvanların da su ihtiyacını gidermek için yalakları da olan çoban çeşmeleri, günümüze az sayıda ulaşan örnekleriyle üstünde minare şerefesi olan çeşmeler, lahit görünümlü çeşmeler, namazgâh ile çeşmenin beraber tasarlandığı namazgâhlı çeşmeler, şehirlerarası yollarda ve konaklama yerlerinde bulunan**,** lülelerinden daimi suyun aktığı ve hayvanların da istifade edebildiği yalakları olan menzil çeşmeler ve bir havuzun ortasında su akıtan lüleleri olan şadırvan çeşmeler, saray, köşk, oda, mutfak, sofa gibi iç mekânlarda yer alan küçük oda çeşmeleri çalışmamıza dâhil olmadığı için burada bahsini uygun görmedik.

1.5.3 Çeşmelerde Kullanılan Yapı Malzemesi ve Üslup Özellikleri

Osmanlı döneminde inşa edilen çeşmeler su ihtiyacını gideren yapılar olmanın yanında mimari bir zevk ve estetiğin göz önünde bulundurulduğu, hat sanatı, tezyinat ve şiir gibi sanatların sergilendiği eserlerdir. Dönemlerinin sanat üslubunun özelliklerine göre malzeme yönünden de zenginlik gösteren çeşmelerde çoğunluğu taş ve tuğlanın oluşturduğu yapı malzemelerinin kullanıldığı bilinmektedir. Ancak yüzyıllar içinde gelişme gösteren çeşme mimarisinde cephelerin mermerle kaplandığı ve süslemenin arttığı görülmektedir. Bu dönem çeşmelerinde çininin de bir süsleme malzemesi olarak kullanıldığı nadir örnekler de bulunmaktadır.

---

[115] Eyice, "Çeşme", s. 280.

[116] Nuran Kara Pilehvarian, Nur Urfalıoğlu, Lütfi Yazıcıoğlu, **Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler**, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2000, s. 29.

XIV. yüzyıl itibarıyla rahat su içebilmek için mevcut çeşmelere ek olarak insan boyuna uygun bir kaide ile yükseltilmiş fıskiyeli çeşmeler veya suluklarla karşılaşılmaktadır.[117] Osmanlı İstanbulu'ndan günümüze çok az sayıda ulaşmış olan ve sivri bir kemerin şekillendirdiği tek yüzlü duvar çeşmesi tipindeki yalın mimari yapılar olan XV.yüzyıl çeşmeleri genellikle küfeki taşından yapılmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in 1452 yılında inşa ettirdiği ve günümüzde bakımsız durumda olan Rumelihisarı Çeşmesi ile en eski kitabeli çeşme olan 1495 tarihli Davut Paşa Çeşmesi klasik üslupta yapılmış ve taş malzemenin kullanıldığı ilk örneklerdendir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü dönemini yaşadığı ve üç kıtaya yayıldığı XVI. yüzyılda inşa edilen İstanbul çeşmeleri, devletin diğer yapı programlarında görülen mimari üslup ve oranlarla aynı karakteri taşımaktadır. Yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen çeşmelerin ayna taşlarında selvi, palmet, lale, karanfil gibi devrin diğer yapılarında da görülen motifler işlenmiştir. Bazı örneklerde de çeşme yüzeyi cepheyi sınırlandıran bir silme ile çerçeve içine alınmıştır. XVI. yüzyıl çeşmelerinin karakteristik özelliklerini taşıyan XVII. yüzyıl İstanbul çeşmeleri, üslup yönünden de bir önceki yüzyılı devam ettirmiştir. Çeşme mimarisinde klasik dönem oranlarının biraz yükselmesi ve çeşme cephesinde silmelerin oluşturduğu çerçevelerle daha anıtsal bir etki kazanan çeşmelerde önceki yüzyıllardan farklı olarak bezemeler, ayna taşının dışında kemer üzerinde ve kitabe çevresinde de yer almaktadır.[118]

XVIII. yüzyıl mimari zevkin ve estetiğin göze çarptığı ve anıtsal değeri olan çeşmelerin arttığı altın bir dönem olmuştur. Batı Avrupa'nın Barok üslubunun Osmanlı sanatına yerleşmesiyle sivri kemerin yerini yarım yuvarlak kavisli kemerler almıştır. Barok üslubun hâkimiyeti altında mermer yüzeyleri eski Türk sanatında görülmeyen cephesi kabartma kıvrımlarla bezenmiş, sütuncelerle zenginleştirilmiş, içiçe kemerlerle hareketlendirilmiş, daha iddialı Barok üslubun gerek mimari gerekse

[117] Yılmaz Önge, "Fıskiyeli Türk Çeşmeleri", **Vakıflar Dergisi 22**, 1991: 99-116, s. 100.
[118] N.K.Pilehvarian, "Osmanlı Çeşme Mimarisi", (s.247-251), **Türkler Ansiklopedis**i, C:XII, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 397-398.

tezyinatta geniş ölçüde uygulanması ile bazı abidevi çeşmeler inşa edilmiştir.[119] Bu yüzyılda özellikle Lale Devri'nde yapılan zarif ve zengin süslemelere sahip çeşmelerin cepheleri genellikle mermerle kaplanarak kemerlere değişik formlar verilmiştir. Bazı çeşmelerin yüzleri ise, Bereketzade Çeşmesi (H.1145 / M.1732-1733) ve Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi'nde (H.1145 / M.1732-1733) olduğu gibi Barok mimarinin etkisinde kalarak tabak ve vazo içerisindeki çiçek ve meyveler esas olmak üzere natüralist bir anlayışla süslenmiştir.

Lale Devri'nde üzerleri kabartmalarla süslü çeşmelerin yapılmasına rağmen klasik üslupta sivri kemerli çeşmelerin inşasına da devam edilmiştir. Yine bu yüzyılda inşa edilen çeşmelerin cephelerine, oval çerçeveler içerisine tuğraların kabartma olarak işlendiği de görülmektedir.[120] XVIII. yüzyılın ilk üç çeyreğindeki Osmanlı süsleme üsluplarının, özellikle de kamu çeşmelerinin yeni süsleme programının en dikkati çeken özelliği, ağaçların, vazodaki çiçeklerin ve sepetteki meyve motiflerinin doğal bir yaklaşımla yapılmış natürmort betimlemeleridir.[121]

Celal Esad Arseven bu yüzyılda edebiyatta başlayan İran etkilerinin öncülüğünde III. Ahmed dönemi yapılarındaki süslemelerin sadelikten uzaklaştığından olumsuz bir ifadeyle Hint ve İran eserlerini hatırlattığından söz etmektedir.[122] Turgut Saner de benzer bir görüşle bezemeleriyle "neşeli" olarak ifade ettiği XVIII. yüzyıldaki Lale Devri yapılarının klasik gelenek ile Batı etkilerinin yanında Doğu-İslam mimarisinin etkilerinin cephelerde mermer yüzeylerde işlenen rölyeflerle tamamen doldurularak kendini gösterdiğini ve bu dönemde Hint mimarlığının kütle tasarım özellikleriyle, "çinihane" adıyla anılan XVII. yüzyıl Hint-İslam kaynaklı mimari dekorasyonun XVIII. yüzyıl Türk sanatına uyarlandığından söz eder.[123]

1.6 Sebil

[119] Eyice, **"Çeşme"**, s. 284.
[120] Mustafa Denktaş, "Anadolu Türk Mimarisinde Çeşmeler (s. 872-877) ", **Türkler Ansiklopedisi**, C:VII, Yeni Türkiye Yayınları, s. 1303-1304.
[121] Hamadeh, **a.g.e.**, s. 138.
[122] Celal Esad Arseven, **Türk Sanatı,** Cem Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 175.
[123] Turgut Saner, "Lale Devri Mimarlığında Hint Esintileri: Çinihane", **Sanat Tarihi Defterleri 03,** Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayını, İstanbul, 1999, s. 35-48.

Büyük şehirlerin işlek caddeleri üzerinde ve genellikle cami yanlarında içme suyu dağıtılan özel mimari birime sebil denir. Sözlükte "yol" anlamına gelen sebîl kelimesinin terim anlamının "fî sebîli'llâh" (Allah yolunda, Allah rızası için) tabirinden geldiği belirtilmekte, daha önceleri fazla yaygın olmamakla birlikte "sebbâle" adının kullanıldığı da bilinmektedir. Osmanlılar başlangıçta dağıtılan suya sebil ve dağıtıldığı yere sebîl-hâne demişlerse de zamanla "hâne" terkedilerek bugünkü şeklini almıştır.[124] Sadece Türk mimarisine özgü yapılar olan sebiller, yoldan geçenlere parasız içme suyu, bayram, kandil gibi özel günlerde ise şerbet dağıtılan küçük hayır kurumlarıdır. Su mimarisinin önemli bir bölümünü oluşturan sebiller, özellikle Osmanlı başkenti İstanbul'da zirveye ulaşmış ve XV. yüzyıldan itibaren de hızlı bir şekilde gelişme göstermiştir.[125]

Osmanlı sebilleri genel olarak; "hücre" ya da "sebil odası" olarak adlandırılabilecek bir oda ve su dağıtımının yapıldığı pencerelerden meydana gelir. Sebillerin içinde suyun soğuk olarak muhafaza edildiği bir su haznesi, büyük sebillerde servis odaları, çoğu sebilin içinde de bir çeşme bulunur.[126] Yapımı tamamlandıktan sonra açılış törenini takibeden günlerde bazılarında haftalarca şerbet akıtılan[127] sebillerde olağan günlerde dağıtılacak olan ve hazne denen kapalı mekânlarda saklanan su hazneye künkler ya da sakalar aracıyla doldurulur. Kapalı mekânın hazne duvarında bir çeşme, cephede ise su dağıtımı için, kemerle ya da kirişle oluşturulan, dökme tunç veya demirden şebekeli pencere açıklığı bulunmaktadır. Su dağıtımı bu pencerelerin alt bölümünde bulunan kemerli gözlerden zincirli taslarla yapılır. Etek olarak adlandırılan duvara oturan şebekeli pencerelerin üzerinde baş tabanı oluşturan duvar yer alır. Baştaban kitabe ve bitkisel bezeme alanına ayrılmıştır. Anıtsal örneklerde kapalı mekânların üzerini genellikle yüksek bir kasnağa oturan kurşunla kaplı bir kubbe ve mermer ya da ahşaptan geniş bir saçak örtmektedir. Bazı sebiller birkaç basamak üzerine oturtularak yükseltilmiştir.[128]

---

[124] Nur Urfalıoğlu, "Sebil", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C:XXXVI, İstanbul, 2009, s. 249.
[125] Şerife Tali, "İstanbul Su Mimarisinde Eminönü Sebillerinin Yeri ve Önemi", **Sanat Dergisi**, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 2009, s. 47.
[126] Soner Şahin, İlknur Kolay, "Değişimin İşareti Olarak III. Ahmed ve I. Mahmud Devri Osmanlı Sebilleri", **İTÜ Dergisi/a, mimarlık, planlama, tasarım**, C:IX, No:1, Mart 2010, s. 70.
[127] Sedat Çetintaş, "Türklerde Su, Çeşme, Sebil", **Güzel Sanatlar Dergisi**, No:5, 1944, s. 142.
[128] Ayla Ödekan, "Sebiller", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**. C:VI, İstanbul, 1994, s. 481.

Türk mimarisine özgü yapılar olan sebiller, umumiyetle bir külliye programı dâhilinde olup bir çeşme ya da türbe ile beraber veya bir mektep altında inşa edilmişlerdir**.** Sebillere en fazla önem verenlerin Türkler olduğu ve Selçuklular'la Memlükler'den sonra Osmanlılar'ın bu mimari birimi başlı başına bir sanat eseri halinde ele alıp geliştirdiği görülmektedir. Osmanlı sebillerinin hemen hemen hepsi İstanbul, Kahire ve Kudüs'te yer almaktadır. Bunlar arasında Kahire'deki "sebilküttâb" denilen ve alt katı sebil, üst katı Kur'an okulu işleviyle tasarlanmış müstakil yapılar ayrı bir önem taşır.[129]

Sedat Çetintaş, İstanbul'un farklı yerlerinde birer süslü çiçek sepeti gibi durduğunu söylediği sebilleri, İstanbul'un fethinden XVI. yüzyılın ikinci yarısı ortalarına kadar, yani Kırkçeşme sularının İstanbul'a getiriliş tarihine (M.1563) kadar yapılmış olan sebiller, Kırkçeşme suyu İstanbul'a aktıktan sonra XVIII. yüzyıla kadar yapılmış olan sebiller ve XVIII. yüzyıl başlarından XIX. yüzyıl sonlarına kadar yapılmış olan sebiller olarak kronolojik sırayla üç döneme ayırır**.**[130]Sebilleri, bulundukları yerlere ve biçimlerine göre müstakil yapı, köşe, cephe ve pencere sebilleri diye gruplandıran Nur Urfalıoğlu, Osmanlı mimarisinin gelişim sürecinde bu yapıları, dikdörtgen-yamuk, çokgen, yarım daire ve daire olmak üzere başlıca dört farklı plan tipinde ele alır.[131] Sebillerde en yaygın kullanılan plan, çokgen plan tipi olup, klasik dönem, klasik sonrası ve Lale Devri'nin başlarında genellikle 6, 8 ve 10 kenarlı olarak uygulanmıştır. Mimar Sinan Sebili (M.1587), bu planın öncüsü olup, sekizgen planlıdır**.** Lale Devri ile birlikte sebil planlarının yuvarlaklaşmaya başladığı ve yarım daire plan tipinin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.[132] Sebil mimarlığının en dikkat çekici örnekleri Rokoko ve Barok üslubun bezeme programında yaygın olarak kullanıldığı XVIII. yüzyılda yapılmıştır. Bu dönemde sivri kemerlerin yerini "C", ters "C" ve "S" profilli kemerler almıştır. Korint sütun başlıkları volüt, deniz kabuğu*,* ve akantus yaprağı karışımıyla form kazanmıştır.

[129] Nur Urfalıoğlu,."Sebil", **TDV İslam Ansiklopedisi**,.C:XXXVI, İstanbul, 2009, s. 250.
[130] Sedat Çetintaş, "Türklerde Su Çeşme, Sebil", **Güzel Sanatlar Dergisi**, No:5, 1944, s. 142-143.
[131] Nur Urfalıoğlu, "Sebil", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C:XXXVI, İstanbul, 2009, s. 250.
[132] Şerife Tali "İstanbul Su Mimarisinde Fatih Sebillerinin Yeri ve Önemi", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2010, s. 569.

Pencere şebekelerinde geometrik bezeme yerini bitkisel bezemeye bırakmıştır. Ampir üslubun hâkim olduğu XIX. yüzyıla gelindiğinde ise, kemerler sadeleşmiş, zengin profilli kartuşlar kaybolmuştur. Ampirin geometrik düzeni yoğunluk kazanmış, baş tabandaki bezemeler de yok olmuştur. Sebil geleneği XX. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir.[133]

1.7 Kitabe

Binaların iç ve dış duvarlarında mermer, taş, ahşap, çini, maden gibi maddeler üzerine oymak veya kabartmak suretiyle işlenmiş yazılara kitabe denir. Eserin kimin tarafından ne zaman yapıldığını bildirene "tarih kitabesi", tamiri hakkında bilgi verene de "tamir kitabesi" denilir.[134] Kitabeler, yapıların belirli yerlerinde genellikle nazım, bazen de nesir olarak özenle hakk edilen, yapının hangi tarihte ve kim tarafından inşa edildiğini gösteren ve eser hakkında bilgi veren levhalardır. Belge niteliğinin yanında yapının estetiğine katkıda bulunan bir mimari eleman, bir tezyinat unsuru olan kitabelerde kimi zaman kitabenin köşesinde "ketebehu" kelimesiyle hattatın imzası da yer almaktadır.

Osmanlı medeniyetinde her çeşit bina, köprü, çeşme, sebil, kale, bent, vb. yapıların uygun yerine kitabe konulması geleneği bulunmaktadır. Osmanlı mimarlığı, kültürü ve sosyal yaşantısında önemli bir yere sahip olan ve geçmişle geleceği birleştiren vasıtalardan biri olan, insanın en temel ihtiyacını karşılamasına olanak sağlayan çeşme ve sebiller, bu kitabelerle tarihe de şahitlik ederler. Bu yapılar üzerinde yer alan kitabeler, yapının niteliğine ışık tutan bir kimlik olmasının yanında, mimari ve süslemeye ek olarak estetik boyutlar kazandırmıştır. Bu kitabeler, yapı ile ilgili bilgiyi geleceğe aktaran en önemli belge niteliğini taşımaktadır. Çeşme ve sebil hakkında bilgi veren, genellikle nazım, bazen de nesir olarak yazılan, yapının banisini belirterek ne amaçla, hangi tarihte inşa edildiğini belirten kitabeler, taş veya

[133] Ayla Ödekan, "Sebiller", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C:VI , İstanbul, 1994, s. 481-482.
[134] Ali Alparslan, "Kitabe", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C:XXVI, Ankara, 2002, s. 76.

mermer malzemeden olup tek bir parça halinde yapının cephesinde yer alır.[135] Hat sanatının önemli örneklerini sergileyen söz konusu kitabeler için zor fark edilen yerler değil, yazının Türk ve İslam tarihindeki müstesna yerine atfen, yapıların en göz alıcı yerleri tahsis edilmiştir.[136] Kitabeler genellikle niş içinde veya kemerin üzerinde bulunurlar. Osmanlı klasik mimarisinin özelliklerini yansıtan XVI. ve XVII. yüzyıl çeşmelerinde niş kemeri ile saçak arasındaki mesafe azalmış ve kitabeler genellikle sade bir çerçeve içerisinde niş kemeri altına yerleştirilmiştir**.**[137] XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise, Lale Devri çeşmelerinde kitabeler, çeşmenin farklı yerlerinde konumlandırılmış ve kitabenin yeri konusunda özel bir alan oluşturulmamıştır**.**[138]

Kabartma halinde yazılan kitabeler aynı zamanda hat sanatının değerli örneklerini sergilemesi bakımından da ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Çeşme ve sebil gibi yapıların üzerindeki kitabelerin hat sanatı bakımından en kayda değer olanları İstanbul'da yer almaktadır. Çünkü tarihî eser yönüyle de çok zengin olan İstanbul geçmişten günümüze bu sanatın merkezi olmuş ve en iyi hattatlar burada yetişmiştir.[139] İslami sanatların en cazip konularından birini teşkil eden hat sanatında birbirinden farklı yazı türleri kendilerine özgü özellikleri dolayısıyla farklı yerlerde kullanılmıştır. Yüzyıllar boyunca Celi Sülüs ve Celi Nestalik mimari yapılara en uygun gelen yazı çeşitleri olarak kullanılmıştır. Celi, "aşikâr", "iri" ve "büyük" anlamlarına gelir. Bu yüzden binalara yazılacak yazıların, yapıların büyüklüğü ile münasebeti ve uygunluğu vardır. İslam yazısının ilk yazı çeşidi olan Kûfi, Kûfe ve Bağdat şehirlerinde gelişmiştir. X. yüzyıl başlarında, Abbasîlerin aynı zamanda veziri olan meşhur hattat İbn Mukle o devre kadar kullanılmakta olan Kûfi'de bir değişiklik yaparak, ondan, az farklarla birbirinden ayrılan altı çeşit yazı meydana çıkarmıştır. Bu değişiklik, hat sanatı tarihinde büyük bir inkilap sayılmaktadır. Bu

---

[135] Süleyman Berk, "Su Kültüründe Hat Sanatı", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, No:42, 2009, s. 201-230.
[136] Fatih Özkafa, "Türk Su Mimarisi Kitabelerinde Hat Estetiği", **İstem**, Yıl 8, No: 15, 2010, s. 193-219.
[137] Metin Erkan Kafkas,"Çeşmeler ve Sebiller", **Sanatsal Mozaik**, No:7, İstanbul, 1996
[138] Fazilet Koçyiğit "Lale Devri İstanbul Çeşmeleri", Eciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Türk-İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Kayseri, 2013, s. 300.
[139] Özkafa, **a.g.e.,** s. 193-219.

altı çeşit yazı, Muhakkak, Reyhânî, Sülüs, Nesih, Tevkiî ve Rikaa (İcâze hattı) adlarıyla anılmaktadır.[140] **"**Aklâm-ı sitte" denilen bu altı yazı çeşidinden başka Kûfi, Tâlik, Dîvâni, Celi Dîvâni ve Rik'a yazı türleri bulunmaktadır. Bunlardan Kûfi kendi içinde kollara ayrılır. Yapı ve şekil olarak harfler birbirine yakın olsa da, yazı çeşitlerinin harfleri arasında nüanslar bulunmaktadır.[141]

İncelediğimiz dönemin sebil ve çeşme kitabelerinde kullanılmış olan hat türleri şunlardır:

Sülüs

Üçte bir anlamına gelen sülüs yazı hat sanatında yazının anası "ümmü'l hutût" olarak kabul edilmiştir. Kalem ağzı kalınlığı 3 mm.'dir. Muhakkak yazıya göre harfleri biraz daha küçüktür. Çanaklı harflerin çanakları derindir. Nesih yazı ile birlikte gelişimi Osmanlı'da çok hızlı olmuştur.

Ta'lik

Aklâm-ı sitteden sonra en çok kullanılan yazı çeşididir. Kelime anlamı itibarıyla "asma, asılma" anlamlarına gelen talik, harekenin kullanılmadığı bir yazıdır. Kalın ağızlı kalemle yazılanına "Celi talik" adı verilmiştir. Talik yazıya İran'da "nestalik" adı verilmektedir.

Rik'a

Kelime olarak "küçük sayfa" ve "mektup" anlamına gelir. Tevkiî yazının küçüğü olan bu yazı onun kurallarına tabidir. İcâzetnameler bu yazı ile yazıldığı için "Hatt-ı icâze" diye de isimlendirilmiştir. Ayrıca talik yazı gelişene kadar bu yazı ile vakıf kayıtları tutulmuştur.

Devrinin özelliğini yansıtan mimari üslup yanında zamanın önemli şairlerinin elinden çıkmış manzum metinler, aynı titizlikle devrin hattatlarına yazdırıldığında, suyun güzelliğine uygun eserler ortaya çıkmıştır. Ekol sahibi olmuş hattatlar yanında,

---

[140] Ali Alparslan, "Mimari Yapıların Yazı Sanatı Bakımından Önemi", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi Beşeri Bilimler**, C:IV-V, s. 2 /1-14.

[141] Süleyman Berk, **Hat San'atı: Tarihçe, Malzeme ve Örnekler**, Ed.: Muhammet Altıntaş, **İSMEK Yay.**, İstanbul, s. 61-66.

üslup sahibi birçok hattatın imzalı kitabeleri çeşme ve sebil gibi su yapılarının önemli öğelerini oluşturmaktadır.[142] 1723-1725 yılları arasında İranlılarla yapılan savaşta Osmanlıların galip gelmesiyle İran dünyasına yeni bir açılış olmuş ve Safevilerin yaratmış olduğu kültür ortamı İstanbul'da da etkilerini göstermiştir. Bunun sonucu olarak İran'dan gelen sanatçılar sayesinde hat alanında talik yazıya olan ilgi artmıştır.[143]

Çeşme ve sebillerde sıklıkla hakk edilmiş olan manzum kitabelerin ve mensur yazıların yanında su ile ilgili ayet ve hadisler, kısa dualar kitabelerde yer almaktadır. Dönemin meşhur şairlerine yazdırılan şiirler, yine devrin önemli hattatlarına hakk ettirilerek çeşme ve sebil mimarisinde kitabeler oluşturmuştur. Mimari üslupları ve süslemeleri ile ait olduğu dönemi belli eden çeşme ve sebillerin üzerlerinde konumlandırılmış kitabeler de ait oldukları hattat ve şairleri işaret etmektedir. Yazı dili çoğunlukla Osmanlı Türkçesi olan bu kitabelerin Farsça ve Arapça yazılmış olan nadir örnekleri de bulunmaktadır. Arapça kitabelerin birçoğu da besmele, ayet ve dualardan oluşmaktadır.

Kitabe metninin uzun ya da kısalığına göre yazılar kartuşlarla bölümlere ayrılır. Kitabe kartuşları, genellikle oldukça yalın, yatay dikdörtgen formdadır veya bu dikdörtgen kartuşların yatay olarak iki ucu sivri kemer, dilimli kemer gibi dekoratif kemerlerle şekillendirilmiştir. Devrin süsleme anlayışına göre sade ya da süslemeli olan bu kartuşların aralarına ve yazı kuşaklarına bazı örneklerde çiçek, yıldız, ayyıldız, fener gibi motifler de işlenmiştir. Kitabelerin bazılarında yapının inşa ya da onarımına ait bilgiler verilirken tarih açıkça yazılmış, bazılarında ise, ebced hesabı ile tarih düşürülmüştür.[144] Kitabelerde ebced hesabıyla tarih düşürme Fatih Sultan Mehmed devrinde gelişmeye başlamış ve son yıllara kadar devam etmiştir. Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar genellikle Arapça ve Farsça yazılan tarih kitabeleri de XVI. yüzyıldan sonra Türkçe olarak yazılmıştır**.**[145] Kitabelerde, çeşmeyi yaptıran ya da onarımını sağlayan kişinin şahsiyeti vurgulanır

[142] Süleyman Berk, "Su Kültüründe Hat Sanatı", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, No:42, 2009, s. 201-230.
[143] Doğan Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi : Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul**, İstanbul, 1996, s. 311.
[144] Gül Sarıdikmen, "Mimari, Süsleme ve Kitabelerine Göre İstanbul Çeşmelerinin Dönemsel Özellikleri", **Z Kültür Sanat Şehir Mevsimsel Tematik Dergi**, İstanbul, Güz 2017/2, s. 202.
[145] Ali Alparslan, "Kitâbe", **TDV İslam Ansiklopedisi**,.C:XXVI, Ankara, 2002, s. 78.

ve yapının tarihi edebî bir dille açıklanırken şairin ismi ya da mahlası da burada belirtilir. İstanbul çeşmelerinde manzum şiirle tarih düşürme geleneği, XVI. yüzyıldan kalan örneklere kadar gider. XVIII. yüzyıla kadar fazla uzun olmayan kitabe şiirleri III. Ahmed devrinde değişir ve uzun kitabe yazma eğilimi başlar, şiirlerin kalitesi artar ve âdeta dönemin şiir anlayışı ve beğenisi, yaşayan edebiyat olarak çeşme kitabelerine de yansıtılır. Şiirle tarih düşürme geleneği, kitabe şairlerinin önemini belirler. Sarayla bağlantılı kişilerin,devlet adamlarının yaptırdığı çeşmelerde, kitabeler daha da zenginleşir. Saray şairleri, çeşme, sebil kitabeleri için şiirler yazmıştır. Damat İbrahim Paşa ile başlayan çeşme yaptırma çabası, kitabe şairlerinin popülaritesini arttırır. Şiirlerin gizemini ve değerini arttıran tamiyeli tarihler ve aynı yapı üzerinde farklı şairlerin, farklı şiirlerinin olması bu dönemin Türk çeşme kitabelerine kazandırılan yeniliklerindendir.[146] XVI. ve XVII. yüzyıl kitabelerinde çeşme, banisinin iyi niyetini ve cömertliğini yansıtan pragmatik bir objeydi. Çeşme baniliği, bir "hayrat", "iyilik ve yardımseverlik" (hayr ü hasenat), "susamış halka" bir hizmet ve cömert baninin ("sâhib / sâhibü'l hayrât") hayırseverliğinin bir onayı olarak övülürdü. Buna karşılık XVIII. yüzyıl şiir kitabeleri ve bina tarihleri, çeşmeyi başlı başına bir yapı, estetik bir obje ve mimari bir dönüm noktası olarak görmüştü. Baniyi övmek, hâlâ kitabelerin amacı olmasına rağmen, artık tek ya da önceliği olan tema değildi. Banininin iyiliğini ve dindarlığını vurgulayan mecazlar, yüzyıl boyunca şairler tarafından tekrar edilmekle birlikte, çeşmeler artık sadece banilerin kamusal alandaki yansımaları olarak görülmemekteydi. Şairler, çeşmeleri, kamusal alanların tasarlanmasında çok önemli oldukları için övmeye ve alanın tanımlanmasındaki ana unsurlar olarak görmeye başlamışlardı. Şairler genellikle, banilerin sunduğu hizmetler yerine bu kişilerin çeşmelerinin sunduğu görsel ve eğlence zevklerine saygılarını sunarak banileri övmekteydi.[147] XVIII. yüzyılda çeşmelerin üzerinde konumlandırılmış olan kitabelerin içeriğinde oluşan değişimde kitabeler sadece su ile ilgili ayetleri, kelime-i tevhidi, çeşmeyi yaptıran kişinin adını ya da eserin yapım tarihini vermekle kalmamış, eserin yapılma nedenini, baniye ve devrin padişahına övgüleri de

[146] Hatice Aynur, Hakan Karateke**, III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri**, İBB Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı, İstanbul, 1995, s. 71.
[147] Hamadeh, **a.g.e.**, s. 154-155.

içermiştir. Kitabe metinleri büyümüş, şiirlerin kalitesi artmış ve mensur kitabe sayısında azalma olmuştur. Bu kitabeler Divan edebiyatının gündelik hayata girmesini sağlayan en iyi örneklerini teşkil eder. Kısa metinli kitabeler genellikle sülüs hatla, uzun metinli kitabeler ise, talik hatla yazılmıştır. Bir başka yenilik olarak yine bu yüzyılda kitabelerde padişah tuğraları ve hattat imzaları görülmeye başlanmıştır.[148] İstanbul'daki çeşme kitabelerinde kullanılan tarihler hicri takvime göre yazılmıştır.[149]

Çeşme ve sebil kitabelerinde içerik, süsleme, konum ve hat sanatı açısından yüzyıllar içinde gözlenen değişim banilerde de kendini göstermektedir. XVI. yüzyılda sadrazamlar, vezirler ve kaptan-ı deryalardan oluşan paşa unvanlı seçkin kişiler, en büyük çeşme banileriydi; ancak XVII. yüzyıla gelindiğinde yüksek rütbeli askerler ve darüssaade ağaları olan banilerin sayısı oldukça artmıştı. XVIII. yüzyılda ise, askeriyenin baniliği yüksek rütbeli askerlerinkiyle sınırlı kalmamış, "ağa" unvanını taşıyan kişiler, toplam banilerin yaklaşık üçte birini oluşturmuştur.[150]

[148] Hatice Aynur, "18. Yüzyıl İstanbul Çeşmeleri", **18. Yüzyılda Osmanlı Kültür Ortamı Sempozyum Bildirileri (20-21 Mart 1997),** İstanbul, 1997, s. 35-37.
[149] Gül Sarıdikmen, "Mimari, Süsleme ve Kitabelerine Göre İstanbul Çeşmelerinin Dönemsel Özellikleri", **Z Kültür, Sanat, Şehir Mevsimlik Tematik Dergi**, İstanbul, Güz 2017/2, s. 202.
[150] Shirine Hamadeh, **a.e.**, s. 127.

İKİNCİ BÖLÜM
KATALOG

2.1 XV.ve XVI. Yüzyıl Çeşme ve Sebilleri

2.1.1 Davud Paşa Çeşmesi

Tarih: H.890 / M.1485-1486
Dili: Türkçe
Banisi: Belli değil.
Yeri: Cerrahpaşa / Fatih
Kitabe şairi: -

Osmanlı İmparatorluğu döneminde İstanbul'da inşa edilmiş olan çeşmelere dair yapılan çalışmalarda kronolojik olarak ilk sırayı alan çeşme Davud Paşa Çeşmesi'dir. Eser, Fatih ilçesi Cerrahpaşa'da Davud Paşa Mahallesi Hekimoğlu Ali Paşa Caddesi'nde yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.1.1a, b). Cami, medrese, mektep, tabhane, türbe ve çeşmeden meydana gelen Davud Paşa Külliyesi'nin bir yapısıdır. Avlu kapısı dışındaki Davud Paşa Çeşmesi, bugün İstanbul'da mevcut kitabeli en eski Türk çeşmesidir.[151]

Eser, kesme taş malzemeden klasik üslupta inşa edilmiştir. Dikdörtgen gövdeli sade bir cephe düzeni gösteren çeşmenin bezemesiz bir saçağı vardır. Çeşme nişinin üzeri klasik üslupta sivri bir kemerle örtülüdür. Kemerli nişin içinde yer alan kitabenin altındaki ayna taşının Barok üslupta akantus yaprakları, C ve S kıvrımlarıyla süslenmiş olması sebebiyle ilk hâlini muhafaza etmediği anlaşılmaktadır. Çeşmenin teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur.

Çeşme nişinin içinde yer alan ve oldukça yıpranmış olan inşa kitabesi mermer malzemeden dikdörtgen bir çerçeve içinde iki satır halinde hakk edilmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.1.1c). Yakın bir tarihte restorasyonu yapılmış olan çeşmenin kitabesi orijinal halini muhafaza etmektedir (Foto 2.1.1d). Ancak kısa bir dönem yeni

[151] Eyice, "Çeşme", s. 283.

bir kitabe konulmuş (Foto 2.1.1e), gelen tepkiler üzerine değiştirilerek orijinal kitabesinin tekrar yerine konduğu bilgisine ulaşılmıştır. Kitabenin sağ ve sol üst köşelerinde yok olmaya yüz tutmuş yapraklı bir dal üzerinde çiçek motifi görülmektedir. Çeşmenin inşa tarihi de sağ tarafta iki satır arasındaki boşluğa yazılmıştır. Kitabede külliyenin inşa tarihi olan H.890 yazılmış olsa da Fatih Sultan Mehmed'in sadrazamlarından Davud Paşa "merhum" olarak anıldığına göre, çeşme onun vefatından sonra adına yaptırılmış olmalıdır.

Çeşmenin 1936 yılına ait olduğu yazılı eski bir fotoğrafı (Foto 2.1.1f) https://hayalleme.com/100-yil-once-100-yil-sonra/davutpasa-cesmesi/ sayfasında ve Avniye Tansuğ'un "Tarihi İstanbul Çeşmeleri Kurtarılmalıdır" başlıklı makalesinde bulunmaktadır.[152] Ancak bu fotoğrafların bu çeşmeye ait olduğu şüphe uyandırmaktadır. Zira çeşmenin barok üsluptaki ayna taşı ile 1936 yılına ait fotoğraftaki birbirinden oldukça farklıdır. Kemer ile silme arasında günümüzde çok daha az olan boşluk da önceden var olan kitabe kadar dikkat çekici bir unsurdur. Fotoğrafta görünen kaş kemerli tas yuvaları da günümüzde bulunmamaktadır. Turizm Bakanlığı'nın encümen dosyasında yazılı bilgilere göre de kaba bir hatla yazıldığı belirtilen kitabesi günümüzdeki kitabeyle hemen hemen aynıdır ve belge 1936 yılına aittir (bkz. EK. 2). Bu belgede Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olan kitabede "merhum" kelimesi yerine "ve'l hasenât" kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca ilk halinden daha farklı olan çeşmenin alınlığında günümüze ulaşmayan bir kitabe daha görülmektedir ki, bu da düşüncemizi destekler niteliktedir.
Kitabesi:
Sâhibü'l-hayrât
Merhûm Dâvud Paşa
Sene 890

2.1.2 Defterdar Nazlı Mahmud Çelebi Çeşmesi

Tarih: H.950 / M.1543-1544
Dili: Türkçe

[152] Avniye Tansuğ, "Tarihi İstanbul Çeşmeleri Kurtarılmalıdır Kampanyası" 1984-1986, "Mahallenin Suyu Mahallelinindir", Panel ve Forum - 2 Kasım 2013.

Banisi: Defterdar Nazlı Mahmud Çelebi

Yeri: Eyüp Sultan

Kitabe şairi: -

Eser, Eyüp Sultan ilçesi Feshane Caddesi'nde Defterdar Nazlı Mahmud Çelebi Camii ve türbesi önünde yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.1.2a). Kanuni Sultan Süleyman'ın başdefterdarı ve dönemin tanınmış hattatlarından Nazlı Mahmud Çelebi'nin banisi olduğu yapı, İstanbul'da günümüze ulaşmış kitabeli en eski çeşmelerinden biri olarak bilinmektedir.[153]

Çeşme, klasik üslupta, kesme taş malzemeden inşa edilmiştir (Foto 2.1.2b). Dikdörtgen gövdeli sade bir cephe düzeni gösteren çeşme nişinin üzeri yuvarlak bir kemerle örtülüdür. Nişin içinde çeşmenin inşa kitabesi yer alır. Kitabenin altında dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan ayna taşı sivri bir kemerle hareketlendirilmiştir. Muhtemelen inşasında yapılmış olduğu düşünülen çeşmenin teknesi ve dinlenme sekileri yol seviyesinin altında çukurda kalmış olması sebebiyle günümüze ulaşmamıştır.

Çeşmenin nişin içinde yer alan inşa kitabesi mermer zemin üzerine dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla önce bir sütun iki satır, sonra iki sütun üç satır şeklinde girift bir düzenlemeyle sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.1.2c). Kitabede hiçbir süsleme unsuru bulunmamaktadır. Son kartuşta çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır.

Kitabesi:

Her ki gelüb içer ise bundan âb

Bana kıble ol duâ bula âb

Zî-eser kim bu nev-'ayn-ı hayât / Akdı fîrdevs içre gûyâ sebîl

Ber-murâd olup hemîşe sâfî / Rûhuna hâsıl ola ecr-i cezîl

Bünyâd-ı Rabb-ı Bâri'nin / Didi târih-i inhây-ı hayr-ı cemîl 950

2.1.3 Kazlı Çeşme

Tarih: H.953 / M.1546-1547

[153] Semavi Eyice, "Defterdar Camii ve Türbesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C:IX, İstanbul, 1994, s. 97.

Dili: Türkçe
Banisi: Mehmed Bey
Yeri: Kazlıçeşme / Zeytinburnu
Kitabe şairi: -

Eser, Zeytinburnu ilçesi Kazlıçeşme Mahallesi'nde yer alan tek cepheli bir çeşmedir (Foto 2.1.3a). Önceden daha geri planda olan ve bir duvar çeşmesi görünümündeki yapı (Foto 2.1.3b) günümüzde arkasından geçen yol sebebiyle bir meydan çeşmesi görünümünü almıştır.

Çeşme kesme taş malzemeden klasik üslupta inşa edilmiştir. Dikdörtgen gövdeli yapının cephesi ince silmelerle çerçeve içine alınmıştır. Çeşmede nişin üzerini örten sivri kemerin kilit taşında bir gülbezek motifi işlenmiştir. Nişin ortasında çeşmeye adını veren kaz rölyefinin üstünde çeşmenin inşa kitabesi yer alır. Sivri kemerli ayna taşının yanlarında birer tas koyma yuvası bulunmaktadır. Zeytinburnu Belediyesi'nde görevli sanat tarihçisi Serkan Ersoy'un verdiği bilgi ve NTV Tarih'te yayınlanan makalesine göre, **"**Evliya Çelebi'nin 'gören canlı zanneder' dediği kaz tasviri 2002'de ardında altın yumurta veya para bulma amacıyla kırılarak parçalanmış. Definecilerin geride bıraktığı beş parça mermer, Zeytinburnu Belediyesi'ne bağlı Şehircilik Atölyesi (ZEŞAT) tarafından incelenmiş ve bunların V. yüzyıl Bizans dönemine ait oldukları ispatlanmış. Kırılan parçalar ters çevrildiğinde dört büyük parça biraraya getirilmiş ve ortaya çıkan desenlerin bir kristogram motifine ait olduğu anlaşılmış. Bizans döneminde üzerine haç deseni çizilen mermer, Osmanlı döneminde ters çevrilerek üzerine tombul bir kaz tasviri yapılmış."[154] Yıllar önce arkasında altın yumurta olduğu düşünülüp kırılmış olan kaz kabartması yapılan restorasyon çalışmasıyla yeni ilavelerle tamamlanarak günümüzde yerini almıştır (Foto 2.1.3c). Çeşmenin rölyefinin üzerindeki inşa kitabesi ve kemerin üzerindeki ayet kitabesi yeşil zemin üzerine altın yaldızla hakk edilmiştir. Yanlarda birer sadaka taşı bulunan çeşmenin teknesi yerinde olmayıp kenara konmuştur.

Çeşmede nişin orta kısmındaki kaz rölyefinin hemen üzerinde konumlandırılmış olan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun bir sıra, bir sütun ve iki sütun bir sıra şeklinde girift bir düzenlemeyle, sülüs

[154] Serkan Ersoy, **NTV Tarih**, NTV Yay., No:16, İstanbul, Mayıs 2010, s. 15.

hatla yazılmıştır (Foto 2.1.3d). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabe düz çizgili kalın bir çerçeve içine alınmıştır. Kitabede kartuşlar içinde yapraklı dallar üzerinde çiçek motifleri görülmektedir**.**

Nişin içindeki inşa kitabesi:

Kim nazar itdi bu âb-ı sâfiye
Didi buna Kevser olmaz kâfiye
Mehmed Beg ki fakîhdür iştihârı
Getürdü âleme bir mâ-i câri
Gördü bir âşık didi târihini
Nûş iden yârâna sahhâ âfiye

1930-40'lı yıllarda çekilmiş olan fotoğraflarda görülen kemer üzerindeki Enbiya Suresi'nin 30. ayetinin yazılı olduğu mermer kitabe, proje çalışmaları sırasında bulunmadığı için restitüsyon verileri ışığında tekrardan günümüzde yeri boş olan kemer üstündeki yerine projelendirilip Koruma Kurulu proje onayı sonrasında uygulamada yerine konulmuştur[155](Foto 2.1.3e). Kitabede H.1431 tarihi hakk edilmiştir.

Kemerin üzerindeki kitabe:

Ve ce'alnâ mine'l mâ-i külle şey'in hayy.[156]

2.1.4 Rüstem Paşa Çeşmesi

Tarih: H.957 / M.1550-1551
Dili: Türkçe ve Arapça
Banisi: Rüstem Paşa
Yeri: Küçük Ayasofya / Fatih
Kitabe şairi: -

Eser, Fatih ilçesi Küçük Ayasofya'da Nakilbent Sokak'ta yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.1.4a). Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazamlarından Rüstem Paşa tarafından yaptırılmıştır. Çeşme klasik üslupta kesme taş malzemeden sur duvarına

[155] Serkan Ersoy, https://www.gelecekteorileri.com
[156] Meali: Biz hayatı olan her şeyi sudan yarattık.

bitişik olarak inşa edilmiştir (Foto 2.1.4b). Cephesi ince bir silmeyle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan yapıda nişin üzerini örten sivri kemerin kilit taşında muhtemelen bir gülbezek motifinin işlendiği belli belirsiz bir bezeme vardır. Bugün izi kalmış ve boş bırakılmış olan kemerin en sivri kısmında dikdörtgen bir çerçeve oluşturan köşeliklerinde muhtemelen inşasında yapılmış kitabe ya da süslemeler olduğu düşünülebilir. Nişin içinde yer alan inşa kitabesinin altında çeşmenin ince silmelerle hareketlendirilmiş mermer malzemeden yapılmış sade bir ayna taşı yer alır. Ayna taşının her iki yanında birer tas koyma yuvası bulunmaktadır. Günümüzde teknesi mevcut olan çeşmenin eski fotoğraflarda görülen dinlenme sekileri yok olmuştur (Foto 2.1.4c, d). Çeşmede nişin içinde konumlandırılmış olan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun üç satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.1.4e). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabe kalın ve düz çizgili bir çerçeve içine alınmıştır. Kartuşlar arasındaki son boşluğa çeşmenin inşa tarihi hakk edilmiştir. Kitabede metnin ikinci satırında "fihâ" kelimesi eksik olarak İnsan Suresi'nin 18. ayeti yazılmıştır.

Kitabesi:

Sâhibü'l-hayr-ı mükerrem menba'-ı lütf u kerem
Âsaf-ı Sultan Süleymân Hazret-i Rüstem-alem
Fî-sebîlillâh yapub bu çeşmeyi itdi sebîl
Hak nasîb ide ana "Aynen tüsemmâ selsebîl"[157]
Saf-meşreb teşne-diller kıldıkda çeşmesine
Didiler tahsîn ider târihini zî 'ayn-ı hayr 957

2.1.5 Semiz Ali Paşa Çeşmesi

Tarih: H.966 / M.1558-1559
Dili: Türkçe
Banisi: Semiz Ali Paşa
Yeri: Eyüp Sultan
Kitabe şairi: Bülbülî

[157] Meali: Selsebil denilen bir pınar (vardır).

Eser, Eyüp Sultan ilçesinde Çömlekçiler Caddesi ile Haydar Baba Caddesinin birleştiği yerde Cezeri Kasım Paşa Camii karşısında yer alan bir köşe çeşmesidir (Foto 2.1.5a). Kanuni Sultan Süleyman devrinde sadrazamlık görevinde bulunmuş olan Semiz Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır. Egemen çeşmenin "Akar Çeşme" adıyla da tanındığını söylemektedir[158] (Foto 2.1.5b).

Çeşme, kesme taş malzemden iki cepheli olarak inşa edilmiştir (Foto 2.1.5c). Üzerindeki kitabeye göre H.966'da yapılmış olan çeşmenin kitabesi H.1013 yılında hakk edilmiştir. Kitabenin yer aldığı cephe, diğer cepheden daha uzun yapılmıştır. Çeşmenin üzerini palmet motifli bir korniş dolanmaktadır. Nişin üzerini örten kemerin kilit taşında bir gülbezek motifi işlenmiştir. Nişin içinde yer alan kitabenin altında mermer malzemeden yapılmış ayna taşı bulunmaktadır. Ayna taşının üst köşelerinde birer çiçek bezemesi görülmektedir. Yanlarda ise yuvarlak kemerli tas koyma yuvaları yer alır. Her iki cephede aynı düzeni gösteren çeşmelerin teknesi yol seviyesinin altında kalmış durumdadır.

Çeşmede nişin içinde konumlandırılmış olan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun üç satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.1.5d). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabede kartuşlar arasında kalan boşlukların ortasında çeşmenin inşa tarihi yazılıdır.

Kitabesi:

Tokuz yüz altmış altıda yapub kazdırmamış târîh
Vezîr-i a'zâm Sultan Süleymân'ın o bî-hemtâ
Hasan ile Hüseyn'in rûhu içün hoş sebîl itmiş
İki cânibden akması ana şâhid durur hakkâ
Bin on üçde bilüb aslını didim Bülbülî târih
Döküb mâlı bu zîbâ çeşmeyi yapdı 'Ali Paşa
Sene 966

2.1.6 Şahrah Çeşmesi

Tarih: H.967 / M.1559-1560

Dili: Türkçe

[158] Affan Egemen, **İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri (Resimleri ve Kitabeleri ile 1165 Çeşme ve Sebil)**, Arıtan Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 124.

Banisi: Belli değil.
Yeri: Cibali / Fatih
Kitabe şairi: -

Eser, Fatih ilçesi Cibali Esrar Dede Sokak'ta Tahir Ağa Camii karşısında yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.1.6a).

XVI. yüzyılın en sade çeşmelerinden biri olan yapı klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Cephesi ince silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan eserde çeşme nişinin üzerini örten sivri kemerin kilit taşında bir çiçek bezemesi görülmektedir. Nişin içinde üst kısımda inşa kitabesi, alt kısımda da dalgalı bir kaş kemer motifi ve yanlarda yapraklı dallar üzerinde birer lale ile süslenmiş olan ayna taşı yerleştirilmiştir. Ayna taşının her iki yanında kaş kemerli tas koyma yuvaları bulunmaktadır. Ayna taşını dikdörtgen içine alan çerçevenin hemen üstünde içi boş dikdörtgen formda iki uçları kemerli kartuş görülmektedir. Çeşmenin teknesi ve dinlenme sekileri yol seviyesinin altında kalmıştır (Foto 2.1.6b, c).

Çeşmenin sivri kemerinin altında konumlandırılmış olan inşa kitabesi oval formda kemerli kartuşlarla iki sütun bir satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.1.6d). Yeşil renge boyanmış olan kitabe dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Kitabede iki kartuş arasında kalan boşluklarda palmet motifi işlenmiştir. Çeşmenin inşa tarihi ikinci kartuşta okunmaktadır.
Kitabesi:
'Ayn-ı lutf-ı Şâhrah târih-i şûd
Hâzihî aynü'l-mâ' ed-dâ'im
Sene 967

2.1.7 Uşşaki Tekkesi Çeşmesi

Tarih: H.970 / M.1562-1563
Dili: Türkçe ve Arapça
Banisi: Belli değil.
Yeri: Yedikule / Fatih
Kitabe şairi: -

Eser, Fatih ilçesi Yedikule semtinde İmrahor İlyas Bey Caddesi üzerinde yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.1.7a). Kanuni Sultan Süleyman döneminden kalan nadir eserlerden birisi olarak kabul edilmektedir (Foto 2.1.7b). Çeşmenin kitabesindeki birinci satırına göre inşa tarihi ebced hesabıyla H. 970 tarihini vermektedir.[159] Çeşme kesme taş malzemeden inşa edilmiş oldukça sade görünümlü bir yapıdır. Kemerin içinde yer alan ve çağdaşlarından oldukça farklı bir üslupta hakk edilmiş olan ayna taşını andırır kitabesi günümüzde yapılan restorasyon çalışmasıyla yenilenmiş ve yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmıştır. Eski fotoğraflarından hat sanatının mükemmel bir örneği kabul edilebilecek bir eser olan kitabesi kare formda köşegen bir çerçeve içinde üç satır halinde, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.1.7c). İlk satırda "Olup biten tarih" hakk edildikten sonra Kevser Suresi'nin 1.ayeti, ikinci satırda Âl-i İmran Suresi'nin 37. ayetinin ilk cümlesi ve son satırda Kelime-i Tevhid hakk edilmiştir. Kelime-i Tevhid yazısı, XVI. yüzyılın ünlü hattatı Ahmed Karahisari'nin Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde T.1443 envanter numarasıyla kayıtlı bulunan müselsel hat olarak yazılmıştır. Bu sebeple yazı Karahisari'ye mal edilmektedir.[160] Bugün köşegen bir çerçeve içinde yenilenmiş olan kitabede (Foto 2.1.7d) aslına uygun olarak birinci satır başında küçük bir rozet görülmektedir. İkinci satırın her iki yanında ayete doğru eğilen yapraklı dallar üzerinde çiçek motifleri işlenmiştir. Üçüncü ve son satırda ise, yanlarda birer servi ağacı ve altında da birer adet yapraklı dallar üzerinde lale motifi yer almaktadır.

Kitabesi:

Vaka'at-târih İnnâ a'taynâke'l-kevser[161]

Fe tekabbelehâ rabbühâ bi kabûlin hasen[162]

Lâ ilâhe illallâh Muhammedün resûlullâh

2.1.8 Kalın Ali Paşa Çeşmesi

Tarih: H.973 / M.1565-1566

Dili: Türkçe

[159] Egemen, **a.g.e.**, s. 802

[160] Enis Karakaya, "Uşşakî Tekkesi Çeşmesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**. C:VII, İstanbul, 1994, s. 329.

[161] Meali: Gerçekten biz sana Kevser'i verdik.

[162] Meali: Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir şekilde kabul buyurdu.

Banisi: Ali Paşa

Yeri: Karagümrük / Fatih

Kitabe şairi: Âşık Çelebi

Eser, Fatih ilçesi Karagümrük semtinde Nurettin Tekkesi Sokağı'nda yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.1.8a). Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazamlarından olan Ali Paşa, fiziksel özelliklerinden dolayı "Kalın" lakabıyla anılmaktadır.

Çeşme kesme taş malzemeden klasik üslupta inşa edilmiştir (Foto 2.1.8b). Cephesi ince silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan çeşmenin dişli kemerinin kilit taşında bir gülbezek motifi ve kemer köşeliklerinde de birer rozet yer almaktadır. Ayna taşı oldukça yıpranmış durumdadır, teknesi ve dinlenme sekileri de yol seviyesinin altında kalmıştır.

Çeşmede silmenin hemen üstünde konumlandırılmış olan ve üç bölümden oluşan dikdörtgen çerçeveli inşa kitabesinin birinci parçası bugün yerinde değildir (Foto 2.1.8c). Kitabenin sol tarafında kartuş ucunda görülen bitkisel motifli süslemenin aynısı muhtemelen bugün göremediğimiz sağ tarafında da inşası sırasında işlenmiştir. Kitabenin kalan iki bölümü dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun iki satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır. Kartuşlar arasında kalan boşluklarda beş köşeli yıldız ve penç motifi görülmektedir.

Kitabesi:

Şehre şatt gibi revân oldu sular her sûdan
İşidüb ağzı suyu akıdır oldu Bağdad
Sâki-i Kevser olur çünki Ali cennetde
İtdi bu çeşme ile Ali'nin bünyâd
Tâ içenler ideler hem rûh-ı Resûlullâha duâ
Haşre dek nâmını ideler anın hayr ile yâd
Gördü Âşık dahî bu 'ayn-ı âlî Kevserdir
Didi târih-i revân 'ayn-ı Ali Kevser bâd

2.1.9 Kanuni Sultan Süleyman Çeşmesi

Tarih: H.974 / M.1566-1567

Dili: Türkçe

Banisi: Kanuni Sultan Süleyman

Yeri: Büyükçekmece

Kitabe şairi: -

Eser Büyükçekmece ilçesi Dizdariye Mahallesi'nde Kültür Park içinde yer alan üç kanatlı bir meydan çeşmesidir (Foto 2.1.9a). Günümüzde çeşmenin yanında yer alan tabelada "Kanuni Sultan Süleyman M.1566 yılında Zigetvar Seferi'ne çıkarken kervansaray ve köprü ile birlikte Mimar Sinan tarafından inşa edilmiştir" yazmaktadır (Foto 2.1.9b).

Çeşme klasik üslupta kesme taş malzemeden yapılmıştır. Ortada merkezde yer alan çeşme hemen hemen aynı özellikleri gösterse de yanlardakine göre daha büyük ölçektedir (Foto 2.1.9c). Yanlardaki çeşmeler ortadakine göre açılı bir şekilde geriye doğru düzenlenmiştir. Çeşme nişlerinin üzerini örten sivri kemerlerin her birinin kilit taşında birer gülbezek motifi bulunmaktadır. Orta bölümdeki çeşmenin dikdörtgen bir çerçeve içindeki kaş kemer motifli ayna taşının yanlarında birer küçük ayna taşı görünümlü mermer levha yer almaktadır. Çeşmenin kitabesi de yine bu bölümde nişin içerisinde konumlandırılmıştır (Foto 2.1.9d). Yan cephelerdeki çeşmeler sade bırakılmış olup sadece birer küçük ayna taşı konulmuştur. Çeşmenin nişin içinde yer alan inşa kitabesi kareye yakın dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun iki satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.1.9d). Kitabede kartuşlar arasında kalan boşluklar dikey halde uçları yapraklı penç motifleriyle süslenmiştir. Aynı çiçeklerin kartuş dış kenarlarında yarım halde işlendiği görülmektedir. Kitabede son kartuşta inşa tarihi okunmaktadır.

Kitabesi:

Kaçan bu çeşmesârı itdi binâ
Süleyman Hân-ı Sultân-ı muzaffer
Didi târihin anın ehl-i târih
Yine akdı cihâna âb-ı Kevser
Sene 974

2.1.10 Kanuni Sultan Süleyman Çeşmesi

Tarih: H.974 / M.1566-1567

Dili: Türkçe
Banisi: Belli değil.
Yeri: Aksaray / Fatih
Kitabe şairi: -

Eser, Fatih Sofular'da Ragıp Bey Sokağı'nda yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.1.10a). Üzerindeki kitabeye göre Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra, onun hatırasına yaptırılmıştır.

Çeşme klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Cephesi ince silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan yapıda çeşme nişinin üzerini örten sivri kemerin kilit taşında bir rozet görülmektedir. Klasik üsluptaki kemerin üstünde çeşmenin inşa kitabesi yer alır. Çeşme nişinin alt kısmındaki ayna taşının üzerine dalgalı bir kaş kemer motifi işlenmiştir. Ayna taşının üst kısmında dış köşelerine gelecek şekilde tasarlanmış birer adet tas yuvası yer almaktadır. Onların üstünde de orta kısımda Türkçe bir levha yerleştirilmiştir. Çeşmenin teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur. Çeşmenin hemen yanında bir de sadaka taşı bulunmaktadır.

Çeşmenin nişinin üzerini örten kemerin hemen üstünde konumlandırılmış olan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla bir sütun iki satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.1.10b). Lacivert zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan yalın kitabe dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Kitabede sadece kartuş dış kenarlarında ve yanlarda yarım halde işlenmiş penç motifi görülmektedir.

Kitabesi:
Sâhibü'l-hayrât vel-hasenat merhum ve mağfurün leh
Gazi Sultan Süleyman Han rûhiyçün el-Fâtiha

2.1.11 Haydar Paşa Çeşmesi

Tarih: H.977 / M.1569-1570
Dili: Türkçe
Banisi: Haydar Paşa

Yeri: Fatih
Kitabe şairi: Nâci

Eser, Fatih ilçesi Cibali Mahallesi Haydar Yokuşu'nda Divittar Keklik Mehmed Efendi Camii karşısında yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.1.11a). Üzerindeki kitabeye göre Sultan II. Selim'in ikinci vezirlerinden Haydar Paşa tarafından yaptırılmıştır.

Çeşme kesme taş malzemeden klasik üslupta inşa edilmiştir. Cephesi ince silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan yapıda nişin üzerini örten dalgalı kaş kemerin kilit taşında bir gülbezek motifi görülmektedir. Nişin içinde çeşmenin inşa kitabesi yer alır (Foto 2.1.11b). Bugün oldukça harap durumda olan ayna taşının iki yanında birer kaş kemerli tas koyma yuvası bulunmaktadır. Çeşmenin teknesi yol seviyesi hizasında çukurda kalmış, dinlenme sekileri de günümüze ulaşmamıştır (Foto 2.1.11c).

Çeşmenin inşa kitabesi kareye yakın dikdörtgen formda düz çizgili kartuşlarla iki sütun iki satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.1.11b). Günümüzde çok belirgin olmasa da kırmızı zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabede süsleme unsuru bulunmamaktadır. Son kartuşta çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır.

Kitabesi:
Âsaf-ı sânî u Haydar Paşa
Yapdı bir çeşme nîk-pervâz ol cû
Önüne gelene der târîh Nâci
Yâ Hasan ile Hüseyin aşkına su
Sene 977

2.1.12 Âşık Paşazade Çeşmesi

Tarih: H.978 / M.1570-1571
Dili: Türkçe ve Arapça
Banisi: Şeyh Ahmed Efendi
Yeri: Cibali / Fatih
Kitabe şairi: Şeyh Ahmed Efendi

Eser, Fatih ilçesi Cibali Mahallesi'nde Aşık Paşa Camii duvarına bitişik olarak inşa edilmiş bir duvar çeşmesidir (Foto 2.1.12a). Semavi Eyice'nin İstanbul'un en eski ve esas mimarisini koruyabilmiş nadir çeşmelerden biri olduğunu söylediği çeşme, Âşık Paşa Külliyesi'nin yapılarından biri olup, Âşık Paşa sülalesinden Şeyh Ahmed Efendi tarafından yaptırılmıştır.[163]

Çeşme kesme taş malzemeden klasik üslupta inşa edilmiştir (Foto 2.1.12b). Cephesi ince silmelerle çerçeve içine alınmış olan yapıda nişin üzerini örten sivri kemerin kilit taşında bir adet, kemer köşeliklerinde de ikişer tane gülbezek motifi görülmektedir. Kemer köşeliklerindeki gülbezeklerin arasında dikdörtgen çerçeve içinde uçları kemerli kartuşlarla düzenlenmiş birer kitabe yer almaktadır. Çeşmede sivri kemerin üstünde de dışa taşkın vaziyette konumlandırılmış olan inşa kitabesi Besmele ile başlayan Arapça bir metin olarak hakk edilmiştir (Foto 2.2.12b). Çeşmenin dikdörtgen formda sade bir ayna taşı bulunmaktadır. Günümüze ulaşmayan çeşmenin teknesi ve dinlenme sekileri 1936 yılına ait eski bir fotoğrafta oldukça harap halde görülebilmektedir.[164]

Çeşmenin kemerinin üstünde yer alan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.1.12c). Dişli bir dikdörtgen çerçeve içine alınmış olan kitabe Besmele ile başlayıp Arapça manzum bir yazı ile tamamlanmaktadır. Kitabede kartuşlar arasında kalan boşluklar gülbezeklerle süslenmiştir. Aynı gülbezeklerin kartuş dış kenarlarında yarım halde işlendiği görülmektedir. Ortadaki gülbezeklerin üzerinden kartuşları ayıran düz bir çizgi geçmektedir. Kartuş içlerinde de birinci satırda klasik formda bir rumi, ikinci satırda nergis çiçeği ve yaprak motifleri, üçüncü satırda dilimli bir rumi**,** dördüncü ve son satırda yaprak motifi ile iki rumi arasında bir nergis çiçeği işlenmiştir**.** Çeşmenin inşa tarihi son kartuşta okunmaktadır. Sağ ve sol kemer köşeliklerinde yer alan kitabeler düz çizgili bir çerçeve içinde kareye yakın dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki satır

[163] Semavi Eyice, "Aşık Paşa Camii", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C:IV, İstanbul, 1991, s. 4; M. Baha Tanman, "Aşık Paşa Külliyesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** C:I, İstanbul, 1993, s. 364-368.

[164] http://www.erhanuludag.com/tr/image-sitemap-2.xml

halinde düzenlenmiş ve sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.1.12d, 2.1.12e). Kartuş dış kenarlarında yapraklı dallar üzerinde lale motifleri işlenmiştir.

İnşa kitabesi:

Bismillâhirrahmânirrahîm / Bedâ'nâ bi'l-binâi'l-müstedîm

Fe-hâzâ sâre 'aynen selsebîlâ / Li-rıdvânin ve cennâti'n-nâ'im

Recevnâ'el-mâe min hayyin latîfin / Ve vehhâbin ve rezzâkin kerîm

Ve kâle'ş-şeyhu târîhan cemîlen / Tevekkelnâ âle'llâhi'r-rahîm

Sene 978[165]

Sağ kemer köşeliğindeki kitabe:

Kavs-ı kuzah-ı mihr ü meh

Encümle târih taşına

Sol kemer köşeliğindeki kitabe:

Tâc-ı şâhidir ki

Kondu çeşmesârın bâşına

2.1.13 Hacı Mehmed Ağa Çeşmesi

Tarih: H.989 / M.1581-1582

Dili: Türkçe

Banisi: Hacı Mehmed Ağa

Yeri: Üsküdar

Kitabe şairi: -

Eser, Üsküdar ilçesi Valide-i Atik Mahallesi'nde Çavuşdere Caddesi ile Valide Atik Çeşmesi Sokağı'nın köşesinde yer alan üç gözlü bir çeşmedir (Foto 2.1.13a). "At Pazarı Kemeraltı Çeşmesi" adıyla da bilinen çeşmenin banisi

[165] Mehmet Samsakçı, Murat Ali Karavelioğlu, **Kitabelerin Kitabı Fatih: Fatih İlçesi Türk-İslam Devri Kitabeler Envanteri**, Fatih Belediye Başkanlığı, İstanbul, 2016, s. 258.
"Her işime Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla başlarım. Bu çeşmeyi yapandan Allah'ım razı olsun, ona cennetinde bir yer nasip etsin. Dilediğine hesapsız veren, lütuf ve kerem sahibi, bütün mahlûkatın rızkını veren yüce Allah, bütün canlıları sudan yarattığını buyurmaktadır. Şeyhimiz bu çeşme için şu güzel tarihi söyledi: "Sadece kullarına merhametiyle muamele eden, Yüce Allah'a tevekkül ederim." Sene 978

Çarşamba'da kendi adını taşıyan Mehmed Ağa Camii'ni yaptıran ve bu caminin harimindeki türbede gömülü bulunan Darüssaade Ağası Habeşi Mehmed Ağa'dır.[166] Çeşme kesme taş malzemeden klasik üslupta inşa edilmiş üç gözlü tek cepheli bir yapıdır. Nişlerin üzerini yuvarlak kemerler örtmektedir. Sağdaki gözde ayna taşı ve yanlarda birer tas koyma yuvası bulunmaktadır. Kemerin kilit taşında da bir gülbezek motifi işlenmiştir. Ortadaki gözde ayna taşının solunda bir tas yuvası vardır. Soldaki gözde ise ayna taşı ve tas koyma yuvası yoktur. Çeşmenin kitabesi orta gözde kemerin üstünde konumlandırılmıştır (Foto 2.1.13b). Her bir gözde yer alan tekneler günümüze ulaşsa da yıpranmış durumdadır.

Çeşmenin orta gözdeki kemerin üstünde yer alan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla tek satır halinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.1.13b). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla hakk edilmiş olan kitabe beşinci ve son sütunda köşeye sığdırılmaya çalışılmış gibi kemerli kartuş içine alınmadan düz bir çizgiyle ayrılmıştır. Kartuş içinde süsleme olarak küçük bir yaprak motifi görülmektedir.

Kitabesi:

Mehemmed Ağa ol kân-ı mürüvvet
Kemîne bende-i Sultan-ı kişver
Binâ-i çeşmesine dindi târîh
Sebîl oldu cihânda mâ'-i Kevser
Sâhibü'l hayr içün Fâtiha

2.1.14 Yakub Kethüda Çeşmesi

Tarih: H.993 / M.1585
Dili: Türkçe
Banisi: Kethüda Yakub Ağa
Yeri: Edirnekapı / Fatih
Kitabe şairi: Sâ'î

Eser, Fatih ilçesi Edirnekapı'da Sulukule Mahallesi'nde Kuru Çınar Sokak'ta yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.1.14a). Önündeki büyük çınar ağacından dolayı

[166] Egemen, **a.g.e**., s. 541.

"Çınarlı Çeşme" adıyla da anılmaktadır. Üzerindeki kitabeye göre Sadrazam Mesih Paşa'nın kethüdası Yakub Ağa tarafından yaptırılmıştır.

Çeşme, klasik üslupta kesme taş malzemeden ahşap bir evin altında inşa edilmiştir. Evin çıkıntısı çeşmeye saçak vazifesi görmektedir.[167] Cephesi ince silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan yapıda nişin üzerini örten dişli bir sivri kemer yer alır. Kemerin kilit taşında ve kemer köşeliklerinde yıldız çiçeğini andıran kabartmalar işlenmiştir. Ayna taşının üst kısmında dış köşelerine gelecek şekilde tasarlanmış birer adet kaş kemer motifli tas yuvası bulunmaktadır. Kemerin üzerinde çeşmenin inşa kitabesi yer alır. Eski fotoğraflarda gördüğümüz tekne ve dinlenme sekileri günümüzde yol seviyesinin altında kalmıştır (Foto 2.1.14b). Yakın bir tarihe kadar tamamı yeşil renge boyanmış olan çeşme yapılan restorasyon çalışmasıyla orijinal taş rengine kavuşmuş, bağlı olduğu ahşap yapı da yenilenmiştir (Foto 2.1.14c, 2.1.14a).

Çeşmenin inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla üç sütun iki satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.1.14d). Yeşil renge boyanmış ve bir çerçeve içine alınmış olan kitabede kartuşlar arası boşluklarda nergis çiçeği işlenmiştir. İkinci satırda ortadaki kartuş içinde beş köşeli yıldız motifi görülmektedir. Kitabede metnin dışında kalan kısımdaki boşlukta sol alt köşede altı köşeli bir yıldız motifi işlenmiştir. Son kartuşta çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır. Kitabe Karagümrük Sofalı Çeşme Caddesi'ndeki aynı adlı çeşmenin kitabesi ile çok benzemektedir.

Kitabesi:

Düstûr-ı a'zâm-ı Şâh a'nî Mesîh Paşa
Dünyâyı kıldı ihyâ ol lutf ile revân-bahş
Yâkûb kethüdâsı yapdı bu çeşme-sârı
Oldu bu mâ-i cârî dünyâya her zaman bahş
Kıldı binâsın itmâm hayr ile kodu bir nâm
Târih didi Sâ'î ey âb-ı pâk-i can-bahş
993

[167] Yasemin Suner, "Yakub Kethüda Çeşmesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C:VII, İstanbul, 1994, s. 413-414.

2.1.15 Ayakapı Çeşmesi

Tarih: H.994 / M.1585-1586

Dili: Türkçe

Banisi: Belli değil.

Yeri: Ayakapı / Fatih

Kitabe şairi: -

Eser, Fatih ilçesi Ayakapı'da Miralay Nazım Bey Caddesi'nde yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.1.15a). Egemen, yapının "Gül Çeşme" adıyla da anıldığından söz eder.

Çeşme klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir (Foto 2.1.15b). Cephesi ince bir silme ile çerçeve içine alınmış olan dikdörtgen gövdeli yapının en üstünde palmet ve rumilerle bezenmiş geniş bir friz yer almaktadır. Çeşmede nişin üzerini örten sivri kemerin kilit taşında bir gülbezek motifi işlenmişir. Nişin içinde üst kısımda inşa kitabesi, alt kısmında da dalgalı bir kaş kemer motifi ve bir gülbezek ile süslenmiş olan ayna taşı yerleştirilmiştir. Ayna taşının üst kısmında dış köşelerine gelecek şekilde tasarlanmış birer adet tas yuvası yer almaktadır. Çeşmenin teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur. Yakın tarihe kadar harap halde olduğu fotoğraflarda görülen çeşme yapılan restorasyon çalışmasıyla orijinal haline kavuşmuştur.

Çeşmenin sivri kemerinin altında konumlandırılmış olan inşa kitabesi, kareye yakın dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun iki sıra halinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.1.15c). Altın yaldızla boyanmış olan kitabede kartuşlar arasında kalan ortadaki büyük boşlukta erken dönem Türk ve İslam eserlerinde görülen dört yapraklı penç motifi dikey vaziyette işlenmiştir. Kartuş içlerinde de yapraklı dallar üzerinde lale ve şakayık çiçekleri ile farklı bir bezeme olarak sazyolu yapraklar işlenmiştir.

Kitabesi:

Bu cihân içre bilün ey teşneler
Âb-ı Kevserdir eşi bu çeşmenin
Didim içen âşıka târihdir
Nûş-i cân olan suyu bu çeşmenin

2.1.16 Mesih Mehmed Paşa Çeşmesi

Tarih: H.994 / M.1585-1586
Dili: Türkçe
Banisi: Mesih Mehmed Paşa
Yeri: Fatih
Kitabe şairi: Kâlâyî

Eser, Fatih ilçesi Hırka-i Şerif civarında Eski Ali Paşa Caddesi'nde Mesih Paşa Camii'nin köşesinde yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.1.16a). Sultan III. Murad devrinde sadrazamlık yapmış olan Mesih Paşa'nın yaptırmış olduğu külliyenin bir yapısıdır (Foto 2.1.16b). Üzerindeki inşa kitabesinin altında yer alan tamir kitabesine göre çeşme H.1233 / M.1817-1818 yılında Sultan III. Mustafa'nın kızı Beyhan Sultan tarafından ihya edilmiştir.

Çeşme klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. İki cepheli yapıda güney tarafındaki sade çeşme kesme taştan, sivri kemerli klasik üslupta yapılmıştır ve üzerinde kitabe bulunmamaktadır. Batı tarafındaki ikiz çeşmenin cephesi mermerle kaplanmıştır. En üstte bir sıra kaş kemerli bir friz çeşme duvarı boyunca devam etmiştir. Çeşmeler girlant başlıklı sütunlarla sınırlandırılmıştır. Barok kıvrımlı kemerin altında yer alan ayna taşında akantus yapraklarından meydana gelen bir süsleme görülmektedir. Üstte bir sıra halinde dikdörtgen bir çerçeve içinde çeşmenin inşa kitabesi yer alır (Foto 2.1.16c). Kitabenin iki başında bulunan pilastrların üzeri çiçeklerle bezenmiştir. Bu kitabenin altında iki ayrı çeşmenin üzerinde konumlandırılmış büyük kartuşlarla düzenlenmiş tamir kitabesi bulunmaktadır (Foto 2.1.16d). Çeşmenin solunda içi doldurularak kapatılmış bir kemer yer almaktadır. Her iki cephede yer alan çeşmelerin toprak altında kalmış olan teknesi ve dinlenme sekileri yapılan restorasyon çalışmasıyla günümüzde mevcut olup, korunmak suretiyle yol seviyesinin altında bırakılmıştır. İkiz çeşmelerin kaş kemerli frizin altında yer alan inşa kitabesi dikdörtgen formda altı adet uçları kemerli kartuşla bir sıra halinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.1.16c). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabede rumi motifli bezemeler görülmektedir. Son kartuşta çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır.

İnşa kitabesi:

Hazret-i Paşa ki nâmıdır Mesîh
Kıldı çün ihyâ-yı dîne iltifât
Eyledi icrâ 'ayn-ı selsebîl
Nûş idenler dir ana "azb-i Fırat"
Hâtif-i kudsî didi târîhini
Mâ'-i sâfi çeşme-i âb-ı hayât 994

Her iki çeşmenin üzerinde yer alan tamir kitabesi uçları birer palmetle son bulan dikdörtgen formda uçları kemerli büyük bir kartuşla çerçevelenmiş ve içinde düz çizgilerle dörde bölünmüş şekilde iki sütun iki satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.1.16d). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabe bezemesiz bırakılmıştır. Çeşmenin şair Kâlâyî tarafından yazılmış olan kitabesinin tarihi metnin sol tarafında okunmaktadır.

Tamir kitabesi:

O ki nûr-ı ismet Hazret-i Beyhan Sultan kim
Mezîd-i ömr ide zâtın cihânda Hazret-i Mevlâ
Ki bu nev çeşme-i dil-cû harâba müşrif olmuşken
Kemâl-i himmetin sarfiyle el-hak kıldı nev-ihyâ

Pesendîde yapıb bu 'ayn-ı cûdiyle li-vechillâh
İmâmeyn aşkına bu âb-ı pâkî eyledi icrâ
Anın Kâlâyî târîhin didi âb-ı hayât-âsâ
Zehî bu 'ayn-ı Beyhân Sultan ihyâ kıldı nev zîbâ 1233

2.1.17 El-Hac Mehmed Ağa Çeşmesi

Tarih: H.995 / M.1586-1587
Dili: Türkçe
Banisi: El-Hac Mehmed Ağa
Yeri: Üsküdar
Kitabe şairi: -

Eser, Üsküdar ilçesi Balcılar Yokuşu'nda Tabaklar Camii Sokağı ile Davran Sokağı'nın birleştiği köşede yer alan bir çeşmedir (Foto 2.1.17a). Sultan III. Murad'ın Darüssaade Ağası Mehmed Ağa tarafından yaptırılmıştır.

Çeşme, piramidal çatılı ve dört cepheli olarak inşa edilmiştir (Foto 2.1.17b). Çeşme nişinin üzerini örten sivri kemerin kilit taşında bir gülbezek motifi vardır. Kemerin hemen üstünde iki satırlık mensur kitabesi yer almaktadır. Yalın bir ayna taşı olan yapının teknesi ve dinlenme sekileri günümüze ulaşmamıştır.

Çeşmenin inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşla iki satır halinde düzenlenmiş ve sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.1.17c). Mermer zemin üzerine hakk edilmiş olan yalın kitabede süsleme unsuru bulunmamaktadır. İkinci satırın sonunda çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır.

Kitabesi:

Sâhibü'l-hayrât Dârü's-sa'âde Ağası merhûm ve mağfûr

Mehmed Ağanın âsâr-ı celîlesidir. Sene 995

2.1.18 Zal Mahmud Paşa Çeşmesi (Şah Sultan Çeşmesi)

Tarih: H.998 / M.1589-1590

Dili: Türkçe

Banisi: Şah Sultan

Yeri: Eyüp Sultan

Kitabe şairi: -

Eser, Eyüp Sultan ilçesi Feshane Caddesi'nde yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.1.18a). Zal Mahmud Paşa Külliyesi'nin bir yapısı olan çeşme caminin avlu kapısına bitişiktir. "Mehterhane Çeşmesi", "Şah Sultan Çeşmesi" ve "Zal Mahmud Paşa Camii Çeşmesi" adlarıyla da anılmaktadır. Zal Mahmud Paşa ve eşi Sultan II. Selim'in kızlarından biri olan Şah Sultan tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Çeşmenin kitabesinde açık bir şekilde okunabilen H.998 tarihini Semavi Eyice de doğrulamış ve külliyenin taşa işlenmiş tek kitabesi olan eserin H.958 olduğu varsayılan tarihinin yanlış okunduğunu belirtmiştir.[168]

[168] Semavi Eyice, "Eyüp'te Zal Mahmud Paşa Camii", **Eyüp Sultan Sempozyumu V Tebliğler**, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s. 16.

Çeşme kesme taş malzemeden klasik üslupta inşa edilmiştir. İnce bir silme ile dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan yapıda nişin üzerini örten sivri kemerin kilit taşında bir gülbezek motifi yer alır. Ayna taşının iki yanında sivri kemerli tas koyma yuvaları bulunmaktadır. Çeşmenin inşa kitabesi nişin içinde ayna taşının üstünde konumlandırılmıştır. Ayna taşı farklı bir üslupta üst bölümü üçgen bir alınlık şeklinde yapılmıştır ve içine de talik hatla" *fî-sene 1240 şehr-i Zi'l-hicce*" yazısı hakk edilmiştir (Foto 2.1.18b). Teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur.

Çeşmenin nişin içinde yer alan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun üç satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.1.18c). İnce bir çerçeve içine alınmış ve altın yaldızla boyanmış olan kitabede kartuşlar arasında kalan boşluklarda ortada dört yapraklı penç motifi görülmektedir, son boşlukta ise çeşmenin inşa tarihi hakk edilmiştir. Kartuş kenarlarındaki boşluklarda da aynı bezemenin yarım halde işlendiği görülmektedir. Altın yaldızları kısmen silinmiş de olsa kitabe açıkça okunabilmektedir.

Kitabesi:

Sâhibü'l-hayrât Şâh-ı Sultan
Hazret-i ma' Zâl Mahmûd Paşa
Fî-sebîlillâh bu âbı itdi sebîl
Selsebîl ide Hudâ ekber hazâ
Teşne diller didiler târihini
Çeşme-i mâ-i hayât-ı cân-fezâ
Sene 998

2.1.19 Cevkâni Halil Ağa Çeşmesi

Tarih: H.1000 / M.1591-1592
Dili: Türkçe ve Arapça
Banisi: Cevkani Halil Ağa
Yeri: Eyüp Sultan
Kitabe şairi: Fedayî

Eser, Eyüp Sultan ilçesi Takkeci Çeşme Sokak'ta yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.1.19a). Üzerindeki kitabeye göre banisi Cevkâni Halil Ağa çeşmeyi Sultan III. Murad'ın devrinde yaptırmıştır.

Çeşme klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir (Foto 2.1.19b). Tek cepheli yapıda nişin üzerini örten sivri kemerin kilit taşında bir gülbezek motifi işlenmiştir. Kaş kemer ve iri bir gülbezek motifli ayna taşının üstünde çeşmenin H.1000 yılını gösteren inşa kitabesi yer alır. Ayna taşının iki yanında birer tas koyma yuvası bulunmaktadır. Çeşmenin teknesi ve yanlarda dinlenme sekileri mevcuttur.

Çeşmenin kemer aynasında konumlandırılmış olan inşa kitabesi klasik üslupta dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla üç sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.1.19c). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabe dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Kitabede kartuşlar arası boşluklarda görülen penç motifli bezemeler kartuş dış kenarlarında yarım pençler halinde işlenmiştir. İkinci satırdaki son kartuşun kenarında eğilmiş küçük bir dal çiçek bulunmaktadır. Kitabede çeşmenin inşa tarihi son kartuşta okunmaktadır.

Kitabesi:

Bende-i Sultan Murâd-ı kâmran
Daver ü Dârâ-yı İskender-sıfât
Halledallâhu te'âlâ mülkehu
Melce'en hısnen li-külli'l-kâinât
Ol Halil Ağa Cevkâni-lakab
Ol celilü'l-kadr ol ferhunde-zât
Râh-ı Hakda yapdı bu aynı idüb
Arzû-yı sâlihat-ı bâkiyât
Hak kabûl idüb anın bu çeşmesin
Nâr-ı dûzahdan vire ana necât
Didi târihin Fedayî-i hakîr
Ayn-ı pâk ü çeşme-i mâ'il-hayât
1000

2.1.20 Koca Sinan Paşa Sebili

Tarih: H.1002 / M.1593-1594

Dili: Türkçe

Banisi: Sadrazam Koca Sina Paşa

Yeri: Fatih

Kitabe şairi: -

Eser, Fatih ilçesi Çemberlitaş Divanyolu üzerinde medrese, sebil ve türbeden meydana gelen Koca Sinan Paşa Külliyesi'nin bir yapısıdır (Foto 2.1.20a, 2.1.20b). H.1002 yılında Sadrazam Koca Sinan Paşa tarafından Mimar Davud Ağa'ya inşa ettirilmiş olan sebilin kitabesinde de "serdâr-ı mi'mârân" unvanıyla Davud Ağa'nın baş mimar olarak bu eseri meydana getirmiş olduğu ifadesi yer almaktadır. XIX. yüzyıla tarihlenen fotoğraflarda sebilin sütunları ile kemerlerinde farklılıklar olduğu görülse de genel olarak günümüze orijinalliğini kaybetmeden geldiğini söyleyebiliriz (Foto 2.3.20c, d).

Mermer bir kaide üzerinde yükselen sekizgen planlı sebilin geniş bir saçağı ve kurşun kaplı bir çatısı vardır. Mukarnas başlıklı sütunların sivri kemerlerle birbirine bağlandığı cephesinde sekizgen geometrik bir düzenleme oluşturan dökme demirden şebekeli pencereleri bulunmaktadır. Sivri kemerlerin kilit taşı birer gülbezekle bezenmiştir. Sütun başlıkları arasında sebilin suyunun kış mevsiminde ılık, Temmuz ayında ise karlı dağ tepeleri gibi soğuk olduğu gibi ifade edilen beş kıtadan ibaret kitabesi yer alır.

Sebilin mukarnas başlıklı sütunlar arasında konumlandırılmış olan manzum inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun iki satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.1.20e, f, g, h, i). Mermer zemin üzerine hakk edilmiş olan kitabede kartuşlar arası boşluklarda penç motifli bezemeler görülmektedir. Bu bezemeler kartuş dış kenarlarında da yarım halde işlenmiştir. Kitabede son kartuşta sebilin inşa tarihi okunmaktadır.

Kitabesi:

Zamân-ı devletinde Hân Murâd ol zıll-ı Yezdânın

Sinân Paşa vezîr-i a'zâmı kıldı bu âsârı

İçüb dil-teşneler dâim suyundan selsebîlinin
Duâ idüb diyeler rûhuna rahmet ide Bârî

İçenler cânına sıhha be-kün bu âb-ı Kevserden
"Sekâhüm Rabbühüm" fehvâsına eylerse ikrârı
Aceb resmeyledi Dâvud Ağa serdâr-ı mi'mârân
Musahhar oldu ona seng ü âhen kıldı bu kârı

Suyu fasl-ı şitâda mu'tedil âb-ı hâyât-âsâ
Temmuz eyyâmı gelse serd olur çün berf-i kûhsârî
Suna bânîsine sakâ-yı mahşer âb-ı Kevser'den
Makâmı ola hem cennet-i Adn'in bâğ ü gülzârı

İdüb bu türbe-i'âlîyi bünyâd eyledi hazır
Mukarrer bildi kim kılmaz vefâ dünyâ-yı gaddarı
Seferkıldık da ukbâya şefâat eyleye yarın
Gürûh-ı enbiyânın server ü serdâr-ı muhtârı

Eğerçi çok sebîl olmuşdurur bünyâd her yerde
Bu tarz-ı bî-bedel hep cümlesinin oldu serdârı
Görüp itmâmını ol dem didi târîhini Hâtif
Sinân Paşa sebîli eyledi Mevlâ için cârî
1002

2.1.21 Takyeci İbrahim Ağa Sebili

Tarih: H.1002 / M.1593-1594
Dili: Türkçe ve Arapça
Banisi: Takyeci İbrahim Ağa
Yeri: Topkapı / Zeytinburnu
Kitabe şairi: Nûşî

Eser, Topkapı'da sur dışında Maltepe Mahallesi'nde Topkapı Kültür Parkı içinde, Takyeci Camii Sokağı girişinde yer alan bir sebildir. "Arakiyeci İbrahim Ağa" ve "Takkeci İbrahim Çavuş" isimleriyle de anılmaktadır. Cami, sebil, hazire, sıbyan mektebinden meydana gelen Takkeci İbrahim Ağa Külliyesi'nin yapılarından birisidir (Foto 2.1.21a).

Külliyede iki adet sebil mevcuttur**.** Bunlardan biri camiden önce inşa edilmiş olup, Davutpaşa Caddesi ile Takkeci Camii Sokağının kesiştiği köşede ve Derviş Paşa Çeşmesi'nin karşısında bulunmaktadır (Foto 2.1.21b). Sebilin günümüzde yerinde olmayan iki kitabesinden biri cami içinde korunmaktadır. Bu kitabede sebilin 986 (1578) yılında İbrahim Ağa tarafından yaptırıldığı yazılıdır.[169]

Çalışmamıza dâhil olan yazlık sebil diye tabir edilen üstü açık ikinci sebilin[170] kuzey cephesinde bir, batı cephesinde üç pencere yer alır. Türkçe başlayıp Arapça bir hadis ile son bulan kitabesi, uçları kemerli kartuşlarla iki sütun dokuz satır şeklinde düzenlenmiş olup, istifli sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.1.21c). Kitabede hadisten önceki altıncı satırın son kartuşunda inşa tarihi okunmaktadır.

Kitabesi:

Yâ İlâhî neccinâ mimmâ nihâf[171] *işbu çeşme sâhibine(i) kıl belâlardan muaf*
Hem ana ilm ü amel nasîb eylesün habîbin hürmetiyçün yâ mucîb
Hediyye sundı sun'undan sana lütfeyleyüb Allâh
Sebilhânesin yapdun ki suyun kıldın sebîlullah
Ola âb-ı hayât her kim gelüb içerse bu sudan
Şerâb-ı havz-ı Kevserden suna yarın Habîbullah
Hüdâ bâ hubb-i hayr-i visâl-i cûdan eyle müstedâm
Ki yapdı bir sebîlhâne dahi bir âli beytullah
Dem-i âhirde yâ Râb ana iymânı yoldaş it
Çün adın sen kodın yâ Râb İbrâhim Halîlullah
Didi târîhini Nûşî içüb âb-ı sebîlinden

---

[169] **İ.** Aydın Yüksel, "Takkeci İbrahim Ağa Camii", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.VII, İstanbul, 1994, s. 194-195; Fatma Küçükaslan, "Takkeci İbrahim Ağa Külliyesi", **TDV İslam Ansiklopedisi,** C:XXXIX, İstanbul, 2010, s. 461.

[170] Gül Sarıdikmen, "Zeytinburnu'nun Tarihî Sebilleri", **Z ,Kültür, Sanat, Şehir Mevsimlik Tematik Dergi**, İstanbul, Güz 2017/2 s.459-462.

[171] Meali:Ey Allahım korktuklarımızdan bizi kurtar.

Hasan Hüseyn'in aşkına açılsun bu sebîlullah, Sene 1002.

Hadis kitabesi:
Kâle'n-nebiyyü sallallâhü aleyhi vesellem
Men sekâ kâfiran fekeennemâ sâme savme senetin
Ve men sekâ behîme(ten) fekeennemâ sâme işrîne seneten
Ve men sekâ şecereten fekeennemâ sâme
Erbâîne seneten ve men sekâ mü'minen fekeennemâ
Sâme seb'ine seneten sadaka Resûlullâh[172]

2.1.22 Cerrah Mehmed Paşa Çeşmesi

Tarih: H.1003 / M.1594-1595
Dili: Türkçe ve Arapça
Banisi: Cerrah Mehmed Paşa
Yeri: Cerrahpaşa / Fatih
Kitabe şairi: Sâ'î

Eser, Fatih ilçesi Cerrahpaşa'da Cerrahpaşa Külliyesi'nin bir yapısı olarak caminin avlu köşesine inşa edilmiştir (Foto 2.1.22a). Sultan III. Mehmed devrinde sadrazamlık görevinde bulunmuş olan Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Çeşme klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Yalın bir sivri kemerin üzerini örttüğü nişin içinde yer alan mermer malzemeden dikdörtgen ayna taşını süsleyen ortada sekiz dilimli yalın bir penç motifi ile yanlarda birer servi ağacı ve vazo içinde lale ve karanfil çiçekleri görülmektedir. Ayna taşının ortasında ve yanlarında birer kaş kemerli tas koyma yuvası bulunmaktadır, üzerinde de çeşmenin kitabesi yer alır. Çeşmenin teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur (Foto 2.1.22b).

Çeşmede ayna taşının üzerinde konumlandırılmış olan inşa kitabesi dikdörtgen bir çerçeve içinde ikiye bölünmüştür (Foto 2.1.22c). Üst bölüm

[172] Hattat ve öğretim üyesi Prof. Dr. Süleyman Berk ile sözlü görüşmeye göre meali: Hz. Peygamber buyurdu ki: Kim bir kâfire su ikram ederse sanki bir sene oruç tutmuş gibi, kim bir hayvana su ikram ederse sanki on sene oruç tutmuş gibi, kim bir ağacı sularsa sanki kırk sene oruç tutmuş gibi, kim de bir mü'mine su ikram ederse sanki yetmiş sene oruç tutmuş gibi olur.

dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun iki satır şeklinde, alt bölüm ise ortada dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla bir sütun iki satır, yanlarda kare bir çerçeve içinde oval formda kemerli kartuşlarla düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır. Yanlarda yer alan oval kartuşların alt ve üst uçları ortada birer palmetle sonlanmıştır. Kitabede dikdörtgen formdaki kartuşlar arası kalan boşluklarda penç motifli bezemeler işlenmiştir. İkinci bölümde yanlarda yer alan oval formlu kartuş dış kenarlarındaki boşluklarda klasik formda rumiler görülmektedir. Sülüs hatla hakk edilmiş olan kitabenin tamamı altın yaldızla boyanmıştır. Sol taraftaki oval kitabede rakamla değil, yazıyla tarih hakk edilmiştir.

Dikdörtgen formlu kitabe:
Minnet'ullâhu Teâlâya o hayrü'l-vüzerâ
Câmi'i kurbuna bir çeşme getürdü zîbâ
Kevser-i mâ'-i ma'în oldu bu 'ayn-ı Zemzem
Câmi'idir harem-i Kâ'be-i ashâb-ı safâ
Nûş idüb Sâ'î-i dahî didi ol dem târih
Çeşme-i cârî-i mâ âb-ı Mehemmed Paşa

Sağ taraftaki oval kitabe:
Min hicreti'n-nebeviyyeti[173]
Sol taraftaki oval kitabe
Senete selâse ve elf[174]

2.1.23 Ayşe Sultan Çeşmesi

Tarih: H.1007 / M.1598-1599
Dili: Türkçe
Banisi: Ayşe Sultan
Yeri: Üsküdar
Kitabe şairi: -

[173] Meali: Peygamber'in hicretinden
[174] Meali: 1003

Eser, Üsküdar ilçesi Aziz Mahmut Hüdayi Mahallesi Doğancılar Caddesi'nde, İmrahor Camii karşısında yer alan iki cepheli bir çeşmedir (Foto 2.1.23a). Üzerindeki kitabeye göre Mihrimah Sultan'ın kızı Ayşe Sultan için yaptırılmıştır.

Çeşmenin haznesi kesme taş malzemeden olup ön cephesi tamamen mermerdendir. Çeşmede nişin üzerini örten klasik üsluptaki sivri kemer kırmızı ve beyaz iki renkli mermer almaşıklığı ile örülmüş olup kemer köşeliklerinde altın yaldızla boyanmış birer gülbezek süslemesi yer alır. Sivri kemerin üzerinde tek satır halinde kitabe konumlandırılmıştır. Kaş kemerli küçük ayna taşı bir palmetle taçlandırılmıştır. Çeşmenin teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur (Foto 2.1.23b).

Ön cepheden farklı şekilde yapılmış olan arka cephede tuğlayla örülmüş yuvarlak bir kemer ve bir ayna taşı vardır ve küçük bir teknesi bulunmaktadır.
Çeşmenin sivri kemeri üzerinde yer alan tek satırlık inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla tek satır halinde iki kartuş olarak düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.1.23c). Dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan kitabe altın yaldızla boyanmıştır. Kartuş uçları rumiler arasında palmet motifi ile süslenmiştir. Çeşmede nişin içinde üst kısımda yalın halde "*Allah* " yazısı hakk edilmiş ve altın yaldızla boyanmıştır. Kartuş sol üst kenarında çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır.

Şenol Sarışın, Ayşe Sultan Çeşmesi'nden sadece semt halkının su aldığını belirtmiştir. Aynı meydanda inşa edilmiş olan Lale Devri eserlerinden Başkadın Emetullah Çeşmesi'nden ise, sadece sakaların istifade ettiğinden söz eder.[175] Ancak her iki çeşmenin kitabesinde böyle bir bilgi verilmediği gibi farklı bir kaynakta da benzer bir bilgiye rastlanmamıştır.

Kitabesi:
Cenâb-ı Hazreti Ayşe Sultan çün ihyâ itdi bu 'azb-ı Fırat'ı
Didim târihin anun kıldı icrâ' zülâl-i çeşme-i aynü'l-hayâtı
Sene 1007

[175] Şenol Sarışın, **İstanbul'dan Kitabeler I: Çeşme Kitabeleri**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2010, s. 75.

2.2 XVII. Yüzyıl Çeşmeleri

2.2.1 Siyavuş Paşa Çeşmesi

Tarih: H.1011 / M.1602-1603

Dili: Türkçe ve Arapça

Banisi: Siyavuş Paşa

Yeri: Eyüp Sultan

Kitabe şairi: -

Eser, Eyüp Sultan'da Camii Kebir Sokak'ta Sokullu Mehmed Paşa Türbesi karşısında ve Siyavuş Paşa Türbesi'nin yanında yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.2.1a). Üzerindeki kitabeye göre Sultan III. Murad'ın saltanatı devrinde sadrazamlık yapmış olan Siyavuş Paşa'nın vefatından sonra ruhuna ithafen yaptırılmıştır.

Çeşme kesme taş malzemeden cephesi dışa taşkın şekilde inşa edilmiştir. Romanesk üslubu andıran kademeli yuvarlak bir kemerin şekillendirdiği yapıda mermer malzemeden yapılmış olan nişin üzerini örten kaş kemerin üstünde kitabe yer almaktadır. Çeşmenin teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur (Foto 2.2.1b). Yan cephesinde tamamı mermerden bir duvar gibi örülmüş, sadece tekne ve musluktan ibaret sade bir çeşme daha bulunmaktadır (Foto 2.2.1a).

Çeşmenin inşa kitabesi ayna taşının üstünde yuvarlak kemerin içinde yarım daire şeklinde konumlandırılmıştır (Foto 2.2.1c). Düz çizgilerle belirlenen üç satır halinde düzenlenmiş olan kitabe, sülüs hatla yazılmıştır. Mermer zemin üzerine hakk edilmiş olan ve yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabenin Enbiya Suresi 30. ayetinin yazılı olduğu birinci satırında yanlarda yapraklı dallar üzerinde lale motifleri işlenmiştir. Bu üç satırlık kitabenin altında yer alan iki ayaklı kase formundaki kartuş içinde ise, üstteki metnin devamı olarak "El Fâtiha" ve inşa tarihi yazılmıştır (Foto 2.2.1c).

Kitabesi:

Ve mine'l mâ'i külle şey'in hayy
Sâhibü'l-hayrât ve'l hasenât Sadr-ı a'zam-ı esbak
Merhûm ve mağfurûn leh Siyavuş Paşa rûhiyçün rızâ'en lillâh
El-Fâtiha 1011

2.2.2 Kaptan-ı Derya Sadrazam Öküz Mehmed Paşa Çeşmesi

Tarih: H.1027 / M.1617-1618

Dili: Türkçe

Banisi: Sadrazam Mehmed Paşa

Yeri: Eyüp Sultan

Kitabe şairi: Hatbî

Eser, Eyüp Sultan ilçesi Topçular'da Kışla Caddesi üzerinde yer alan namazgâhlı bir çeşmedir (Foto 2.2.2a, b). "Öküz Mehmed Paşa Çeşmesi" adıyla da bilinmektedir. Zeytinburnu Belediyesi'nden edinilen restorasyon raporuna göre; çeşmenin kıble taşı yok olmuş, izine de çeşitli dönemlerde geçirdiği onarımlar yüzünden ulaşılamamıştır. Çeşme duvarı batı yönünde yükseltilerek anıtsal bir görünüm sağlanmıştır.

Çeşme klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Cephesi ince silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan yapıda nişin üzerini örten sivri kemerin kilit taşında altı yapraklı bir penç motifi görülmektedir. Kemerin üzerinde çeşmenin inşa kitabesi yer alır. Nişin içinde yanlarda birer tas yuvası bulunmaktadır. Teknesi ve dinlenme sekileri yol seviyesinin altında kalmıştır (Foto 2.2.2c, d).

Çeşmenin sivri kemerinin üzerinde konumlandırılmış olan inşa kitabesi çağdaşlarından farklı olarak dikdörtgen değil, kare formda uçları kemerli kartuşlarla beş sütun iki satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.2.2e). Mermer zemin üzerine hakk edilmiş olan kitabe, yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış ve bezemesiz bırakılmıştır. Kitabede birinci satır üçüncü kartuşta Allah'ın her varlığı sudan yarattığına dair Enbiya Suresi'nin 30 ayetine atıfta bulunulmuştur. Son kartuşta çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır.

Kitabesi:

Hazret-i Paşa ki nâmıdur Mehemmed kâm-bîn
Sadr-ı a'zam ya'nî ol mu'ti'l-berâyâ kâmilîn
Cümle-i eşyâyı Bârî mâ'dan ihyâ itmegin
Kıldı icrâ işbu 'aynı eyledi li'ş-şâribîn
Rûz-ı mahşerde şefî'i ola beyne'l-mü'minîn

Mustafâ-yı enbiyâ mahbûb-ı Rabbü'l-âlemîn
Zümre-i 'atşân nûş itdikçe bundan hamd ile
İzz ü rif'at vire Hakk kıla belâdan emîn
Nâzır oldukda bu ihsân-ı cemîlün hüsnine
Didi târihin Hatbî Hayruhû mâ-i ma'în
1027

2.2.3 Mehmed Kethüda Çeşmesi

Tarih: H.1034 / M.1624-1625
Dili: Türkçe
Banisi: Mehmed Kethüda
Yeri: Mevlanakapı / Fatih
Kitabe şairi: -

Eser, Fatih ilçesi Mevlanakapı Caddesi'nde sur girişinde yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.2.3a). Üzerindeki kitabeye göre Mevlevi tarikatına mensup olan Mehmed Kethüda isimli bir hayırsever tarafından yaptırılmıştır.

Çeşme, klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir (Foto 2.2.3b). Cephesi ince silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan yapıda nişin üzerini örten sivri kemerin kilit taşında bir gülbezek bezemesi işlenmiştir. Kemerin üzerinde çeşmenin inşa kitabesi yer alır. Bu kitabenin sol alt köşesine çeşmenin Kavaf Ahmed Rüşdü Efendi'nin ruhu için M.1929 yılında tamir ve ihya edildiğini gösteren hem Latin harfleriyle hem de Arap harfleriyle talik hatla hakk edilmiş yalın ikinci bir kitabe yerleştirilmiştir (Foto 2.2.3c). Ayna taşının üst kısmında dış köşelerine gelecek şekilde tasarlanmış birer adet tas yuvası bulunmaktadır. Çeşmenin teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur.

Çeşmenin sivri kemerinin üzerinde konumlandırılmış olan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla dört satır; ilk üç sırada üç sütun; dördüncü sırada ise ortada bir sütun şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.2.3d). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabede kartuşlar arası boşluklarda dört yapraklı penç motifi andıran bezemeler ve ikinci sıra

ile üçüncü sıranın birleştiği yerdeki boşlukta svastikayı andıran bir çarkıfelek motifi görülmektedir. Son mısranın hakk edildiği kartuşun her iki yanında yer alan kartuşların içi yatay biçimde düzenlenen birbirine geçmiş rumi ve palmetlerden meydana gelen bir kompozisyonla bezenmiştir. Manzumenin hakk edildiği ortadaki son kartuşta çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır.

İnşa kitabesi:

Mehemmed Kethüdâ kim sâlik-i râh-ı tarîkatdir
Derûn-i pâki oldu müstefîz-i lutf-ı Mevlânâ
İdüb bir hayr-ı cârı kılmağa ihlâsla niyyet
Fütüvvet resmini kıldı kemâl-i sıdkla icrâ
Yolunda hankâh-ı Mevlevînün bezl idüb mâlın
Bu zîbâ çeşme-i pâki yerinde eyledi hakkâ
Bu çeşme tâ olub cârî içe dil-teşneler suyun
Vire bânîsine ecr-i cezîli Hazret-i Mevlâ
Didi Hızr-ı hıred ey Mevlevî gördükde târîhin
Revân oldu bu ayn-ı pâkden âb-ı hayât-efzâ
1034

Tamir kitabesi:

Bu çeşmeyi ta'mîr ve ihyâ iden Kavâf Ahmed Rüşdî Efendi'nin rûhuna Fâtihâ
1929

2.2.4 Gürcü Mehmed Paşa Çeşmesi

Tarih: H.1035 / M.1625-1626
Dili: Türkçe
Banisi: Gürcü Mehmed Paşa
Yeri: Hırka-i Şerif / Fatih
Kitabe şairi: -

Eser, Fatih ilçesi Hırka-i Şerif Mahallesi Keçeciler Caddesi üzerinde yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.2.4a). Sultan IV. Murad'ın saltanatı döneminde

sadrazamlık görevinde bulunmuş olan Gürcü Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Çeşme, klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Dikdörtgen planlı yapıda sivri kemerin üzerinde inşa kitabesi yer almaktadır. Günümüzde oldukça harap halde olan çeşme nişin yarısına kadar yol seviyesinin altında kaldığı için ayna taşı ve teknesi âdeta moloz halinde çeşmenin önünde yığılmış vaziyette dururken, sadece sağ tarafta viran durumdaki dinlenme sekisi görülmektedir (Foto 2.2.4b).

Çeşmenin sivri kemerinin üzerinde konumlandırılmış olan kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla üç sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.2.4c). Altın yaldızla boyanmış olan kitabede hiçbir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Kitabesi:

Sâhibü'l-hayrât olan Gürcü Mehemmed Paşa
Bu su ile şimdi hayli çeşmeler sebîl itdi
Başka bir yol ile geldi cümlesi başdan başa
Gayrı suya katmadı tâ olmaya kâl ile kîl
Bir sudur kim gelmemişdür dahi gelmez şöyle bil
Hak ana virsin didiler cümlesi ömr-i tavîl
Bâğ-ı cennetden çıkubdur lezzetinden anla gör
Zâhiren mâ'-i ma'îndür lâkin 'ayn-ı selsebîl
Bu çeşme eyü yapıldı şimdicek o sahî kim
Kimseye olmaz müyesser böyle bir hayr-ı cezîl
Göricek tahsîn idüb Hâtif didi târîhini
Sûyunu mâ'-i ma'în bil çeşmesin hem selsebîl

2.2.5 Ruznameci İbrahim Efendi Çeşmesi

Tarih: H.1044 / M.1632-1633
Dili: Türkçe ve Arapça
Banisi: İbrahim Efendi
Yeri: Rumeli Kavağı / Sarıyer
Kitabe şairi: -

Eser, Sarıyer ilçesi Rumeli Kavağı Dere Sokak'ta meydandaki balıkçıların hemen arkasında yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.2.5a). Üzerindeki kitabeye göre Ruznameci İbrahim Efendi tarafından Sultan IV. Murad döneminde yaptırılmıştır.

Çeşme günümüzde özgün halini kaybetmiş olsa da kitabesi orijinal haliyle mevcudiyetini korumaktadır (Foto 2.2.5b). Cephesi yakın tarihte mermerle kaplanmış olan beşik çatılı yapıda Affan Egemen tarafından çekilmiş olan 1975 tarihli fotoğraflarda istiridye kabuğu bezemeli nişin üzerinde yer alan kitabenin tam üstünde ortada günümüzda varolmayan daire içinde tersten bir ay yıldız motifi ile nişin yanlarında birer tas koyma yuvası görülmektedir (Foto 2.2.5c, d). Bugüne kadar inşa edilmiş olan ve hatta XVIII. yüzyıl çeşme ve sebillerinde rastlamadığımız ay yıldız muhtemelen çeşmenin inşa tarihinden sonraki yıllarda ilave edilmiş olmalıdır. Çünkü XIX. yüzyıl itibarıyla ay ve yıldız motifi çeşme ve sebillerde süsleme unsuru olarak birlikte görülmeye başlanmaktadır. Egemen'den başka farklı dönemlerde çekilmiş olan fotoğraflarda da çeşmenin çok renkli sıva ile boyandığı ve beyaz renkte fayansla kaplanmış olduğu görülmektedir (Foto 2.2.5e, f). Çeşmenin teknesi ve dinlenme sekileri olmayıp önünde bir ızgara bulunmaktadır.

Çeşmede nişin üzerinde konumlandırılmış olan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla bir sütun iki satır halinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.2.5g). İki satırlık kitabenin ilk satırında Kelime-i Tevhid hakk edilmiştir. İkinci satırda ise baninin adının yazıldığı kartuşun hemen altında sade bir çerçeve içinde "*Sene 1044*" tarihi hakk edilmiştir. Yeşil zemin üzerine yazılmış olan kitabe bezemesiz bırakılmıştır.

Kitabesi:

Lâ ilâhe illallah Muhammedün resûllulah.

Bu çeşmeyi binâ iden Rûznâmeci İbrâhim Efendi'dir.

Sene 1044

2.2.6 Kaptan-ı Derya Uzun Piyale Mehmed Paşa Çeşmesi

Tarih: H.1048 / M.1638-1639

Dili: Türkçe

Banisi: Belli değil.

Yeri: Kasımpaşa / Beyoğlu

Kitabe şairi: -

Eser, Beyoğlu ilçesi Kasımpaşa'da Kadı Mehmet Caddesi ile İbadullah Sokağın kesiştiği noktada yer alan bir köşe çeşmesidir (Foto 2.2.6a). Üzerindeki kitabeye göre Kaptan-ı Derya Uzun Piyale Paşa'nın vefatından sonra adına yaptırılmıştır. Ancak kaynaklarda Paşa'nın kendisinin yaptırdığı yazmaktadır.

Yakın bir tarihte restorasyonu yapılmış olan ve orijinalliğini kaybetmiş görünen üç cepheli çeşme eski fotoğraflardan anladığımız kadarıyla klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Bir dönem de cephesi sarı ve mavi renkte seramikle kaplanmıştır.[176] Asıl çeşmenin yer aldığı dışa taşkın ön cephede nişin üzerini sivri bir kemer örtmektedir. Kemerin üzerinde dikdörtgen bir çerçeve içinde çeşmenin inşa kitabesi yer alır. Ancak fotoğraflarda görülen ayna taşı ve tas yuvaları günümüzde görülmemektedir. Yol seviyesinin altında kalan çeşmenin günümüzde teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur (Foto 2.2.6b, c).

Çeşmenin sivri kemeri üzerinde konumlandırılmış olan inşa kitabesi dikdörtgen formda düz çizgili kartuşlarla bir sütun iki satır şeklinde düzenlenmiş olup, mermer zemin üzerine sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.2.6d). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabe kalın ve dolgun dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Kitabede kartuşların yanlarında kalan boşluklar dikey halde simetrik olarak düzenlenmiş vazo içinde lalelerle bezenmiştir. Kitabe sonunda inşa tarihi okunmaktadır.

Kitabesi:

Merhûm ve mağfûr sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât

Uzun Piyâle Pâşa Kapudân-ı deryâ

Sene 1048

2.2.7 Vezir Mehmed Paşa Çeşmesi

Tarih: H.1052 / M.1642-1643

Dili: Türkçe

[176] Özdeniz, **a.g.e.,** s. 430.

Banisi: Belli değil.
Yeri: Küçükçekmece
Kitabe şairi: -

Eser, Küçükçekmece ilçesi Küçükçekmece Meydanı'ndaki çınar altında yer alan tek cepheli bir meydan çeşmesidir (Foto 2.2.7a). Sultan İbrahim'in saltanatı döneminde inşa edilmiş olan çeşme, üzerindeki kitabeye göre H.1152 yılında Hasan Beşe el-Kasap tarafından tamir ettirilmiştir.

Yakın tarihte yapılan restorasyon çalışmasıyla yenilenen çeşmede farklı dönemlerdeki eski fotoğraflarında görülen geniş saçak ve süslemeli beşik çatı bulunmamaktadır. Yuvarlak kemerli nişin içinde yer alan sade ayna taşının üstünde inşa kitabesi, onun üzerinde de yalın bir tamir kitabesi konumlandırılmıştır (Foto 2.2.7b). Teknesi ve yanlarda dinlenme sekisi mevcuttur.

Çeşmenin nişinin içinde yer alan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla beş satır, ilk dört satırda üç sütun; son satırda ise iki sütun şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.2.7c). Dördüncü satırdan sonra düz bir çizgi ile ayrılan son satırda ortada kitabe metninin devamı olan uçları kemerli iki kartuş ve yanlarda kalan boşluklarda rumi ve palmetlerden oluşan bezemeler işlenmiştir. Kırmızı zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabede kartuşlar arası boşluklarda ve kartuş kenarlarında nokta şeklinde bezemeler görülmektedir. Çeşmenin inşa tarihi son kartuşta okunmaktadır.

İnşa kitabesinin hemen üstünde yer alan mensur tamir kitabesi iki satır şeklinde düzenlenmiş ve son satırda tamir tarihi hakk edilmiş olup sülüs hatla yazılmıştır ve kırmızı zemin üzerine altın yaldızla boyanmıştır (Foto 2.2.7d).

İnşa kitabesi:

Ol kerem-güster hüdâvend-i güzîn
Kim Mehemmed eylemiş nâmın Hudâ
Kendi defterdâr-ı zî-şân u vezîr
Bâtını esrâr-ı zikr-i Kibriyâ
Kalb-i pâki mehbit-i envâr-ı Hak
Zât-ı pür-cûdı enîs-i evliyâ
Hak vücûdın hıfz ide âfatdan

Pâk ola tab'ı kederden dâ'imâ
Add olunmaz itdügi hayrât-ı dâ'
Kâtib-i çarh itse erkâmın dü-tâ
Cümleden bu çeşme Allâh içün
Çekmece sahnında itdirdi binâ
Didiler vasf eyleyüb târihini
Oldı 'ayn-ı âb-ı Kevser can-fezâ
1052
Tamir kitabesi:
Bu hayrât olmuş idi müşrif-i harâb
Sonra ta'mîr eyledi merhûm Hasan Beşe el-Kasâb
Sene 1152

2.2.8 Matbah Emini Hasan Ağa Çeşmesi

Tarih: H.1059 / M.1649-1650
Dili: Türkçe ve Arapça
Banisi: Matbah Emini Hasan Ağa
Yeri: Galata / Beyoğlu
Kitabe şairi: Cevrî

Eser Beyoğlu ilçesi Galata'da Galip Dede Caddesi ile Lüleci Hendek Caddesi'nin kesiştiği noktada, Galata Kulesi'nin hemen aşağısında yer alan bir köşe çeşmesidir (Foto 2.2.8a). Üzerindeki kitabeye göre Sultan IV. Mehmed'in saltanatı döneminde matbah eminliği görevinde bulunmuş olan Hasan Ağa tarafından yaptırılmıştır. Egemen bu çeşmeye halk arasında "Yazıcı Çeşmesi" denildiğinden söz etmektedir.[177]

İki cepheli çeşme kesme taş malzemeden yığma taş örgü sistemi ile inşa edilmiştir (Foto 2.2.8b). Lüleci Hendek Caddesi'ne bakan esas cephede yer alan dikdörtgen gövdeli yapıda nişin üzerini yanlarda kademeli bir Bursa kemeri örtmektedir. Kemerin hemen üstünde çeşmenin inşa kitabesi yer alır (Foto 2.2.8c).

[177] Egemen, **a.g.e.,** s. 332.

Süslemesiz ayna taşının iki yanında birer tas koyma yuvası bulunmaktadır. Çeşmenin eski fotoğraflarda yol seviyesinin altında kalmış olduğu görülen teknesi ve dinlenme sekileri yapılan restorasyon çalışmasıyla günümüzde görülebilmektedir (Foto 2.2.8d).

Çeşmede kemerin üzerinde konumlandırılmış olan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla dört sütun beş satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.2.8e). Altın yaldızla boyanmış olan kitabede kartuşlar arası boşluklarda görülen yalın penç motifi kartuş kenarlarında yarım halde işlenmiştir. Dördüncü ve beşinci satırın denk geldiği boşlukta çağdaşı olan çeşme kitabelerinden farklı bir özellik olarak süsleme değil, "*el-şîr Mahmud*" olarak okunabilen özel bir isim hakk edilmiştir. Kartuş içleri yapraklı dallar üzerinde penç motifli çiçekler, laleler, dördüncü satırda S kıvrımlı bir motif ve çeşitli yapraklarla bezenmiştir.

Çeşmenin Galip Dede Caddesi'ne bakan cephesinde yer alan çeşme ince silmelerle diğer cephedeki çeşmeden daha küçük bir dikdörtgen çerçeve içine alınmıştır. Yarım daire formunda küçük bir teknesi mevcuttur (Foto 2.2.8f). Basık sivri bir kemerin üzerini örttüğü yalın ve sığ nişin üstünde İnsan Suresi 21. ayetinin hakk edildiği tek satırlık sade bir kitabe yer almaktadır (Foto 2.2.8g).

İnşa kitabesi:

Hâliyâ matbah emîni Hasan Ağa ki ider
Dâ'imâ hayr ü sevâb itmeg içün re'y-i sevâb
Fukarâ zümresine lutf u a'ṭâdur kârı
N'ola olursa du'âcıları hep şeyh ile şâb
Hüsn-i hulkı şeref-i zâtın ider halka 'ayân
Feyz-i cûdu kerem-i tab'ını eyler işrâb
Hâtırın yapmadadur lutf ile halkun her gâh
N'ola devrinde anun kalmaz ise kalb-i harâb
Gerçi kim meşrebi her demde olur fâyiz-i cûd
Yine ammâ ki idüb ṭeşne-lebânı sîr-âb
Yapdı bir çeşme idüb mâlını su gibi nisâr
Ki vire hâtır-ı 'atşâna ferah vefret-i âb
Bu mahallde var idi suya zarûret hakkâ
Herkesi eyler idi tâb-ı harâret bî-tâb

Şimdi bir menba'-ı pâkîze olundı bünyâd
Akdı bir âb ki reşk eyler ana Kevser-i tâb
Âb-ı cûdı ile reyyân ola dâ'im dünyâ
Meşrebin 'ayn-ı hayât eyleye Rabbü'l-erbâb
Didi târihini bu çeşme-i hayrun Cevrî
Hak kabûl ide zehî 'ayn-ı latîf âb-ı sevâb

Diğer cephe kitabesi:
Ve sekâhüm rabbühüm şerâben tâhurâ[178]

2.2.9 Köprülü Mehmed Paşa Çeşmesi

Tarih: H.1072 / M.1661-1662
Dili: Türkçe
Banisi: Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa
Yeri: Çemberlitaş / Fatih
Kitabe şairi: -

Eser, Fatih ilçesi Çemberlitaş'ta Divanyolu üzerindeki Köprülü Külliyesi'nin bir yapısı olarak Peykhane Sokağı'nın köşesinde yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.2.9a). Sultan IV. Mehmed'in saltanatı döneminde sadrazamlık yapmış olan Köprülü Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır.

Çeşme klasik üslupta mermer malzemeden inşa edilmiştir. Cephesi sade bir bordürle dikdörtgen çerçeve içine alınmış olan çeşme yanlarda ince birer burma sütunce ile sınırlandırılmıştır. Nişin üzerini örten sivri kemer kırmızı ve beyaz taş almaşıklığı ile örülmüştür. Kemerin kilit taşında on iki dilimli yalın penç motifi işlenmiştir. Kıvrık dallarla işlenen kemer köşeliklerinde birer gülbezek bezemesi bulunmaktadır. Çeşmede kemerin üst kısmında yer alan inşa kitabesinin üzerinde üç adet gülbezek motifi daha görülmektedir. Kemerin alt kısmı kıvrımlar yaparak birbirine bağlı şekilde ilerleyen rumilerle bezenmiştir. Nişin içindeki ayna taşını

[178] Meali: Rableri onlara tertemiz bir içecek sunmaktadır.

dalgalı kaş kemer motifi süslemektedir Teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur.

Çeşmenin sivri kemerinin üzerinde yer alan tek satırlık inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli bir kartuşla düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.2.9b). Altın yaldızla boyanmış olan kitabe zikzak motifli bir çerçeve içine alınmıştır. Kitabede hiçbir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Kitabesi:

Sâhibü'l-hayrât sadr-ı esbak merhûm Köprülü Mehmed Paşa

2.2.10 Muslu Ağa Çeşmesi

Tarih: H.1077 / M.1666-1667

Dili: Türkçe

Banisi: Muslu Ağa

Yeri: Sultanahmet /Fatih

Kitabe şairi: Nâlî

Hattatı: Ali İskenderiye Teberdar-ı Hassa

Eser, Fatih ilçesi Sultanahmet'te Torun Sokak'ta yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.2.10a). Üzerindeki kitabeye göre Darüssaade Ağası Muslu Ağa tarafından yaptırılmıştır. Ancak http://www.ottomaninscriptions.com sayfasında "Banisi hakkında kesin bilgilere ulaşılamamıştır. Sicill-i Osmani'de hayatı hakkında bilgi verilen Muslu Mustafa Ağa 1016 [1608] senesinde vefat eden müderrislik ve müftülük yapmış olan Mustafa Ağa'dır. Ancak bu çeşme Sicill'de verilen vefat tarihinden çok sonra olduğu için çeşmenin banisi Muslu Ağa ya başka bir kimse olmalıdır ya da Sicil'de verilen tarihlerde bir yanlışlık söz konusudur." şeklinde bilgi verilmektedir. Bu ifadeyi destekler şekilde 1656 yılında Tokat'a giden Evliya Çelebi'nin "*Seyahatname*"sinde Tokat Mevlevihanesi hakkında verdiği bilgi doğrultusunda mevlevihaneyi yaptıran Sülün Muslu Paşa'dan merhum olarak söz edilmektedir ki,[179] bu durumda bir karışıklık olduğu aşikârdır.

[179] Sevay Okay Atılgan, "Dünden Bugüne Tokat Mevlevihanesi", **Dinî Araştırmalar**, C:XIII, No :36, Ocak - Haziran 2010, s. 47-68.

Çeşme kesme taş malzemeden klasik üslupta inşa edilmiştir. Dikdörtgen gövdeli yapıda nişin üzerini örten kırmızı ve beyaz taş almaşıklığı ile örülmüş sivri kemerin kilit taşında bir rozet görülmektedir. Kemerin hemen üstünde çeşmenin inşa kitabesi yer alır. Nişin içindeki kaş kemer motifli ayna taşının üstünde boş bir kartuş bulunmaktadır. Çeşmenin teknesi yok olmuş, yanlarda görülen dinlenme sekileri de işlevini yitirecek kadar yıpranmıştır (Foto 2.2.10b).

Çeşmenin sivri kemerinin üzerinde konumlandırılmış olan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla üç sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.2.10c). Zencirek motifli dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan kitabede kartuşlar arası boşluklarda nergis çiçekleri ve uç kısımları yapraklı bir penç motifi görülmektedir. Kitabe metni son satırdaki ilk kartuşta son bulurken ortadaki kartuşa hakk edilmiş olan "*Sene 1077*" yazısının her iki yanında birer sekiz dilimli penç motifi bezemesi yer almaktadır. Dördüncü satırda son kartuşta ise, hattatın ismi hakk edilmiştir.

Kitabesi:

Hazret-i Ağa-yı Dârü's-saltanât
Ya'nî Muslu Ağa ol ferhunde zât
Bende-i cûd u sehâsı hâss ü âmm
Garka-i bahr-i atâsı kâinât
Çeşme bünyâd eyledi Allâh içün
Tâzelendi çâr-rükn-ü şeş-cihât
Hayr-ı cârîdir olan bî-şâyibe
Yevm-i ukbâ bâis-i fevz ü necât
Devletinde Nâliyâ târîhdir
Geldi akdı çeşme-i 'ayn-ı hayât
Sene 1077
Ali İskenderiye Teberdâr- ı hâssa

2.2.11 Abbas Ağa Çeşmesi

Tarih: H.1080 / M.1669-1670

Dili: Türkçe

Banisi: Abbas Ağa

Yeri: Üsküdar

Kitabe şairi: -

Eser, Üsküdar ilçesi Aşçıbaşı Mahallesi'nde Hünnap Sokağın başında Arakiyeci Camii'nin karşısında yer alan bir köşe çeşmesidir (Foto 2.2.11a). Sultan IV. Mehmed'in saltanatı döneminde darüssaade ağalığı görevinde bulunmuş olan Abbas Ağa tarafından yaptırılmıştır.

Çeşme klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiş üç cepheli bir köşe çeşmesidir. Cephesi ince bir silmeyle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan yapıda nişin üzerini örten sivri kemerin kilit taşında bir gülbezek motifi işlenmiştir. Nişin içindeki mermer malzemeden yapılmış kaş kemer süslemeli ayna taşının üstünde uçları palmet motifli içi boş bir kartuş görülmektedir. Ayna taşının her iki yanında birer tas yuvası bulunmaktadır. Kemerin hemen üstünde çeşmenin inşa kitabesi yer alır. Teknesi doldurulmuş olan yapının yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur (Foto 2.2.11b).

Çeşmenin sivri kemerinin üzerinde konumlandırılmış olan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla üç satır, ilk iki sırada üç sütun; son sırada iki sütun olarak düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.2.11c). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabe üçüncü ve son satırında sağ köşede sivri kemerli niş içinde yapraklı dallar üzerinde lale ve üç dilimli bir çiçek motifi ile bezenmiş olup sol köşedeki aynı yüzeysel nişin içi boş bırakılmıştır. Kitabede manzumenin hakk edildiği son kartuşta inşa tarihi okunmaktadır.

Kitabesi:

Hâliyâ Dârü's-sa'âde ağası
Nâmı Abbâs-ı sehî nef'-i cihân
Eyledi bu çeşmenin bünyâdını
Hasbeten li'l-lâh için reh-i revân
Her gören der Bârekallâh görmedik
Böyle zîbâ çeşme-i Kevser-nişân
Hâtif-i gaybî didi târihini
Çeşme-i âb-ı hayât oldu revân
1080

2.2.12 Abbas Ağa Çeşmesi

Tarih: H.1080 / M.1669-1670
Dili: Türkçe
Banisi: Abbas Ağa
Yeri: Üsküdar
Kitabe şairi: Abbas Ağa

Eser, Üsküdar ilçesi Toptaşı Caddesi'nde Ferah Sokağı'nın başında yer alan bir köşe çeşmesidir (Foto 2.2.12a). Darüssaade Ağası Abbas Ağa tarafından yaptırılmış olan çeşmenin kitabesi Beşiktaş'taki Abbas Ağa Çeşmesi'nin kitabesiyle aynıdır.

Çeşme klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Dikdörtgen gövdeli yapıda nişin üzerini sivri bir kemer örtmektedir. Kaş kemerli ayna taşı çiçeklerle bezenmiş olup üstünde uçları palmet motifli içi boş bir kartuş ve onun da üzerinde palmet motifli bir bordür görülmektedir. Ayna taşının iki yanında birer tas koyma yuvası bulunmaktadır. Çeşmenin sivri kemerinin üzerinde yer alan inşa kitabesinin iki yanında birer büyük gülbezek motifi işlenmiştir. Teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur (Foto 2.2.12b). Günümüzde Üsküdar Belediyesi tarafından restorasyon çalışmasına başlanmıştır.

Çeşmenin sivri kemeri üzerinde konumlandırılmış olan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla üç sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.2.12c). Altın yaldızla boyanmış olan kitabede kartuşlar arası boşluklar birbirinden farklı penç motifleriyle bezenmiştir. Kitabede şiirin baninin ağzından yazıldığı anlaşılmaktadır.

Kitabesi:

Didi Dârü's-saâde Hazret-i Abbâs Ağa yâ Rab
Çok şükür ihsânına lutf eyledin cûd-u nevâl
Hasbeten li'l-lâh içindir hep bu sa'yim rûz-u şeb
Cümle hâlim sana ma'lûm sen bilirsin Lâ-yezâl
Cürm-ü isyânıma bakma ol habîbin hürmeti

Ya ilâhî rahmetin izhâr idüb göster cemâl
El acub dergâhına geldim sanadır minnetim
Eyle hayrâtımı makbûl yâ kerim-î zü'l celâl
Rahmet olsun cânına her kim okursa Fâtihâ
Ruhumu şâd eyleyen hiç olmaya bir dem melâl
Söyledim bu târihi dil-teşneler bulsun hayât
Nûş-i cân olsun için bu çeşmeden âb-ı zülâl.

2.2.13 Şeyh Selami Ali Efendi Çeşmesi

Tarih: H.1088 / M.1677-1678
Dili: Türkçe
Banisi: Selami Ali Efendi
Yeri: Üsküdar
Kitabe şairi: Şu'ûrî

Eser, Üsküdar ilçesi Selami Ali Efendi Caddesi'nde Fatma Hatun Camii karşısında yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.2.13a). Celvetiyye tarikatının Selamiyye kolunun kurucusu Şeyh Selami Ali Efendi[180] tarafından yaptırılmıştır.

Çeşme kesme taş malzemeden klasik üslupta inşa edilmiştir. Nişin üzerini örten sivri kemerin kilit taşında altı yapraklı bir penç motifi görülmektedir. Kemerin üzerinde çeşmenin inşa kitabesi yer alır (Foto 2.2.13b). İnce bir silmeyle cephesi dikdörtgen çerçeve içine alınmış olan yapıda nişin içinde yer alan ayna taşı belirsiz olup yanlarında kaş kemer motifli birer tas yuvası bulunmaktadır (Foto 2.2.13c). Kemerin içinde günümüzde okunamayacak kadar yıpranmış durumda olan küçük bir kitabe daha vardır. H.1198 yılında saray mensuplarından Rûyıdil Hatun'un ruhu için çeşmenin imar olunduğu belirtilmektedir. Bunun altında eski fotoğraflardan görebildiğimiz bir büyük kitabe daha vardır ki, çeşmenin yakınındaki Fatma Hatun Camii'nin Hacı Mustafa Ağa adında bir hayır sahibi tarafından tamirine aittir (Foto 2.2.13d). Cami yıkıldıktan sonra çeşmeye konulduğu anlaşılmaktadır.[181] Çalışmamız

[180] İhsan Kara, "Selâmi Ali Efendi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C:XXXVI, İstanbul, 2009, s. 348.
[181] Egemen, **a.g.e.**, s. 738.

esnasında çeşmeden sökülen kitabenin yeniden yapılan Fatma Hatun Camii'nin kapısı üzerine konulduğu tespit edilmiştir. Çeşmenin teknesi ve dinlenme sekileri yol seviyesinin altında kalmıştır.

Çeşmenin sivri kemerinin üzerinde konumlandırılmış olan inşa kitabesi uçları birer palmetle son bulan dikdörtgen formda kemerli kartuşlarla iki sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.2.13e). Ancak diğer yapılardaki genel düzenlemeden farklı olarak bir mısra bir kartuşa değil, her bir beyit bir kartuşa iki satır halinde hakk edilmiştir. Bir dönem mavi zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan (Foto 2.2.13f), ancak restorasyonu devam eden çeşmenin günümüzde sadece altın yaldızla boyanmış olan kitabesi kartuşlar arası boşluklarda üstte sekiz yapraklı kademeli bir penç motifi, ortada ise birbirine geçmeli beş dilimden ibaret büyük bir çarkıfelek motifi ile bezenmiştir. Alt boşlukta ise çeşmenin inşa tarihi hakk edilmiştir.

Kitabesi:

Âb-ı rû-yı evliyâ gavs-ı zamân
Zübde-i hallâl remz-i müşkilât
Kutb-ı devrân sâhib-i 'ilm-i ledün
Şeyh Selâmi hazreti ol pâk-zât
Oldı hakka yapdırub bu çeşmeyi
Feyz-bahş-ı teşnegân-ı kâ'inat
Didi târihin Şu'ûrî şevk ile
Akdı hâlâ çeşme-i 'aynü'l-hayât
Sene 1088

2.2.14 Yakub Ağa Çeşmesi

Tarih: H.1089 / M.1678-1679
Dili: Türkçe
Banisi: Yakub Ağa
Yeri: Üsküdar
Kitabe şairi: Rüşdî

Eser, Üsküdar ilçesi Eski Toptaşı Caddesi'nde yer alan Yakub Ağa Sıbyan Mektebi'ne bitişik bir duvar çeşmesidir (Foto 2.2.14a). Üzerindeki kitabeye göre Saray Ağası Yakub Ağa tarafından yaptırılmıştır. Geçmiş yıllarda çekilmiş olan fotoğraflardan eserin eski hâlini muhafaza ettiği görülmektedir (Foto 2.2.14b).

Çeşme kesme taş malzemeden klasik üslupta inşa edilmiştir. Cephesi ince silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan yapıda nişin üzerini örten sivri kemerin kilit taşında bir gülbezek motifi işlenmiştir. Kemerin hemen üstünde yer alan inşa kitabesinin iki yanı da birer büyük gülbezek motifi ile süslenmiştir. Kemer köşelikleri birbirine geçmiş rumi ve palmetlerden meydana gelen girift bir kompozisyonla bezenmiştir. Çeşmenin ayna taşında yanlarda üzerine nergis çiçeklerinin eğildiği bir gülbezek motifi olan dalgalı kaş kemerin iki köşesinde birer kitabe yer alır. Ayna taşının iki yanında tas koyma yuvaları bulunmaktadır. Çeşmenin teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur (Foto 2.2.14c).

Çeşmenin sivri kemeri üzerinde konumlandırılmış olan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla dört satır ilk üç satırda dört sütun; dördüncü satırda ortada kitabe metninin devamının hakk edildiği iki sütun şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.2.14d). Dördüncü ve son satırdaki birinci ve dördüncü sütunlarda ise, birbirine geçmiş rumi ve palmetlerden meydana gelen bezemelerle girift bir kompozisyon oluşturulmuştur. Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabede kartuşlar arası boşluklar nergis çiçekleriyle süslenmiştir. Çeşmenin inşa tarihi de sol baştaki kompozisyonun içinde hakk edilmiştir.

Ayna taşını şekillendiren dalgalı kaş kemer bezemesinin sağında uçları kemerli kartuşlar içinde "*Lisân-ı hâl'le bu âb-ı câri*" ve solunda "*Ne hoş tesbîh ider Perverdigâri*" yazılı birer satırlık kitabe yer alır. Kemerin içindeki gülbezek motifinin hemen üstünde de kartuş içinde çeşmenin inşa tarihi "Sene 1089" olarak okunmaktadır (Foto 2.2.14e).

Kitabesi:

Saray ağası ol Yâkub Ağa kim sa'y idüb hakkâ
Rızâ-yı Hak içün bu âb-ı sâfı eyledi icrâ
Zehî hoş çeşme-i âb-ı hayât dil-keş u câri
Ki 'ayn-ı selsebîl ü nehr-i cennet gibi rûh-efzâ

Derûn-ı teşnegâna remzle söyler ki nûş eyleyen
Zebân olmuş buna âb-ı dehân lûlede gûyâ
N'ola rûh-ı şehîd-i Kerbelâ'yı yâd idüb her dem
Cihâna kendûyi bezl itse anın aşkına bu mâ
Kabul itsün Hüdâ hayrını sa'yin eylesün meşkûr
Hemîşe eylesün nâmını zikr-i hayr ile ihyâ
Nasîb olsun ana nûş-i şerâb-ı Kevser-i cennet
Cezâ-i hayrını virsün cenâb-ı hazret-i Mevlâ
Bu âb-ı sâfdan nûş eyleyüb Rüşdî didi târih
Zehî âb-ı zülâl-ü ayn-ı çeşme'ü-l hayât âsâ
1089

2.2.15 Mustafa Ağa Çeşmesi

Tarih: H.1092 / M.1681-1682
Dili: Türkçe
Banisi: Mustafa Ağa
Yeri: Atik Ali / Fatih
Kitabe şairi: -

Eser, Fatih ilçesi Atik Ali Mahallesi'nde Nişanca Caddesi ile Sarayağası Caddesi'nin kesiştiği köşede yer alan dört cepheli bir meydan cephesidir (Foto 2.2.15a). Üzerindeki kitabeye göre Edirne Sarayı Ağası Mustafa Ağa tarafından yaptırılmıştır.

Çeşme klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiş tek yüzlü bir çeşmedir. Cephesi ince silmelerle dikdörtgen çerçeve içine alınmış olan yapıda nişin üzerini örten sivri kemerin kilit taşında bir Mühr-ü Süleyman bezemesi görülmektedir. Kemerin üstünde yer alan inşa kitabesinin iki yanında birer büyük gülbezek motifi işlenmiştir. Çeşme yıpranmış durumda olduğu için ayna taşında işlenmiş olan ve yarısı yok olmuş durumdaki iki servi ağacının arasında bir gülbezek motifi görülmektedir. Teknesi yol seviyesinin altında kalmış olan yapının yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur (Foto 2.2.15b).

Çeşmenin sivri kemerinin üzerinde konumlandırılmış olan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun iki satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.2.14c). Beyaz zemin üzerine siyah renkle boyanmış olan kitabede kartuşlar arası boşluklarda ve kartuş içlerinde yıldız ve şakayık motifini andıran bezemeler görülmektedir, ancak bu boyamadan ötürü çok net anlaşılmamaktadır. İkinci satırda kıvrımlı dalların işlendiği bir bezeme kartuş içinde metnin hemen altında işlenmiştir. Çeşmenin inşa tarihi ikinci satırda iki kartuş arasındaki boşlukta yer alan küçük oval bir çerçeve içinde okunmaktadır.
Kitabesi:
Sâhibü'l-hayrât Ağa-yı sarây-ı Edirne
Mustafa Ağa'ya rahmet ide Rabb-i kâinât
Nûş iden der bu eser-i eşk-nümâ târihini
Çeşme-i pâk-i musaffâ bî-bedel mâ'-i hayât

2.2.16 Köprülü Hemşiresi Çeşmesi

Tarih: H.1092 / M.1681-1682
Dili: Türkçe
Banisi: Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın kızkardeşi
Yeri: Kuruçeşme / Beşiktaş
Kitabe şairi: Behcetî

Eser, Beşiktaş ilçesi Kuruçeşme'de Tezkireci Osman Efendi Camii altında yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.2.16a) Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın (ö. 1676) şimdilik ismi saptanamayan kızkardeşi tarafından yaptırılmıştır.[182]

Çeşme klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir (Foto 2.2.16b). Cephesi ince silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan yapıda sivri bir kemerin üzerini örttüğü nişin içinde yer alan kaş kemerli ayna taşında iki servi ağacı arasında Mühr-ü Süleyman motifi işlenmiştir. Ayna taşının iki yanında tas koyma

[182] http://www.ottomaninscriptions.com/information.aspx?ref=list&bid=1208&hid=1478

yuvaları bulunmaktadır. Kemerin üzerinde inşa kitabesi yer alır (Foto 2.2.16c). Çeşmenin teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur.

Çeşmenin sivri kemerinin üzerinde konumlandırılmış olan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla üç sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.2.16d). Altın yaldızla boyanmış olan kitabede kartuşlar arası boşluklarda altta ve üstte çarkıfelek bezemesi ile ortada geometrik formlarla bezeli iki rozet görülmektedir. Çeşmenin inşa tarihi de sol alt taraftaki iki kartuş arasında kalan boşlukta okunabilmektedir.

Kitabesi:

Hazret-i hemşîre-i sadr-ı cihân
Eylemiş Hak devletiyle kâm-yâb
Sâ'y-ı hayrât olub itmekdedür
Bezl-i makdûr-ı reh-i hayr u sevâb
İşbu cây-ı huşkı ihyâ eyledi
Akıdub bir çeşme-i pâkize-âb
Teşnegân-ı dehr içüb bu çeşmeden
Bula bu cây-ı müferreh âb u tâb
Hayrını Bârî te'âlâ eylesün
Câvidân-ı bâ-hürmet ümmü'l-kitâb
Düşdi bir târih-i ra'nâ Behcetî
Çeşme-i dil-cû güzel 'ayn-ı sevâb 1092

2.2.17 Silahdar Mustafa Ağa Çeşmesi

Tarih: H.1094 / M.1682-1683
Dili: Türkçe ve Arapça
Banisi: Silahdar Mustafa Ağa
Yeri: Salacak / Üsküdar
Kitabe şairi: Zamîrî

Eser, Üsküdar ilçesi Salacak'ta İskele Caddesi'nde yer alan bir meydan çeşmesidir (Foto 2.2.17a). Sultan II. Süleyman'ın saltanatı döneminde silahdarlığı

görevinde bulunmuş olan Mustafa Ağa tarafından yaptırılmıştır. Çeşme, Özdeniz'de "Kaptan-ı Derya Küçük Sipahi Mustafa Paşa Çeşmesi" adıyla kaydedilmiştir.

Çeşme klasik üslupta inşa edilmiş olup, ince silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan cephesi mermerle kaplıdır (Foto 2.2.17b). Nişin üzerini örten sivri kemer kırmızı ve beyaz taş almaşıklığı ile örülmüştür. Kemer köşeliklerinde birer büyük gülbezek motifi işlenen çeşmenin inşa kitabesi sivri kemerinin üzerinde yer alır (Foto 2.2.17c). Çeşmede iç kısmı bir sıra mukarnas friziyle iki bölüme ayrılmış olan nişin alt kısmındaki süslemeli ayna taşının hemen üstünde düz çizgili bir kartuş içinde birçok çeşmede karşılaştığımız gibi "cealna" kelimesi eksik olarak Enbiya Suresi'nin 30. ayeti hakk edilmiştir (Foto 2.2.17d). Çeşmenin teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur.

Çeşmenin sivri kemerinin üzerinde konumlandırılmış olan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki satır beş sütun şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.2.17c). Mermer zemin üzerine hakk edilmiş olan kitabe bezemesiz bırakılmıştır. Muhammed Peygamber'in torunları Hasan ve Hüseyin'e ve cennette saki olacağına inanılan Ali'ye atıfta bulunulan kitabede son kartuşta çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır.

Çeşmenin sağ cephesinde ayna taşı ve kurnadan ibaret dikdörtgen gövdeli bir çeşmecik yer alır (Foto 2.2.17e). İstiridye kabuğu bezemeli kemerinin üstünde dikdörtgen formda düz çizgili bir kartuş içinde diğer ayna taşında olduğu gibi Enbiya Suresi'nin 30. ayeti okunmaktadır (Foto 2.2.17f).

İnşa kitabesi:
Ol Silâh-dâr-ı şeh-i hûrşîd-fer
Ya'nî kim sâhib-kemâl ü nîk-hû
Sene 1094
Kodu şehr-i Üsküdâr'a bir eser
Eyledi böyle sevâba cüst-ü-cû
Sene 1094

'Ayn-ı sâkî remz idüb gûyâ ki dir
Âb-ı sâf nûş ider isen gel berü

Sene 1094
Teşne-gân-ı Kerbelâ'nın yâdına
Mâ li-rûh-ı Hasaneyn 'aşkına su
Sene 1094

Dir Zamîrî hâl ile târih içün
Çeşme-sâr-ı Mustafâ'dan akdı su
Sene 1094

Ayna taşı üstündeki kitabe:
Ve mine'l mâi külle şey'in hayy

2.2.18 Mehmed Ağa Çeşmesi

Tarih: H.1097 / M.1685-1686
Dili: Türkçe ve Arapça
Banisi: İbrahim Ağa
Yeri: Eyüp Sultan
Kitabe şairi: -

Eser, Eyüp Sultan ilçesi Otakçılar Caddesi Alaca Tekke Sokak'ta yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.2.18a). Egemen'de Otakçılar Mezarlığı Çeşmesi, *İstanbul Tarihî Çeşmeler Külliyatı*'nın 3. cildinde de "Vezir-i azam İbrahim Paşa Çeşmesi" adıyla kaydedilmiştir. Üzerindeki kitabeye göre banisi İbrahim Paşa olan eser, H.1151 yılında Muhammed Ağa tarafından ihya edilmiştir.

Çeşme klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Hiçbir süsleme unsuru görülmeyen bu sade yapıda nişin üzerini örten sivri kemerin üstünde dikdörtgen formda uçları kemerli bir kartuşla tek satır halinde düzenlenmiş ve altın yaldızla boyanmış olan H.1097 tarihli İnsan Suresi 6. ayetinin yazılı olduğu bir kitabe, onun hemen altında da inşa kitabesi görülmektedir (Foto 2.2.18b).

Çeşmenin sivri kemerinin üzerinde konumlandırılmış olan H.1141 tarihli inşa kitabesi dikdörtgen formda düz çizgili kartuşlarla dört satır, ilk üç sırada üç sütun;

son satırda ise bir sütun şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.2.18c). Altın yaldızla boyanmış olan kitabede son satırda ortadaki kitabe metninin sağında kıvrımlı yapraklı dallar üzerinde çiçek bezemeleri işlenmiştir. Aynı süslemenin görüldüğü sol tarafta çeşmenin inşa tarihi de okunmaktadır.

Ayet kitabesi:

Kâla'l-melikü'l-hâdî 'Aynen yeşrabu bihâ 'ibâdullâh[183]

Sene 1097

İnşa kitabesi:

Vezîr-i a'zam İbrâhim Paşa-yı kerem-perver
Sa'âdetle cihân vaktinde ma'mûr oldu ser-tâ-pâ
Zamân-ı devletinde sâ'î-i hayrât olub 'âlem
Kimi çeşme kimisi medrese kılmaktadır ihyâ
Çırâğ-ı hâssı telhîsi Mehemmed Ağa yümn ile
Ebû Eyyûb'da kıldı bu vâlâ çeşmeyi icrâ
Du'â-yı hayra mazhar ola bânîsi onun mâdâm
İder bu âb-ı nâbıyla bu çeşme 'âlemi irvâ
Bu mısrâ'-ı dil-ârâdır onun itmâmına târih
Bu zîbâ çeşmenin âb-ı hayâtın gel gel iç sahhâ
Sene 1141

2.2.19 Şatır Hasan Ağa Çeşmesi

Tarih: H.1104 / M.1692-1693

Dili: Türkçe

Banisi: Şatır Hasan Ağa

Yeri: Ayvansaray / Eyüp Sultan

Kitabe şairi: Vehbî

Eser, Eyüp Sultan ilçesi Ayvansaray'da Karabaş Mahallesi Çember Sokak'ta Atik Mustafa Paşa Camii (Cabir Camii)'nin karşısındaki dar bir aralıkta yer alan duvar çeşmesidir (Foto 2.2.19a). Sultan II. Ahmed'in saltanatı döneminde Şatır Hasan Ağa tarafından yaptırılmıştır. Tarih mısraının ebcedi 1103 tarihini

[183] Meali: Bir kaynak ki Allah'ın kulları ondan içer.

vermektedir. Kitabede tarih bulunmadığı için mısranın tarihinden emin olmak şu an için mümkün değildir.[184]

Çeşme klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Dikdörtgen gövdeli yapıda nişin üzerini sivri bir kemer örtmektedir. Kemerin hemen üstünde çeşmenin inşa kitabesi yer alır (Foto 2.2.19b). Nişin içinde görülen belirsiz ayna taşının iki yanında birer tas koyma yuvası bulunmaktadır. Teknesi ve yanlarda dinlenme sekileri mevcuttur.

Çeşmenin sivri kemerinin üzerinde konumlandırılmış olan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun üç satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.2.19c). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabe kartuş içlerinde penç motifleriyle bezenmiştir. Burada işlenmiş olan penç motifleri beş, altı ve yedi dilimli yalın pençler ile altı dilimli yıldız şeklinde pençlerdir.

Kitabesi:

Habbezâ Şatır Hasan Ağa ki ol kân-ı sehâ
Eyledi bu çeşmeyi bünyâd ola hayr ile yâd
Teşneler kandırdı dünyâda bugün cûy-ı kerem
Havz-ı Kevser'den ide yarın atâ Rabbü'l-'ibâd
Nûş idüb itmâmını Vehbî didim târihini
Âb-ı sâfî-i Hasan rûh-ı Hüseyni kıldı şâd

2.2.20 Ali Efendizade Abdullah Ağa Çeşmesi

Tarih: H.1105 / M.1693-1694
Dili: Türkçe ve Arapça
Banisi: Ali Efendizade Abdullah Ağa
Yeri: Süleymaniye / Fatih
Kitabe şairi: -

Eser, Fatih ilçesi Süleymaniye'de Kirazlı Mescit Sokak'ta yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.2.20a). Sultan II. Ahmed'in saltanatı döneminde Ali Efendizade Abdullah Ağa tarafından yaptırılmıştır.

[184] http://www.ottomaninscriptions.com/information.aspx?ref=list&bid=1689&hid=2215

Çeşme kesme taş malzemeden klasik üslupta inşa edilmiştir. Cephesi ince silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan yapıda nişin üzerini sivri bir kemer örtmektedir. Kemerin üzerinde çeşmenin inşa kitabesi yer almaktadır. Nişin içinde dalgalı kaş kemer motifle şekillendirilmiş olan süslemeli mermer ayna taşında iki servi ağacı arasındaki gülbezek motifinin altında bir çarkıfelek ve yanlarında birer çiçek bezemesi görülmektedir. Ayna taşının her iki yanında ve taşın tam ortasında birer tas koyma yuvası bulunmaktadır. Çeşmenin teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur (Foto 2.2.20b).

Çeşmenin sivri kemerinin üzerinde konumlandırılmış olan mermer inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun iki satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.2.20c). Restorasyonu yapılmış olan çeşmenin altın yaldızla boyanmış olan kitabesinde kartuşlar arası boşluklar da altın yaldızla doldurulmuştur. İlk satırı Enbiya Suresi'nin 30. ayeti ile başlayan kitabe Arapça bir dua ile devam etmektedir. Çeşmenin inşa tarihi kitabenin sol tarafında iki kartuş arasında okunmaktadır. İnşa kitabesinin üzerinde de Latin harfleriyle "*Yeniden tamiri 1948*" yazılı mermer bir plaka görülmektedir.

Kitabesi:

Ve mine'l-mâ'i külle şey'in hayy
Allâhümme ecirni mine'n-nâr[185]
Ve edhılne'l-cennete ma'al-ebrâr[186]
Çeşme-i Abdullah Ağa Ali Efendi-zâde
Sene 1105

2.2.21 Sadrazam Sürmeli Ali Paşa Çeşmesi

Tarih: H.1105 / M.1693-1694
Dili: Türkçe
Banisi: Sadrazam Sürmeli Ali Paşa
Yeri: Kadıköy
Kitabe şairi: -

[185] Meali: Allah'ım! Bizi (cehennem) ateşinden koru.
[186] Meali: ve Allah'ın iyi kullarıyla cennete girmeyi nasip eyle**.**

Hattatı: Yahya Hilmi

Eser, Kadıköy ilçesi Cafer Ağa Mahallesi Yasa Caddesi üzerinde çarşı içinde yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.2.21a). Sultan II. Ahmed'in saltanatı döneminde sadrazamlık görevinde bulunmuş olan Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır.

Çeşme klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Cephesi ince silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan yapıda nişin üzerini örten sivri kemer gri ve beyaz renkli taş almaşıklığı ile örülmüştür. Kemerin üzerinde yer alan inşa kitabesinin iki yanında birer büyük gülbezek motifi görülmektedir (Foto 2.2.21b). Çeşmenin teknesi kaş kemer motifli ayna taşının yarısını kapatmış durumdadır, Dinlenme sekisi de bulunmamaktadır.

Restorasyonu yapılmış olan çeşmenin sivri kemerinin üzerinde konumlandırılmış olan yalın inşa kitabesi dikdörtgen bir çerçeve içerisinde iki satır halinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.2.21b). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabede süsleme unsuru bulunmamaktadır. Kitabede günümüzde sol alt köşede ketebe izi görülmektedir. Çeşmenin inşa tarihi de ketebenin hemen yanında bir rakamı eksik şekilde "105" olarak okunmaktadır.
Kitabesi:

Sadr-ı a'zâm-ı esbak
Sürmeli Ali Paşa
Sene 1105
Ketebehu Yahya Hilmi

2.3 XVIII. Yüzyıl Çeşme ve Sebilleri

2.3.1 Feyzullah Efendi Çeşmesi

Tarihi: H.1112 /M.1700-1701
Dili: Türkçe
Banisi: Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi
Yeri: Fatih
Kitabe şairi: Kâmi Mehmed Efendi

Eser, Fatih ilçesi, İskenderpaşa Mahallesi, Fevzi Paşa Caddesi, Feyzullah Efendi Sokağı'nda yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.1a). Feyzullah Efendi Medresesi (Millet Kütüphanesi)'nin yan cephesindedir.

Çeşme, klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Cephesi ince silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış ve iki yanda bezemesiz birer sütunce ile sınırlandırılmış olan yapıda nişin üzerini örten sivri kemerin kilit taşında altı dilimli pençlerden oluşan dairesel bir süsleme yer alır. Bu sade görünümlü eserde kemerin üzerinde yer alan inşa kitabesinin iki yanında bulunan Mühr-ü Süleyman motifleri dikkati çeker. İnşa kitabesinin üstünde bir sıra kesme taş ile bırakılan boşluktan sonra aralıklarla birbirinden farklı üç adet penç motifli bezeme görülmektedir. Kaş kemerle şekillendirilmiş olan ayna taşında bir gülbezek motifi işlenmiştir. Çeşmenin teknesi ve sağ yanında bir adet dinlenme sekisi mevcuttur (Foto 2.3.1b).

Çeşmenin sivri kemeri üzerinde konumlandırılmış olan inşa kitabesi dikdörtgen formda düz çizgili kartuşlarla iki sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.1c). Mavi zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan yalın kitabede hiçbir süsleme unsuru bulunmamaktadır. Çeşmenin inşa tarihi son kartuşta okunmaktadır.

Kitabesi:

Hâce-i hakan-ı a'zâm hazret-i fetvâ penah
Seyyidü'l âfâk Feyzullah kudsiyyü'l hisâl
Bu nümûdar tâhuru su be su icrâ idüb

Eyledi âsar-ı pür-envârını cennet misal
Cûşiş-i mâ'ül hayatıdır ferah bahşa-yı can
Lûle gördüm Kâmiya târih içün atşâna der
Gel gel iç bu çeşme-sâr-ı nurdan âb-ı zülâl
1112

2.3.2 Seyyid Ali Fazıl Efendi Çeşmesi

Tarihi: H.1113 / M.1701-1702
Dili: Türkçe
Banisi: Belli değil.
Yeri: Fatih
Kitabe şairi: Müstakîm

Eser, Fatih ilçesi, Beyceğiz Mahallesi, Beyceğiz Fırını Sokağı'nda Şeyh Hamza Tekkesi yanında yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.2a). Üzerindeki kitabeye göre Seyyid Ali Fazıl Efendi adına, ölümünden sonra yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Çeşme, kesme taş malzemeden klasik üslupta inşa edilmiştir. Bir yapının duvarına bağlı olan eser, bugün hemen hemen yarıya kadar zemine gömülü hâldedir. Çeşme nişinin üzeri basık sivri bir kemerle örtülüdür. Bu kemerin kilit taşında bir rozet görülmektedir. Cephesi ince bir silme ile dikdörtgen çerçeve içine alınmış olan ve sade bir cephe düzeni gösteren çeşme yıpranmış olarak günümüze ulaşmıştır. (Foto 2.3.2b).

Kemerin üstünde konumlandırılmış olan oldukça süslemeli inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla üç sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.2c). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabede kartuşlar arasında kalan boşluklar orta kısımlarda âdeta mini bir buketi andırır şekilde ortada yapraklı bir dal üzerinde penç motifli bir çiçek ile iki yanında yer alan daha küçük ölçülerde birer yapraklı çiçek dalı ile bezenmiştir. Aynı penç motifli çiçek süslemeleri yapraklı dal kullanılmadan yalın halde en üst ve en alt boşluklarda da kullanılmıştır. Kartuş kenarlarında kalan boşluklarda yatay biçimde

işlenmiş yapraklar arasındaki beş dilimli penç motifli çiçeklerin kartuş içlerinde de işlenmiş olduğu görülmektedir. Çeşmenin inşa tarihi son kartuşta okunmaktadır.
Kitabesi:
Rûhuna Seyyid Alî Fâzıl'ın
Yapdılar bu çeşmeyi bade'l-vefât
Oldu cârî âleme mâ-i tahûr
Menbâ'ı tâ haşre dek bula sebât
Âb-ı Kevserden nişândır gûyâ
Sâhibine vire Hak fevz ü necât
Hak bu kim ayn-ı hayâtın aynıdır
'Ayn-ı cennetde bula aynü'l-hayât
Cedd-i vâlâsı şefâ'at eyleyüp
İçe havzından şarâb-ı tayyibât
Müstakimâ yaz anın târîhini
Çeşme-i Seyyid Alî aynü'l-hayât
Sene 1113

2.3.3 Haseki İsmail Ağa Çeşmesi

Tarihi: H.1115 / M.1703-1704
Dili: Türkçe
Banisi: Haseki Ağası İsmail Ağa
Yeri: Üsküdar
Kitabe şairi: Zamîrî

Eser, Üsküdar ilçesi, Rumi Mehmed Paşa Mahallesi, Şemsi Paşa Caddesi ile Eşref Saati Sokağın kesiştiği noktada yer almaktadır (Foto 2.3.3a).

Çeşme, klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Cephesi ince silmelerle çerçeve içine alınmış olan dikdörtgen gövdeli yapının üzerini örten sivri kemerinin üstünde yer alan inşa kitabesinin her iki yanında bitkisel formlardan oluşan birer rozet yer almaktadır. Çeşme nişinin içinde yer alan mermer malzemeden yapılmış olan ayna taşı üstte dairesel motiflerden oluşan bir bordürle bezenmiştir. Bu bordürün altında görülen kaş kemer motifinin içinde birbirine doğru eğilmiş laleler

ve onun altında da karanfil motifleri işlenmiştir. Çeşmenin sade bir teknesi ve her iki yanında birer dinlenme sekisi mevcuttur (Foto 2.3.3b).

Çeşmenin sivri kemerinin üzerinde konumlandırılmış olan mermer kitabesi, dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, istifli sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.3c). Kitabede birinci ve yedinci kartuşta bitkisel bir bezeme görülmektedir. Ancak genellikle kitabe metninin bitiminde görülen inşa tarihi orta kısımdaki en alt boşlukta hakk edilmiştir.

Kitabesi:

Tâlib-i merzât-ı Hakanî kim İsmâil Ağa
Yapdı bu 'ayn-ı sâfâ-bahşı o pâkîze-nihâd
İtdi bu hayr-ı sa'îd âsârı Hak tevfîk ana
Hayr ile yâdına bâdî ola tâ rûz-ı tenâdd
Teşnegânı eyledi iskâ/ istikâ bu âb-ı sâf ile
Ecrin ihsân ide lutf ile Hudâ fevka'd-ziyâd
Didi târihin Zamîrî âb-ı cûy-ı teşne-dil
Zemzem-i 'ayn-ı musaffâ kıldı İsmâil'i şâd
1115

2.3.4 Süleyman Ağa Çeşmesi

Tarihi : H.1116 /M.1704-1705
Dili: Arapça ve Türkçe
Banisi: Süleyman Ağa
Yeri: Beşiktaş
Kitabe şairi: -

Eser, Beşiktaş ilçesi Serencebey Yokuşu'nda, Süleyman Ağa Camii duvarında yer almaktadır (Foto 2.3.4a). "Anber Ağa Çeşmesi" adıyla da bilinmektedir. Cami duvarına bağımlı olarak inşa edilmiş olan eser, günümüzde esas şeklini kaybetmiş bir görünümde sıva ile örtülmüştür. Sivri kemerin örttüğü nişin içinde yer alan inşa kitabesinin hemen altında, çeşmenin üst köşelerinde istiridye kabuğu motifinin yer aldığı mermer ayna taşı bulunmaktadır ve kitabesinin günümüz

Türkçesi ile yazıldığı görülmektedir (Foto 2.3.4b). Teknesi ise, bozulmuş durumdadır. Çeşmenin üzerinde siyah zemin üzerine altın yaldızla boyanmış üç farklı kitabe görülmektedir. Sivri kemerinin içinde yer alan inşa kitabesinden başka, çeşmenin yan duvarlarında yer alan farklı yüzyıllara ait iki kitabe daha bulunmaktadır. Soldaki kitabe, Bezm-i Âlem Valide Sultan'ın hayratı olduğunu gösteren üç satır şeklinde düzenlenmiş H.1255 tarihli tamir kitabesidir (Foto 2.3.4c). Affan Egemen'in kitabında çeşme "Bezm-i Âlem Valide Sultan Çeşmesi" olarak geçmektedir. Sağdaki ise, Anber Ağa'nın vasiyeti üzerine çeşmenin tamir edildiğini yazan H.1277 tarihini gösteren iki sütun altı satır şeklinde düzenlenmiş yalın kitabesidir (Foto 2.3.4d). Bu sebepten çeşme ve bağlı olduğu cami bu isimle de anılmaktadır.

Çeşmenin sivri kemerinin içinde yer alan mensur inşa kitabesi, zikzak motifli bir çerçeve içinde iki satır şeklinde düzenlenmiş olup, istifli bir sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.4e). İki satır da uçlarda üçgen oluşturacak şekilde tekrar ayrı bir zikzak motifli çerçeve ile bezenmiştir. Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan iki bölüm halindeki kitabe metninin yanlarında kalan boşluklarda içleri istifli yazı ile doldurulmuş birer madalyon bulunmaktadır. Birinci satırda iki ayrı madalyonda Kelime-i Tevhid hakk edilmiş, ikinci satırdaki madalyonlarda ise sağ taraftakinde Muhammed Peygamber ve dört halifenin isimleri ile sol taraftaki madalyonda inşa tarihi yazılmıştır. Kitabede madalyonlar arası kalan boşluklarda ise, çarkıfeleği andıran sekiz yapraklı penç motifleri görülmektedir.

İnşa kitabesi :
Sâhibü'l hayrât ve'l-hasenât miskâli bî-ziyân Mehmed Ağa çırağı Süleyman Ağa-yı Bâbüssa'âde aleyhi rahmetullâhi teâlâ ve li-men nazara fihi
Sağdaki küçük madalyon içinde :
Lâ ilâhe illallâh

Soldaki küçük madalyon içinde:
Muhammedun resûlullâh

Sağdaki madalyon içinde:

Muhammed, Ebu Bekir , Ömer , Osman , Ali

Soldaki madalyon içinde:
Sene 1116

1.Tamir kitabesi:
Şevḳetlü mehâbetlü Sultân Abdülmecid Hân efendimizin vâlideleri ʻismetlü Bezm-i ʻâlem ʻaliyyetü'ş-şân Vâlide Sultân hazretlerinin hayrâtıdır Sene 1255
2.Tamir kitabesi:
Oldu tevfîk-i Hüdâ bu mescidin bünyâdına
Sâye-i feyz mâye-i şah-ı cihan Abdülmecid
Bâni-i evvel Süleyman Ağa inşâ itdirüb
Çürüyüb ebniyesi ta'mîr olmışdı medîd
Hak rızâsı içün vasiyyet eyleyübAnber Ağa
Atyeb-i mâl-ı nükûdun sarfına oldu vâ'id
İki sâhib-i hayr hulûsuoldu zîbâ bu eser
Mü'minin kılsun namâzı tâ ilâ yevmi'l vâ'id
Hem civârı ehl-i iman gördüler a'lâ makâm
Çok dualarla sürür hâsıl idüb şevk-i mezîd
Şükriyâ tarihini yaz cevher-i hâtır ile
Eyledi Anber Ağa ma'bed-i vakf-ı cedîd 1288

2.3.5 III. Ahmed Çeşmesi (Aynalıkavak Çeşmesi)

Tarihi : H.1116 / M.1704-1705
Dili: Türkçe
Banisi: Sultan III. Ahmed
Yeri: Hasköy-Kasımpaşa / Beyoğlu
Kitabe şairi: Dürrî Ahmed Efendi

Eser, Beyoğlu ilçesinde Kasımpaşa'dan Hasköy tarafına giderken Aynalıkavak mevkiinde yolun sol tarafında bulunan bahçenin içinde yer almaktadır

(Foto 2.3.5a). İki basamaklı bir kaide üzerinde konumlandırılmış olan çeşme 1993-1994 yıllarında, şimdiki bulunduğu yerin önünden geçen yolun karşı tarafındaki çukurda kalmış yerinden tamir edilerek nakledilmiştir.[187] Aynalıkavak Çeşmesi adıyla da bilinmektedir.

Çeşme klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Cephesi bir sıra bezemeli silme ile dikdörtgen bir çerçeve içine alınan yapıda bezemeli saçağın altında inşa kitabesi yer almaktadır. Çeşmede nişin üzerini örten sivri kemerin kilit taşında ve kemer köşeliklerinde gülbezek motifleri işlenmiştir. Nişin alt kısmına dikdörtgen formda yapılan ayna taşının üzeri de bezemeli olup, iki yanında birer selvi ağacı ile süslenmiştir (Foto 2.3.5b).

Çeşme nişinin üzerini örten sivri kemerin üst kısmında konumlandırılmış olan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla dört sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.5c). Kısmen silinmiş olan yeşil renkli zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabe bezemesiz bırakılmıştır. Kitabede son kartuşta inşa tarihi okunmaktadır.

Kitabesi :

Sultan-ı berr ü bahr u sezâ vâr-ı tâc u taht
Han Ahmed ol ser-âmed-i ikbâl-i sermedî
Ol şehriyâr-ı sâf tabiat ki eyledi
Sirâb-ı 'adl gülşen-i şer-i Muhammed
Bu çeşmesârı eyledi ihyâ sevâb içün
Kalsın kıyâm-sâ'ate hayr-ı mü'eyyedi
Muhtâc idi bu âb-ı revâna bu cây-ı huşk
Hakkâ kerâmet itdi hemân kalbi erşedi
Gûya ki pây-bûsuna müştâk idi zemîn
Onun-çün eşk-i çeşmini icrâya başladı
Minnet cenâb-ı Hakk'a ki bu hayr-ı pâk içün
Hakk eyledi muvâfık o Sultanı emcedi
Dâ'im zülâl-i mevhibe-i Kirdgâr'dan
Reyyân ola hadika-ı mülk-i muhalledi

[187] Hatice Aynur, Hakan Karateke,. **III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri (1703-1730),** İstanbul, 1995, s. 93.

Dürrî dua idüb didi târih-i sâlini
Ayn-ı hayât u çeşme-i Sultan Ahmed'i
Sene 1116

2.3.6 Moralı Sadrazam Hasan Paşa Çeşmesi

Tarihi : H.1116 / M.1704-1705
Dili: Türkçe
Banisi: Sadrazam Hasan Paşa
Yeri: Üsküdar
Kitabe şairi: Zamîrî

Eser, Üsküdar ilçesi, Doğancılar'da, Tunus Bağı Caddesi üzerindeki Nasuhi Tekkesi'nin önünde yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.6a) "Çeşmenin kitabesinin üzerinde bir tarih yoktur. Tarih mısraının ebcedi 1117 sayısını vermesine ve Tanışık'ın buna dayanarak çeşmeyi bu tarihte yapılmış olarak göstermesine rağmen, kitabe şiirinde Sadrazam Asaf diye anılan paşanın sadrazamlığı 1115-1116 seneleri arasındadır. Bu durumda tarih beytindeki muhtemel bir tamiye ile ebcedin 1116'yı bulması gerekir. Zamîri'nin bu şiirinin bulunduğu bir mecmuada da rakamla 1116 tarihi bulunmaktadır." [188] Egemen'in kitabında ve *İstanbul Tarihî Çeşmeler Külliyatı*'nda da çeşmenin tarihi 1117 olarak belirtilmiştir. Ancak verilen bu bilgilerden farklı olarak çok net olmasa da Besmele yazısının bitiminde son harfin hemen altında "1143" rakamı okunmaktadır.

Sade bir cephe düzeni gösteren çeşme, mermer malzemeden inşa edilmiştir. Düz çatılı, dikdörtgen gövdeli çeşmenin sivri kemerinin üzerinde kitabesi yer almaktadır. Nişin içerisinde, ince bir çerçeve içine alınmış Besmele "*Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm*" yazısı okunmaktadır (Foto 2.3.6b). Çeşmenin kurna görünümünde küçük bir teknesi mevcuttur. Aynur ve Karateke'nin eserinde çeşmenin tamirinde ilk şekline ne kadar sadık yapıldığı bilinmiyor olduğu yazsa da, çeşmenin bugünkü halinde Egemen'in çalışmasında görülen fotoğraftan farklı olarak teknesinin

[188] Aynur, Karateke, **a.g.e.,** s. 94-95.

orijinalinde istiridye kabuğu şeklinde olduğu, ancak bugün yerinde yenilenmiş sade, kare planlı bir teknenin olduğunu görmekteyiz.

Çeşmenin sivri kemeri üzerinde yer alan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla bir sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.6c). Yeşil zemin üzerine önceden altın yaldızla boyanmış olduğunun izleri görülen kitabede hiçbir süsleme unsuru bulunmamaktadır. İnşa kitabesi üzerinde çeşmenin inşa tarihi hakk edilmemiştir. Ancak yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda çeşmenin inşa tarihinin 1143 olma olasılığı da bulunmaktadır.
Kitabesi:
Âsaf-ı a'zam Hasan Paşa cenâb-ı zü'l kerem
Yabdı bu 'aynı olub tevfik-i Hakk ona refîk
Didi târihin Zamîri dil döküb âb-ı revân
Hemçü Zemzem akdı beyt-i Hakk'a bu âb-ı rahîk

2.3.7 Hacı Ahmed Paşa Çeşmesi

Tarihi: H.1116 / M.1704-1705
Dili: Türkçe
Banisi: Çavuşbaşı Hacı Ahmed Paşa
Yeri: Üsküdar
Kitabe şairi: -

Eser, Üsküdar ilçesi, Pazarbaşı Mahallesi, Boybey Sokağı'nda yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.7a). Çeşmenin hemen üstünde sıbyan mektebi de yer almaktadır.

Çeşme, kesme taş malzemeden klasik üslupta inşa edilmiştir. Ancak kitabesi, kemeri ve ayna taşı mermerden yapılmıştır (Foto 2.3.7b). Cephesi ince silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan çeşmenin çağdaşı çeşmelerden farklı olarak palmet ve rumi motiflerden meydana gelen bir kompozisyonla bezenmiş sivri kemeri köşelerde birer çarkıfelek ile süslenmiştir. Kemerin üzerinde çeşmenin inşa kitabesi yer alır. Kitabenin sağ yanında görülen rozetin sol tarafta olanı muhtemelen zamanla yok olmuştur. Oldukça süslemeli olan nişin içerisinde kemer aynasında on iki kollu

geometrik bezemeli büyük bir penç motifi onun iki yanında da birer servi ağacı işlenmiştir (Foto 2.3.7c). Bu kompozisyonun hemen altında ortada bulunan gülbezek motifinin iki yanında birer tas koyma yuvası görülmektedir. Bugün az bir kısmı zemine gömülü olan kaş kemerle şekillendirilmiş olan ayna taşında kemer köşeliklerinde birbirine eğilmiş birer lale motifi vardır. Kemerin hemen altında ise, ortasında altı yapraklı bir penç motifinin işlendiği Mühr-ü Süleyman motifi göze çarpar. Teknesi ve dinlenme sekileri yol seviyesinin altında kalmıştır.

Çeşmenin mermer malzemeden yapılmış inşa kitabesi, çeşmenin üzerini örten süslemeli kemerin hemen üstünde yer alır (Foto 2.3.7d). Dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki satır iki sütun şeklinde düzenlenmiş olan mensur kitabe, sülüs hatla yazılmıştır. Kartuş içlerinde ve kartuşlar arasındaki boşluklarda herhangi bir süslemeye rastlanmaz. Ancak genellikle kitabe metninin bitiminde görülen inşa tarihi burada ortadaki kartuş aralarındaki boşlukların hemen altında hakk edilmiştir. Kitabede merhumun H.1128 yılında şehit olduğu yazdığına göre muhtemelen yenilenmiş olan çeşmeye yerleştirilen yeni kitabeye ilk inşa tarihi hakk edilmiştir.
Kitabesi:
Sâhibü'l hayrât sâbıkâ Devlet-i Aliyye'de çavuşbaşı
Olub bin yüz yirmi sekiz târihinde
Varadin Muhârebesinde şehîden vefât
İden Anadolu Valisi Merhûm el-Hâc Ahmed Paşa
Sene 1116

2.3.8 Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi

Tarihi: H.1118 / M.1706-1707
Dili: Türkçe
Banisi: Emetullah Gülnuş Valide Sultan
Yeri: Galata / Beyoğlu
Kitabe şairi: Şehdî

Eser, Beyoğlu ilçesi Galata'da Perşembepazarı'nda, eski adıyla Medrese Sokağı'nda, yeni adıyla Bereketzade Camii Sokağı'nda, Hırdavatçılar Çarşısı'nın bu

sokaktaki yan girişlerinden birinin bitişiğinde, Bereketzade Medresesi Camii girişinin çaprazında yer alan bir duvar çeşmesidir[189] (Foto 2.3.8a). Egemen, bu yapıyı kitabında fotoğrafıyla birlikte III. Ahmed Han Çeşmesi olarak kaydetmiştir.

Çeşme klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Cephesi ince silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan yapıda nişin üzeri klasik üslupta sivri bir kemerle örtülüdür. Kemerin hemen üzerinde biri çeşmenin yapılışına, diğeri tamirine ait olmak üzere iki kitabe vardır (Foto 2.3.8b). Çeşmenin en üst kısmında ise, etrafını C kıvrımların sardığı ve akantus yaprağı ile taçlandırılmış Sultan III. Selim'e ait madalyon içinde "*Selim Han bin Mustafa el-muzaffer daima*" yazılı bir ifadenin yer aldığı tuğra görülmektedir.[190] Ortasında bir gülbezek motifi ve yanlarda yapraklı dallar üzerinde çiçekler bulunan kaş kemerli ayna taşının üst kısmında dış köşelerine gelecek şekilde tasarlanmış birer adet tas koyma yuvası bulunmaktadır. Çeşmenin sade bir teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur.

Çeşmenin H.1118 tarihli inşa kitabesi, dikdörtgen formda düz çizgili kartuşlarla dört sütun altı satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.8c). Altıncı ve son satırda tarih beyti ve çeşmenin inşa tarihi hakk edilmiş, sağda kalan kartuşun içi boş bırakılmıştır. Kitabede süsleme unsuru bulunmamaktadır.

İnşa kitabesi:

Hazret-i Hân Ahmed'i Sâlis k'onun
Mâderi Sultan-ı memdûhü's-sıfât
Devr-i 'adlinde o şah-ı a'zamın
Verdi bu hayr-i cemile Hak sebat

Yabdırub bu çeşmeyi Allâh içün
Onda icrâ eyledi âb-ı hayat
Bir içim suyu arayıb sû be sû
Cûst-cû eylerdi etfâl ü benât

[189] Muzaffer Özgüleş, "Gülnuş Emetullah Sultan'ın İmar Faaliyetleri", İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora tezi, İstanbul, 2013, s. 269.
[190] Muzaffer Özgüleş, "Gülnuş Emetullah Sultan'ın İmar Faaliyetleri", İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora tezi, İstanbul, 2013, s. 272.

Sûziş-i tâb u teb-i Temmuz'dan
Buldu ol dil-teşneler şimdi necât
Feth olaldan tâ bu feyz-i vakte dek
İtmemiş erbâb-ı devlet iltifât

Dâd-ı Hak'tır herkese olmaz nasîb
Nice hayrât itdi bu pâkize zât
Haşre dek rûh-ı Hüseyn'i şâd idüb
Valide Sultan o hayrü'l ümmehât

Sâki-i Kevser onu sirâb ide
Hem şefâ'at kıla fahr-i kâ'inât
Devlet-i dâreyne mazhâr eyleyüb
Vire Cennet'te kusûr-ı âliyât

Nûş idüb Şehdî didi tâ'rihini
Çeşmesâr-ı bî-bedel mâ-i hayât
Sene 1118

Çeşmenin ikinci kitabesi, dikdörtgen formda düz çizgili kartuşlarla iki sütun, iki satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.8d). Üzerinde tarih hakk edilmemiş olan kitabede süsleme unsuru bulunmamaktadır.

2. kitabesi:

Şâh-ı cihân-u zamân Gâzi Selim Han Hazretlerinin
Valide-i muhteremeleriyle Cennet mekân Gâzi Sultan
Mustafâ Han hazretlerinin câriyeleri
Âlüfte Hâtun rûhiyçün binâ buyurdukları çeşmedir.

2.3.9 Mehmed Efendi Çeşmesi (Mehmed / Mustafa Bey Çeşmesi)

Tarihi: H.1118 / M.1706-1707

Dili: Türkçe

Banisi: Mehmed / Mustafa Bey
Yeri: Küçük Ayasofya/ Fatih
Kitabe şairi: Hamdî

Eser, Fatih ilçesi, Sultanahmet'te, Küçük Ayasofya'da Küçük Ayasofya Camii Sokağı ile Küçük Ayasofya Caddesi'nin kesiştiği noktada yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.9a).

"Yaptıranın ismi şiirde açıka zikredilmemiş, sadece Peygamber ile aynı isimde olduğu belirtilmiştir. Bu durumda çeşme sahibinin isminin Hz. Peygamber'in meşhur olan iki isminden birisiyle aynı olduğu düşünülmelidir."[191]

Çeşme, klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Cephesi bir sıra silme ile dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan bu sade yapıda nişin üzerini örten sivri kemerin kilit taşında altın yaldızla boyanmış bir çarkıfelek motifi işlenmiştir. Kemerin üstünde çeşmenin süslemeli kitabesi konumlandırılmıştır. Ayna taşı bezemesiz bırakılmış olan yapının teknesi harap haldedir (Foto 2.3.9b).

Çeşmenin sivri kemerinin üzerinde yer alan inşa kitabesi, dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.9c). Düz çizgilerle satırların birbirinden ayrıldığı ve yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabede kartuşlar arasında kalan boşluklar ortada âdeta içi süslemeli oval formda kemerli küçük bir kartuş ve yanlarda ikişer boşluk halinde düzenlenmiştir. Ortadaki küçük kartuş görünümlü oval boşluklar dört yapraklı sekiz dilimli penç motifleriyle bezenmiş, iki yaprağın kenarından da kıvrımlı bir dalda biri aşağı biri yukarı bakan çiçek motifi işlenmiştir. Yanlardaki küçük boşluklarda ve kartuş kenarlarında da aynı penç motifinin yarım halde bezendiği görülmektedir. Dördüncü satırda iki kartuş arasında kalan büyük oval boşlukta ise, çeşmenin inşa tarihi hakk edilmiştir. Bu yoğun süslemeli kitabede kartuş içlerinde de yaprak motiflerinin işlendiği görülmektedir. Kitabede son iki kartuş arasında kalan boşlukta yer alan dalgalı oval kartuş içinde çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır.

[191] Aynur, Karateke, **a.g.e.**, s. 102.

Kitabesi:

Mecma'ü'l-birr kerîmü'l-ahlâk

Menba'ü'l-cûd 'amîmü'l-ihsân

Sâhibü'l-hayr ol cemîlü'l-âsâr

Ya'nî hem-nâm-ı Habîbü'r-Rahmân

Kıldı bu çeşme-i sâfi icrâ

Ecrini Hak vire enhâr-ı cinân

Teşne-leb Hamdî didi târîhin

Çeşme-i mâ-i hayât oldu revân

Sene 1118

2.3.10 Hacı Halil Efendi Çeşmesi

Tarihi: H.1119 / M.1707-1708

Dili: Türkçe

Banisi: Hacı Halil Efendi

Yeri: Üsküdar

Kitabe şairleri: Fevzî, Nazîf

Eser, Üsküdar ilçesi Selami Ali Efendi Caddesi'nde, Toygar Hamza Camii'nin önünde yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.10a). H.1119 yılında inşası yapılan çeşmenin onarımı, üzerindeki kitabeye göre H.1260 yılında Çaşnigir Nâzenin Usta tarafından yaptırılmıştır. Çeşmenin restorasyonu hâlen devam etmektedir.

Çeşme, klasik üslupta mermer malzemeden inşa edilmiştir. Cephesi ince silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan yapıda nişin üzerini basık, ince, sivri bir kemer örtmektedir (Foto 2.3.10b). Çeşmede biri inşasına ait kemerin üstünde, diğeri onarımına ait nişin içinde iki kitabesi bulunmaktadır (Foto 2.3.10c). Çeşmenin kaş kemerle şekillendirilmiş olan ayna taşında aynı sokakta inşa edilmiş olan Şeyh Selami Ali Efendi Çeşmesi'nin kitabesindekine çok benzer şekilde işlenmiş göbek kısmında küçük ve yalın bir çarkıfeleğin yer aldığı birbirine geçmeli altı dilimden ibaret bir çarkıfelek motifi görülmektedir (Foto 2.3.10d). Yanlarda ise, C kıvrımlı süslemeler uzun ve yukarı doğru incelen bir selvi ağacını andırır şekilde

yapılmıştır. Ayna taşının her iki yanında birer tas koyma yuvası bulunmaktadır. Teknesi yok olmuş durumda olan eserde sol tarafta bir adet dinlenme sekisi mevcuttur. Çeşmenin kemerinin üzerinde yer alan inşa kitabesi birer beyit halinde dikdörtgen formda yanyana uçları kemerli üç kartuş olarak bir sıra halinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.10e). Hiçbir süsleme unsuru görülmeyen kitabede üçüncü ve son kartuşta çeşmenin inşa tarihi hakk edilmiştir.

İnşa kitabesi:

Habbezâ Hâcı Halîl-i ehl-i hayr
İtdi bu aynı hulûs ile binâ
Şâd ola rûh-ı Hüseyn ile Hasan
Nûş idince teşnegânan-ı safâ
Fevziyâ der lûlesi târîhini
İçer isen âb-ı hayvân işte mâ
1119

Çeşme nişinin içinde yer alan sülüs hatla yazılmış tamir kitabesi, beş satır halinde düzenlenmiş olup her bir satırda birer beyit hakk edilmiştir (Foto 2.3.10f). Bezemesiz bırakılmış ve kartuşlar halinde düzenlenmemiş olan olan kitabe sade bir mensur metin görünümündedir.

Tamir kitabesi:

Bânisi oldu mukaddem çeşmenin Hacı Halîl
Nice dem nûş eyledi atşân bu âb-ı Zemzem'i
Bir vakit oldu harâb ol kalmadı sudan eser
Hayr ile yâd olmuş iken olmadı çoktan beri
Çâşnigîr Usta yâd etmek içün ehl-i zemîn
Mehd-i ulyâ-yı 'adâlet eyledi ta'mîrini
Gel buyur iç oku bir Fâtiha üç İhlâs ile
Kılasın firdevs-i ulyâda münâsib meskeni
Söyledi ta'mîrine târîhini gâyet Nazîf
Kıldı zindan câri Nâzenîn Usta bu 'ayn-ı Zemzem'i
1260

"Çeşmenin tamir kitabesinin son mısraında "câri" kelimesinden önce bir "dendân" kelimesi okunmaktadır (bkz. https://www.ottomaninscriptions.com). Bu

kelime hattat hatası olarak yazılmış olmalıdır. Bu fazla kelimenin anlam ile hiçbir alakası olmadığı gibi, şiirin veznini bozmakta ve ebcede uymadığı görülmektedir. Şiirin farklı yerlerinde de imla hatası olduğu tespit edilmiştir."[192] denilmektedir. Ancak kitabede yazılı olan kelimede "d" harfi üzerinde nokta olduğu için kelime "zindan" olarak okunmalıdır. Bu durumda da kararmış zindan gibi olan bu yeri Nazenîn Usta'nın Zemzem'in aktığı bir pınar gibi yaptığı düşünülebilir[193]. Zira manzumede çeşmenin ne kadar harap olduğu belirtilmiştir.

2.3.11 Kaptan-ı Derya Hacı İbrahim Paşa Sebili

Tarihi : H.1120 / M.1708-1709
Dili: Türkçe
Banisi: Kaptan-ı Derya İbrahim Paşa
Yeri: Beyazıt / Fatih
Kitabe şairi: Ferdî

Eser, Fatih ilçesi, Beyazıt semtinde Besim Ömer Paşa Caddesiyle, Ümit Yaşar Doğanay Sokağın birleştiği köşede, Kaptan İbrahim Paşa Camii'nin yanında yer alan bir köşe sebilidir (Foto 2.3.11a). Hemen arkasında bir hazire bulunmaktadır.

Mermer malzemeden inşa edilmiş olan üzeri kubbeyle örtülü sebil, geniş bir saçağa sahiptir. Mukarnas başlıklı beş sütunun kemerlerle birbirine bağlandığı cephesinde altıgen geometrik bir düzenleme oluşturan dökme demirden şebekeli pencereleri bulunmaktadır. Sivri kemerlerin kilit taşlarında birer rozet yer alır. Kemerlerin içi palmet ve rumilerden oluşan bezemelerle, altı dilimli kubbeyi andıran bir süsleme ile hareketlendirilmiştir (Foto 2.3.11b). Ancak Şerife Tali makalesinde, Lale Devri özelliklerinin belirmeye başladığı üslubu ile önemli olduğunu söylediği bu yapıdaki kemerlerin içerisinde görülen kabartmaların balık pulu deseni olarak işlendiğinden söz eder.[194]

[192] http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=616&hid=651
[193] Bkz. Tuba Onat Çakıroğlu, "Klasik Türk Şiirinde "Dendan" Kelimesinin Kullanımı Üzerine", **Türk Bilig / Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 39, 2020, s. 147-156.
[194] Şerife Tali, "İstanbul Su Mimarisinde Eminönü Sebillerinin Yeri ve Önemi: İstanbul Suriçi Sebilleri", Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),

Sebilin mukarnaslı sütun başlıkları arasında yer alan mermer kitabesi, dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun, iki satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.11c, d, e, f, g). Altın yaldızla boyanmış olan on beyitlik kitabede, kartuşlar arasındaki boşluklarda çarkıfelek bezemesi görülmektedir (Foto 2.3.11h).

İnşa kitabesi:

Hacı İbrâhim Pâşa menba'-ı bahr-i kerem
Kapudân-ı 'asr-ı Sultan Ahmed-i behcet asîl
Şâh-ı vâlâ menkıbet Dârâ-yı İskender hadem
Padişâh-ı rub'-ı meskûn hâdim-i beyt-i Halîl
Adl ü insâf u zekâ vü rüşd-i zâtın fehm idüb
Âsaf-ı yektâ Ali Paşa'yı ittikde vekîl
Vakti endekte Nizâm'ül-mülk'ü mensî eyledi
Hüsn-i tedbîrinde Hak bu olamaz ana adîl
Kâbe-i maksûda ashâb-ı safâ sa'y eylesin
Çünkü oldur râh-ı Hakk'a istikâmetle vekîl
Âsaf-ı sânî çerağ-ı rûşen-i pâşa-yı gör
Lem'apâş ola İlâhî kevne tâ rûz-ı rahîl
Hayr-ı mahz idi vücûd-ı mahz-ı hayra sarf idüb
Fî-sebîlillâh su gibi mâlını itdi sebîl
Bu sebîl ü câmi ü hammâmı hayrât eyledi
Rûz-ı mahşerde vire Bârî Hudâ ecr-i cezîl
Zevrâk-ı ikbâli seyrân eyledikçe âlemi
Seyl-i bârân veş ola a'dâsının 'ömrü 'acîl
Ferdî-i şîrîn edâ târih-i itmâmın didi
Yabdı İbrâhim Pâşa 'ayn-ı Zemzem'dir sebîl
1120

2.3.12 Hacı Mehmed Ağa Çeşmesi

Tarihi: H.1120 / M.1708-1709

Erzurum, 2005, adlı çalışmanın bir bölümü olan Eminönü Sebillerinden alınarak yeniden değerlendirilmiştir.

Dili: Türkçe

Banisi: Valide Kethüdası Hacı Mehmed Ağa

Yeri: Süleymaniye / Fatih

Kitabe şairi: Şehdî

Eser, Fatih ilçesi, Süleymaniye'de, Siyavuş Paşa Sokağı'nda yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.12a). Bazı kaynaklarda "Valide Kethüdası Çeşmesi" olarak kaydedilmiştir.

Eski bir ahşap yapının altında yer alan ve günümüzde yan duvarları tamamen yok olmaya yüz tutmuş oldukça harap haldeki dikdörtgen gövdeli çeşmenin mukarnaslı kornişinin altında lotuslar arasına işlenmiş palmetlerle bezemeli bir bordür geçmektedir (Foto 2.3.12b). Bir sıra mukarnaslı dizinin üç yönden çevrelediği dikdörtgen gövdeli yapıda nişin üzerini örten dokuz dilimli tavus kuşu kuyruğu motifli yuvarlak kemerin iki yanında birer rozet yer alırken, kemer köşelikleri de bitkisel motiflerle bezenmiştir. Kemerin altından bir sıra mukarnaslı bir silme geçmektedir. Dalgalı bir kaş kemerin oluşturduğu ayna taşının tepeliği bir palmet ile taçlandırılmış olup, kemerin iç kısmı da iki selvi motifi ile süslenmiştir. Teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur.

Çeşmenin tavus kuşu kuyruğu motifli kemerinin üstünde yer alan inşa kitabesi, dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla dört sütun iki satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.12c). Yeşil zemine boyanmış olan ve oldukça yıpranmış görünen kitabenin kartuşlar arasında kalan boşlukları bezemesiz bırakılmıştır. Ancak kitabe, zikzak motifli kabartmalı bir çerçeve içine alınmıştır. Kitabede son kartuşta inşa tarihi okunmaktadır.

Kitabesi:

Kethüdâ-yı Vâlide Sultân kim
Ol durur hem nâm-ı fahr-i kâ'inât
Ya'nî el-Hâc Mehemmed-i pâk-dil
Bildi kim yokdur cihân içre sebât
Yaptırub bu çeşmeyi Allâh içün
Teşnegâna neş'e bahş oldu bu zât
Şehdiyâ bu hayr içün târihdir
Cûy bâr-ı çeşme-i 'ayn-ı hayât 1120

2.3.13 Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi ve Sebili

Tarihi: H.1121 / M.1709-1710

Dili: Türkçe

Banisi: Emetullah Gülnuş Valide Sultan

Yeri:Üsküdar

Kitabe şairi: Tâib

Üsküdar ilçesinde Yeni Valide Külliyesi'nin bir yapısı olan eser, Hâkimiyet-i Milliye Caddesi'nde, Yeni Cami önünde yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.13a). Külliyenin kuzeydoğu dış avlu duvarı üzerinde, hünkâr kapısının bitişiğinde, sebilin yanında yer almaktadır.

Çeşme, tamamı mermer malzemeden inşa edilmiş olup, XVIII. yüzyılın ilk yıllarında yapılmış olan çağdaşı birçok çeşmeden farklı üslubu ve oldukça yoğun güzel süslemeleriyle ön plana çıkan bir eserdir (Foto 2.3.13b). Dikdörtgen gövdeli çeşmenin rumi bezemelerle işlenmiş alınlığında üç adet palmet formunda tepelik yer almaktadır. Ortada yer alan tepelik ters görünümlü dokuz dilimli bir yelpaze motifi üzerinde taç şeklinde yükselmektedir. Bu gösterişli alınlık âdeta çeşmenin anıtsallığını vurgulamaktadır. Çeşme burmalı ince bir silme, bir sıra dendan ve bir sıra mukarnaslı silme ile çerçeve içine alınmıştır. İşlenmemiş hiçbir yeri olmayan, taş işçiliğinin en güzel örneklerinden sayabileceğimiz bu çeşmenin kitabesi çeşme nişini örten istiridye kabuğu şeklindeki kemerinin üzerinde yer alır. Etrafı bitkisel bezemelerle süslü kemerin her iki yanında birer rozet bulunmaktadır. Kemerin altından geçen bir sıra mukarnastan sonra oldukça süslemeli bir ayna taşı görülmektedir. İki parçaya ayrılmış görünümü veren ayna taşında üstte vazo içinde lale, gül ve karanfil çiçekleri görülmektedir. Altta ise, dalgalı kaş kemer motifi içinde bir rozet ve onun her iki yanında kıvrımlı asma dalları ve üzüm salkımları yer almaktadır. Ayna taşının iki yanında da üst üste üçer adet farklı türde meyve tabakları bulunmaktadır. Çeşmenin sade bir teknesi ve yanlarda dinlenme sekileri mevcuttur. İnşa kitabesinin her iki yanında bitkisel formlardan oluşan birer rozet yer almaktadır. Lâle Devri'nde gelişen süsleme özelliklerinin tamamının bir arada görüldüğü yapı bütün yüzeyini ince bir işçilikle dolduran taş süslemeleriyle dikkat

çekmektedir.[195] Batı etkisiyle Lale Devri'nde inşa edilmiş olan çeşmelerin birçoğunda görülen bu süslemelerin, bu devirden önce yapılmış olan çeşmede de karşımıza çıkması oldukça dikkat çekicidir.

Çeşmenin inşa kitabesi, çeşmenin üzerini örten istiridye kemerin hemen üstünde yer alır (Foto 2.3.13c). Dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla dört sütun, üç satır ve dördüncü satırda ortada son beyit şeklinde düzenlenmiş olan kitabe, talik hatla yazılmıştır. Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabenin kartuşlar arasındaki boşluklarında rumiler ve iki rumi arasında kademeli penç motifleri işlenmiştir. Dördüncü satırdaki son beyitin her iki yanında boş kalan kartuşlar da hatayiler ve rumilerden meydana gelen girift bir kompozisyonla bezenmiştir. Ayrıca kitabenin tarihi son iki kartuş içinde de hakk edilmiştir.

Kitabesi:

Mehd-i ulyâ devha-i gülşen-i sarây-ı saltanat
Mâder-i Sultan Ahmed Hân-ı Fâruk-ihtisâb
Yümn ile tarhefgen-i bünyâd olub bu çeşmeye
Eyledi dil-teşnegân-ı Üsküdar'ı neşve-yâb
Oldular gark-i zülâl-i çeşmesâr-ı mekremet
Can verirken bir içim su hasretinden şeyh ü şâb
Gelsün İskender içüb bulsun hayât-ı sermedî
Gezmesin zulmette var iken bu 'ayn-ı müstetâb
Âlem-i dünyâda bu ecrin mükâfâtı muhâl
İde Kevser ile cennette telâfi bu türâb
Derc idüb bir beyte Tâib iki tarîh-i latîf
Her gelen atşâna ver hazr eyleyüb sevk-i sevâb
Valide Sultan bünyâd itdi bu nev çeşmeyi 1121
Rûh-i pâk-i Mustafa aşkına gel iç âb-ı nâb 1121

Sebil, günümüzde Hâkimiyet-i Milliye Caddesi üzerinde, avlu duvarı hizasında, türbeyle çeşmenin arasında yer almaktadır (Foto 2.3.13d, e). Üzeri kubbe ile örtülü beş yüzlü sebilin geniş bir saçağı bulunmaktadır. Saçağın altında yer alan

[195] Tülay Sezgin Orman, "Yeni Valide Külliyesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XLIII, İstanbul, 2013, s. 433-435.

mukarnaslı silmeden sonra sebilin kitabesi görülmektedir. Mukarnas başlıklı altı mermer sütunun sivri kemerlerle birbirine bağlandığı cephesinde dörtgen bir düzenleme oluşturan dökme demirden şebekeli pencereleri bulunmaktadır. Kemerlerin kilit taşında birer rozet görülmektedir.

Sebilde saçağın altında bir şerit halinde bütün yapıyı dolanmakta olan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun beş satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.13f). Kitabede süsleme unsuru olarak kartuş içlerinde rumiler ile beş ve altı dilimli yalın penç motifleri ve yıldız pençler işlenmiştir. Son kartuşta inşa tarihi okunmaktadır.

Kitabesi:

Vâlide Sultân o sıddıka şemâil kim Hüdâ
Niçe hayrât-ı azîme onu mazhâr eyledi
Hayr ile nâm-ı şerîfi dehre oldu münteşir
Müşk ü 'anber gibi afâkı mu'attar eyledi
Hayr-ı câri ile virdi halkına tâze hayât
Üsküdarı pertev-i lutfu münevver eyledi
Bu zülâl-ı hoş-güvâra yapdırub bir selsebîl
Mü'minîne sanki bezl-i nehr-i sükker eyledi
Der Na'îmâ âbını nûş eyleyen târîhini
Valide Sultan sebîl-i mâ-i Kevser eyledi
1121

2.3.14 Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi

Tarihi: H.1122 / M.1710-1711
Dili: Türkçe ve Arapça
Banisi: Sadrazam Çorlulu Ali Paşa
Yeri: Mevlanakapı / Fatih
Kitabe şairleri: Fehmî, Halîm

Eser, Fatih ilçesi Çorlulu Ali Paşa Sokağı'nda yer alan bir meydan çeşmesidir (Foto 2.3.14a). Bu çeşmeye halk arasında "Yeni Çeşme" de denilmektedir.[196]

Çeşme kitabesine göre Hanife Hatun tarafından H.1320 tarihinde tamir ettirilmiş ancak zaman içerisinde oldukça yıpranmış ve bir dönem vandalizme maruz kalmış durumdayken 2016 yılında yapılan restorasyon çalışmasıyla temizlenerek aslına uygun haline getirilmiştir (Foto 2.3.14a, b, c, d). Klasik üslupta örme taş malzemeden inşa edilmiş olan ve cephesinde üç farklı kitabenin yer aldığı çeşmenin üzeri kubbe ile örtülü olup, geniş saçağı yok olmaya yüz tutmuş kalem işi süslemeleri ile göze çarpar. Çeşme nişinin üzerini örten sivri kemerin kilit taşında penç motifi işlenmiştir. Kemerin üstünde birbirinden farklı iki kitabe yer almaktadır. Nişin içinde de, klasik görünümden farklı olarak süslemeli kare formda bir kitabe konumlandırılmıştır. Dalgalı kaş kemerle şekillendirilen ayna taşı ortada bir gülbezek motifi ve yanlarda birer servi ağacı ile bezenmiştir. Çeşmenin klasik görünümlü sade bir teknesi ve yanlarda dinlenme sekileri mevcuttur.

Çeşmede ikisi kemerin üstünde, bir tanesi nişin içinde olmak üzere toplam üç kitabe yer almaktadır. Çeşmenin inşa kitabesi, çeşmenin üzerini örten kemerin üstünde sağ tarafta yer alır (Foto 2.3.14e). Dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun iki satır şeklinde düzenlenmiş olan kitabe, sülüs hatla yazılmıştır. Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabe bezemesiz bırakılmıştır. Çorlulu Ali Paşa'nın vefat tarihi H.1123 olduğuna ve şiirde merhum dendiğine göre, muhtemelen H.1320 senesinde çeşmeyi tamir ettiren Hanife Hatun ilk kitabeyi eski tarihle yeniden yazdırmış olmalıdır.[197]

İnşa kitabesi:

Sâhibü'l hayrât sadr-ı a'zam-ı esbak merhûm

Ve mağfur Çorlulu Ali Pâşa hazretleri

Sene 1122

Çeşmenin sivri kemerinin üstündeki tamir kitabesi, inşa kitabesinin sol yanında yer alır (Foto 2.3.14f). Dikdörtgen formda düz çizgili kartuşlarla iki sütun

[196] Egemen, **a.g.e.,** s. 132.

[197] http://www.ottomaninscriptions.com/information.aspx?ref=list&bid=1130&hid=4377

beş satır şeklinde düzenlenmiş olan kitabe, talik hatla yazılmıştır. Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabede hiçbir süsleme unsuru bulunmamaktadır. Kitabede son satırdaki iki kartuşta soldaki iki rakam sağdaki iki rakam hâlinde tamir tarihi okunmaktadır.

Tamir kitabesi:

Sadr-ı a'zam Çorlulu merhûm Ali Pâşa idi
Evvelâ bu çeşmeyi ihyâ iden merd-i bihîn
Evliyâ nâmıyla ma'rûf câmi inşâ iden
Hazret-i Tevfik Efendi sâkin-i huld-i berîn
İşte ol zât-ı şerîfin zevce-i pâkizesi
Menba'-ı himmet Hanife nâm hâtun-ı güzîn
Sonra işbu çeşmeyi tecdîd ü ihyâ eyledi
Mazhâr-ı ecri azîm itsün anı Rabb-ı mu'în
Bir su içtim Fehmî âmin ehvân olub târihine
Nâ'il-i Kevser ola ervâh-ı pâk-ı müslimîn 1320

Çeşmede nişin içinde yer alan kare formdaki süslemeli kitabede büyük bir madalyon içinde sülüs hat ile Besmele hakk edilmiştir (Foto 2.3.14g). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabede madalyon dışında kalan boşluklar bitkisel motiflerle bezenmiş ve altında kitabenin tamir tarihi Arap rakamlarıyla miladi olarak sol tarafta, çeşmenin tamir yazısı ise sağ tarafta Arap harfleriyle yazılmıştır. Madalyonun içinde sol tarafta da ketebe işlenmiştir.

Nişin içindeki kitabe:

Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Ta'mîr-i çeşme 1953

2.3.15 Hatice Sultan Çeşmesi

Tarihi: H.1123 / M.1711-1712
Dili: Türkçe
Banisi: Hatice Sultan
Yeri: Ayvansaray / Fatih
Kitabe şairi: Tâib

Eser, Fatih ilçesi Ayvansaray Caddesi üzerinde yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.15a). Aynı isimli bugün var olmayan sıbyan mektebi ve yıkılmış olan sebilin yanında inşa edilmiştir (Foto 2.3.15b, c). 1989 yılı Haliç sahil yolu çalışmaları sırasında onarılarak bugünkü görünümünü kazanmıştır.[198]

Klasik üsluptaki çeşme, mermer malzemeden inşa edilmiştir. Cephesi ince silmelerle çerçeve içine alınmış dikdörtgen gövdeli yapıda nişin üzerini basık sivri bir kemer örtmektedir. Kitabesi nişin üzerini örten kemerin altında iki bölüm hâlinde konumlandırılmıştır (Foto 2.3.15d). Kitabenin hemen altında dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış kaş kemer motifi görülmektedir. Çeşmenin ayna taşı kaş kemerle şekillendirilmiş olup, kemer köşeliklerinde birbirine doğru eğilmiş birer lale ve ortasında da bir gülbezek motifi görülmektedir. İki yanda da birer servi ağacı işlenmiştir. Çeşmenin klasik görünümlü dikdörtgen bir teknesi ve yanlarında birer dinlenme sekisi yer alır.

Çeşmenin dikdörtgen bir silme ile ikiye ayrılan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sırası kemer aynasında silmenin üstünde bir sırası silmenin altında olmak üzere üç satır halinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.15e, f). Lacivert zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabe, birinci satırda iki sütun, ikinci ve üçüncü satırda dört sütun olmak üzere birbirinden bağımsız toplam on kartuştan meydana gelmektedir. Kitabede hiçbir süsleme unsuru bulunmamaktadır. Kitabesinin boyası yok olmaya yüz tutmuş olan çeşmenin inşa tarihi son kartuşta okunmaktadır.

Kitabesi:

Bu çeşme-i dil-cû ile bu mekteb-i vâlâ
Gûyâ suyu pâkize nigîn-i güher oldu
Birisi revân bahş-ı cihândır biri ammâ
Şâdâb kün-i teşne-i feyz-i hüner oldu
Her birisi hakkâ ki açdı kânâ bol hayr
Şâyân-ı sitâyiş eser-i mu'teber oldu
Zâd-ı reh-i ukbâyı ider böyle müheyyâ

[198] Çiçek Akçıl Harmankaya, "Ayvansaray'da Üç Yapı: Hatice Sultan Sıbyan Mektebi, Sebil ve Çeşmesi", **Uluslararası İstanbul Tarihi Yarımada Sempozyumu 2013**, İstanbul, Türkiye, 2 - 05 Ekim 2013, s. 156.

Keyfiyyet-i ‘âlemden o kim bâ-haber oldu
Tâib didi târihini bu hayrı görenler
Allâh kabûl eyleye ‘âlî eser oldu
1123

2.3.16 Adile Sultan Çeşmesi (Hafız Abdülkerim Ağa Çeşmesi)

Tarihi: H.1123 / M.1711-1712
Dili: Türkçe ve Arapça
Banisi: Belli değil.
Yeri: Dudullu / Ümraniye
Kitabe şairi: Fevzî, Kalender

Eser, Ümraniye ilçesi Kısıklı-Alemdağ arası Eski Ankara yolu üzerinde Yukarı Dudullu’da meydanda yer alan namazgâhlı bir çeşmedir (Foto 2.3.16a). Hatice Aynur ve Hakan Karateke “Hafız Abdülkerim Ağa Çeşmesi**”** olarak kaydettikleri çeşmeyi ilk yaptıranın adının bilinmediğini söylemektedir. Tamirleri Hafız Abdülkerim Ağa, Şevkinihal Usta ve Adile Sultan tarafından yaptırılmıştır. İlk yapımı H.1123 olan çeşme H.1214 ve H. 1275 yıllarında tamir edilmiştir. Daha sonra çeşmeyi yepyeni ve son devrin özelliklerini yansıtan bir çeşme haline getirecek tamiri ise, H.1304 yılında Adile Sultan tarafından yaptırılmıştır.[199] Ancak *Ümraniye Tarihi I* adlı kitapta “Çeşme ilk önce H.1122 (M.1710) tarihinde ve Sultan III. Ahmed (1703-1730) devrinde yaptırılmıştır. 1710 tarihli kitabede “düştü yek-fikre de tayi’ ruham-ı berrak” mısraı vardır. Çeşme ilk yapımdan sonra H.1214 (M.1799) tarihinde Enderunî Hafız Abdülkerim Ağa tarafından ikinci defa yaptırılmıştır. Buna dair iki mısralı kitabede şunlar yazılıdır:
Sâhibü’l-hayrât ve’l-hasenât Enderun-ı
Hümâyun’dan çıkma Hâfız Abdülkerim Ağa
demektedir.[200]

[199]Aynur, Karateke, **a.g.e.,** s. 121.
[200]Ayhan Yüksel, Davut Erkan, **Kuruluştan Cumhuriyet’e Ümraniye Tarihi I**, Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları-54, İstanbul, 2018, s. 203.

Çeşme, mermer malzemeden inşa edilmiş dört cepheli, dikdörtgen gövdeli bir yapıdır. Çeşmenin saçağının üstünde birçok çeşmeden farklı olarak dalgalı bir alınlık yer alır (Foto 2.3.16b). Egemen'de yer alan eski fotoğraflarda alınlığın iki başında bugün varolmayan oymalı birer saksı görülmektedir (Foto 2.3.16c). Alınlığın ortasında ise, oval bir madalyon içinde yeşil zemin üzerine altın yaldızla ve süslemesiz olarak, istifli sülüs hatla Enbiya Suresi'nin 30. ayeti hakk edilmiştir (Foto 2.3.16d). Saçağın hemen altında çeşmenin beş satırlık tamir kitabesi yer alır (Foto 2.3.16e). Yeşil zemin üzerine, iki sütun beş satır şeklinde düzenlenmiş olan kitabe talik hatla yazılmıştır. İki yanında oluklu sütunların çevrelediği çeşme nişinde yelpaze formunda bir süsleme ve onun altında da vazo içinde hayat ağacını andıran bir kabartma görülmektedir. Çeşmenin dikdörtgen planlı bir teknesi mevcuttur. Kitabede son kartuşta tamir tarihi okunmaktadır.

Alınlıktaki kitabe:

*Ve min'el mâ-i külle şey'in ha*yy

Birçok çeşmede karşımıza çıkan ayet burada da yine "cealna" kelimesi eksik olarak yazılmıştır.

Tamir kitabesi:

Aliyye-şan ismet menkıbet Âdile Sultan kim
Elinden câri her sûyu su gibi ihsân-ı bi-pâyan
Şehîd-i Kerbelâ aşkında dil-cû çeşme yapdırdı
Nazîrin görmemiştir böyle yerde dîde-i devrân
Dahi zîr-i zemînden yeryüzüne eyledi câri
Bu âb-ı hoş-güvârı nûş ide insân ile hayvân
Meram bu âb içen âbdest alan bir Fatiha okusun
Revân-ı Hazret-i Mahmud Han'ı eylesün şâdan
Kalender çıkdılar üçler didiler yaz bu tarihi
Revân bir çeşme yapdı Hakk yolunda Âdile Sultan
1304

Caddeye bakan alınlıklı gösterişli çeşmenin aslında ilk olarak H.1123 tarihinde inşa ve tamir edildiğini yan cephesinde eskiden mevcut olduğunu düşünebileceğimiz eski bir çeşmenin üç bölüm halindeki kitabelerinden anlıyoruz (Foto 2.3.16f).

Çeşme ortadaki kitabeye göre ilk inşasından sonra H.1214 tarihinde Hafız Abdülkerim Ağa tarafından ikinci defa yaptırılmıştır**.** Son olarak da en üstte yazılı kitabeye göre çeşme, H.1275 tarihinde Şevkinihal Usta tarafından tekrar yenilenmiştir (Foto 2.3.16g).

Duvara yerleştirilmiş haldeki taşın üzerinde yer alan ilk kitabe ortada sivri kemerli küçük bir kartuş içinde iki kelimelik bir giriş cümlesi ile başlayıp devamında kenarları kemerli kartuşlarla iki sütun üç satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır. Tarihin hakk edildiği kartuş ise, manzumenin hemen altında ortada ayrıca okunmaktadır (Foto 2.3.16g).

Yâ Mu'în
Gâzî Hân Mahmûd işbu çeşme-i dîrîneyi
Gördü akmaz emr idüb tecdîd-i bünyâd eyledi
Kesilüb sonra Dudullu halkı teşne-dil iken
Gencdâr Usta yine onları dil-şâd eyledi
Söyledi Fevzî kulu cevher gibi târihîni
Şevk-i Nihal Usta nev çesmesin âbâd eyledi
Sene 1275

Dikdörtgen formda kenarları kemerli kartuşlarla iki sütun tek satır olarak talik hatla yazılmış olan ikinci kitabe (Foto 2.3.16h):

Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât Enderûn-ı
Hümâyun'dan çıkma Hafız Abdülkerim Ağa
Sene 1214

Çeşmenin en altta yer alan dikdörtgen formda kenarları kemerli tek bir kartuş içinde talik hatla yazılmış olan kitabesi (Foto 2.3.16i):

Düşdü yek-fikre de târîh rûham-ı berrak
1123

Çeşmenin arka yüzündeki mihraptan namazgâh bölümü olduğu anlaşılan düzlükte[201] taş duvara işlenmiş olan bir kitabe yer almaktadır (Foto 2.3.16j, k). "Zekeriyya Meryem'in bulunduğu mihrâba her girdiğinde,.." manasında Al-i İmran Suresi 37. ayetinden bir cümle "*Külle mâ dehale aleyhâ Zekeriyye'l-mihrâb*" yazılıdır.[202]

2.3.17 Tersane Emini Rakım Mehmed Paşa Çeşmesi

Tarihi: H.1128 / M.1715-1716
Dili: Türkçe
Banisi: Tersane Emini Rakım Mehmed Paşa
Yeri: Rumelihisarı / Sarıyer
Kitabe şairi: -

Eser, Sarıyer ilçesi Rumelihisarı'nda Hisar Caddesi ile Arpacı Çeşmesi Sokağın kesiştiği köşede, Ali Pertek Camii önünde yer alan üç cepheli bir köşe çeşmesidir (Foto 2.3.17a). Tersane Emini Rakım Mehmed Paşa babası Defterdar Bozoklu Yoz İbrahim Efendi'nin ruhu için hayrat olarak yaptırmıştır.[203] Bu yüzden çeşme bazı kaynaklarda "İbrahim Efendi Çeşmesi" olarak geçmektedir.

Çeşme, klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Bu köşeli üç kanatlı çeşmenin üzeri geniş bir saçakla örtülmüştür. Ön cephe silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olup sütuncelerle dışa taşırılmıştır. Çeşme nişini örten sivri kemerin kilit taşında bir gülçe motifi işlenmiştir. Kemerin hemen üzerinde çeşmenin mermer malzemeden inşa kitabesi yer alır. Nişin içinde yer alan mermer ayna taşı eski fotoğraflarda kaş kemer motifi ile şekillendirilmiş olup, ortasında bir gülbezek motifi ile bezenmiştir. Üzerinde de tek satır halinde muhtemel bir kitabe hakk edilmiştir (Foto 2.3.17b). Ancak yapılan restorasyon çalışmasıyla yerine sade, kitabesiz mermer bir ayna taşı yerleştirilmiştir. Çeşmenin sade bir teknesi ve

[201] Semavi Eyice, "Âdile Sultan Namazgâhı", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C: I, İstanbul, 1993, s. 83.
[202] Yüksel, Erkan, **a.g.e.,** s. 203.

[203] Engin Özdeniz, **İstanbul'daki Kaptan-ı Derya Çeşmeleri ve Sebilleri**, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul, 1995, s. 433.

yanlarda dinlenme sekileri mevcuttur. Ayrıca teknenin yan duvarına gömülü vaziyette üç adet süslemesiz mermer çeşmecik bulunmaktadır (Foto 2.3.17c).

Çeşmenin sivri kemerinin üzerinde yer alan inşa kitabesi, ajur tekniğini andıran noktalardan meydana gelen altıgen bezemelerin oluşturduğu bir çerçeve içine alınmıştır (Foto 2.3.17d). Dikdörtgen formda uçları kemerli, dalgalı bir kartuş içinde tek satır halinde düzenlenmiş olan kitabe, sülüs hatla yazılmıştır. İnşa tarihi kitabe metninin hemen altında hakk edilmiştir. Kartuş köşelerinde sümbül benzeri yapraklı bir çiçek dalının süslediği bezemelerin görüldüğü kitabe altın yaldızla boyanmıştır.
Kitabesi:
Hemçü Zemzem nûş kıl mâ 'ayn-ı İbrâhim'den
Sene 1128

2.3.18 Hacı Mustafa Ağa Çeşmesi

Tarihi : H.1130 / M.1717-1718
Dili: Türkçe
Banisi: Altıncızade Hacı Mustafa Ağa
Yeri: Eyüp Sultan
Kitabe şairi: -

Eser, Eyüp Sultan ilçesi, Düğmeciler Mahallesi, Karasüleyman Tekke Sokağı'nın ilerisinde Gözdağı Sokağı'nda yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.18a). Bazı kaynaklarda "Çırçır Çeşmesi" ismiyle de anılmaktadır.

Dikdörtgen gövdeli kesme taş malzemeden inşa edilmiş olan çeşme oldukça sade cepheli küçük bir yapıdır. Merkezinde önceden görülen ince bir sivri kemer formundaki süsleme, birçok çeşmede gördüğümüzden farklı olarak çeşmenin nişini örten bir elemanı değildir ve yapılan restorasyon çalışması sonrası günümüzde yuvarlak bir kemere dönüşmüştür. Kemerin alt kısmında kalan mermer ayna taşının üzerinde çeşmenin tek satırlık inşa kitabesi yer alır. Mermer malzemeden yapılmış olan teknenin ön cephesinde kaş kemer motifli ayna taşını andıran bir süsleme mevcuttur (Foto 2.3.18b).

Çeşmenin ayna taşının üstünde konumlandırılmış inşa kitabesi dikdörtgen formda düz çizgili bir kartuş içinde tek satır halinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.18c). Üzerinde hiçbir süsleme unsuruna yer verilmeyen ve eski fotoğraflarında yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabe günümüzde renksiz bırakılmıştır. Çeşmenin inşa tarihi kitabede okunmaktadır.

Kitabenin okunuşu:

Sâhibü'l-hayrât Altûncu-zâde el-Hâc Mustafa Ağa

1130

2.3.19 III. Ahmed Kütüphane Çeşmesi

Tarihi: H.1131 / M.1718-1719

Dili: Türkçe ve Arapça

Banisi: Sultan III. Ahmed

Yeri: Topkapı Sarayı / Fatih

Kitabe şairi: Erzurumlu Lebib Mahmud Efendi

Eser, Fatih ilçesi Sultanahmet'te Topkapı Sarayı'nın üçüncü avlusunda, III. Ahmed Kütüphanesi'nin önünde yer almaktadır (Foto 2.3.19a). *İstanbul Tarihî Çeşmeler Külliyatı*'nın 1.cildinde çeşme II. Mahmud adıyla kaydedilmiştir.

Birbirine sırt sırta vermiş iki farklı çeşmeden meydana gelen eser mermer malzemeden inşa edilmiştir. Avluya bakan cephesinde rumi ve palmetlerle bezemeli üçgen şeklinde bir taç ve mihrap şeklinde içi mukarnas dişleriyle doldurulmuş sivri bir kemeri andıran düzenlemeye sahip esas çeşme, rumi, palmet, lotus, vazo içerisinde çiçekler ve zikzaklarla bezenmiş yoğun ve renkli süslemeleriyle dikkati çeker (Foto 2.3.19b). Eserde kullanılan bezeme ögeleri klasik dönem ögeleri olup farklı bir kompozisyonla karşımıza çıkmaktadır.[204]

Çeşmenin üzerinde üçgen şeklinde girift bezemeli, kenarları dilimli bir taç vardır. Altın yaldızla boyanmış rumi ve palmet motiflerin işlendiği bu bezemede boşluklarda kırmızı ve mavi rengin kullanıldığı görülmektedir. Tacın sonlandığı tepe

[204] Fazilet Koçyiğit, "Lale Devri Çeşmelerinin Karakteristik Özellikleri", **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl:7, Sayı:16, Nisan 2014, s. 296.

kısmında adeta bir narı andıran bir madalyon ve içinde de bir çiçek motifi vardır. Bu üçgen alınlığın hemen altında çeşmenin inşa kitabesi yerleştirilmiştir. Üç kısımdan oluşan eserin orta bölümünde yer alan çeşmenin etrafı üç taraftan içiçe geçmiş silmelerle çerçeve içine alınmıştır. Dıştan içe doğru ilk üç sırada farklı motiflerle bezenmiş olan silmeler altın yaldızla boyanmıştır. Ancak sonraki silmeler oldukça sade görünümlüdür. Bu silmelerin devamı olarak iki yanda bezemesiz sütunceler bulunmaktadır. Bu silmeler ve sütuncelerin oluşturduğu çerçevede görülen çeşmenin niş bölümü âdeta bir cami mihrabını andırır şekilde mukarnaslı bir düzenleme halinde inşa edilmiştir. Bu mukarnaslı kısmın her iki köşesinde mavi zemin üzerine altın yaldızla boyanmış bitkisel motifler ve orta kısımda ise mavi ve kırmızı zemin üzerine altın yaldızla boyanmış çiçek motifleri görülmektedir. Nişin hemen altında mukarnaslı bir dizi geçmektedir.

Çeşme nişinin alt kısmına dikdörtgen formda yapılmış ayna taşının üst kısmı Bursa kemerle sonlandırılmıştır. Kemer köşelikleri mavi renge boyanmıştır. Ayna taşı kırmızı renk üzerinde altın yaldızla boyanmış vazo içinde yapraklı dallar üzerinde karanfil çiçekleriyle süslenmiştir. Çeşmenin yuvarlak, dilimli bir teknesi mevcuttur.

Üç bölümden oluşan yapının orta bölümünde yer alan ana çeşmenin iki yanında birer küçük çeşmecik yer alır. Altın yaldız, kırmızı ve mavi renklerin hâkim olduğu bu küçük çeşmelerde sivri kemerlerin içi rumilerle süslenmiştir. Kemerin hemen altında bir sıra mukarnas geçmektedir. Tamamen kırmızı renge boyanmış olan niş bölümünde altın yaldıza boyanmış birbirine eğilen iki lale motifi görülmektedir. Çeşmenin mermer yalakları yine mukarnaslı bir görünüme sahip olup, üzerinde ortasında küçük bir penç motifi işlenmiştir.

Çeşmede tacın alt kısmında konumlandırılmış olan mermer kitabeye göre; çeşme Sultan III. Ahmed tarafından inşa ettirilmiştir (Foto 2.3.19c). Kitabe dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki satır dört sütun şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır. Mavi zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabede, kartuşlar arası boşluklar uçları yapraklı sekiz dilimli penç motifleriyle bezenmiştir. Kitabenin kenar kısımlarında ise, üç yapraklı enginar motifi kullanılmıştır. Çeşmenin inşa tarihi son kartuşun içinde hakk edilmiştir.

Kitabesi:

Sordum ol âb-ı latîfi çeşmeden
Hal-i dille didi kim Hân Ahmed'in
Hayrıyım hem ecriyim mahşerde Hakk
Ecrin i'tâ eyleye ol emcedin
'Ayn-ı 'ibretle nazar kıl ey Lebîb
Bâ'is-i gufrânına ol erşedin
Eyle bu târihi beş vaktine zamm
Abdest al sünnetiyle Ahmed'in 1131

Çeşmenin kütüphaneye bakan arka tarafında, kütüphane merdivenlerinin üst kısmına inşa edilmiş ön cephedeki yapıya bağımlı küçük bir çeşme daha vardır (Foto 2.3.19d). Çeşmenin üst kısmında yer alan taç, oniki dilimli bir kubbeyi andırır. Tacın tepesinde altın yaldızla boyanmış bir alem yer alır. Tacın hemen altında yer alan saçağın alınlığında bitkisel bezemeler ve onun da altında mukarnaslı bir dizi görülmektedir. İki yanında ince sütuncelerin sınırlandırdığı dikdörtgen gövdeli çeşmenin etrafı içiçe geçen üç sıra silme ile çerçeve içine alınmıştır. Çeşme nişinin üzeri dokuz dilimli bir tavus kuşu kuyruğu şeklinde bir kemerle örtülmüştür. Kemer köşelikleri birbirine eğilmiş lale motifleriyle bezenmiştir. Çeşmenin önceden farklı bir şekilde nişin üzerindeki tavus kuşu kuyruğu motifinin ortasında görülen musluğu günümüzde kapatılmıştır. Çeşmede ayna taşı bulunmamaktadır. Ancak nişin içerisinde sağ ve sol tarafta iki adet küçük suluğa benzer mimari eleman yer alır. Onun hemen altında da ikisini ortalar şekilde yerleştirilmiş olan âdeta bir tabureyi andırır mermer bir kaide göze çarpar. Çeşmenin önünde on bir dilimli yuvarlak, sığ bir tekne bulunmaktadır. Nişin üzerini örten tavus kuşu kuyruğu şeklindeki kemerin hemen üstünde; altın yaldızla boyanmış dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla bir satır iki sütun halinde düzenlenmiş ve talik hatla yazılmış İsra Suresi 82. ayete atıfta bulunularak tarih düşürmek için "İçinde şifa ve rahmet vardır" ayetinin olduğu söylenen Arapça bir kitabe yer almaktadır (Foto 2.3.19e).

Kitabesi:

Hasbüke tâ'rihen limâ şifâun ve rahme.[205]

[205] Meali: Âlemlere şifa ve rahmet olman sana (övünç) olarak yeter.

2.3.20 Şehremini Çeşmesi (İnadiye Baba Çeşmesi)

Tarihi: H.1132 / M.1719-1720

Dili: Türkçe

Banisi: Belli değil.

Yeri: Şehremini / Fatih

Kitabe şairi: Vâhid

Eser, Fatih ilçesi Şehremini'de, Günaydın Sokağı'nda, İnadiye Baba Türbesi'nin önünde yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.20a). Bu sebepten "İnadiye Baba Çeşmesi" adıyla da anılan yapı, http://www.ottomaninscriptions.com sayfasında "Şehremini'ndeki Çeşme", Egemen'de ise "Günaydın Sokağı'ndaki Çeşme" adıyla H.1142 inşa tarihiyle kaydedilmiştir. Eski fotoğraflarından da görüleceği gibi çeşmenin üzeri ve yan duvarları yeşil bir sıva ile örtülü iken yakın tarihte yapılan restorasyon çalışması ile çeşme ve duvarın yüzü temizlenmiş ve çeşmenin üzerinde var olan süslemeler de görünür hâle gelmiştir (Foto 2.3.20b, c).

Klasik üslupta oldukça sade inşa edilmiş olan çeşme su deposunun doğu cephesine yerleştirilmiştir. Dikdörtgen gövdeli kesme taş malzemeden yapılmış olan eserin eski fotoğraflarında görülen geniş saçağı ve altından geçen bordür bugün yerinde değildir. Etrafı silmelerle çerçeve içine alınan dikdörtgen gövdeli yapıda nişin üzerini örten sivri kemerin her iki yanında birer gülbezek motifi, kemerin kilit taşında on iki dilimli yalın bir penç motifi görülmektedir. Kemer köşeliklerinde de birer gülçe motifi işlenmiştir. Çeşme nişinin içerisinde bugün kaldırım hizasında olan ayna taşı sade bir çerçeveden ibaret olup geçmişten kalan bir iz görünümündedir. Eski fotoğraflarda göremediğimiz tas yuvaları, yapılan restorasyon çalışmasıyla nişin içinde ayna taşının üzerindeki yerlerini almıştır. Çeşmenin eski fotoğraflarda yıpranmış da olsa kısmen görebildiğimiz teknesi ve dinlenme sekileri günümüzde yerinde değildir (Foto 2.3.20d).

Çeşmenin sivri kemerinin üzerinde konumlandırılmış olan inşa kitabesi, dikdörtgen formda düz çizgili kartuşlarla iki sütun üç satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.20e). Eski fotoğraflarında yeşil zemin üzerine

altın yaldızla boyanmış olan ve bugünkü temizlenmiş haliyle beyaz bir zemin üzerindeki bezemesiz bırakılmış sade kitabenin inşa tarihi kitabe metninin altında ortada küçük bir kartuş içinde hakk edilmiştir.

Kitabesi:

Bir ehl-i hayr itdi binâ bu çeşmeyi ihlâs ile
Rûh-ı Resûlullâh içün sallû 'aleyhi bi'l-kemâl
Rûh-ı şerîfine onun, evlâdına, ashâbına
Dâ'im mesûbâtın ide îsâl o Hayy-ı bi-zevâl
Târihin 'atşâna Vâhid imâ ile der lûlesi
Gel iç Resûl-i Mustafâ rûhu içün sâfî zülâl
1132

2.3.21 Damad İbrahim Paşa Çeşmesi (Orta Çeşme)

Tarihi: H.1132 / M.1719-1720
Dili: Türkçe
Banisi: Kanuni Sultan Süleyman
Yeri: Fatih
Kitabe şairi: Şâkir

Eser, Fatih ilçesi, İskender Paşa Mahallesi, Aile Sokağı ile Karakadı Sokağın birleştiği köşede yer alan namazgâhlı bir çeşmedir (Foto 2.3.21a, b). Ahmediye Camii'nin (Orta Camii) karşısındadır. Çeşmenin "Orta Çeşme" adını almasının nedeni, Yeniçerilerin Yeni Odaları'nın ortasında Tekke Meydanı denilen meydanda bulunmasındandır. Üzerindeki kitabeye göre Kanuni Sultan Süleyman tarafından inşa ettirilmiş olan çeşme, Veziriazam İbrahim Paşa tarafından ihya edilmiştir. Aynur ve Karateke kitabelerin sol üst köşesinde Hattat (Mustafa) Rakım imzalı II. Mahmud tuğrası olduğundan söz etse de, araştırmamız esnasında kitabe üzerinde böyle bir tespitte bulunmadık.

Kesme taşla kaplanmış bir su deposunun kuzey cephesine yerleştirilmiş olan yapının kuzey ve doğu cephelerine ikişer çeşme konumlandırılmıştır. Kuzey cephede yer alan çeşmeler, aynı süsleme özelliklerini göstermektedir. Çeşmelerin saçağının

hemen altında ortada birer gülbezek motifi işlenmiştir. Dikdörtgen gövdeli çeşmelerin etrafı bir sıra sade silme ve bir sıra zikzak motifli silme ile çerçeve içine alınmıştır. Bu silmelerden sonra, çeşmenin etrafını üç taraftan içine alan girift bitkisel motiflerle bezenmiş kalın bir bordür geçmektedir. Üst tarafta bordürün hemen altında kitabeler konumlandırılmıştır. Çeşme nişinin üzerini on üç dilimli tavus kuşu kuyruğu şeklinde bir kemer örtmektedir. Kemer köşelikleri girift bir kompozisyon oluşturan rumilerle bezenmiştir. Çeşme nişinin alt kısmına dikdörtgen bir çerçeve içerisinde iki adet simetrik ayna taşı yerleştirilmiştir. Üç dilimli dalgalı kaş kemerle şekillendirilmiş olan ayna taşlarının üzerinde birer adet gülbezek motifi işlenmiştir. Her iki çeşmenin de önünde tekne ve dinlenme sekileri mevcuttur.

Çeşmenin doğu cephesi tamamen kesme taşla örülmüştür (Foto 2.3.21c). Yanlardaki yığma taş ayaklar üzerine oturtulmuş olan düzgün kesme taşlardan oluşan yuvarlak kemerler nişin üzerini örtmektedir. Dikdörtgen gövdeli yok olmuş olduğu tahmin edilen bu çeşmelerin ayna taşları ve tekneleri günümüze ulaşmamıştır. Oldukça sade yapılmış olan bu çeşmelerde kuzey cephedekilere nazaran hiçbir süsleme unsuru görülmemektedir. Doğu ve kuzey cephelerinde iki farklı üslubu yansıtan bu yapıda, doğu cephesi keşme taş malzemeden inşa edilmiş olan sade görünümüyle klasik Osmanlı dönemini yansıtırken; kuzey cephesi mermer malzemeden inşası, tavus kuşu kuyruğu kemeri ve yoğun bezemeleriyle Barok dönem etkilerini yansıtmaktadır.

Eserin mermer tamir kitabeleri tavus kuşu kuyruğu motifli kemerlerin üzerinde yer almaktadır (Foto 2.3.21d, e). Çeşmelerin üzerine konumlandırılmış ve birbirinin devamı olan her iki kitabe de dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun üç satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır. Mavi zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabede kartuşlar arasında kalan boşluklar kademeli penç motifleriyle bezenmiştir. Aynı süslemeler kartuş kenarlarındaki boşluklarda yarım halde işlenmiştir. Kartuş içlerinde ise, irili ufaklı altı dilimli yalın pençler, yıldız şeklinde penç motifleri ve iki rumi arasında altı dilimli yalın pençler görülmektedir. Çeşmenin kuzey cephesinde yer alan altı beyitlik kitabenin devamı

muhtemelen diğer cephede devam etmekteydi. Kitabe metni Şâkir Divanı'ndan tamamlanmıştır.[206]

Kitabesi:

Cenâb-ı zıll-ı Hak Sultan Ahmed Hân-ı Gazi kim
Odur şimdi serîr-i saltanatta husrev-i yektâ
O hâkân-ı kerîmü'ş-şânın ecdâd-ı 'izâmından
'Azîmü'l-menkıbe Sultan Süleymân Hân-ı 'adl-ârâ
Guzât-ı dîni reyyân-ı zülâl-ı lutf idüb gerçi
Binâ kılmışdı bunda çeşmesâr-ı bî-bedel ammâ

Velîkin zîb u zîverden olub 'âri vü âzâde
Nazarda sâde-rû bir hûb-ı sengîn-dil idi güyâ
Süleymân-ı zamânın âsaf u dâmâd-ı zi-şânı
Vezîr-i a'zam İbrâhim Paşa-yı kerem-pîrâ
Görünce fırka-i Bektâşiyan'ın cümle ebvâbın
Müzeyyen oldugun envâ'-ı arâyişle ser-tâ-pâ

Rızâ göstermeyüb tab'-ı kerem-mu'tâd-ı pür-cûdu
Hemân tecdîd ü ta'mîrine emrin eyledi icrâ
Zer ü sîmîn akıtdı su yerine fî sebîlillâh
Zülâl-i birr ü ihsân-ile kıldı 'âlemi irvâ
İlâhî rahmeti efzûn olub Sultan Süleymân'ın
Ola şevketle Sultan Ahmed-i 'âdil serîr-ârâ/
Şehenşâh-ı cihân-ile vezîr-i a'zamı yâ Rab
Mukîm et burc-ı devlette hemîşe mihr ü meh-âsâ
İki târîh idüb güncîde bir beyt-i dil-âvîze/
Bu üslûb üzre kilk-i tab'-ı pâkim eyledi imlâ
Eden ihyâ yeniden çeşmesin Sultan Süleymân'ın
Mü'eyyed âsaf İbrâhîm Pâşâ'dır için sıhhâ

[206] Samsakçı, Karavelioğlu, **a.g.e.,** s. 126.

2.3.22 Damad İbrahim Paşa Çeşmesi ve Sebili

Tarihi:H.1132 / M.1719-1720

Dili:Türkçe

Banisi: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa

Yeri:Şehzadebaşı / Fatih

Kitabe şairi: Râşid Mehmed Efendi, Osmanzâde Ahmed Tâib, Seyyid Vehbî, Reşîd

Hattatı: Veliyüddîn Efendi

Eser, Fatih ilçesi, Şehzadebaşı semtinde, Şehzadebaşı ve Dede Efendi Caddelerinin birleştiği köşede yer alır. Şehzade Camii'nin karşısında yer alan eser; Damad İbrahim Paşa tarafından yaptırılmış olan cami, medrese, kütüphane, çarşı, sebil ve çeşmeden oluşan külliyenin yapılarındandır (Foto 2.3.22a, b).

Çeşme, klasik üslupta mermer malzemeden yapılmış sebilli bir çeşmedir. Dikdörtgen gövdeli çeşmenin geniş bir saçağı vardır. Yanlarda birer burmalı sütunce ile sınırlandırılmış olan yapıda saçağın altından palmet motifleriyle bezenmiş bir bordür geçer. Çeşmenin etrafı ince silmeler ile çerçeve içine alınmıştır. Çeşme nişinin üzerini örten klasik üsluptaki kırmızı ve beyaz taş almaşıklığı ile örülmüş sivri kemerin kilit taşında ve kemer köşeliklerinde birer gülbezek motifi işlenmiştir (Foto 2.3.22c). Çeşmenin inşa kitabesi, bu kemerin hemen üstüne yerleştirilmiştir (Foto 2.3.22d). Kemer aynasında rumilerden meydana gelen girift bir bezeme görülmektedir. Bu bezemenin altında ise ikinci bir kitabe yer alır (Foto 2.3.22e). Çeşme nişinin alt kısmına yerleştirilmiş olan ve günümüzde yarı yarıya yol seviyesinin altında kalmış durumda bulunan ayna taşını şekillendiren dalgalı kaş kemer motifinin ortasındaki gülbezek motifi etrafında lale ve karanfil motifleriyle bezenmiş, kemer köşelikleri de birbirine doğru eğilmiş yapraklı dallar üzerinde lalelerle süslenmiştir. Teknesi ve dinlenme sekileri de tamamen yol seviyesinin altında kalmıştır.

Çeşmenin iki renkli sivri kemerinin hemen üstünde konumlandırılmış olan inşa kitabesi, dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla üç satır ve ilk iki sırada üç sütun, son sırada ise dört sütun şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.22d). Kartuş içlerinde kıvrık dal ve çiçek motifleriyle, karanfiller ve yalın

pençler işlenmiş, ancak kartuşlar arasındaki boşluklar bezemesiz bırakılmıştır. Kitabe metninin son satırında ilk kartuşta çeşmenin inşa tarihi, son kartuşta ise, hattat Veliyüddîn Efendi'nin imzası bulunmaktadır.

Kemerin üstündeki inşa kitabesi:

Hıdîv-i heft kişver yâ'ni Ahmed Hân'ı Gâzi kim
Mü'eyyeddir umûr-ı saltanatta savb-ı Mevlâ'dan
Husûsâ sadr-ı a'zam edeli dâmâd-ı zî-şânın
Bulub râhat cihân aldı du'â a'lâ vü ednâdan
O düstûr-ı güzîni vasfa hâcet yok hüveydâdır
Halâs u sıdkı bu mevkî'de işbu 'aynı icrâdan
Fî sene 1132
Zebân-ı lûlesi der teşneye târih içün Râşid
Su iç bu çeşme-i Dâmâd İbrâhim Pâşa'dan
Ketebehu Veliyyüddîn gufire leh
1132

Çeşmede nişin içinde birbirine girift geçmeler yapan rumilerle bezenmiş kemer aynasının altında ikinci bir kitabe yer alır (Foto 2.3.22e). Dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun sekiz satır şeklinde düzenlenmiş olan kitabe, talik hatla yazılmıştır. Kitabede kartuşlar arasında kalan boşluklarda üstteki kitabede olduğu gibi birbirinden farklı süslemeler dikkati çeker. Ortadaki boşlukta ilk ve son sırada yarım halde işlenmiş olan yalın penç motifi üçüncü ve yedinci boşlukta tam olarak işlenmiştir. İkinci boşluk yapraklı bir dal üzerinde penç motifi ile bezenmiştir. Sekizinci boşlukta lale motifi görülmektedir. Dördüncü ve altıncı boşluklar yıldız şeklinde pençlerle bezenmiştir. Ortadaki beşinci boşlukta ise, Mühr-ü Süleyman motifi göze çarpmaktadır. Kartuş kenarlarında kalan boşluklarda yarım halde penç motifinin işlendiği görülmektedir.

Nişin içindeki kitabe:

Şehenşâh-ı mekârim-pîşe Ahmed Hân-ı Gâzi'nin
Vezîr-i a'zam-ı dâmâd-ı 'âli-kadr-ı zî-şânı
Ebü'l-hayr-ı nizâm-ı 'âlem İbrahîm Pâşa'nın
Reh-i Hak'ta revân oldı zülâl-i feyz-i ihsânı

Güzel buldu suyun mecrâ-yı yümn-i mekremet Hakkâ
Olunca böyle olsun âdeme tevfik-i rabbâni
Kuru bir nâmı kaldı dilde ancak çeşme-i Hızr'ın
Ki icrâ eyledi bu çeşme hükm-i âb-ı hayvân'ı
Sebîli hod bakılsa bir içim sudur letâfette
Safâda selsebîl-i bağ-ı cennet dense erzânı
Hemîşe zât-ı pâki mevrid-i hayr-ı hisân olsun
Ola peyveste yârı lutf-ı Bâri'avn-ı Yezdâni
Du'âsın su gibi ezberleyüb bu beyt ile herkes
Desinler Tâ'iba tâ'rihini gördükçe 'atşânı
Zülâl-i birr ü ihsânından İbrahim Pâşa'nın
İçüb şâd eylen ervâh-ı 'ıtaş-ı ehl-i imânı

Külliyenin bir diğer bölümünü oluşturan yuvarlak cepheli sebil, çeşme ile hazire arasında yer almaktadır (Foto 2.3.22f). Mermer malzemeden inşa edilmiş olan üzeri kubbeyle örtülü yapı, geniş bir saçağa sahiptir. Sebilin cephesinde mukarnas başlıklı beş mermer sütunun arasında dalgalı kaş kemerlerin üzerini örttüğü baklava dilimi şeklinde geometrik bir düzenleme oluşturan dökme demirden şebekeli pencereler bulunmaktadır. Sebilin pencerelerinin üstünde kalan kısmı yukarıdan aşağıya doğru silme, bordür ve kitabelerden oluşmaktadır. Bordürler palmet, rumi ve hatayilerden meydana gelen bitkisel motiflerle bezenmiştir. Sebili biri üstte, diğeri pencerelerin üzerini örten dalgalı kemerin üstünde yer alan iki kitabe kuşağı dolanmaktadır (Foto 2.3.22g, h, i, j, k). İki kitabe arasında kalan kısımda bordürler arasında mukarnaslı bir dizi geçmektedir. Sebilde pencerelerin alt bölümü mermer malzemeden yapılmış olup, bezemelidir.

Sebilde biri üstte şair Vehbî'ye ait, diğeri altta şair Reşid'e ait iki kitabe hakk edilmiştir. Sebilin üst kısmında bordürler arasında kalan kitabesi dikdörtgen formda dalgalı kartuşlarla bir sıra iki sütun şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır. (Foto 2.3.22g, h, i, j, k). Mermer zemin üzerine hakk edilmiş olan kitabede kartuş içlerinde beş ve altı dilimli yalın penç, nergis ve yaprak motifleri işlenmiştir. Kitabede yer yer yapraklı dal üstünde işlenmiş çiçek motiflerinin izinin kaldığı görülmektedir. Son beytin yazıldığı iki kartuş içinde sebilin inşa tarihi okunmaktadır.

Şair Vehbî'ye ait üstteki kitabe:
Hazret-i Sultan Ahmed Han-ı Gâzi kim onun
Âb-ı rûy-ı saltanattır zât-ı pâk-ı ekremi
Bâ-husûs oldu muvaffak böyle bir düstûra kim
Hem emînü'l-mülkü hem dâmâdıdır hem mahremi
İşte târih-i selef var-ise görmüş söylesin
Böyle şâhenşah-ı efham böyle sadr-ı aʿzamı
Hüsn-i niyyet göre âsâra muvaffak eyledi
Dinle Vehbî bu iki târih-i bî pîş ü kemi
Kıldı reyyân cûd-ı İbrâhim Pâşa ʿâlemi 1132
Fî sebîlillâh akıtdı dehre mâ-i Zemzem'i 1132

Sebilin, pencerelerin üzerini örten kaş kemerlerin hemen üstünde konumlandırılmış olan kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla bir satır iki sütun şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.22g, h, i, j, k). Mermer zemin üzerine hakk edilmiş olan kitabede birinci ve ikinci beytin yazıldığı kartuş içlerinde nergis ve yalın penç motifleri ile yapraklı dallar üzerinde çiçek motifi görülmektedir.

Şair Reşîd'e ait alttaki kitabe:
Vezîr-i a'zam-ı Hân Ahmed-i Gâzi ki devrinde
Musaffâdur kudûretten gönüller âb-ı nâb-âsâ
Ne öyle pâdişah geldi selefte taht-ı şâhîye
Ne bir şâh-ı cihân buldu o gûne âsaf-ı dânâ
Du'â-yı halkı isticlâb içün ol şâh-ı devrâna
Gelelden sadra itdi'âlemi hayrât ile ihyâ
Cihânı itdiler 'adliyle âbâd eylesin memdûd
Şeh-i devrân ile sadr-ı güzînin devletin Mevlâ
Reşîdâ müjde idüb teşnegâna söyle târihin
Sebîl-i 'ayn-ı İbrâhim Pâşa'dır için sıhhâ
1132

2.3.23 Damad İbrahim Paşa Çeşmesi

Tarihi: H.1133 / M.1720-1721

Dili: Türkçe

Banisi: Damad İbrahim Paşa

Yeri: Çubuklu / Beykoz

Kitabe şairi: Feyzî, Seyyid Vehbî, Şeyhî

Eser, Beykoz ilçesi Mektep Sokağı'nda Halil Ağa Camii yanındaki mahalle kahvesinin içinden geçilerek ulaşılan abdesthanenin hemen girişindeki basamakların önünde âdeta sıkışmış bir vaziyette uygunsuz bir yerde bulunmaktadır (Foto 2.3.23a, b). Aynur ve Karateke bu yapının ilk haliyle bir meydan çeşmesi olduğunu yazar.[207]

Klasik üslupta taş malzemeden inşa edilmiş olan çeşmenin niş bölümü mermer malzemeden inşa edilmiştir (Foto 2.3.23c). Çağdaşı birçok çeşmeden farklı kitabeleriyle ön plana çıkan dikdörtgen gövdeli eserde saçağın alnında lotus ve palmetlerden oluşan bir bordür düzenlemesi görülmektedir. Çeşmenin cephesi üç bölüme ayrılmıştır. Nişin ve kitabenin içinde yer aldığı ve burmalı sütuncelerle çerçeve içine alınmış olan çeşmenin esasını oluşturan orta bölüm öne doğru taşırılmıştır. Yanlarda yer alan dikdörtgen formlu dikey taş bloklarda ve çeşme kemerinin hemen üzerinde yatay formda konumlandırılmış toplam üç adet inşa kitabesi yer alır (Foto 2.3.23d, e, f). Damat İbrahim Paşa çeşmeleri, Üsküdar'daki Başkadın Çeşmesi ve Genç Mehmet Paşa Çeşmesi gibi farklı olarak dilimli kemerlere sahip olmalarıyla diğer çeşmelerden ayrılırlar ve özgün bir kemer tipinin yansımalarıdırlar.[208] Bu eserde de görülebileceği gibi diğer çeşmelerde karşılaştığımız klasik üsluptaki kemerlerden farklı olarak çeşme nişini dalgalı kaş kemer motifi şeklinde zarif bir kemer örtmektedir. Kemer köşelikleri yapraklı dallar üzerinde gül motifleri ile bezenmiştir. Çeşme nişinin alt kısmında yer alan dikdörtgen formda yapılan ayna taşının üst kısmında rumi ve palmetlerden oluşan üçgen formlu ve üst kısmı taçı andıran bir süsleme görülmektedir. Ayna taşının üzeri,

[207] Aynur, Karateke, **a.g.e.,** s. 143.

[208] Soner Şahin, "Üsküdar'da III.Ahmed Dönemine Ait Dört Çeşme ve Osmanlı Mimarisinde Nadir Görülen Bir Kemer Tipi"**, Üsküdar Sempozyumu VII 2-4 KASIM 2012 1352'den Bugüne Şehir,** C: I, s. 690.

çeşmenin esas kemerinde olduğu gibi dalgalı kaş kemer ile şekillendirilmiş olup kemer köşelikleri birbirine doğru eğilmiş bahar dalları ile süslenmiştir. Ayna taşı iki servi ağacı arasında bir gülbezek motifi ile süslenmiştir. Çeşmenin sade, bezemesiz bir teknesi ve yanlarda dinlenme sekileri bulunmaktadır.

Çesmenin inşa kitabesi, çeşme nişinin üzerini örten dalgalı kemerin üzerinde yer almaktadır (Foto 2.3.23g, d). Kitabe dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla üç sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır. Bu süslemeli çeşmenin kitabesinde kartuş içlerinde ve kartuşlar arasındaki boşluklarda herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır. İnşa tarihi son kartuşta okunmaktadır. Çeşmenin yan kanatlarını oluşturan taş bloklarda yarıya kadar dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla on iki satır şeklinde düzenlenmiş ve talik hatla yazılmış kitabeler bulunmaktadır (Foto 2.3.23e, f). Soldaki kitabenin metni *Seyyid Vehbî Divânı*'nda bulunmaktadır. Büyük bir ihtimalle tarih mısraı Şeyhî tarafından söylenmiş, manzume Seyyid Vehbî tarafından tamamlanmıştır. Şeyhî Divânı şimdilik elde olmadığından kontrol imkânı bulunmamaktadır. Sâlim tezkiresinde ise, Şeyhî'nin bilinen tek şiiri olarak bu manzumeden bahsetmekte çeşmenin üzerinde olduğunu belirtmekte ve sadece tarih mısraını vermektedir.[209]

Çeşme nişinin üzerini örten kemerin üstünde yer alan kitabe:

Hıdîv-i Cem-haşem Sultan Ahmed Hân-ı Gâzi kim
Nazîri gelmedi dehre mülûk-ı kişver-ârâda
Vezîr-i a'zam-ı sadrü's sudûr-ı 'umdetü'l-mülkü
Mükerrem sıhr-ı hâsı mahremi sûrette ma'nâda
Keremkâr olmadıksa çok kerîm-i kâmurân gördük
'Adilin görmedik zâhirde, düşte, mâlihülyâda
Harâb-âbâd-ı kevni himmetiyle eyledi ma'mûr
Nice âsâr yapdı her müferrah cây-ı zibâda
Olub gûyâ vezîri kıt'a bir mecmû'a bu mevki'
Nazîr oldu bu müfred sâh-beyt-i Husrev-âbâd
Ziyâde bir güzel tarih tahrîr eyle ey Vehbî
Suyun buldu Çubuklu devr-i İbrâhim Pâşada

[209] http://www.ottomaninscriptions.com/information.aspx?ref=list&bid=1268&hid=1594

1133

Sağ blokta yer alan kitabe:

Der-i bahr-i hilâfet Hazret-i Hân Ahmed-i sâlis
Şehenşâh-ı ‘adâlet-pîşe yektâ zıll-ı Mevlâdır
Bi-hamdillâh zamân-ı devletinde ‘ahd-i ‘adlinde
Cihân her vech-ile reşk-âver-i firdevs-i a’lâdır
Husûsâ âsaf u dâmâdı İbrâhim Pâşa’nın
Vücûd-ı pâki dâ’im masdar-ı âsâr-ı ‘uzmâdır
Yapub bir çeşmesârı kıldı icrâ âb-ı ihsânın
Ki bir katresi sermâye-i sadr-ı kân u deryâdır
Çubuklu’nun çemenzâr-ı latîfinde bu nev-çeşme
Çubuklu sebz-reng atlasta gûyâ şekl-i tamğadır
Bakub ‘atşâna Feyzî ‘âfiyet birle didi târih
Gel iç mâ Zemzem olsun cûd-ı İbrâhim Pâşa’dır
1133

Sol blokta yer alan kitabe:

Serîr-ârâ-yı şevket Hazret-i Hân Ahmed-i Gâzi
Ki gâlib haşmet ü dârâtı İskender’le Dârâ’dan
O hâkân-ı Feridûn-satvetin sadr-ı keremkârı
Ki âbâd olmadık yer kalmadı ‘ahdinde dünyâdan
Hûsûsâ bu mahall-i dil-kûşâyı eyleyüb ma’mûr
Nümûdâr-ı behişt itdi bu âb-ı kişver-âsâdan
Çubuklu ravzasın görseydi şimdi Hâfız-ı Şirâz
Geçerdi vasf-ı Rükn-âbâd u Gül-geşt-i musallâdan
O şâhenşâh-ı zî-şânın o sadr-ı kâm-bahşânın
Devâm-ı devletidir heb du’âmız Hak te’âlâdan
Bu dil-cû çeşmenin Şeyhî didi târihin ey Vehbî
Safâyile su iç gel ‘ayn-ı İbrâhim Pâşa’dan
1133

2.3.24 Âşub Kadın Çeşmesi

Tarihi: H.1133 / M.1720-1721
Dili: Türkçe
Banisi: Âşub Kadın
Yeri: Beyazıt / Fatih
Kitabe şairi: Osmanzâde Ahmed Tâib

Eser, Fatih ilçesi Beyazıt'ta Yeniçeriler Caddesi ile Tabancı Sokağı'nın kavşağındayken Beyazıt Meydanı'nın düzenleme çalışmaları esnasında meydanın yola bakan kısmında günümüzde restorasyonu devam eden Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi'nin altındaki sete nakledilmiştir[210] (Foto 2.3.24a). İlk hâliyle bir duvar çeşmesi olan eser (Foto 2.3.24b), nakledildikten sonra eski hâlini kaybetmiştir. Bugünkü hâlde duvara kitabeleri monte edilerek çeşmeye dikdörtgen bir şekil verilmiştir[211] (Foto 2.3.24c). Üzerindeki kitabeye göre Fatma Sultan'ın kethüdası Âşub Kadın tarafından yaptırılmıştır.

Klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiş olan dikdörtgen gövdeli çeşmenin eski fotoğraflarda görülen nişi yuvarlak bir kemerle sınırlandırılmış olup kitabe onun üzerinde konumlandırılmıştır (Foto 2.3.24b). Kitabesine göre H.1133 yılında Âşub Kadın tarafından inşa ettirilmiş olan çeşmenin ayna taşı üzerinde yer alan madalyon içinde düzenlenmiş bir tamir kitabesi bulunmaktadır (Foto 2.3.24d). Bu kitabeye göre de çeşme, Tayyibe Hanım'ın ruhu için H.1342 yılında tamir ettirilmiştir. Bezemesiz, sade görünümlü çeşmenin teknesi ve dinlenme sekileri günümüze ulaşmamıştır.

Eski fotoğraflarda da var olan kemerin üzerinde yer alan çeşmenin inşa kitabesi yine aynı yerde bulunmaktadır ve sade bordürlerle çerçeve içine alınmıştır (Foto 2.3.24e). Kitabe dikdörtgen formda düz çizgili kartuşlarla üç sütun altı satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır. Kitabede herhangi bir süsleme unsuru görülmemektedir. Çeşmenin inşa tarihi son kartuşta okunmaktadır.

İnşa kitabesi:

Dürretü't tâc-ı sa'âdet şems-i bürc-i saltanât

[210] Egemen, **a.g.e.,** s. 149.
[211] Aynur, Karateke, **a.g.e.,** s. 142.

Duhter-i sa'd-ahter-i Hân Ahmed-i çarh-âşiyân
Fâtıma Sultan-ı âlî-şân-ı zehrâ hilkatın
'Ömrün efzûn ide iclâl ile Rabb-i müste'ân
Kethüda bânu sezâ-yı devleti Âşub Kadın
Oldu Sultanı gibi cûyâ-yı hayrât-ı hisân
Yümn ile tarh-efgen-i bünyâd olub bu çeşmeye
Hak yoluna mâlını bezl eyledi bi imtinân
Zîb-ü ârayişle virdi öyle âb u tâb kim
Dir temâşa eyleyüb nûş eyledikçe teşnegân
Aynıdır âb-ı hayâtın yâ ayağı Kevser'in
Selsebîl-i bağ-ı cennetdir yâ Tesnîm-i cinân
Mevki'inde böyle hayrât olmaz müyesser herkese
Hüsn-i tevfîk-i hulûs-i kalbe mebnîdir hemân
Hak te'alâ eyleyüb şâyân-ı dergâh-ı kabûl
Masdar-ı âsarı hayr ide vücûdun her zaman
Tâiba didim sitâyiş birle târihin görüb
Oldu zîbâ çeşme-i Âşub'dan Zemzem-revân
1133

Çeşme nişinin içinde madalyon şeklinde yer alan tamir kitabesi istifli sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.24d). Kitabede tamir tarihi okunmaktadır.
Tamir kitabesi:
Merhûme Tayyibe Hanım rûhu içün el-Fâtiha
1342

2.3.25 Kâtip Muslıhüddin Çeşmesi

Tarihi: H.1133 / M.1720-1721
Dili: Türkçe
Banisi: Belli değil.
Yeri: Aksaray / Fatih
Kitabe şairi: Vâhid

Eser, Fatih ilçesi Aksaray'da Cerrahpaşa Caddesi, Kâtip Muslihüddin Sokağı'nda, aynı adlı caminin önünde yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.25a). Adı çeşmenin manzumesinde geçmeyen bir kişi cami yandığında cami ile beraber bu çeşmeyi de yaptırmıştır.[212]

Çeşme klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Kareye yakın dikdörtgen gövdeli yapının dışa doğru taşan bezemesiz bir saçağı vardır. Çeşme nişinin üzerini örten sivri kemerin kilit taşında yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış bir palmet motifi işlenmiştir. Kemerin hemen üstünde inşa kitabesi konumlandırılmıştır (Foto 2.3.25b). Çeşmenin mermer malzemeden yapılmış dikdörtgen formlu ayna taşı üç bölüme ayrılmış olup çağdaşı çeşmelerden oldukça farklı ve süslemeli bir özellik gösterir (Foto 2.3.25c). Üst kısım lotuslar arasına işlenmiş palmetlerle bezenmiş olup, orta kısım musluğun iki yanında laledanlar içinde gül ve karanfil motifleri ile bezenmiştir. Ayna taşının alt bölümü ise, küçük yuvarlak bir kemer ve onun köşeliklerinde yer alan kâse içinde kabartmalı meyvelerle süslenmiştir. Çeşmenin sade bir teknesi ve yanlarda dinlenme sekileri mevcuttur. Çesmenin sivri kemerinin üzerinde yer alan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun beş satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.25b). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabede kartuşlar arasındaki boşluklar birer çiçek motifiyle süslenmiştir.

Kitabesi:

Bir ehl-i birr ü ihsân sâhibü'l-hayr
Beher hâl ide Bâri ona yâri
Bu Kâtip Muslihüddîn mescidini
Yakub yandırdı çok ihrâk u nârî
Hulûs-ile idüb ta'mîre himmet
Ona sarf itdi nakd-i bî-şumârı
Husûsâ kurb-ı mescidde bu câya
Yapub bu çesmesârı feyz-i Bâri
Didim târihin 'atşâna Vâhida
İçün sıhhâ çü Kevser oldu cârî

[212] **A.e.,** s. 146.

2.3.26 III. Ahmed Çeşmesi

Tarihi: H.1134 / M.1721-1722

Dili: Türkçe

Banisi: III. Ahmed

Yeri: Sadabad / Kağıthane

Kitabe şairi: Seyyid Vehbî

Eser, Kağıthane ilçesi Sadabad'da Cendere Yolu üzerinde, Kağıthane Belediyesi'nin karşısında yer alan iki yüzlü bir meydan çeşmesidir (Foto 2.3.26a, b, c). Bazı kaynaklarda " Çeşme-i Nevpeyda"," Çeşme-i Pakize" ve "Çeşme-i Nur" olarak da anılmaktadır. Stilize edilmiş kabartma çiçek motifleriyle Türk rokokosunun en güzel örneklerinden biridir.[213] Üzerindeki kitabeye göre Sultan III. Ahmed tarafından yaptırılmıştır.

İki yüzlü olan III. Ahmed Çeşmesi'nin kuzey cephesi mermer ve kesme taş malzeme ile oldukça gösterişli, güney cephesi ise kesme taş malzeme ile klasik üslupta oldukça sade inşa edilmiştir (Foto 2.3.26c, d). Üzeri bezemesiz sade bir saçakla örtülü olan dikdörtgen gövdeli çeşmenin kuzey cephesinde üst kısmını oluşturan bordür bir sıra palmet motifleri ile bezenmiştir. Onun hemen altından geçen bir sıra mukarnas dizisinin uçlarında penç motifleri işlenmiştir. Mermer malzeme ile inşa edilmiş olan bu renkli bezemeleriyle ve altın yaldız boyamalarıyla dikkat çeken eser ortada bir esas çeşme ve yanlarda birer çeşmecikten meydana gelen üç kısımdan oluşmaktadır (Foto 2.3.26e). Cephesi ince silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan çeşmede nişin üzerini örten ajurlu sivri kemerin üstünde çeşmenin inşa kitabesi yer alır. Kemer köşelikleri ortasında altı dilimli küçük bir penç motifinin işlendiği palmet ve rumilerden meydana gelen girift bir kompozisyonla bezenmiştir (Foto 2.3.26f). Çeşme nişinin içi, iki adet mermer pano ile iki bölüme ayrılmıştır. Üstteki panonun üzerine, kabartmalı iki adet hurma ağacı ve ortasında ayaklı bir vazo içinde çiçek motifleri işlenmiştir. Altta bulunan panoda çeşmenin dikdörtgen formlu ayna taşı yer almaktadır (Foto 2.3.26g). Ayna taşında palmet motifi ile taçlandırılmış dalgalı kaş kemerin ortasında bir rozet yer

[213] Egemen**, a.g.e.,** s. 77.

almaktadır. Çeşmenin yakın tarihe kadar kırılmış olduğu söylenen teknesi yapılan restorasyon çalışmasıyla yarım daire şeklinde bezemesiz sade bir tekne olarak günümüzde görülebilmektedir.

Yanlarda yer alan çeşmeciklerin üst kısımlarında üçgen formda altın yaldızla boyanmış rumi ve palmetlerden oluşan bezeme yine bir palmetle taçlandırılmıştır. Bu bezemenin altında sade, içi boş bırakılmış dikdörtgen bir kartuş yer alır. Dikdörtgen gövdeli çeşmeciklerde nişin üzeri tavus kuşu kuyruğu bezemeli bir kemerle örtülmüştür. Kemer köşeliklerinde rumi ve palmetlerden oluşan girift bezemeli bir kompoziyon görülmektedir. Nişin iç kısmı uzunlamasına zikzak motifi ile düzenlenmiştir. Çeşmeciklerin yakın tarihe kadar kaynaklarda kırılmış ve harap halde olduğu söylenen kurnaları günümüzde dilimli yuvarlak halde restorasyonu yapılmış olarak görülebilmektedir.

Çesmenin güney cephesi klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Kuzey cepheye göre oldukça sade görünümlü olan eserde nişin üzeri sivri bir kemer ile örtülmüş olup, nişin içinde dikdörtgen formda dalgalı bir kaş kemerle şekillendirilmiş ayna taşı yer almaktadır. Çeşmenin teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur.

Çeşmenin inşa kitabesi, kuzey cephede nişin üzerini örten sivri kemerin hemen üstünde yer almaktadır (Foto 2.3.26h). Dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun beş satır şeklinde düzenlenmiş olan kitabe, talik hatla yazılmıştır. Lacivert zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabede kartuşlar arasında kalan boşluklar birbirinden farklı yalın penç ve yıldız şeklinde penç motifleriyle ve rumilerle süslenmiştir. Kartuş dışındaki boşluklar bezemesiz bırakılmış olup, çeşmenin inşa tarihi son kartuşta okunmaktadır.

Kitabesi

Menba'-ı cûy-ı sa'âdet âb-ı rûy-ı saltanat
Hazret-i Sultan Ahmed Hân-ı İskender-sıfât
Yapdırub bu kasr-ı Sa'd-âbâd'ı çün fass-ı nigîn
Şöyle bir su verdi kim hayrette kaldı kâ'inât
Ya'nî bir nev-çeşme-i pâkize bünyâd itdi kim
Lûlesi ibrîk-i şerbettir suyu katr-ı nebât
Şevketin efzûn idüb Hak 'ömr-i Hızr ihsân ide

Devlet ü şân u şükûhu haşre dek bulsun sebât
Âbını nûş eyleyüb Vehbî didi târihini
Dehre Sultan Ahmed icrâ eyledi mâ-i hayât
1134

2.3.27 Ahmediye Çeşmesi ve Sebili (Tersane Emini Hacı Ahmed Ağa Çeşmesi ve Sebili)

Tarihi: H.1134 / M.1721-1722
Dili: Türkçe ve Arapça
Banisi: Tersane Emîni Eminzade Ahmed Ağa
Yeri: Üsküdar
Kitabe şairi: Sâlim

Eser, Üsküdar ilçesi Gündoğumu Caddesi'nde Ahmediye Camii önünde yer almaktadır (Foto 2.3.27a). Bir Lale Devri eseri olan Ahmediye Külliyesinin cami, medrese, kütüphane, çeşme, sebil, türbe ve hazireden ibaret yapıları olarak inşa edilmiştir (Foto 2.3.27b,c). "Tekke Kapısı" denilen kitabeli büyük kapının (Ahmediye Külliyesi) bir yanında çeşme, bir yanında sebil bulunmaktadır. Eser, üzerindeki kitabelerine göre; H.1134 yılında Tersane Emini Ahmed Ağa tarafından inşa edilmiştir ve H.1280 yılında Tiryal Kadın tarafından tamir ettirilmiştir. Engin Özdeniz, çeşme ve sebile "Tersane Emini Ahmed Ağa" adıyla yer vermiştir.

Çeşme kesme taş malzemeden örülmüş duvara bağımlı olarak mermer malzemeden oldukça gösterişli inşa edilmiştir (Foto 2.3.27d). Dikdörtgen gövdeli yapının palmet ve rumilerden oluşan girift bezemeli bir kompoziyon oluşturan üçgen formdaki alınlığını bir palmet tepelik taçlandırmaktadır. Bu süslemenin her iki yanında birer büyük gülbezek motifi yer alır. Çeşme iki sıra bitkisel motiflerin oluşturduğu bordürler ve bezemesiz silmelerden oluşan bir çerçeve içine alınmıştır. Yuvarlak formda on bir dilimli tavus kuşu kuyruğu şeklindeki kemer çeşme nişinin üzerini örtmektedir. Kemerin üstünde iki bölüm halinde çeşmenin inşa kitabesi konumlandırılmıştır (Foto 2.3.27e). Nişin iki yanında başlıkları palmet formunda tepeliklerden oluşan sütunceler bulunur. Kemerin altında rumi ve palmetlerden oluşan girift bir bezeme görülmektedir. Bu bezemenin hemen altında tek bir kartuş

içine Enbiya Suresi'nin 30.ayeti yazılmıştır (Foto 2.3.27f). Bu ayetten sonra hakk edilmiş olan tamir kitabesinin altında çeşmenin ayna taşı bulunmaktadır (Foto 2.3.27g). Dikdörtgen formlu ayna taşının üzerine dalgalı kaş kemer motifi işlenmiştir. Kemerin alt orta kısmında yer alan büyük çiçek motifinin her iki yanında kısmen yok olmuş birer küçük çiçek daha görülmektedir. Çeşmenin teknesi ve dinlenme sekileri mevcuttur.

Çeşmenin inşa kitabesi iki kısım halinde çeşme nişini örten yuvarlak kemerin hemen üzerinde yer almaktadır (Foto 2.3.27e). İlk dört satırı üstte son satırı da altta olması sebebiyle iki farklı manzum eser gibi hakk edilmiş olan kitabe dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla toplamda iki sütun beş satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır. Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabelerin kartuşlar arasında kalan boşlukları ve kartuş kenarları çeşitli çiçek motifleriyle bezenmiştir. Üstte yer alan dört satırlık kitabede kartuşlar arası boşluklarda yıldız şeklinde penç ve altı dilimli penç motifleri görülmektedir. En üst ve en alt boşlukta da kartuş kenarlarında olduğu gibi yarım halde penç ve nergis çiçeği işlenmiştir. Kitabenin ikinci satırında klasik formda bir rumi, dördüncü satırında ise kıvrımlı bir daldan sarkan şakayık motifi görülmektedir. Altta yer alan iki sütun halinde düzenlenmiş olan tek satırlık kitabede soldaki kartuş içinde yapraklı ve kıvrımlı bir dal üzerinden sarkan bir lale ve rumiler arasında penç motifi işlenmiştir. Sağdaki kartuşun içi ise, yapraklı dallar üzerinden sarkan birer şakayık, gül ve iki rumi arasında penç motifi ile süslenmiştir. Kartuşlar arası boşluklar ve kartuş kenarları yarım pençlerle bezenmiş olan kitabede inşa tarihi de son kartuşta okunmaktadır.

İnşa kitabesi:

Zehî dil-cû-yı zîbâ çeşmesâr-ı rûh-perver kim
'Atâş-ı ümmete mâü'l-hayâtı eyledi icrâ
Zehî hâtır küşâ 'aynü'l-hayât-ı hûb manzar kim
Bakub reşk eyler ana çeşme-i mihr-i cihân-ârâ
Hilâl-i iyd-i ekber zencîr-i râh-ı Kehkeşân birle
Asılsa kefçe-âsâ tâkına şâyestedir hakkâ
Bu dil-keş çeşme-sârın âb-veş bânisinün dâ'im
Zülâl-ı tab'ını gerd-i kederden pâk ide Mevlâ"

Alttaki kitabenin okunuşu:
Bu mısra'la didi Hâtif ana bir bî-bedel târih
Eminzâde bu 'ayn-ı çeşme-sârı eyledi icrâ
1134

Tavus kuşu kuyruğu şeklindeki yuvarlak kemerden sonra gelen süslemenin altında dikdörtgen formda uçları kemerli bir kartuşla düzenlenmiş tek satır halindeki Enbiya Suresi 30. ayetinin hakk edildiği kitabe, sülüs hatla yazılmış olup, yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmıştır (Foto 2.3.27f). Bu kitabede de başka birçok kitabede karşılaştığımız gibi ayetin orijinalinde varolan "cealna**"** kelimesi eksik olup, ayetin tamamı hakk edilmemiştir**.** Kartuşun içi klasik formda bir rumi motifle süslenmiştir.
Ayet kitabesi:
Ve mine'l mâi külle şey'in hayy

Çeşmenin tamir kitabesi ayna taşının hemen üzerine hakk edilmiştir (Foto 2.3.27g). Dikdörtgen formda düz çizgili kartuşlarla üç sütun beş satır şeklinde düzenlenmiş olan mensur kitabe, talik hatla yazılmıştır. Düz çizgilerin oluşturduğu yatay dikdörtgen kartuşlarda hiçbir süsleme unsuru bulunmamaktadır. Sütunlar birbirinden farklı olup, ortada daha geniş, yanlarda ise daha dar ölçülerdedir. En alt satırda ortada hafif oval formdaki kartuşta çeşmenin tamir tarihi hakk edilmiştir.
Tamir kitabesi:
Cennet-mekân Gâzi Sultan Mahmûd-ı sânî aleyhi-r rahmetü'l-Bâri
hazretlerinin harem-i ismet-penâhilerinden üçüncü ikbâl
devletlü Tiryâl Hanım hazretlerinin işbu mâ'ü'l-hayâtın
menba'ından bed' ile mecrâsının mücedded hükmünde ta'mîr ve ihyâsına
himmet ve bu bâbda nâ'il-i muvaffakiyet olmuştur.
27 Recep 1280

Külliyenin bir diğer yapısını oluşturan Ahmediye Sebili, Üsküdar'da aynı yerde külliyenin giriş kapısının solunda yer almaktadır (Foto 2.3.27h). Geniş bir saçağa sahip tamamı mermer malzemeden inşa edilmiş olan sebilin cephelerini mukarnas başlıklı dört sütun birbirinden ayırır. Yuvarlak kemerlerin üzerini örttüğü,

altıgenlerin ve altı kollu yıldızların geometrik bir düzenleme oluşturduğu dökme demirden şebekeli pencereleri bulunmaktadır. Bu yuvarlak kemerlerin hemen üzerinde tek satır halinde kitabeler konumlandırılmıştır (Foto 2.3.27i). Kitabelerin üzerinde işlenmiş olan tavus kuşu kuyruğu bezemesinin üzerinde iki satırlık kitabeler yer alır (Foto 2.3.27j). Çağdaşlarına göre sade ve küçük ölçekte yapılmış olduğunu söyleyebileceğimiz eserde pencerelerin alt kısmı bezemesiz bırakılmıştır.

Üç cephede de yer alan tavus kuşu kuyruğu bezemesinin üst kısmında yer alan kitabeler dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun iki satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır. Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabede kartuşlar arasındaki boşluklarda sağ yan cephede ortada nergis çiçeği, alt ve üstte yarım pençler işlenmiştir. Kartuş kenarlarında da çarkıfelek ve yarım halde işlenmiş nergis çiçekleri görülmektedir. Kartuş içleri ise, klasik formda rumiler arasında pençler ve bir adet yapraklı kıvrımlı bir daldan sarkan gül motifi ile bezenmiştir. Orta cephede yer alan kitabede kartuşlar arası boşluklarda ortada bir çarkıfelek, altta ve üstte yarım pençler işlenmiştir. Kartuş içleri yapraklı bir dal üzerinde birbirine eğilmiş iki şakayık ile klasik formdaki rumiler arasında işlenmiş penç motifleriyle bezenmiştir. Sol yan cephedeki kitabe daha sade bir kompozisyonda kartuşlar arası boşluklarda ortada altı dilimli bir penç motifi, alt ve üst boşlukta da yarım pençler halinde işlenmiş olup, kartuş kenarları yarım halde işlenmiş birer çarkıfelek ve kenarlarda da nergis motifleriyle bezenmiştir. Tavuş kuşu kuyruğu bezemesinin altında yer alan kitabeler üstteki kitabenin devamı olup, dikdörtgen formda dalgalı kartuşlarla iki sütun tek satır halinde düzenlenmiş ve talik hatla yazılmıştır. Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabede kartuşlar arası boşluklarda yarım halde işlenmiş nergis çiçeği ve üç yapraklı enginar motifi kartuş içlerinde ise, klasik formda rumiler arasında bezenmiş altı dilimli penç motifleri görülmektedir. Kitabede son kartuşta tamir tarihi okunmaktadır.

Üstteki kitabe:

Emînzâde cenâb-ı Hac Ahmed kim bu âlemde
Ona oldu müyesser hâk-bûs-ı Kâ'be-i 'ulyâ
Zehî zîbâ sebîl-i mâ-i selsâl-i musaffâter
K'olur nûş eyledikçe 'ayn-ı Zemzem-veş safâ-bahşâ

İdüb teşmîr bâzû-yı fütüvvet fî sebîlillâh
Pür itdi ni'met-i hayr ile çeşm-i kepçe'yi Hakka
Terâzûda n'ola tartılsa âbı dürr ü gevherle
Letâfetde ona lü'lû-yı lâlâ olamaz hem-tâ

'Atâş-ı nâsa bir âb-ı musaffâyı sebîl itdi
Yenâbî-i himemden bu mahalle eyleyüb icrâ
Safâ-yı lezzetin bir kez düşünde Kûhken görse
İderdi 'ömrü oldukça leb-i Şîrîn'den istiğnâ

Pencere kemerleri üzerindeki kitabe:
'Aceb mi teşne-lebler olsa şîrîn-kâm-ı da'vâ
Ziyâfet eyledi 'atşâna şehd ü şîr ile kezâ

İdüb hayrâtını mebrûr ide Hakk sa'yini meşkûr
Mu'în ola hemîşe ona lutf-ı Hazret-i Mevlâ

Gelen dil-teşneye her kûzesi Sâlim didi târih
Zülâl-i pâki nûş it bu sebîl-i âbdan sıhhâ 1134

2.3.28 İbnü'l Emin Ahmed Ağa Çeşmesi (Tersane Emini Hacı Ahmed Ağa Çeşmesi)

Tarihi: H.1134 / M.1721-1722
Dili: Türkçe
Banisi: Tersane Emîni İbnü'lemin Ahmed Ağa
Yeri: Üsküdar
Kitabe şairi: -

Eser, Üsküdar ilçesi Gündoğumu Caddesi'nde Tavaşî Hasan Ağa Camii önünde yer alan namazgâhlı bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.28a, b). Set üstünde çeşmenin yan duvarında niş şeklinde bir mihrabın yer aldığı namazgâhlı çeşmeden kaynaklarda pek söz edilmemiş olsa da eski fotoğraflarda kesme taştan korkulukları

görülmeyen namazgâhın restorasyonu yapılarak günümüze ulaşması sağlanmıştır (Foto 2.3.28c, d). Banisinin de yakınındaki Ahmediye Külliyesi'ni yaptırmış olan Eminzâde Ahmed olduğu namazgâh bölümünde yer alan Türkçe kitabede de ayrıca belirtilmiştir.

Çeşme klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Oldukça sade görünümlü olan çeşmede nişin üzerini örten sivri kemerin kilit taşında on iki dilimli yalın bir penç motifi işlenmiştir. Kemerin hemen üstünde çeşmenin kitabesi konumlandırılmıştır (Foto 2.3.28e). Nişin alt kısmında yer alan çeşmenin mermer malzemeden yapılmış dikdörtgen formlu ayna taşı dalgalı bir kaş kemer ile şekillendirilmiş olup ortasında bezemesiz bir rozet ve rozetin iki yanında birer servi ağacı motifi ile bezenmiştir. Çeşmenin teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcut olup, sağ tarafta sekiye bitişik bir tekne daha bulunmaktadır.

Çeşmenin sivri kemeri üzerinde yer alan mermer malzemeden yapılmış inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun beş satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.28e). Aynur ve Karateke kitabenin eski tarihlerde siyah zemine beyaz yazılı olduğundan söz etmektedir.[214] Ancak kitabe günümüzde yapılan restorasyon çalışması sonrasında sadece altın yaldızla boyanmıştır. Kitabede kartuşlar arasında kalan boşluklar nergis, penç ve çarkıfelek motifleri ile süslenmiştir. Aynı süslemelerin kartuş kenarlarında yarım hâlde işlendiği görülmektedir. Kitabede son kartuşta çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır.
Kitabesi:

Menba'-ı cûd u 'atâ İbnü'l-Emîn Ahmed Ağa
İtdi bu nev çeşme-i bünyâd hem-çün 'ayn-ı nûr
Oldu gâyet de mahalline müsâdif bir eser
Kim ahâliye susuzluk vermiş idi çok fütûr
İntifâ' itdikçe âb-ı hoş-güvârından bunun
Yâd iderler hayr ile cümle inâs ile zükûr
Nûş idüb âb-ı safâ-bahşını geldi tab'ıma
Tâ beyân-ı sâl-i bünyâdın edem zîb-ı zükûr
Lûlesi gördüm nidâ birle didi târihini

[214] Aynur, Karateke**, a.g.e.,** s. 154.

Al Hüseyn ile Hasan 'aşkına iç mâ-i tahûr
1134

2.3.29 Hatice Hanım Çeşmesi (Ebezade Abdullah Efendi Çeşmesi)

Tarihi: H.1135 / M.1722-1723
Dili: Türkçe
Banisi: Şeyhülislam Ebezade Abdullah Efendi
Yeri: Nişanca / Fatih
Kitabe şairi: -

Eser, Fatih İlçesi, Nişanca Mahallesi, Bakkalzade Sokağı'nda yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.29a). Çeşme Fazilet Koçyiğit'in "*Lale Devri İstanbul Çeşmeleri*" isimli tez çalışmasında ve Aynur ve Karateke'nin eserinde Hatice Hanım tarafından inşa edildiği söylense de kitabeye göre Hatice Hanım'ın eşi Şeyhülislam Ebezade Abdullah Efendi tarafından yaptırılmıştır.

Çeşme, muhtemelen ilk hâlinden farklı olarak cephesi tamamen kırmızı ateş tuğla ile örülmüş, çağdaşlarından ayrı bir görünüme sahip bir duvar çeşmesidir. H.Tanışık, eserin H.1300 (M.1883) yılında yapılan onarımlarda kırmızı tuğla ile yenilendiğinden söz etmektedir.[215] Çeşme üzerinde günümüzde klasik bir çeşme mimarisinde yer alan cephe ögelerinden sadece inşa kitabesi görülmektedir. Bu kitabenin üstünden iki sıra bordür geçmektedir. Egemen ile Aynur ve Karateke'nin eserlerinde yer alan fotoğraflara göre ilk sıra bordürün üzerinde âdeta dalgalı bir kaş kemerin şekillendirdiği dikdörtgen formda iki satır şeklinde düzenlenmiş bir tamir kitabesi yer almaktadır (Foto 2.3.29b). Bugün bu kitabe yerinde değildir.

Çeşmenin bugün var olan tek mimari ögesi olan inşa kitabesi kalan izlerden anlaşılacağı gibi üç taraftan bir sıra mavi beyaz renklerde çini bir bordür ile çerçeve içine alınmıştır (Foto 2.3.29c). Ancak günümüzde bu çinilerden sadece çok az bir kısım oldukça yıpranmış olarak kitabenin sol yanını süslemektedir. Dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olan kitabe, talik hatla yazılmıştır. Kitabede kartuşlar arasında kalan boşluklar ve kartuş

[215] İbrahim Hilmi Tanışık, **İstanbul Çeşmeleri,** C: I, İstanbul, 1945, s. 130.

kenarları birbirinden farklı penç motifleriyle süslenmiştir. Çeşmenin inşa tarihi kitabenin altında uçları kemerli bir kartuş içinde okunmaktadır.

İnşa kitabesi:

Duhter-i Abdürrahîm-zâde Hadîce Hânımı
Müftî-i sâbık Ebe-zâde idüb zîr-i hibâl
Nesl-i pâkinde vezîr olmakla ol ismet-penâh
Çok sa'âdetlerle devlet sürdü bâ-gunc u delâl
'Âkıbet bildi fenâ-yı dehri hayrâ meyl idüb
Eyledi bu çeşme-i ra'nâya lillâh sarf-ı mâl
Lûlesi târîh için dehre bıraktı velvele
Çeşme-i 'ayn-ı şifâdan gel gel iç mâ-i zülâl
1135

Aynur ve Karaeteke'de kayıtlı tamir kitabesi:

Hû
Köstenceli el-Hac İsmâ'il merhûmun hayrâtı
Olmak üzere binâ ve inşa olunmuşdur.
Sene 1300

2.3.30 Hibetullah Hanım Çeşmesi

Tarihi: H.1136 / M.1723-1724

Dili: Türkçe

Banisi: Kethüda Mehmed Paşa ve eşi Hibetullah Hanım

Yeri: Ortaköy / Beşiktaş

Kitabe şairi: Şâkir

Eser, Beşiktaş Ortaköy'de Ortaköy Camii'nin karşısında yer alan bir meydan çeşmesidir (Foto 2.3.30a). Bulunduğu bu yere meydan çalışmaları esnasında Beşiktaş Belediyesi tarafından taşınmıştır.[216] Üzerindeki kitabeye göre; Kethüda Mehmed

[216] Fazilet Koçyiğit, "Lale Devri İstanbul Çeşmeleri", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk-İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora tezi), Kayseri, 2013, s. 97.

Paşa tarafından H. 1136 yılında inşa ettirilmiş olan yapı farklı kaynaklarda "Damat İbrahim Paşa Çeşmesi" adıyla da anılmaktadır**.**

Çeşme dikdörtgen gövdeli olup mermer malzemeden inşa edilmiş bir Lale Devri eseridir (Foto 2.3.30b). Çeşmenin cephesi ortada esas çeşme olmak üzere yan duvarlarda yer alan iki çeşmecikle birlikte üç bölümden oluşmaktadır. İnce bir silmeyle dikdörtgen çerçeve içine alınmış olan çeşme, yanlarda yer alan çeşmeciklerden dışa taşkın olarak inşa edilmiştir. Çeşmenin en üst kısmını bir sıra palmet ve onun altında bir sıra mukarnas dişleri oluşturmaktadır. Nişin üzeri on beş dilimli tavus kuşu kuyruğu şeklinde yuvarlak bir kemerle örtülmüştür. Kemer köşelikleri bezemesiz bırakılmış ancak kemerin alt kısmında nişin içerisinde girift bezemeli rumiler ve onun altında da bir sıra mukarnas dizisi işlenmiştir. Çeşmenin inşa kitabesi kemerin hemen üstünde konumlandırılmıştır (Foto 2.3.30c). Nişin içinde yer alan ayna taşını şekillendiren kaş kemerin altında bir adet gülbezek motifi ve yanlarında birer servi ağacı yer alır Çeşmenin mermer malzemeden yapılmış sade bir teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur.

İnce sütuncelerle sınırlandırılmış olan yan duvarlardaki çeşmeciklerde.en üstte yer alan lotus-palmet bordürün altında boş bir pano bulunmaktadır. Nişin üzeri yedi dilimli tavus kuşu kuyruğu şeklinde yuvarlak bir kemerle örtülüdür. Çeşmeciklerin ayna taşları dalgalı kaş kemerle şekillendirilmiş olup ortalarında birer gülbezek motifi işlenmiştir. Mermer malzemeden yapılmış olan çeşmeciklerin alt kısımda bir palmet motifiyle sonlanan dilimli kurnaları mevcuttur.

"Eser, cephesinin tamamen mermerle kaplanmış olması, iki yanda suluklarının bulunması, istiridye kabuğu şeklinde düzenlenmiş yuvarlak kemerleri ve bitkisel bezemeleri ile Lale Devri'nin en belirgin özelliklerini taşıyan örnek olması bakımından dikkat çekicidir."[217]

Çeşmenin yuvarlak kemerinin üzerinde yer alan inşa kitabesi, dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla ilk altı satırda üç sütun, yedinci satırda dört sütun şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.30d). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış ancak günümüzde oldukça solmuş vaziyette olan kitabede,

[217] Koçyiğit, **a.g.e.,** s. 102.

yedinci satırda ortadaki iki kartuşun içine kitabenin son beyti yazılmıştır, birinci ve dördüncü sütunlar ise, yatay formda düzenlenmiş palmet ve rumilerden meydana gelen girift bir kompozisyonla bezenmiştir. Kartuşlar arasındaki boşluklar ve kartuş kenarları bezemesiz olup, altın yaldızla boyanmıştır. Kitabede son kartuşta inşa tarihi okunmaktadır.

Kitabesi:

Hazret-i Sultan Ahmed Hân-ı sâhib-ma'delet
Kim odur zîb-i serîr-i saltanat zıll-ı Hudâ
Bir şehenşâh-ı mu'azzamdır ki âbâd eyledi
Milket-i islâmı 'adl u dâd ile ser-tâ-be-pâ
Mahrem-i hâssı Nizâm'ül-mülkü sadr-ı a'zamı
Ya'nî İbrahim Pâşâ-yı 'inâyet intimâ
Şehriyâr-ı 'aleme celb-i du'â-yı hayr içün
Niçe hayrât eyledi ol menba'-ı rüşd ü zekâ
Duhter-i sa'd-ahter-i 'ismet-semîri gördü kim
Vâlid-i zî-şânı bî-had çeşmesâr eyler binâ
Ol dahi bir çeşme bünyâdına niyet eyledi
Sırr-ı vâlidden alınca feyz u eltâf u 'atâ
Şevher-i sâmî-mekânı kethudâ-yı âsafı
Ya'nî hem-nâm-ı Mehemmed sıhr-ı sadr-ı pür-sehâ
Eyleyüb bu karyeyi manzûr-ı 'ayn-ı iltifât
Kıldı hem câmi' binâ hem çeşmesâr-ı dil-küşâ
Pâdişâh-ı 'alem ârâ-y-ile sadr-ı a'zamı
Birbirinden itmeye tâ haşre dek Mevlâ cüdâ
Şâkirâ didim leb-i âdâb ile târihini
İç bu zîbâ çeşmeden 'ayn-ı hayât-ı cân-fezâ 1136

2.3.31 Fındıklılı Mehmed Ağa Çeşmesi (Silahdar Mehmed Ağa Çeşmesi)

Tarihi: H.1138 / M.1725-1726

Dili: Türkçe ve Arapça

Banisi: Belli değil.
Yeri: Taksim / Beyoğlu
Kitabe şairi:- .

Eser, Beyoğlu İlçesi'nde Taksim'den Fındıklı'ya inen Kazancı Yokuşu'nda yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.31a). Çeşme, üzerindeki kitabeye göre Fındıklılı Silahdar Mehmed Ağa'nın ruhu için yaptırılmıştır.

Dikdörtgen gövdeli çeşme kısmen taş ve kısmen mermer malzemeden inşa edilmiştir. Yanlarda ince sütuncelerle sınırlandırılmış olan yapının her iki yanında rumilerle bezenmiş bir sıra bordür bulunmaktadır. Çeşmede nişin üzeri tepeliği bir palmetle taçlanan dalgalı kaş kemerle örtülmüş olup kemerin alt kısmından bir sıra ajurlu testere dişi dizisi geçmektedir. Kemer köşeliklerine birer büyük rozet işlenmiştir. Çeşmenin kitabesi çeşme nişini örten kemerin üzerinde yer almaktadır (Foto 2.3.31b). Nişin içinde de ortada sülüs hatla hakk edilmiş "Mâşâ'allâh" yazısı okunmaktadır (Foto 2.3.31c). Çeşmede ayna taşının şekillendirdiği kaş kemer motifinin köşeleri birbirine doğru eğilmiş lale motifleri ve lalelerin köşelerinde de birer gonca ile süslenmiştir. Kemerin hemen altında bir adet gülbezek motifi ve yanlarda da birer servi ağacı görülmektedir. Çeşmenin mermer malzemeden yapılmış sade bir teknesi ve yanlarda dinlenme sekileri bulunmaktadır.

Çeşmenin kemerinin üstünde yer alan mermer malzemeden yapılmış kitabesi, dikdörtgen formda düz çizgili kartuşlarla bir sütun beş satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.31d). Kitabe iki yanında yapraklı ve kıvrımlı dallar üzerinde lale motifleriyle bezenmiş dikey olarak ince bordürlerle sınırlandırılmıştır. "Besmele"nin hakk edildiği ilk satırda iki rumi arasında altı dilimli yalın bir penç motifi ile saz yolu yaprağı işlenmiş, satır üst köşeleri de üç yapraklı bir motifle bezenmiştir. Oldukça süslemeli olan birinci satıra karşılık "Kelime-i Tevhid"in yazılı olduğu ikinci satır ve devamında inşa kitabesinin yer aldığı diğer satırlar bezemesiz bırakılmıştır. Çeşmenin inşa tarihi son satırda okunmaktadır.

Kitabesi:

Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Lâ ilâhe İllallâh Muhammedun resûlullâh

Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât
Silâhdâr-ı şehriyâr-î Fındıklılı Mehmed Ağa
Rûhıyçün el-Fâtiha
Sene 1138

Nişin içindeki kitabe:
Mâşâ'allâh

2.3.32 Hacı Beşir Ağa Çeşmesi

Tarihi: H.1140 / M.1727-1728
Dili: Türkçe
Banisi: Hacı Beşir Ağa
Yeri: Beyazıt / Fatih
Kitabe şairi: Nedîm, Hayrî
Hattatı: Mehmed Haşim Efendi

Eser, Beyazıt ilçesinde, Kapalıçarşı'nın Tığcılar Sokağı'nda, Mercan Kapısı girişinde yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.32a). Çeşme şair Nedim'in yazdığı üzerindeki kitabeye göre Hacı Beşir Ağa tarafından yaptırılmıştır. Aynur ve Karateke'de H.1140 tarihli bu çeşmenin kitabe şiirinin Divan'dan tamamı okunduğunda, Nedîm'in şiirini bu sıralarda Darüssaade ağası olan ve daha önce Şeyhülharemlik yaptığını söylediği Yapraksız Ali Ağa'nın çırağı olan Beşir Ağa'ya yazdığı anlaşılacağı söylenmiştir.[218]

Klasik üslupta kesme taş ve mermer malzemeden inşa edilmiş olan dikdörtgen gövdeli çeşme ince silmelerle çerçeve içine alınmıştır.Çeşmenin en üst kısmında yer alan Sultan Abdülmecid Han'a ait bir tuğrada "*Abdülmecid Han bin Mahmud el-muzaffer dâ'imâ*" yazmaktadır (Foto 2.3.32b). Tuğra, etrafı zeytin yapraklarından yapılmış bir tacı andıran ve alt kısmında bir fiyonkla sonlanan ve onun içinde de dalgalı bir madalyon görünümündeki mermer malzemeden işlenmiş bir bezeme içinde hakk edilmiştir. Tuğranın sağ üst kısmında sivri uçlu sekiz yapraklı bir çiçek motifi işlenmiştir. Sol alt kısmında ise, ketebesi okunmaktadır.

[218] Aynur, Karateke**, a.g.e.,** s. 172.

Çeşmede tuğranın alt kısmında kalan nişin üzeri basık dalgalı bir kaş kemerle şekillendirilmiştir. Nişin içerisi üç bölüme ayrılmıştır. En üstte çeşmenin üç satırlık ilk tamir kitabesi yer alır (Foto 2.3.32c). Onun hemen altında on iki dilimli tavus kuşu kuyruğu motifli yuvarlak bir kemer nişi süslemektedir. Bu kemerin altında görülen kitabe çeşmenin Hacı Beşir Ağa tarafından yaptırıldığını yazan dört satırlık inşa kitabesidir (Foto 2.3.32d). Üçüncü bölümde dalgalı kaş kemer motifle bezenmiş olan ayna taşının her iki yanında çeşmenin ikinci bir tamir kitabesi daha hakk edilmiştir. Çeşmenin yıpranmış sade bir teknesi ve yanlarda dinlenme sekileri mevcuttur.

Çeşmede yuvarlak kemerin üzerinde konumlandırılmış olan ilk tamir kitabesi dikdörtgen formda düz çizgili kartuşlarla iki sütun üç satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.32e). Günümüzde restorasyonu yapılmış olan çeşmenin kitabesi altın yaldızla boyanmış olup, üzerinde hiçbir süsleme unsuru bulunmamaktadır. Çeşmenin tamir tarihi kitabede son kartuşta okunmaktadır.

Çeşmede yuvarlak kemerin altında nişin ortasında yer alan mermer malzemeden yapılmış inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla bir sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.32f). Altın yaldızla boyanmış olan kitabe bezemesiz bırakılmıştır.

İnşa kitabesi:

Bu dil-cû çeşme-i pâkize tarhı eyledi bünyâd
Ne zîbâ kıldı ihsân u kerem âyînesini icrâ
Beyân itdi Nedimâ gayr-ı menkût-ile târihin
Bu ra'nâ çeşme-i pür-nûru yaptırdı Beşir Ağa
1140

Üstteki 1. tamir kitabesi:

Sarây-ı şehriyâride cenâb-ı Kethudâ Kadın
Bu dil-cû çeşmeyi ihyâyâ kıldı himmet-i mevfûr
Hârâb-ender-dirâb olmuşdu yapdı fî sebîlillâh
Muvaffak oldu bu hayra ide Hak sa'yini meşkûr
Gelince âb-ı sâfi söyledim târihini Hayrî
Bu a'lâ çeşmeyi Mahcûbe Kadın kıldı nev-ma'mûr
1256

Çeşmede ayna taşının iki yanında yer alan eserin ikinci tamir kitabesi dikdörtgen formda düz çizgili kartuşlarla aşağı doğru daralan bir şekilde tek sütun üç satır halinde düzenlenmiş olup, rik'a hatla yazılmıştır. Son satırlarda sağda H.1341 solda H.1343 tarihinin hakk edildiği kitabe bezemesiz bırakılmıştır (Foto 2.3.32g, h). Birbirine bağlı olarak yazılmış olan mensur kitabenin son satırı her iki yönde de okunamaz haldedir. Yakın tarihte yapılan restorasyon çalışmasıyla altın yaldızla boyanmıştır.

Alttaki 2.tamir kitabesi:

Bâni-i sâlis esbak Medine kadısı
Çırpanlı merhûm Mehmed Sâlim
Efendi'nin ve cümle-i mü'minin
Ervâhına Fâtiha
1341-1343

2.3.33 İbnü'l Emin Ahmed Ağa Çeşmesi (Tersane Emini Hacı Ahmed Ağa Çeşmesi)

Tarihi: H.1140 / M.1727-1728
Dili: Türkçe
Banisi: Tersane Emini İbnülemin Ahmed Ağa
Yeri: Kasımpaşa / Beyoğlu
Kitabe şairi: Sâlim

Eser, Beyoğlu ilçesi Kasımpaşa semtinde Babadağ Yokuşu'nda Kadı Mehmet Caddesi sonunda ve Yeldeğirmen Camii arkasında yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.33a, b). Eski bir evin altında moloz taş-tuğla almaşıklığı ile örülmüş bir su deposuna bağımlı olarak kesme taş malzemeden yapılmıştır. Çeşmenin banisi İbnü'lemin Ahmed Ağa aynı yıl içerisinde yine Kasımpaşa'da benzerini inşa ettirdiği bir başka duvar çeşmesine burada kullanılan kitabe metininin aynısını yazdırmıştır.[219]

[219] Özdeniz, **a.g.e.,** s. 157.

Çeşme klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Dikdörtgen gövdeli yapıda nişin üzerini örten sivri kemerin kilit taşında bir adet gülbezek motifi görülmektedir. Çeşmenin kitabesi çeşme nişinin içine üstteki yatay alttaki dikey olmak üzere iki parça halinde yerleştirilmiştir (Foto 2.3.33c). Kitabenin altında yer alan çeşmenin ayna taşı dalgalı bir kaş kemerle şekillendirilmiş olup kemerin ortasında bir büyük ve kemer köşeliklerinde de birer adet küçük sade rozetler görülmektedir. Çeşmenin teknesi ve dinlenme sekileri yok olmaya yüz tutmuş vaziyettedir.

Çeşme nişini örten kemerin hemen üstünde yer alan mermer malzemeden yapılmış inşa kitabesi, biri yatay diğeri dikey olmak üzere iki bölüm halindedir. Yatay şekilde olan kitabe dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun üç satır hâlinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.33d). Kitabede, kartuşlar arasında kalan boşluklar ortada ince bir dal üzerinde tepeden ve yüzeyden enginar motifleriyle bezenmiştir, alt ve üstteki boşluklar ve kartuş kenarlarındaki boşluklar ise, üç yapraklı enginar motifleriyle süslenmiştir. Kitabenin altta kalan dikey kısmı, dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla bir sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.33e). Kartuş kenarlarındaki boşluklara tek yapraklı enginar motifleri işlenmiştir. Çeşmenin inşa tarihi son kartuşta okunmaktadır.

Kitabesi:

Sehâb-ı cûd tersâne emîni Ahmed Ağa kim
Hemîşe reşha-pâş-ı hâtır-ı dil-teşnegân olsun
Kasımpâşa'ya icrâ itdi bir âb-ı hayât-efzâ
Zülâl-i Hızr şimden sonra isterse nihân olsun
Bu 'ayn-ı dil-nişîni bu mahalle yapdı mâlından
Du'â-yı hayrı halka lûle-veş virdi-zebân olsun
'Atâş-ı nâsı şâdâb itdi dünyâda Hudâvendâ
O dahî âb-ı Kevser birle ferdâ şâdumân olsun
Didi seyreyleyüb atşâna Sâlim sâl-i târihin
Bu dil-cû çeşmeden mâ-i zülâl iç nûş-i cân olsun
1140

2.3.34 Damad İbrahim Paşa Çeşmesi

Tarihi: H.1141 / M.1728-1729
Dili: Türkçe
Banisi: Damad İbrahim Paşa
Yeri: Şemsi Paşa / Üsküdar
Kitabe şairi: Esad

Eser, Üsküdar ilçesi Şemsi Paşa'da Doğancılar Caddesi'nde Hüsrev Ağa Camii'nin önünde yer almaktadır. Taş tuğla almaşıklığı ile örülmüş bir su deposunun ön cephesinde konumlandırılmış olan çeşmenin üzeri kiremitle örtülüdür. Çeşmenin etrafında belediyenin çalışması devam etmektedir (Foto 2.3.34a).

Etrafı silmelerle ve bezemesiz geniş bir bordürle çerçeve içine alınmış olan dikdörtgen gövdeli çeşme, mermer malzemeden inşa edilmiştir. Çeşme nişinin üzeri dalgalı kaş kemerle örtülmüş olup köşeliklerinde birer gülbezek motifi işlenmiştir. Çeşmenin inşa kitabesi nişin hemen üzerinde yer alır (Foto 2.3.34b). Çeşmenin kısmen toprak altında kalmış olan ayna taşı dalgalı bir kaş kemer ve ortasında gülbezek motifi ile süslenmiştir. Çeşmenin teknesi ve dinlenme sekileri günümüze ulaşmamıştır.

Eserin inşa kitabesi, dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun sekiz satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.34c). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabe bezemesiz bırakılmış, kartuşlar arasındaki boşluklar da altın yaldızla boyanmıştır. Kitabede son kartuşta çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır.

Kitabesi:

Vezîr-i a'zam-ı Dâmâd İbrahim Pâşa kim
Kef-i cûdı onun bahşşendeterdir kân u deryâdan
Vekîl-i saltanat gayretkeş-i nâmus-ı devletdir
Onu dûr itmeye Hak sâye-i Sultan-ı vâlâdan
O sadr-ı ekremin hayrâta mecbûl olduğundandır
K'olur her emrde tevfîka masdâr savb-ı Mevlâdan
Murâd itdi ki ehl-i Üsküdâr-ı eyleye irvâ

Du'âya mahzâr ola haşre dek a'lâ vü ednâdan
Hudâ Sultan-ı devrân-ı hatâlardan emîn itsin
Cihân asûdedir devrinde mekr u keyd-i a'dâdan
Vezîr-i a'zamı da sadr-ı devlette olub ber-câ
Du'â aldırsın ol şâh-ı cihânâ pîr ü bernâdan
Bu zîbâ çeşmeyi bir mevki'inde eyledi bünyâd
Ki sîr olmaz nezâre tarh-ı mergûbun temâşâdan
Akınca lûlesinden âb Es'ad didi târihin
İçin su çeşme-i Dâmâd İbrahîm Pâşadan
1141

2.3.35 Emetullah Kadın Çeşmesi (Başkadın Çeşmesi):

Tarihi: H.1141 / M.1728-1729
Dili: Türkçe
Banisi: Emetullah Kadın
Yeri: Üsküdar
Kitabe şairi: Nedîm

Eser, Üsküdar Doğancılar Caddesi'nde İmrahor Camii avlusunda yer almaktadır (Foto 2.3.35a). Orijinalinde bir meydan çeşmesi olan eserin günümüzde yeri ve yönü değiştirilerek İmrahor Camii'nin avlusuna taşınmıştır.[220]

Çeşme klasik üslupta mermer malzemeden inşa edilmiştir. Dikdörtgen gövdeli çeşmenin en üst kısmındaki kabartmalı saçağı lotus ve palmet motifleriyle bezenmiş olup altın yaldızla boyanmıştır. Onun hemen altında da bir sıra mukarnas dizisi geçmektedir. Yapının cephesi silmelerle ve yanlarda geniş bordürlerle çerçeve içine alınmıştır. Çeşmede nişin üzerini örten dalgalı kaş kemerin köşeliklerinde altın yaldızla boyanmış birer gülbezek motifi işlenmiştir. Kemerin hemen üstünde çeşmenin inşa kitabesi konumlandırılmıştır. Nişin içinde yer alan ayna taşı dalgalı bir kaş kemerle şekillendirilmiş olup tepeliği bir palmetle taçlandırılmıştır. Kemerin hemen altında bir adet gülbezek motifi vardır. Çeşmenin, üzerinde iki adet dalgalı

[220] Koçyiğit, **a.g.e.,** s. 163.

kaş kemer motifi bulunan bir teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur (Foto 2.3.35b) .

Çeşmede nişin üzerinde yer alan mermer malzemeden yapılmış inşa kitabesi dikdörtgen formda düz çizgili kartuşlarla üç sütun altı satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.35c). Kitabe altın yaldızla boyanmış olup bezemesiz bırakılmıştır. Çeşmenin inşa tarihi son kartuşta okunmaktadır**.** Özgün konumunun biraz değiştirildiği bilinen çeşmenin kitabesinin 4. ile 8. satırları arasında çeşmenin yapımı kısaca anlatılmakta; "Sultan Ahmed Han"ın suyu kaynağından getirtip, Üsküdar'ı "âb-ı şirin" ile zenginleştirdiği, "ehl-i devlet"in bu sudan çokça çeşme yaptırdığı, "Başkadın hazretleri" nin de bu çeşmeyi kendi malıyla inşa ettirdiği yazmaktadır.[221]

Kitabesi:

Hazret-i Sultan Ahmed Hân-ı gerdûn-pâye kim
'Âlemi eltâf u ihsânıyla ihyâ eyledi
Fâtih-i Îrân şeh-i devrân ki cûd u re'feti
Üsküdâr-ı âb-ı şîrîn ile ignâ eyledi
Suyu başından idüb icrâ o hâkân-ı kerîm
Ehl-i devlet ol sudan çok çeşme peydâ eyledi
Başkadın hazretleri dahî bu zîbâ çeşmeyi
Kendi mâlıyla yapub bir hayr-ı vâlâ eyledi
Bu mahalle âb-ı safiyye katı muhtâc idi
Hakk'a şükr olsun bu mâ 'atşânı irvâ eyledi
Nûr-veş câri olub bu âb-ı sâf-u dil-pezîr
Teşnegânın dillerin eşvâka me'vâ eyledi
Hak te'âlâ ol şehin ikbâlini efzûn ide
Kim der-i lutfun cihân halkına me'vâ eyledi
Çeşmenin bânîsinin dahî kıla 'ömrün füzûn

[221] Soner Şahin, "Üsküdar'da III. Ahmed Dönemine Ait Dört Çeşme ve Osmanlı Mimarisinde Nadir Görülen Bir Kemer Tipi Üzerine", Ed. Süleyman Faruk Göncüoğlu, **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII, 2-4 Kasım 2012, 1352'den Bugüne Şehir,** C: I, Üsküdar Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, İstanbul, 2014, s. 680**.**

Kim hulûs-ı kalb ile bu hayrı inşâ eyledi
Söyledi târih-i itmâmın onun kilk-i Nedîm
Başkadın bu çeşme-i vâlâyı icrâ eyledi
1141

2.3.36 Ayşe Hanım Çeşmesi

Tarihi: H.1141 / M.1728-1729
Dili: Türkçe
Banisi: Ayşe Hanım
Yeri: Kanlıca / Beykoz
Kitabe şairi: -

Eser, Beykoz ilçesi Kanlıca'da Mihrabad Caddesi'nde, Kanlıca Camii'nin arkasında yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.36a). Kanlıca esnafı bu çeşmeye "Mescid Çeşmesi" demektedir.[222] Eser, üzerindeki kitabeye göre Ayşe isimli bir hayırsever tarafından inşa ettirilmiştir. Bazı kaynaklarda inşa tarihi H.1131 olarak kaydedilmiş olsa da tarih H.1141 olarak okunmaktadır.

Çeşme, klasik üslupta mermer malzemeden inşa edilmiştir. Ancak haznenin yapımında kullanılmış olan ve ön cephede çeşmenin yan duvarlarını oluşturan sol taraftaki köşe taşlarının üzerinde okunan Yunanca yazılar muhtemelen Bizans dönemine ait devşirme bir malzemedir (Foto 2.3.36b). Dikdörtgen gövdeli ince ve uzun yapının saçağı ana gövdede orta kısımda oldukça geniş olup yanlarda daha dar bir şekilde dışa taşkındır. Cephesi ince silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan çeşmede nişin üzerini on üç dilimli tavus kuşu kuyruğu şeklinde yuvarlak bir kemer örtmektedir. Bu bezemede her dilimin üzerine birer küçük penç motifi işlenmiştir. Kemer köşelikleri girift bir kompozisyon oluşturan rumi ve palmet motifleriyle bezenmiştir. Nişin içinde yer alan ayna taşının üzeri palmet ve rumilerden meydana gelen üçgen şeklinde kenarları dilimli girift düzenlemeli bir taç ile bezenmiştir. Dikdörtgen formdaki ayna taşını şekillendiren dalgalı kaş kemer ortasında bir gülbezek ile yanlarda birer servi ağacı ile süslenmiştir. Kemer

[222] Sarışın, **a.g.e.,** s. 25.

köşeliklerinde de birbirine doğru eğilmiş laleler işlenmiştir. Çeşmenin oval formda yol seviyesinin altında kalmış bir teknesi mevcuttur (Foto 2.3.36c).

Çeşmede yuvarlak kemerin üstünde konumlandırılmış olan inşa kitabesi, dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun üç satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.36d). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabe bezemesiz bırakılmıştır. Çeşmenin inşa tarihi kitabede son kartuşta okunmaktadır.

Kitabesi:
Besmeleyle iç bu sudan 'âfiyet olsun sana
Çünki içtin Hakk'a hamd et kim bulam dersen şifâ
Hulûs ile vakf ideni bir du'â ile ana
İşbu mâ'ı getirene mağfiret ihsân kıla
Rûz-ı mahşerde şefâ'at eylesin hem Mustafâ
'Ayşe'ye Cennet'te şürb-i Kevser ecr ola
1141

2.3.37 Genç Mehmed Paşa Çeşmesi

Tarihi: H.1141 / M.1728-1729
Dili: Türkçe
Banisi: Mehmed Paşa
Yeri: Üsküdar
Kitabe şairi: Rahmî

Eser, Üsküdar, Çavuşdere yolunda Mimar Sinan Mahallesi, Boz Sokağı ile Dr. Fahri Atabay (Eski Toptaşı) Caddesi'nin kesiştiği yerde, Hacı Bedel Mustafa Efendi Camii duvarına bitişik bir çeşmedir (Foto 2.3.37a). Bu çeşme aynı tarihte yapılan Başkadın ve Damad İbrahim Paşa çeşmeleriyle aynıdır. Sadece kemerlerinin yan tarafındaki süs rozetleri bu çeşmede yoktur.[223]

[223] Aynur, Karateke, **a.g.e.,** s. 206.

Çeşme klasik üslupta mermer malzemeden inşa edilmiştir. Cephesi sade silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan yapının en üst kısmı bir sıra lotuslar arasında işlenmiş palmet motifleriyle bezenmiştir. Bu bezemenin hemen altında bir sıra mukarnas dizisi geçmektedir.

Çeşme nişinin üzeri, dilimli bir kemerle örtülmüştür ve süsleme olarak uç kısımlarında birer adet ters palmet motifi işlenmiştir. Kemerin hemen üstünde inşa kitabesi konumlandırılmıştır (Foto 2.3.37b). Çeşmenin ayna taşı dalgalı bir kaş kemerle şekillendirilmiş olup kemer tepeliği de bir palmet motifi ile taçlandırılmıştır. Kemerin orta kısmında bir adet gülbezek motifi görülmektedir. Çeşmenin teknesi ve yanlarda birer adet dinlenme sekisi mevcuttur (Foto 2.3.37c).

Çeşmenin dalgalı kemeri üzerinde yer alan mermer malzemeden yapılmış inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun yedi satır şeklinde düzenlenmiş olup talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.37b). Kartuşlar arasında kalan boşluklar bezemesiz bırakılmış olan kitabede son kartuşta çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır.

Kitabesi

Menba'-ı cûd u kerem kulzüm-i zehhâr-ı hîmem
Mâlik-i hüsn-i şiyem zîver-i silk-i vüzerâ
Sadr-ı Cem kevkebe hem-nâm-ı Halîlürrahmân
Ki odur mâ'ide-bahşâ-yı gürûh-ı fukarâ
Maksem-i âb gibi neşr-i keremdir kârı
N'ola devrinde suyun bulsa cihân ser tâ pâ
Ne 'aceb oğlu dahî nâil-i hayrât olsa
Çünki evlâdadır sırr-ı vücûd-ı âb'a
Vâlid-i mâcidine peyrev olub el-hâsıl
Yapdı bu çeşme-i dil-cûyu musâhib pâşa
İsteriz Hakk'dan o düstûr-ı cemîlü'ş-şiyemi
Eylesün sıhhat-i câvide muvaffak Mevlâ
Didi bu mısra'-ı bâlâ ile Rahmi târih
Zemzemi nâsa sebîl itdi Mehemmed Paşa 1141

2.3.38 Feyzullah Efendi Meydan Çeşmesi

Tarihi: H.1141 / M.1728-1729

Dili: Türkçe

Banisi: Kazasker Feyzullah Efendi

Yeri: Maltepe

Kitabe şairi: Lebîb, Şâkir

Eser, Maltepe ilçesi Yalı Mahallesi'nde İskele Meydanı'nda yer alan dört cepheli oldukça sade bir meydan çeşmesidir (Foto 2.3.38a). Kare planlı çeşmenin iki yüzünde klasik üslupta yapılmış iki çeşme ve diğer iki yüzünde de iki çeşmecik yer alır.

Dört cepheli bir meydan çeşmesi olan eser klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. 2015 yılında Maltepe Belediyesi tarafından yapılmış olan restorasyon çalışmasıyla orijinal hali kazandırılmaya çalışılmıştır. Restorasyonu yapan Zafer Hakan Yapı'dan edinilen bilgiye göre restorasyon öncesi tamamı toprak altında olan çeşme günyüzüne çıkartılmış ve bugünkü görünümünü kazanmıştır (Foto 2.3.38b, c). Üstü çatı ile örtülü çeşmenin üzerinde bir alem direği bulunmaktadır. Yapının iki cephesinde konumlandırılmış olan her iki çeşme klasik mimariye uygun olarak yapılmış olup ince silmelerle dikdörtgen çerçeve içine alınmıştır. Çeşme nişinin üzeri sivri bir kemerle örtülmüş ve kemer köşelikleri bezemesiz bırakılmıştır. Çeşmenin kitabeleri bu sivri kemerlerin üzerinde yer alır (Foto 2.3.38c, d). Mermer malzemeden yapılmış ve önceden yarıya kadar yol seviyesinin altında kalmış olan ayna taşları, 2015 yılındaki restorasyon çalışmasıyla ortaya çıkarılmıştır. Ayna taşlarının üzerinde dalgalı kaş kemer motifi işlenmiş olup kemer köşelikleri birer adet çarkıfelek ile bezenmiştir. Kemerin ortasında bir adet gülbezek ve onun her iki yanında da birer servi ağacı işlenmiştir. Ayna taşlarının üst kısımlarında da lotuslar arasında palmet motiflerinin işlendiği bir bordür bulunmaktadır. Her iki çeşmenin de yıpranmış olan tekne ve dinlenme sekileri restorasyon sonrasında yenilenmiştir.

Kuzey ve güney cephelerde yer alan çeşmelerin sivri kemerleri üzerinde konumlandırılmış olan kitabeleri mermer malzemeden yapılmıştır. Restorasyon öncesinde üzerleri yeşil renkle boyanmış dikdörtgen formdaki uçları kemerli

kartuşlarla iki sütun üç satır şeklinde düzenlenmiş olan kitabeler talik hatla yazılmış olup günümüzde sadece altın yaldızla boyanmıştır (Foto 2.3.38e, f). Kuzey cephede yer alan kitabede kartuşlar arası boşluklarda ortada çarkıfelek, alt ve üst boşlukta ise üç yapraklı enginar motifleri görülürken güney cephede konumlandırılmış olan kitabede kartuşlar arası kalan boşluklar en alt ve en üstte üç yapraklı enginar motifi, ortadaki boşluklarda ise altı yapraklı yalın penç motifleriyle bezenmiştir. Her iki kitabede de son kartuşta çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır.

Kuzey cephede yer alan kitabe:
Cenâb-ı kâdı'asker ya'nî Feyzullâh Efendinin
Hemîşe masdar-ı haye ide zâtın Hazret-i Allâh
İdüb bu âb-ı nâbı dört taraftan bî-riyâ icrâ
Ki oldu sû-be-sû lütfu ile sirâb 'ibâdullah
Lebîbâ teşnegâna böyle işrâb itdi târihin
Bu vâlâ çeşmeden âb-ı hayat iç fî sebîlillâh
1141

Güney cephede yer alan kitabe:
Vazi'ü'l-hayrât Feyzullâh Efendi-kim odur
Kâdı'asker ibn-i kâdı-'asker-i vâlâ-asîl
Eyleyüb bu karyeyi manzûr-ı çeşm-i iltifât
Kıldı 'atşâna zülâl-i birr ü ihsânın sebîl
Şâkir-i dâ'î sitâyiş birle târihin didi
Menba'ı Zemzem mu'allâ çeşmesâr-ı bî-'adîl 1141

2.3.39 Kethüda Mehmed Paşa Çeşmesi

Tarihi: H.1141 / M.1728-1729
Dili: Türkçe
Banisi: Kethüda Mehmed Paşa
Yeri: Cağaloğlu / Fatih
Kitabe şairi: Şâkir

Eser, Fatih İlçesi Cağaloğlu Molla Fenari Mahallesi'nde Bâbıâli ile Beyazıt arasındaki Mahmud Paşa Camii yakınında, Celal Ferdi Gökçay Sokağı'nda yer alan su depolu bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.39a). Egemen, kitabında çeşmeyi aradığını ancak bulamadığı söylemiştir.[224]

Eser klasik üslupta mermer malzemeden inşa edilmiş olup etrafı cepheden taş ve tuğla almaşıklığı ile örülmüştür. İnce silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan yapı yanlarda birer sütunce ile sınırlandırılmıştır. Çeşmede nişin üzeri dilimli bir kemerle örtülmüş ancak kemerin sivrilen kısmı uçları açık bırakılmış olup kilit taşı noktasında birleştirilmemiştir. Eserin kitabesi kemerin hemen üstünde konumlandırılmıştır (Foto 2.3.39b). Çeşmenin ayna taşında dalgalı bir kaş kemer ve kemerin alt kısmında ortada bir gülbezek motifi görülmektedir Teknesinin üzeri ızgara ile örtülü olup kullanılamaz hâle gelmiş olan yapının dinlenme sekileri kısmen yol seviyesinin altında kalmış durumdadır (Foto 2.3.39c).

Çeşmenin taş malzemeden yapılmış ve oldukça yıpranmış görünen inşa kitabesi, dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla üç sütun altı satır ve yedinci satırda ortada iki sütun şeklinde düzenlenmiş olup talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.39b). Yedinci satırın her iki yanında kalan boşluklar yatay olarak işlenmiş kıvrımlar yapan rumilerin palmetlerle birleşmesinden oluşan bir buket görünümünü almış ve ortada bir çemberle bağlanmıştır. Çemberin iki tarafı karşılıklı birbirine bakan üç yapraklı enginar motifiyle bezenmiştir. Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabede kartuşlar arasında kalan boşluklar küçük birer penç motifiyle süslenmiştir. Kitabede çeşmenin inşa tarihi son kartuşta okunmaktadır.

Kitabesi:

Cenâb-ı âb-ı rûy-ı saltanat Sultan Ahmed kim
Odur Hızr-ı zamâne pâdişâh-ı ma'delet-fermâ
Şehenşâh-ı mekârim-pîşe kim eyyâm-ı 'adlinde
Bihamdillâh ser-â-pâ oldu ma'mûre bütün dünyâ
O hâkân-ı zamânın âsaf-ı dâmad-ı zî-şânı

[224] Egemen, **a.g.e.,** s. 584.

Vezîr-i a'zam İbrâhim Pâşa-yı cihân-ârâ
Du'â-yı halkı isticlâb içün şâh-ı cihân-dârâ
Hezâr âsâr u hayrât-ı cezîle eyledi peydâ
Zamânında birer hayra muvaffak oldular cümle
Bekâ-cûyân-ı ikbâli ricâl-i devlet-i 'uzmâ
Husûsâ kim vekîl-i saltanat sadr-ı keremkârın
Mükerrem sıhr-ı zî-şânı Mehemmed Kethüdâ Pâşâ
Bu mevki' muttali-i mihr ü cûd-ı pâki olmağla
Virüb su fî sebîlillah 'ıtâşı eyledi irvâ
Bu gûne çeşme bünyad itdi kim âb-ı fırâvanın
Ki böyle hayr-ı cârîye muvaffak eyledi Mevlâ
Kabûl idüb cenâb-ı Hakk bi hakk-ı sûre-i Kevser
İde bânisine ecr-i cezîl-i bî-hisâb i'tâ
Onun Şâkir bu mısra'dan çıkar yek'pâre târihi
Mehemmed kıldı Allâh aşkına mâ-i zülâl icra
1141

2.3.40 Mihrişah Kadın Çeşmesi (Safiye Sultan Çeşmesi)

Tarihi: H.1141 / M.1728-1729
Dili: Türkçe
Banisi: Mihrişah Sultan
Yeri: Üsküdar
Kitabe şairi: Rahmî

Eser, Üsküdar Çavuşdere Caddesi'nde Bulgurlu Mescidi karşısında eski ahşap bir evin altında yer alan duvar çeşmesidir (Foto 2.3.40a). Üzerindeki kitabeye göre Şehzade Bayezid'in annesi Mihrişah Sultan tarafından yaptırılmış olsa da kitabede geçen "Safiye" kelimesi dolayısıyla "Safiye Sultan Çeşmesi" ile **"**Bulgurlu Çeşmesi" ve "Esma Sultan Çeşmesi" adlarıyla da anılmaktadır. [225] Besim Çeçen

[225] http://www.ottomaninscriptions.com/information.aspx?ref=list&bid=991&hid=1118

çeşmenin inşa tarihinin H.1142 olduğunu söylese de çeşme üzerindeki kitabeye göre inşa tarihi H.1141 olarak okunmaktadır (Foto 2.3.40b).

Çeşme, klasik üslupta kesme taş malzemeden oldukça sade inşa edilmiştir. Dikdörtgen gövdeli yapı yalın silmelerle çerçeve içine alınmıştır. Çeşme nişinin üzeri sivri bir kemerle örtülmüştür. Klasik üslupta yapılmış olan kemerin üstünde çeşmenin inşa kitabesi yer alır. Çağdaşlarından farklı olarak volütler arasında akantus yaprağı ile hareketlendirilmiş olan mermer ayna taşı orijinal olmayıp 1940'lı yıllarda çeşmenin üzerine yerleştirilmiştir.[226] Çeşmenin teknesi ve dinlenme sekileri mevcut değildir.

Çeşmenin mermer malzemeden yapılmış olan inşa kitabesi, çeşme nişinin üzerini örten kemerin üst kısmında yer almaktadır (Foto 2.3.40b). Kitabe dikdörtgen formda düz çizgilerden meydana gelen kartuşlarla iki sütun altı satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır. Hiçbir süsleme unsuru bulunmayan kitabede son kartuşta çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır.

Kitabesi:
Melce'-i şâhân Sultan Ahmed-i 'âli-cenâb
Kim odur sermâye-i fahr-i selâtin-i cihân
İtdi ol şâhenşeh-i deryâ-nevâl ü hayr-hevâh
Âb-ı yârî-i 'inâyetle 'ıtâşı kâmurân
Kâ'idâtü'l-beyt-i ikbâli dahî kendi gibi
Kûşiş-i bisyâr ile itmekde hayr-ı bî-kerân
Yaptırub bu çeşme-i bâlâterin-i dil-keşî
İtdi icrâ fi sebilillâh o bânû-yı zamân
Ol Safiyye hasleti itsün hemîşe ber-karâr
Sâyesinde husrev-i dehrin Hudâ-yı müste'ân
Düşdi yek-pâre ona Rahmî bu târih-i lâtif
Çeşmesâr-ı ümm-i Sultan Bâyezîd oldu revân
1141

[226] H. Besim Çeçener, **Üsküdar Merkez Mahalleleri Osmanlı Dönemi Su Uygarlığı Eserleri**, Üsküdar Belediye Başkanlığı, Üsküdar Araştırmaları Merkezi, Yayın No:21, Tarihi Mirası Koruma Dizisi:2, İstanbul, 2007, s. 59.

2.3.41 Şehzade Mustafa Çeşmesi

Tarihi: H.1141 / M.1728-1729
Dili: Türkçe
Banisi: Şehzade Mustafa
Yeri: Üsküdar
Kitabe şairi: Rahmî

Eser, Üsküdar'da Aziz Mahmud Hüdai Sokağı'nda yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.41a). Aynur ve Karateke ile Fazilet Koçyiğit çeşmenin III. Ahmed tarafından oğlu Mustafa için yaptırıldığını yazmaktadır. Ancak üzerindeki kitabeye göre eser, Şehzade Mustafa tarafından şehzadeliği döneminde yaptırılmıştır ki, Besim Çeçener de aynı görüştedir.

Çeşme klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Yakın tarihe kadar oldukça yıpranmış vaziyette kaderine terk edilmiş olan çeşmenin eski fotoğraflarda geniş bir saçağının olduğu ve yıllar içinde bu saçağın da yok olduğu görülmektedir (Foto 2.3.41b, c). 2017 yılında Üsküdar Belediyesi tarafından yapılan restorasyon çalışmasıyla çeşme yenilenmiştir (Foto 2.3.41d). Dikdörtgen gövdeli ve su deposu olan çeşme bezemesiz bir sıra silme ile çerçeve içine alınmıştır. Çeşmenin nişi klasik üslupta sivri bir kemerle örtülmüş ve süsleme olarak uç kısımlarında birer adet ters palmet motifi işlenmiştir. Kemer köşelikleri de birer büyük altı dilimli yalın penç motifi ile süslenmiştir. Çeşmenin kitabesi kemerin hemen üzerinde konumlandırılmıştır. Ayna taşı günümüze ulaşmayan yapının teknesi ve dinlenme sekileri de aslına uygun olarak onarılmıştır.

Eserin taş malzemeden yapılmış olan sivri kemerinin üzerindeki inşa kitabesi, dikdörtgen formda düz çizgili kartuşlarla iki sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.41e). Restorasyon öncesi fotoğraflarda bir dönem yeşil zemin üzerine ve bir dönem kırmızı zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan ancak günümüzde sadece altın yaldızla boyanmış durumda ve bezemesiz bırakılmış olan kitabede son kartuşta çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır.
Kitabesi:
Menba'-ı cûd u sehâ Şehzâde Sultan Mustafâ

Kim odur necl-i necîb-i husrev-i kişversitân
Hasbetenlillâh bu dil-cû çeşmeyi bünyâd idüb
İtdi icrâ 'âleme âb-ı zülâl-i râyegân
Ezber itsün su gibi evrâdın ol şehzâdenin
Bu musaffâ çeşmeden nûş eyleyen dil-teşnegân
Bir güzel mısra' didim Rahmî ona târih içün
İç bu âb-ı nâbı Sultan Mustafâ itdi revân
1141

2.3.42 Şehzade Numan Çeşmesi

Tarihi: H.1141 / M.1728-1729
Dili: Türkçe
Banisi: III. Ahmed
Yeri:Üsküdar
Kitabe şairi: Rahmî

Eser, Üsküdar İlçesi Ahmediye Mahallesi Necmettin Okyay Sokağı'nda yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.42a). Üzerindeki kitabeye göre Sultan III. Ahmed oğlu Şehzade Numan için bu eseri yaptırmıştır.

Çeşme klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Dikdörtgen gövdeli yapının oldukça yıpranmış bir su seposu bulunmaktadır. Lale Devri'nin son yıllardaki örneklerinden olan bu sade çeşmenin cephesi ince silmelerle çerçeve içine alınmıştır. Çeşme nişinin üzeri sivri bir kemerle örtülmüştür ve kemer köşeliklerine birer adet gülbezek motifi işlenmiştir (Foto 2.3.42b). Eserin kitabesi kemerin hemen üzerinde konumlandırılmıştır. Restorasyon öncesi fotoğraflarda harap durumda olan çeşmenin izleri görülen ayna taşı günümüze ulaşmamıştır. Aynı şekilde yol kotunun kısmen altında kalmış olduğu görülen teknesi ve dinlenme sekileri de yapılan restorasyon çalışmasıyla yenilenmiştir. Ancak aradan yıllar geçmesine rağmen farklı tarihlerde çekilen fotoğrafların yer aldığı kaynaklarda olduğu gibi bugün de çeşme önünde kurulan semt pazarı sebebiyle biriktirilen çöp yığınlarından ötürü eser aynı vahim durumda gözükmektedir (Foto 2.3.42c).

Çeşmenin sivri kemerinin üzerinde yer alan mermer malzemeden yapılmış inşa kitabesi, dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.42d). Kitabe eski fotoğraflarda bezemesiz ve renksiz görünmektedir. Ancak yapılan yenileme çalışmasıyla kitabe metni ve kartuşlar arası boşluklar ve kartuş kenarları altın yaldızla boyanmıştır. Çeşmenin inşa kitabesi son kartuşta okunmaktadır.

Kitabesi:

Lutf-ı Hak şevketlü Sultan Ahmed'in efzûn ide
Âb-ı rûy-ı devletin iclâl baht-ı muhkemin
Her birin sad gûne âsâra muvaffak eyledi
Hayra teşvîk eyleyüb şehzâdegân-ı ekremin
Yapdırub bu 'ayn-ı sersâr u musaffâ-meşrebi
Edicek şehre revân âb-ı halâvet makdemin
Teşnegân-ı 'âleme Rahmî didi târihini
Çeşme-i Şehzâde Nu'mân'ın al iç gel Zemzem'in
1141

2.3.43 Şehzade Seyfeddin Çeşmesi (Mihrişah Kadın Çeşmesi)

Tarihi: H.1141 / M.1728-1729
Dili: Türkçe
Banisi: Mihrişah Sultan
Yeri: Üsküdar
Kitabe şairi: Rahmî

Eser, Üsküdar Aziz Mahmud Efendi Sokağı'nda, Kaptan Paşa Camii avlu duvarında yer alan bir çeşmedir (Foto 2.3.43a). Üzerindeki kitabeye göre Şehzade Seyfeddin'in annesi Mihrişah Sultan tarafından yaptırılmıştır.

Çeşme, klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Bir su deposuna sahip olan yapı eski fotoğraflarda yakın bir tarihe kadar birçok özelliğini kaybetmiş ve yarıya kadar olan kısmı yol seviyesinin altında kalmış durumda görünmektedir (Foto 2.3.43b). Ancak yapılan restorasyon çalışmasıyla çeşme yenilenmiş ve gün

yüzüne çıkarılmış durumdadır (Foto 2.3.43c). Dikdörtgen gövdeli çeşmenin hafif dışa doğru taşan sade bir saçağı bulunmaktadır. Çeşmenin cephesi ince bir sıra silmeyle çerçeve içine alınmıştır. Çeşmede nişin üzeri sivri bir kemerle örtülmüş olup kemer köşeliklerine de birer adet gülbezek motifi işlenmiştir. Eserin kitabesi kemerin hemen üstünde konumlandırılmıştır (Foto 2.3.43d). Çeşmenin restorasyon sonrasında ortaya çıkmış olan ayna taşının üzerinde dalgalı bir kaş kemer motifi görülmektedir. Çeşmenin teknesi ve yanlarında birer dinlenme sekisi mevcuttur.

Çeşmenin inşa kitabesi, çeşme nişinin üzerini örten sivri kemerin hemen üstünde yer almaktadır (Foto 2.3.43d). Kitabe, dikdörtgen formda düz çizgilerden meydana gelen kartuşlarla iki sütun altı satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır. Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabe bezemesiz bırakılmıştır. Son kartuşta çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır. Kitabesi:

Hıdîv-i bahr u ber Sultan Ahmed Hân-ı Gâzî kim
Odur şâhenşeh-ı keyhusrevân-ı ma'delet-âyîn
Yapub her kûşesinde bir musaffâ çeşme-i dil-cû
Bu şehri itdi sîrâb ol şeh-i pür-haşmet ü temkîn
O şâhın kâ'idâtü'l-beyt-i ikbâli dahî Hakkâ
Cihânı itdiler hayrât-ı bî-tâ'dâd ile tezyîn
Bu çeşmesârı dahî ümm-i Seyfeddin Şehzâde
Binâ idüb 'ıtâşın sûz u tâbın eyledi teskîn
Hudâ hem onu, hem şehzâdesin, hem husrev-i dehri
Cihân durdukça mahfûz eylesin âfâttan, âmîn
Didim bir mısra'-ı dil-cû ile Rahmî ona târih
Al iç su kıldı icrâ mâder-i Sultan Seyfeddin 1141

2.3.44 Ümmü Gülsüm Sultan Çeşmesi

Tarihi: H.1141 / M.1728-1729
Dili: Türkçe
Banisi: Sultan III. Ahmed
Yeri: Üsküdar
Kitabe şairi: Şâkir

Eser, Üsküdar Şemsi Paşa Meydanı'nda, Rumi Mehmed Paşa Camii'nin arkasında Çeşme-i Cedid Sokağı ile Eşref Saat Sokağın birleştiği köşede yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.44a). Sultan III. Ahmed tarafından kızı Ümmü Gülsüm Sultan için H.1141 yılında yaptırılmıştır. Eser Egemen'in kitabında ve İstanbul Tarihî Çeşmeler Külliyatı'nın 2. cildinde "Ahmed Han III Çeşmesi" olarak kayıtlıdır. Esere bitişik XVI. yüzyıl şairlerinden Şem'i Şemullah Efendi'nin kabri bulunmaktadır (Foto 2.3.44b).

Çeşme, döneminin hiçbir özelliğini taşımayan orijinal halinden oldukça uzak görünen dikdörtgen gövdeli, ters T biçiminde sade bir yapıdır. Niş, ayna taşı, musluk, kemer gibi klasik çeşme mimarisinde yer alan cephe unsurlarını bu eserde görmek mümkün olmamıştır (Foto 2.3.44c). Cephesi ince silmelerle çerçeve içine alınmış ve taş malzemeden inşa edilmiş olan yapının etrafı taş-tuğla almaşıklığı ile örülmüştür.

Çeşmenin en üst kısmında yer alan inşa kitabesi, dikdörtgen formda düz çizgilerden meydana gelen kartuşlarla iki sütun yedi satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.44d). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabede süsleme unsuru bulunmamaktadır. Kitabede kırılan yerlerde eksik kalan kelimeler 2021 yılında yapılan restorasyon çalışmasında sadece yeşil renge boyanmıştır. Kitabesi:

Hazret-i Sultan Ahmed Hân-ı İskender-zafer
Pâdişâh-ı bahr u ber dârâ-yı iklîm-i sehâ
'Adl ü insâf u mürüvvet cûd u lutf u merhamet
Zâtına hasîsadır ba-'avn u teyîd-i Hudâ
Üsküdârı âb-ı rûh-efzâ ile ihyâ idüb
Eyledi sükkânını müstağrak-ı bahr-ı 'atâ
Bu mahalli duhter-i sa'd ahter-i zî-şânına
Kıldı ta'yîn ol meh-i rahşende-i evc-i 'alâ
Nâmdâş-ı Ümm-i Gülsüm nûr-ı çeşm-i zıll-ı Hak
Hazret-i Sultan-ı vâlâ-şân-ı 'ismet-intimâ
Bu mu'allâ çesmesârı yaptırub ihlâs ile
Kıldı 'atşândan devâmı 'ömrüne celb-i du'â
Şâkirâ didim sitâyiş birle târihin onun
Akdı iç bu çeşmeden mâ-ı hayât-ı can-fezâ 1141

2.3.45 III. Ahmed Meydan Çeşmesi

Tarihi: H.1141 / M.1728-1729

Dili: Türkçe ve Arapça

Banisi: Sultan III. Ahmed

Yeri: Sultanahmet / Fatih

Kitabe şairi: Seyyid Vehbî

Hattatı: Ahmed bin Mehmed Han (Sultan III. Ahmed)

Eser, Fatih ilçesi Sultanahmet'te Topkapı Sarayı Bâb-ı Hümâyun Kapısı'nın önünde yer alan bir meydan çeşmesidir (Foto 2.3.45a). Klasik Osmanlıdan Batı etkilerine, özellikle baroğa geçişi sergileyen bir başyapıt olan eser, Sultan III. Ahmed tarafından Perayton isimli bir Bizans çeşmesinin yerine yaptırılmıştır.[227] Lale Devri'nden günümüze kalmış en önemli yapılardan biri olan bu anıtsal eser, yalnız döneminin değil, Osmanlı mimarisinin eşsiz örneklerinden biri kabul edilmektedir. Semavi Eyice, âdeta bir köşk görünümünde olduğunu söylediği III. Ahmed Çeşmesinin, meydan çeşmeleri arasında, bütün Türk sanatı tarihi içinde ortaya konulmuş en göz kamaştırıcı örneği olduğunu şu şekilde ifade eder: "Türk sanatına Batı sanat üslûbunun sızmaya başladığı bir dönemin eseridir. Bu bakımdan onda klasik çağın sadeliği yoktur. Bütün satıhlar hiçbir boş yer bırakılmadan tezyin edilmiş olup bu bezemelerin bir kısmının Türk süsleme sanatına ait olmasına karşılık aralarında Batı Avrupa sanatından alınmış motifler de görülür. Bu motiflerin tamamen hâkim olduğu yer, geniş saçağın alt yüzü ile çeşmelerin etrafını çeviren dal kıvrımlarıyla bezenmiş çerçeve şeritleridir. Cephelerde yatay şeritler halinde uzanan süsleme arasında ise Türk sanatının mukarnasları, şemseleri görülür. Süslemenin bir kısmı mermer üzerine kabartma şeklinde yapılarak altın varakla yaldızlanmıştır. Diğer bir kısmı ise çinidir."[228]

Dört cepheli bir meydan çeşmesi olarak tasarlanmış olan III. Ahmed Meydan Çeşmesi, kare planlı olup mermer malzemeden inşa edilmiştir. Her cephenin ortasında bir çeşme, çeşmelerin iki yanında da mukarnas kavsaralı mihrap biçiminde nişler yer almaktadır. Sadece bir cephede nişlerin yerinde birer kapı bulunmaktadır. Eserin dört köşesinde mukarnas başlıklı dört sütunun dilimli kemerlerle birbirine

[227] Ayla, Ödekan, "Ahmed III Sebili ve Çeşmesi**", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** C: I., İstanbul, 1993, s. 116-117.

[228] Semavi, Eyice,"Ahmed III Çeşmesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: II, İstanbul, 1989, s. 39.

bağlandığı cephesinde lotuslar arasına işlenmiş palmetleri andıran bir düzenleme oluşturan dökme demirden üçer şebekeli pencereleri bulunan yarım daire şeklinde sebiller yer almaktadır. Her bir pencerenin üzerinde iki satırlık kitabeler konumlandırılmıştır (Foto 2.3.45b, c, d). Sebillerin etek kısımları oldukça hareketli olup, üç köşede yer alan sebilin etekleri birbirinin aynı olup üç bölüme ayrılmıştır. Orta bölümde vazo içinde çiçekler ve yanlarda kıvrımlı dallar ve yapraklar arasında çiçek motiflerinin işlendiği bezemeler bulunmaktadır. Tek bir köşedeki sebilin etek kısmı ayrılan üç bölümde üç adet kaş kemerle şekillendirilmiş ve her biri gülbezek motifiyle süslenmiştir. Eserin üzeri geniş ahşap saçaklı bir çatıyla örtülmüş ve saçağın altı kıvrık dallar, palmetler ve çiçek motifleriyle bezenmiştir. Çeşmelerin üstüne gelen saçağın ortasında ise, dikdörtgen bir çerçeve içinde kafes görünümlü kabartmalar işlenmiştir. Çatının üzerinde ortada bir büyük kubbe, sebillerin üstüne denk gelen yerlerde ise birer küçük kubbe yer almaktadır. Kubbelerin üzerlerinde altın yaldızla boyanmış alemler görülmektedir. Eserde saçaktan sonra gelen ve çeşmeyi dört cepheden kuşatan bordürlerde akantus yaprakları, lotus-palmet motifleri, mukarnas dizisi, yeşil ve mavi renklerin hâkim olduğu çini bezeme ile Mühr-ü Süleyman motifi işlenmiştir. Yapının kuzey cephesi hariç diğer üç cephede bu bordürlerden sonra gelen içleri oval bir madalyonla süslenmiş iki dikdörtgen panonun ortasında çeşmenin beşer satırlık kitabesi yer almaktadır (Foto 2.3.45e, f, g). Kuzey cephede ise, yalnızca geniş bir dikdörtgen kartuş içinde tek satırlık bir kitabe konumlandırılmıştır (Foto 2.3.45h). Çeşmelerde nişin üzerini örten klasik üsluptaki sivri kemer kırmızı ve beyaz iki renkli mermer almaşıklığı ile örülmüş olup kemer köşelikleri ve nişin iç kısmı bitkisel motiflerle bezenmiştir. Dört cephedeki çeşmede de nişin içinde orta kısımda mukarnaslı bir dizi geçmektedir. Çeşmelerde kuzey cephe hariç ayna taşları kıvrımlı dallar arasında işlenmiş penç ve nergis çiçekleriyle, lotuslar arasına işlenmiş palmet motifleriyle ve rumilerle bezenmiş bordürlerle çerçeve içine alınmıştır ve üzerinde klasik üslupta dalgalı bir kaş kemer işlenmiştir. Kemerin altında da orta kısımda bir gülbezek motifi görülmektedir. Sadece kuzey cephede yer alan çeşmede ayna taşının iki yanında sehpa üzerinde duran saksı içinde dikili, dalları çeşitli çiçeklerle bezenmiş kabartmalar bulunmaktadır. Ayrıca aynı çeşmenin ayna taşı üzerinde "*Mâşâ'allâh*" yazılı etrafı bezemeli bir madalyon işlenmiştir (Foto 2.3.45i). Çeşmenin teknesi ve yanlarda dinlenme sekileri mevcuttur.

Eserin dört köşesinde yer alan sebillerde her üç pencere üzerinde kitabeler yer almaktadır (Foto 2.3.45j, k, l, m). Dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla bir sütun iki satır şeklinde düzenlenmiş olan kitabeler yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmıştır ve bezemesiz bırakılmıştır. Eserin kaside türünde talik hatla yazılmış olan kitabesi, kuzeydoğu cephede Bâb-ı Hümayun ile Ayasofya arasına bakan köşedeki sebilin üzerinden başlayıp, kuzey cephede yer alan çeşmenin üzerinde sülüs hatla hakk edilmiş olan Sultan III. Ahmed'in son tarih beyti ile son bulmaktadır. Biz de aşağıda kitabeleri ele alırken bu sıralama doğrultusunda transkribine yer verdik.
Marmara'ya bakan cephedeki kitabeden çeşmenin Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın önerisi üzerine yapıldığı anlaşılıyor. Bu cephedeki son tarih beyti III. Ahmed'in kendisi tarafından söylenmiştir. Boydan boya bir satır halinde celi sülüs hatla yazılmış olan beyit Divan Edebiyatının tarihçilik alanında yazılmış en güzel beyitlerinden biridir. III. Ahmed'in imzası son tarih beytinin altında bulunmaktadır. Söylentiye göre, III. Ahmed bu tarih mısrasını "Han Ahmede eyle dua aç besmeleyle iç suyu" diyerek tamamlamış, ancak "suyu" sözcüğü kafiye bulmak bakımından sorun yarattığından Seyyid Vehbi tarafından değiştirilerek "Aç besmeleyle iç suyu Han Ahmede eyle dua" denmiştir.[229]

Eserin üzerinde yer alan inşa kitabeleri kuzeydoğu cephedeki sebilden başlayarak kuzey cephedeki çeşmede tamamlanır.
Kuzeydoğu cephede yer alan sebilin üzerinde bulunan kitabe:
Şâhenşah-ı 'âlî-neseb Sultan-ı memdûhu'l-haseb
Fermân-dih-i Rûm u 'Arab Hân Ahmed-i kişver-küşâ
'Adl ü kerâmet menba'ı şems-i velâyet-matla'ı
Dergâhının her mısra'ı şehbâl-i sîmurg u hümâ
Zâtı mülûke âb-ı rû şimşîri bâğ-ı fethe cû
Gülzâr-ı mülke virdi su mîzâb-ı kilki dâ'imâ

Eserin doğu cephesindeki çeşmenin kitabesi çeşmenin üst kısmında ve mihrap biçimindeki mukarnaslı nişlerin üzerindeki madalyonlu panoların ortasında yer almaktadır (Foto 2.3.45e). Kırmızı renkli dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan kitabe, dikdörtgen formda dalgalı kartuşlarla iki sütun beş satır şeklinde

[229] Ayla Ödekan, "Ahmed III Sebili ve Çeşmesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C: I s. 117.

düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmış ve yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmıştır. Kartuşlar arasında kalan boşluklar ve kartuş kenarları bezemeli olup mavi renge boyanmıştır. Kartuş boşluklarında rumiler arasında işlenen kademeli pençler ve yıldız şeklindeki penç motifleri altın yaldızla boyanmıştır. Kenarlarda kalan boşluklarda ise, yine rumiler arasında konumları itibarıyla yarım olarak işlenmiş penç motifleri görülmektedir.

Doğu cephede yer alan çeşmenin üzerinde bulunan kitabe:

Hem pâdişehdir hem velî zâtında olmuş müncelî
'Adl-i 'Ömer cûd-ı 'Alî hulk-i Muhammed Mustafâ
Destinde devlet hâtemi kılmış musahhar 'âlemi
Hakk resm-i ism-i a'zâmı nakş-ı cebîn itmiş âna
Hayret virir sad kaysere gâlib hezâr İskender'e
Hükmü revân her kişvere fermân-ber-i şâh u gedâ
Hem hâmi-yi Beytü'l-Harem hem hâdim-i şâh-ı hümem
Rûm u 'Arab mülk-i 'Acem mahkûmudur ser tâ-be-pâ
Oldur imâmü'l-müslimîn zıll-i Hüdâvend-i mu'în
Bâ nass-ı Kur'ân-ı mübîn emrine vâcib iktidâ

Güneydoğu cephede yer alan sebilin üzerinde bulunan kitabe:

Şehler ana kişver virir ol şehlere efser virir
Seyfine düşmen ser verir oldukça tuğu ser-nümâ
Ol menba'ı cûy-ı merâm ol maksem-i rızk-ı enâm
Olsun ilâ-yevmi'l-kıyâm şâhânı dehre mültecâ
İskender idüb cüst-cû zulmetde gezmiş sû-be-sû
Bâb-ı Hümâyûn'unda bu itdi revân âb-ı beka

Eserin güney cephesindeki çeşmenin kitabesi çeşmenin üst kısmında ve mihrap biçimindeki mukarnaslı nişlerin üzerindeki madalyonlu panoların ortasında yer almaktadır (Foto 2.3.45f). Kırmızı renkli dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan kitabe, dikdörtgen formda uçları kemerli, dalgalı kartuşlarla iki sütun beş satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmış ve yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmıştır. Kartuşlar arasındaki boşluklar ve kartuş kenarları bezemeli olup mavi

renge boyanmıştır. Kartuş boşluklarında rumiler arasında altı dilimli yalın pençler ve ortası yıldız şeklinde kademeli penç motifleri işlenmiş ve altın yaldızla boyanmıştır. Kenarlarda kalan boşluklarda ise, yine rumiler arasında yarım olarak işlenmiş pençler görülmektedir

Güney cephede yer alan çeşmenin üzerinde bulunan kitabe:

Bu tarh-ı pâk-ı hürremi sevk itdi sadr-ı a'zamı
Dâmâdı hâss-ı ekremi hem nâm-ı ceddü'l enbiyâ
Oldu o düstûr-ı celîl bu hayr-ı câriye delîl
Halka idüb Zemzem sebîl celb itdi ol şâha du'â
Ol şehriyâr-ı zer-nisâr bezl itdi mâl-ı bî şumâr
Yapdı sebîl ü çeşmesâr me'cûr ola rûz-ı cezâ
Bu mevki'i âbâd idüb bir tarh-ı nev icâd idüb
Rûh-ı Hüseyn'i şâd idüb itdi sebîl âb-ı safâ
Bu 'ayna ey sâfî derûn destini Kevser gibi sun
Her katre-i safvet nümûn olmakda bir 'ayn-ı şifâ

Güneybatı cephede yer alan sebilin üzerinde bulunan kitabe:

Âb-ı zülâle mâ-sadak tâkı felekle yeknesak
Gök kubbenin altında bak var mı bu resme bir binâ
Oldukça ber-câ mihr ü mah zîb-i serîr olsun o şâh
Sadr-ı güzînin yâ ilâh itme rikâbından cüdâ
Ey Hüsrev-i 'âli-tebâr âsârına yokdur şumâr
Ammâ bu dil-cû çeşmesâr oldu 'aceb hayret fezâ

Eserin batı cephesindeki çeşmenin kitabesi çeşmenin üst kısmında ve mihrap biçimindeki mukarnaslı nişlerin üzerindeki madalyonlu panoların ortasında yer almaktadır (Foto 2.3.45g). Kırmızı renkli dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan kitabe, uçları kemerli, dalgalı kartuşlarla iki sütun beş satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmış ve yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmıştır. Kartuşlar arasında kalan boşluklar ve kartuş kenarları bezemeli olup mavi renge boyanmıştır. Kartuşlar arasındaki boşluklarda rumiler arasında baklava formunda dört dilimli penç motifi ile ortası yıldız şeklinde işlenmiş kademeli pençler bulunmaktadır. Ancak en

alt boşlukta küçük bir palmet motifi görülmektedir. Kenarlarda kalan boşluklar ise, yine rumiler arasında yarım olarak işlenmiş pençlerle bezenmiştir. Kitabe metni gibi süslemeler de altın yaldızla boyanmıştır.

Batı cephede yer alan çeşme üzerinde bulunan kitabe:

Bak sîm ü zerden tâsına âb-ı hayât efzâsına
Benzer gümüş sakâsına bekler kapun subh-ı mesâ
Yapdın sarây meydânına kıldın salâ 'atşânına
Cennetde Kevser yanına gûyâ ki kasr itdin binâ
Altun suyun idüb sebîl yapdın 'uyûn u selsebîl
Birine bin ecr-i cezîl virsün Cenâb-ı Kibriyâ
Mehdinde hâmem oldu lâl izhar-ı 'acz itdi makâl
Evsâfın eylerken hayâl hâtifden irdi bu nidâ
Vehbî hamûş ol beste-leb haddin değil eyle edeb
Senden mukaddem oldu heb şâ'irlere birden salâ

Kuzeybatı cephede yer alan sebilin üzerinde bulunan kitabe:

Vasfında idüb güft-gû çok kimse dökdü âb-ı rû
İtdirdi âhir ser-fürû o hüsrev-i şevket nümâ
Târih içün dânişverân hayretde iken nâgehân
Buldu şehinşâh-ı cihân bir mısra'-ı 'âlem-bahâ
Her lafzı bahr-i mevc-zen ma'nâsıdır dürr-i 'Adn
Görmek dilersen anı sen ey teşne-i hüsn-i edâ

Eserin kuzey cephesindeki çeşmenin kitabesi çeşmenin üst kısmında ve mihrap biçimindeki mukarnaslı nişlerin üzerinde yer almaktadır (Foto 2.3.45h). İçiçe geçen kırmızı renkli dikdörtgen bir çerçeve ve küçük çiçek motifleriyle bezenmiş mermer malzemeden bir bordürle çerçeve içine alınmış olan kitabe Sultan III. Ahmed'in kendisi tarafından söylenmiştir. Kuzeydoğu cephede, Bâb-ı Hümâyun ile Ayasofya arasına bakan köşedeki sebilin üzerinden başlayan kaside burada son tarih beyti ile tamamlanmaktadır. Dikdörtgen bir pano içerisinde birbirinden rumi ve palmet motifleriyle ayrılan kartuşlarla iki sütun bir satır şeklinde düzenlenmiş olan kitabe, sülüs hatla hakk edilmiş ve yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmıştır. Kitabenin orta bölümünde işlenmiş olan bezemede alt ve üst kısımda yer alan

rumilerle birbirine bağlanmış palmet motifleri birer üçgen oluşturmuştur. Bu üçgen formlu bezemeler ortasında çiçek şeklinde bir düğüm oluşturan âdeta hareketli bir ip görünümünde ince bir çizgiyle birbirine bağlanmıştır. Kitabenin köşelerinde de rumiler arasında palmet motifleri görülmektedir. Kitabe beytinin sol alt köşesinde III. Ahmed'in imzası ve onun altında da çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır.

Kuzey cephede yer alan çeşmenin üzerinde bulunan kitabe:

Târihi Sultan Ahmed'in câri-i zebân-ı lûleden
Aç besmeleyle iç suyu Hân Ahmed'e eyle du'â
1141

2.3.46 Emetullah Gülnuş Valide Sultan Meydan Çeşmesi (III. Ahmed Meydan Çeşmesi)

Tarihi: H.1141 / M.1728-1729
Dili: Türkçe
Banisi: III. Ahmed
Yeri: Üsküdar
Kitabe şairleri: III. Ahmed ve Damad İbrahim Paşa, Nedîm, Şâkir ve Rahmî
Hattatı: Ahmed bin Mehmed Han (Sultan III. Ahmed)

Eser, Üsküdar'da İskele Meydanı'nda yer alan XVIII. yüzyılın anıtsal çeşmelerinden birisidir (Foto 2.3.46a). Sultan III. Ahmed'in emriyle H.1141'de annesi Rabia Emetullah Gülnuş Sultan'ın hayratı olarak Sadrazam Damad İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır.[230]

Dört cepheli bir meydan çeşmesi olarak tasarlanmış olan Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi, kare planlı olup mermer malzemeden inşa edilmiştir. Günümüzde birkaç basamakla çıkılan eserde her cephenin ortasında bir çeşme, köşelerde de birer çeşmecik yer almaktadır (Foto 2.3.46b, c). Julia Pardoe'nin *The Beauties of Bosphorus* adlı eserinde "Üsküdar Çeşmesi" adıyla yer verdiği ve birçok kaynakta da görülen geçen yüzyıldan oldukça farklı kemeri ve nişiyle dikkati çeken W.Bartlett ve R.Wallis imzalı gravürde çeşmenin üstü küçük bir fener çatısını

[230] Semavi Eyice, "Ahmed III Çeşmesi", **TDV İslam Ansiklopedisi.** C:II ,İstanbul, 1989, s. 39.

andıran örtüsüyle iki kademeli olarak inşa edilmiş gösterişli bir çatı ile örtülü iken günümüzde oldukça sade bir görünümdedir (Foto 2.3.46d). Ancak saçak kenarlarındaki işlemeler yok olmuşsa da çatıdaki alem ve geniş saçakta işlenmiş olan kabartmalı süslemeler 1987 yılındaki restorasyon çalışmasında yapılan ilave nakışlarla bugün de görülebilmektedir.[231] Günümüzde 2021 yılında başlanmış olan restorasyon çalışması devam etmektedir. Saçağın alt kısmında yapıyı dört cepheden bir bordür gibi kuşatan kartuşu andıran dikdörtgen formda çerçeveler içinde bitkisel bezemeler bulunmaktadır. Bu bezemeli kısmın hemen altında ince bir bordür ve bir sıra mukarnas çeşmeyi kuşatmaktadır. Bu abidevi eserin dört cephesinde dikörtgen gövdeli birer çeşme ve çeşmenin pahlı köşelerinde de aynı süslemelere sahip çeşmecikler yer almaktadır. Denize bakan cephedeki çeşme diğerlerinden daha gösterişli olduğu gibi Sultan III. Ahmed ile Damad İbrahim Paşa'nın birlikte söylediği beytin hakk edildiği kitabe de bu cephededir (Foto 2.3.46e). Ancak denize bakan cephedeki çeşme dışındaki diğer üç cephede bulunan çeşmeler aynı ölçülerde olup aynı süslemelere sahiptir. Çeşmelerin üzerinde, Sultan III. Ahmed ve Damad İbrahim Paşa'nın dışında üç farklı şaire ait manzum kitabeler yer almaktadır (Foto 2.3.46f, g , h).

Eserin pahlı köşelerinde yer alan çeşmecikler aynı ölçülerde ve aynı bezemelere sahip olarak yapılmıştır. Geniş bezemeli bir bordürle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan çeşmecikler yanlarda burma sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Sütuncelerin üst kısmı ince dilimli bir külahla hareketlendirilmiştir. Her bir çeşmecikte nişin üzerini tavus kuşu kuyruğu motifli yuvarlak bir kemer örtmektedir. Kemerin hemen altında .tamamı balık pulu motifiyle bezenmiş ayna taşı yer alır. Ayna taşının alt kısmında dilimli küçük bir kurna bulunmaktadır. Çeşmeciklerin üst kısmında sütunceler arasında yerleştirilmiş olan dilimli sarkıtlar da bu kurnaları andırmaktadır.

Tamamı mermer malzemeden inşa edilmiş olan eserde denize bakan cephede ortada yer alan çeşmenin iki yanında mihrap şeklinde birer niş yer almaktadır. Bitkisel bezemeli kalın bir bordürle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan yapıda nişin üzerini örten klasik üsluptaki sivri kemerin kilit taşı bir gülbezek motifi ve

[231] **A.e.,** s. 40.

kemer köşelikleri de bitkisel motiflerle bezenmiştir. Kemerin hemen üstünde Sultan III. Ahmed'in imzasının bulunduğu kitabe konumlandırılmıştır. Çeşmenin kemer aynasında palmet ve rumilerden oluşan girift bezemeli bir kompoziyon oluşturan üçgen formdaki süslemenin tepeliğinde ve yanlarında birer palmet motifi işlenmiştir. Bu palmetlerin arası birer gülbezekle bezenmiştir. Bu süslemenin hemen altında bir sıra mukarnas geçmektedir**.** Çeşmenin ayna taşı dalgalı bir kaş kemerle şekillendirilmiş olup kemerin hemen altında klasik üslupta ortada bir gülbezek motifi işlenmiştir. Kemer köşeliklerinde de dilimli rumiler arasında yalın penç motifleri görülmektedir. Ayna taşının yanlarında yer alan dikdörtgen formdaki alanlarda vazo içinde lale, gül ve ayçiçeği motifleri bulunan çeşmenin teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur.

Çeşmenin ve yanlarda yer alan nişlerin üzerinde Sultan III. Ahmed'in hattı ve imzası bulunan dikdörtgen formda iki sütun bir satır şeklinde düzenlenmiş olan kitabe, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.46e). Sütunların birbirinden palmet ve rumi motiflerle ayrıldığı.kitabenin ortasında alt ve üst kısımda beş adet palmetin bir araya gelerek üçgen bir kompoziyon oluşturduğu süsleme rumi motiflerle çerçevelenmiştir**.** Bu üçgen formlu bezemeler ortasında çiçek şeklinde bir düğüm oluşturan âdeta hareketli bir ip görünümünde ince bir çizgiyle birbirine bağlanmıştır. Kitabe köşelerde klasik formlu rumiler arasında işlenmiş palmet motifleriyle bezenmiştir. Köşelerde yapılan süslemeler ortada işlenmiş olan küçük bir çiçek motifi ile birleştirilmiştir. Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabede sol alt köşede Sultan III. Ahmed'in imzası hakk edilmiştir.

Denize bakan cephede yer alan çeşmenin üzerinde yer alan kitabe:

Didi Hân Ahmed ile bile İbrâhim târihin
Suvardı 'âlemi dest-i Muhammed'le Cevâdullâh
Ahmed bin Mehemmed Hân

"Bu stilize edilmiş girift imzanın genel kısımları çeşitli harfler arasında ortaktır. Bu sayede Sultan III. Ahmed, nisbeten az sayıda çizgi ile tam bir hattat imzası meydana getirmiş bulunuyor. Halil Nihat Boztepe tarafından kısaca "Ahmed Han" diye okunmuş bulunan bu imzayı "Ketebehu Ahmed ibn Mehmed Han" diye okumak mümkündür. Bu imzanın III. Ahmed tarafından yazılmış levha ve kitabeler altında, adeta mühür gibi kullanılmış olduğu

görülmekte, hepsi de celi sülüs ile yazılmış olan bu levha ve kitabelerin incelemesinden III. Ahmed'in Türk hattatları arasında önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır."[232]

Eserin doğu, batı ve camiye bakan cephede yer alan çeşmeleri denize bakan cephedeki çeşmeden farklı olup, üçü de aynı ölçülerde yapılmış ve aynı şekilde süslenmiştir. Çeşmelerin cephesi palmet ve rumilerle bezenmiş bordürlerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Çeşmelerde nişin üzeri klasik üslupta sivri bir kemerle örtülmüş ve kemerin kilit taşında bir gülbezek motifi işlenmiştir. Kemer köşelikleri de girift bir düzenleme oluşturan rumilerle bezenmiştir. Çeşmelerde nişin ortasından geçen bir sıra mukarnasın üzerindeki kemer aynası palmet ve rumilerden meydana gelen girift bezemeli bir kompozisyon oluşturmaktadır. Çeşmelerde her kemerin üstünde eserin kitabesi konumlandırılmıştır. Ayna taşının üzeri dalgalı kaş kemerle şekillendirilmiş olup kemer köşeliklerinde altı yapraklı yalın penç motifi işlenmiştir. Kemerin hemen altında ortada bir gülbezek motifi görülmektedir. Her üç çeşmede bezemesiz sade bir tekne ve yanlarda dinlenme sekileri mevcuttur.

Üsküdar Gülnuş Emetullah Valide Sultan Çeşmesi'nin denize bakan cephesi hariç diğer cephelerde yer alan çeşmelerin üzerinde üç farklı şaire ait kitabe yer almaktadır (Foto 2.3.46f, g, h). Bu kitabeler çeşmelerin mimari ve süsleme özellikleri gibi aynı özelliklere sahiptir. Dikdörtgen formda düz çizgili kartuşlarla üç sütun altı satır şeklinde düzenlenmiş ve talik hatla yazılmıştır. Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan manzum kitabeler camiye bakan cephede Nedîm, batı cephede Şâkir ve doğu cephede Rahmî tarafından söylenmiştir. Hiçbir süsleme unsuru olmayan kitabelerde eserin inşa tarihi her kitabede son kartuşta okunmaktadır.

Camiye bakan cephede yer alan çeşmenin üzerinde bulunan kitabe:
Semiyy-i fahr-i mevcûdât Sultan Ahmed-i Gâzi
Şeh-i sâhib-me'âsir zıll-ı pâk-ı Hazret-i Vehhâb
Emîn-i Yesrib ü Bathâ mu'în-i millet-i beyzâ
Ebâ 'an ced şeh-i dânâ hıdîv-i tâhirü'l-ensâb
O hakân-ı keremkârın bu 'arz-ı cennet-âsâda
Olub gufrân ile ümm-i Safiyye-hasleti der-hâb

[232] Naci Yüngül, **Üsküdar III. Sultan Ahmed Çeşmesi,** TC İstanbul Belediyesi Sular İdaresi Müdürlüğü Yayınları, İstanbul Halk Basımevi, 1955, s. 21-23.

Anın rûh-ı şerîfin hayr ile yâd eylemek kasdın
Derûn-ı pâkine ilhâm edince hâliku'l-esbâb
Vezîr-i a'zâm-ı Dâmâd İbrâhim Pâşa'nın
Gül-i kâmın hitâb-ı müstetâbıyla idüb şâdab
Şeref-âbad'ı bünyâd eyledikten sonra emriyle
Bu 'ayn-ı Zemzem'in çün kıldı icrâsın ana işrâb
Bu mısra'la Nedimâ söyledi târih-i itmâmın
Bu şehri mâ ile Sultân Ahmed eyledi sirâb
1141

Batı cephede yer alan çeşmenin üzerinde bulunan kitabe:
Şehinşâh-ı hümâyûn-pâye Sultân Ahmed-i Gâzi
Kerâmettir olan sâdır o hâkân-ı mü'eyyedden
O yektâ zıll-ı Hak kim bir nefes haktan 'udûl etmez
Eder kesb-i safâ icrâ-yı ahkâm-ı Muhammed'den
Vücûd-ı enveri kim matla'-ı mihr-i sa'âdettir
Olur ma'nâ-yı şevket zâhir ol şeh-beyt-i müfredden
Vücûda gelmemişdir 'öşr-i mi'şâr-ı fütûhâtı
Ki 'âcizdir kalem âsâr-ı 'âli-şanını 'adden
Şeref-âbâdı bünyâd eyledikde 'izz ü devletle
Ona bir su bulundu kin nişândır 'ömr-i sermedden
Vezîr-i a'zam İbrâhim Pâşa'ya idüb fermân
Olunca yümn-ile me'mûr o şâhenşâh-ı es'adden
Bu şehre çeşme bünyâd eyleyüb cümle ahâlîsi
Hayât-ı tâze buldu re'fet-i hâkân-ı emcedden
Hemîşe dest-i cûdun maksem-i erzâk idüb Mevlâ
Vücûd-ı kâmilin âsûde kılsın dîde-i bedden
Tamam oldukda 'atşâna didi târihini Şâkir
Gel iç mâ-i hayâtı çeşme-i Sultan Ahmed'den
1141

Doğu cephede yer alan çeşmenin üzerinde bulunan kitabe:

Âb-ı ruy-ı saltanat Hân Ahmed-i Gazi k'onun
Dâ'ima icrâ-yı şer'-i Ahmedî'dir hem-demi
Mahzâr-ı te'yîd idüb Hakk ona âsân eyledi
Gayra müşkilter olan her emr-i sa'b u mu'zamı
Bu kerâmet kutb-ı âfâk olduğun isbât ider
Buldu İbrâhim Pâşa gibi sadr-ı efhamı
Râhat ile kesb-i şevk ü ihtiyât itmek içün
İhtirâ itdi Şeref-âbâd-ı şâh-ı 'âlemi
Nâmın almış bir güherdir suyunu bulsun deyü
Su yerine bezl ü îsâr itdi bî-hadd dirhemi
Çeşme bünyâd etmegi îmâ vü işrâb eyleyüb
Kıldı me'mûr âsaf-ı deryâ-nevâl-i ekremi
Öyle dil-cû çeşmesâr-ı bî-bedel yaptırdı kim
Oldu her bir lûlesi âb-ı hayât'ın maksemi
Sa'yini hüsn-i kabûle eyleyüb Mevlâ karîn
Hıfz ide dâ'im hatâlardan o şâh-ı efhamı
Şâkirâ Rahmî içüb âbın didi târihini
Hükm-i Sultan Ahmed icrâ itdi el-hakk Zemzem'i
1141

2.3.47 Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa Çeşmesi

Tarihi: H.1142 / M.1729-1730
Dili: Türkçe
Banisi: Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa
Yeri: Üsküdar
Kitabe şairi: Nedîm

Eser, Üsküdar Kaptan Paşa Sokağı'nda Kaptan Paşa Camii karşısında yer alan iki cepheli bir köşe çeşmesidir (Foto 2.3.47a). Çeşmenin inşa tarihi bazı kaynaklarda H.1141 olarak kabul edilmiş olsa da üzerindeki kitabeye göre net olarak H.1142 tarihi okunmaktadır.

Eser, mermer malzemeden iki cepheli olarak inşa edilmiş bir yapıdır. Kitabenin yer aldığı esas çeşmeyi oluşturan ön cephe ince silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır (Foto 2.3.47b). Çeşme nişinin üzerini örten kırmızı, gri ve beyaz renkli mermer almaşıklığı ile yapılmış olan sivri kemerin kilit taşında çiçek şeklinde bir rozet bulunmaktadır. Kemerin hemen üstünde çeşmenin inşa kitabesi konumlandırılmıştır (Foto 2.3.47c). Nişin içinde kemer alınlığında kısmen silinmiş bitkisel motiflerden oluşan bezeme ve onun altından geçen bir sıra mukarnas nişi âdeta ikiye bölmektedir (Foto 2.3.47d). Çeşmenin ayna taşı klasik üslupta dalgalı kaş kemerle şekillendirilmiş olup kemer tepeliği palmet motifi ile taçlandırılmıştır. Çeşmenin teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur.

Eserin sol tarafında kalan cephede iki adet çeşmecik yer almaktadır. İki cephenin birleştiği pahlı köşede konumlandırılmış olan dikdörtgen gövdeli çeşmecik palmet ve rumilerden oluşan bir bordürle çerçeve içine alınmıştır. Klasik üslupta çeşme nişinin üzeri tavus kuşu kuyruğu motifli yuvarlak bir kemerle örtülmüş ve kemer köşeliklerine de küçük çiçekler ve rumiler işlenmiştir. Ayna taşı kaş kemerle bezenmiş olup, tepeliği bir adet palmetle taçlandırılmıştır. Kemerin içinde orta kısmında bir gülbezek motifi görülmektedir. Çeşmeciğin dilimli bir kurnası vardır.

Eserin diğer çeşmeciği ikinci cephede orta kısımda yer almaktadır. Dikdörtgen gövdeli çeşmecik bezemesiz bir bordürle çerçeve içine alınmıştır. Nişin üzeri yine tavus kuşu kuyruğu motifli bir kemerle örtülmüştür ve kemer köşelikleri de rumilerle bezenmiştir. Çeşmeciğin ayna taşı dalgalı kaş kemerle şekillendirilmiş olup, kemer tepeliği bir adet palmetle taçlandırılmıştır. Kemerin üst kısmında iki yanına birer rozet, iç kısmına da ortada bir gülbezek motifi işlenmiştir.

Çeşmenin sivri kemeri üzerinde yer alan inşa kitabesi, dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla dört sütun altı satır şeklinde düzenlenmiş ve talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.47c). Hiçbir süsleme unsuru bulunmayan kitabede çeşmenin inşa tarihi son kartuşta okunmaktadır.

Kitabesi:

Şehenşâh-ı hümâyûn-pâye Sultan Ahmed-i Gâzi
Ki şâmildir cihâna lûtfu ebr-i nev-bahâr-âsâ
Muazzam şehriyâr-ı ma'delet-perver ki fahr eyler
Ferîdûn bâb-ı iclâlinde olmağıla cebîn-fersâ

O hâkân-ı cihânın sıhr-ı hâs-ı mekremet-kârı
Vezîr-i a'zâm İbrâhîm Pâşa-yı Felâtûn-râ
Şeref-âbâdı kıldıkda o şâhenşâh için bünyâd
Ana bir cûybârı menba'ından eyledi icrâ
Firâvân olmağıla âb-ı lutf-ı şehriyâriden
Ricâl-i devlet itdi Üsküdâr'ı sû-be-sû irvâ
Bu vâlâ çeşmesârı dahi ol âb-ı musaffâdan
Kemâl-i zîb ile bünyâd kıldı Mustafâ Pâşa
Kapûdân-ı mükerrem sadr-ı efham kim semâhatde
Kef-i cûdundan alır feyz-i cûş-ı lücce-i deryâ
Vezîr-i bî-mu'âdil sadr-ı kâmil kim fezâilde
Degil hem-ser ana İbnü'l-'Amî'd ü Bû 'Alî Sînâ
Melek-haslet muallâ-menzilet düstûr-ı pür-himmet
Ki zât-ı pâkidir kân-ı cihânda gevher-i yektâ
Şehenşeh devletinde ol vezîr-i âsumân-mesned
Yapub bu çeşme-i pâki güzel hayr eyledi Hakkâ
Hemîşe şehriyâr-ı âlem ü sadr-ı cihânbânı
Hem ol düstûr-ı zî-şânı müeyyed eylesin Mevlâ
Nedîmâ böyle tahrîr eyledi târih-i itmâmın
Bu dil-cû çeşmeyi yapdı Kapûdan Mustafâ Pâşa 1142

2.3.48 Mihrimah Sultan Çeşmesi (Cağalızade İbrahim Bey Çeşmesi)

Tarihi: H.1142 / M.1729-1730
Dili: Türkçe
Banisi: Mihrimah Sultan / Cağalizade İbrahim Bey
Yeri: Edirnekapı / Fatih
Kitabe şairi: Şehdî Mustafa Efendi

Eser, Fatih İlçesi Edirnekapı'da Fevzi Paşa Caddesi'nde Mihrimah Sultan Hamamı'nın önünde yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.48a). "Kanuni Sultan Süleyman'ın Hürrem Sultan'dan olan tek kızı Mihrimah Sultan tarafından yaptırılan

çeşmenin, ilk yapılış tarihi belli değildir. Çeşmenin kitabesinde verilen bilgiye göre dâhil olduğu külliyenin vakıflarından Ciğalazade İbrahim Bey tarafından H.1142 yılında yeniden yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Sadrazam olan Ciğalazade Sinan Paşa, Mihrimah Sultan'ın torunu ile evlenmiştir. Bu yüzden kitabe şiirinde "himmet-i evlâdı vâkıfla" denilmektedir."[233]

Çeşme klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Cephesi ince silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan yapıda nişin üzeri sivri bir kemerle örtülmüştür (Foto 2.3.48b). 2018 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi KUDEB tarafından restorasyonu yapılan çeşmede görülen mermer ayna taşı sivri bir kemerle şekillendirilmiş olup iç kısmında birbirine doğru eğilmiş çiçekli dallar arasında bir lale motifi ile bezenmiştir. Ayna taşının sağ tarafında bir tas koyma yuvası bulunmaktadır. Nişin içinde ayna taşının üstünde çeşmenin Ciğalızade İbrahim Bey tarafından yeniden yapıldığını anlatan kitabesi konumlandırılmıştır (Foto 2.3.48c). Eski fotoğraflarda yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olduğu görülen kitabe ve ayna taşı yapılan restorasyon çalışması sonrasında temizlenmiş, kitabesi altın yaldızla boyanmış, ancak ayna taşı sade bırakılmıştır (Foto 2.3.48d, e). Çeşmenin yol seviyesinin altında kalmış olan teknesi ve dinlenme sekileri de yapılan yenileme çalışmasıyla günümüzde yerinde görülebilmektedir.

Çeşmenin nişin içinde ayna taşının üzerinde yer alan kitabesi dikdörtgen formda düz çizgili kartuşlarla üç sütun altı satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.48c). Altın yaldızla boyanmış olan kitabenin üst kısmında lotuslar arasında işlenmiş palmetlerle bezeli bir bordür yer almaktadır. Çeşmenin kitabesinde son satırda ortadaki kartuşta hakk edilmiş olan ihya tarihi H.1142 olarak okunmaktadır.

Kitabesi:
Duhter-i Sultan Süleymân Mihrümâh Sultan kim
Menzilin evc-i gülistân-ı cinân ide Hudâ
Eyleyüb ihyâ hayâtında bu zîbâ çeşmeyi
Eylesün makbûl-i dergâh-ı Cenâb-ı Kibriyâ

[233] Aynur, Karateke, **a.g.e.,** s. 222.

Muhterik olub bu def'a hâk-ile yeksân iken
Oldu hüsn-i himmet-i evlâd-ı vakıfla binâ
Ya'nî İbrâhim Beg ibn Cagâlî-zâde kim
Eyledi Hakk-ı veliyyü'n-ni'meti el-Hak edâ
Minnet Allâh'a suyun buldu yine bu semt-i pâk
Sû-be-sû ma'mûr âbâd olmada subh u mesâ
Habbezâ 'aynü'l-hayât-ı dil-kûşâ kim lûlesi
Kevseri işrâb ider dil-teşnegâna dâ'imâ
Zât-ı pâkin 'afiyetde ide Hayrü'l-hâfızîn
'Âfiyet-bahş-ı 'utaş oldukça bu 'ayn-ı şifâ
Hazret-i Hak rûhunu merhûmenin de şâd idüb
Cilvegâhın Cennetü'l-Me'vâ ide Mevlâ ona
Şehdî-i dil-teşne târihin didi itmâmının
Mâ-i Zemzem'dir bu dil-cû çeşmesâr-ı cân-fezâ
1142

2.3.49 Mirâlem Halil Ağa Çeşmesi

Tarihi: H.1144 / M.1729-1730
Dili: Türkçe
Banisi: Mirâlem Halil Ağa
Yeri: Galata / Beyoğlu
Kitabe şairi: Nazîf

Eser, Beyoğlu ilçesinde Galata Tomtom Mahallesi'nde Kumbaracı Yokuşu'nda yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.49a, b). Halk arasında "Kumbaracı Çeşmesi" ismiyle de anılmaktadır. Farklı kaynaklarda çeşmenin inşa tarihi H.1142 olarak kaydedilmiştir, ancak kitabede açık şekilde hakk edilmiş olan tarih H.1144 olarak okunmuştur.

Çeşme klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiş olup orta kısımda ana çeşme ve yanlarda birer çeşmeciğin yer aldığı iki kanattan oluşmaktadır. Dikdörtgen gövdeli yapının üzerinde bezemesiz sade bir saçağı bulunmaktadır.

Yanlarda birer sütunce ile sınırlandırılmış ve ince silmelerle çerçeve içine alınmış olan çeşmede nişin üzeri klasik üslupta sivri bir kemerle örtülmüş olup kemerin kilit taşında çiçek motifli bir rozet ve kemer köşeliklerinde de birer gülbezek motifi işlenmiştir Eserin kitabesi kemerin hemen üzerinde konumlandırılmıştır (Foto 2.3.49c). Çeşmede nişin içinde yer alan mermer malzemeden yapılmış olan ayna taşının üzeri dalgalı bir kaş kemer motifi ile şekillendirilmiş ve yanlarda da birer servi ağacı işlenmiştir. Ayna taşının üzerinde içi boş bırakılmış dikdörtgen bir levha, onun hemen üzerinde de lotus ve palmetlerden oluşan bir başka levha yer almaktadır. Önceki yıllarda restorasyonu yapılmış olan çeşmenin teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur (Foto 2.3.49d).

Çeşmenin yan duvarlarında yer alan çeşmeciklerin kaş kemerle şekillendirilmiş olan ayna taşının kemer köşelikleri birer yalın penç motifi ile süslenmiştir. Üzerinde lotuslar arasına işlenmiş palmetlerle bezemeli bir bordürün yer aldığı çeşmeciklerden sol kanattakinin dilimli bir kurnası vardır, ancak sağ kanattaki çeşmeciğin kurnası kırılmış vaziyettedir.

Çeşmenin sivri kemeri üzerinde yer alan inşa kitabesi, dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla üç sütun iki satır şeklinde düzenlenmiş olup, istifli sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.49c). Altın yaldızla boyanmış olan kitabede ikinci satırda ortadaki kartuşta okunabilen inşa tarihinde yazılmış olan.iki farklı karakterdeki (Farsça ve Arapça) dört rakamı dikkati çekmektedir.

Kitabesi:

Hâlâ Mîr-i ‘âlem Ağa-yı memduh-ul hisâl
Bu çeşmeyi kıldı binâ idüb muvaffak zü’-l-celâl
Nâmı Halil olmagıla o zât-ı pâk-i ekremin
Deryâ-yı lutfun ‘âleme kıldı sebîl Zemzem-misâl
Dil teşnegâne su gibi târihini didim Nazîf
Al iç Muhammed aşkına bu çeşmeden âb-ı zülâl
1144

2.3.50 Saliha Sultan Çeşmesi (Kadiriler Çeşmesi)

Tarihi: H.1144 / M.1731-1732

Dili: Türkçe

Banisi: Saliha Sultan

Yeri: Tophane / Beyoğlu

Kitabe şairi: Hâfız

Hattatı: Hocazâde

Eser, Beyoğlu ilçesi Firuzağa Mahallesi Kadiriler Yokuşu'nda Kadiriler Tekkesi'nin avlu kapısı bitişiğinde yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.50a). Üzerindeki kitabeye göre çeşmenin yapılışında Topçubaşı İsmail Ağa'nın payı olduğu için Topçubaşı İsmail Ağa Çeşmesi, tekke girişinde yer aldığı için de Kadiriler Çeşmesi isimleriyle de anılmaktadır. Eser, mermer malzemeden inşa edilmiş olup döneminin özelliklerini yansıtır. Çeşme eskiden ahşap çatılı iken son zamanlarda betondan basık bir kubbe ile örtülmüş, ayrıca yine betondan fazla geniş olmayan bir saçak yapılmıştır[234] (Foto 2.3.50b, c). 2011 yılında Beyoğlu Belediyesi tarafından restorasyon çalışması yapılmış olan çeşmenin bezemesiz saçağının altından bir sıra mukarnas dizisi geçmektedir. Cephesi ince sütuncelerle ve bir sıra silme ile üç yönden çerçeve içine alınmış dikdörtgen gövdeli yapının etrafı süslemeli bir bordürle kuşatılmıştır. Üst kısımda kâse içinde meyve motifleri, yanlarda da vazo içinde çiçekler yer almaktadır. Çeşme nişinin üzeri tavus kuşu kuyruğu motifli yuvarlak bir kemerle örtülmüş, kemer köşelikleri ve kemer alınlığı da bitkisel motiflerle bezenmiş olup, altından bir sıra mukarnas geçmektedir. Çeşmenin ayna taşına karşılıklı iki adet servi ağacı motifi işlenmiştir. Çeşmenin yol seviyesinin altında kalan teknesi içerden ayna taşının alt kısmını oluşturacak şekilde üç adet rozet ile süslenmiştir.Yanlarda da dinlenme sekileri mevcuttur (Foto 2.3.50b).

Çeşmenin yuvarlak kemerinin üzerinde yer alan inşa kitabesi, dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla üç sütun beş satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.50d). Kartuşlar arasında kalan boşluklarda beş yapraklı yalın penç motifleri işlenmiştir. Kartuş kenarlarında da aynı bezemenin yarım hâlde

[234] Egemen, **a.g.e.,** s. 722.

işlendiği görülmektedir. Kitabe beyaz mermer üzerine hakk edilmiş olup altın yaldızla boyanmıştır. Çeşmenin inşa tarihi kitabede son kartuşta okunmaktadır.
Kitabesi:

Pâdişâh-ı dîn-ü devlet şehriyâr-i memleket
Han Mahmûd İbn-i Sultan Mustafâ Mahmûd-hâl
Gevher-i zâtına kânî Valide Sultanın
Zikr ü fikridir leb-i cû-yı sevâba dü nihâl
*Belde-i Tophâne**d**e Sultan 'Abdülkâdir'in*
Dergehinde kıldı cârî çeşme-i âb-ı zülâl
Topçubaşı kulu İsmâ'il Ağaya lûtf idüb
Hissedâr itdi bu nev âsârdan bî-kîl ü kâl
Hak kabûl idüb bu hayr-ı cûybârı cümleden
Âb-ı Kevserle vire ecrin Hudâ-yı zül-celâl
Uçdu bir bir iki mısradan iki pervâz urub
Zü'l-cenâheyn oldu Hâfız mürg-i târihe dü bâl
Topçubaşı çeşme-i sîmîn beden icrâ idüb
Valide Sultan akıtdı çeşmeye âb-ı zülâl
Ketebehu Hocazâde Sene 1144

2.3.51 Tersane Emini Hacı Ahmed Ağa Çeşmesi

Tarihi: H.1145 / M.1732-1733
Dili: Türkçe
Banisi: Tersane Emini Hacı Ahmed Ağa
Yeri: Kasımpaşa / Beyoğlu
Kitabe şairi: Necîb Mehmed Efendi

Eser, Beyoğlu İlçesi Kasımpaşa'da Çatma Mescid Mahallesi Tepebaşı Caddesi'nde Kasımpaşa Spor Kulübü'nün karşısında yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.51a). I. Mahmud devrinde padişahın emriyle Tersane Emini Hacı Ahmed Ağa tarafından yaptırılmıştır.

Çeşme klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Çeşmenin cephesini çevreleyen silmeler âdeta yok olmuş durumdadır ve günümüzde sadece üst

kısımda kemer köşeliklerinde işlenmiş olan Mühr-ü Süleymanlar ve ortasındaki penç motifleri belirgin olarak görülebilmektedir. Dikdörtgen formdaki ayna taşının üzerinde lotuslar arasında işlenmiş palmet motifli bir bordür yer alır. Ayna taşını çevreleyen ve iki taraflı üç kısma ayrılmış olan yanlardaki bordürler karşılıklı olarak yapraklı dallar üzerinde, lale, karanfil ve şakayık çiçekleriyle bezenmiştir. Orta kısmı şekillendiren kaş kemerin hemen altında da bir gülbezek motifi işlenmiştir. Çeşmenin teknesi ve dinlenme sekileri yol seviyesinin altında çukurda kalmıştır.

Çeşmenin sivri kemeri üzerinde yer alan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla üç sütun yedi satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.51b). Altın yaldızla boyanmış olan kitabenin son satırında iki kartuş içinde kitabe metni yazılırken son kartuşta hakk edilmiş olan inşa tarihinin her iki yanında rumi ve palmet motiflerinden oluşan bir süsleme görülmektedir. Kitabesi:

Gevher-i bahr-ı kerâmet âb-ı ruy-ı saltanat
Hazret-i Sultan Mahmûd Han-ı İskender-i vegâ
Çeşmesâr-ı ma'delet şâhenşeh-i zî-şândır
Tâs-ı gerdûn âb-ı ihsâniyle pürdür dâimâ
Devr-i 'adlinde sehâb-ı feyz-i Hak rîzân olub
Oldu hâşâk-ı adûv hep seyl-i kahr ile hebâ
Hak yoluna eyleyüb mâ-i musaffâyı revân
Sû-be-sû huşk-i zemîni kıldı sîr-âb-ı safâ
Sâdır oldu çeşmeler bünyâdınâ emr-i şerîf
K'olalar şâdâb-ı mâ-i lutf ile bây u gedâ
Bu mahalde dahî Tersâne Emîni kuluna
Kıldı bir nev-çeşme bünyâdı için emrin i'tâ
Eyledi mesrûr olub ihlâs ile hizmet hemân
Oldu bu dil cû müferrah çeşme-i pâkize binâ
Bû mahal muhtâc idi âb-ı revânâ şöyle kim
Suyu görmezdi ahâlîsi meger çeşminde mâ
Gökte ararken bu âb-ı sâfı yerde buldular
Arş'a çıkdı pâdişâhı 'âleme savt-ı duâ
Eyledi câri zebân-ı lûle târihin Necîb
Akdı bû nev-çeşmeden âb-ı hayât-ı can-fezâ Sene 1145

2.3.52 Kaptan-ı Derya Maryol Hacı Hüseyin Paşa Çeşmesi

Tarihi: H.1145 / M.1732-1733

Dili: Türkçe

Banisi: Kaptan-ı Derya Maryol Hacı Hüseyin Paşa

Yeri: Kasımpaşa / Beyoğlu

Kitabe şairi: -

Eser, Beyoğlu ilçesi Kasımpaşa'da Sipahi Fırın Sokağı'nda yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.52a, b). "Murabıt Çeşmesi" adıyla da bilinmektedir. *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı*'nın 1.cildinde "Yakub Ağa Çeşmesi" adıyla kaydedilmiş olup banisinin de Silahdar Yakub Ağa olduğu söylenmektedir.

Çeşme, kırmızı ve beyaz iki farklı renkte mermer malzemeden inşa edilmiş bir duvar çeşmesidir. Yapının ana çeşmeyi oluşturan dikdörtgen gövdesi yanlarda geniş mermer panolarla sınırlandırılmıştır. Orta kısımda yer alan ve oldukça süslemeli olan çeşmenin en üst kısmı lotuslar arasına işlenmiş palmetlerden oluşan bir kompozisyonla bezenmiştir. Onun hemen altında bir sıra mukarnas dizisi geçmektedir. Yanlarda ince birer sütunce ile sınırlandırılmış olan çeşmenin cephesi üç yönden bitkisel motiflerle bezenmiş ince bir bordürle çerçeve içine alınmıştır. Çeşmenin nişi ise, daha geniş bir bordürle üç yönden çerçeve içine alınmıştır. Bu bordürün üst kısmı tabaklar içinde meyve motifleri ile bezenmiş yan kısımları da vazolar içinde çiçeklerle süslenmiştir (Foto 2.3.52c). Nişin üzerini örten tavus kuşu kuyruğu motifli yuvarlak kemerin üzerinde çeşmenin inşa kitabesi konumlandırılmıştır (Foto 2.3.52d). Kemerin hemen altında bitkisel bezemeler ve bir sıra mukarnas dizisi görülmektedir. Çeşmenin dilimli kaş kemerle şekillendirilmiş olan ayna taşının ortasında bir gülbezek motifi, iki yanında da birer servi ağacı işlenmiştir. Kaş kemerin hemen üstünde farklı bir süsleme olarak iki sıra silmenin oluşturduğu bir kare içinde içiçe geçmiş bezemesiz iki çember görülmektedir. Çeşmenin teknesi ve dinlenme sekileri mevcut olup yol seviyesinin altında çukurda kalmıştır.

Çeşmenin yuvarlak kemeri üzerinde yer alan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla dört sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.52e). Kırmızı renkli mermerden geniş bir bordürle çerçeve içine

alınan kitabe altın yaldızla boyanmış olup, bezemesiz bırakılmıştır. Kitabede son kartuşta çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır.

Kitabesi:
Habbezâ Sultan Mahmûd Hân kim
Mesned-ârâ şehriyâr-ı hâfıkayn
Böyle bir âsâra kıldı ihtimâm
Nâ'il-i maksûd ola fi'l-'âlemeyn
Olacak 'ayâna taksîmü'l-uyûn
İmtisâlen didiler bir re's-i 'ayn
Kapudan Pâşa ki icrâ eyledi
Oldu hakka işbu çeşme nûr-ı 'ayn
Hüsn-i hâl ile murâbıtdır velî
Nâm-ü şânıdır ki el-Hâc Hüseyn
Vardı suyunca bu hayrın dâ'imâ
Bağ-ı ümmîdi ola güllerle zeyn
Şâd ola rûhu İmameynin müdâm
Kıldığınca âbını icrâ bu 'ayn
Kerbelâ ehli tevarîhin okur
Teşnegâne mâ deyü 'ayn-ı Hüseyn
1145

2.3.53 Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi (Tersane Emini Sürmeli Ali Paşa Çeşmesi)

Tarihi: H.1145 / M.1732-1733
Dili: Türkçe
Banisi: Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa
Yeri: Kadıköy
Kitabe şairi: -

Eser, Kadıköy Osman Ağa Mahallesi, Söğütlü Çeşme Caddesi'nde Osman Ağa Camii'nin yan tarafında yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.53a). "Osman Ağa Çeşmesi" adıyla da anılmaktadır. "İstanbul Çeşmeleri" adlı kitapta, çeşme kitabesinde geçen Ali Paşa ibaresi ve Sürmeli Ali Paşa'nın da çeşmenin yakınında bir çeşme yaptırmış olmasından dolayı, Sürmeli Ali Paşa'ya atfedilmiştir. Oysa Sürmeli Ali Paşa 1695'te ölmüştür.[235] Bu çeşme Sürmeli Ali Paşa'nın Kadıköy Çarşısı içinde yaptırdığı çeşmeden neredeyse kırk yıl sonra yapılmıştır.[236] Eserin kitabesinde yer alan tarih de göz önünde bulundurulduğunda çeşmenin Hekimoğlu Ali Paşa tarafından M.1732-1735 yılları arasında sadrazamlık görevinde bulunduğu dönemde yaptırıldığını söyleyebiliriz.

Çeşme klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Dikdörtgen gövdeli yapının cephesi ince silmelerle çerçeve içine alınmıştır. Çeşme nişinin üzerini örten sivri kemerin kilit taşında oldukça yıpranmış bir rozet bulunmaktadır. Kemerin hemen üstünde çeşmenin inşa kitabesi yer alır (Foto 2.3.53b). Çeşmenin mermer malzemeden yapılmış süslemeli ayna taşı dalgalı bir kaş kemer motifi ile şekillendirilmiş olup kemer köşeliklerinde birbirine doğru eğilmiş yapraklı dallar üzerinde gül ve şakayık çiçekleri işlenmiştir. Ayna taşının iç kısmı yanlarda birer servi ağacı ile bezenmiştir. Kemerin üzerinde görülen yatay dikdörtgen bordür lotuslar arasında işlenmiş palmet motifleriyle süslenmiştir. Birkaç basamakla inilen çeşmenin teknesi mevcut olup, yanlarda basamaklı dinlenme sekileri bulunmaktadır (Foto 2.3.53c).

Çeşmenin sivri kemerinin üzerinde yer alan memer malzemeden inşa kitabesi dikdörtgen formda düz çizgili kartuşlarla dört sütun dört satır ve beşinci satırda ortada iki sütun şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.53b). Beşinci satırda ortada kitabe metninin yer aldığı iki sütunun her iki yanında kıvrımlı dalların işlendiği birer kartuş yer almaktadır. Altın yaldızla boyanmış olan kitabede inşa tarihi son kartuşta okunmaktadır.

Kitabesi:

Âsaf-ı Cem-şiyem 'Ali Pâşa

---

[235] Özdeniz, **a.g.e.,** s. 185.

[236] Hasan Özgen, Görkem Kızılkayak, **Kaynaktan Mahalleye Ab-ı Hayat Kadıköy Çeşmeleri,** Kadıköy Belediyesi Yayınları, 2011, s. 69.

Yâveri ola Hazret-i Bârî
Dîde-i mürde-veş dih-i Kâdı
Görmez olmuşdı reşhâ âsârı
Böyle bir âb-ı sîm-gûn buldu
Eyleyüb geşt-i deşt ü kûhsârı
Revnak efzâ olub bu nev çeşme
Eyledi şîpeste dilden ekdârı
Gördüler huşk çeşmeler âhir
Tasların tutub oldu cûy-bârı
Eyledi istifâzâ her çeşme
Hissedâr oldu vüs'i mikdârı
Kûyda cûş itdi yer yer âb-ı zülâl
Kim çeker şûre mâ-i âbârı
Bu eser ecr-i âhiretde Hudâ
İde zayf-ı Na'îm-i dîdârı
Didi 'atşân hitâb idüb târih
Eyledin 'ayn-ı Kevseri câri 1145

2.3.54 Kaptan-ı Derya Kemankeş Kara Mustafa Paşa Çeşmesi (Reissülküttab İsmail Efendi Çeşmesi)

Tarihi: H.1145 / M.1732-1733
Dili: Arapça
Banisi: Kaptan-ı Derya Kemankeş Kara Mustafa Paşa
Yeri: Karaköy / Beyoğlu
Kitabe şairi: -

Eser, Beyoğlu ilçesi Karaköy semtinde Gümrük Sokağı'nda Kemankeş Kara Mustafa Camii'nin önünde yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.54a, b). Çeşmenin gerek kitabesinde yazılı tarihi, gerekse dönemi itibarıyla Lale Devri üslubunda olması gözönüne alındığında banisinin Kaptan-ı Derya Sadrazam Kemankeş Kara

Mustafa Paşa olmadığı anlaşılmaktadır.[237] Kara Mustafa Paşa XVII. yüzyılda yaşamış ve görev yapmıştır. Ayrıca birçok kaynakta bu çeşmenin vakfı olarak Reissülküttap İsmail Efendi'nin adı geçmektedir.

Çeşme klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiş olup üç kısımdan oluşmaktadır. Taş mektep binasının altında yer alan çeşmenin geçmiş yıllarda geniş bir saçağı bulunmaktadır.[238] Orta kısımda konumlandırılmış olan dikdörtgen gövdeli çeşmenin yanlarında yarı hizasında birer niş yer alır. Dışa taşkın bir sıra bezemesiz silme ile kuşatılmış olan ana çeşme içerden üç yönden bir dizi mukarnasla ve geniş bir bordürle çerçeve içine alınmıştır. Yanlardaki bordürler bitkisel motifler, üst kısımdaki bordür ise tabak içinde meyve motifleriyle süslenmiştir. Çeşmede nişin üzeri on yedi dilimli tavus kuşu kuyruğu motifli yuvarlak bir kemerle örtülmüş olup kemer köşelikleri rumi ve palmet motiflerle bezenmiştir. Çeşmenin kitabesi kemerin hemen üzerinde konumlandırılmıştır (Foto 2.3.54c). Kemerin ayna taşına kadar olan alt kısmı kıvrımlı dallar üzerinde çiçek motifleriyle bezenmiş ve bir yaprak bir nergis çiçeği düzenlemesiyle oluşturulan ince bir bordürle çerçeve içine alınmıştır. Çeşmenin ayna taşı dalgalı bir kaş kemer ile şekillendirilmiştir. Kemerin ortasında bir gülbezek ve yanlarda da birer servi ağacı motifi görülmektedir. Ayna taşınının iki yanında sehpa üzerinde işlenmiş vazo içinde çiçek motifleri yer almaktadır. Çeşmenin teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur (Foto 2.3.54d).

Çeşmenin yuvarlak kemerinin üzerinde yer alan kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli ve dilimli bir kartuşla tek satır halinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.54c). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış ve ince bir çerçeve içine alınmış olan kitabede "Kelime-i Tevhid" hakk edilmiştir. Kitabenin sol alt köşesinde çeşmenin inşa tarihi, sol üst köşesinde ise, yapraklı bir dalda açmış ve birbirine doğru eğilmiş iki çiçek motifi görülmektedir. Engin Özdeniz kitabında çeşmeden bahsederken kitabede hakk edilmiş olan yazının "Kelime-i Şehadet" olduğunu yazmaktadır ki, bu doğru değildir.

Kitabesi:

Lâ ilâhe illallâh Muhammeden resûlullâh 1145

---

[237] Özdeniz, **a.g.e.,** s. 323.

[238] Reşit Saffet Atabinen, **"Galatada, Kemankeş Karamustafapaşa Camii Avlusunda",** Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, T.T.O.K. Arşivleri ve Kitaplığı, Mart 1949, s. 5.

2.3.55 Hacı Beşir Ağa Çeşmesi

Tarihi: H.1145 / M.1732-1733

Dili: Türkçe

Banisi: Darüssaade Ağası Hacı Beşir Ağa

Yeri: Beyoğlu

Kitabe şairi: -

Eser, Beyoğlu ilçesinde Mebusan Yokuşu ile Ağa Çırağı Sokağın kesiştiği köşede, Kazancı Yokuşu'ndan inerken sol tarafta yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.55a, b). Ancak Fındıklı'da dere içinde vaktiyle yanmış olan Hacı Receb Camii'nin alt tarafında bulunduğu 'İstanbul Çeşmeleri' nde kaydedilen bu çeşme yolun genişletilmesi sırasında sökülerek bugün bulunduğu yere, bir seddin ortasına nakledilmiştir.[239]

Klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiş olan ve eski fotoğraflarda oldukça harap halde görünen çeşme onarılarak günümüze ulaşmıştır (Foto 2.3.55c). Sade bir saçağı bulunan yapının üzerinde piramidal bezemesiz bir alınlık yer almaktadır. Hafif dışa taşkın cephesi ince silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Çeşme nişinin üzeri sivri bir kemerle örtülmüştür ancak kemerin kilit taşının yeri açık bırakılmıştır (Foto 2.3.55d). Eski fotoğraflarda bu boşluk olmayıp kemer tamamlanmış vaziyettedir**.** Eserin inşa kitabesi sivri kemerin hemen üzerinde konumlandırılmıştır (Foto 2.3.55e). Çeşmenin dikdörtgen ayna taşının yeri belli olmakla birlikte üzerinde hiçbir süsleme görülmemektedir. Çeşmenin teknesi çağdaşı birçok çeşmeden farklı olarak üzeri yoğun bezemelidir. Altta sade bir silme, üstte bitkisel bezemeli bir bordürle sınırlandırılmış olan teknenin ön cephesinde lotuslar arasına işlenmiş palmetlerin çevrelediği dört büyük rozet arasında bitkisel motiflerle süslenmiş dikey dalgalı kartuşlar yer alır. Eserin orijinalinde yer alan bu tekne ve yanlardaki dinlenme sekileri fotoğraflarda görüleceği gibi bir dönem yol seviyesinin altında kalmıştır (Foto 2.3.55c, f). Ancak yapılan restorasyon çalışmasıyla geri kazanılmıştır.

[239] Egemen, **a.g.e.,** s. 192.

Çeşmenin sivri kemerinin üzerinde yer alan inşa kitabesi dikdörtgen formda düz çizgili kartuşlarla üç sütun altı satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.55e). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabe bezemesiz bırakılmıştır. Kitabede son kartuşta çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır. Son satırda birinci kartuşta hakk edilmiş olan kitabe metninin ilk kelimesi okunamayacak hâle gelmiş durumdadır. Eski fotoğrafta da ne yazık ki, kelimenin üzerini bitkiler örtmektedir (Foto 2.3.55g).

Kitabesi:

Cenâb-ı Hazret-i Hâcı Beşir Ağa-yı dânâ kim
Havâssın iftihârı mahrem-i Sultan-ı a'zâmdır
O zât-ı mekremet-pirâ-yı vâlâ-kadr-i 'irfânın

Dil-i feyz-i âşinâ-yı sâfı her kârında mülhemdir
Aceb mi mülhem olmak tab'-ı gevher-sencine zîrâ
Der-i devlet-me'âb-ı teşne-i ümmîde maksemdir.

Nice maksem ki feyz-i reşha-i gevher-nisârından
Gül-i âmâli erbâb-ı dilin ser-sebz ü pür-nemdir
Husûsâ itdi icrâ bu mahalle ebr-i cûdundan

Bu âb-ı sâfı kim hâlet-fezâ-yı neş'e-i demdir
Nice hayrât-ı mevfûra muvaffak eyleye Bârî
Du'â-i devleti şâm u seher zîrâ ki elzemdir

Nihâl-i devletin sîr-âb u handân eyleye her dem
Hudâ-yı lem-yezel kim kâr-sâz-ı bezm-i 'âlemdir
Bu zîbâ beytinin her mısrâ-'ı rengîn ü mevzûnu

..... bünyâda târih-i müsellemdir
İden bu Kevseri icrâ Beşîr Ağa-yı mükrimdir
Gel iç bu çeşme-i ra'nânın âb-ı pâk-i Zemzemdir
1145

2.3.56 Hafız Ahmed Paşa Çeşmesi

Tarihi: H.1145 / M.1732-1733

Dili: Türkçe ve Arapça

Banisi: Hafız Ahmed Paşa

Yeri: Beyoğlu

Kitabe şairi: Behcet

Eser, Beyoğlu ilçesi Kazancı Yokuşu'nda Kazancı Camii karşısında yer alan üç cepheli bir köşe çeşmesidir (Foto 2.3.56a). Üzerindeki kitabeye göre I. Mahmud'un annesi Saliha Sultan ile Hafız Ahmed Paşa tarafından birlikte yaptırılmıştır.

Çeşme klasik üslupta mermer malzemeden inşa edilmiş üç cepheli bir yapıdır. Kesme taş malzemeden yapılmış olan yan cephelerde sivri kemerli birer niş bulunmaktadır (Foto 2.3.56b). Dikdörtgen gövdeli çeşmenin cephesi ince silmelerle çerçeve içine alınmıştır. Çeşme nişinin üzerini örten klasik üsluptaki kırmızı ve beyaz taş almaşıklığı ile örülmüş sivri kemerin kilit taşında bir penç motifi, kemer köşeliklerinde birer gülbezek motifi işlenmiştir. Çeşmenin inşa kitabesi, bu kemerin hemen üstünde konumlandırılmıştır (Foto 2.3.56c). Nişin içinde bitkisel bezemeli bir bordür, onun altında da bir sıra mukarnas dizisi geçmektedir. Çeşmenin ayna taşı günümüze ulaşmamıştır, ancak teknesi ve dinlenme sekileri mevcuttur. Foto 2.3.56d).

Çeşmenin sivri kemeri üzerinde yer alan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla dört sütun sekiz satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.56c). Birinci satırda ortada hakk edilmiş olan Besmele ve Kelime-i Tevhid'in yanında yer alan kartuşlarda bitkisel motifli süslemeler vardır. En son satırda da yine ortada hakk edilmiş olan tarih beytinin iki yanındaki kartuşlarda yatay bir dal üzerinde işlenmiş çok sayıda lale motifi görülmektedir**.** Son kartuşta çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır.

Kitabesi:

Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm / Lâ ilâhe illallâh Muhammedün resûlullâh

Mâder-i Sultan Mahmûd duhter-i Hayr-ün-nisâ
Tâc-ı ismet dürret-ü'l-iffet selâtin-i ifaf
Cûş idüb deryâyı hayri teşnegân-ı 'âlemi
Eyledi sîrab-ü reyyân çün bi-kadr-i iktifaf

Bu keremden hissedâr a'lâ vü ednâ sû-be-sû
Oldı müstağrak-ı yemm-i ihsanına halk bî-hilâf
Kabataş Tobhane Kasımpaşa ma'mûr oldular
Böyle hayrât-ı 'azîm-üş-şan ile kıl i'tirâf
Her ricâli devlete bir çeşme ihsân eyleyüb
Eyledi Ahmed Pâşayı da bu hayre muzâf
Öyle Ahmed Pâşa kim hânedan-ı devletin
Bendesidir ol vezîr ibn-i vezîr ehl-i musâf

Pâdişâh-ı rub'-ı meskûnun nişan-ı 'adline
Oldı tevkiî zaman-ı 'adli virdi inkişâf
Hazret-i Sultan Mahmûd ibn-i Sultan Mustafâ
Halledallâhu ömrehû Sultanehû bi'l iktinaf

Hân-ı bin hân-ı âl-i Osman mâlik-i rûy-ı zemîn
'A'zam-ı hakan şehenşâh-ı cihân sâhib-seyyâf
Çâker-i ednâsıdır keyhusrev-ü Dârâ vü Cem
'Âsitan-ı devletidir cümleye cây-ı metâf

Vâlide Sultân bir hayre muvaffak oldu kim
Devlet-i evvelde mesbuk olmadı bî-ihtilâf
Dergehinde kıl kabûl hayr-ı celilü'ş-şânını
Neccinâ yevme'l-kıyâm yâ Rabbenâ mimmâ

Behcetî 'atşâna târih-i hitâmın söyledim
Çeşme-i Ahmed Pâşa oldı cârî âb-ı saf
Sene1145

2.3.57 İbrahim Efendi Çeşmesi

Tarihi: H.1145 / M.1732-1733

Dili: Türkçe

Banisi: İbrahim Efendi

Yeri: Rumelihisarı / Sarıyer

Kitabe şairi: İzzî

Eser, Sarıyer ilçesi Rumelihisarı'nda Arapçı Çeşmesi Sokağı'nda yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.57a). Üzerindeki kitabeye göre İbrahim Efendi isminde bir hayırsever tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Çeşme klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Dikdörtgen gövdeli yapının düz bir saçağı vardır. Cephesi ince ve sade silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan harap haldeki yapının düz bir saçağı vardır. Çeşmenin inşa kitabesi nişin üzerini örten sivri kemerin hemen üstünde yer almaktadır (Foto 2.3.57b). Çeşmenin ayna taşı kaş kemerle şekillendirilmiş olup ortasında bir gülbezek motifi işlenmiştir. Eserin teknesi ve dinlenme sekileri yol seviyesinin altında kalmış, günümüze ulaşmamıştır.

Çeşmenin sivri kemerinin üzerinde konumlandırılmış olan inşa kitabesi dikdörtgen formda dalgalı kartuşlarla bir sütun iki satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.57c). Bezemesiz bırakılan kitabede ikinci satırda çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır.

Kitabesi:

Didim atşâna İzzî resm-i Osmâniyle târihin

İç İbrâhim Efendi çeşmesinden mâ sana Zemzem

1145

2.3.58 Kıblelizade Mehmed Bey Çeşmesi

Tarihi: H.1145 / M.1732-1733

Dili: Türkçe

Banisi: Kıblelizade Mehmed Bey

Yeri: Kasımpaşa / Beyoğlu

Kitabe şairi: - .

Eser, Beyoğlu ilçesi Kasımpaşa'da Tarlabaşı Kalyoncukulluğu Mahallesi, Samancı Ferhad Caddesi'nde yer alan Emin Camii avlu duvarına bitişik bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.58a). İstanbul Tarihî Çeşmeler Külliyatı'nın 2.cildinde Sultan I. Mahmud döneminde çeşmeyi yaptıran kişinin Kıblelizade Mehmed Bey isimli bir hayırsever olduğu kaydedilmiştir. Mehmed Bey'in Kıbleli Mustafa Paşa'nın torunlarından Ali Bey'in oğlu olduğunu ve Tophane nazırlığı ve tersane eminliği görevlerinde bulunduğu bilgisi de bulunmaktadır.[240] Çeşme klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Dikdörtgen gövdeli yapının cephesi ince ve sade silmelerle çerçeve içine alınmıştır. Eserin kitabesi çeşme nişinin üzerini örten sivri kemerin hemen üstünde konumlandırılmıştır (Foto 2.3.58b). Çeşmenin ayna taşı, teknesi ve dinlenme sekileri günümüze ulaşmamıştır.

Çeşmenin sivri kemerinin üzerinde yer alan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla bir sütun iki satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.58b). Kartuş içlerinde birinci satırın sağ üst köşesinde ince bir dal üzerinden aşağı doğru bakan bir lale motifi, sol tarafında ise yapraklı dallar üzerinde bir gül motifi işlenmiştir. İkinci satırda ise sadece sağ üst köşede yine kıvrımlı ince bir dal üzerinden yukarı bakan bir lale motifi görülmektedir. Kaynaklarda kitabe üzerinde inşa tarihi ve hattatın imzası olduğu belirtilen "*Harrerehu Mehmed İzzet*" yazısı olduğu ifade edilmektedir.[241] Ancak çalışmamız esnasında kitabenin gerek eski gerek yeni fotoğraflarında böyle bir ibare okunamadığı gibi araştırmalarımız sonucunda XVIII. yüzyılda bu isimde yaşamış bir hattat olmadığı tespit edilmiştir ki, önemli kaynaklardan biri olan Tuhfe-i Hattatîn'de de böyle bir isme rastlanmamıştır.[242]

Kitabesi:

Sâhibü'l-hayrât ve'l hasenât

Kıbleli-zâde Muhammed Beg-efendi

---

[240] http://www.ottomaninscriptions.com/information.aspx?ref=list&bid=338&hid=338

[241] Bkz. Egemen, **a.g.e**., s. 470, İstanbul Tarihî Çeşmeler Külliyatı, C: II, s. 209, http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=338&hid=338

[242] Bkz. Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddin Efendi, **Tuhfe-i Hattâtîn**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928

2.3.59 Vuslat Kadın Çeşmesi

Tarihi: H.1145 / M.1732-1733

Dili: Türkçe

Banisi: Vuslat Kadın

Yeri: Kasımpaşa / Beyoğlu

Kitabe şairi: Seyyid Vehbî

Eser, Beyoğlu ilçesi Kasımpaşa'da Eyyühüm Efendi Mahallesi Ahmet Efendi Camii Sokağı'nda yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.59a). Çeşmeyi yaptıran Vuslat Kadın Sultan I. Mahmud'un üçüncü kadınıdır. Vuslat Kadın, Kasımpaşa'nın Eyyühüm Efendi Mahallesi'nde halkın su ihtiyacını gidermek üzere yaptırdığı çeşme için de görevli tayin edilmesini şart koşmuştur. Buna göre; çeşmeye gelen su yolundan sorumlu olan su yolcusuna (râh-ı âbî) günlük iki akçe, halkın su içmesi için çeşmede bulunması gereken tası sabah koyup akşam kaldırmakla görevli kişiye (hâfız-ı tâs-ı çeşme) ise, günlük üç akçe tahsis olunmuştur. Vuslat Kadın ayrıca, çeşmenin zamanla tamire ihtiyaç duyması halinde gerekli olan tamir masrafının da vakfın gelirlerinden karşılanmasını vakfiyesinde bildirmiştir.[243] Çeşme klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Yakın tarihte yapılan restorasyon çalışmasıyla yenilenmiş olan çeşmenin üstü kiremit çatı ile örtülüdür (Foto 2.3.59b). Dikdörtgen gövdeli yapının cephesi yanlarda birer sütunce ile sınırlandırılmış olup bir sıra ince silmeyle dikdörtgen çerçeve içine alınmıştır. Çeşme nişinin üzeri klasik üslupta sivri bir kemerle örtülmüştür ve kemerin kilit taşında güneşi andıran bir motif görülmektedir. Ayna taşı sepet kulpu şeklinde sade bir kemerle şekillendirilmiştir. Çeşmenin teknesi ve yanlarda dinlenme sekileri mevcuttur (Foto 2.3.59c).

Çeşmenin sivri kemerinin üzerinde yer alan inşa kitabesi, dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun beş satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.59d). İlk dört satırında kitabe metni hakk edilmiş, son satırda ise, diğerlerinden biraz daha büyük ölçüdeki iki kartuş içinde kıvrımlı dallardan

[243] Abdullah Çakmak, "18.Yüzyılda Hayırsever Bir Padişah Kadını: Vuslat Kadın'ın Medine ve İstanbul Vakıfları", **Vakıflar Dergisi**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Aralık 2019, Sayı:52, s. 81.

oluşan bir bezeme görülmektedir. Kartuşlar arasındaki boşluklar ise bezemesiz bırakılmıştır. Kitabede son kartuşta çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır.

Kitabesi:
Hâkân-ı İskender-haşem Mahmûd Hân-ı Cem-haşem
Kim 'adl ü dâdı dem-be-dem dünyâyı âbâd eyledi
Ol tâcdârın hem-serî bânû-yı hurşîd-ahteri
Bu çeşme-i cân-perveri izniyle bünyâd eyledi

Ağzı sulanır âdemin nâmı anılır Zemzemin
Sıbteyn-i fahr-i 'âlemin rûhun bu su şâd eyledi
Meşkûr ide sa'yin Hudâ târihini yaz Vehbiyâ
Bu çeşmeyi Vuslat Kadın îcâd u âbâd eyledi
1145

2.3.60 Verdinaz Kadın Çeşmesi

Tarihi: H.1145 / M.1732-1733
Dili: Türkçe
Banisi: Verdinaz Kadın
Yeri: Karaköy / Beyoğlu
Kitabe şairi: Seyyid Vehbî

Eser, Beyoğlu ilçesi Karaköy Perşembe Pazarı'nda Arap Kayyum Sokağı üzerinde Makbul İbrahim Paşa Camii karşısında yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.60a). Çeşmeyi yaptıran Verdinaz Kadın Sultan I. Mahmud'un beşinci kadınıdır.[244]

Çeşme klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Oldukça yıpranmış olan dikdörtgen gövdeli yapının cephesi ince ve bezemesiz silmelerle çerçeve içine alınmıştır. Çeşmenin kitabesi nişin üzerini örten sivri kemerinin

[244] Uğur Kurtaran, Sultan Birinci Mahmud ve Dönemi (1730-1754), Selçuk Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2012, s. 26.

üzerinde yer alır (Foto 2.3.60b). Eserin üzeri yeşil renkli boya ile sıvanmış olup oldukça kötü durumdadır. Çeşmenin günümüzde ayna taşı yoktur, teknesi yol seviyesinin altında kalmıştır ve dinlenme sekileri de kırılmış hâldedir (Foto 2.3.60c).

Çeşmenin sivri kemerinin üzerinde yer alan inşa kitabesi dikdörtgen formda düz çizgili kartuşlarla düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.60b). Sonradan sarı renge boyanmış olduğu tahmin edilen ancak günümüzde rengi belirginliğini kaybetmiş olan kitabe bezemesiz bırakılmıştır. Çeşmenin inşa tarihi kitabede son satırda okunmaktadır.

Kitabesi:
Hazret-i Hüsrev-i Süleyman-câh
Ya'nî Mahmûd Hân-ı mülk ârâ
Bezl-i celb-i hayât-ı himmet idüb
Çünki bu şehri eyledi ihyâ
Kadınât-ı harîm-i muhteremi
İktıfaen li-isrihi'-l senâ
Sâye-i devletinde her birisi
İtdi bir 'ayn-ı can-fezâ inşâ
Biri ez-cümle işte bu görünen
Çeşme-i bî-'adîl-i müstesnâ
Ki idüb şâd rûh-ı Sıbteyni
Eyledi teşnedilleri irvâ
Hızr idüb hüsn-i tarhına tahsîn
Didi ey Vehbî-sühân-pîrâ
Çekme zahmet ki tâk-ı arşa anın
Beyt-i târihin itdiler imlâ
Hak kabûl ide Verdinaz Kadın
Kıldı âba bedel gül-âb icra
1145

2.3.61 Bereketzade Çeşmesi

Tarihi: H.1145 / M.1732-1733

Dili: Türkçe ve Arapça

Banisi: Şıkk-ı Evvel Defterdarı Mehmed Efendi

Yeri: Galata / Beyoğlu

Kitabe şairi: Hâfız, Nazîf

Eser, Beyoğlu ilçesi Galata'da Galata Kulesi'nin bulunduğu meydanda yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.61a). "Aslında çeşmenin XV. yüzyılın ikinci yarısında Fatih Sultan Mehmed'in müezzini tarafından yaptırılmış olduğu, ancak zamanla harap bir hâle geldiği ve Sultan I. Mahmud devrinde yeniden yapıldığı kitabesinden öğrenilmektedir. Şıkk-ı evvel defterdarı Mehmed Efendi'nin XV. yüzyıl çeşmesinin yerine bugün görüleni yaptırdığı Hâfız adlı bir şair tarafından yazılan on iki beyitlik kitabede açıklanmaktadır. Bir duvar çeşmesi olarak yapılan bu küçük eser, III. Ahmed devrinde başlayıp 1730'lardan itibaren gittikçe hızlanan Batı üslubunun ilk kademesine işaret etmektedir."[245] Ancak bu çeşme Egemen'in verdiği bilgiye göre Galata Kulesi'nin ilk dizdarı Bereketzade Hacı Ali bin Hasan'ın "Bereketzade Mescidi" diye anılan caminin yanında iken 1957-1958 yıllarında bugünkü yerine nakledilmiştir. Bundan dolayı Bereketzade Çeşmesi adıyla anılan eserin Bereketzade ile hiçbir alakası yoktur.[246]

Çeşme mermer malzemeden inşa edilmiş, üç bölümden oluşan kareye yakın dikdörtgen gövdeli bir yapıdır. Eski fotoğraflarda ve günümüzde geniş ve kalem işi süslemelere sahip bir saçağı olan çeşmenin Fransız ressam Eugène Flandin'in 1853'te "L'Orient" adlı çalışmasında yayınlanan taş gravürlerde saçaksız olduğu görülmektedir[247] (Foto 2.3.61b). Saçağın alnı lotuslar arasına işlenmiş palmetlerden oluşan bir bordür düzenlemesi ile onun hemen altında mukarnaslı bir dizi ile bezenmiştir. Üç bölümden oluşan eserde esas çeşme ortada dışa taşkın olarak yapılmıştır**.** Yanlarda da iki çeşmeciğin yer aldığı kanatlar bulunmaktadır.

[245] Semavi Eyice, "Bereketzade Çeşmesi", **TDV İslam Ansiklopedisi,** C: V, İstanbul, 1992, s. 489.
[246] Egemen, **a.g.e.,** s. 188.
[247] Eugène Flandin, **L'Orient: Bosphore, Stamboul, Smyrne,** par Eugène Flandin Gide et J. Baudry, Paris, 1853, "Rue de Galata", s.15, Aikaterini Laskaridis Foundation Library

Dikdörtgen gövdeli ana çeşme ince silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. En üstteki silmenin hemen altında içi meyvelerle dolu olan kâselerin arasında lale ve karanfillerden oluşan buketler işlenmiştir. Bu kabartmalı süslemenin altında çeşmenin H.1145 tarihli inşa kitabesi yer alır (Foto 2.3.61c). Kitabenin iki yanında bir sehpa üzerinde duran vazo içinde çiçek motifleri görülmektedir. Sehpaların hemen altında da ikişer satırlık aynı tarihli inşa kitabeleri konumlandırılmıştır (Foto 2.3.61c, d, e). Bu kitabelerin alt kısmı, dilimli ve ayaklı bir saksı içinde yapraklı dallar üstünde açmış çiçekleri olan bir gül ağacı ile bezenmiştir. Çeşme nişinin üzerini dilimli bir kemerle örtülmüş olup, kemer köşelikleri bitkisel motiflerle süslenmiştir. Kemer alınlığında dikdörtgen formda uçları kemerli bir kartuş içinde sülüs hatla "Allah'ın istediği olur." manasında " *Mâşâ-allâhu kâne* " yazısı hakk edilmiştir (Foto 2.3.61f). Altın yaldızla boyanmış olan kitabede hiçbir süsleme unsuru bulunmamaktadır. Bu yazının altında lotuslar arasına işlenmiş palmetlerden oluşan bir bordür ve onun da altında bir sıra mukarnas dizisi ve H.1265 tarihli dört satırlık tamir kitabesi bulunmaktadır (Foto 2.3.61g). Çeşmenin ayna taşı klasik üslupta dalgalı bir kaş kemerle şekillendirilmiş ve ortasında bir gülbezek motifi ve yanlarda birer servi ağacı ile bezenmiştir. Kemer köşelikleri de bitkisel motiflerle süslenmiştir. Ayna taşının üst kısmında, tamir kitabesinin altında dikdörtgen formda uçları kemerli bir kartuşla Enbiya Suresi'nin 30. ayeti hakk edilmiştir (Foto 2.3.61h). Ayna taşının her iki yanında vazo içinde çiçek motiflerinin işlendiği süslemeler görülmektedir. Vazoların iki yanında işlenmiş olan meyve motifleri dikkati çekmektedir. Çeşmenin teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur.

Çeşmenin nişini örten kemerin üzerinde yer alan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla dört sütun altı satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.61c). Altın yaldızla boyanmış olan kitabede kartuşlar arasında kalan boşluklar iki yaprak arasında beş dilimli yalın penç motifleriyle bezenmiştir. Aynı motifin kartuş kenarlarında yarım hâlde işlendiği görülmektedir. Çeşmenin inşa tarihi son kartuşta okunmaktadır.

İnşa kitabesi:

'Ayn-ı şefkat menba'-ı âb-ı zülâl-i merhamet
Mehd-i şevket mâder-i Sultan Mahmûdü'l-fi'âl
Dürc-i 'ismet Valide Sultan ki oldu dâ'imâ

Kârı fikr-i bâkiyât-ı salihâta iştigâl

Sıdk ile bir hayr-ı cârî itdi kim girmez ele
Su yerine kılsalar mahzen dolusu bezl-i mâl
Yâ'nî şehr-i Mesleme âbâd ile Tobhâne'nin
İhtiyâc-ı âbdan ittikde halkı arz-ı hâl

Gûş idüb tab'ında cûy-ı merhamet cûş eyledi
Hızr-ı tevfîk-i ilâhi oldu râh-ı hayra dâl
Eyledi nâgeh nebş bir gün Kemerler semtine
Nur-ı 'ayn-ı Hazret-i Hâkân-ı İskender misâl

Gör şu te'yîd-i Hakkı tevfîk-i feyz-i mutlâkı
Suyu sâfi âb-ı vâfi eylemekde eyler hayâl
Âb-ı rûyın kûhsâr itdi ayağına nisâr
Kıldı yaşın çeşme-i hayvân yolunda hâk-ı mâl

İtdiler hem çeşmeler bünyâd idüb irvâ-yı dehr
Kıldılar hem fazlasın taksîm-i ashâb-ı celâl
İşte ez-cümle bu cûy-ı Kevser-âsâ çeşmeyi
Defter-i şıkk-ı evvel yapdı bâ-ihlâs-ı bâl

Ol Muhammed nâm u Mahmûdu'l-meâsir kim odur
Hayr-hâh-ı saltanât âb-ı rûh-ı ehl-i kemâl
Su gibi ezberleyüb Hâfız okur târihini
İç Muhammed aşkına mâ' çeşmeden âb-ı zülâl 1145

Çeşmenin sağ kanadında konumlandırılmış olan kitabe dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla bir sütun iki satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.61d). Altın yaldızla boyanmış olan kitabede birinci satırda iki yaprak arasında işlenmiş bir yalın penç motifi, ikinci satırda ise, yapraklı bir daldan sarkan bir penç ve ondan bağımsız yalın bir penç motifinin işlendiği görülmektedir.

Sağ kanattaki kitabe:
Hâfızâ bir olub dü mısra' ider
İki târihi çeşmeye taksîm

Çeşmenin sol kanadında konumlandırılmış diğer iki mısranın devamı olan kitabe dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla bir sütun iki satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.61e). İkinci satırında Rahman Suresi 50. ayetinin kısmen yazıldığı altın yaldızla boyanmış olan kitabede birinci satırda iki penç motifi ile sol üst köşede bir yaprak motifi işlenirken ikinci satır bezemesiz bırakılmıştır. Bu kitabede her iki kartuş içinde de sol alt köşede eserin inşa tarihi okunmaktadır.
Sol kanattaki kitabe:
*Mâ bu Tesnîm-i **c**ûy-ı cennetden*
1145
Akdı iç 'aynân-ı tecriyân[248]-ı na'îm 1145

Nişin ortasında mukarnaslı dizinin altında yer alan eserin tamir kitabesi dikdörtgen formda kenarları kemerli kartuşlarla üç sütun üç satır ve dördüncü satırda iki sütun şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.61g). Altın yaldızla boyanmış olan kitabede ve kartuşlar arasındaki boşluklarda süsleme görülmemektedir. Çeşmenin tamir tarihi son kartuşta okunmaktadır.
Nişin ortasındaki tamir kitabesi:
Bânîsi oldu mukaddem Fâtih'in mü'ezzini
İşbu 'izzetle bu 'aynı böylece inşâ kılan
Bunları devr-i felek kıldı harâb ender harâb
Her tarafdan kalmadı bânîsini yâd eyleyen

Mehd-i 'ulyânın mübârek dîdesine rast gelüb
Der-'akab ihyâsına emr eyledi ol sâyeden
Hazînedâr-ı 'Azm-i Cemâl kim sâyesinde nâm alub
Cân-u baş üzre deyüb ta'mîrin ihyâ itdiren

[248] Meali: Akıp giden iki kaynak

Mehd-i ‘ulyâya du’â kılsa sezâ ehl-i zemîn
Bir tarafdan zât-ı pâki bir tarafda bendeden
Cümle hayrâta sâ’i oldular Allâh içün
Râhat olmıya bunu inkârla olan lâfzen

Binde bir düşer didi Nâzım-ı Nazîf târihini:
İç bu mâ’-i Kevseri ‘Azm-i Cemâl icrâ iden 1265

Çeşmenin ayna taşının üzerinde yer alan ve dikdörtgen formda uçları kemerli bir kartuşla tek satır halinde düzenlenmiş olan kitabesinde, sülüs hatla Enbiya Suresi’nin 30. ayeti yazılmıştır (Foto 2.3.61h). Altın yaldızla boyanmış olan kitabe bezemesiz bırakılmıştır. Çeşme kitabelerinde Enbiya Suresi’nin 30. ayetine yer verilirken genellikle ayetin tamamı alınmayıp hatta cümlenin fiilini oluşturan “cealna” kelimesi de çıkarılıp sadece “Ve mine’l mâi külle şey’in hayy” cümlesi hakk edilmiştir. Bu kitabede ise, ayetin orijinalinde devamında var olan “Efelâ yü’minûn” cümlesinin de yazıldığı görülmektedir. Ancak cümlede yine “cealna” kelimesi eksik olarak hakk edilmiştir. Oysa ki, araştırmamız dâhilinde olmasa da XIX. yüzyılda inşa edilmiş ya da tamir edilmiş olan çeşme ve sebillerin kitabelerinde ayetin fiilinin de yazıldığı bilinmektedir.

Ayna taşının üstündeki kitabe:

Ve mine’l mâi külle şey’in hayy efelâ yü’minûne.

Çeşmenin iki yanında ince bir silme ile çerçeve içine alınmış iki çeşmecik yer almaktadır. İki rozet arasında kalan bir palmetle taçlandırılmış dilimli bir kubbeyi andıran süslemenin altında konumlandırılmış olan çeşmeciklerin nişlerinin üzeri tavus kuşu kuyruğu motifli yuvarlak bir kemerle örtülmüştür. Kemerlerin üzerinde bir satırlık kitabeler konumlandırılmıştır. Çeşmeciklerin dilimli kurnalarının altında dikdörtgen bir çerçeve içinde dalgalı bir kaş kemer motifi ve içinde bir rozet görülmektedir.

Sağ taraftaki çeşmecikte yuvarlak kemerin üzerinde yer alan kitabede “Besmele” hakk edilmiştir (Foto 2.3.61i). Dikdörtgen formda uçları kemerli bir kartuşla tek satır halinde düzenlenmiş olan kitabe, sülüs hatla yazılmıştır. Altın yaldızla boyanmış olan kitabede süsleme olarak dilimli bir rumi motifi

görülmektedir. Sol taraftaki çeşmecikte yuvarlak kemerin üzerinde yer alan kitabede İnsan Suresi'nin 18. ayeti hakk edilmiştir (Foto 2.3.61j). Diğeri ile aynı özelliklere sahip olup, dikdörtgen formda uçları kemerli bir kartuşla tek satır halinde düzenlenmiş olan kitabe, sülüs hatla yazılmıştır. Altın yaldızla boyanmış olan kitabe bezemesiz bırakılmıştır.

Sağ çeşmecikteki kitabe:

Bismillâhirrahmânirrahîm

Sol çeşmecikteki kitabe:

Aynen fihâ tüsemmâ selsebilâ

2.3.62 Saliha Sultan Çeşmesi ve Sebili

Tarihi: H.1145 / M.1732-1733

Dili: Türkçe, Arapça, Farsça

Banisi: Saliha Sultan

Yeri: Azapkapı / Beyoğlu

Kitabe şairi: Seyyid Vehbî

Eser, Beyoğlu ilçesi Azapkapı'da Tersane Caddesi'nde Sokullu Mehmed Paşa Camii arkasında, Şişhane Yokuşu alt tarafında yol kenarında yer alan sebilli bir meydan çeşmesidir (Foto 2.3.62a, b). Bu meydan çeşmesi çağdaşı olan çeşmelerden oldukça farklı bir planda inşa edilmiştir. "Asimetrik çokgen bir blok olarak tasarlandığı görülen çeşmenin bu formasyonuyla genellikle kare ya da dikdörtgen bir plan düzlemi üzerinde yükselen prizmatik net bir kütle yerine, farklı bir geometrik biçim denenmiştir."[249]

Azapkapı Sebili'nin taş süslemesi, klasik devir Türk sanatının sadeliğine aykırı düşecek derecede yüklü olmakla beraber gözü rahatsız etmez. Kullanılan motiflerin aralarında Batı sanatından sızmış bazı unsurların da varlığı, Türk sanatında Lâle Devri üslûbu olarak adlandırılan yabancılaşma safhasına işaret etmektedir. Ancak bu yabancılaşma klasik Türk zevkine henüz çok aykırı düşmemektedir. Böylece Azapkapı Saliha Sultan Sebil

[249] Aynur Çiftçi, Banu Çelebioğlu, Polat Ebru Omay, Uzay Yergün, Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi: Koruma Sorunları ve Onarımlarının Değerlendirilmesi, **Vakıf Restorasyon Yıllığı** ,Yıl:2013, No:6, s. 10.

ve Çeşmesi'ni Türk sanatının bir devrini temsil eden en değerli ve güzel eserlerinden biri olarak görmek mümkündür.[250]

Sebil ve çeşmelerin olduğu cephe dönemin süsleme anlayışını güçlü bir şekilde gösteren tamamıyla natüralist üslupta çiçeklerin, meyvelerin ve bitkisel motiflerin işlendiği pano ve bordürlerden meydana gelmiştir (Foto 2.3.62c, d). Azapkapı Saliha Sultan Sebil ve Çeşmesi ortada dışa taşkın üç pencereli bir sebil ve yanlarda birer çeşmeden ibaret olup, tamamı mermer malzemeden inşa edilmiştir. Diğer üç cephesinin bezemesi düz mermer ile kaplı olan eserin kalem işi bezemelerin işlendiği geniş bir saçağı bulunmaktadır. Çatısının üzerinde ortada bir büyük kubbe ve etrafında sekiz küçük kubbecik yer almaktadır. Sebilin üstünde ayrıca küçük bir kubbe daha görülmektedir. Yapıda saçağın alt kısmını rumi ve palmetlerle bezemeli bir bordür ile mukarnas dizisi kuşatmaktadır. Çeşmelerin ortasında dışa taşkın ve yarım daire planlı yapılmış olan sebil, mukarnas başlıklı sütunlarla çevrili üç pencereden meydana gelmektedir. Basık dilimli kemerlerle üzeri örtülen pencereler bitkisel motifli tunç şebekelere sahiptir. Ancak 2020 yılında birkaç ay arayla iki defa tahribata uğrayan sebilin şebekelerinin bir kısmı Ağustos ayında çalınmıştır. Sebilin yüzeyi hiçbir yer boş kalmayacak şekilde çiçekler, kıvrımlı dallar ve meyvelerle bezenmiştir. Üst kısımda klasik formlu palmetlerin yan yana dizilmesiyle bezenmiş ve altın yaldızla boyanmış bir bordür bulunmaktadır. Alt kısımda da lotuslar arasında palmet motifleriyle bezenmiş ve altın yaldızla boyanmış bir bordür sebili kuşatmaktadır. Her bir pencerenin üstünde, taş süslemelerin arasında sebilin dörder satırlık inşa kitabesi yer almaktadır (Foto 2.3.62e, f, g). Pencelerin alt kısmı ise, bezemesiz bırakılmıştır.

Sebilin üzeri yuvarlak kemerlerle örtülü pencerelerin üstünde yer alan kitabeleri dikdörtgen formda uçları kemerli, dalgalı kartuşlarla bir sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.62e, f, g). Altın yaldızla boyanmış olan kitabelerin kartuş dış kenarlarında birer adet nergis çiçeği işlenmiştir.
Sebil inşa kitabesi:
Vâlide Sultân 'âli-şân-ı himmet meşrebin

[250] Semavi Eyice, "Azapkapı Çeşmesi ve Sebili", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: IV, İstanbul, 1991, s. 311.

‘Ayn-ı cûdundan gel ey leb-teşne şîr-u şeker iç
Devr-i İskender’de olsa Hızr derdi gösterüb
İşte mâ ‘aynü’l-hayâtı buldum ey İskender iç

Tıfl-ı müdrik lûlesin virmezdi sedy-i dâyeye
Deseler ister su iç isterse şîr-i mâder iç
Sû-be-sû’ gûyâ lisân-ı lûle ile çeşmeler
Çağlayub şerbet-fürûşân gibi dirler ‘anber iç

Sâhibu’l hayrın du’âsın su gibi ezberle de
İşte su işte sebîl ister vuzû it ister iç
Vehbiyâ târihin işrâb it ‘ıtâş-ı ümmete
Gel sebîl-i Vâlide Sultân’dan âb-ı Kevser iç

Sebilin sol tarafında üzeri dinî kitabeli ahşap bir giriş kapısı vardır. Dikdörtgen formda düz çizgili kartuşlarla bir satır iki sütun şeklinde düzenlenmiş olan kitabe, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.62h). Altın yaldızla boyanmış ve bezemesiz bırakılmış olan kitabede birinci kartuşta “*Cennet havuzundan su dalgasıdır*” anlamında Farsça dinî bir cümle yazılmıştır. İkinci kartuşta ise, “Besmele” hakk edilmiştir. Ancak Farsça cümlenin farklı kaynaklarda gerek transkribi gerek tercümesi gerekse cümle kuruluşu yanlış olarak kaydedilmiştir. Yazım kurallarına uygun olarak “est” kelimesi her ne kadar cümle sonunda yer alması gerekiyorsa da bu kitabe kafiyeli olarak yazılmıştır.

Sebil kapısı kitabesi:

Mevce-yi âbest zi havz-ı Naîm
Bismillâhi’rrahmâni’r-rahîm.

Sebilin iki yanında inşa edilmiş olan dikdörtgen gövdeli çeşmeler yanlarda burmalı sütuncelerle ve kıvrımlı dallardan oluşan bir bordürle sınırlandırılmıştır. Hiçbir yeri boş kalmayacak şekilde tamamı bezemeli olan çeşmelerde nişin üzerini örten sivri kemer sade bırakılmıştır. Nişin içinde kıvrık dallar ve çiçeklerden oluşan girift bir bezeme ve onun altında da bir sıra mukarnas dizisi görülmektedir. Tam orta kısımda altın yaldızla boyanmış bir kabara bulunmaktadır. Nişin iç kısmında her iki yanda vazo içinde çiçeklerin işlendiği panolar görülmektedir. Çeşmenin ayna taşı

dalgalı kaş kemerle şekillendirilmiş olup ortasında bir gülbezek motifi yer almaktadır. Kemer köşelikleri de birbirine doğru eğilmiş yapraklı dallar üzerinde çiçek motifi ile süslenmiştir. Her iki çeşmenin de teknesi ve dinlenme sekileri mevcut olup bezemesiz bırakılmıştır.

Kitabe metinlerinin tamamı, celi sülüs hat ile yazılmıştır. Satır halinde yazılan kitabenin harfleri, celi sülüs yazının tarihî gelişimi içerisinde incelendiğinde, harfler gayet metin bir karaktere sahiptir. Kitabenin bütününe bakılınca sadelik göze çarpmaktadır. Hareke ve tezyini işaretler yok denecek kadar az bulunmaktadır. Harflerin kitabe içerisinde duruşları, göze gayet hoş görünmekte, gözü yormamaktadır**.**[251]

Sebilin sağ tarafında yer alan çeşmenin kitabesi, dikdörtgen formda uçları kemerli, dalgalı kartuşlarla dört sütun beş satır, altıncı satırda iki sütun şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.62i). Beyaz mermer üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabede kartuşlar arası boşluklarda ve kartuş kenarlarında nergis çiçeği motifi işlenmiştir. Altıncı satırda ortada iki kartuş içinde yer alan kitabe metninin her iki yanında kalan boşluklarda yatay biçimde düzenlenmiş rumi ve palmetlerden oluşan bir süsleme yapılmıştır.

Sebilin sağ tarafındaki çeşmenin kitabesi:

Hazret-i Vâlide Sultân ya'nî
Mâder-i Hazret-i Sultan Mahmûd
Matla'-ı şems-i hilâfet ki anın
Fer'idir sâye-i Hallâk-ı Vedûd

'Amel-i sâlihadır sa'yi müdâm
Kârıdır kesb-i rızâ-yı Ma'bûd
Havz-ı himmet kereminden memlû'
Feyz-i refet eserinden meşhûd
İşte ez-cümle bu âsârına bak
Lâzım ise eğer ityân-i şuhûd
Nice kez yandı yıkıldı Galata
Gösterüb tâb-ı 'ıtaş âteş u dûd

[251] Süleyman Berk, "Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi", **İSMEK El Sanatları Dergisi**, Sayı:3, 2007

Kimse su serpmedi illâ keremi
Komadı teşne-leb-i tâb-âlûd
Hacı A'mâ denilen semtte idüb
Çeşme açmağla ilâc-ı bih-bûd

Oldu bir hayra muvaffak ki olur
Ecri cennetteki havz-ı mevrûd
Hem anın hem şeh-i devrânın ola
Ömr-i Hızr ile zamânı memdûd

Oldu târihe sezâ ey Vehbî
Çeşme-i Vâlide-i Han Mahmûd
1145

Sebilin sol tarafında yer alan çeşmenin kitabesi sağ tarafta yer alan çeşmenin kitabesi ile aynı özelliklere sahip olup, dikdörtgen formda uçları kemerli, dalgalı kartuşlarla dört sütun beş satır, altıncı satırda iki sütun şeklinde düzenlenmiş ve sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.62j). Altın yaldızla boyanmış olan kitabede kartuşlar arası boşluklarda ve kartuş kenarlarında nergis çiçeği işlenmiştir. Altıncı satırda ortada iki kartuş içinde yer alan kitabe metninin her iki yanında kalan boşluklar diğer kitabede olduğu gibi yatay biçimde işlenmiş rumi ve palmetlerle bezenmiştir.

Sebilin sol tarafındaki çeşmenin kitabesi:
Menba'-ı âb-ı zülâl-i merhamet
Lücce-i pür-cûş-ı ihsân-u sehâ
Devha-i pür-berg ü bâr-ı saltanat
Şems-i 'ismet mâder-i zıll-ı Hüdâ

Valide Sultan ki etmiş 'âleme
Dest-i cûdun maksem-i âb-ı 'atâ
Zikr-ü fikri bâkiyât-ı sâlihât
Kâr-ı hayrat-ı hisândır dâ'imâ

Fi sebîlillâh nice âsâr idüb
Eyledi kesb-i rızâ-yı Kibriyâ
İşte ez cümle bu dil-cû çeşme kim
Teşne-i lebdir Hızr u İskender ana

Cârî hâfızlar gibi her lûlesi
Sûre-i Kevser okur subh u mesâ
Mâhasal bu âb-ı cân-bahşâ ile
Oldu şâdan rûh-ı pâk-i Mustafa
Anı da cennette sîr-âb eyleye
Sâkî-i Kevser 'Aliyy-i Murtazâ
Didiler âb-ı hayâtın vasfını
Gûş idüb söylersin ammâ Vehbiyâ

Bâri bir mümtâz târih eyleyüb
Valide Sultânın iç hayrına mâ 1145

2.3.63 Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi

Tarihi: H.1145 / M.1732-1733
Dili: Türkçe
Banisi: Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa
Yeri: Kabataş / Beyoğlu
Kitabe şairi: Müderris Vâkıf Mahmud Efendi, Seyyid Vehbî

Eser, Beyoğlu ilçesi Kabataş'ta İskele Meydanı'nda Meclis-i Mebusan Caddesi üzerinde yer alan dört cepheli bir meydan çeşmesidir (Foto 2.3.63a, b). Eskiden setin üzerinde caddeden 35-40 basamaklı geniş bir merdivenle çıkılan çeşme, 1957 yılında Meclis-i Mebusan Caddesi'nin yeniden tanzimi sırasında önce merdivenleri kaldırılarak önüne duvar örülmüş, sonra da bugünkü yerine

nakledilmiştir[252] (Foto 2.3.63c). Ancak günümüzde de çeşme metro çalışması sebebiyle kapatılmış durumdadır. Çeşmenin süslemeli olan bir cephesi denize, bir cephesi yola bakmaktadır. Diğer iki cephe süslemesiz olup sade mermer görünümündedir. Günümüzde etrafı birkaç basamakla çevrili eserin kalem işleriyle süslemeli geniş bir saçağı bulunmaktadır. Saçağın alnını lotuslar arasına işlenmiş palmetlerle bezeli bir bordür ve altında mukarnaslı bir dizi kuşatmaktadır.

Cadde tarafında dışa taşkın olarak inşa edilmiş olan dikdörtgen gövdeli çeşmenin cephesi burmalı ince sütuncelerle sınırlandırılmış ve bitkisel motiflerle bezemeli bir bordürle üç yönden çerçeve içine alınmıştır. Çeşme nişinin üzerini örten sivri kemerin kilit taşında bir gülbezek motifi işlenmiştir. Kemerin üstünde eserin inşa kitabesi konumlandırılmıştır (Foto 2.3.63d). Çeşme nişinin içinde kemer aynası bezemeli olup altında bir sıra mukarnas dizisi geçmektedir. Çeşmede nişin ortasında, ayna taşının bitkisel motiflerden oluşan tacı andıran süslemesi üçgen bir form oluşturmuş ve tepe noktası yanlarda birer gülbezek motifi işlenmiş bir palmetle sonlandırılmıştır. Bu süslemenin iki yanında vazo içinde çiçekler yer almaktadır. Çeşmenin ince bir silmeyle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan ayna taşı dilimli bir kemerle şekillendirilmiştir. Kemerin hemen altında orta kısımda bir rozet ve rozetin iki yanında birer adet servi ağacı motifi bulunmaktadır. Çeşmenin teknesi ve yanlarda dinlenme sekileri mevcuttur.

Cadde tarafındaki çeşmenin kitabesi, dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla dört sütun altı satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.63d). Mermer üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabede kartuşlar arası boşluklarda görülen penç motifleri kartuş kenarlarında yarım hâlde işlenmiştir. Kitabede son kartuşta çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır.

Cadde tarafındaki inşa kitabesi:
Şeh-i sütûde-siyer hüsrev-i Süleymân-fer
Cenâb-ı Hazret-i Mahmûd Hân-ı mülk-ârâ
O âb-ı rû-yı selâtin ki iki evc-i şehrin
‘Itâş-ı teşne-lebin itdi sû-be-sû irvâ

[252] Egemen, **a.g.e.,** s. 374-375.

Mahatt-ı ‘udde-i şevket Galata Tobhâne
Merâsî-i süfün-i nasr olan Kasımpaşa
Birini Vâlide Sultân birin o Şâh-ı cihân
Sebîl ü çeşme binâsiyla itdiler ihyâ

Ana suyundan idüb ehl-i devlete taksîm
Kusûr yerlere de oldu nice çeşme binâ
Fakat bu mevzi’-i hâliye olmayub himmet
Serâb-zâr idi derpîş iken iki deryâ

Ana da Hızr irişüb himmet-i ‘aliyye ile
Semiyy-i sâkî-i Kevser güzîde-i vüzerâ
Bu himmet-i ‘alevî bu sehâ-yı Murtazavî
Bu i’tikâd-ı kavî bu nüvâziş-i zu’afâ

Bu hazm-ı devlet ü bu ‘iffet ü diyânet ile
O sadr-ı muhteremin misli gelmedi hakkâ
Vezîrler arasında nice müsellem ise
Bu çeşmesârı da oldu o denlü müstesnâ

Hüdâ makâm-ı şerîfinde de eyleyüb dâ’im
Nice me’âsire tevfîk eyleye Mevlâ
Yazılsa tâkına şâyeste Vâkıfâ târih
Yerinde oldu binâ çeşme-i ‘Ali Paşa 1145

Deniz tarafındaki çeşmenin cephesi caddeye bakan çeşmenin cephesiyle benzer şekilde tasarlanmıştır. Ancak bu cephede yer alan bezeme ögelerinde diğerinden farklılıklar görülmektedir. Esas yapıdan dışa doğru çıkıntılı yapılmış olan çeşme lale formunda motiflerin üstüste dizilmesiyle meydana gelen ince sütuncelerle sınırlandırılmış ve bitkisel motiflerle bezemeli bir bordürle üç yönden çerçeve içine alınmıştır. Çeşme nişinin üzerini örten sivri kemerin kilit taşında bir gülbezek motifi

işlenmiştir. Kemerin üstünde eserin inşa kitabesi konumlandırılmıştır (Foto 2.3.63e). Çeşme nişinin içinde kemer aynası etrafı gülbezeklerle çevrili bitkisel motiflerle süslenmiş olup, altında bir sıra mukarnas dizisi geçmektedir. Çeşmede nişin ortasında, ayna taşının bitkisel motiflerden oluşan tacı andıran süslemesi üçgen bir form oluşturmuş ve tepe noktası yanlarda birer gülbezek motifi işlenmiş bir palmetle sonlandırılmıştır. Bu süslemenin iki yanında.vazo içinde çiçekler yer almaktadır. Çeşmenin ince bir silmeyle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan ayna taşı dilimli bir kemerle şekillendirilmiştir. Kemerin hemen altında orta kısımda bir rozet ve rozetin iki yanında birer adet servi ağacı motifi bulunmaktadır. Çeşmenin teknesi ve yanlarda dinlenme sekileri mevcuttur.

Çeşmenin deniz tarafındaki kitabesi, dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun beş satır ve son iki satır birer sütun ortada olmak üzere düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.63e). Mermer üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabede kartuşlar arası altıgen formundaki boşluklarda hatayiler işlenmiştir. Aynı süsleme kartuş kenarlarında da yarım hâlde tekrarlanmıştır. Altıncı ve yedinci satırda ortada hakk edilmiş olan kitabe metninin iki yanında da yine altıgen formundaki boşluklar hatayilerle bezenmiştir. Altın yaldızla boyanmış olan kitabede altıncı ve yedinci satırda sağ ve sol alt köşelerde kalan boşluklarda rumiler arasında palmet motiflerinin yatay olarak işlendiği bezemeler görülmektedir. Çeşmenin inşa tarihinin kitabede ilk beş satırda her kartuş içinde sol alt köşede, tarih beytinde ise ortada hakk edilmiş olması çağdaşı çeşme ve sebil kitabeleri arasında farklı bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Deniz tarafındaki kitabe:

Vezîrân-ı cihânın âb-ı rû-yı ma'delet-cûyı 1145
Vekîl-i saltanat sadr-ı cemîl-i sâye-i Mevlâ 1145

Benân-ı destini 'ayniyle idüb lûle maksemde 1145
'Atâşı bahr u berde mâ-i cûdı eyledi irvâ 1145

Bu ihyâ eyledi sâkî-yi âb-ı Kevserin nâmın 1145
'Ali Pâşa yüzü suyuna gel âb-ı hayât iç mâ 1145
Cihâna 'adli sârî âb-ı cûdu dehre cârîdir 1145

O sadr-ı ekremi Mevlâ mu'ammer ide Nûh-âsâ 1145

Hisâb olsa çıkar her mısra'ında Vehbiyâ târîh 1145
Kalemle sen yine mermerde kazdın sikkeyi hâlâ 1145

Muhammed Mustafâ rûhuna bu âb-ı hayât akdı
Sene 1145
Ne dil-cû çeşme yapdı fî-sebîli'llâh 'Ali Paşa
Sene 1145

2.3.64 Tophane Meydan Çeşmesi

Tarihi: H.1145 / M.1732-1733
Dili: Türkçe
Banisi: I. Mahmud
Yeri: Tophane / Beyoğlu
Kitabe şairi: Nahîfi, Rahmî, Hanif İbrâhim Efendi
Hattatları: Mustafâ Kâtib-i sırr-ı Bekâ, 'Ali Hâce-i Serây-ı cedîd

XVIII. yüzyılın önemli su yapılarından olan eser, Beyoğlu Tophane Meydanı'nda, Mimar Sinan'ın yapıtlarından Kılıç Ali Paşa Camii yanında yer alan dört yüzlü bir meydan çeşmesidir (Foto 2.3.64a, b, c). "Çevresinde bulunan başka yapılarla mimari bir uyum içinde olan eser, Sultan I. Mahmud'un emriyle M.1732 yılında inşa edilmiştir. Planı itibarıyla III. Ahmet devrinde 1728/29 senesinde Üsküdar'ın iskele meydanında yaptırılmış olan büyük çeşmeye benzetilmektedir. Bazı kaynaklarda I. Mahmud Han Çeşmesi adıyla da anılmaktadır. Eski fotoğraflarda ve gravürlerde görüldüğü kadarıyla yıllar içinde mimari ve süsleme özelliklerini yitirmeden yapılan onarımlarla eskiden teras olan çatısının üzeri sonradan Melling'in gravüründe görüleceği üzere XVIII. yüzyıldaki orijinaline uygun hale getirilerek kubbe ile örtülmüş ve geniş bir saçak ilave edilmiştir"[253] (Foto 2.3.64d, e, f). Sezer Tansuğ, bağımsız çeşme yapıları arasında masif kübik örneğin bir şaheseri kabul

[253] Naci Yüngül, "Tophane Çeşmesi", **T.C. İstanbul Belediyesi, Sular İdaresi Müdürlüğü Yay.,** Sayı: 4, İstanbul, 1958.

ettiği bu yapının, dört cephesinde tekrarlanan geometrik ve bitkisel motif düzeniyle çarpıcı bir yüzey plastiğinin tam ifadesi olduğunu söyler.[254]

İstanbul'un abidevi eserlerinden olan Tophane Meydan Çeşmesi klasik üslupta dört cepheli, kare planlı ve geniş saçaklı bir meydan çeşmesi olarak mermer malzemeden inşa edilmiştir. Saçağın alt kısmı kare ve dikdörtgenlere bölünerek köşelerde yuvarlatılmıştır. Bu yuvarlanan yerler etrafında bitkisel kabartmalarla çevrili oval bir madalyonla süslenmiştir. Çeşmenin geniş saçağının altında yapının dört cephesini kuşatan rumilerden meydana gelen bir bordür yer almakta ve onun altında bir sıra mukarnas dizisi geçmektedir. Mukarnas dişlerinin hemen altında yine cepheyi aynı şekilde dolanan saksı içinde dikili, dalları çeşitli meyvelerle dolu bezemelerin işlendiği görülmektedir. Eserin yapıyı dört cepheden çevreleyen iki satırlık inşa kitabesi meyve motiflerinin altında yer almaktadır (Foto 2.3.64a). Dört cephesi de birbirinin aynı olan yapının köşeleri pahlanarak ve üst kısımları da mukarnaslı sarkıtlarla süslenerek vurgulanmıştır. Bu sarkıtların altında yer alan nişlerin üzeri tavus kuşu kuyruğu motifli yuvarlak kemerlerle örtülmüştür. Nişlerin üstünde dört satırlık kitabeler yer almaktadır (Foto 2.3.64g, h, i, j). Eserin dört cephesinde yer alan sivri kemerli çeşmelerin kemer köşelikleri aralarda gülbezeklerin işlendiği bitkisel motiflerle bezenmiştir. Çeşmenin etrafını üç taraftan içine alan kalın bordür dilimli rumilerle bezenmiştir. Kemer aynasında da klasik formlu rumilerin girift bir düzenleme oluşturduğu bir bezeme görülmektedir. Çeşmelerin ayna taşları dalgalı kaş kemerle şekillendirilmiş olup, kemerin altında orta kısma klasik üslupta bir adet gülbezek ve yanlarda da birer servi ağacı motifi işlenmiştir. Ayna taşının üzerinde bitkisel motiflerden oluşan üçgen formlu taç şeklindeki süslemesi tepe noktasında bir palmetle sonlandırılmıştır. Palmetin iki yanında birbirine doğru eğilmiş birer dal lale motifi işlendiği görülmektedir. Bu bezemenin hemen üzerinde de k**â**se içinde meyveler bulunmaktadır. Ayna taşının yanlarında sehpa üzerinde duran saksılar içinde dikili, dalları çeşitli çiçeklerle bezenmiş kabartmalar yer alır. Boş yer bırakılmaksızın inşa edilmiş olan bu oldukça gösterişli yapının dört cephede yer alan çeşmelerinin her iki yanında birer adet mukarnas kavsaralı mihrap biçiminde nişler bulunmaktadır. Nişlerin üzerlerinde tek satırlık kitabeler konumlandırılmıştır

[254] Sezer Tansuğ, XVIII. Yüzyılda İstanbul Çeşmeleri ve Ayasofya Şadırvanı, http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/

(Foto 2.3.64k, l, m, n, o, p, r, s). Eserde dört cephede teknesi mevcut olan çeşmelerin dinlenme sekileri bulunmamaktadır.

Çeşmenin üst kısmını çepeçevre dolaşan ve her cephede dikdörtgen formda uçları yuvarlak kemerli, dalgalı kartuşlarla altı sütun iki satır şeklinde düzenlenmiş olan kitabe, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.64t, u, v, y). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabede kartuşlar arasında kalan mermer boşluklarda çiçek motifleri işlenmiştir. İkişer satır halindeki kitabelerde kartuşlar bir bütün içinde olmayıp birbirinden bağımsız düzenlenmiştir. Kitabede son kartuşta çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır. Kaynaklarda farklı şekilde transkribe edilmiş olan eserin kitabesinin Egemen şimdiye kadar tam ve doğru olarak hiçbir yerde neşredilmediğinden söz etmiştir.[255] Eserin dört cephesini kuşatan kitabeler kafiye bakımından değerlendirildiğinde aşağıdaki gibi transkribe edilmesi uygun olmuştur:

Camiye bakan cephenin arka cephesindeki kitabe:
Bârekallâh zehî akdem-i hayr-u hasenât
Hayr-ı cârî-i ebed 'ayn-ı sevâb-ı mev'ûd
Yalnız cânib-i Tobhâne değil çâr cihet
Oldu sîrâb-ı zülâl-i kerem-i nâ-mahdûd

Kıldı Hakk hâssa-i mâyî hayât-ı eşyâ
İtdi mefhûmu anın nazm-ı kereminde vürûd
Her biri çeşmelerin oldu letâfetle revân
Raşha-î lûtfu virüb âteş-i atşâna humûd

Eyleyüb himmet o şahinşeh-i mülk-i İslâm
Kıldı bu çeşme-i zîbendeyi 'ayn-ı mevrûd
Cümleden oldu bu ser-çeşme makâmında bedîd
Tarz-ı valây-ı mülûkânesi pîrâye-nümûd

Denize bakan cephedeki kitabe:

[255] Egemen, **a.g.e.,** s. 498.

Şâh-ı ferhunde ‘alem server-i Mahmûd-şiyem
Dâver-î seyf-ü kalem sâhib-i baht-ı mes’ûd
Nev-behâr-ı tarab-efzâ key-i nakş-ı ezhâr
Safha-î sâf-ı ruhâmında be-dîdâr-ı şuhûd

İde tevfîk-i Hüdâ ol şeh-i âlî-şânın
Kevkeb-i kevkebesin ‘avn-ü zaferle mersûd
Pür ider sâmiayı zemzeme-î hamd-ü senâ
Vârid-ü sâdır idüb şükr-ü sipâs ile sürûd
Ferr u iclâli olub muğtenim-î baht-ı sa’îd
İzz-ü ikbâli olâ muttasıf-ı yümn-ü su’ûd
Emr-i vâcibtir o Sultan-ı celîlü’ş-şânâ
İdeler hayr du’â itmede bezl-î mechûd

Caddeye bakan cephedeki kitabe:
Devlet-ü saltanat ü ‘ömrünü efzûn itsün
Mâlikü’l-mülk-i hakikî o Hüdâ-yî ma’bûd
Şems-i zâtın ufk-ı saltanatâ dâir idüb
İde te’yîd-i Hüdâ zıll-i zalîlin memdûd

Sıhhat ü âfiyet ihsan idüb ol Rabb-i Kerîm
Eyleye hıfz u emânın o şehe hırz u cûd
Hayr-hâhânı bulub neşv-ü nemâ-yı câvîd
Ola bed-hâhları seyl-i ‘ademde nâ-bûd

Zâdehu’l-lâhu zehî himmet-i Sultan-ı cihân
Eyledi teşne-dilâna kerem-ü re’fet-ü cûd
İzzet-ü rif’at ile nusret-î bî-gâye ile
Kudret-ü şevketini dâim ide Rabb-i Vedûd

Camiye bakan cephedeki kitabe:
Mevki’inde idüb icrâ bu zülâl-i pâkî

Sû-be-sû oldu revân nice ‘uyûn-ı bih bûd
Tâ hubût ide zemîne katarât-ı emtâr
İde gülbang-ı senâ hayr du’â çarha su’ûd

Meşreb-î sâfı gibi herkese lutf-u câri
Hüsn-i evsâfı gibi safvet-i âbı mevdûd
Zâtını Hak ide mazhâr de’avât-ı hayra
Zikr-i hayr-u hasenâtı ola mevkûf-ı hulûd
Buldu bu çeşme ile revnâk-ü ferr Tobhâne
Oldu sükkânı nevâ-senc-i tahiyyât-ı dürûd
Didi bû çeşme-i zîbâya Nahîfî târih
Râh-ı Hakkta hasenât eyledi Sultan Mahmûd
Ketebehu Mustafâ Kâtib-i sırr-ı Bekâ 1145

Tophane Meydan Çeşmesinin ikinci kitabesi köşe pahları üzerinde biri düz çizgili diğer üçü uçları kemerli, dalgalı kartuşlarla dikdörtgen formda dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.64g, h, i, j). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabelerde hiçbir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Çeşmenin düz çizgili kartuşla yazılmış olan 1.köşe kitabesi:
Hazret-î Sultan Mahmûd Hân-ı ‘âdil kim odur
‘Âlemin İskenderi dehrin hıdîv-i ekremi
Devr-i ‘adlinde suyun buldu riyâz-ı saltanat
Mâ-hasal sîrâb-ı cûd itdi ser-â-pâ ‘âlemi
Çeşmenin 2. köşesindeki kitabe:
Çeşmeler bünyâd idüb kûşe-be-kûşe sû-be-sû
Eyledi Tobhâne’yi şâdâb-ı feyz-i hürremi
Su yerine fî sebîlillâh idüb bezl-i nükûd
Eyledi icrâ bu dil-cû çeşme-sâr-ı muhkemi

Çeşmenin 3.köşesindeki kitabe:
Habbezâ ser çeşme-i sâf ü latîf ü hoş-güvâr

‘Aynıdır âb-ı hayâtın menba’-ı müstahkemi
Tarhı ra’nâ mevkî’i zîbâ binâsı dil-küşâ
Kim bakdıkça def’eyler gönüllerden gamı

Çeşmenin 4. köşesindeki kitabe:
Mümkîn olsa eylesem bir kerre Rıdvâna suâl
Havz-ı Kevser’den midir bu âb-ı nâbın makdemi
Teşnegâna Rahmiyâ târihin işrâb eyledim
Sa’y idüb Sultan Mahmûd itdi icrâ Zemzemi

Tophane Çeşmesi’nde yer alan üçüncü kitabe her cephede konumlandırılmış olan çeşmelerin yanlarında yer alan mihrap biçimindeki nişlerin üzerinde dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla birer beyit şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.64k, l, m, n, o, p, r, s). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabeler bezemesiz bırakılmıştır. Kitabede son kartuşta çeşmenin inşa tarihi ve ketebesi okunmaktadır.

Yol tarafına bakan çeşmenin solundaki nişin üstünde yer alan kitabe
Şehinşâh-ı ‘âlî-himem Mahmûd Hân-ı Cem-haşem
Sultan-ı Memdûhu’ş-şiyem olsun hatâlardan emîn

Yol tarafına bakan çeşmenin sağındaki nişin üstünde yer alan kitabe
Böyle olur hüsn-i nigâh şefkat-i ‘alâ halkı’l-lâh
Hayrâtına ‘âlem güvâh hem ‘ayn-ı sâf-ı anberîn

Deniz tarafına bakan çeşmenin solundaki nişin üstünde yer alan kitabe
Kılsun o Sultânı Hüdâ her demde mansûru’l-livâ
Reyhaneteyn-i Mustafâ aşkına iç mâ-i ma’în

Deniz tarafına bakan çeşmenin solundaki nişin üstünde yer alan kitabe
Bu hayrı bünyâd eyledi ‘âlemleri şâd eyledi
Eltâfı müzdâd eyledi zıll-ı ilâhe’l-‘âlemîn

Doğu cephesindeki çeşmenin solundaki nişin üstünde yer alan kitabe

Zemzemdirir bu âb-ı nâb ta'mı elezz-ü müstetâb
Ni'm-es-sevâb mahz-ı savâb sermâye-i dünyâ u dîn

Doğu cephesindeki çeşmenin sağındaki nişin üstünde yer alan kitabe
Hakkâ bu mâ âb-ı hayât sükker gibi azb-ü Fürât
Yâ şehd-ü yâ kand-ü nebât nûş eyle bil 'ilme'l-yakîn

Batı cephesindeki çeşmenin solunda yer alan nişin üstündeki kitabe
Zemzem-veş iç sa'y eyle hem kıl hamd-i Hakk'ı mültezem
Sultan-ı 'asra dem-be-dem eyle du'â fî küll-i hîn

Batı cephesindeki çeşmenin sağında yer alan nişin üstündeki kitabe
Didi Hanîfâ çâkeri târîh-i 'ayn-ı enverî
İç âb-ı nâb-ı Kevseri heb 'ayn-ı dil-cûdan hemîn
Ketebehu 'Ali Hâce-i Serây-ı cedîd 1145

2.3.65 Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi Sebili ve Çeşmeleri (I. Mahmud Sebili)

Tarihi:H.1146 /M.1733-1734
Dili: Türkçe, Arapça
Banisi: Hekimoğlu Ali Paşa
Yeri: Davutpaşa / Fatih
Kitabe şairleri: Seyyid Vehbî, Refî, Münif

Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi'nin bir yapısı olan sebil, Fatih ilçesi Davutpaşa Mahallesi, Hekimoğlu Ali Paşa Caddesi üzerinde avlu kapısı ile türbenin birleştiği köşede yer almaktadır (Foto 2.3.65a). Yıllar içinde yıpranmış olan sebil günümüze kadar belli dönemlerde yapılan onarım çalışmalarıyla günümüze kadar ulaşabilmiştir. Sebile cami avlusundan yuvarlak kemerli bir kapıyla girilebilmektedir.

Kâ'betü'l-Uşşâk (Âşıklar Kâbesi) olarak da anılan mermer malzemeden dışa taşkın bir yapı olarak inşa edilmiş yuvarlak cepheli sebil, üzeri kubbeyle örtülü olup geniş bir saçağa sahiptir. Sebilin cephesinde mukarnas başlıklı altı mermer sütunun

arasında dilimli kemerlerin üzerini örttüğü bitkisel motifli dökme demirden şebekeli beş pencere bulunmaktadır. Bitkisel motifli şebekeleri, üzerinde birer alem bulunan altı adet dilimli küçük kubbeler süslemektedir Sebilin üst kısmını oluşturan mermer kısım oldukça zengin bir bezemeye sahiptir (Foto 2.3.65b). Rüknü Özkök, mekânın parmaklıklarının kemer içindeki bölümlerinde tasavvufta Allah'ın adını anmak için kullanılan aynalı "Hu" yazısı olduğundan söz etmektedir.[256] Pencerelerin üzerini örten dilimli kemerlerin üst kısmında yapının cephesini çevreleyen zengin taş işçiliğiyle dikkati çeken sıra halinde palmet, kıvrık dal ve çiçek motifleriyle, mukarnas dizisinin işlendiği görülmektedir. Bu süslemelerin ortasında da iki satır halinde birer beyitlik kitabeler yer almaktadır (Foto 2.3.65c, d, e, f, g). Sebilin şebekelerini ise, üzerinde madenî levhalardan oluşan tek satırlık birer beyit halindeki kitabe kuşağı çevreler (Foto 2.3.65h). Pencerelerin alt bölümü bezemesiz olup, oldukça sadedir.

Sebilin inşa kitabesi, gövdenin üst kısmını oluşturan bezemeli mermer bölümün ortasında yer alır (Foto 2.3.65c, d, e, f, g). Kitabe dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki satır iki sütun şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır. Kartuşların içi süslemesiz olup, kartuş kenarları rumiler ve çiçek motifleriyle bezenmiştir.

İnşa kitabesi:

Hazret-i Sultân Mahmûd'un vekîl-i mutlakı
Nâmdaş-ı fâtih-i Hayber vezîr-i bî-'adîl
Eyledi bu Kâ'betü'l-Uşşâkı bünyâd yapdı hem
Câh-ı Zemzem gibi bir 'ayn-ı tüsemmâ selsebîl
Geldi sadra çok semiyy-i sâkî-i Kevser velî
Etmedi böyle birinin bezmi irvâ-yı halîl
Lûleden su gibi hâmemden teraşşûh eyledi
Vasfın işrâb içün ey Vehbî dü târîh-i celîl
Bu 'Ali Pâşa sebîlinden gel iç mâ'ü'ş-şifâ
Âb-ı pâk-ı Kevser oldı vakf-ı ebnâ-yı sebîl
1146

[256] Rüknü Özkök, **İstanbul'un Sessiz Kitabeleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 206.

Sebilin şebekelerinin üst kısmında dikdörtgen formda madenî ve uçları yuvarlak kemerli kartuşlarla İnsan Suresi'nin 21. ayeti ve 6.ayeti hakk edilmiştir (Foto 2.3.65h). İki sütun bir satır halinde birer beyit olarak düzenlenmiş olan kitabe, talik hatla yazılmıştır.

Ayet kitabeleri:

Kavlühü te'âlâ: Ve sekahüm rabbühüm şerâben tahûrâ

'Aynen yeşrabü bihâ ibâdu'l-lâhi yüfeccirûnehâ tefcîrâ

"Külliyede cami ve sebilin içindekilerden başka dört çeşme daha vardı. Bunlardan Kocamustafapaşa Caddesi üzerinde olanı yolun genişletilmesi sırasında yıktırılmıştır. Esekapısı Sokağı'nda avlu duvarı üzerinde bulunan çeşme kemer başlangıcına kadar yıkılmış durumdayken 1960'lı yıllarda tamamlanarak yenilenmiştir"[257] (Foto 2.3.65i). Külliyenin iki küçük yapısı olan kitabeli çeşmelerden biri caminin avlu duvarında, diğeri ise türbe duvarında yer alır (Foto 2.3.65i, j).

Avlu duvarındaki çeşme, klasik üslupta mermer malzemeden inşa edilmiştir. Dikdörtgen gövdeli yapının üst kısmında bir sıra mukarnas ve bir sıra bitkisel motifli friz bulunmaktadır**.** Çeşmenin sivri kemerinin üzerinde tamir kitabesi yer almaktadır (Foto 2.3.65i, k). Kemerin iç kısmında bitkisel bezemeler ve bir sıra mukarnas dizisi görülmektedir. Çeşmenin ince bir silme ile çerçeve içine alınmış olan ayna taşına işlenen dilimli kaş kemer motifi bir palmet ile taçlandırılmış ve her iki yanda birer rozet ile bezenmiştir. Ayna taşının iki yanında da vazo içinde çiçek motifleri görülmektedir. Çeşmenin teknesi ve dinlenme sekileri mevcuttur. Ana çeşmenin iki yanında üzerlerini istiridye motifli yuvarlak kemerlerin örttüğü birer çeşmecik yer almaktadır. Çeşmeciklerin etrafı kıvrık dallar ve yapraklardan oluşan bir bordürle çerçeve içine alınmıştır ve sağ taraftaki çeşmecik üzerinde Enbiya Suresi 30. ayeti, sol taraftaki çeşmecik üzerinde de yine bir satır halinde İnsan Suresi 21. ayetinin hakk edildiği kitabesi yer almaktadır (Foto 2.3.65 l).

Çeşmenin bir yangın sonucu zarar görmüş olan ve H.1197 yılında onarımının yaptırıldığı yazılı olan kitabesi düz çizgili kartuşlarla iki sütun üç satır şeklinde

[257] Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. XVII, İstanbul, 1998, s. 172.

düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.65k). Kitabede hiçbir bezeme unsuru görülmemektedir. Sol alt köşede uçları yuvarlak kemerli küçük bir kartuşta tamir tarihi okunmaktadır.

Kitabesi:

Sir-âb-ı mağfiret itsün 'Ali Pâşayı Hâkk
Kim binâ itmiş idi bu çeşme-i dil-cû-teri
Muhterik olmuş iken ihrakda tecdîd idüb
Lutf-ı Sultân-ı cihân Abdülhamid virdi feri
Düşdü câyında Refi'â mısra-ı târih ana
Gel elinden iç 'Ali'nin âb-ı nâb-ı Kevseri
Sene 1197

Külliyenin bir diğer parçası olan küçük çeşme türbe duvarı üzerinde yer alan bir eserdir (Foto 2.3.65j). Dikdörtgen gövdeli çeşme yoğun bezemeli olup mermer malzemeden inşa edilmiştir. Üst kısımda yanlarında birer çiçek rozeti bulunan ve tepesi bir palmetle taçlandırılmış olan kemer motifinin içi bitkisel bezemelerle doldurulmuştur. Onun altında bir sıra lotus-palmet bir bordür ve mukarnas dizisi görülmektedir. Çeşme nişi dilimli bir kaş kemerle örtülmüş olup, içi kıvrık dalların süslediği bir bordürle çerçeve içine alınmıştır. Kemerin iki köşesinde de çiçek ve yaprakların işlendiği bezemeler görülmektedir. Ayna taşında çeşmenin inşa kitabesi bulunmaktadır (Foto 2.3.65m). Bugün var olan teknesi sonradan yapılmıştır.

Çeşmenin kitabesi nadir olarak rastladığımız şekilde nişin içinde yer almaktadır. Birinci satırda büyük boyutlarda sülüs hatla Enbiya Suresi'nin 30. ayeti hakk edilmiştir. Burada da birçok çeşme kitabesinde olduğu gibi ayet "cealna" kelimesi eksik olarak yazılmıştır**.** Daha sonra dört satır halinde iki beyit olarak yazılmış çeşmenin daha küçük ölçekte hakk edilmiş inşa kitabesi gelmektedir. Kitabe metni ve ayet uçları kemerli, dalgalı kartuşlarla düzenlenmiştir.

Kitabesi:

Ve mine'l-mâi külle şey'in hayy
Sû-be-sû itdi 'Ali Paşa binâ
Fî sebîlillah uyûn-ı câriye
Bu musaffâ çeşme târihin Münif
Didiler aynü'l-hayâtı sâniye

2.3.66 Hacı Beşir Ağa Çeşmesi

Tarihi: H.1150 / M.1737-1738

Dili: Türkçe

Banisi: Hacı Beşir Ağa

Yeri: Kocamustafapaşa / Fatih

Kitabe şairi: -

Eser, Fatih ilçesi Kocamustafapaşa'da Sümbül Efendi Camii'nin avlusunda yer alan bir sütun çeşmedir (Foto 2.3.66a). Üzerindeki inşa kitabesine göre; H.1150 / M.1737-1738 yılında Hacı Beşir Ağa tarafından inşa ettirilmiştir.

Hacı Beşir Ağa'nın yaptırdığı birçok eserden biri olan bu sütun çeşme mermer malzemeden inşa edilmiştir. Aşağıdan yukarıya doğru hafifçe genişleyen silindirik gövdeli çeşmenin tepesinde şapkayı andırır bir başlık bulunmaktadır. Başlığın alt kısmını lotuslar arasında işlenmiş palmet motifleriyle bezeli bir bordür çevreler. Bordürün hemen altında konumlandırılmış olan kitabeden sonra gelen ayna taşı dalgalı kaş kemerle şekillendirilmiş ve kemerin hemen altında orta kısımda bir gülbezek motifi işlenmiştir. Çeşmenin eski fotoğraflarda yerinde olmayan kurnası yapılan yenileme çalışmasıyla mermer malzemeden dilimli ve yuvarlak şekilde yapılarak yerine konulmuştur (Foto 2.3.66b).

Çeşmenin inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla bir sütun altı satır şeklinde düzenlenmiş olup sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.66c). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabe bezemesiz bırakılmıştır. İbrahim Hilmi Tanışık, "İstanbul Çeşmeleri" adlı eserinde çeşme üzerinde hakk edilmiş olan kitabenin tarih manzumesinin son mısraını vererek şair Yahya'ya ait olduğunu söylemektedir.[258] Ancak kitabede beşinci mısrada şiiri söyleyenin "Hâtif" olduğu görülmektedir. Sözlük anlamı "gaipten gelen ses, görünmez bir yerden gelen ses" anlamına gelen kelime Divan şairlerinin sıkça mahlas olarak kullandıkları edebî bir terimdir. Mine Mengi, Divan şiirinin görünmez seslenicisi olarak tanımladığı şairin başka bir kimliği olarak karşımıza çıktığını söylediği hatif için şairle bağlantılı olan gizli bir anlatıcı, şairin ikinci beni konumunda olduğunu söylemektedir.[259]

---

[258] İbrahim Hilmi Tanışık, **a,g.e.,** No:158, s. 156.

[259] Mine Mengi, "Divan Şairinin Görünmez Seslenicisi Hatif**", Osmanlı Araştırmaları XXV,** Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu'na Armağan-I, İstanbul, 2005, s. 200.

Kitabesi:

Menba' ı cûd ü mekârim zâir -i beyt-i kerîm
Çehre sây-ı südde-i dergâh-ı fahr-ü'l mürselîn
Ya'nî kim Darü's-sa'âde Ağası Hacı Beşir
Bu hayırlı çeşmeyi yapdırdı ol zât-ı güzîn
Didi Hâtif mevkiin tahsîn idüb târihini
Nûş kıl bu çeşme-i zîbâya gel mâ-i muin
1150

2.3.67 Ali Ağa Çeşmesi

Tarihi:H.1150 / M.1737-1738
Dili:Türkçe
Banisi: Ali Ağa
Yeri: Silivrikapı **/** Fatih
Kitabe şairi: Yümnî

Eser, Silivrikapı Mahallesi Neşeli Mescid Sokağı ile Yeni Çeşme Sokağı'nın birleştiği noktada yer alan bir çeşmedir (Foto 2.3.67a). Üzerindeki inşa kitabesine göre H.1150/ M.1737-1738 yılında Ali Ağa tarafından inşa ettirilmiştir.

Çeşme *İstanbul Tarihî Çeşmeler Külliyatı*'nın 2. cildinde Hacı Beşir Ağa Çeşmesi olarak kaydedilmiştir. Ancak araştırmalarımıza ve kitabede geçen baninin ismine göre eser, Sultan Mahmud'un annesi Saliha Sultan'ın Başağası Ali Ağa tarafından yaptırılmıştır.

Çeşme kesme taş malzemeden klasik üslupta inşa edilmiştir. Çeşme nişinin üzerini örten sivri kemerin kilit taşında belirsiz bir çiçek motifi bulunmaktadır. Kemerin hemen üzerinde çeşmenin inşa kitabesi yer almaktadır (Foto 2.3.67b). Oldukça yıpranmış vaziyette olan yapının ince bir silme ile çerçeve içine alınmış olan mermer ayna taşına dalgalı kaş kemer motifi işlenmiştir. Nişin içinde ayna taşının üst kısmında dış köşelerine gelecek şekilde tasarlanmış birer adet tas koyma yuvası bulunmaktadır. "Kitabenin üzerinde ince bir pervazdan sonra boş bir

madalyon vardır ki, burada vaktiyle Sultan Mahmud'un tuğrası varken kazındığı izlerden anlaşılmaktadır."[260] Çeşmenin teknesi ve dinlenme sekileri mevcut değildir.

Çeşmenin inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun altı satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.67b). Yeşil zemin üzerine siyah renkle boyanmış olan kitabe bezemesiz bırakılmıştır. Kitabede son kartuşta çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır.

Kitabesi:
Mehd-i ulyâ gevher-i yektâ-yı dürc-i saltanat
Mâder-i Sultan Mahmûd-ı mekârim-intimâ
Sâyesinde pâdişâh-ı 'âlemin olmaktadır
Masdar-ı hayr u hisân u menbâ'-ı cûd u 'atâ
Ol yegâne dürr-i bahr-i ismetin hüddâmı da
Olmada hayrâta sâ'i cehd idüb subh u mesâ
Başağa ya'nî o hem-nâm-ı 'Aliyyü'l-Murtazâ
Fî-sebîlillâh bu vâla çeşmeyi kıldı binâ
Hayrını makbûl sa'y u himmetin meşkûr idüb
Nice hayrâta muvaffak eylesün Bârî Hudâ
Tâkına tarh eyle Yümnî böyle bir târih-i pâk
Âb-ı Kevser iç gelüb 'ayn-ı Alî'den dâ'imâ
1150

2.3.68 Ayrılık Çeşmesi

Tarihi: H.1154 / M.1741-1742
Dili: Türkçe
Banisi: Kapıağası Ahmed Ağa
Yeri: Kadıköy
Kitabe şairi: -

[260] Egemen, **a.g.e.,** s. 114.

Eser, Kadıköy ilçesinde Bağdat Caddesi ile Acıbadem'e çıkan yolun kesiştiği yerde yol kenarında yer alan tek yüzlü bir meydan çeşmesidir (Foto 2.3.68a, b). İlk banisi Kızlarağası Gazanfer Ağa olan çeşmenin XVII. yüzyıl başlarında yaptırıldığı bilinmektedir.[261] Bazı kaynaklarda "Gazanfer Ağa Çeşmesi", "Ahmed Ağa Çeşmesi", "Söğütlü Çeşme" olarak da anılmaktadır. Üzerindeki kitabeye göre ilk olarak H.1154 yılında I. Mahmud döneminde Kapıağası Ahmed Ağa tarafından ihya edilen yapı, H.1340 yılında Sultan V. Mehmed'in torunu Dürriye Sultan'ın ruhu için tamir ettirilmiştir. Osmanlı döneminde sefere çıkanların buradan uğurlanması ve uğurlayıcıların da buradan ayrılmaları sebebiyle çeşmeye Ayrılık Çeşmesi denmiştir.[262] Osmanlı ordusu dışında ticaret kervanları ve Surre-i Hümâyun'un da buradan uğurlanması sebebiyle çeşme klasik Osmanlı mimarisinin oldukça sade bir yapısı olmasına rağmen sosyal hayattaki yeri açısından önem kazanmıştır. Günümüzde aynı mevkiide bulunan bir istasyona ismini veren çeşmenin Osmanlı döneminde resmedilmiş kalıcı bir belgesine ulaşmamış olsak da günümüzde sosyal yaşamdaki yeriyle beraber Ayrılık Çeşmesi'nin dâhil edildiği bir minyatür çini çalışması sanatçı Hasan Çolpan tarafından yapılmış olup Marmaray Ayrılık Çeşmesi İstasyonu'nu süslemektedir (Foto 2.3.68c).

Çeşme kesme taş malzemeden klasik üslupta inşa edilmiştir. Cephesi ince silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan yapı yanlarda yuvarlak sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Saçak kısmı lotuslar arasında işlenmiş palmet motifleriyle bezenmiş olan çeşmede nişin üzeri dalgalı bir kaş kemerle örtülmüştür. Nişin içinde kemerin hemen altında iki farklı kitabe bulunmaktadır (Foto 2.3.68d). Çeşmenin mermer malzemeden yapılmış olan ayna taşı dalgalı bir kaş kemerle şekillendirilmiş ve bezemesiz bırakılmıştır. Ayna taşının iki yanında birer tas yuvası bulunmaktadır. Çeşmenin teknesi ve yanlarda dinlenme sekileri mevcuttur**.** Eser yakın zamana kadar bazı mimari elemanlarından yoksun bakımsız bir vaziyette iken 2017 yılında bir restorasyon çalışması yapılmıştır (Foto 2.3.68e). TMMOB Afet Komitesi Başkanı Arif Atılgan Kadıköy'ün en eski tarihli eseri olduğunu söylediği Ayrılık Çeşmesi'nin yapılan restorasyon çalışmasında yenilenmiş olsa da

[261] Ziya Nur Sezen, "Ayrılık Çeşmesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C: I, İstanbul, 1993, s. 488.
[262] Semavi Eyice, "Ayrılık Çeşmesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C:IV, İstanbul, 1991, s. 284-285.

orijinalinden farklı dokunuşlar yapıldığını ve namazgâhın da orijinal taş duvarının toprağa gömüldüğünü ve tarihî taşlar kullanılmadan yeni bir platform yapıldığını, ancak bu platformun da günümüzde bakımsız, harap bir durumda olduğundan söz etmektedir.

Çeşmenin kaş kemerli nişinin içinde farklı tarihlerde yazılmış iki tamir kitabesi yer almaktadır (Foto 2.3.68d). Kitabeler konumlandırıldıkları yer itibarıyla da benzeri birçok çeşmeden farklılık gösterir. Çağdaşı olan diğer yapılarda kitabe genellikle kemer üzerinde görülmektedir.

Çeşmenin H.1154 tarihli birinci tamir kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır. Kitabenin en üst kısmında lotuslar arasına işlenmiş palmetlerden oluşan bezemeli bir bordür bulunmaktadır. Beyaz renkli mermer ayna taşının üzerine hakk edilmiş olan kitabe metninin restorasyon öncesinde siyah renkle boyanmış olduğu görülmektedir (Foto 2.3.68f). Kitabede kartuşlar arasında kalan boşluklar beş yapraklı yalın penç motifleriyle bezenmiştir. Aynı motiflerin kartuş kenarlarındaki boşluklarda yarım halde işlendiği görülmektedir. Kitabede son kartuşta çeşmenin tamir tarihi okunmaktadır. Bu dikdörtgen pano şeklindeki kitabenin hemen altında görülen H.1340 tarihli ikinci tamir kitabesi iki uçta yarım daire şeklinde çıkıntıları olan sade bir kartuş içinde tek satır halinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır. Beyaz mermer zemin üzerine siyah renkle boyanmış olan kitabede onarım tarihi metnin alt kısmında ortada hakk edilmiştir.

1. tamir kitabesi:
Hân Mahmûd'un Cenâb-ı Kibriyâ
Zâtın itsün menbâ'-ı lütf-u 'atâ
Çeşme-i pâki Gazanfer Ağa'nın
Bulucak dehrin mürûriyle fenâ
Kapuağası kerîm hayr-ı halef
'Ahd-ı lütfunda güzel kıldı binâ
Geldi bir hayr ehli târihin didi
Pâk ihyâ eyledi Ahmed Ağa 1154

2. tamir kitabesi:

Dürriye Sultanın rûhiçün el-Fâtihâ

1340

2.3.69 Mehmed Emin Ağa Çeşmesi ve Sebili

Tarihi: H.1154 / M.1741-1742

Dili: Türkçe ve Arapça

Banisi: Mehmed Emin Ağa

Yeri: Dolmabahçe/ Beşiktaş

Kitabe şairi: Şâkir

Hattatı: Mehemmed Said

Eser, Beşiktaş'ta Dolmabahçe Camii'nin karşısında yer alan, sebil, çeşme ve hazireden oluşan küçük bir külliyenin içinde yer alır (Foto 2.3.69a, b). İstanbul'da inşa edilmiş olan ve I. Mahmud dönemi mimarisinde önemli yer tutan iki sebil-çeşme-hazire manzumesinden biridir.[263] Üzerindeki kitabeye göre H.1154 / M.1741-1742 yıllarında Mehmed Emin Ağa tarafından inşa ettirilmiştir. Sebil; türbe, hazire ve çeşmeden oluşan küçük bir XVIII. yüzyıl külliyesinin ögesidir. Bu yapı topluluğunun bitişiğinde bir sıbyan mektebi ve tekkenin bulunduğu ve yine yol yapımı sırasında bu iki yapının kaldırıldığı bilinmektedir[264] (Foto 2.3.69c). Günümüzde sadece çeşme, sebil ve hazireden oluşan bu mermer malzemeden inşa edilmiş olan yapı topluluğu ortada dışa taşkın bir sebil olmak üzere sağ tarafında bir çeşme ve sol tarafında hazireye açılan çeşme benzeri bir giriş kapısı ile kapının bitişiğinde üç pencereli hazireden ibarettir.

Eserin sağ tarafında tamamı mermer malzemeden inşa edilmiş olan dikdörtgen gövdeli çeşmenin geniş saçağının altında Besmele ve Enbiya Suresi 30. ayetinin yazılı olduğu bir kitabe görülmektedir (Foto 2.3.69d). Onun hemen altında renkli mermerden bir kare içinde içi boş bir madalyon bulunmaktadır. Madalyonun

[263] Baha Tanman, "I.Mahmud Dönemi Mimarisinde Payitaht-Eyalet İlişkileri", **Gölgelenen Sultan, Unutulan Yıllar I.Mahmûd ve Dönemi**, Haz.: Hatice Aynur, Dergâh Yayınları:903, C:II, s. 516-556.
[264] Ayla Ödekan, "Mehmed Emin Ağa Sebili", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** C: V, İstanbul, 1994, s. 359.

altında ise, çeşmenin inşa kitabesi konumlandırılmıştır (Foto 2.3.69e). Çeşme nişinin üzerini örten C kıvrımlı yuvarlak kemeri korint başlıklı iki sütun taşımaktadır. Kemer köşelikleri akantus yapraklı bitkisel motiflerle bezenmiştir. Çeşmenin oval formlu bir küp görünümündeki ayna taşı kabartmalı ve kıvrımlı motiflerle bezenmiş olup tepeliği bir istiridye kabuğu motifi ile taçlandırılmıştır. İyon başlıklı iki ince sütunun taşıdığı ve bir akantus yaprağı ile taçlandırılmış kemerden oluşan bir süslemeyle de dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Çeşmenin teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur.

Çeşmenin üst kısımda yer alan kitabesi dikdörtgen formda ve düz çizgili bir kartuşla düzenlenmiş olup, istifli sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.69d). Besmele ve Enbiya Suresi'nin 30.ayetinin hakk edildiği mermer kitabede sol alt köşede hattatın imzası yer almaktadır. Kitabede hiçbir süsleme unsuru görülmemektedir.

Çeşmenin üstteki kitabesi:

Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Ve mine'l-mâ'i külle şey'in hayy
Harrerehû Mehemmed Sa'id

Çeşmede C kıvrımlı yuvarlak kemerin üstünde yer alan inşa kitabesi, dikdörtgen formda uçları kemerli, dalgalı kartuşlarla üç sütun iki satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.69e). Bezemesiz bırakılmış olan kitabede son kartuşta çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır.

Çeşmenin alttaki inşa kitabesi:

Zâbit-i cünd-i sipâh tâif-i beyt-i ilâh
'Umde-i ashâb-ı câh ya'nî Mehemmed Emîn
İtdi yerinde eser nâ'il-i ecr eyleyüb
Eyleye sa'yin Hüdâ hüsn-i kabûle karîn
Şâkir oku teşnegân su gibi târihini
Çeşme-i 'ayn-ü'l-hayât yapdı Mehemmed Emîn
1154

Sebil, çeşme ve kapının ortasında dışa taşkın ve yarım daire planlı olarak inşa edilmiştir (Foto 2.3.69a, b). Yapının üzeri mermer malzemeden çokgen planlı sivri bir kubbe ile örtülmüş olup geniş bir saçağı bulunmaktadır. Sebilin cephesinde korint

başlıklı altı mermer sütunun dalgalı kemerlerle birbirine bağlandığı dört köşeli dökme demirden şebekeli pencereleri vardır. Kemerlerin hemen üstünde sebilin inşa kitabesi yer almaktadır (Foto 2.3.69f). Sütun başlıklarının üzerindeki düzenleme iki ince sütunun yuvarlak kemerlerle birbirine bağlandığı pilastrlarla devam etmektedir. Pilastrların arasında oval formda içi boş dalgalı kartuş görünümünde büyük çerçeveler yer almaktadır.

Sebilin inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla birer beyit halinde en üst kısımda yer alan pilastrlar arasındaki boş çerçevelerin altında ve üstünde birer satır halinde düzenlenmiş ve talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.69f). Ancak bazı yerleri yıpranmış olmasından dolayı bugün okunamayacak durumdadır. Kitabede hiçbir süsleme unsuru görülmemektedir.

Sebil kitabesi:

Cenâb-ı sâhib-i hayrât Emîn Mehemmed Ağa
Kim oldur elsinede bezl-i cûd ile meşhûr
Derûnu menba'-ı âb-ı zülâl-i hayr-ü hüsân
Birûnu masdar-ı birr-ü nevâl-i nâ-mahsûr
Ümîd-i ecr-ü ricâ-yı kabûl ile Hakdan
Bu âbı eyledi icrâya kûşiş-i mevfûr
Hulûs-i niyyet-ü sıdk-ı derûnu bâ'isdir
Yerinde böyle bir 'âlî eser ola manzûr
Tevessül itdi rızâ-yı Hüdâ-yı bî-çûne
Sebîli yapdı idüb bezl-i vüs'at-i makdûr
Sebîl-i pâkinin âb-ı hayât .....
.....
'Atâşı eyledi irvâ sebil-ü çeşme-i pâki
Anı da iki cihânda Hüdâ ide mesrûr
Ümîd-i sâdık odur hânedân-ı ikbâlin
Zemân-ı haşre dek 'avn-i ilâh ider ma'mûr
Edâ-yı hidmet-i târihi beyt-i vâhid ile
'Aceb mi Şâkir olursa bu vech ile mestûr
Sebîl-i pâki bu sûda binâ iden yâ Rab
Bi-hakk-ı câh-ı Mehemmed Emîn ola me'cûr 1154

Kapı ve hazire pencereleri üzerindeki bazı kitabelerde de sebil ve çeşmeye göndermeler bulunmaktadır. Sebilin sol tarafında yer alan kapının dış görünüş bakımından çeşmeyle hemen hemen aynı özelliklere sahip üst kısımdaki madalyonun üzerinde sülüs hatla Besmele ve İnsan Suresi'nin 21.ayeti yazmaktadır (Foto 2.3.69g).

Kapı üzerinde yer alan madalyonun üstündeki kitabe:

Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm

Ve sekahüm rabbûhüm şerâben tahûrâ

Nemmekahu Mehemmed Said

Madalyonun hemen altındaki kitabe, dikdörtgen formda dalgalı kartuşlarla üç sütun iki satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.69h).

Kapı üzerinde yer alan madalyonun altındaki kitabe:

Kapu sana açıldı ey sebîl-i pâk-u bî-hemtâ

Itâşı sen de kıl âb-ı revân efzâ ile irvâ

Bir içim suyun ammâ hakkı vardır olmayub münker

Duâ-yı hayr-ı bânisiyle olsun nûş iden gûya

Gel ey leb-teşnegân işte sebîl-ü çeşme-sâr işte

Hep ebnâ-yı sebîle âfiyetler nûş idin sahhâ

2.3.70 Sadeddin Efendi Sebili ve Çeşmesi

Tarihi: H.1154 / M.1741-1742

Dili: Türkçe

Banisi: Sadeddîn Efendi

Yeri: Üsküdar

Kitabe şairi: Şâkir

Eser Üsküdar Karacaahmet'te Gündoğumu Caddesi üzerinde yer alan, sebil, çeşme ve hazireden meydana gelen bir yapılar topluluğudur (Foto 2.3.70a, b). "I. Mahmud dönemi mimarisinde önemli yer tutan Dolmabahçe'deki Mehmed Emin Ağa Manzumesi ile muhtemelen aynı ekibin eseri olan bu yapılar topluluğunda, sebilde ve çeşmede kullanılan kemerlerle başlıklar, ayrıca sebilin piramidal üstyapısı

aynıdır. Ancak Sadeddin Efendi ile ailesinin kabirlerini içeren hazirede klasik üslubu yansıtan mukarnaslı başlıklar ve sivri kemerler tercih edilmiştir."[265] Yarım yuvarlak olarak inşa edilmiş olan dışa taşkın sebil, yanındaki çeşme ve hazire ile Molla Sadeddin tarafından ölen kızı Zübeyde'nin ruhunu şad etmek için yaptırılmıştır.[266] Piramidal bir kubbe ve çeşme ile devam eden geniş bir saçağa sahip olan yuvarlak cepheli sebil mermer malzemeden inşa edilmiştir. Sebilin cephesinde korint başlıklı sütunların dalgalı kemerlerle birbirine bağlandığı dört sütun arasında orijinal şebeke demirleri yok olan, fakat sonradan birer parmaklık demiri konan üç penceresi vardır.[267] Tam üstünde birer rozet görülen her bir kemerin üstünde sebilin inşa kitabesi yer almaktadır (Foto 2.3.70c).

Saçağın hemen altında pilastrlar arasında konumlandırılmış olan sebilin inşa kitabesi dikdörtgen formda düz çizgili kartuşlarla beş satır iki sütun şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.70d, e, f). On beş beyitlik kitabede hiçbir bezeme unsuru bulunmamaktadır.

Sebilin kitabesi:

Cenâb-ı Kâdı-'asker ibn-i Kâdı'-asker-i zî-şân
Hüceste-menkıbet zât-ı mekârimkâr-ı bî-hem-tâ
Müfîz ü sâf-ı tıynet ya'nî Feyzu'llâh Efendi kim
Anınla fahr ider câh u sadâret-mesned-i vâlâ
Hemîşe müstefîz olmağla herkes cû-yı lütfundan
Bu esere kıldı necl-i pâki dâhi iktifâ hâlâ
Anın mahdûm-ı 'âlî-kadri Sa'deddîn Efendidir
Reh-i Hak'da bu âb-ı Zemzem-âsâyı iden icrâ
Ebâ-an-cedd mahâdim-i kirâmın pâk u mümtâzı
Mevâlî-i 'izâmın ser-firâzı kâmil ü dânâ
Sebîl ü çeşme yapdı kıldı icrâ hükm-i 'aynânı

[265] Baha Tanman, "I. Mahmud Dönemi Mimarisinde Payitaht-Eyalet İlişkileri", **Gölgelenen Sultan, Unutulan Yıllar I.Mahmûd ve Dönemi (1730-1754),** Haz.: Hatice Aynur, Dergâh Yay.:903, C:II, İstanbul, 2020, s. 516-556.
[266] Gül Sarıdikmen Ahraz, "Gravür ve Resimlerle Üsküdar Çeşme ve Sebillerine Bakış", **Üsküdar Sempozyumu I 23-25 Mayıs 2003 Bildiriler,** C: II, Üsküdar Belediye Başkanlığı, İstanbul, 2004, s. 158.
[267] https://www.uskudar.bel.tr/tr/main/erehber/sebiller/48/sadeddin-efendi-sebili/1225

İki vech-ile ebnâ-yı sebîli eyledi irvâ
'Acâ'ib mevki'inde bu sebîli eyleyüb bünyâd
Kef-i pür-cûdı oldu maksem-i âb-ı revân-bahşâ
Zemîni mürtefi' bünyâdı dil-cû mevki'i dil-keş
Sebîl-i bî-bedel tarh-ı müferrih resm-i nev-peydâ
Sebîl-i nev değil mecrâ-yı âb-ı zindegânîdir
Ki her bir katresi ihyâ ider 'atşânı Hızr-âsâ
Dest bu ki bu 'ayn-ı hayât-ı rûh-perverle
Gürûh-ı teşnegân-ı Üsküdâr'ı eyledi iskâ

Nümûdâr oldu mecrâ-yı tesemmî Selsebîlâdan
Bu tesnîm-i hisân-ı hayra 'ukbâda olur mecrâ
Bir içim suyun ammâ hakkı vardır shibü'l-hayrın
Du'âsı 'ömr ü ikbâliyle olsun nûş edin gûyâ
Cenâb-ı Hakk o mahdûm-ı mu'allā-kadr-ı zî-şânı
Çemenzâr-ı hayât-ı sermedîde eylesin ibkâ
Hemîşe menba'-ı 'ayn-ı müberrât eyleyüb zâtın
Nice âsâr-ı 'uzmâya muvaffak eyleye Mevlâ
Gelüb bir bir okurlar Şâkirâ târîh-i itmâmın
Sebîli yapdı Sa'deddîn Efendi iç şifâdır mâ

Sebilin hemen yanında yer alan dikdörtgen gövdeli çeşme iki yanında ince sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Çeşme nişinin üzerini örten C kıvrımlı yuvarlak kemeri dor başlıklı iki sütun taşımaktadır. Kemer köşelikleri akantus yapraklı bitkisel motifler ve C kıvrımlarla bezenmiştir (Foto 2.3.70g). Günümüzde düz mermer levhalardan oluşan nişin içinde XIX. yüzyılda yayınlanmış olan Eugene Flandin'in eserinde yer alan gravürde süslemeli bir ayna taşı olduğu görülmektedir. Benzer şekilde aynı gravürde çeşmenin her iki yanında bulunan çeşmeciklerden sağ taraftaki

günümüze ulaşmamıştır[268] (Foto 2.3.70h). Çeşmenin teknesi mevcut olup yanlarda yer alan dinlenme sekilerinden sağ taraftaki yok olmuş durumdadır.

Çeşmenin yuvarlak kemerinin üzerinde konumlandırılmış olan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla dört satır üç sütun, beşinci satırda iki sütun şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır(Foto 2.3.70i). Beşinci satırdaki her iki kartuşun yanında kare formlu bir çerçeve içinde tabak içinde incir benzeri yedişer adet meyvenin yer aldığı bir süsleme görülmektedir. Geri kalan bütün boşluklarda bitkisel bezemeler işlenmiştir. Çeşmenin inşa tarihi kare formda uçları kemerli küçük bir kartuş içinde son satırın hemen altında ortada hakk edilmiştir.

Çeşmenin kitabesi:

Sâhibü'l-hayrât Sa'deddîn Efendi kim odur
Necl-i Feyzu'llâh Efendi nuhbe-i ensâb ü âl
Hânedân-ı zâd-ı asâlet kim 'ulüvv-i himmeti
Cüst-cûdan teşnegânı eyledi âsûde-hâl
Hasbeten-lillâh bu dil-cû çeşmenin bünyâdına
Su yerine sıdk u ihlâs ile kıldı bezl-i mâl
Mevki'inde kıldı bir 'âlî eser kim şübhesiz
Tâ-be-mahşer hayr ile mezkûr olur bî-kîl ü kâl
Kurretü'l-'aynî Zübeyde Hânım'ın şâdâb idüb
Rûh-ı pâkin ravza-i cennetde Hayy-ı lâ-yezâl
'Ömr-i cedd ü vâlid-i zî-şânını memdûh idüb
Vermeye dünyâ vü 'ukbâda Hudâ renc ü melâl
Şâkirâ 'atşân okurlar su gibi târîhini
Kevser ile iç Zübeyde rûhuna âb-ı zülâl
Fî sene 1154

2.3.71 İshak Ağa Çeşmesi

Tarihi: H.1154 / M.1741-1742

Dili: Türkçe

[268] Eugene Flandin, **L'Orient: Bosphore, Stamboul, Smyrne,** ed:Gide et J Baudry, Paris, 1853, p.43. https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1513228b/f143.item

Banisi: Seyyid İshak Ağa
Yeri: Yalıköy / Beykoz
Kitabe şairi: -

Eser, Beykoz Yalıköy'de Çayır Caddesi üzerinde yer alan bir sütun çeşmedir (Foto 2.3.71a). Üzerindeki kitabeye göre, H.1154 yılında Sultan Mahmud döneminde Galata Gümrük Emini olarak görev yapmış olan Seyyid İshak Ağa tarafından inşa ettirilmiştir. Baninin benzer yapıda ve benzer kitabeleri olan başka çeşmeleri de bulunmaktadır.

Çeşme, silindir biçiminde mermer malzemeden inşa edilmiş bir sütun çeşmedir. Üzerinde yeşil renkli kavuk şeklinde bir başlık bulunmaktadır. Çeşmenin inşa kitabesi sütununun üst kısmında oval formdaki kartuşlarla bir sütun üç satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.71b). Alt kısmı kenarları kemerli bir kadehi andıran ve ayak kısmı ters palmet görünümünde bir motifle bezenmiş olan kitabe, yeşil zemin üzerine beyaz renge boyanmıştır ve üzerinde de yine yeşil renkli bir çiçek motifi işlenmiştir. Kitabede son kartuşta çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır.

Kitabesi:
Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât
Es Seyyid İshâk Ağa
Voyvoda-i Galata Sene
1154

2.3.72 Hacı Beşir Ağa Külliyesi Sebili ve Çeşmeleri:

Tarihi: H.1157 /M.1744-1745
Dili: Türkçe
Banisi: Hacı Beşir Ağa
Yeri: Cağaloğlu / Fatih
Kitabe şairi: Rahmî, Feyzî
Hattatı: Beşir Ağa

Eser, Fatih ilçesi, Alemdar Mahallesi'nde, Alay Köşkü Caddesi ile Hükümet Konağı Sokağı'nın kesiştiği köşede yer alan bir yapılar topluluğudur (Foto 2.3.72a, b). Hükümet merkez binalarının bir arada bulunduğu Babıali çevresinde yer alan Hacı Beşir Ağa Külliyesi, cami, medrese, kütüphane, tekke, sıbyan mektebi, sebil, iki çeşme ve dükkânlardan meydana gelmektedir. 2008 Kasım-2010 Ocak tarihleri arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından medrese ve tekke dışındaki bölümler restore edilmiştir.[269]

Hacı Beşir Ağa Külliyesi'nin bir yapısı olarak inşa edilmiş olan sebil, Hükümet Konağı Sokağı ile Alay Köşkü Caddesi'nin kesiştiği noktada yer almaktadır (Foto 2.3.72c). Semavi Eyice'nin İstanbul sebilleri arasında barok üslubun ilk uygulandığı ve değişik biçimde bir örnek olarak sanat tarihi bakımından özel bir yere sahip olduğunu söylediği[270] sebilin tamamı mermer malzemeden inşa edilmiş olup üzeri kubbeyle örtülü geniş bir saçağa sahiptir. Sebilin yuvarlak cephesinde korint başlıklı altı mermer sütunun arasında dilimli kemerlerin üzerini örttüğü sekizgen şeklinde geometrik bir düzenleme oluşturan dökme demirden şebekeli pencereler bulunmaktadır. Genellikle dışa doğru kavisli pencereleri olan sebillerden farklı olarak burada tam tersine pencereler içeri doğru kavisli yapılmıştır. Sütun başlıklarının üzerindeki düzenleme bezemesiz pilastrlarla devam etmektedir. Pilastrların arasında pencerelerde olduğu gibi içeri kavisli olarak düzenlenmiş dörder satır halinde kitabeler yer almaktadır (Foto 2.3.72d, e). Sebilin her iki yanında yuvarlak kemerli yalın nişler bulunmaktadır. Günümüzde büfe olarak kullanılan sebilin ve yanındaki çeşmenin önü büfeye ait malzemeler ve mobilyalarla tamamen işgal altındadır.

Sebilin üst kısımda pilastrlar arasında yer alan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla bir sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.72f, g, h). Siyaha yakın koyu bir renkte zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabe bezemesiz bırakılmıştır. Beş kıta halinde hakk edilmiş olan kitabede son kartuşta sebilin inşa tarihi okunmaktadır. Kitabede hattatın

[269] Nurcan Sefer, Hacı Beşir Ağa Külliyesi Onarımı (2008-2010), İstanbul Vakıflar 1. Bölge Müdürlüğü,http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/255/Sefer.pdf?sequence=1&isAllowed=y

[270] Semavi Eyice, "Beşir Ağa Külliyesi", **TDV İslam Ansiklopedisi,** C: VI, İstanbul, 1992, s. 2.

adı zikredilmemişse de Ömer Faruk Şerifoğlu bu manzum kitabenin hattatının Beşir Ağa olmasının ihtimalinden söz etmektedir.[271]

Sebilin kitabesi:

Hıdîv-i dâd-meşreb âb-rûy-ı saltanat ya'nî
Cenâb-ı Hazret-i Sultân Mahmûd-ı felek-dergâh
Mahall u mevki'inde bunca hayrât eyleyüb inşâ
Ser-â-pâ-yı cihânı kıldı âbâdan o şâhenşâh

Anın de'b-i şerîf ü mesleğin der-pîş idüb işte
Bu rûh-efzâ sebîli yapdı ağa-yı mekârim-hâh
Ağa-yı ekrem-i Dârü's-sa'âde menba'ü'l-hayrât
Cihân-ı himmet el-Hâc Beşîr Ağa-yı 'âlî-câh

Virüb nûş eyleyen 'atşâna feyz-i lezzet-i câvid
Bu su âb-ı hayâtın hükmün icrâ etmede billâh
Vürûdu selsebîlin menba'ından dır bunun yâhûd
Çıkar mecrâsı havz-ı Kevsere mânende-i şeh-râh

Halâvetde şeker-levn ü safâda şîrdir ammâ
Mizâc-ı dil-keşinde müstekîn hâsiyet-i dîmâh
Olub târ-ı eşi'a fil-mesel zencîrek-i zerrîn
Ona şâyeste sîmin kûzeler arz itse mihr ü mâh

Bu âb-ı dil-keş ebnâ-yı sebîli seyr kıldıkça
Olâ şâdâb-ı devlet ol ağa-yı ârif ü âgâh
'Atâş-ı âleme târihin işrâb eyle ey Rahmî
Gel iç mâ-i hayât-ı dil-küşâyı fî-sebîlillâh 1157

Hacı Beşir Ağa Külliyesi Sebilin Yanındaki Çeşme:

Sebilin yan tarafında giriş kapısına bitişik olarak mermer malzemeden inşa edilmiş olan sade bir niş görünümlü duvar çeşmesi yer alır (Foto 2.3.72i). Tek

[271] Ömer Faruk Şerifoğlu, **Su Güzeli:İstanbul Sebilleri**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, No:22, İstanbul, 1995, s. 64.

cepheli olarak tasarlanmış olan dikdörtgen gövdeli yapının üzerini sebilin devamı olan geniş bir saçak örtmektedir. Yanlarda bezemesiz pilastrlarla sınırlandırılmış olan çeşmenin niş kısmı içeri doğru kavisli yapılmıştır. Nişin üst kısmında çeşmenin inşa kitabesi konumlandırılmıştır (Foto 2.3.72j). Çeşmenin teknesi olmayıp yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur.

Oldukça sade bir düzenlemeye sahip olan çeşmenin içe doğru kavisli mermer kitabesi, dikdörtgen formda düz çizgili kartuşlarla, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.72j). Sebilde olduğu gibi siyaha yakın koyu bir renk üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabede hiçbir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Kitabesi:

Hân Mahmûd'a mu'în olsun hemîşe lutf-ı Hakk
Âb-ı rûy-ı enbiyâ feyz-i sehergâh 'aşkına
Devletinde itdi bu 'ayn-ı musaffâyı revân
Hazret-i Aga-yı zîşân ol şehinşâh 'aşkına
Hâdim-i Dârü's-sa'âde ya'nî el-hâc Beşir
Eyledi irvâ 'atâşı ol iki mâ aşkına
Rahmiyâ berceste bir târih-i tâm ister ana:
Gel gel iç bu çeşme-i dil-cûdan Allâh 'aşkına
1157

Hacı Beşir Ağa Külliyesi Avlu Kapısı Yanındaki Çeşme:

Hacı Beşir Ağa Külliyesi'nin avlu giriş kapısının güneyinde yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.72k). *İstanbul Tarihî Çeşmeler Külliyatı*'nın 2. Cildinde "Mahmud Han I Çeşmesi" adıyla geçen çeşmenin kitabesinden banisinin Sultan I. Mahmud'un Darüssaade hafızı olduğu anlaşılmakta, fakat isminin geçmediği belirtilmektedir.[272]

Çeşme kesme taş malzemeden klasik üslupta inşa edilmiştir. Tek cepheli bu sade yapı bir sıra silme ile dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Çeşme nişinin üzerini örten sivri kemerin kilit taşında bir çarkıfelek motifi işlenmiştir. Kemerin hemen üstünde çeşmenin inşa kitabesi konumlandırılmıştır (Foto 2.3.72 l). Çeşmenin

[272] Rahmi Karakuş, Süleyman Kızıltoprak, Hüseyin Aykut, vd., **İstanbul Tarihî Çeşmeler Külliyatı**, İSKİ, C:II, İstanbul, 2006, s. 225; Baha Tanman, "I. Mahmud Dönemi Mimarisinde Payitaht-Eyalet İlişkileri", **Gölgelenen Sultan, Unutulan Yıllar I. Mahmud ve Dönemi (1730-1754),** Dergâh Yayınları:903, C: II, İstanbul, 2020, s. 516-556.

çağdaşı olan dikey formdaki ayna taşlarından farklı olarak yatay formda yapıldığı belli olan ayna taşı yerinden sökülmüştür. Lokman Tay, arazinin eğiminden dolayı çeşmenin mevcut olan teknesinin iki yanında kalan kısımların dinlenme sekisi şeklini aldığını belirtmektedir.[273]

Eser, üzerindeki kitabeye göre; Sultan I. Mahmud'un Darüssaade hafızı tarafından inşa ettirilmiştir. Eserin çeşme nişinin üzerini örten kemerin üstünde yer alan inşa kitabesi, dikdörtgen formda düz çizgili kartuşlarla iki sütun beş satır şeklinde düzenlenmiş olup, istifli sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.72 l). Eski fotoğraflarda yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabe son haliyle beyaz zemin üzerine altın yaldızla boyanmış durumdadır. Kitabede süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Hacı Beşir Ağa ile ondan sonra Dârüssaâde ağası olan hattat Beşir Ağa çoğu zaman birbirine karıştırılmaktadır. Külliyenin avlu duvarının dış yüzünde yer alan sivri kemerli gösterişsiz çeşmenin kitabesi de ketebe imzasından anlaşıldığı kadarıyla Hattat Beşir Ağa tarafından yazılmıştır.[274]

Kitabesi:

Menba'-ı lütf u himem Hazret-i Hân Mahmûd'un
Olmada cûy-ı atâsıyla cihân âbâdan
Niyyet-i hâlis ile kıldı nice hayr-ı celîl
Eyledi eserini der-pîş Ağa-yı zî-şân
Hâfız-ı Dârüssâade ol kerem-kâr-ı be-nâm
Âb-ı ihsânı ile itdi 'atâşı reyyân
Dil-i âşık gibi bu çeşme harâb olmuş iken
İtdi ni'metiyle her teşne-lebânı şâdân
Feyzî-i bendesi târihini itdi işrâb
Hasaneyn aşkına sıhha gel al iç âb-ı revân
1157 el-fakîr Beşir[275]

---

[273] Lokman Tay, Hacı Beşir Ağa'nin İnşa Ettirdiği Çeşmeler ", **Akdeniz Sanat Dergisi,** 2015, C: VIII, No:16, , s. 35.

[274] Semavi Eyice, "Beşir Ağa Külliyesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: VI, İstanbul, 1992, s. 3.

[275] Munise Günal, "İstanbul'da Bir XVIII. Yüzyıl Osmanlı Mimarlık Eseri: Beşir Ağa Külliyesi",Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslamTarihi ve Sanatları Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003, s. 40.

2.3.73 Ümmü Gülsüm Hatun Çeşmesi

Tarihi: H.1158 / M.1745-1746

Dili: Arapça

Banisi: Ümmü Gülsüm Hatun

Yeri: Süleymaniye / Fatih

Kitabe şairi: -

Eser, Fatih ilçesi, Bozdoğan Kemeri Caddesi'nde, Helvacı Dede Türbesi'nin karşısında I. Mahmud'un sadrazamı Seyyid Hasan Paşa'nın günümüze gelmeyen konağının bahçe duvarı köşesine inşa edilmiş olan bir çeşmedir (Foto 2.3.73a). Süleymaniye'deki bu çeşmeden bahseden pek fazla kaynak bulunmamaktadır. Şenol Sarışın kitabında bu eserden "Helvacı Dede Türbesi Çeşmesi" adıyla söz ederken, Tanju Cantay "Ümmü Gülsün Hatun Çeşmesi" olarak kaydeder. http://www.ottomaninscriptions.com/information.aspx?ref=list&bid=225&hid=225 sayfasında "Kaptan Paşa Mektebi Sokağı köşesindeki çeşme" olarak kaydedilmiş olan eserin kemerinin içindeki yazının zor okunduğundan bahsetmektedir. *İstanbul Tarihî Çeşmeler Külliyatı*'nın her üç cildinde de bu çeşmenin kitabesi kitapların kapaklarını süslemektedir. Kapakta yer alan kitabe topografisinin Süleymaniye'de bulunan bir çeşmeye ait olduğu belirtilerek kısaca bilgi verilmiş ancak iç sayfada çeşmenin isminin olmadığı ve kim tarafından yaptırıldığının bilinmediği ifade edilmiştir.

Çeşme, kesme taş malzemeden klasik üslupta inşa edilmiştir. Dikdörtgen gövdeli, sade görünümlü olan yapının bezemesiz bir saçağı vardır. Eserde nişin içerisinde, çeşmenin sivri kemerinin aynasına hakk edilmiş olan kitabesi dikkat çekicidir (Foto 2.3.73b). Kitabe, nadiren karşılaştığımız eserdeki müsenna hat (aynalı yazı) ile yazılmıştır. Kesme taş malzemeden inşa edilmiş olan çeşmenin nişi Barok üslupta süslemeli olup mermer malzemeden yapılmıştır. Dikdörtgen gövdeli çeşmenin iki yanda görülen sütuncelerle sınırlandırılan nişinin üst kısmında, kitabenin hemen altında yoğunlaşan kıvrımlı barok bezemeler korint başlıklı üç pilastrla kare bir çerçeve içine alınmıştır. Ümmü Gülsüm Hatun Çeşmesi'nde ayna taşı yanlarda yükselen sütuncelere oturan C kıvrımlı barok kemerin çevrelediği nişin

içinde yer alır. Çeşmenin merkezindeki bu kemerin köşelikleri akantus yapraklarıyla süslenmiştir. Çeşmenin Bursa kemeri motifli ayna taşının alt kısmında bir lüle deliği bulunmaktadır. Ali Rıza Atasoy ve Mehmet Celalettin Atasoy'un Sadrazam Seyyid Hasan Paşa'yı anlattıkları eserlerinde çeşmenin oldukça iyi durumda olduğu ve ayna taşının altında teknesinin olduğu belirtilmiştir.[276] Şenol Sarışın'ın Süleymaniye "Helvacı Dede Türbesi Çeşmesi" adıyla kitabına dâhil ettiği çeşmenin eski bir fotoğrafında da günümüzde var olmayan oldukça yıpranmış bir teknesi ve dinlenme sekilerinin olduğu görülmektedir[277] (Foto 2.3.73c).

İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi'nin yayınlamış olduğu *İstanbul Tarihî Çeşmeler Külliyatı* adlı üç ciltlik eserin kapağında çeşmenin kitabesi yer almaktadır. Tüm ciltlerin birinci sayfasında da aynı kitabenin fotoğrafı bulunmaktadır. Ancak fotoğrafın altında verilen kısa bilgide çeşmenin isminin ve banisinin belli olmadığı, tarihinin de H.1159 olduğu yazar.[278] Oysa ki günümüzde çeşmenin kitabesinde sadece 115 rakamı okunabilmektedir.

Kitabelerin Kitabı Fatih adlı eserde de, isimsiz olarak kaydedilen çeşmenin tarihi H.1158 olarak verilmiştir ve herhangi bir isim kullanılmamıştır.[279] Prof. Dr. Ali Rıza Atasoy ve Mehmet Celalettin Atasoy'un Sadrazam Seyyid Hasan Paşa'yı anlattıkları eserlerinde çeşme ile alakalı olarak "Çeşmede yaptıranın adı olmayıp karşılıklı (Ve min el mâi küllü şey en hayy) cümleleri ile inşa tarihi olarak 1158 mevcut bulunmaktadır ki, yer, tarih ve su hazneleri hakkında Vakıfname'deki açıklamalar çeşmenin Ümm-ü Gülsüm Hatun tarafından yaptırıldığı kesin olarak anlaşılmaktadır." şeklinde söz edilmektedir ki, buradan çeşmenin tam tarihinin kitabe üzerinde verildiğini anlamaktayız.[280]

Ali Rıza Atasoy ve Mehmet Celalettin Atasoy gibi yukarıdaki kaynaklarda verilen tarih karmaşasını fotoğraflarla ve belgelerle netleştiren ve ilave bilgilerle çeşmenin ait olduğu dönemi özellikleriyle tanıtmış olan Tanju Cantay, makalesinde "Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan, Ümmü Gülsüm Hatun Vakfiyesi ile ilgili bir kayıt, çeşmeyi yaptıran kişiyi, Sadrazam Seyyid Hasan Paşa'nın hanımı Ümmü Gülsün

[276] Ali Rıza Atasoy ve Mehmet Celalettin Atasoy, **Tokat, Reşadiye'li Sadrazam Seyyid Hasan Paşa Hayat Hikayesi ve Eserleri 1679-1748,** Yenilik Basımevi, İstanbul, 1990, s. 220.
[277] Sarışın, **a.g.e.,** s. 38.
[278] Karakuş, Kızıltoprak, vd., **a.g.e.,** C:1-2-3
[279] Samsakçı, Karavelioğlu, **a.g.e.,** s. 270.
[280] Atasoy, Atasoy, **a.g.e.,** s. 219.

Hatun olarak tanıtmakta, çeşmenin eski sadrazamın ruhu içün yaptırıldığını açıklamaktadır. Vakfiye kaydında bir 'çeşme-i latif' olarak anılan, Ümmü Gülsüm Hatun Çeşmesi'nin Türk Baroku süslemeli, 0.90x2.05 m.boyutlu ayna taşının hafif sivri kemerliği alınlığı, karşılıklı okunan aynalı yazı olarak yazılan Enbiya Suresi'nin 30. ayetinin orta bölümü ile sade bir kuruluşla belirir. Gerçekte insan yüzünü betimleyen bir resim yazının, burada bir yapı üzerinde yer alması önemlidir. Ümmü Gülsüm Hatun Çeşmesi'nin bu özelliği, bugüne kadar sırrını korumuştur. Hicri 1158 yılı, çeşmenin 1745 yılında inşa edildiğini açıklamakta, anılan vakfiye kaydındaki 'ruhu içün' ifadesi ile bir karşıtlık yaratmaktadır. İnsan yüzünü betimleyen resim yazı, genel çizgileri ile Ali yazılarının çizgilerini tekrarlar. Gözler, kaşlar, burun, yanaklar ve uçları yanlara uzanan bıyıklar Hz.Ali'nin soyut bir portresi olarak burada Alevi inancı ile ilgili bir durumun varlığını açıklar. Yazının kuruluşu, ayn, lam ve ye ile oluşan Hz. Ali'nin soyut portreleri ile beraberlik gösterir. Ümmü Gülsün Hatun Çeşmesi'nin, aynı yıllarda inşa edilen çeşmeler içinde yakın bir benzerinin olmaması, eserin orijinal niteliğini ortaya koyar." demektedir.[281]

Ali Rıza Atasoy ve Mehmet Celalettin ile Tanju Çantay'ın verdiği bilgiler ve makalesinde yer alan fotoğraflar göz önüne alındığında ve eser yerinde incelendiğinde yakın tarihte yapılan restorasyon çalışmasında Barok üslup özelliklerinin çeşme üzerinde hâlâ görülebilir olmasından dolayı ve Sadrazam Seyyid Hasan Paşa'nın yaptırmış olduğu Vezneciler'deki külliyenin de H.1158 yılına ait olmasından XVIII. yüzyıl ortalarında aynı yılda inşa edilmiş olduğu kesinlik kazanmaktadır. Ancak Tanju Çantay'ın insan yüzünü betimlediğini söylediği ve Alevi inancı ile ilgili yaptığı yorumlara katılmadığımızı burada belirtmek isteriz.

Müsenna hat ile çeşmenin sivri kemer aynasına hakk edilmiş olan ayet kitabesi altın yaldızla boyanmıştır. Altta ortada yazılı olan inşa tarihi küçük bir palmetle taçlanmış dalgalı bir çerçeve içine alınmıştır. Aynı palmet motifi hattın ortasında birleşen ve yukarı doğru uzanan iki "lam" harfinin bir düğüm oluşturan tepesinde de görülmektedir. Kitabede birçok çeşmede rastladığımız gibi Enbiya Suresi'nin 30. ayetinin orijinalinde varolan "cealna" kelimesi eksik olarak yazılmıştır. Şenol Sarışın farklı bir yaklaşımla çeşmenin kitabesinin müsenna hat olarak yazıldığı için, kitabe üzerindeki tarihin, görüldüğü şekli ile eksik yazıldığını söylemektedir. "Yazılı olan rakamın simetriğini dikkate alarak okursak, her iki

[281] Tanju Cantay, "Alevi İnancı ile İlgili Bir Eser: Ümmü Gülsüm Hatun Çeşmesi", **Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi,** İletişim Yayınları 129, Eylül 1994, s. 52-53.

taraftan da 115 tarihini bulmuş oluruz. Bu nedenle çeşmenin Hicri 1115 (Miladi 1703/4) yılında, Padişah III.Ahmed döneminde yapıldığı anlaşılmaktadır."[282]

Ümmü Gülsüm Hatun Çeşmesinin bir tasarım olduğunu söyleyen F. Deniz Özden, tüm tasarımlarda olduğu gibi salt yalın biçim ve işlev açısından değil, eserin aynı zamanda taşıdığı bilgi ve bildiriler yüzünden kültürel bir biçim olarak değerlendirilebileceğinden söz etmektedir. Özden, makalesinde "Teknik Çağın kalıplarından kurtulmaya çalışan çağdaş insana benzer bir biçimde İslami kalıpların tasvir baskısını bir resim yazı ile kırmaya çalışan sanatçının çabasına işaret etmektedir. İnsan yüzünü betimleyen bir resim yazının bir yapıda bulunması ile vakfiye kaydındaki "ruhu için" ifadesi bir karşıtlık yaratmaktadır. Ruhu için" ifadesi aynı zamanda bir dilektir ve bugün Bozdoğan kemerinden gelen kemerli geçit, konağın bahçe duvarı, çeşme, Kaptan Paşa Mektebi sokağının harap olmuş ahşap evleri Helvacı Baba Türbesinin oluşturduğu alanda, türbe gibi ruhani bir yapıya rağmen çeşme yapısı "genius loci" .(Roma mitolojisinde bir yerin koruyucu ruhu olduğuna inanılan Genius Loci kavramı günümüzdegenel olarak bir yerin kendine özgü atmosferi veya "yerin ruhu" anlamında kullanılmaktadır) kavramını daha etkili yansıtmaktadır." diyerek çeşmeyi Tanju Cantay'ın görüşüne benzer farklı bir açıdan değerlendirmiştir.[283]

Kitabesi:

Ve min el mâi külle şey'in hayy

2.3.74 Sadrazam Seyyid Hasan Paşa Külliyesi Çeşmesi ve Sebili

Tarihi: H.1158 / M.1745-1746

Dili: Türkçe ve Arapça

Banisi: Sadrazam Seyyid Hasan Paşa

Yeri: Vezneciler / Fatih

Kitabe şairi: -

Eser, Fatih ilçesi Vezneciler'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin yan tarafında Kimyager Derviş Paşa Sokağı'nda yer almaktadır. Sadrazam Seyyid

[282] Sarışın, **a.g.e.,** s. 38.

[283] F. Deniz Özden, "Tanıtım Yapısı Bağlamında Ümmü Gülsüm Hatun Çeşmesi", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,** Yıl:2017-2, Sayı:32, s. 81-84.

Hasan Paşa tarafından inşa edilmiş olan külliye iki ayrı yapılar topluluğundan oluşmuştur (Foto 2.3.74a, b). II. Beyazıt Hamamı'nın arkasında Vezneciler'de yer alan medresenin meydana getirdiği grupta sıbyan mektebi, sebil, çeşme ve dükkânlar bulunmaktadır. Güneyde Ordu Caddesi'nin üzerinde ise, hanın oluşturduğu grupta iki çeşme, fırın ve dükkânlar yer almıştır.[284] Bu altı sebil üstü sıbyan mektebinden oluşan yapı topluluğunun Mısır'da ortaya çıkıp Osmanlı mimarisinde özellikle XVIII. yüzyılda yansımaları görülen "sebilküttab" olarak nitelendirilen bir örneğidir.

Duvara bitişik olarak sebilin sağ tarafında yer alan çeşme, mermer malzemeden inşa edilmiş olup, sebilin devamı niteliğinde geniş bir saçağa sahiptir (Foto 2.3.74c). Bazı kaynaklarda çeşmenin barok üslup özelliklerine sahip olduğundan söz edilirken Ali Rıza Atasoy ve Mehmet Celalettin Atasoy Sadrazam Seyyid Hasan Paşa'yı anlattıkları eserlerinde çeşmenin rokoko üslubunda olduğunu söylemiştir.[285] Yanlarda saksı şeklinde kaidelerin üzerine oturan dilimli başlıklara sahip birer sütunun sınırlandırdığı yapının iç kısmında mermer bloklardan oluşan yan duvarlar içeri doğru kavisli olarak inşa edilmiştir. Çeşmede C ve S kıvrımlı bir kemerin üzerini örttüğü nişin her iki yanında daha küçük ölçekte korint başlıklı birer sütunce yer almaktadır. Bu sütunceler yukarı doğru uzanan pilastrlarla devam etmektedir. Kemerin hemen altında istiridye kabuğu kabartması ile süslenmiş olan nişin üst kısmında çeşmenin iki satırlık inşa kitabesi konumlandırılmıştır. Onun üzerinde ise, bezemesiz bir boşluktan sonra en üstte bir kitabe daha görülmektedir (Foto 2.3.74d). Çeşmenin ayna taşı stilize yaprakların oluşturduğu içi boş oval bir madalyon şeklinde düzenlenmiştir. Çeşmenin teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur.

Çeşmede nişin üzerinde yer alan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla bir sütun iki satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.74e). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabe metni sade olup, kartuşların dış kısımları rumiler arasında yalın penç motifleriyle bezenmiştir. İnşa kitabesinin üstündeki diğer kitabe düz çizgili bir kartuşla bir satır

[284] A.Vefa Çobanoğlu, "Seyyid Hasan Paşa Külliyesi", **TDV İslam Ansiklopedisi,** C:XXXVII, İstanbul, 2009, s. 60; Baha Tanman, "I. Mahmud Dönemi Mimarisinde Payitaht-Eyalet İlşkileri", **Gölgelenen Sultan, Unutulan Yıllar I. Mahmud Dönemi (1730- 1754),** Dergâh Yay.903, C:II, İstanbul, 2020, s. 516-556.
[285] Atasoy ve Atasoy, **a.g.e.**

şeklinde düzenlenmiş ve yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmıştır (Foto 2.3.74f).

Kartuşun hemen altında uçları kemerli, dalgalı bir kartuş içinde de çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır. Kitabede sülüs hatla hakk edilmiş olan "*Mâşâ'allâh*" yazısı düz çizgili bir çerçeve ile sınırlandırılmış olup rumiler arasında palmet motifleriyle bezenmiş ve altın yaldızla boyanmış bir bordürle çerçeve içine alınmıştır. Yazının sol alt tarafında muhtemel hakk edilmiş olan hattatın imzası okunamamaktadır. *Mâşâ'allâh* yazısının altında da uçları kemerli bir kartuş içinde çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır.

Çeşmenin inşa kitabesi:
Sâhibü'l-hayrât ve'l hasenât
Sadrazam es-Seyyid Hasan Paşa

Çeşmenin en üstteki kitabesi:
Mâşâ'allâh
Sene 1158

Seyyid Hasan Paşa Külliyesi'nin bir diğer bölümünü oluşturan sebil, çeşmenin sol tarafında olup mermer malzemeden inşa edilmiştir (Foto 2.3.74g). Sebil ve çeşme arasında bezemeli kartuşlar içine hakk edilmiş hadislerin yer aldığı kitabeli bir kapı bulunmaktadır. Sebilin üzerini örten geniş dalgalı saçağı yeşil zemin üzerine kalem işi bezemelerle süslenmiştir. Birkaç basamakla çıkılan içeri ve dışarı doğru kavisli inşa edilmiş olan yuvarlak yapı dışa taşkın ve beş pencerelidir. Korint başlıklı altı mermer sütunun dalgalı kemerlerle birbirine bağlandığı cephesinde bitkisel motifli bir düzenleme oluşturan dökme demirden şebekeli pencereleri bulunmaktadır. Pencereleri ayıran sütunların uzantısı şeklinde yapılmış dışarı doğru kavisli pilastrlar üzerine altın yaldızlı şemseler işlenmiştir. Pilastrlar arasında sebilin dörder satır hâlinde düzenlenmiş inşa kitabesi konumlandırılmıştır (Foto 2.3.74h). Sebilde pencerelerin alt bölümü mermer malzemeden yapılmış olup, bezemesiz bırakılmıştır.

Sebilin cephesinde pencerelerin üst kısmında dışarı doğru kavisli olarak yer alan kitabeler dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla bir sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.74 i, j, k). Yeşil zemin

üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabede hiçbir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Sebilin inşa tarihi kitabede son kartuşta okunmaktadır.

Âb-rû-yı şehr-i yârân-ı cihân Mahmûd Hân
Cû-yı cûd u lütfudur sîrâb-sâz-ı kâinât
Ahd-i 'adlinde o şâhenşah-ı İskender-ferin
Sû-be-sû âsâr ile oldu müzeyyen şeş-cihât

Siyyemâ ol Hüsrev-i dehrin vezîr-i a'zâmı
Hazret-i Seyyîd Hasan Pâşa-yı memdûhu's-sıfât
Ol Hıdiv-i mekremet-cûyu Hudâ tevfîk idüb
İtdi ihyâ nice hayrât-ı hisân-ı bâkıyât
Yabdı ez-cümle bu dil-cû nev sebîl-i dil-keşi
Kim zülâl-i cûdunun evsâfıdır kand-i nebât
Selsebîl-i cennet-âsâ âb-ı Kevser-zâsını
Nûş iden dil-teşne âb-ı Hızr'a itmez iltifât

Tarh-ı zîb-efzâsını seyr eyleyüb evsâfda
Cüst ü cû itdi velî çok şâir-i şîrîn-nikât
Lîk nimet-i nazm-ı rengîn-i letâfet-bahşla
Böyle vasf itmek sana mahsûs mahz-ı vâridât

Sâhibü'l-hayrı hatâdan hıfz idüb ikbâl ile
Haşre dek âsâr-ı hayrâtı bula yâ Rabb sebât
Âbı geldikte didim tebşîr idüb târihini
Mâ Hasan Paşa sebîlinden gel iç âb-ı hayât 1158

2.3.75 İshak Ağa Çeşmesi (On Çeşmeler)

Tarihi: H.1159 / M.1746-1747

Dili:.Türkçe

Banisi: Seyyid İshak Ağa

Yeri: Beykoz

Kitabe şairi: -

Eser, Beykoz İskele Meydanı'nda Ali Bey Sokağı üzerinde yer alan bir meydan çeşmesidir (Foto 2.3.75a). Üzerindeki kitabeye göre H.1159 / M.1746-1747 yıllarında İshak Ağa tarafından inşa ettirilmiştir. Bu çeşmenin yerinde eskiden birkaç lülesi bulunan, kubbeli fakat daha mütevazı bir çeşmenin bulunduğu bilinmektedir.[286] İstanbul'un anıtsal çeşmelerinden biri olarak kabul edilen yapı, günümüzde üzerinde bulunan on tane bronz lüleden dolayı "On Çeşmeler" adıyla anılmaktadır.

Semavi Eyice'nin meydan ve iskele çeşmelerinin sanat bakımından en ilgi çekici ve sanat değeri en yüksek olanlarından biri[287] olarak kabul ettiği çeşme, ön cephede sivri kemerlerle birbirine bağlanan dilimli yaprakları andıran başlıklarıyla sekiz mermer sütunun taşıdığı farklı bir üslupta inşa edilmiştir. Geniş saçaklı bir çatının üzerini örttüğü eser, yol seviyesinin altında kalması sebebiyle ön ve yan cephelerde yapılmış olan basamaklar sayesinde çeşme suyunun aktığı asıl kısma inilebilmektedir. Çeşmenin klasik üsluptaki sivri kemerleri kırmızı ve beyaz iki renkli mermer almaşıklığı ile örülmüş olup, tavan ve duvarları beyaz zemin üzerine kırmızı, mor ve yeşil rengin hâkim olduğu kalem işleriyle bezenmiştir (Foto 2.3.75b). Lülelerin yer aldığı iç kısım duvarları geniş mermer plakalarla kaplıdır. Çeşmenin sığ bir teknesi bulunmaktadır (Foto 2.3.75c).

Çeşmenin dalgalı kaş kemerinin üzerinde görülen inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla üstte üç büyük sütun altta ortada küçük bir sütun olmak üzere iki satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.75d). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabede alttaki kartuşta çeşmenin sene 1159 olarak hakk edilmiş inşa tarihi okunmaktadır. Bu yalın kitabe bezemesiz bırakılmıştır.

Kitabe:

Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât

Es-Seyyîd İshak Ağa

---

[286] Enis Karakaya, "İshak Ağa Çeşmesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C: IV, İstanbul, 1994, s. 194.

[287] Eyice, "Çeşme", s. 281.

Emîn-i Gümrük-i Âsitâne

Sene 1159

2.3.76 Kaptan-ı Derya Süleyman Paşa Çeşmesi (Seferikoz Çeşmesi):

Tarihi: H.1164 / M.1750-1751

Dili: Türkçe ve Arapça

Banisi: Belli değil.

Yeri: Kasımpaşa / Beyoğlu

Kitabe şairi: Lebîb

Hattatı: Muhammedü'l Eyyûbî

Eser, Beyoğlu ilçesi Kasımpaşa Hasköy yolunda Seferikoz Camii karşısında Kulaksız Mezarlığı'na giden yolda göbekte yer alan bir meydan çeşmesidir (Foto 2.3.76a). Çeşme 1993 yılında Beyoğlu Belediye Başkanlığı tarafından toprak altından çıkarılmış ve onarılarak eski bulunduğu yerin tam karşısına taşınmıştır.[288] Nitekim Affan Egemen eserini oluştururken bu çeşmenin kitabeye kadar toprak altında kaldığından ve kitabenin de okunamayacak durumda olduğu için fikir edinmenin pek mümkün olmadığından söz etmiştir.[289] Çeşme üzerindeki kitabeye göre, Kaptan-ı Derya Süleyman Paşa tarafından yeniden ihya edilmiştir. Özdeniz'de H.1163, http://www.ottomaninscriptions.com sayfasında H.1167 olarak belirtilse de kitabe üzerinde okunan tarih H.1164'tür.

Çeşme, klasik üslupta kesme taş malzemeden inşa edilmiş dört cepheli bir meydan çeşmesidir. Çeşmenin ön cephesindeki kitabeye göre Süleyman Paşa tarafından tamiri ve yeniden imarı yaptırılan eserin banisi belli değildir. Kubbeli geniş bir saçağa sahip olan çeşmenin yan dar cephelerinde birer çeşmecik yapılmıştır (Foto 2.3.76b, c). Klasik üslupta inşa edilmiş olan bu çeşmeye muhtemelen barok üsluptaki bu çeşmecikler sonradan ilave edilmiştir. İnce ve sade silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan çeşme yanlarda birer sütunce ile sınırlandırılmıştır. Çeşme nişinin üzerini örten klasik üsluptaki yeşil ve beyaz taş almaşıklığı ile örülmüş sivri kemerin kilit taşında içi boş bir madalyon görülmektedir. Kemerin üstünde çeşmenin kitabesi konumlandırılmıştır (Foto

[288] Özdeniz, **a.g.e.,** s. 453.
[289] Egemen, **a.g.e.,** s. 769.

2.3.76d). Aynı cephede çeşmenin yan duvarlarını oluşturan taş bloklarda da birer adet madalyon bulunmaktadır. Nişi ortadan iki bölüme ayıran silmelerin alt kısmında yer alan kemerli ayna taşı özelliklerini yitirmiş durumdadır. Çeşmenin teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur (Foto 2.3.76e).

Çeşmenin geniş ön cephesinde nişin üzerinde yer alan inşa kitabesi, dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun sekiz satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.76d). Kitabede ilk üç satırda kartuşlar arasında ve son üç satırda kartuş kenarlarında bugüne kadar karşılaştığımız eserlerden farklı olarak birer fener motifi işlenmiştir. Fener motifi kaptan-ı derya çeşmelerinde kitabede değil, bu eserdeki barok üslupta yapılmış çeşmeciklerde olduğu gibi süslemesinde yer almaktadır. Çeşmenin inşa tarihi kitabede son kartuşta okunmaktadır. Farklı kaynaklarda inşa tarihi H.1167 ve 1163 olarak verilmiş, ancak biz burada kitabe üzerinde hakk edilmiş olan tarihi H.1164 olarak tespit ettik.

Kitabesi:

Cenâb-ı kapudâne menba'-ı bahr-ı mürüvvettir
Dem â-dem hayra cârî hüsn-i tedbîri zülâl-âsâ
Yeniden Bârekallâh dest-i himmetle idüb âbâd
Bu dil-cû çeşmesârı eyledi Allâh içün ihyâ
Hemîşe keştî-i ikbâli hem-dem bâd-ı tevfîke
Visâl-i sâhil-i maksûda olsun meskenet fermâ
İlâ rûzü'l-kıyâme mazhâr-ı ecr-i cezîl olsun
İdüb evlâd-ı evlâdına vakf-ı bî bedel icrâ
Hazîne yapdı kesb-i mâl-i hayra dâr-ı dünyâda
Yoluyla sarf idüb su gibi nakd-i bî rîya hakka
Seferde hem hazarda hizmet-i ihlâs ile dâ'im
Gazâdır pîşesi endîşesidir sadr-ı bî hemtâ
Zebân-ı nutk-ı hatîften niyâz itdüm bu ma'nâyı
Tamâm oldukda bir berceste nev târih-i müstesnâ
Murabbâ' vefk-i târih-i du'â tarh-ı Lebîbâdır
Süleymân Kapudâne çeşmesi 'ayn-ı safâ-efzâ 1164

Çeşmenin yanlardaki dar cephelerde birer çeşmecik yer almaktadır (Foto 2.3.76f, g). Korint başlıklı iki sütunun üzerine oturan dalgalı kemerin uçlarında C

kıvrımları ve tepesinde küçük bir istiridye motifi ile yanlarda birer fener motifi süslemesi görülmektedir. En üstte çeşmeciklerin sade kartuşlar içinde mermer üzerine hakk edilmiş olan tek satırlık kitabeleri bulunmaktadır (Foto 2.3.76h, i). Sağ cephedeki kitabede "Her işimi Allah'a bırakarak razı oldum" manasında

Tevekkeltü ala'llâh

Sol cephedeki kitabede ise, "Allah nazardan saklasın manasında"

Mâşâ'allâh yazısı okunmaktadır.

Çeşmenin üzerinde ön cephede bulunan 1164 tarihli kitabeden başka bugün mevcut olmayan 1173 tarihli Şair Nâima'ye ait bir diğer kitabenin 1980 yılında bulunduğu Osman Öndeş tarafından tespit edilmiştir: [290]

Cenâb-ı menba-ı cûy-ı inâyet maksimi himmet
Süleyman nâm u Âsaf menkıbet düstûr-irem tâ
Kapudanlıkta ihyâ eyleyüb bu ayn-ı dilcûyu
Bu def'a kıldı nev-tâ'mir ile Zemzem gibi icrâ
Hüdâ makbûl-i dergâh eyleyüb meşkur ide sa'yin
Nice hayrât tevfîk ile kılsın devletin her-câ
Na'imâ düşdü bu mısra anın yekpâre târihi
Gel iç mâ ayn-ı nur olsun bu zîbâ çeşmeden sıhhâ
Sene 1173
Ketebetü'l-fakîr Muhammedü'l Eyyûbî

2.3.77 Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi

Tarihi: H.1168 /M.1754-1755

Dili: Türkçe

Banisi: Hekimoğlu Ali Paşa

Yeri: Çemberlitaş / Fatih

Kitabe şairi: -

Eser, Fatih ilçesi Çemberlitaş'ta Yeniçeriler Caddesi'nde Atik Ali Paşa Camii'nin avlu duvarına bitişik bir çeşmedir (Foto 2.3.77a). Atik Ali Paşa Camii Çeşmesi adıyla da anılmaktadır.

[290] Özdeniz, **a.g.e.,** s. 454.

Çeşme kesme taş malzemeden inşa edilmiş olup yan duvarlardan içerde kalacak şekilde düzenlenmiştir. Dikdörtgen gövdeli yapıda nişin üzerini örten dalgalı yuvarlak bir kemer görülmektedir. Kemer köşelikleri bezemesiz bırakılmış olan yapıda inşa kitabesi kemerin hemen üzerinde konumlandırılıştır (Foto 2.3.77b). Çeşmenin üç kademeli sivri kemerle şekillendirilmiş olan ayna taşı bir gülbezek motifi ile süslenmiştir. Teknesi yol hizasında olup, dinlenme sekileri yok olmaya yüz tutmuş vaziyettedir (Foto 2.3.77a).

Çeşmenin H.1168 tarihli inşa kitabesi kemerin hemen üzerinde yer almaktadır (Foto 2.3.77b). Kitabeler genellikle ayrı kartuşlar halinde düzenlenirken bu çeşmenin kitabesi yanlarda oval formda altın yaldızla dolgulu ve uçları yuvarlak kemerli büyük bir kartuş içinde dört satır halinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır. Altın yaldızla boyanmış olan kitabede çeşmenin inşa tarihi son kartuşta okunmaktadır.

Kitabesi:

Fî-sebîlillâh bu âb-ı sâfdan nûş eyle kim
'Ayn-ı Tesnîm ü zülâl u menba'-ı dil-cû gibi
Oldu cârî pây-ı âb-âsâ bu târih-i selîs
Tasıyla iç Kevser-i cûd-ı Ali'den su gibi
1168

2.3.78 Nuruosmaniye Sebili

Tarihi: H.1169 /M.1755-1756
Dili: Türkçe ve Arapça
Banisi: III. Osman
Yeri: Nuruosmaniye / Fatih
Kitabe şairi: Hâkim

Eser, Fatih ilçesi Nuruosmaniye'de Kapalıçarşı girişindeki Nuruosmaniye Külliyesi'nde yer almaktadır (Foto 2.3.78a). Türk Barok sanatının en güzel örneklerinden biri kabul edilen sebil, Nuruosmaniye Külliyesi'nin cami, hünkâr kasrı, medrese, kütüphane, türbe, çeşme, aşhane-imaret ve dükkânlardan meydana

gelen yapılar topluluğunun bir parçasıdır. Külliye, Sultan I. Mahmud tarafından temeli atılarak inşasına başlanmış olsa da ölümü üzerine kardeşi III. Osman tarafından bitirilmiş ve açılışı yapılmıştır.[291] "Bu külliyenin yerinde daha önce Hasancanzade Şeyhülislam Hoca Saadettin Efendi'nin eşi Fatma Hatun'un türbesinin yer aldığı, külliye inşa olurken bina kâtibi görevinde bulunan Ahmet Efendi'nin külliyenin inşaatının başlangıç tarihini, günlük seyrini, tamamlanıp törenle hizmete açılışını geniş biçimde anlattığı risalede belirtilmektedir."[292]

Sebil, mermer malzemeden inşa edilmiş üzeri kubbeyle örtülü geniş saçaklı bir yapıdır. Eski fotoğraflarda XX. yüzyıl başlarında görülen saçak zamanla yok olmuş, ancak 2003 yılında yapılan restorasyon çalışmasıyla yeniden oluşturulmuştur (Foto 2.3.78b, c, d). Yarım daire planlı cephesinde kompozit başlıklı dört mermer sütunun arasında dalgalı kemerlerin üzerini örttüğü bitkisel dolama dallardan bir düzenleme oluşturan dökme demirden şebekeli üç pencere bulunmaktadır. Sebilin alın kısmında pencerelerin ve sütunların üzerine gelecek şekilde yerleştirilmiş büyük mermer rozetler bulunmaktadır. Bu rozetlerin üstünde her bir pencere hizasında dörder satırlık kitabeler yer alır. Sebilin alt kısmında oval formda bezemesiz mermer panolar görülmektedir (Foto 2.3.78e).

Sebilin kitabeleri, ortada dışa taşkın dikdörtgen formda uçları kemerli büyük birer kartuş içinde dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.78f). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabelerde hiçbir süsleme unsuru bulunmamaktadır. Sebilin inşa tarihi son kartuşta okunmaktadır.

Sebilin karşı tarafında yer alan çeşme mimari ve süsleme özellikleri anlaşılamayacak kadar harap ve kitabesi de okunamayacak kadar bozulmuş durumda olduğu için tezimize dâhil etmedik. Ancak çok eski ve net olmayan fotoğraflar ile günümüzdeki halini yansıtan fotoğraflarına çalışmamızda yer verdik.

Kitabesi:

Hazret-i Sultan Osmân-ı hilâfet-mesnedin
Cûy-bâr-ı lütfuna Tesnîm-i cennetdir 'adîl
Nûş iden 'atşâna bî-şübhe hayât îrâs ider

[291] Semavi Eyice, "Nuruosmaniye Külliyesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C:XXXIII, İstanbul, 2007, s. 264-266.
[292] Nilüfer Sağlar Onay, Ayşe Hilal Uğurlu, "Bir Kamusal Buluşma Noktası: Nuruosmaniye Sebili", **Yapı: Mimarlık Tasarım Kültür Sanat, No: 307,** Haziran 2007, s. 105.

Feyz-i lütfu cevdet ü a'tâfına olmuş mesîl

'Ayn-ı cûdı itdi irvâ teşnegân-ı 'âlemi
Tâ-be mahşer oldı cârî böyle bir hayr-ı cezîl
Onun içün pâk ü ruhânî-mizâc-ı sâf kim
Menbâı'dır ravza-i huld içre cûy-ı selsebîl

Gel Hüseyn ile Hasan aşkına mâ-i Zemzem iç
İşte cûd-ı şâh-ı âlem sâhib-i feyz-i cemîl
Böyle inşâd itdi Hâkim bendesi târihini
Eyledi Sultan Osman su gibi cûdın sebîl
1169

2.3.79 Laleli Külliyesi Sebili ve Çeşmeleri

Tarihi: H.1174-1177 / M.1760-1764
Dili: Arapça
Banisi: III. Mustafa
Yeri: Laleli / Fatih
Kitabe şairi: -

Eser, Fatih ilçesi Laleli Ordu Caddesi üzerindeki Laleli Camii'nin girişi ile III. Mustafa türbesi arasında yer almaktadır (Foto 2.3.79a, b). Sebil, III. Mustafa döneminde inşa edilen Laleli Külliyesi'nin bir yapısıdır. Adını Laleli Baba denilen bir velî türbesinden alan külliyenin inşasına hassa başmimarı Kara (Hacı) Ahmed Ağa tarafından başlanmış ve Mehmed Tahir Ağa tarafından tamamlanmıştır.[293] Barok üslup özellikleri gösteren sebil, dışa taşkın ve yarım daire planlı olarak inşa edilmiştir. Eski hâlini muhafaza ederek günümüze ulaşmış olan beş cepheli yapının üzeri dilimli bir kubbe ve geniş dalgalı bir saçakla örtülüdür (Foto 2.3.79c, d, e). Saçağın alt kısmında C ve S kıvrımlı bezemeler görülmektedir. Sebil cepheden volütlü başlıklara sahip sütunlarla çevrili beş pencereden meydana gelmektedir. Basık dalgalı C kıvrımlı kemerlerle üzeri örtülen pencereler bitkisel motifli

[293] Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Lâleli Külliyesi", İslam Ansiklopedisi, C: XXVII, Ankara, 2003, s. 86-89.

şebekelere sahiptir. Yapının bronz parmaklık detaylarında Nuruosmaniye Sebili'nin etkileri görülür.[294] Her bir pencerenin üst kısmında yivli pilastrlarla birbirinden ayrılan ikişer satırlık ayet kitabeleri yer almaktadır (Foto 2.3.79f). Pencerelerin alt kısımlarındaki mermer bölümlerde ise, hiçbir süsleme ögesi kullanılmamıştır. Laleli Sebili, XVIII. yüzyılda yapılmış olan benzer yapılara göre oldukça sade inşa edilmiştir. Üst kısımda yivli pilastrlarla birbirinden ayrılan kitabeler sadece kenarlarından kıvrımlı kareye yakın dikdörtgen formda kartuşlarla bir sütun iki satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.79g, h, i). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabeler bezemesiz bırakılmıştır. Sebilin dışa taşkın yuvarlak cephesini dolaşan kitabe kuşağında sırasıyla sağda avlu kapısından başlayarak birinci kitabede Besmele ve Şuara Suresi'nin 80.ayeti, ikinci kitabede Fussilet Suresi'nin 44. ayeti ve Tevbe Suresi'nin 14. ayeti, üçüncü kitabede Yunus Suresi'nin 57. ayeti, dördüncü kitabede Nahl Suresi'nin 69. ayeti, beşinci ve son kitabede İsra Suresi'nin 82. ayeti yazmaktadır.

1.Kitabe:

Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm

Ve izâ meridtü fe hüve yeşfîn[295](Şuara, 80)

2. Kitabe:

Kul hüve li'l-lezîne âmenü hüden ve şifâ[296] (Fussilet 44)

Ve yeşfi sudûra kavmin mü'minîn[297] (Tevbe 14)

3.Kitabe:

Ve şifâ'un limâ fi's-sudûri

Ve hüden ve rahmetün li'l-mü'minîne[298] (Yunus, 57)

4.Kitabe:

Fîhi şifâün li'nnâs. İnne fî zâlike

Le âyeten li kavmin yetefekkerûn[299] (Nahl, 69)

---

[294] Gülsün Tanyeli, "Laleli Külliyesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C:V, İstanbul, 1994, s. 192.

[295] Meali: Hastalandığım zaman o, bana şifa verir.

[296] Meali: De ki: "O, iman edenler için bir rehber ve şifadır."

[297] Meali: (Allah) mümin topluluğunun kalplerine su serpsin.

[298] Meali: (Rabbinizden) gönüllerdeki dertlere bir şifa, müminler için bir rehber ve rahmet geldi.

[299] Meali: Onda insanlara şifa vardır. Şüphesiz bunda düşünecek bir topluluk için bir ders ve ibret vardır.

5. Kitabe:
Ve nünezzilü mine'l kur'âni mâ hüve şifâün
Ve rahmetün li'l-mü'minîn[300] (İsra, 82)

Laleli Camii'nin avlu kapısının dışında yanlarda birer çeşmecik yer almaktadır (Foto 2.3.79j, k). Bu küçük çeşmelerin üst kısmı ortasında bir rozet ve iki yanında volütlerin işlendiği barok kıvrımlı bir bezeme ile taçlandırılmıştır. Hemen altında çeşmenin kitabesi yer almaktadır. Süslemesiz niş görünümündeki ayna taşı iki yanda sade sütunceler ve devamında pilastrlarla sınırlandırılmıştır. Altta ayaklı bir kurnası bulunmaktadır. Her iki çeşmenin kitabesi dikdörtgen formda düz çizgili kartuşlarla düzenlenmiş olup, yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış ve sülüs hatla yazılmıştır. Sağdaki çeşmeciğin kitabesinde Besmele, soldaki çeşmeciğin kitabesinde Nahl Suresi'nin 69.ayeti yazılıdır.
Sağdaki çeşmeciğin kitabesi:
Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Soldaki çeşmeciğin kitabesi:
Fîhi şifâ'ün li'n-nâs

2.3.80 Zeynep Sultan Çeşmesi

Tarihi: H.1184 / M.1770-1771
Dili: Türkçe
Banisi: Zeynep Sultan (III. Ahmed'in kızı)
Yeri: Gülhane / Fatih
Kitabe şairi: -

Eser, Fatih ilçesinde Gülhane'den Sirkeci'ye doğru inerken Taye Hatun Sokağı'nda Gülhane Parkı'nın yan duvarının altındaki dükkânların hizasında yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.80a). Eminönü'nden IV. Vakıf Han'ın yapımı nedeniyle buraya taşınmış olan çeşme, yıkım çalışmaları sırasında Taya Hatun

[300] Meali: Biz Kur'ân'dan müminlere şifa ve rahmet olan şeyler indiririz.

Sokağı'ndaki bugünkü yerine taşınmıştır [301](Foto 2.3.80b). Çeşmenin cephesi mermer kaplıdır. Oldukça sade görünümlü yapıda yuvarlak dalgalı kemerli bir niş ve üç musluk görülmektedir. Kemerin üstünde çeşmenin inşa kitabesi yer almaktadır (Foto 2.3.80c).

Barok üslupta iki yandan kıvrımlı hatlarla sınırlandırılmış bir çerçeve görünümünde üçgen bir kompozisyon oluşturan ve âdeta taç giydirilmiş gibi süslenmiş olan kitabede kitabe metni dikdörtgen formda uçları oval kartuşlarla iki sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.80d). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabenin etrafındaki süslemeler de yine aynı renklerle boyanmıştır. Kitabe metninin sağ tarafında kaptan-ı derya çeşmelerindeki fener motiflerini andıran iki süsleme arasında fiyonk benzeri bir motif bulunmaktadır. Sol tarafta ise, bir adet fener benzeri motifin altında oval formda küçük bir kartuş içinde çeşmenin inşa tarihi hakk edilmiş ve onun altında yine bir fiyonk motifi işlenmiştir. Kitabesi:

Gâzî Ahmed Hân-ı sâlis duhteri cûd-ı zamân
Câmi'ü'l-hayr u kerem Hazret-i Zeyneb Sultan
Rûh-ı Sultaniyye ayağını cârî kıldı hem
Çok eser yapdı du'âsın ediyor pîr ü civân
Yoluna girdi bu su dest-i melekle açılub
Menba'-ı lutf u atâsı çü revândır bu mekân 1184
Gören ecdâdına rahmet deyü târihin okur
Suyu 'ayn-ı selsebîl-sâz çeşme-i âb-ı revân

2.3.81 Tersane Emini Recai Mehmed Efendi Sebili ve Çeşmeleri

Tarihi: H.1189 / M.1774-1775
Dili: Türkçe ve Arapça
Banisi: Tersane Emini Recai Mehmed Efendi
Yeri: Vefa / Fatih
Kitabe şairi: Şâkir

[301] https://www.turanakinci.com/

Eser, Fatih ilçesi Vefa semtinde Cemal Yener Tosyalı Caddesi'nde yer alan sebil üstündeki sıbyan mektebi ve yanındaki çeşme ile bir bütünlük oluşturmaktadır (Foto 2.3.81a, b). Mimari üslubu rokoko olan sebil ve çeşmelerin olduğu cephenin üst katında inşa edilmiş olan sıbyan mektebi taş ve tuğla malzemeden oluşan almaşık duvar örgüsüne sahiptir. Mermer malzemeden inşa edilmiş olan sebil ve çeşmelerin üzerinde uçtan uca kitabeler dolaşmaktadır. Vezneciler'de yer alan Seyyid Hasan Paşa Çeşmesi ve Sebili örneğinde olduğu gibi alt katı sebil üst katı sıbyan mektebi olan bu yapı topluluğunu da XVIII. yüzyılda inşa edilmiş olan "sebilküttablara" dâhil edebiliriz. Recai Mehmed Efendi sadrazam kethüdalığı, defterdarlık ve nişancılık görevleri dışında tersane eminliği yapmış olmasına rağmen denizcilerin yaptırdıkları çeşme ve sebillerde görülen temsili süslemeler bu yapılarda ve kitabelerinde bulunmamaktadır.

Çeşme ve çeşmeciklerle mektep kapısının ortasında yer alan sebil dışa taşkın ve yarım daire planlı olarak inşa edilmiştir (Foto 2.3.81c). Yalın sütunların dalgalı kemerlerle birbirine bağlandığı cephe üç pencereden meydana gelmektedir. Basık dalgalı kemerlerle üzeri örtülen pencereler bitkisel motifli şebekelere sahiptir. Pencerelerin alt kısmı bezemesiz bırakılmıştır. En üstte korniş kısmında her bir pencerenin üzerine gelecek şekilde konumlandırılmış olan ve pilastrlarla ayrılmış üç bölüm içerisinde dörder satırlık kitabeler yer almaktadır (Foto 2.3.81d, e).

Sebil, üzerindeki kitabeye göre H.1189 yılında Recai Mehmed Efendi tarafından inşa ettirilmiştir. Üç cephede, pencerelerin hemen üzerinde yer alan kitabeler dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla bir sütun, dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır.(Foto 2.3.81d, e) Mermer zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabede hiçbir süsleme unsuru yoktur. Son kartuşta sebilin inşa tarihi okunmaktadır.

Sebil kitabesi:

Recâî Mehmed nâm eminü'd-devlet sâhib-i cûd
Ki oldu zâtı câh-ı defteriye mâ-bihi't-tebhîc
Li-vechillâh idüb bu çeşme-sâr u mektebi ibdâ
Rızâ-yı Hakkı tahsil itdüğünde şübhe yokdur hiç

Du'âsın su gibi etfâl-i devrân eyleyüb ezber

Dü 'âlemde ola bu hayr-ı cârî bâdî-yi tefrîc
Te'âl'llâh zihî mâi'l-hayât-ı rûh-perver kim
Letâfetle zülâl-i 'Adn ile himâye-i temzîc

Senâ-kâr-ı kadîm ü müstedîmi bende-i Şâkir
Mu'ammâ-gûne târihin ider bu beytten tahrîc
Bu târih-i sebîlde eyleyüb suyu başından sayd
Didi 'atşâna "Sâhib-i hayr olan âbımdan el aç iç"
1189

Sebilin sağ tarafında içerlek bir şekilde yapılmış olan bir çeşme ve yanlardaki dar cephelerde birer çeşmecik yer almaktadır (Foto 2.3.81f). Çeşmeciklerde iki sütunun üzerine oturan dalgalı kemerin uçlarında C kıvrımları ve tepesini taçlandıran bir istiridye motifi görülmektedir. En üstte çeşmeciklerin birbirinden farklı düz, sadece kenarları kemerli sade kartuşlar içinde mermer üzerine altın yaldızla hakk edilmiş olan ayet kitabeleri bulunmaktadır (Foto 2.3.81g). Sebilin sol tarafında aynı formda yapılmış, üzerlerinde İnsan Suresi'nin 18. ayeti ve "Mâşâ'allâhu kâne" yazılı kitabelerin konumlandırıldığı birer çeşmecik daha yer almaktadır (Foto 2.3.81h, i). Bu küçük çeşmelerin ortasındaki sıbyan mektebi giriş kapısının üzerinde de banisi hayır sahibi Recai Mehmed Efendi' nin bağışladığı bu yüce mektebin Kur'an eğitimi için bir ilim yurdu olarak kurulduğu ifadesinin yer aldığı iki sütun üç satır şeklinde düzenlenmiş bir kitabe bulunmaktadır. Aynı hizada "Ölüm dünyanın peşindeyken, onların peşinde olduğu şeylere şaşırdım kaldım." manasında tek satırlık bir kitabe daha görülmektedir.

Sebilin sağ tarafında kalan çeşmeciklerin ortasındaki mermer malzemeden inşa edilmiş olan büyük çeşme iki yanında sütunlarla sınırlandırılmıştır. Çeşme nişinin üzerini örten yuvarlak kemer altında bir istiridye motifi ve onun da altında bir sıra mukarnas görülmektedir. Çeşmenin teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur. Bu çeşmenin yalağı, hayvanların da su içmelerini sağlamak için diğerlerine göre daha alçaktır.[302] Bu büyük çeşmede iki ayet kitabesi yer almaktadır

[302] Doğan Kuban, "Recai Mehmed Efendi Sıbyan Mektebi ve Sebili", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** C: VI, İstanbul, 1994, s. 311; Mikail Uğuş, **Recai Mehmed Efendi Sıbyan Mektebi, Sebili ve Çeşmesi,** İlim Yayma Vakfı, İstanbul, 2013.

(Foto 2.3.81g). Bakara Suresi'nin 110.ayetinin yazılı olduğu en üstte pilastrlar arasında konumlandırılmış olan kitabe kalın ve düz çizgili bir kartuşla mermer üzerine altın yaldızla boyanmış olup, sülüs hatla yazılmıştır. Onun altında yer alan Enbiya Suresi'nin 30. ayetinin yazılı olduğu kitabe ise, dikdörtgen bir formda uçları kemerli bir kartuşla yine mermer üzerine altın yaldızla boyanmış ve sülüs hatla yazılmıştır. Enbiya Suresi'nin 30.ayeti "cealna" kelimesi olmadan yazılan birçok çeşme kitabesinden farklı olarak burada aslına uygun olarak hakk edilmiştir. Sağdaki çeşmeciğin üzerinde Şura Suresi'nin 19. ayetinin hakk edildiği yanlarda oval formda bir kitabe, soldaki çeşmeciğin üzerinde ise, İnsan Suresi'nin 18. ayetinin yazıldığı kare formda bir kitabe yer almaktadır.

Kapının sağ tarafındaki çeşmeciğin kitabesi:
Mâşâ'llâhu kâne
Kapının sol tarafındaki çeşmeciğin kitabesi:
Ve sekahüm rabbuhüm şerâben tâhurâ. (İnsan Suresi, 21. ayet)
Çeşmenin sağ tarafındaki çeşmeciğin kitabesi:
Allâhü latîfün bi' ibâdih[303]. (Şura Suresi, 19.ayet)
Çeşmenin sol tarafındaki çeşmeciğin kitabesi:
'Aynen fîhâ tüsemmâ selsebîlâ. (İnsan Suresi, 18.ayet)
Çeşmenin en üstteki kitabesi:
Ve mâ tükaddimû li enfüsiküm min hayrin tecidûhü.[304] (Bakara Suresi, 110.ayet)
Çeşmenin niş kemerinin üzerindeki kitabesi:
Ve ce'alnâ mine'l-mâi külle şey'in hayy (Enbiya Suresi, 30.ayet)

2.3.82 Sineperver Valide Sultan Çeşmesi

Tarihi: H.1194 / M.1780
Dili: Türkçe ve Arapça
Banisi: Ayşe Sineperver Valide Sultan
Yeri: Üsküdar
Kitabe şairi: Sabîh Ahmed Efendi

[303] Meali: Allah, kullarına çok lütufkârdır.
[304] Meali: Kendi nefsiniz için her ne hayır yaparsanız, onu bulursunuz.

Eser, Üsküdar ilçesi Balaban Caddesi Yeni Valide Camii avlu kapısı önünde yer alan üç cepheli bir köşe çeşmesidir (Foto 2.3.82a devam eden restorasyon öncesi) Sineperver Valide Sultan bu çeşmeyi üzerindeki kitabeye göre vefat eden oğlu Şehzade Ahmed için yaptırmıştır. 2021 yılında başlayan restorasyon çalışması devam etmektedir (Foto 2.3.82b).

Mermer malzemeden inşa edilmiş olan çeşmenin köşeli cephesi sütunlarla üç bölüme ayrılmıştır. Geniş dalgalı bir saçağı olan yapının üzeri biri daha büyük olmak üzere üç tane dilimli kubbe ile örtülmüştür. Eski fotoğraflarında görebildiğimiz kubbenin üzerindeki alem günümüzde yerinde değildir (Foto 2.3.82c). Orta bölümde yer alan çeşmenin bezemesiz nişinin üzerini örten dalgalı kemerin içinde kalan ayna taşı kısmında hiçbir süsleme unsuru yoktur. Kemer köşeliklerinde ise, kırmızı renkli taş kullanıldığı görülmektedir. Kemerin hemen üstünde büyük ve süslemeli bir kitabe yer alır. Onun üzerinde de mermer kabartmalı oldukça süslemeli bir kitabe daha bulunmaktadır. Kitabelerin yakın bir döneme kadar kırmızı renkle boyalı olduğu görülmektedir (Foto 2.3.82d). Çeşmede günümüzde var olmayan ayna taşı hakkında Örcün Barışta "Yarım altıgen biçiminde dışarı doğru taşan cephenin ortasında üç dilimli bir kemerle birbirine bağlanan iki ayak arasına ayna taşı oturtulmuştu. Bugün bulunmayan bu taşın yeri sıvanarak örtülmüştür." demiştir.[305] Orta bölümdeki bu çeşmenin teknesi ve dinlenme sekileri mevcuttur. Sadece üzeri kartuş formunda bezemeli tekne yanlardaki çeşmelerin teknelerinden biraz daha yuvarlak ve dışa doğru çıkıntılı yapılmıştır.

Ortadaki geniş cepheli çeşmenin üzerinde çağdaşlarından farklı görünümde üç kitabe yer almaktadır (Foto 2.3.82e). En üstteki dikdörtgen alanda konumlandırılmış olan kemerli bir kartuş havasındaki kabartmalı mermer kitabe bir deniz kabuğunu andırır biçimde düzenlenmiştir. Kitabe akantus yaprakları ile arasından yumurta dizisinin geçtiği C ve S kıvrımlardan oluşan süslemelerin dolandığı bir çerçeve içinde, eski fotoğraflara göre kırmızı renkli bir zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olup, talik hatla yazılmıştır. İnsan Suresi 21. ayetinin yazılı olduğu kitabenin hemen altında da altın yaldızla boyanmış iki sıralı oval bir çerçeve içinde "*Mâşâ'allâh*" yazılı kitabe görülmektedir. Bu kitabenin altında yer alan ikinci

[305] Örcün Barışta, "Sineperver Valide Sultan Çeşmesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** C: VII, İstanbul, 1994, s. 10.

kitabe metni daha büyük ölçülerdeki uçları kemerli bir kartuş içinde düz çizgili kartuşlarla bir sütun altı satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır. Metni içine alan büyük kartuş diğerlerine göre daha büyüktür ve yanlarda yer alan kulak şeklindeki yuvarlak hatlı dalgalı kısımlar yapraklı dallar üzerinde çiçek motifleri ve C kıvrımlarıyla bezenmiştir.

Ortadaki çeşmenin üstteki kitabesi:
Ve sekâhüm rabbühüm şerâben tâhurâ
Mâşâ'allâh

Ortadaki çeşmenin alttaki kitabesi:
Rûhu içün gör himmeti kim mâder-i pür-şefkati
İkinci Kadın hazreti üç çeşme yapdı bî-misâl
Kim birine olmaz nazîr ser-çeşme-i mihr-i münîr
Bu tarz tarh-ı dil-pezîr görmüş degil çeşm-i hayâl
Hak Sîneperver Kadını şâh-ı şeref 'ünvânını
Şehzâde Sultanını sıhhatde kılsın ber-kemâl

Sağ ve sol cephelerde yer alan çeşmeler ortadakine göre biraz daha küçük tasarlanmıştır, ancak aynı formda inşa edilmiştir. En üst bölümde yer alan mermer kabartmalı kitabeler akantus yaprakları ve C kıvrımlarıyla ortadaki kitabe ile aynı süsleme özelliklerini göstermektedir. Kitabede eski fotoğraflarda kırmızı zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan I. Abdülhamid'in tuğrası yer almaktadır (Foto 2.3.82f, g).
Sağ ve sol cephelerde üstte yer alan tuğralar:
Abdülhamid Han bin Ahmed el-muzaffer dâimâ

Sağ ve sol cephelerde tuğranın altında yer alan büyük kitabeler uçları kemerli kartuşlar içinde düz çizgilerle birbirinden ayrılarak bir sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.82f, g). Eski fotoğraflara göre kırmızı zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabeler bezemesiz bırakılmıştır.
Sağ cephede tuğranın altındaki kitabe:
Şâhenşeh-i 'âlem-penâh Sultan Hamîd-i dâd-hâh

Şehzâdesinden biri âh dünyâdan itdi irtihâl
Allâh o necl-i emcedin nûyîn mînû-mesnedin
Şehzâde Sultan Ahmed'in kabrin ide cennet-misâl

Sol cephede tuğranın altındaki kitabe:
Olsun o şâh-ı mülk-i dîn oldukça tahtında mekîn
Şehzâdegânıyla hemîn mahfûz-ı Hayy-ı lâ-yezâl
'Atşâna işrâb eyledin târih-i itmâmın Sabîh
Merhûm Sultan Ahmed'in nev çeşmesinden mâ-i zülâl
Sene 1194

2.3.83 Canfeda Kadın Çeşmesi (Hazinedar Şevkinihâl Usta Çeşmesi)

Tarihi: H.1195 / M.1780-81
Dili: Türkçe
Banisi: -
Yeri: Gedikpaşa / Fatih
Kitabe şairi: Ahıskalı Selâmi Efendi

Eser, Fatih ilçesi Beyazıt'ta Gedikpaşa Camii Sokağı'nda Gedik Paşa Camii (Divan-ı Ali Camii) karşısında yer almaktadır (Foto 2.3.83a). Çeşme süsleme özellikleriyle inşa dönemini yansıtmamaktadır. Çeşmede kullanılan girlandlar, ay ve yıldız motifleri ile tuğrayı süsleyen ışınsallar XIX. yüzyılı işaret eden bezeme ögeleridir. Üzerindeki yedi satırlık kitabeye göre inşa tarihi H.1195 olan çeşme H.1264 yılında yeniden imar edilmiştir. Ancak Canfeda Hatun III. Murad'ın saltanatı döneminde (M.1574-1595) harem kethüdası olarak görev yapmış ve H.1009 yılında öldüğüne göre bu durumda çeşmenin vefatından sonra yapılmış olduğu düşünülebilir. Çeşmenin kitabesinde Canfeda Hatun tarafından ilk kez inşa edildiği tarih yazmaz. Kitabeden anlaşılan çeşmenin önce M.1780'de ardından M.1848'de yeni baştan

yaptırıldığıdır. Burayı ikinci kez yaptıran Sultan Abdülmecid'in (M.1839-1861) hazinedarı Şevkinihâl Usta'dır.[306]

Tamamı beyaz mermerden inşa edilmiş olan çeşmenin kareye yakın planlı cephesi kare ve dikdörtgen bölümlere ayrılmıştır (Foto 2.3.83b). Saçağın hemen altında ortada oval bir madalyondan çıkan ışınsalların oluşturduğu güneş motifinin içinde Sultan Abdülmecid'in tuğrası hakk edilmiştir (Foto 2.3.83c). Tuğranın iki yanında yer alan dikdörtgen panolar girlandlarla süslenmiştir. İkinci bölümde yanlarda kıvrımlı yapraklar ve girlandlar arasında ortada çeşmenin yedi satırlık kitabesi konumlandırılmıştır (Foto 2.3.83d). Üçüncü bölümde kitabenin altında nişin üzerini yuvarlak basık bir kemer örtmektedir. Çeşmenin ayna taşı âdeta su dalgasını anımsatan bir motifle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış ve üst köşelerde birer çiçek motifi işlenmiştir. Çerçevenin üst kısmında da arşitravı andıran bir mimari eleman bulunmaktadır. Nişin iki yanında ortası çiçek motifli ışınsallar ile menekşeye benzeyen pençler görülmektedir. Cephenin iki yanında ışınsalların altında önünde dilimli birer kurnası olan ve çeşmenin ayna taşı ile aynı özellikleri gösteren çeşmecikler yer alır. Çeşmenin teknesinin cephesi bir girlandla, yanlardaki dinlenme sekileri de yine menekşeyi andıran birer penç motifi ile süslenmiştir.

Canfeda Kadın Çeşmesi'nin yan duvarında konumlandırılmış olan inşa kitabesi dikdörtgen bir çerçeve içindeki oval formda kartuşlarla bir sütun üç satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.83e). Altın yaldızla boyanmış ve bezemesiz bırakılmış olan kitabede son kartuşta çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır. Muhtemelen bu kitabe yapıya daha sonraki yıllarda ilave edilmiştir.

İnşa kitabesi:

Sâhibetü'l-hayrât ve'l-hasenât merhûme Kethüdâ

Canfedâ Kadın 'aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân

Sene 1195

Çeşmenin ön cephede tuğranın hemen altında yer alan tamir kitabesi süslemeleriyle birlikte XIX. yüzyıla aittir (Foto 2.3.83f). Dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla ilk iki satır bir sütun sonra iki sütun üç satır ve son olarak bir sütun iki satır şeklinde düzenlenmiş olan toplam yedi satırlık kitabe, talik hatla

[306] Ayşenur Karademir, "Harem-i Hümayun Kethüdası Canfeda Hatun'un Serveti ve Vakıfları", **Vakıflar Dergisi,** Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Aralık 2018, No: 50, s. 101.

yazılmıştır. Altın yaldızla boyanmış olan kitabe dört köşede ay ve sekiz kollu yıldız motifleriyle süslenmiştir.

Tamir kitabesi:

Ebu'l-hayrât olan 'Abdülmecîd Hânı kerîm Mevlâ
Mü'eyyed kıl makâm-ı şevket-ârâsında peyveste
Ahâlî Enderûn yekser olubdur muhyî-i hayrât
Zamân-ı devletinde köhne evkâf oldu nev-reste
Ki ez-cümle bu çeşme-sârın icrâsı ne hoş oldu
Mukaddem bir içim su bulmaz idi bunda bir haste
Hayât-ı câvidân buldu mahallât cümleten ez-ser
Harâb-âbâd iken ma'mûr idince Şevknihâl Usta
Selâmî geldi bir hâtif didi cevher gibi târih
Safâ-yâb ber-bekâ ola sarâyda Hazînedâr Usta Sene 1264

2.3.84 Dülgerzâde Çeşmesi

Tarihi: H.1195 / M.1780-1781
Dili: Arapça
Banisi: Esma Sultan veya Muhammed Said Efendi
Yeri: Saraçhane / Fatih
Kitabe şairi: Surûri

Eser, Fatih ilçesi Eski Saraçhane Sokağı'nda yer alan üç yüzlü bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.84a). Çeşmenin üzerinde sadece bezemeli bir kitabe yer almaktadır ve banisi ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır (Foto 2.3.84b). Ancak *Kitabelerin Kitabı Fatih* isimli çalışmada yer alan H.1195 tarihli bir tamir kitabesinin manzum metni verilmiş ve "Bu kitabe bir yangın felaketiyle yok olmuş, yerine bugün mevcut olan Besmele levhası konulmuştur. Metinden de anlaşılacağı üzere Esma Sultan bu çeşmenin baniyesi olmuştur. Allah rahmet eylesin" yazmaktadır.[307] Bu durumda çeşmenin inşa tarihi H.1195'den öncesine dayanıyor olmalı. Süleyman Faruk Göncüoğlu'nun, çeşmenin banisinin H.1227 yılında vefat etmiş olan tarik-i

[307] Samsakçı, Karavelioğlu, **a.g.e.,** s. 36.

Nakşibendiyyeden Muhammed Said Efendi ibn-i el-hac Muhammed olduğunu söylediği makalesinde "Çeşme bugünkü yerine, 1941 yılından sonra orijinal yerinden sökülerek monte edilmiştir. Dülgerzâde Camii ile bir ilişkisi bulunmamaktadır. Dülgerzâde (Dülgeroğlu) Ahmed Şemsettin Efendi Medresesi'nin kuzey batı köşesinde büyük ölçekli su haznesiyle bir meydan çeşmesi olarak mevcut bulunmaktaydı. Bugün Dülgerzâde Camii'nin duvarına bitişik vaziyetteki hali bu meydan çeşmesinin su haznesi yıktırılarak, sadece mermer cephesi sökülerek bugünkü yerine üç yüzlü bir şekilde monte edilmiştir." denilmektedir.[308]

Çeşme üç cepheli olarak mermer malzemeden inşa edilmiştir. Bezemesiz sade sütunlarla birbirinden ayrılmış olan cephelerden ortadaki çeşmenin nişinin üzeri dalgalı bir kemerle örtülüdür. Kemerin üzerinde ortada yuvarlak bir rozet işlenmiştir. Çeşmenin "Besmele" yazılı kitabesi niş kemerinin üzerinde iki pilastr arasında konumlandırılmıştır (Foto 2.3.84b). Yapının dikdörtgen formdaki ayna taşı büyük bir akantus yaprağıyla taçlandırılmıştır. Baklava dilimi şeklindeki süslemeli teknesi ve yanlarda dinlenme sekileri mevcuttur. Ortadaki çeşmenin iki yanında yuvarlak kemerli orta cepheye göre daha dar tasarlanmış ve yanlarda birer sütunla sınırlandırılmış bezemesiz nişler yer almaktadır (Foto 2.3.84c).

Çeşmenin orta cephede üst kısımda iki pilastr arasında yer alan dikdörtgen formda kenarları kemerli bir kartuşla düzenlenmiş olan kitabesinde tek satır halinde ve sülüs hatla Besmele yazmaktadır (Foto 2.3.84b). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabenin süslemesi akantus yapraklarından meydana gelen rokoko kökenli püskül motifinde yapılmıştır. Ancak bazı araştırmacılar tarafından bu bezemenin Fransız rokokosunda sık kullanılan püskül motifi olmadığı belirtilmiştir. Çağdaşlarından farklı bir üslupta bezenmiş olan kitabede süsleme olarak kartuş içinde sağ üst tarafta iri bir gülün iki yanından âdeta kanat şeklinde çıkan birer lale motifi ile alt kısımda yatay biçimde yapraklı bir dal üzerinde çiçek motifi işlenmiştir. Kitabede sol alt köşede H.1195 tarihi okunmaktadır.

Kitabesi:

Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm

Sene 1195

[308] Süleyman Faruk Göncüoğlu, İstanbul'un Fethi Sonrası Kurulan İlk Semt: "Saraçhane" , **Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, 2009, s. 66.

Yangında yok olduğu söylenen tamir kitabesi:

Şimdi tamir olunub Camii-i Dülgerzâde
Yapdı yanında onun çeşme-i âli-bünyân
Allâhu'l-hamd ki ma'mûr olub ol beytullah
Oldu Zemzem gibi çok kimse bu sudan reyyân
Cereyân eyleyeli âb-ı safâ-bahşâsı
Suyunu buldu ser-çarsû-yı Haffâfân
Az değildir ki letafetde bir içim su diyem
Nehr-i câri kadar etmekdedir âb-ı cereyân
Dest-i erbâb mekârim gibi tası pür-hûd
Bûs ederse n'ola ebnâ-yı sebîl onu her ân
Hızr eğer uğrasa bu çeşme-i can-bahşâ gece
Zulmet-i şeb'de sanırdı suyun âb-ı hayvân
Hayli döküldü saçıldı bu su Allâh yoluna
Kıldı bâniyesi için kesb-i du'â-yı 'atşân
Halkı itdikçe bu ser-çeşme-i câri irvâ
Sâhibin Hakk ide sir-âb-ı zülâl-i ihsân
Söyledi safvet-i tab' ile Surûri târih
Çeşme-sâr eyledi câri yine Esmâ Sultan
1195

2.3.85 Kaptan-ı Derya Sadrazam Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi

Tarihi: H.1195 / M.1780-81
Dili: Türkçe
Banisi: Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa
Yeri: Kasımpaşa / Beyoğlu
Kitabe şairi: Sâfî
Hattatı: 'Ömerû'l Vasfi

Eser, Beyoğlu ilçesi Kasımpaşa'da Nalıncı Yokuşu ile Paşa Yokuşu'nun kesiştiği noktada, Değirmen Arkası Sokağı'nın üzerinde zamanında meydan çeşmesi olarak yapılmış bir çeşmedir[309] (Foto 2.3.85a, b).

Dikdörtgen gövdeli mermer malzemeden barok üslupta inşa edilmiş olan çeşmenin geniş bir saçağı vardır. Yuvarlak dalgalı bir kemerin üzerini örttüğü sığ çeşme nişinde sütuncelerin sınırlandırdığı ve kabartmalı bir akantus yaprağının yuvarlak bir kemer şeklinde taçlandırdığı bir çerçeve oluşturulmuştur. Akantus yaprağının hemen altında oluşturulan dalgalı kemerin tepesinde bir istiridye kabuğu kabartması ve kenarlarında da birer kalyon feneri motifi görülmektedir. Çeşmenin bitkisel bezemeli ayna taşı yıpranmış durumdadır. Yuvarlak kemerli nişin üst kısmında çeşmenin inşa kitabesi yer almaktadır (Foto 2.3.85c). Kitabenin üst kısmında ortadaki büyük, yanlardaki daha küçük olmak üzere üç kalyon feneri motifi işlenmiştir. Çeşmenin teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur (Foto 2.3.85d). 1924 yılına ait eski bir fotoğrafta çeşmenin kiremit kaplı bir çatısı olduğu görülmektedir**.**[310]

Eserin inşa kitabesi kartuş içine alınmadan iki sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.85e). Düz çizgili bir çerçeve içerisinde yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabe metninin orta kısmında kalan boşlukta üst üste yerleştirilmiş iki adet saksıyı andıran ayaktan gövdeye geçerken genişleyen, düşey çizgilerle dilimlere ayrılmış ve ağız kısmı dalgalı vazonun içinde bir ağaç gövdesi üzerinde betimlenmiş çiçek motifleri işlenmiştir. Kitabenin sol alt köşesinde "Laz Ömer" lakaplı hattat Trabzonlu Ömer Vasfi Efendi'nin imzası[311] ile çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır.

Kitabesi:

Eyledi bu çeşmesârı müslimîne yâdigâr
Kapudan Gâzî Hasan Paşa vezîr-i nâmdar
Nef-i sârî hayrı câri itmege sa'y eyleyüb
Buldu Zemzem gibi bir âb-ı lâtif-i hoşgüvâr

[309] Özdeniz, **a.g.e.,** s. 226.
[310] **A.e.,** s. 227
[311] M. Baha Tanman, "Cezayirli Hasan Paşa Çeşmesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** C:II, s. 425.

İçene sıhhâ ve icrâ idene ecr-i cezîl
Sâhibü'l-hayrı ide Hakk devletinde ber-karâr
Katre-veş nokta döküb târihini Sâfî didim
Çeşme-i mergûb u ra'nâdır bu şehvâr-ı âb-dâr
Ketebehû 'Ömerû'l Vasfi
Sene 1195

Çeşmenin sağ tarafında hazne duvarının üstünde bir küçük kitabe yer almaktadır (Foto 2.3.85f). Tek bir cümlenin alt alta birbirinden bağımsız iki satır şeklinde düzenlenmiş olduğu sade kitabe yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmıştır.

Sağ taraftaki kitabe:

Ber-mûceb-i vakfiyye bu çeşmede saka gediği yokdur.

Özdeniz, "Zamanında Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın her çeşmesinde bulunan bu levhalardan, yalnız bu çeşmedeki levha günümüze ulaşmıştır. 1993 yılında çeşmenin kitabesiyle beraber zemini yeşil renge, kabartma harfleri sarı yaldıza boyanmıştır." şeklinde söz etmektedir.[312] Ancak Sarıyer'deki aynı isimli çeşmede bu ibare görülmektedir ve çeşmeyi anlatırken Özdeniz de böyle bir kitabenin varlığından yeri geldiğinde söz etmektedir.

2.3.86 Kaptan-ı Derya Sadrazam Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi

Tarihi: H.1197 / M.1782-1783
Dili: Türkçe
Banisi: Cerrah Mahmud Efendi
Yeri: Sarıyer
Kitabe şairi: -

Eser, Sarıyer Büyükdere Çayırbaşı'nda Cerrah Mahmud Efendi Camii'nin yanında yer almaktadır (Foto 2.3.86a, b). İlk banisi caminin de banisi olan Kılıç Ali Paşa'nın cerrahı Cerrah Mahmud Efendi'dir.[313] Bu sebepten Cerrah Mahmud Efendi

[312] Özdeniz, **a.g.e.,** s. 227.
[313] **A.e.,** s. 230.

Çeşmesi adıyla da anılmaktadır. Üzerindeki kitabeye göre Cezayirli Gazi Hasan Paşa su yollarını imar ettirip çeşmeyi de tamir ettirmiştir. Çeşme kesme taş malzemeden inşa edilmiştir**.** Beşik çatılı çeşme duvarı üzerinde kilit taşı ve üzengi taşlarının dikkati çektiği yuvarlak kemerli bir niş yer almaktadır (Foto 2.3.86c). Nişin orta kısmında mermer malzemeden yapılmış bir tamir kitabesi konumlandırılmıştır. Kitabenin hemen altında sakaların su alamayacağını belirten iki satırlık bir ibare okunmaktadır (Foto 2.3.86d). Onun hemen altında ortada bir çıpa kabartması yer alır. Çeşmeden sakaların su alamayacağının belirtildiği alttaki kitabe mermer üzerine dikdörtgen formda düz çizgili kartuşlarla bir sütun iki satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır.

Kitabesi:

Bu çeşmede asla saka gediği yokdur.

Çeşmenin ortadaki tamir kitabesi yine mermer üzerine dikdörtgen formda kenarları kemerli kartuşlarla bir sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.86d). Ancak çağdaşlarından farklı olarak kitabe metni manzum değil, mensur halde yazılmıştır. Kitabede son satırda sol alt köşede çeşmenin tamir tarihi okunmaktadır.

Tamir kitabesi:

Hâlâ Kapudân-ı Deryâ Cezâyirli Gâzî Hasan Paşa hazretleri
İşbu çeşmenin ve mâ-i lezîzinün yollarının ta'mîr-i küllî ile
Müceddeden tamîr ü termîmine muvaffak olmalarıyla nâm-ı müşîrileri
Hayr ile tezkîr olunmak niyâziyle bu mahalle işâret olunmuşdur 1197

2.3.87 I. Abdülhamid Çeşmesi

Tarihi: H.1197 / M.1782-1783

Dili: Türkçe ve Arapça

Banisi: I. Abdülhamid Han

Yeri: Emirgan / Sarıyer

Kitabe şairi: Tevfîk, Yesari

Hattatları: 'Abdü'd-dâ'î Muhammed Es'ad el-Yesârî, Mehmed Emîn eş-şehir bi-hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn

Eser, Sarıyer ilçesi Emirgan Çınaraltı mevkiinde Muvakkithane Caddesi'nde Emirgan Camii'nin önünde yer alan bir meydan çeşmesidir (Foto 2.3.87a, b). I. Abdülhamid Han, üzerindeki kitabeye göre çeşmeyi eşlerinden Hümâşah Kadın ile oğlu Şehzade Mehmed'in ruhlarını şad etmek için inşa ettirmiştir. Bu yüzden "Hümâşah Kadın Çeşmesi" ve "Şehzade Mehmed Çeşmesi" adlarıyla da anılmaktadır.

"Cami ile aynı dönemde yapılan çeşmenin süsleme programına dayanılarak Emirgan Camii'nin I. Abdülhamid dönemindeki üslupları hakkında tahmin yürütülebilir. Külliye elemanlarından biri olduğu düşünülen çeşme, I. Abdülhamid dönemi sanat anlayışı altında Türk rokoko ve barok üslubunda inşa edilmiştir"[314] (Foto 2.3.87c). H.1197 / M.1782 tarihli olan çeşme, günümüze orijinal durumundan hiçbir şey kaybetmeden gelmiştir.[315]

Mermer malzemeden sekizgen planlı olarak inşa edilmiş olan I. Abdülhamid Çeşmesi'nin kurşun kaplı geniş saçaklı ahşap çatısının üstünde yükselen sekizgen kasnağın üzeri kubbe ile örtülmüştür[316] (Foto 2.3.87b). XVI. yüzyılda inşa edilmiş olan Mimar Davud Ağa'nın eserlerinden Divanyolu'ndaki Koca Sinan Paşa Sebili ile benzerlik gösterir. Cepheler birbirine yivli sütunlarla bağlanmıştır. Yapının dört ana cephesinde dönemin özelliklerini yansıtan etrafı C ve S kıvrımlarıyla bezemeli akantus yapraklarının bir tepelik oluşturduğu düzenlemeyle barok üslupta yapılmış ayna taşlarının yer aldığı çeşmeler bulunmaktadır. Her birinde tekne ve yanlarda birer dinleme sekisi mevcuttur (Foto 2.3.87a, b, c). Diğer cepheler ise, bezemesiz bırakılmıştır. Orijinalliğini kaybetmemiş olan eserin üst kısmında saçağın altında çeşmeyi dolanan iki silme arasında pilastrlarla sınırlandırılmış kitabeler konumlandırılmıştır (Foto 2.3.87d, e, f, g). Kitabeler her bir sekiz cephenin üstündeki boşluklara denk gelecek şekilde yerleştirilmiştir.

Sade cephelerde yer alan dörder satırlık manzum inşa kitabesi, dikdörtgen formda köşeleri kemerli kartuşlarla bir sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup,

---

[314] Mehmet Memiş-Neziha Bezci, "Arşiv Belgeleri Bağlamında Emirgan / Mirgün Hamid-i Evvel Camiinin Tarihi ve Mimari Özellikleri", **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies**) Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 9, Yıl/Year: 2019, s. 68.

[315] Ziya Nur Sezen, "Abdülhamid I Çeşmesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** C: I, İstanbul, 1993, s. 35.

[316] Hüsamettin Aksu, Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Emirgan Meydan Çeşmesi", **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S.11, İstanbul, 1992, s. 19.

talik hatla yazılmıştır. Mermer zemin üzerine hakk edilmiş olan kitabe metinleri altın yaldızla boyanmıştır. Kitabelerde hiçbir süsleme unsuru bulunmamaktadır. Son satırda çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır. Çeşmenin de cami gibi Sultan'ın zevcelerinden Hümâşah Hatun ile oğlu Şehzade Mehmet'in ruhlarını şad etmek için yaptırıldığı kitabesinde belirtilmektedir.[317]

Denize bakan cepheden itibaren tuğranın sağından başlayarak sırasıyla kitabe metni şu şekilde düzenlenmiştir: (Foto 2.3.87d, e, f, g).

Güzîn-i menba'-ı cûy-ı 'atâ ser-çeşme-i ihsân
Sehâb-ı 'âtıfet zıll-ı zalîl-i hâlık-ı zü'l-men
Şehinşâh-ı cihân 'Abdülhamîd Han-ı 'adalet-kâr
Olur vasfı cemîlinde zebân-ı nâtıka elken

Binâ itdi bu zîbâ çeşme-sâr-ı nûr-bahşâyı
Akıtdı âb-ı nâb-ı tâ ola güncîde-i mahzen
Be-fermân-ı Hudâ şehzâdesi Sultan Mehmed'le
Hümâşah Valide Kadın çün itdi cenneti mesken
Hîbe itdi bu çeşme ecrini anlara câmi'-veş
Ola ervâhı şâd u cennet ola kûşe-i medfen
Safâ-yı kalb ile Hak pâdişâhı eyleyüb dâ'im
Kederden olalar şehzâdegân u duhterân eymen

Bu zîbâ çeşmenin her katre-i âbı hesâbınca
Vire Bârî Hudâ rûz-ı cezâda ecr-i müstahsen
Zebân-ı lûlesi 'atşâna der târihini Tevfîk
Muhammed 'aşkına mâ iç su bu nev 'ayn-ı sâfîden
1198

Denize bakan cephede yer alan çeşmenin üst kısmında akantus yaprakları ve yanlarda sırtı yapraklı, diğer yerlerde yalın C kıvrımlardan oluşan madalyon şeklindeki mermer kabartmalı bir çerçeve içinde I. Abdülhamid Han'ın tuğrası yer

[317] Memiş, Bezci, **a.g.e.**, s. 68.

almaktadır (Foto 2.3.87h, i). Beyaz mermer zemin üzerine hakk edilmiş olan tuğra yanlarda altın yaldızla boyanmış lale ve gül motifleriyle bezenmiştir. Kitabede "*Abdü'l-hamid Hân bin Ahmed el-muzaffer dâ'ima*
Sene 1197" yazısı okunmaktadır.

Tuğranın hemen üstünde taç şeklinde oturtulmuş mermer malzemeden yapılmış akantus yapraklarından oluşan küçük ve yuvarlak bir çerçeve içinde "Allah mübarek etsin" anlamındaki dinî içerikli bir sözün hakk edildiği kitabe altın yaldızla boyanmış ve sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.87i). Çerçeve alttan ve üstten ortada küçük bir palmet motifiyle süslenmiştir. Kitabede,"*Bârek'allâh*" yazısı okunmaktadır. Alt kısımda ayna taşı üzerinde mermer kabartmalı akantus yaprakları ve tuğra bezemesinde olduğu gibi yanlarda sırtı yapraklı ve diğer yerlerde yalın C kıvrımlarından oluşan dalgalı oval bir çerçeve içindeki kitabe altın yaldızla boyanmış ve sülüs hatla yazılmıştır. Kitabede "*Mâşâ'allâh*" yazısı okunmaktadır (Foto 2.3.87j).

Camiye bakan cephede yer alan çeşmenin üst kısmında bir ayet kitabesi konumlandırılmıştır (Foto 2.3.87k). İnsan Suresi 21. ayetin hakk edildiği kitabe mermer kabartmalı dalgalı bir kartuşla düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır:
Ve sekâhüm rabbûhüm şerâben tahûra

Altta ayna taşı üzerinde yine mermer kabartmalı akantus yaprakları ve C kıvrımlarından oluşan oval bir çerçeve içinde Gaşiye Suresi 12. ayetinin hakk edildiği kitabe altın yaldızla boyanmış ve sülüs hatla yazılmıştır: (Foto 2.3.87 l).
Fihâ aynun câriyetun[318]

Sokağa bakan cephedeki çeşme diğer cephelerde bulunan kitabelerden daha farklı bir formda düzenlenmiştir (Foto 2.3.87m). Çeşme nişinin üzerini örten dalgalı kemerin hemen üstünde bir ayet kitabesi konumlandırılmıştır (Foto 2.3.87n). Uçlarında palmet motifi olan bir kartuş içinde tek satır halinde düzenlenmiş, altın yaldızla boyanmış ve sülüs hatla hakk edilmiş Kehf Suresi'nin 10. ayeti yer almaktadır. Kemer köşeliklerinde de üçgen formda yine altın yaldızla boyanmış ve sülüs hatla yazılmış dua ve ketebe kitabeleri okunmaktadır.
Ayet kitabesi:
Rabbenâ âtinâ min ledunke rahmeten ve heyyi'lenâ min emrinâ reşedâ[319]

[318] Meali: Onda akıp giden bir pınar vardır.
[319] Meali: Ey Rabbimiz! Bize katından bir rahmet ihsan et, bize işimizde başarı hazırla.

Sağ taraftaki ketebe:
Ketebehu'l-fakîr Mehmed Emîn eş-şehir bi-hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn
Sol taraftaki dua:
İnnallahe merâmehû ve a'llâhu makâmehu bi-hurmeti Muhammedu'l-Emîn, Âmîn.

Günümüzde kafelerin bulunduğu cepheye bakan dördüncü çeşmenin ayet kitabeleri camiye bakan cephedeki çeşmede olduğu gibi aynı formda düzenlenmiştir (Foto 2.3.87o). Üstte İnsan Suresi'nin 18. ayeti, ayna taşının üzerinde de Enbiya Suresi'nin 30. ayeti sülüs hatla yazılmıştır. Burada da Enbiya Suresi'nin 30. ayeti birçok yapıda karşılaştığımız gibi "cealna" kelimesi eksik olarak hakk edilmiştir (Foto 23.87p).
Üstteki kitabe:
Aynen fihâ tüsemmâ selsebilâ
Altta ayna taşı üzerindeki kitabe:
Ve mine'l mâi külle şey'in hayy
Çeşmenin üst kısmında pilastrlarla sınırlandırılmış dörder mısralık inşa kitabesinin son kıtasının hemen altında hattatın imzası hakk edilmiştir.(Foto 2.3.87r, s)
Harrerehû 'Abdü'd-da'î Muhammed Es'ad el-Yesârî gaferallâhu zunubühü

2.3.88 Kaptan-ı Derya Sadrazam Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi

Tarihi: H.1199 / M.1784-1785
Dili: Arapça
Banisi: Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa
Yeri: Kasımpaşa / Beyoğlu
Kitabe şairi: -

Eser, Beyoğlu ilçesi Kasımpaşa'da 2012 yılında yıkılan Kalyoncular Kışlası (Cezayirli Gazi Hasan Paşa Kışlası) içinde yer alan caminin duvarına yapılmıştır (Foto 2.3.88a, b). Kışla yıkılmış olmasına rağmen caminin restorasyonu yapılarak günümüze ulaşması sağlanmıştır. Çağdaşlarından oldukça farklı inşa edilmiş olan bu küçük çeşmenin sağ tarafında caminin abdest alma muslukları bulunmaktadır.

“Caminin kuzey batı duvarına açılmış bir niş içerisinde yer alan çeşme, sütun formunda yekpare mermerden yapılmıştır. Çeşme yüzeyi ince silmelerle üç bölüme ayrılmış olup Barok üslubundaki kıvrımlar ve bitkisel süsleme elemanlarıyla kompoze edilmiştir. Ortadaki bölümde bir madalyon içerisinde yığma yazı (hatt-ı müsenna) türü ile yazılmış bir hadis-i şerif yer alır ki, bu stilize bir aslan yüzü tasviridir. Altında H.1199 tarihi bulunmaktadır. Mermer üzerine kabartma tekniği ile hakk edilmiş olan kompozisyonda tarihin başındaki dokuz rakamı düşmüştür. Çeşmenin ayna taşı, zaman zaman tatbik edilen yanlış temizleme usulleriyle maalesef bozulmuş; orijinalliğini kaybetmiştir.”[320] Günümüzde oval formdaki yıpranmış teknesi mevcudiyetini koruyan çeşmenin muhtemelen Cezayirli Gazi Hasan Paşa’nın eğiterek evcilleştirdiği bilinen ve her daim yanında olduğu söylenen aslanından ötürü kitabesi böyle bir formda düzenlenmiştir (Foto 2.3.88c, d).

Kitabesi:

Men yeftehu hâhen el-mü’minîne yeftehu’llâhu

Lehu ışrîne hâhen min ebvâbil-cenne

Sadaka Resûlullâh

1199[321]

2.3.89 Kaptan-ı Derya Sadrazam Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi

Tarihi: XVIII. yüzyıl

Dili: Türkçe

Banisi: Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa

Yeri: Kasımpaşa / Beyoğlu

Kitabe şairi: -

Eser, Beyoğlu ilçesi Kasımpaşa’da Kasımpaşa Medresesi Sokağı’nda yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.89a). Oldukça yıpranmış bir halde günümüze ulaşmıştır. Kesme taş malzemeden inşa edilmiş olan çeşmenin yüzü mermerle kaplıdır. Oldukça sade görünümlü cephenin iki yanında yer alan bezemesiz sütunlar yapıyı dikdörtgen bir çerçeve içine almaktadır. Sütunların üstünde devam eden

[320] Özdeniz, **a.g.e.,** s. 235.

[321] Meali: “Kim müminler için bir kapı açarsa; Allah da o kimse için cennette on kapı açar.” Allah’ın elçisi doğru söyledi. 1199 (Özdeniz, **a.g.e.,** s. 236)

pilastrlar arasında çeşmenin inşa kitabesi konumlandırılmıştır (Foto 2.3.89b). Eski fotoğraflarda bakımsız durumda görünen eserin yol seviyesinin altında kalmış olan teknesi ve dinlenme sekileri yapılan restorasyon çalışmasıyla günümüzde mevcut durumdadır. Çeşmenin üst kısmında iki pilastr arasındaki mermer kitabesi yuvarlak bir madalyon içinde üç satır halinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.89c). Üzerinde tarihi olmayan kitabe altın yaldızla boyanmış ve bezemesiz bırakılmıştır.

Kitabe:

Sâhibü'l hayrât

Kapudân-ı Deryâ Cezayirli

Gâzî Hasan Paşa

2.3.90 Kaptan-ı Derya Sadrazam Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi

Tarihi: XVIII. yüzyıl

Dili: Türkçe

Banisi: Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa

Yeri: Kasımpaşa / Beyoğlu

Kitabe şairi: -

Eser, Beyoğlu Kasımpaşa'da Bahriye Caddesi'ne çıkan Güzelce Sokak'ta yer alan bir meydan çeşmesidir (Foto 2.3.90a). *İstanbul Tarihî Çeşmeler Külliyatı'*nın 2. cildinde çeşmenin inşa tarihi H.1177 (M.1763-1764) olarak belirtilmiş olsa da başka araştırdığımız hiçbir kaynakta bu tarihe rastlanmadığı gibi, kitabe üzerinde de bir tarih bulunmamaktadır. Ayrıca Gazi Hasan Paşa'nın yaptırdığı diğer eserlere bakıldığında bu tarihin doğru olma olasılığı yoktur. Çünkü Hasan Paşa'ya III. Mustafa tarafından 28 Ekim 1770 tarihinde kaptan paşalık ve gazilik unvanları verilmiştir.[322]

Çeşmenin farklı kaynaklardaki eski fotoğraflarında yer alan görüntüsünde oldukça yıpranmış olduğu görülmektedir. Mermer malzemeden duvara bitişik olarak inşa edilmiş olan dikdörtgen gövdeli çeşme büyük bir ayna taşı ile yanlarda alçak

[322] T.C.Dz.K.K. – www.dzkk.tsk.tr

bezemesiz duvarlar ve bir tekne ile dinlenme sekilerinden ibarettir[323](Foto 2.3.90b). Günümüzde eski fotoğraflarındakinden farklı olarak duvara bitişik olmayan eser bir meydan çeşmesi hâlini almış olarak restore edilmiştir (Foto 2.3.90a). Alt kısmı tamamen bezemesiz bırakılmış olan çeşmenin üzerinde içiçe yuvarlak kemerler ve en üstteki kemerin köşeliklerinde uçları fiyonklu yapraklı dallar üzerinde birbirine bakan iki lale motifinin birleştiği bir süsleme bulunmaktadır. En alttaki kemerin içinde iki hilal arasında altı kollu bir yıldız ve iki yanında birer çıpa bezemesi işlenmiştir. Bu kompozisyonun hemen altında çeşmenin iki satırlık kitabesi yer almaktadır. Egemen en üstte duvar üzerinde bugün var olmayan "Ber mûceb-i vakfiyye bu çeşmede saka gediği yoktur" ibareli bir levhanın olduğundan söz etmektedir[324]ki, eski fotoğrafta okunamasa da böyle bir levha görülmektedir (Foto 2.3.90b). Çeşmenin teknesi ve dinlenme sekileri mevcuttur.

Çeşmenin mermer üzerine hakk edilmiş olan mensur kitabesi dikdörtgen formda uçları Bursa kemerli kartuşlarla bir sütun iki satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.90c). Kitabenin birinci satırında hayrat sahibinin adı zikredilirken para ile su satan sakaların bu çeşmeden su temin etmeleri yasaklanmıştır. Çeşmenin arka yüzünde de uçları kemerli dikdörtgen bir kartuş içinde iki satır halinde büyük Latin harflerle "Kapudanı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi" yazmaktadır (Foto 2.3.90d).

Kitabesi:

Sâhibü'l hayrât Kapudân-ı Deryâ Cezayirli Gâzî Hasan Paşa

Bu çeşmede saka çalışmaya hazer ide

2.3.91 Cevriye Hatun Çeşmesi (Anadolu Kavağı İskele Çeşmesi)

Tarihi: H.1201 / M.1786-1787

Dili: Türkçe

Banisi: Hasan Paşa

Yeri: Anadolu Kavağı / Beykoz

Kitabe şairi: -

Hattatı: Ali Rıza

---

[323] Egemen, **a.g.e.,** s. 350.

[324] **A.e.,** s. 352.

Eser, Beykoz Anadolu Kavağı İskele Meydanı'nda yer alan dört cepheli bir meydan çeşmesidir (Foto 2.3.91a). Farklı kaynaklarda değişik tarihlerin verildiği çeşmenin üzerinde yerinde okuduğumuz kitabesine göre H.1201 yılında yapıldığı esas alınmıştır. Kitabenin ilk satırında çeşmenin aslından daha benzersiz bir güzellikte olduğunun belirtilmiş olmasından dolayı bu tarihten önce de aynı yerde bir çeşmenin varlığından söz edebiliriz. Kitabeye göre Cevriye Hanım çeşmeyi mehr-i müecceline karşılık olarak kabul etmiştir. Bu sebepten kitabede bu hayratın yararlı işler arasından seçilmiş en hayırlısı olduğu belirtilmektedir. Ancak burada bir tezatlık söz konusudur. Bu durumda hattatın yazıyı hakk ederken harf hatası yaparak "muaccel" yerine "müeccel" yazmış olma ihtimali yüksektir. Samiha Ayverdi ise, *Boğaziçi'nde Tarih* adlı kitabında çeşmenin H.1200 tarihinde mehr-i muaccel karşılığı inşa edildiğini belirtmektedir. Ancak kitabeye göre eser, H.1201 yılında mehr-i müeccel karşılığı inşa edilmiştir. Kitabede son satırda da Samiha Ayverdi'ye göre "zifaf" olarak transkript edilmiş olan kelime "zîver" olarak düzeltilmiştir.[325]

Eser çağdaşlarına göre oldukça sade dört cepheli bir meydan çeşmesi olarak inşa edilmiştir (Foto 2.3.91a). Düz çatısının üzerinde bir alem bulunmaktadır. Geniş kalem işi bezemeli bir saçağa sahip olan yapının denize bakan cephesinde ve onun sırtındaki cephede mermer malzemeden yapılmış dikdörtgen gövdeli birer çeşme yer almaktadır (Foto 2.3.91b, c). Çeşmelerin teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur. Yan cephelerde ise, yuvarlak kemerinin altında hepsi birbirinden farklı formda işlenmiş gülbezek motifli ayna taşları olan abdest alma muslukları bulunmaktadır (Foto 2.3.91d). Deniz cephesinde yer alan çeşmenin en üst kısmında görülen iki sıra halindeki mukarnas dizisinin hemen altında çeşmenin inşa kitabesi yer almaktadır (Foto 2.3.91e). Çeşme nişinin etrafı bitkisel motiflerle bezenmiş geniş bir bordürle üç yönde çerçeve içine alınmıştır. Nişin köşeleri dantel gibi işlenmiş ajurlu bitkisel bir bezeme ile örtülmüştür. Kemer aynasında üçgen şeklinde bitkisel motifli girift bezemelerden oluşan kompozisyon bir palmet motifle taçlandırılmıştır. Bu kompozisyonun altından geçen mukarnas dizisi nişi iki bölüme ayırmaktadır (Foto 2.3.91f). Çeşmenin dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan ayna taşındaki

[325] Samiha Ayverdi, **Boğaziçi'nde Tarih**, Kubbealtı Akademisi Yayınları, İstanbul, s. 369.

yuvarlak kemeri köşelerde bitkisel motiflerle süslenmiştir. Kemerin hemen altında bir gülbezek motifi görülmektedir. Gülbezeğin altında iki adet vazo içinde çiçek motifleri işlenmiştir. Bu süslemenin her iki yanında birer servi ağacı ile volütlü başlıkları olan ince birer sütunce yer alır.

Çeşmenin nişinin üzerinde yer alan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla bir sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.91e). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış ve dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan kitabede kartuş kenarlarında kalan boşluklar rumiler arasında palmet motifleriyle bezenmiştir. Eski fotoğraflarda üzerinde kitabesi olmayan çeşmenin yapılan restorasyon çalışması sonrasında yerine konulan kitabesinde son kartuşta iki tarih okunmaktadır. Sol tarafta çeşmenin inşa tarihi H.1201, sağ tarafta ise 1426 yılı hakk edilmiştir**.** İki tarih arasında da hattat Ali Rıza'nın adı okunmaktadır. http://www.envanter.gov.tr adresinde "Çeşmenin kayıp olan kitabesinin yerine bir dönem Arapça yazılı bir kitabe konulmuş, şimdilerde ise özgün kitabesinin bir benzeri yaptırılarak yerine konmuştur." denilmektedir.

Çağdaşlarından farklı bir amaçla yaptırılmış olan eserin hikâyesi kitabede anlatılmıştır. Kitabeye göre, çeşme, Hasan Paşa tarafından karısı Cevriye Hanım'a "mehr-i muaccel" karşılığı yaptırılmıştır.

Kitabesi:

Eyleyüb hayrât ekser oldı aslından ferîd
Muhsinâtı bî 'aded envâ'-ı hayrı müntehâb
Cevriye mehr-i müeccel yirine irsâl ider
Hûr-i ayn olmak içündür Hasan Paşa zîver
1201 Nemmekahu Ali Rıza 1426

Diğer cephede yer alan dikdörtgen gövdeli çeşmenin ayna taşı mihrap biçiminde yapılmıştır. İnce bir silme ve bitkisel bezemel bir bordürle çerçeve içine alınmış olan bu küçük çeşmenin yıpranmış bir teknesi bulunmaktadır. Yapının üzerinde "*Bu çeşme aslına uygun olarak Dr.Gürol Büyük tarafından restore ettirilmiştir*." büyük Latin harfleriyle yazılı kare formda mermer bir kitabe bulunmaktadır (Foto 2.3.91c).

2.3.92 El-Hac Mustafa Çeşmesi

Tarihi: H.1202 / M.1787-1788

Dili: Türkçe ve Arapça

Banisi: El-Hac Mustafa Ağa

Yeri: Kıztaşı / Fatih

Kitabe şairi: -

Eser, Fatih İskenderpaşa Mahallesi Kızanlık Caddesi'nde yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.92a, b).

Çeşme, yüzü mermerle kaplanmış ve dışa taşkın olarak inşa edilmiştir. Cephesi yanlarda birer sütunla sınırlandırılmış olan dikdörtgen gövdeli yapının barok üsluptaki süslemelere sahip iki kademeli ayna taşı ince silmelerle çerçeve içine alınmıştır. Ayna taşının üzerini örten dalgalı kemerin kilit taşında bezemesiz oval bir madalyon yer almaktadır. Madalyonun hemen üstünde küçük ve oval bir kartuş içindeki yazı okunamaz haldedir. Üst kısımda yivli pilastrlar arasında çeşmenin inşa kitabesi konumlandırılmıştır (Foto 2.3.92c). Bu kitabenin hemen üzerinde alt kısmı akantus yapraklarıyla süslenmiş içiçe geçmiş iki oval kartuş içinde hakk edilmiş olan "*Mâşâ'allâhu kâne*" yazısı yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmıştır. Çeşmenin teknesi ve yanlarda dinlenme sekisi mevcuttur.

Çeşmenin üst kısmında yivli pilastrlar arasında kalan ve altın yaldızlı kalın bir çerçeve ile sınırlandırılmış olan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır (Foto 2.3.92d). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabede kartuşlar arasında içi altın yaldızla boyanmış madalyonlar vardır. Kartuş kenarlarında kalan büyük boş alanlarda yatay olarak Dülgerzâde Çeşmesi'ndekine benzer akantus yapraklarından meydana gelen rokoko kökenli püskül motifi işlenmiştir. Kitabe metninin son satırı "aynen" kelimesi eksik olarak İnsan Suresi'nin 18.ayeti ile tamamlanmıştır. İnşa kitabesinin hemen üstünde ortada C kıvrımlı içiçe geçmiş oval bir çerçeve içinde "Mâşâ'allâhu kâne" yazısı okunmaktadır.

Kitabesi:

Mazlûm el-Hâc Mustafâ'ya ere eltâf-ı Hudâ

Kim bu câyı bî-bahâne yabdı bir ayn-ı cemîl
Öyle dem-efzâ ki âb-ı sâfîsin nûş eyleyen
Tîreden ârî olub kalmadı cisminde alîl
Reşk-âver olsa gam-ı âb-ı hayvân suyuna
Lutf-ı Hızr irişdi yohsa dest-i mi'mârı vesîl
Didi bu nükte ile hâmem anın târihini
Kim revâ olsa da bu fîhâ tüsemmâ selsebîl

2.3.93 Silahdar Seyyid Abdullah Ağa Çeşmesi (Kaptan-ı Derya Silahdar Yusuf Paşa Çeşmesi)

Tarihi: H.1206 / M.1791-1792
Dili: Türkçe ve Arapça
Banisi: Seyyid Abdullah Ağa
Yeri: Eyüp Sultan
Kitabe şairi: Şâkir

Eser, Eyüp Sultan ilçesi Alibeyköy yolunda Silahtar Ağa Caddesi üzerinde yer alan bir duvar çeşmesidir. Set üstünde bir merdiven kenarındadır (Foto 2.3.93a). Çeşmenin ilk banisi üzerindeki kitabeye göre bir silahdardır ve harap haldeki bu eski çeşme yerine Silahdar Abdullah Ağa H.1206'da bugünkü çeşmeyi yaptırmıştır.

Çeşme, kesme taş malzemeden inşa edilmiş dikdörtgen gövdeli bir yapıdır. Cephesi mermerle kaplanmış olan barok üsluptaki yapı yanlarda sütunlarla sınırlandırılmıştır. Sütunların üzerinde birer pilastr yükselmektedir. Çeşme nişinin üzerini örten yuvarlak kemerin üstünde dalgalı oval bir madalyon içinde iki satır halinde sülüs hatla yazılmış "*Mâşâ'allâh*" kitabesi yer alır (Foto 2.3.93b). İki yanında birer yalın penç motifi bulunan kitabe altın yaldızla boyanmıştır. Kemer aynasında önceden var olduğunu düşündüren kazınmış bir tuğra izi görülmektedir. 1927 yılında 1057 numaralı kanuna uygun olarak alınan kararla kazınmış olan bir tuğra olması muhtemeldir. Nişin ortasında çeşmenin tamir kitabesi konumlandırılmıştır (Foto 2.3.93c). Akantus yaprakları ve C kıvrımlı bezemelerin

işlendiği barok üsluptaki ayna taşı üst kenarları kıvrımlı dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Çeşmenin teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur.

Çeşmede nişin ortasında yer alan tamir kitabesi dikdörtgen formda kenarları kemerli kartuşlarla iki sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır. Mermer zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabede süsleme unsuru bulunmamaktadır. Çeşmenin tamir tarihi kitabede son kartuşta okunmaktadır. Tamir kitabesi:

Âb-ı rû-yı ehl-i dîn Sultan Selîm pür-hüner
Dergâh-ı lutfı olur hep cümleye me'vâ hele
Hem silahdâr olan ol Seyyid 'Abdullâh Ağa
Tavr-ı ihsân oldı devrinde anın peydâ hele
Bu Silâhdâr Çeşmesin gördükde gâyetle harâb
Nakd-i cûd-ı himmetiyle eyledi ihyâ hele
Söyledim târihini tâmmın Şâkirâ 'atşâna ben
Pek güzel ma'mûre oldu çeşme-i ra'nâ hele
1206

2.3.94 Süleymaniye Meydan Çeşmesi

Tarihi: H.1207 / M.1792-1793
Dili: Türkçe ve Arapça
Banisi: Belli değil.
Yeri: Süleymaniye / Fatih
Kitabe şairi: -
Hattatı: Mustafa

Eser, Fatih ilçesi Süleymaniye Camii'nin güneyinde yer alan bir meydan çeşmesidir (Foto 2.3.94a). Vaktiyle külliyenin inşaatı sırasında işçilerin kullanımı için burada bir çeşmenin yapıldığı ve çeşmenin XVIII. yüzyılın sonunda yenilenmiş

olduğu düşünülmektedir.[326] Farklı kaynaklarda Hesap Çeşmesi ve Çadır Çeşmesi isimleriyle de anıldığından söz edilmektedir.

Çeşme, kesme taş malzemeden kare planlı olarak sade barok üslupta inşa edilmiştir**.** Eski fotoğraflarda üzeri külahı andıran piramidal sivri bir kubbe ile örtülü olan çeşme, yapılan restorasyon çalışmalarıyla biraz daha yuvarlak hatlı klasik üsluba yakın dilimli bir kubbeye sahip olmuştur (Foto 2.3.93b, c). Köşeleri pahlanmış dört cepheli yapı sütunlarla hareketlendirilmiştir. Ön cephede sütunların uzantısı olan pilastrlar arasında çeşmenin ayet kitabeleri yer almaktadır (Foto 2.3.94d). Yapının yalnız bir cephesinde dalgalı bir kemer içinde mermerden yapılmış ayna taşı bulunmaktadır. Ayna taşında görülen içiçe geçmiş yivli kemerleri yanlarda birer sütunce taşımaktadır. Çeşmenin teknesi ve yanlarda birer dinlenme sekisi mevcuttur.

Eserin tek bir cephesinde görülen çeşmenin üzerindeki ayet kitabeleri üç bölüm halinde mermer üzerine hakk edilmiş ve altın yaldızlı bir çerçeve içine alınmıştır (Foto 2.3.94d, e). Ortadaki kitabe dikdörtgen formda yuvarlak kemerli kartuşlar içinde bir sütun üç satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır. Kitabede ilk iki satırda İnsan Suresi'nin 21. ve 22. ayetleri, üçüncü satırda ise tarih ve ketebe hakk edilmiştir. İkinci satırdaki kartuş iki bölüm halinde olup dışa taşkın ve yuvarlak hatlıdır. Kartuş dış kenarlarında her bir dört köşe yapraklı dallar üzerinde ayçiçeğini andıran göbek kısmı büyükçe yaprakları uçlarda sivrilen yuvarlak hatlı çiçekler ile bezenmiş ve altın yaldızla boyanmıştır. Üçüncü satırda kartuş içi klasik formda rumi motiflerle bezenmiştir. Sağ tarafta yer alan kitabe dikdörtgen formda kenarları kemerli kartuşlarla bir sütun iki satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla yazılmıştır. Kitabede ilk satırda "Şanı Yüce Allah dedi ki" manasında ayete giriş cümlesi, ikinci satırda ise İnsan Suresi'nin 6.ayeti hakk edilmiştir. Birinci satırda kartuş içinde sol tarafta klasik formda bir rumi motifi işlenmiştir. Kitabenin üst kısmını tamamlayan bezemeli bordürde ortadaki akantus yaprağı iki yanda S kıvrımlı motiflerle desteklenmiş ve bu kıvrımlardan çıkan yapraklı dallar üzerinde lale motifleri işlenmiştir. Sol taraftaki kitabe, diğer yandaki gibi dikdörtgen formda kenarları kemerli kartuşlarla bir sütun iki satır şeklinde düzenlenmiş olup, sülüs hatla

[326] Selçuk Mülayim, "Süleymaniye Camii ve Külliyesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XXXVIII, İstanbul, 2010, s. 119.

yazılmış ve altın yaldızla boyanmıştır. Kitabede birinci kartuşta İnsan Suresi'nin 18.ayeti hakk edilmiştir. İkinci kartuşta "Yüce Allah doğru söyledi" anlamında ayetin bitiş cümlesi yazılmıştır. Son kartuşta ise, inşa tarihi ile birlikte hattatın imzası okunmaktadır. Kartuşlar içinde sol tarafta klasik formda birer rumi motifi görülmektedir.

Ortadaki kitabe:
Ve sekâhüm Rabbûhüm şerâben tâhurâ
İnne hâzâ kâne leküm cezâen ve kâne sa'yükum meşkûrâ[327]
Fi şehri Rebîülevvel Sene 1207 Ketebehu Mustafâ gufira leh

Sağdaki kitabe:
Kâle'llâhu tebâreke ve te'âlâ
'Aynen yeşrâbu bihâ ibâdullâh

Soldaki kitabe:
'Aynen fihâ tüsemmâ selsebîla
Sadaka'llâhu'l-'aliyyü'l-azîm

2.3.95 Ebu Bekir Ağa Çeşmesi

Tarihi : H.1208 /M.1793-1794
Dili: Türkçe
Banisi: Ebu Bekir Ağa
Yeri: Fatih
Kitabe şairi: Sünbülzade Vehbî

Eser, Fatih ilçesi Nişanca Caddesi'nde Nişancı Mehmed Paşa Camii'nin avlu kapısının karşısında yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.95a). Üzerindek kitabeye göre H.1208 yılında Kapıcıbaşılık görevinde bulunmuş olan Ebu Bekir Ağa tarafından yaptırılmıştır.

[327] Meali: İşte bu, sizin ödülünüzdür. Yaptıklarınız teşekküre değer bulundu.

Tasarımı ile olduğu kadar süsleme ayrıntıları ile de Osmanlı barok üslubunun özelliklerini yansıtan bu çeşmenin cephesi bütünüyle beyaz mermerden yapılmıştır.[328] Çeşme yanlarda kavisli bezemesiz bir yüzeye sahipken ana çeşmeyi oluşturan orta kısım içerlek olarak planlanmıştır. Dikdörtgen bir çerçeve içindeki ayna taşı kademeli bir şekilde içiçe düzenlenmiş akantus yapraklarıyla bezenmiştir. Ayna taşının üzerinde çeşmenin inşa kitabesi konumlandırılmıştır (Foto 2.3.95b). Ön yüzü uçları kemerli bir kartuş görünümünde süslemesi olan teknesi ve yanlarda da birer dinlenme sekisi mevcuttur.

Çeşmenin en üstte yer alan inşa kitabesi dikdörtgen formda uçları yuvarlak kemerli kartuşlarla iki sütun üç satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.95b). Dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan kitabede süsleme unsuru bulunmamaktadır. Son kartuşta çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır.
Kitabesi:
Muhzırân-ı der-i feyz-âver-i Sadr-ı Rûmun
Safvet-i tab' la mümtâzı rızâ-cû-yı Hudâ
Ya'nî ol sâhib-i hayrât semiyy-i
İtdi bu çeşme-i dil-cûyı yolunda icrâ
Vehbiyâ cevher-i târihi verir tab'a safâ
Bî-adîl âbı revân kıldı Ebû Bekir Ağa
1208

2.3.96 Meryem Kadın Çeşmesi

Tarihi: H.1208 /M.1793-1794
Dili: Türkçe
Banisi: Çuhadar Ağası Süleyman Ağa
Yeri: Çamlıca / Üsküdar
Kitabe şairi: Münîb
Hattatı: Mehmed Tâhir

[328] M.Baha Tanman , "Ebubekir Ağa Çeşmesi", **Dünden Bugüne İstanbul İstanbul Ansiklopedisi**, C: III, İstanbul, 1994, s. 119.

Eser, Üsküdar ilçesi Çamlıca'da Yusuf İzzettin Efendi Köşkü'nün önündeki gazino bahçesi içerisindeyken, 1975 yılında Büyük Çamlıca suyunun aktığı çeşmenin yanına nakledilerek tamir edilmiştir.[329] Günümüzde Kısıklı'da Tomruk Caddesi'nde yer alan çeşme üzerindeki kitabeye göre Sultan III. Selim'in Çuhadar Ağası Süleyman Ağa tarafından annesi Meryem Kadın adına inşa ettirilmiştir (Foto 2.3.96a).

Cephesi üç bölüme ayrılmış olan eser mermer malzemeden inşa edilmiş bir duvar çeşmesidir. Tek cepheli yapının üzerinde palmet motifli bir korniş geçmektedir. Bezemesiz dört sütunla ve devamında pilastrlarla üç bölüme ayrılmış olan eserde orta bölüm daha geniş olarak tasarlanmış olup yan bölümlerde yuvarlak kemerli birer uzun niş yer almaktadır. Nişlerin üst kısmında pilastrlar arasında kazınmış tuğra izi görülmektedir (Foto 2.3.96b). Muhtemelen 1927 yılında 1057 numaralı kanuna uygun olarak alınan bir kararla kazınmış olan tuğralar tam anlamıyla silinmemiş olup kısmen okunabilir durumdadır(Foto 2.3.96c, d). Tuğraların hakk edildiği madalyonların içi yapraklı dallar üzerinde çiçek motifleriyle bezenmiştir**.** Çeşme Sultan III. Selim döneminde inşa edildiği için, kazınmış olduğu görülen tuğralar muhtemelen III. Selim'e aittir**.** Çeşmede nişin üzerini örten dalgalı kemerin hemen üstünde madalyon içinde bir çarkıfelek motifi işlenmiştir. Nişin alt kısmında yer alan dikdörtgen formda yapılan ayna taşı akantus yapraklarıyla süslenmiştir. Eserin kitabesi orta kısımda çeşme nişinin üzerini örten dalgalı kemerin üstünde yer almaktadır (Foto 2.3.96e). Kitabenin hemen altında ortada uçları palmet motifli dikdörtgen formda küçük bir kartuş içinde çeşmenin inşa tarihi ve ketebesi hakk edilmiştir. Üzerlerinde uçları kemerli dikdörtgen formda kartuş süslemeli bir teknesi ve yanlarda dinlenme sekileri mevcuttur.

Çeşmenin inşa kitabesi, çeşme nişinin üzerini örten dalgalı kemerin üstünde yer almaktadır. Kitabe dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla iki sütun beş satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.96e). Kitabede ikinci, üçüncü ve dördüncü satırlardaki kartuşlarda birer yaprak motifi işlenmiştir.

İnşa kitabesi:

Bahr-i gevher-pâş-ı ihsân Hazret-i Sultan Selîm

[329] Egemen, **a.g.e.,** s. 596.

Kıldı icrâ dehre her sû resm-i ‘adl ü dâdını
Çuhadâr Ağa-yı vâlâsı Süleyman Ağa kim
Su gibi sarf itdi hayra nakd-i bî-a’dâdını
Mâderi Meryem nihâdı nâmına bu çeşmeyi
Kıldı âbâd eyledi ihyâ cihânda adını
Feyzyâb-ı ecr idüb Mevlâ dü ‘âlemde anı
Saky ide havz-ı peygamberden eb ü ecdâdını
Mısra’-ı dil-cû Münîbâ düşdü târih-i selîs
Nûş ola al âb-ı rûh-efzâ-yı Meryem Kadını
el-‘Abdü’d-dâ’i Mehmed Tâhir
Sene 1208

Sol taraftaki tuğra:
Selim Hân bin Mustafâ el-muzaffer dâimâ
Sağ taraftaki tuğra:
Selim Hân bin Mustafâ el-muzaffer dâimâ

2.3.97 Ayşe Hatun Çeşmesi

Tarihi: H.1209 / M.1794-1795
Dili: Türkçe ve Arapça
Banisi: Belli değil
Yeri: Üsküdar
Kitabe şairi: -
Hattatı: Seyyid Mehmed Kâşif

Eser, Üsküdar Bağlarbaşı yolu Tıbbiye Caddesi üzerinde Karacaahmet Mezarlığı duvarına bitişik bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.97a). Üzerindeki kitabeye göre Rodos’lu Hasan kızı Ayşe Hatun’un ruhu için yaptırılmıştır. Çeşme, duvara bitişik olarak tek cepheli ve yekpare mermerden inşa edilmiştir. Dikdörtgen gövdeli mezar taşını andırır görünümdeki yapının üzerinde yoğun rokoko bezemeler görülmektedir. Çeşmenin en üst kısmında âdeta topuzu andıran bir tepelik üzerindeki

oval bir çerçeve içinde "*Mâşâ-allâh*" yazısı hakk edilmiştir. Onun altında yer alan yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan Sultan III. Selim'in tuğrasında uç kısmında birçok kitabede karşılaştığımız gibi "cealna" kelimesi eksik olarak Enbiya Suresi'nin 30. ayeti "*Ve minel mâi külle şey'in hayy*" şeklinde hakk edilmiştir. Tuğranın sol tarafında ise "*Sadakallâh*" yazısı okunmaktadır. Sağ üst köşede de hattatın imzası olan "*Seyyid Mehmed Kaşif 1220*" ibaresi yazılmıştır (Foto 2.3.97b). Bu durumda çeşme, üzerindeki inşa kitabesine göre H.1209 yılında yapıldığına göre bu tuğra üzerinde hakk edilmiş olan tarih itibarıyla daha sonra ilave edilmiş olmalıdır. Tuğranın içi yapraklı dallar üzerinde gül motifleriyle süslenmiştir. Aşağı doğru akantus yaprakları, C ve S kıvrımlarıyla bezenmiş olan çeşmede görülen istiridye kabuğu kabartmasının altında inşa kitabesi yer almaktadır. Kitabenin alt kısmı yine akantus yaprakları, C ve S kıvrımlı dallar üzerinde çiçeklerle zenginleştirilmiş olup, akantus yapraklarından meydana gelmiş bir kase içinde üzüm salkımı motifi ile süslenmiştir. Çeşmenin küçük bir kurnası mevcuttur.

Çeşmenin istiridye kabuğunun altında yer alan inşa kitabesi dikdörtgen formda kenarları kemerli kartuşlarla bir sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.97b). Yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabenin son satırında kartuş içinde iki yanda birer yalın penç motifi işlenmiştir. Son kartuşta çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır.

İnşa kitabesi:

Berâ-yı şâdân-ı rûh-ı sâhibet
El-hayrât merhûme Ayşe Hâtun
İbnet Hasan er-Rodosî rûhiçün
El-Fâtiha sene 1209

2.3.98 Mihrişah Valide Sultan Sebili ve Çeşmeleri

Tarihi: H.1210 / M.1795-1796
Dili: Türkçe ve Arapça
Banisi: Mihrişah Valide Sultan
Yeri: Eyüp Sultan
Kitabe şairi: Şeyh Gâlib

Hattatı: Yesârî Mehmed Esad

Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin yapılarından olan sebil ve çeşmeler, Eyüp Sultan ilçesinde Sultan Reşat Caddesi'nde yer almaktadır (Foto 2.3.98a, b). III. Selim döneminin ilk karakteristik eseri olarak kabul edilen ve iki ayrı avluyu çeviren yapılardan meydana gelen külliyenin inşasına 1207/1792'de başlanmış 1210/1795'te tamamlanmıştır.[330] *İstanbul Tarihî Çeşmeler Külliyatı'*nın 1. cildinde inşa tarihi H.1052/ M.1642-1643 olarak yanlış bir bilgi verilmiştir.

Külliyenin güneydoğusunda yer alan sebil ve yanlarındaki çeşmeler dönemin süsleme anlayışını güçlü bir şekilde gösteren yoğun akantus yapraklarının işlendiği barok üslupta inşa edilmiştir. Dikdörtgen gövdeli iki çeşme arasında kalan ve önünde üç basamakla çıkılan sebilin kalem işi bezemelerle süslü geniş bir saçağı vardır (Foto 2.3.98a). Dışa taşkın yarım daire şeklinde ve dalgalı bir formda mermer malzemeden inşa edilmiş olan yapının cephesi ikisi kırmızı biri beyaz renkli üçlü sütunlarla beş bölüme ayrılmıştır. Sütunların arasında C ve S kıvrımlı kemerlerin üzerini örttüğü bitkisel motifli demir şebekeleri olan beş pencere bulunmaktadır. Kemerlerin kilit taşları akantus yaprakları ile süslenmiştir. Pencerelerin üst kısmında pilastrlar arasında C ve S kıvrımları ile akantus yapraklarından meydana gelen dikdörtgen formda kartuş şeklinde süslemeler yer alır. En üst kısımda alttakini devam ettirir şekilde benzer formda yapılmış olan daha büyük ölçüdeki kartuşlarla kitabeler yerleştirilmiştir (Foto 2.3.98a). Pencerelerin alt bölümünde pilastrlar arasında kare formlu akantus yapraklarının işlendiği içi boş kartuşlar bulunmaktadır.

Sebilin üst kısmında saçağın altında yer alan inşa kitabesi beş bölüm hâlinde düzenlenmiştir. Akantus yapraklarının C kıvrımlarıyla birleşmesinden meydana gelen rokoko yorumlu kare formdaki ayna çerçevesini andıran bir süsleme içindeki kitabe kenarları kemerli kartuşlarla bir sütun dört satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır (Foto 2.3.98c, d, e, f). Lacivert zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabelerin süslemeli çerçevesi de sebilin diğer kısımlarıyla uyum

[330] Gülbin Gültekin, "Mihrişah Valide Sultan Külliyesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C: V, İstanbul, 1994, s. 459.

içinde yine altın yaldızla boyanmıştır. Yesârî Mehmed Esad'ın hattı olan kitabenin yazarı Galata Mevlevîhânesi postnişinlerinden Şeyh Galib'dir.[331]

Sebil kitabesi:

Mehd-i cenâb-ı saltanat iklîl-i tâc-ı mekremet
Ma'mûre-sâz-ı memleket subh-ı sipihr-i 'ızz ü câh
Gûş eyle kadr-i gevherin o saf zât-ı bihterin
Hurşîdidir ol hâverin Sultan Selim-i Cem-sipâh
Bahş itdi mâl-i bî-hesâb dünyâyı itdi feyz-yâb
Kurb-i Ebu Eyyûbe âb icrâsına kıldı nigâh
Bir nev-sebîl itdi binâ hem hoş-edâ hem can-fezâ
Nezdîk-i ashâb-ı safâ rızvân-ı hulde şâhrâh

Gûyâ ki bir kâşânedir revzenlerî şâhânedir
Cennet midir âyâ nedir olmuş mahall-i iştibâh
Oldu bu yerde rû-nümâ mazmûn-ı tecrî tehtihâ
Kıldı kerâmetle ol dâver-i devlet-penâh

İt'âm içün âfakı heb yapdı 'imâret müntehâb
Ensârdan eyler taleb nasr-ı livâ-yı pâdişah
Yekpâre ihsândır işi cûd-ı ferâvândır işi
İrvâ-yı 'atşândır işi her tavrı tevfîk-i ilâh

Esrâr-ı sahbın mazharı envâ'-ı hayrın masdarı
Seyr it bu âb-ı Kevseri nûr içre istersen şinâh
Gâlib kalemden akdı bil târihi hem-çûn selsebîl
Ashâba Zemzem hem sebîl 'ayn-ı safâ-yı Mihrişâh

Sebilin iki yanında yer alan birbirine eş dikdörtgen gövdeli çeşmeler, iki yanda kırmızı renkli yuvarlak sütunlarla sınırlandırılmıştır (Foto 2.3.98g, h). İnce silmelerle çerçeve içine alınmış olan ayna taşında içiçe geçmiş kademeli üç tane S

[331] Sevgi Parlak, "Mihrişah Valide Sultan Külliyesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2005, C: XXX, s. 44.

kıvrımlı kemer bulunmaktadır. Kemerlerin ilk ikisinin kilit taşında akantus yaprakları ve alttakinde istiridye kabuğu motifi işlenmiştir. Sağ taraftaki çeşmenin ayna taşının üst kısmında yer alan dikdörtgen bölüme çeşmenin Enbiya Suresi'nin 30.ayetinin yazılı olduğu kitabesi konumlandırılmıştır (Foto 2.3.98i). Sol taraftaki çeşme kitabesinde ise, İnsan Suresi'nin 21. ayeti hakk edilmiştir (Foto 2.3.98j). Ayet kitabelerinin üstünde akantus yapraklarıyla çerçeve içine alınmış oval formda bir madalyon içerisinde "Allah'ın dilediği olur" manasında "*Mâşâ-allâhu kâne*" yazısı okunmaktadır. Çeşmeler C ve S kıvrımlı akantus yapraklarının taçlandırdığı bir tepelikle son bulmaktadır. Her iki yapıda da kartuş süslemeli birer tekne ve yanlarda dinlenme sekileri mevcuttur.

Her iki çeşmenin ayet kitabesi süslemeli kemerli bir kartuşla düzenlenmiş olup tek satır halinde sülüs hatla yazılmıştır. Lacivert renkli zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabede kartuş kenarlarında çeşmenin cephe süslemesinde birçok yerinde bulunan sırtına yaprak dizisi eklenmiş C ve S kıvrımlarının işlendiği görülmektedir. Benzer kompozisyon daha net bir şekilde üstte yer alan "*Mâşâ'llâhu kâne*" yazısının iki yanında sadece sırtı yapraklı C kıvrımlarıyla betimlenmiştir. Bu oval formdaki kitabe üstten ve alttan sadece akantus yapraklarıyla bezenmiştir.

Sebilin sağındaki çeşme kitabesi:

Mâşâ'allâhu kâne

Ve mine'l-mâi külle şey'in hayy

Sebilin solundaki çeşme kitabesi:

Mâşa'allâhu kâne

Ve sekâhüm rabbühüm şerâben tahûrâ

2.3.99 Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa Çeşmesi

Tarihi : H.1213 / M.1798-1799

Dili: Türkçe

Banisi: Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa

Yeri: Kasımpaşa / Beyoğlu

Kitabe şairi: İhyâ

Eser, Beyoğlu ilçesi Kasımpaşa'da eski Bahriye Hastanesi Yokuşu başında yer alan bir duvar çeşmesidir (Foto 2.3.98a).

Bir sıra taş ve iki sıra tuğla malzemeden oluşan almaşık duvar örgüsü tekniğiyle inşa edilmiş çeşmenin yüzü cepheden mermer malzemeden yapılmıştır (Foto 2.3.99b). Çeşmenin üst kısmını iki sütunun üzerine oturan üçgen bir alınlık şeklindeki saçak örtmektedir. Saçağın hemen altında sütunların arasında inşa kitabesi konumlandırılmıştır. İnce silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan ayna taşındaki dalgalı kemerin üstünde ve uç kısımlarında akantus yapraklarının sarktığı birer fener bulunmaktadır. Kemerin hemen altından sarkan ve yanlardaki sütuncelerle birleşen halat motifi görülmektedir. Ayna taşını oluşturan çerçevenin yanlarında ve üstünde birer madalyon izi yer almaktadır. Çeşmenin orijinali günümüze ulaşmayan teknesinin yerine bugün lavabo görünümlü ayaklı eğreti bir kurna yerleştirilmiştir. Teknenin bulunduğu kısmın yan duvarlarında da dikey şekilde işlenmiş oval kartuş görünümlü süslemeler yer almaktadır.

Çeşmenin inşa kitabesi iki sütunun desteklediği üçgen bir alınlığı andıran saçağın hemen altında yer almaktadır (Foto 2.3.99c). Kitabe dikdörtgen formda kenarları kemerli kartuşlarla iki sütun üç satır şeklinde düzenlenmiş olup, talik hatla yazılmıştır. Eski fotoğraflarda yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış olan kitabe yanlarda sade, alt ve üstten zencirek motifli bordürlerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Bu zencirek motifli bordürün cephe süslemesinde görülen halat motifi ile uyum içinde düzenlendiği dikkati çekmektedir. Orta kısımda kartuş boşluklarında iki adet çiçek motifi işlenmiştir. Yakın tarihte yapılan restorasyon çalışması sonrasında sadece altın yaldızla boyanmış olan kitabede son kartuşta çeşmenin inşa tarihi okunmaktadır.

Kitabesi:

Bahr-i ihsân-u mürüvvet Kapudân Paşa kim
Yapdı bu çeşmeyi tevfika irüb Mevlâdan
Cevherîn beyt ile târih-i letâfet-bahşı
Akdı mîzâb-ı kemâl-i kalem-i ihyâdan
Mâ-i Zemzem gibi iç âb-ı revân-ı sâfı
Hasaneyn aşkına 'ayn-ı Hüseyin Pâşadan
1213

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TESPİT VE DEĞERLENDİRME

3.1 Çeşme ve Sebil Kitabelerinde Tespit Edilen Bezemeler

Osmanlı dönemi çeşme ve sebillerinde bezemeler, yoğun olarak çeşmenin ayna taşında, kemer aynası ve kemer köşeliklerinde, tacında, sebillerde ise, bunlara ilaveten etek kısımlarında, pencere şebekelerinde ve saçak altlarında bulunmaktadır. Genellikle temel kaynağını doğada gördüğümüz çiçekler, yapraklar, ağaçlar, yemiş ve meyvelerden oluşan ve süsleme sanatının önemli ögelerini belirleyen bitkisel bezemelerin hâkim olduğu çeşme ve sebillerde geometrik bezemeler, stilize bezemeler, nesneli bezemeler, dinî motifli bezemeler ve çini süslemeler de yer almaktadır. Çalışmamızda XV. yüzyıldan XVIII. yüzyılın sonuna kadar değerlendirdiğimiz devrin ileri gelen şairlerine yazdırılacak ve önemli hattatlarına hakk ettirilecek kadar önemsenen kitabelerin süslemelerine de yapıların cephe ögelerinde işlenen bezemeler gibi aynı şekilde özen gösterilmiş, kitabelerde yer verilmiştir.

Katalog çalışması sonunda çoğunluğu taş malzemeden inşa edilmiş olan eserlerin kitabelerinde tespit edilen bezemeler belirlenip değerlendirilmiştir. Çeşme ve sebillerin cephesinde işlenmiş olan ancak kitabe dışında kalan bölümlerinde görülen girlandlar, ışınsallar ve benzeri bezemeler ile XVIII. yüzyıl sonrasında karşılaşılan doğadan stilize edilen güneş ve ay motifleri ile insan yapısı formlardan esinlenerek oluşturulmuş olan savaş gereçleri gibi bezemeler çalışmamıza dâhil edilmemiştir. Çalışmamızda ele alınan çeşme ve sebillerde tespit edilen bezemeler gruplara ayrılarak incelenmiştir:

3.1.1 Bitkisel Bezemeler

3.1.1.1 Penç

Türk süsleme sanatında asırlara uzanan geçmişiyle önemli bir yere sahip olan penç motifi bitkisel bezemelerin Osmanlı döneminde en sık karşılaşılan motiflerinden biridir. Farsça beş anlamına gelen “Penç” kelimesi süsleme

sanatlarında kullanılan bitkisel motiflerin çizimine merkezden başlanılanlarına verilen genel isim olmuştur. Bitkisel bezemeler içerisinde Hatai grubu arasında «enine kesitliler» ismiyle de anılan penç motifi yuvarlak formda ve merkezden başladığından dolayı "merkezi hatai" olarak da isimlendirilmiştir.[332] Owen Jones'un *The Grammar of Ornament* adlı kitabında da İslam öncesi erken dönemlerde Mısır sanatında, Asur ve Babil sanatında, Roma, Yunan, İran, Hint ve Kızılderili sanatı süslemelerinde penç motifinin kullanıldığı görülmektedir.[333] Bir çiçeğin kuşbakışı görüntüsünün stilize edilmiş şekli olan penç motifinin yaprak sayısına göre "yek berk" (bir yaprak), "dü berk" (iki yaprak), "se berk" (üç yaprak), "çehar berk" (dört yaprak), "penç berk" (beş yaprak), şeş berk (altı yaprak) şeklinde çeşitleri bulunmaktadır.[334] Geleneksel süsleme sanatlarında zaman içinde en çok beş yapraklı penç kullanıldığı için bu motifler genel olarak penç şeklinde isimlendirilmektedir.[335] Penç motifi yalın ve katmerli olarak temelde iki çeşittir. Yalın ve katmerli pençlerin farklı boyut ve biçimlerde birleştirilmeleri ile "top çiçek", aynı yöne kıvrılan yapraklarla zenginleştirilmesiyle "çarkıfelek" gibi motif çeşitleri ortaya çıkar.[336]

Türk süsleme sanatında çeşitli formlarda işlenmiş olan ve çiçeklerin tam açmış ve kuşbakışı görünüşlerinden meydana gelen penç motifi çalışmamıza dâhil olan XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıl sonuna kadar Osmanlı dönemi İstanbul'unda inşa edilmiş çeşme ve sebil kitabelerinde en sık kullanılmış olan bezeme ögesidir. Bu dönemlere ait çeşme ve sebil kitabelerinde tespit edilebilen en erken örnek XVI. yüzyıla aittir. H.973 / M.1565-1566 yılında inşa edilmiş olan Kalın Ali Paşa Çeşmesi'nin kitabesinde yalın penç motifleri işlenmiştir. H.974 / M.1566-1567 yılında yapılmış olan Kanuni Sultan Süleyman Çeşmesi ise, kitabesinde dört yapraklı penç motifi bezemesi ile yine erken tarihli bir örnektir. H.994 / M.1585-1586 tarihli Ayakapı Çeşmesi kitabesinin ortasında görülen penç motifi de dört yapraklı olup

---

[332] Hatice Kübra Tavaslı, Penç Motifinin Tarihsel Gelişimi ve Karakteri, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk Sanatları (Tezhip) Anasanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, s. 8.

[333] Owen Jones, **The Grammar of Ornament**, Published by Day and Son, London, 1856

[334] İlhan Özkeçeci, **Türk Tezhip Sanatı ve Tezyini Motifler**, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, Kayseri, 1993, s. 24.

[335] İnci Birol, Çiçek Derman, **Türk Tezyini Sanatlarında Motifler**, Kubbealtı Neşriyatı/26, İstanbul, 1995, s. 47.

[336] Milli Eğitim Bakanlığı, MEGEP, Seramik ve Cam Teknolojisi, **Hatayi Motifleri**, Ankara, 2007, s. 8.

üstte ve altta üç dilimli birer uzantı şeklinde bir süsleme ile aynı özellikleri göstermektedir. H.998 / M.1589-1590 tarihli Zal Mahmud Paşa Çeşmesi kitabesinde ise, biraz daha farklı bir formdaki dört yapraklı penç motifi dört yöndeki dilimli uzantılarıyla işlenmiştir. H.1000 / M.1591-1592 yılında inşa edilmiş olan Cevkâni Halil Ağa Çeşmesi kitabesinde kartuşlar arası boşluklarda çok sayıda penç motifi görülmektedir. H.1002 / M.1593-1594 tarihli Koca Sinan Paşa Sebili kitabesinde ve H.1003 / M.1594-1595 tarihli Cerrah Mehmed Paşa Çeşmesi kitabesinde de penç motifli bezemeler tespit edilmiştir. XVII. yüzyıla gelindiğinde H.1059 / M.1649-1650 yılında inşa edilmiş olan Matbah Emini Hasan Ağa Çeşmesi kitabesinde kartuşlar arası boşluklar yalın penç motifleriyle bezenmiştir. Yine bu yüzyılda yapılmış olan H.1077 / M.1666-1667 tarihli Muslu Ağa Çeşmesi kitabesinde ikinci ve üçüncü satırın birleştiği kartuşlar arası boşluklarda uç kısımları yapraklı penç motifi ile inşa tarihinin hakk edildiği "Sene 1077" yazısının iki yanında sekiz dilimli penç motifi işlenmiştir. Üsküdar Toptaşı Caddesi'nde inşa edilmiş olan H.1080 / M.1669-1670 tarihli Abbas Ağa Çeşmesi kitabesi yalın, kademeli ve yapraklı çeşitleriyle birbirinden farklı formlarda işlenmiş penç motifleriyle bezenmiştir. Aynı yüzyılda yapılmış olan H.1088 / M.1677-1678 tarihli Şeyh Selami Ali Efendi Çeşmesi kitabesinde kartuşlar arasında kalan boşluklarda üst kısımda kademeli bir penç motifi işlendiği tespit edilmiştir. Yüzyılın sonlarında inşa edilmiş olan H.1104 / M.1692-1693 tarihli Şatır Hasan Ağa Çeşmesi kitabesinde penç motifinin kartuş içlerinde kullanıldığı dikkati çekmektedir. Burada işlenmiş olan penç motifleri beş, altı ve yedi dilimli yalın pençler ile altı dilimli yıldız şeklinde pençlerdir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde İstanbul'da sayıca en çok çeşme ve sebilin inşa edildiği XVIII. yüzyılda H.1113 / M.1701-1702 yılında yapılmış olan Seyyid Ali Fazıl Efendi Çeşmesi kitabesinde kartuşlar arasında kalan boşluklar orta kısımlarda âdeta mini bir buketi andırır şekilde ortada yapraklı bir dal üzerinde penç motifli bir çiçek ile iki yanında yer alan daha küçük ölçülerde birer yapraklı çiçek dalı ile bezenmiştir. Aynı penç motifli çiçek süslemeleri yapraklı dal kullanılmadan yalın hâlde en üst ve en alt boşluklarda da kullanılmıştır. Kartuş kenarlarında kalan boşluklarda yatay biçimde işlenmiş yapraklar arasındaki beş dilimli penç motifli çiçeklerin kartuş içlerinde de işlenmiş olduğu tespit edilmiştir. Yüzyılın başında inşa edilmiş olan H.1116 /M.1704-1705 tarihli Süleyman Ağa Çeşmesi kitabesindeki sivri uçlu pençler

sekiz yapraklı olup çarkıfeleği andırmaktadır. H.1132 / M.1719-1720 tarihli Orta Çeşme, diğer adıyla Damad İbrahim Paşa Çeşmesi kitabelerinde kartuşlar arası boşluklar kademeli pençlerle bezenmiş, kartuş içleri de altı dilimli yalın pençler, rumiler arasında altı dilimli pençler ve altı köşeli yıldız şeklindeki pençlerle süslenmiştir. Aynı yıl inşa edilmiş olan Damad İbrahim Paşa Çeşmesi ve Sebili'nde pencerelerin üzerini örten kaş kemerlerin hemen üstünde ve bordürler arasında tek satır halinde hakk edilmiş olan kitabelerde kartuş içlerinde yalın penç motifleri işlenmiştir. Topkapı Sarayı üçüncü avluda yer alan H.1131 / M.1718-1719 tarihli III. Ahmed Kütüphane Çeşmesi'nin kitabesinde kartuşlar arası boşluklar uçları yapraklı sekiz dilimli yalın penç motifleriyle bezenmiştir. Sadabad'da H.1134 / M.1721-1722 yılında inşa edilmiş olan III. Ahmed Çeşmesi'nin kitabesinde kartuşlar arası boşluklar yalın penç ve yıldız şeklinde işlenmiş penç motifleriyle süslenmiştir. Penç motifinin çeşitli formlarda işlendiği H.1134 / M.1721-1722 tarihli Ahmediye Çeşmesi kitabesinde yalın penç ve yıldız şeklinde görülen penç motifleri kartuşlar arasında kalan boşlukları ve kartuş kenarlarını süslemektedir. Ayrıca klasik formda işlenmiş iki rumi arasındaki yalın ve kademeli pençler de kartuş içlerinde tespit edilmiştir. Aynı külliyenin yapısı olan Ahmediye Sebili'nin kitabesinde de bu bezemenin örnekleri yer almaktadır. Üsküdar'da yer alan H.1134 / M.1721-1722 tarihli İbnü'l Emin Ahmed Ağa Çeşmesi kitabesinde kartuşlar arası boşluklarda kademeli penç motifleri işlenmiştir. H.1135 /M.1722-1723 yılında inşa edilmiş olan Hatice Hanım Çeşmesi kitabesinde oldukça yıpranmış olsa da kartuşlar arası kalan boşluklarda yalın penç motiflerinin işlendiği tespit edilmiştir. Yapım yılı H.1138 / M.1725-1726 olan Fındıklılı Mehmed Ağa Çeşmesi kitabesinde oldukça büyük bir ölçüde ve belirgin bir şekilde işlenmiş iki rumi arasındaki altı dilimli yalın penç motifi dikkati çekmektedir. Bir meydan çeşmesi olan Maltepe'deki H.1141 / M.1728-1729 tarihli Feyzullah Efendi Çeşmesi'nin iki cephesinde yer alan kitabelerde kartuşlar arası kalan boşluklarda altı dilimli yalın penç motifleri işlenmiştir. XVIII. yüzyıla ait bir başka örnek olan H.1141 / M.1728-1729 tarihli Kethüda Mehmed Paşa Çeşmesi'nin kitabesinde kartuşlar arası boşluklarda küçük birer yalın penç motifi bulunmaktadır. Osmanlı İstanbul'unun en görkemli çeşme ve sebil yapısı kabul edilen Sultanahmet'teki H.1141 / M.1728-1729 tarihli III.Ahmed Meydan Çeşmesi ve Sebili'nde üç cephede konumlandırılmış olan altı satırlık

kitabelerde kartuşlar arası boşluklar uçları rumilerle süslü yalın pençler, kademeli pençler ve yıldız şeklinde penç motifleriyle bezenmiştir. Ayrıca yalın pençler kartuş dış kenarlarında yarım hâlde işlenmiştir. H.1144 / M.1731-1732 yılında inşa edilmiş olan Saliha Sultan Çeşmesi kitabesinde de beş yapraklı yalın penç motifleri kartuşlar arasındaki boşlukları süslemektedir. XVIII. yüzyılın süsleme sanatı açısından dikkati çeken eserlerinden olan Bereketzade Çeşmesi H.1145 / M.1732-1733 tarihli iki inşa kitabesinde kartuş içlerinde altı dilimli yalın, bir yapraklı penç motifi ile kartuşlar arasında kalan boşluklarda beş ve altı dilimli üstten ve alttan yapraklı yalın penç motifleri tespit edilmiştir. Dört cepheli bir meydan çeşmesi olan H.1145 / M.1732-1733 tarihli Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi'nin sadece cadde tarafında yer alan çeşmenin kitabesinde kartuşlar arası boşluklar yalın penç motifleriyle bezenmiştir. H.1154 / M.1741-1742 tarihli Ayrılık Çeşmesi kitabesinde de beş dilimli yalın penç motifleri işlenmiştir. Fatih Vezneciler'de yer alan H.1158 / M.1745-1746 tarihli Sadrazam Seyyid Hasan Paşa Külliyesi'nin bir bölümünü oluşturan çeşmenin kitabesinde kartuşların dış kısımları rumiler arasında yalın penç motifleriyle bezenmiştir. XVIII. yüzyılın son yıllarında inşa edimiş olan H.1206 / M.1791-1792 tarihli Eyüp Sultan'daki Silahdar Seyyid Abdullah Ağa Çeşmesi (Kaptan-ı Derya Silahdar Yusuf Paşa Çeşmesi)'nde ise, Maşaallah yazısını yanlarda birer küçük yalın penç motifi süslemektedir. Araştırma konusuna dâhil olan yapılardan Karacaahmet Kabristanı duvarına bitişik olan H.1209 / M.1794-1795 tarihli Ayşe Hatun Çeşmesi kitabesinin son satırı da kartuş içinde iki yanda birer yalın penç motifiyle bezenmiştir.

Birçok farklı çeşidi olan penç motifi çalışmamıza dâhil olan kitabelerde kartuş içlerinde, kartuş kenarlarında ve en çok da kartuşlar arası boşluklarda işlenmiştir. Beş dilimli, altı dilimli, yedi ve sekiz dilimli yalın pençlerle, kademeli pençler, yıldız şeklinde penç motifleri, yapraklı pençler ve iki rumi arasında penç motiflerinin kitabeleri süslediği tespit edilmiştir.

3.1.1.2 Hatayi

Türk süsleme sanatlarında önemli bir yere sahip olan ve yaygın olarak kullanılan bir motif çeşidi olan hatayi, kökeninin Çin'e uzandığı varsayılan ve

üsluplaştırılmış bitkisel örgelerden oluşan bir Osmanlı bezeme türüdür. Sözcüğün kökeni de eski Türkçe'de Çin anlamında kullanılan "Kıtay" sözcüğünden gelmektedir.[337] Yıldız Demiriz'in çok stilize palmet ve benzeri motiflerle natüralist çiçek motiflerinin temsil ettiği uçlar arasında kalan ölçülü stilizasyona uğramış çiçek motifleri[338] olarak adlandırdığı hatayi, Orta Asya'dan Anadolu'ya geçmiş ve en yaygın kullanımı da Osmanlılar döneminde olmuştur.[339] Doğada bulunan çiçeklerin dikine kesitinin üsluplaştırılmasıyla oluşan hatayi motifi, çiziliş şekillerine ve üsluplarına göre çeşitli isimlerle anılmaktadır.[340] Yoğun bir şekilde stilize edilmiş olduğundan kaynağının tabiattaki hangi çiçek olduğu belirsizleşmiştir. Bir çiçek grubu sayılabilecek olan hatayinin, çok sayıda değişik biçimleri mevcut olduğundan esas şekli tam olarak tespit edilememiştir.[341] "Türk süsleme sanatlarının başlıca unsurlarından olan ve dönemlerine göre farklı özellikler gösteren hatai motifi; Anadolu Selçukluları döneminde sade ve ilkel formlarıyla işlenmiş, XV. yüzyılda Çin sanatının etkisiyle çok süslü şekillerde kullanılmaya başlanmıştır. XVI. yüzyılda Osmanlı Döneminde ise, kendine has bir Türk formu oluşturarak oldukça zengin bir görünüm kazanmıştır."[342]

Araştırma konumuza dâhil olan çeşme ve sebil kitabelerinde hatayi motif süsleme unsuru olarak yalnızca XVIII. yüzyıldan iki örnekte tespit edilmiştir. H.1145 / M.1732-1733 yılında inşa edilmiş olan Kabataş'taki Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi'nin iki cephesinde yer alan kitabelerden deniz tarafında konumlandırılmış olan kitabesinde kartuşlar arası altıgen formundaki boşluklarda hatayiler işlenmiştir. Aynı süsleme kartuş kenarlarında da yarım hâlde tekrarlanmıştır. Bir diğer örnek ise, H.1121 / M.1709-1710 tarihli Üsküdar'daki Yeni Valide Külliyesi'nin yapılarından

---

[337] Metin Sözen, Uğur Tanyeli, **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 101.
[338] Yıldız Demiriz, **Osmanlı Mimarisinde I Erken Devir 1300-1453**, Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1979, s. 28.
[339] Tavaslı, **a.g.e.,** s. 9.
[340] Ebru Alparslan, "Türk Süsleme Motiflerinden Hatai Motiflerinin İncelenmesi ve Yazma Eser Ciltlerinde Bulunan Hatai Şemseler", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C: IX, No:42, Şubat 2016, s. 862; İnci Birol, Çiçek Derman, **Türk Tezyini Sanatlarında Motifler**, Kubbealtı Neşriyatı/26, İstanbul, 1995.
[341] İlhan Özkeçeci, Şule Bilge Özkeçeci, **Türk Sanatında Tezhip**, Seçil Ofset, İstanbul, 2007 s. 67.
[342] Azade Akar ve Cahide Keskiner, **Türk Süsleme Sanatlarında Desen ve Motif**, Tercüman Sanat ve Kültür Yayınları 2, İstanbul, 1978, s. 18.

olan Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi'nin kitabesinde rumilerle girift bir kompozisyon oluşturarak boş kartuşları süsleyen hatayilerdir.

3.1.1.3 Rozet, Gülbezek, Gülçe

Dairesel ve genellikle üsluplaştırılmış çiçek biçimindeki bezeme örgüsü olan rozet[343] genellikle oymalı veya boyalı bir gül deseni[344] olarak da tanımlanır. Farklı kaynaklarda rozet, gülbezek ve gülçenin aynı motifi karşıladığı tespit edilmiştir. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*'nde rozet kelimesinin birinci anlamı gülbezek olarak kaydedilmiştir.[345] Yine aynı ansiklopedide özellikle İslam sanatında ve Gotik üslupta yaygın olarak kullanılan, bir merkezin çevresinde düzenlenen çeşitli çiçek yapraklarıyla oluşturulmuş, yuvarlak ve stilize edilmiş gül biçiminde. yüzeysel ya da alçak kabartma olarak tarif edilen gülbezek motifinin Farsça karşılığıdır gülçe. Doğan Hasol da *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*'nde, çoğunlukla İslam ve Gotik yapılarda görülen kursların yüzeyleri oyma ve kabartmalı yapraklarla stilize edilmiş bir gülü andıranlarına gülbezek dendiğini ve eşanlamlısının da gülçe olduğunu ifade eder. [346] Adnan Turani ise, gülbezek kelimesini yuvarlak biçimde düzenlenmiş, gülü hatırlatan mimari süs olarak açıklarken, rozetin de merkezde bulunan bir yıldızın etrafında yer alan çeşitli biçimlerin meydana getirdiği süs olduğunu söyler.[347] "Bir daire içine simetrik veya asimetrik olarak çeşitli süs motiflerinin yerleştirilmesiyle meydana gelen, önden, gülü andırdığı için de rozas ve rozet adlarını alan bu öğelerin kullanılması oldukça eskiye dayanır ve geçmişteki bir takım inançların sembolüdür. Isıtan, dirilten, aydınlatan ve erişilemez uzaklığı ile güneş ve ayın sembolü olan bu motifler kutsal yerlere yerleştirilmek sureti ile beslenen sevgi ve saygı belirtilmek istenmiştir."[348] Bu çalışmada Osmanlı sanatına yansıyan mimari süslemedeki birbirinin benzeri olan bu motifleri, çeşme ve sebil kitabelerinde karşılaşılan örneklerle değerlendirmeyi uygun bulduk. Birçok araştırmacının terminolojik açıdan

[343] Sözen, Tanyeli, **a.g.e.,** s. 204.
[344] Cyril M. Harris, **Dictionary of Architecture and Construction**, The Mc-Graw Hill Companies Inc., 2006, s. 832.
[345] Yegân Kâhya v.d., **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, C:III, YEM Yayınları, İstanbul, 1997, s.1583.
[346] Doğan Hasol, **Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü**, YEM Yay.:A2, İstanbul, 1979, s. 208.
[347] Adnan Turani, **Sanat Terimleri Sözlüğü**, Toplum Yayınevi, Ankara, 1975, s. 46,112.
[348] Muin Memduh Tayanç, "Osmanlı Türklerinde Taş Rozas ve Rozetler", **VI.Türk Tarih Kongresi**, 20-26 Ekim 1961, Ankara, s. 487.

küçük farklılıklar ortaya koyduğu bu süslemelerde Semra Ögel'in Anadolu Selçuklu devrinde özellikle yüzyılın ilk yarısında hemen hemen her eserde olduğunu söylediği rozet motifini,[349] gülbezek yani gülçe motifinden ayrı tuttuk. Kitabelerde karşılaştığımız rozetler, çiçek yapraklarıyla oluşturulmuş dairesel formdaki gülü andıran yüzeysel ve alçak kabartmalı gülbezekten farklı olarak geometrik özelliklere sahiptir. XV. yüzyıldan XVIII. yüzyılın sonuna kadar değerlendirdiğimiz çeşme ve sebil kitabelerinde tek bir örnek olarak XVI. yüzyılda inşa edilmiş olan H.970 / M.1562-1563 tarihli Uşşaki Tekkesi Çeşmesi'nin yüzyılın ünlü hattatı Ahmed Karahisari'ye ait müselsel yazı formunda hakk edilmiş olan kitabesinde sağ üst köşede bir rozet işlenmiştir. Aynı şekilde XVII. yüzyıla ait tek bir örnek olarak H.1092 / M.1681-1682 tarihli Köprülü Hemşiresi Çeşmesi kitabesinde kartuşlar arası ortadaki iki boşlukta geometrik formlarla bezeli rozetler bulunmaktadır. Türk süsleme sanatında kendine oldukça geniş bir yer bulmuş olan gülbezek motifi çeşme ve sebillerin cephe süslemelerinde özellikle kemerlerin kilit taşlarında, kemer köşeliklerinde, ayna taşlarında ve kitabelerin iki yanında sık kullanılan bir bezeme ögesi olmuştur. Çeşme ve sebillerin kitabelerinde de bu motifin yer yer kullanıldığı görülmektedir. Araştırma konusuna dâhil olan yapıların kitabelerinde en erken tarihli ve tek örnek XVI. yüzyılda inşa edilmiş olan Âşık Paşazade Çeşmesi'nin kitabesinde tespit edilmiştir. H.978 / M. 1570-1571 yılında inşa edilmiş olan çeşmenin inşa kitabesinde kartuşlar arası boşluklarda işlenmiş olan gülbezeklerin ortasından bir çizgi geçmektedir. Aynı motif kartuş dış kenarlarında da yarım halde uygulanmıştır. Özellikle XVIII. yüzyılda çok sayıda çeşme ve sebilin cephe süslemesinde kullanılmış olan gülbezek motifine kitabelerde rastlanmamıştır.

3.1.1.4 Palmet, Rumi, Lotus

Palmet ve rumiler şekil yönünden farklılıklar gösterse de anavatanı olarak eski Mısır sanatı çevresi kabul edilmektedir. Bu sanatın yayıldığı çevrenin doğal bitki örtüsü olan papirüs ve palmiye ağaçlarının, motiflerin oluşumunda etkili olduğu

[349] Semra Ögel, **Anadolu Selçukluların Taş Tezyinatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları VI.Seri, Sayı:6, Ankara, 1966, s. 94.

düşünülmektedir.[350] "Türkler palmet, rumi, lotus gibi bitkisel bezeme unsurlarını, Şamanist inanç döneminden aldıkları motiflerle kutsallaştırarak bütünleştirmişler, zengin bir bitkisel süsleme faunasına sahip olarak inançları doğrultusunda anlamlandırmışlardır."[351] Bir orta eksenin her iki yanında simetrik olarak düzenlenmiş, yelpaze gibi birbirinden ayrı duran yapraklardan oluşan bitkisel bezeme ögesi olan palmet[352], kökenini direkt olarak doğadaki bir bitkiden alan bir motif değildir. Sanatçının hayal gücü ile ortaya çıkmış olan bu motifle ilgili bir görüş, Akdeniz Medeniyetleri'nde sıklıkla kullanılan spiraller ile palmiye yaprağının stilizasyonundan oluştuğu şeklindedir.[353] Palmet motifinin başta mimari bezeme olmak üzere çeşitli sanat kollarında rumi ve lotus motifleriyle beraber kullanıldığı da olmuştur. Antik dönemlerden itibaren görülmeye başlanan palmet motifi Selçuklularda tam şeklini alarak üç bölümlü formuyla Türk sanatındaki yerini almıştır.[354]

Araştırma konumuza dâhil edilen Osmanlı dönemi İstanbul çeşme ve sebillerinin cephelerinde yoğun olarak işlenmiş olan palmet motifi, XVI. yüzyıl itibarıyla çeşme ve sebillerin kitabelerinde de bezeme unsuru olarak görülmeye başlar. En erken tarihli örnek olarak kitabede tespit edilebilen palmet motifi H.967 / M.1559-1560 yılında inşa edilmiş olan Şahrah Çeşmesi'nde iki kartuş arasındaki boşlukta yer almaktadır. İkiz çeşmelerden meydana gelen H.994 / M.1585-1586 tarihli Mesih Mehmed Paşa Çeşmesi'nin tamir kitabesinde bezeme unsuru olarak sadece kartuşların uçlarında işlenmiş olan palmetler bulunmaktadır. H.1003 / M.1594-1595 tarihli Cerrah Mehmed Paşa Çeşmesi kitabesinde de uçları palmetle son bulan kemerli kartuşlar tespit edilmiştir. Yüzyılın sonlarında inşa edilmiş olan H.1007 / M.1598-1599 tarihli Ayşe Sultan Çeşmesi'nin tek satırlık kitabesinde ise,

---

[350] Hamza Gündoğdu, "İkonografik Açıdan Türk Sanatında Rumi ve Palmetler", **Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal'a Armağan**, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi :4, Ankara, 1993, s. 198; Cevat Başaran, Anadolu Mimari Bezemeleri II. Roma Çağı Lotus-Palmet Örgesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi 1987.

[351] Gönül Cantay, "Türk Süsleme Sanatında Meyve", **Turkish Studies**, C: III, Sayı:5, 2005, s. 40

[352] Kâhya v.d., **a.g.e.**., s. 1423-1424.

[353] Moritz Meurer, **Vergleichende Formenlehre des Ornamentes und der Pilanze** L Dresden 1909, s.51; Sevgi Kutluay Küçük, "Sanat Tarihi Terminolojisinde Lotus ve Palmet", **Celal Esad Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri 7-10 Mart 1994**, İstanbul, 2000, s. 254.

[354] Ögel, **a.g.e.,** s. 75.

kartuş uçlarında işlenmiş olan palmet motifi rumiler arasında yer almaktadır. XVII. yüzyıla gelindiğinde H.1034 / M.1624-1625 yılında inşa edilmiş olan Kethüda Mehmed Çeşmesi kitabesinde son mısranın hakk edildiği kartuşun her iki yanında yer alan kartuşların içi yatay biçimde düzenlenen birbirine geçmiş rumi ve palmetlerden meydana gelen bir kompozisyonla bezenmiştir. H.1052 / M.1642-1643 tarihli Vezir Mehmed Paşa Çeşmesi kitabesinde de rumi ve palmetlerden meydana gelen bir bezeme görülmektedir. Yapım yılı H.1088 / M.1677-1678 olan Şeyh Selami Ali Efendi Çeşmesi kitabesinde kartuş uçları birer palmetle sonlanmıştır. Bu yüzyıl içinde bir arada kullanıldığı görülen palmet ve rumi motif, H.1089 / M.1678-1679 tarihli Yakub Ağa Çeşmesi kitabesinde de birbirine geçmiş rumi ve palmetlerden meydana gelen bezemelerle girift bir kompozisyon oluşturmuştur. XVIII. yüzyılda H. 1141 / M.1728-1729 yılında inşa edilmiş olan Kethüda Mehmed Paşa Çeşmesi kitabesinin son satırında yanlarda kalan boşluklar yatay olarak işlenmiş kıvrımlar yapan rumilerin palmetlerle birleşmesinden oluşan bir buket görünümünü almış ve ortada bir çemberle bağlanmıştır. Önceki örneklerden farklı olarak burada kullanılan palmet ve rumiler farklı bir kompozisyonla bezeme oluşturmuştur. Mihrimah Sultan Hamamı önünde yer alan H.1142 / M.1729-1730 tarihli Mihrimah Sultan Çeşmesi, diğer adıyla Cağalızade İbrahim Bey Çeşmesi'nde kitabenin üst kısmı lotuslar arasına işlenmiş palmetlerle bezeli bir bordürle tamamlanmıştır. H.1145 / M.1732-1733 tarihli Tersane Emini Hacı Ahmed Ağa Çeşmesi'nde rumi ve palmetlerden oluşan bezeme kitabenin son satırındaki kartuşun içini süslemektedir. H.1145 / M.1732-1733 tarihli Azapkapı Saliha Sultan Çeşme ve Sebili'nde sebilin iki yanında yer alan çeşmelerin kitabelerinde son satırda kitabe metninin iki yanındaki kartuş boşlukları yatay biçimde işlenmiş palmet ve rumilerle bezenmiştir. Aynı tarihte inşa edilmiş olan Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi'nin deniz tarafına bakan cephesinde yer alan çeşmenin kitabesi yine rumiler arasında palmet motiflerinin yatay olarak işlendiği bezemelerle dikkati çekmektedir. Osmanlı dönemi İstanbul'unun en görkemli su yapılarından III. Ahmed Meydan Çeşmesi'nin kitabelerinde rumi ve palmet motiflerinin bir arada kullanıldığı bezeme örnekleri bulunmaktadır. Özellikle kuzey cephede konumlandırılmış olan pano içerisindeki kitabede palmet ve rumilerin bir araya gelmesinden oluşan üçgen kompozisyon dikkat çekicidir. Kadıköy'deki H.1154 / M.1741-1742 tarihli Ayrılık Çeşmesi

kitabesinin üst kısmı da Mihrimah Sultan Çeşmesi'nin kitabesinde olduğu gibi lotuslar arasına işlenmiş palmet motifleriyle bezenmiş bir bordürle tamamlanmıştır. Süleymaniye'deki H.1158 / M.1745-1746 tarihli Ümmü Gülsüm Hatun Çeşmesi'nin müsenna hat ile yazılmış olan kitabesinde işlenmiş olan palmet motifi bir süsleme olmanın dışında kitabe metninin içinde yukarı doğru uzanan iki "lam" harfinin bir düğüm oluşturarak tepesinde bir palmetle birleşmesini sağlamıştır. Müstakil veya lotus, rumi gibi bir bezeme unsuru ile bir arada kullanılan palmet motifi genel olarak kitabede kartuş uçlarında, kartuş köşeliklerinde süsleme unsuru olarak yer almaktadır. Ancak bu şekilde bir kullanım ilk defa burada karşımıza çıkmıştır. Kitabe metninin altındaki inşa tarihi de aynı ölçülerde küçük bir palmetle taçlanmış dalgalı bir çerçeve içine alınmıştır. Sadrazam Seyyid Hasan Paşa Külliyesi'nin bir yapısı olan H.1158 / M.1745-1746 tarihli çeşmenin üzerinde konumlandırılmış olan ve düz çizgili bir çerçeve ile sınırlandırılmış olan "Mâşâ'allâh" yazılı kitabe rumiler arasında işlenmiş palmet motiflerinden oluşan geniş bir bordürle kare bir çerçeve içine alınmıştır. Emirgan'da H.1197 / M.1782-1783 yılında inşa edilmiş olan sekizgen planlı I. Abdülhamid Çeşmesi üzerinde yer alan çok sayıda kitabe olmasına rağmen palmet motifi nadir olarak işlenmiştir. Anadolu Kavağı'ndaki H.1201 / M.1786-1787 tarihli Cevriye Hatun Çeşmesi'nin kitabesinde de palmet motifi yalın halde kullanılmamış, kartuş kenarlarındaki boşluklar rumiler arasında palmet motifleriyle bezenmiştir. H.1208 /M.1793-1794 tarihli Meryem Kadın Çeşmesi'nde ise, kitabenin hemen altında inşa tarihi ve ketebenin hakk edildiği mini kartuşun uçları birer palmetle sonlanmıştır.

Arapça'da Arap ilinden başka ilden olan, "Anadolulu" anlamına gelen rumi, Türk bezeme sanatında çok sık kullanılan stilize yaprak motifidir.[355] Yıldız Demiriz'e göre de menşeinin zoomorf ya da bitkisel olduğu hakkında çeşitli görüşler vardır.[356] "Rumi motifi köken olarak hayvan figürlerine dayandıran hipotezlerin ilk öncülerinden olan sanat tarihçisi Josef Strzygowsky ve Celal Esad Erseven'den başka daha sonraki kuşaktan yetişen sanat tarihçilerine kadar aynı görüş benimsenmiştir. Bu araştırmacılar rumi motifin oluşum sürecini sistematik bulgulara

[355] Kâhya v.d., **a.g.e.**., s. 1592.
[356] Demiriz, **a.g.e.,** s. 27.

dayandırmadığından güvenilirliğine kuşkuyla yaklaşmış, sanat tarihi araştırmalarında motiflerin veya konuların tanımını vermek yeterli olmadığından, sanattaki değişimi zorlayan toplumsal değişiklikle ilişkisini de açıklamak ihtiyacı duymuşlardır."[357] Azade Akar ve Cahide Keskiner de, rumilerin Batı dünyasında "arabesk" adıyla bilindiğini ve çiçek, palmet, lotus, yaprak, hatta bezelyeye bile benzetilerek hakkında türlü yorumlar yapıldığını; ancak yapılan araştırmalar sonucunda ruminin kesinlikle bitkisel olmadığı savını ortaya koyar ve çeşitli hayvan formlarının stilize edilmiş şekilleri olduğunu birçok örnekle kanıtlayabildiklerini söyler**.** "XIV. yüzyıla kadar rumi üslubu ile yapılmış süslemelerin çoğunda hayvanları tanımak mümkünken, sonraki yüzyıllarda kökenlerini belli etmeyecek derecede stilize edilmiş ve motiflerdeki ayrıntıların kaybolmasıyla rumiler klasik, yalın bir hal almış. XVIII. yüzyıldan itibaren de bu motif Batı etkileriyle tamamen yaprak, bitkisel görünüm almıştır. Rumi üslupların sade, çift, üç kanat, rumi içinde rumi, süslü, kıvrımlı gibi isimler alan pek çok çeşidi bulunmaktadır.**"**[358]

Araştırma konumuza dâhil edilen Osmanlı dönemi İstanbulu'nda inşa edilmiş olan çeşme ve sebillerin kitabelerinde görülen rumi motif müstakil kullanımı dışında genellikle palmet motifle beraber kullanılmıştır. Çeşme ve sebil kitabelerinde dilimli ve klasik formlar ağırlıkta olmak üzere bazen de nergis veya penç motifleriyle tamamlanmakta veya palmetler arasında rumiler kullanılmaktadır. XVI. yüzyıl itibarıyla en erken tarihli örnek Cibali'de H.978 / M.1570-1571 tarihli Âşık Paşazade Çeşmesi kitabesidir. Aynı yüzyılda inşa edilmiş olan H.1003 / M.1594-1595 tarihli Cerrah Mehmed Paşa Çeşmesi, H.994 / M.1585-1586 tarihli Mesih Mehmed Paşa Çeşmesi ve H.1007 / M.1598-1599 tarihli Ayşe Sultan Çeşmesi'nin kitabelerinde de rumi motif bezeme unsuru olarak tespit edilmiştir. XVII. yüzyılda ise, rumi motif palmetle biraraya gelerek oluşturduğu kompozisyonla H.1034 / M.1624-1625 tarihli Kethüda Mehmed Çeşmesi, H.1052 / M.1642-1643 tarihli Vezir Mehmed Paşa Çeşmesi ve H.1089 / M.1678-1679 tarihli Yakub Ağa Çeşmesi kitabelerini süslemektedir. XVIII. yüzyılda inşa edilmiş olan Üsküdar'daki Yeni Valide

[357] Selçuk Mülayim, "Zoomorfik Bir Yaklaşım", **Thema Larousse** C:VI, Sanat ve Kültür:Türk-İslam, 1993, s. 234.
[358] Akar, Keskiner, **a.g.e.,** s. 19.

Külliyesi'nin yapılarından olan H.1121 / M.1709-1710 tarihli Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi ve Sebili, H.1132 / M.1719-1720 tarihli Damad İbrahim Paşa Çeşmesi (Orta Çeşme), H.1116 / M.1704-1705 tarihli III. Ahmed Çeşmesi, H.1134 / M.1721-1722 tarihli Ahmediye Çeşmesi ve Sebili (Tersane Emini Hacı Ahmed Ağa Çeşmesi ve Sebili), H.1136 / M.1723-1724 tarihli Hibetullah Hanım Çeşmesi, H.1138 / M.1725-1726 tarihli Fındıklılı Mehmed Ağa Çeşmesi (Silahdar Mehmed Ağa Çeşmesi), H.1145 / M.1732-1733 tarihli Tersane Emini Hacı Ahmed Ağa Çeşmesi, H.1145 / M.1732-1733 tarihli Bereketzade Çeşmesi, H.1145 / M.1732-1733 tarihli Azapkapı Saliha Sultan Çeşme ve Sebili, H.1145 / M.1732-1733 tarihli Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi, H.1141 / M.1728-1729 tarihli Sultan III. Ahmed Meydan Çeşmesi ve Sebili, H.1141 / M.1728-1729 tarihli Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi (Üsküdar III. Ahmed Meydan Çeşmesi), H.1146 /M.1733-1734 tarihli Hekimoğlu Ali Paşa Sebili (Sultan I. Mahmud Sebili), H.1158 / M.1745-1746 tarihli Sadrazam Seyyid Hasan Paşa Çeşme ve Sebili, H.1201 / M.1786-1787 tarihli Cevriye Hatun Çeşmesi, H.1207 / M.1792-1793 tarihli Süleymaniye Meydan Çeşmesi kitabelerinde rumi motifinin önceki yüzyıllarda olduğu gibi çeşitli formlarda kullanıldığı tespit edilmiştir.

Doğadan kaynaklanan bir motif olan lotus, Nilüfer çiçeğinin (Nymphaea Lotus, Nymphaeceae) stilize edilmesiyle oluşmuştur.[359] Bir su bitkisi çiçeğinin üsluplaştırılmış görüntüsü olan lotus motifinin kaynağı Mısır olarak bilinmektedir.[360] Herodotos'un "Mısırlıların lotos dedikleri zambaktan pek çok yetişir. Bunları toplarlar, güneşte kuruturlar, lotosun göbeğini ki, haşhaşa benzer, döverler, ateşte pişirir, ekmek yaparlar."[361] diye anlattığı lotus bitkisi kökleri çamurlu ve kirli bir ortamda bulunmasına rağmen sağlıklı büyür ve yaprakları hep temiz kalır. Bu özelliği dolayısıyla lotus, mitolojiye temizliğin, saflığın sembolü olarak geçmiştir ve mimari alanda da birçok projeye örnek olmuştur. "Tarihi perspektif içinde lotus süsleme sanatının farklı dönemlerdeki durumu değerlendirildiğinde lotus çiçeğinin yapı yüzeylerinden ahşap malzemeye kadar süsleme sanatında yer aldığını, Türklerde

[359] Kutluay Küçük, **a.g.e.**, s. 253-254.
[360] G. Cantay, "Türk Süsleme Sanatında Meyve", **Turkish Studies**, C:III., Ankara, 2008, s. 33.
[361] Herodotos, **Herodot Tarihi**, Remzi Kitabevi, Büyük Fikir Kitapları Dizisi:19, İstanbul, 1973, s. 133-134.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde lotusun özellikle çini sanatında sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.”[362] En karakteristik şekli üç yapraklı, yan yaprakları yukarı dönük konturlarıyla lale biçiminde olan lotus motifinin birçok çeşitli formları ortaya çıkmıştır. İslam sanatında üç yapraklı lotus formunun deforme edilerek uzatıldığı ve yukarı doğru kıvrılan yapraklarının içe doğru kıvrılarak son bulduğu görülmektedir. Lotus ve palmet; güneş ve ay, ateş ve su, yaşam ve ölümü simgelemektedir. Budizm'de Budha'nın çiçeği olan lotus, bilgeliği ve masumiyeti temsil ederken sembolik anlam itibarıyla kültürlere göre farklılıklar gösterse de ölümden sonra yaşamı ifade eder.[363]

Türk süsleme sanatı programında çeşme ve sebillerin cephe süslemesinde özellikle palmetle birlikte bordür halinde kullanılan lotus motifi, çalışmamıza dâhil olan yüzyıllar içinde sadece XVIII. yüzyılda inşa edilmiş iki adet çeşme ve sebil kitabesinde tespit edilmiştir. Genellikle girift bir kompoziyon oluşturarak kullanılmış olan lotus, H.1142 / M.1729-1730 yılında inşa edilmiş olan Mihrimah Sultan Çeşmesi (Cağalızade İbrahim Bey Çeşmesi) ve H.1154 / M.1741-1742 tarihli Ayrılık Çeşmesi kitabelerinde palmetle birlikte işlenmiş bezemeli bir bordür şeklinde düzenlenmiştir.

3.1.1.5 Ağaçlar

Türk süsleme sanatında ağaç motifleri, çiçekler ve yapraklar kadar önemli bir yere sahiptir. Birçok din ve kültürle bir arada yaşamış olan Türk toplulukları arasında belli ağaç türlerinin kutsal kabul edilmesi inanışı çok eski zamanlardan beri vardır. Eski Türk efsanelerinde kaynaklarını cennetten aldıklarına inanılan ırmakların kavşaklarında yer alan adacıklardaki ağaçlar da kutsal kabul edilmiş, hatta doğurganlık özelliği ile bir kişilik kazandırılmıştır.[364] Ancak ağacın bizzat maddi varlığının değil, sahip olduğu bir takım özellikler ve temsil ettiği gücün bir sonucu

[362] Mahire Özçalık, “Lotus Çiçeğinin Farklı Kültürlerdeki Önemi ve Peyzaj Tasarımında Kullanımının İrdelenmesi”, **Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi**, 2017, s. 23.
[363] Sevgi Kutluay Küçük, **a.g.e.,** s. 254-255.
[364] Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sayı:102, s.82-83

olarak kutsal kabul edildiği söylenebilir.[365] Türk süsleme sanatında ağaç, heraldik (armasal) süslemelerin kuruluşunda yer alan önemli bir bezeme ögesidir. Anadolu'daki Türk devletlerinde İslamiyetin etkisiyle ağaç ve meyve ağacı motifleri önem kazanmıştır.[366]

3.1.1.5.1 Servi Ağacı

Türk kültürü ve toplumsal inanç değerlerinde mistik anlamda, edebiyatta da sembolik özelliği ile yeri olan servi ağacını Osmanlı dönemi eserlerin birçoğunda görmek mümkündür. Her mevsim yeşil kalmasıyla İslamiyet'te en sevilen rengi üzerinde taşıyan selvi ağacının Arap alfabesinin ilk harfi olan "elif" gibi düz olması vahdaniyete, yani Allah'ın birliğine işaret etmektedir.[367] Mevsimsel şartlara rağmen yeşilliğini hiç kaybetmeden güçlü duruşu ile hayatı ve ebediyeti betimleyen servi ağacının, aynı zamanda formu itibarıyla da doğruluğu temsil ettiğine inanılır. Eski Türk kültüründe de ağaç köklerinin toprağın altından gelmesi, gövdesinin yeryüzünde olması ve yapraklarının göğe uzanmasıyla bolluk ve bereketi simgeleyen hayat ağacı olarak da nitelendirilen servi ağacının bu üçlemede doğum, yaşam ve cennete ulaşma arzusunu çağrıştıran bir inanç değeri de vardır. Osmanlı kültüründe de minareye benzer biçimiyle servi, hayat ağacıdır ve dallarına konmuş kuşlar hayatın içindeki canları yani insanı simgeler.[368] Köklerinin toprağın altından gelmesi ile doğumu, gövdesinin yeryüzünde olması ile hayatı, ağacın her zaman yeşil kalması ile ölümsüzlüğü, yapraklarının göğe uzanması ile de cennete kavuşma arzusunu simgeleyen selvi ağacının aynı zamanda biyolojik ve ekolojik nedenlerle Müslüman mezarlıklarında da yüzyıllardan beri dikildiği bilinmektedir.[369] Türk resmine, edebiyatına konu olan, mezar taşlarında, çini ve minyatürlerde sıklıkla gördüğümüz servi ağacı motifi, çeşme ve sebil yapılarında da vazgeçilmez bir bezeme ögesi

[365] Ramazan Işık, "Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar ve Bunlara Bağlı Kültler, **İlahiyat Fakültesi Dergisi:9:2**, 2004, s. 90.
[366] G. Cantay, **a.g.e.,** s. 35.
[367] Metin Hakverdioğlu, "Sevgili Neden Servi Boyludur?" **Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No:7, s. 215-230.
[368] Recep Kankal, "Türk Kültüründe Servi Ağacı", **TR Türkiye'nin Kültür Dergisi**, Yunus Emre Enstitüsü, Sayı:11, Kasım-Aralık 2016, s. 51-52.
[369] Fatih Satıl, "Konuşan Ağaçlar/Mezarlıklara Neden Selvi Dikilir?", **Zafer Bilim-Araştırma, Kültür-Sanat Dergisi,** No:513, Eylül 2019, https://www.zaferdergisi.com/makale/11190-konusan-agaclar-mezarliklara-neden-selvi-dikilir.html

olmuştur. Bu yapıların cephelerinde özellikle ayna taşlarında sıklıkla işlenmiş olan motif, araştırma konumuza dâhil olan çeşme ve sebillerin kitabelerinde erken tarihli bir örnek olarak sadece XVI. yüzyıla ait müselsel hatla yazılmış olan kitabesiyle dikkati çeken Uşşaki Tekkesi Çeşmesi'nde tespit edilmiştir. Kitabede son satırda hakk edilmiş olan Kelime-i Tevhid iki yanda birer servi ağacı motifi ile bezenmiştir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda özellikle ayna taşlarında süsleme ögesi olarak kullanılmış olan servi ağacına kitabelerde rastlanmamıştır.

3.1.1.6 Çiçekler

Yeryüzünün doğal süsleri olan çiçekler yüzyıllardan beri süsleme sanatının temel konularından biri olmuştur. Çiçeklerin birçok sanatsal eser yanında özellikle mimari yapıların süslemelerinde kullanılması insanoğlunun gündelik hayatın içinde tabiat ile beraber olma isteğini gösterir. Doğu ve Batı medeniyetinin ortak bir figürü olan çiçekler farklı toplumlarda sembolik değerlere sahiptir. İnsanların yaşamları ve inançlarıyla oluşan mitolojide de kutsal anlamlar yüklenen çiçeklerden söz edilmektedir.

Çiçekler natüralist, ve stilize edilmiş şekilleriyle Türk sanatının hemen her alanında uygulanmıştır. Türk sanatı, bir İslam sanatı olarak uygulandığı dönemlerde insan ve hayvan tasvirinin yasak olması sebebiyle bitki ve çiçek motifleri daha da önem kazanmıştır. "Bitkiler İslam dininde Allah'ın vadettiği cennetin süsüdür ve dünyada cennetten bir köşe yaratılacaksa orada bitkiler veya bitki tasvirleri bulunmalıdır. Bu mantıkla yoğun olarak kullanılan bitki ögesinin en önde gelen örnekleri arasında kokusu ve zarafetiyle ön plana çıkan çiçekler yer almaktadır."[370] Osmanlı İmparatorluğu döneminde de toplum çiçeğe olan ilgisini Osmanlı süsleme sanatlarına yansıtarak göstermiştir.[371]

Osmanlı kültüründe gündelik yaşamın vazgeçilmez bir unsuru olan ve Osmanlılar tarafından çok sevilen çiçekler, Osmanlı sanatının da hemen her döneminde süsleme

[370] Filiz Çetinkaya Karafakı, Çiğdem Çetinkaya,"Türk Süsleme Sanatında Gül'ün Kullanımı", **Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 13(1), Haziran 2016, s. 14.
[371] Bkz. Gülnur Duran, Osmanlı Tezhip Sanatında Natüralist Üslupta Çiçekler, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 2018/2, No:31, s. 194.

sanatının en önemli ögelerinden olmuştur. Osmanlı yaşamında eksik olmayan bu çiçekler, saray törenlerinde, düğünlerde ve şenliklerde önemli bir yer tutar ve bahçe ve meydanları süslerdi. Törenlerde sepetlerle meyve ve tablalarla, yani tepsilerle çiçek hediye edilmesi geleneği geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Padişahın şehir çevresindeki bahçeleri ziyaretlerinde en yakın elçiliklerin kendisine çiçek ve meyve göndermesi âdettendi. Osmanlı sofraları, yalnız taze çiçekle değil, çiçek bezemeli eşyalarla da güzelleştirilmiştir. Çiçek sevgisi ve geleneği, mezar taşlarına da geniş çapta yansımıştır. Hayatta iken çiçeğini sarığından eksik etmeyenlerin mezar taşlarındaki sarıklarında da çiçek bulunur. Kanuni Sultan Süleyman zamanını izleyen dönemlerde sarayın ve halkın günlük yaşamında kullanılan eşyalardaki süslemelerin de çoğunda çiçek motifleri vardır. Osmanlılar tarafından en sevilen çiçekler olan lale, sümbül, gül ve karanfil, Osmanlı kumaşlarının çoğunu süslemiştir.[372]

Türk süsleme sanatında doğadan ilham alınarak zengin ve çeşitli bezemelerle inşa edilen çeşme ve sebillerde işlenmiş olan çiçeklere kitabelerde de yer verilmiştir. Çalışmamız esnasında özellikle gül, lale ve karanfilin kitabelerde yoğun olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

3.1.1.6.1 Gül

Çoğu eski sözlükte bir cins isim olarak bütün çiçekleri karşılayan "gül", bu genel karşılığının yanında müstakil bir isim değerine de sahip olarak "taç yaprakları kalın ve katmerli olabilen bir çiçek" diye tanımlanır. Bütün toplumlarda ilgi gören ve müstesna bir yeri olan gül, Musevilik ve Hristiyanlıktan önce de kendisine önem verilen bir çiçektir.[373] "Süsleme sanatında kullanılan bitkisel motiflerin içinde en göze çarpan çiçeklerden biri olan gül, çeşitli renk seçeneği, çiçeğinin olduğu kadar yapraklarının, dallarının ve tomurcuklarının zarif duruşu, bülbül ile olan aşkı ve dinî bir sembol olması ile süsleme sanatında çok kullanılan bir motif hâline gelmiştir."[374] Edebiyatta sıklıkla kullanılan motiflerden biri olan gül, aynı zamanda bir cennet

[372] Nurhan Atasoy, "Osmanlı'nın Çiçekleri", **Z Kültür Sanat Şehir Mevsimlik Tematik Dergi**, Bitki Ressamlığı, Yaz 2017/1, s. 144-160.
[373] Dilek Çetintaş, "Mitolojinin Güçlü Dalı: Gül", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Yıl: 2013/1, Gül Özel Sayısı, s. 13-14.
[374] Çetinkaya Karafakı, Çetinkaya, **a.g.e.,** s. 17-18.

çiçeğidir.[375] Yunus Emre'nin, "Çiçek eydür ey derviş gül Muhammed teridir" mısraında ifade ettiği gibi gülün kokusunu Muhammed Peygamber'in terinden aldığına dair bir inanış vardır. Tasavvufta ilahi güzelliği ifade ettiği bilinen gül, Allah'ın mahbûbu Muhammed Peygamber'i de temsil etmektedir. Rivayete göre Hz. Ali ölümünden evvel Selmân-ı Fârisî'den bir deste gül istemiş ve getirilen bu gülleri kokladıktan sonra da vefat etmiştir. Bundan dolayı gülün Bektaşi kültüründe de önemli bir yeri vardır.[376] Osmanlı sanatında natüralist akımın başından itibaren görülen gül, en yaygın ve en sürekli çiçek çeşidi olmuştur. Muhammed Peygamber'in sembolü olan gül, Lale Devri'nde bile divan şiirinde adı en çok geçen çiçek olmuştur. Kitap sanatı, kumaş, işleme, taş, çini, keramik, duvar resmi gibi çeşitli sanat dallarında birçok örneği Osmanlı dönemi boyunca görülen gül motifi, tekniğin gerektirdiği stilizasyon ve sadeleştirmelere rağmen ana hatlarını ve kişiliğini kaybetmeden uygulanmıştır.[377]

Buket olarak, tek dal halinde veya gonca şeklinde betimlenen gül motifi, Osmanlı dönemi çeşme ve sebillerinde de yoğun olarak kullanılmış olan bezeme ögelerindendir. Farklı şekillerde tasvir edilmiş hâlleri olan gül motifinin taş üzerine işlenmiş olanlarına araştırmamıza dâhil olan XVIII. yüzyılda inşa edilmiş çeşme ve sebil yapılarındaki kitabelerde rastlanmaktadır. H.1134 / M.1721-1722 tarihli Ahmediye Çeşmesi ve Sebili (Tersane Emini Hacı Ahmed Ağa Çeşmesi ve Sebili)'nde çeşme nişinin üzerini örten kemerin üstünde yer alan tek satırlık kitabede ve sebil kitabesinde üç yapraklı kıvrımlı bir daldan sarkan gonca gül motifi işlenmiştir. Kasımpaşa'da inşa edilmiş olan H.1145 / M.1732-1733 tarihli Kıblelizade Mehmed Bey Çeşmesi kitabesinde yapraklı dallar üzerinde işlenmiş olan gül motifi bezeme unsuru olarak kullanılmıştır. H.1195 / M.1780-81 tarihli Dülgerzâde Camii Çeşmesi'nin Besmele yazılı kitabesinde iki laleyi birleştiren açmış iri bir gül motifi diğerlerinden farklı bir üslupla yorumlanmıştır. Emirgan'da H.1197 / M.1782-1783 yılında inşa edilmiş olan I. Abdülhamid Çeşmesi'nde denize bakan

[375] İskender Pala, "Gül" Maddesi, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, L&M Yayınları, İstanbul, 2002, s. 182-183.
[376] Cemal Kurnaz, "Gül", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XIV, İstanbul, 1996, s. 219-222.
[377] Yıldız Demiriz, **Osmanlı Kitap Sanatında Natüralist Üslupta Çiçekler**, Rektörlük Yayın No:3277, Edebiyat Fakültesi Yayın No:3205, İstanbul, 1986, s. 346.

cephede konumlandırılmış olan tuğranın sağ yanında işlenmiş açmış bir gül dalı bulunmaktadır. Karacaahmet Mezarlığı duvarına bitişik olan H.1209 / M.1794-1795 tarihli Ayşe Hatun Çeşmesi'nin üst kısmında yer alan tuğranın içi yapraklı dallar üzerinde gül motifleriyle bezenmiştir.

3.1.1.6.2 Lale

Süsleme sanatlarında farklı renk ve formlarıyla betimlenen lale çok yıllık, soğanlı ve otsu bir bitkinin adıdır. Roma ve Bizans dönemlerinde bilinmeyen lale XII. yüzyıl itibarıyla Anadolu'da süs bitkisi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Avrupa'ya Türkiye'den hangi tarihte götürüldüğü kesin olarak bilinmeyen lale halıcılık, dokumacılık, deri, sedef , tahta ve taş işçiliğinde önemli bir süsleme unsuru olarak da sanatın birçok dalında yansıma bulmuştur.[378]

"Osmanlılardan önce Anadolu Selçuklularında var olan lale sevgisi ve buna bağlı olarak lale kültürünün uzantıları, fetihten sonra İstanbul'a da yansımıştır. Mistik bir yaklaşımla Tanrı'nın birliğini simgeleyen lale çiçeğinin her bir soğanı sadece bir sap ve bir çiçek verdiğinden lale tevhit işareti olarak kabul edilmiştir. Arapça yazılışı da "kelime-i tevhidin" harfleriyle başlar. Yine Arapça Allah kelimesinin ilk harfi olan elif ile lale arasında bir benzerlik kurulabildiği gibi, laledeki (lâmelif, lâm ve he) harflerle İslamiyetin sembolü olan "hilal" sözcüğü yazılmaktadır. Ebced hesabıyla da "Allah" ve "lale" sözcükleri aynı sayıyı vermektedir. Tüm bu benzetme ve rastlantıların bir sonucu olarak lale, doğal ve estetik özellikleri bir yana İslami bir yorumlayışla kutsal sayılmış; Tanrının yaratıcılığını en güzel yansıtan varlık kabul edilmiştir**."**[379]

Osmanlı sanatına erken dönemde giren çiçeklerden olan lalenin sevilen şekil ve tercih edilen tiplerinde zaman içinde olan değişiklikler sanattaki tasvirlerinde görülmektedir. XVI. yüzyılda yuvarlağa yakın oval olan formlar, gittikçe uzamış,

[378] Turhan Baytop, Cemal Kurnaz, "Lale", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XXVII, Ankara, 2003, s. 79; Nevber Gürsu, **Türk Dokumacılık Sanatı Çağlar Boyu Desenler**, Redhouse Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 164; Müzeyyen Aygün, "Giyim Süsleme Sanatında Lale Motifi", **Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi**, No: 53, Ekim 2020, s. 1231-1232.
[379] Necdet Sakaoğlu, "Lale", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C: V, İstanbul, 1994, s.178

XVIII. yüzyılda aşırı uzun kadehler çizilmeye başlanmıştır. XIX. yüzyılda ise, rokoko üslup ile birlikte yerini güle terk ederek kaybolmuştur.[380]

Türk süsleme sanatında XIII. yüzyıldan itibaren stilize edilmiş olarak Selçuklu anıtlarında ve yazma eserlerinde görülmeye başlanan lale[381] yarı üsluplaşmış şekliyle XVI. yüzyılın ilk yarısından sonra bezeme sanatında önemli bir yere sahip olmuştur. "Kanuni Sultan Süleyman devri saray nakışhânesi sernakkaşı Kara Memi'nin, Türk süslemesine yaprak ve goncasıyla beraber çizilen yarı üsluplaşmış gül, karanfil, lale ve bahar dalı motifleriyle getirdiği yeni üslup ve anlayış kısa zamanda saray ve sanatkârları etkilemiş, birçok sanat dalında çok yaygın olarak kullanılmıştır. Bu yeni üslupla Türk motif grupları arasına giren lale kazandığı farklı form ve renkleriyle çok beğenilmiş ve XIX. yüzyıla kadar üsluplaştırılmış olmasına rağmen karakterini kaybetmeden kullanılmaya devam etmiştir. XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra zarif şekli ve kırmızı rengiyle çini sanatında işlenmiş olan lale motifi ilk olarak H.950' de (1543) inşa edilen Şehzade Mehmed Türbesi ile daha sonra yapılan Hadım İbrahim Paşa Camii çinilerinde yazı aralarında yer alır."[382]

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1718-1730 yılları arasında yaşamış olduğu Lale Devri olarak adlandırılan yenilik dönemi Sultan III. Ahmed'in son on iki yıllık saltanatını ve Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın sadrazamlık yıllarını ihtiva eder. Bu devir İstanbul'da Batılılaşma sürecinin başladığı dönem olarak kabul edilir. İlk olarak Yahya Kemal Beyatlı bu devir için Lale Devri tabirini kullanmıştır. 1913 yılında da tarihçi Ahmed Refik Altınay'ın İkdam gazetesinde yayımlanan makalesinde ve iki yıl sonra basılan kitabının başlığında kullanılan bu isim Osmanlı tarih literatüründe benimsenmiş, Osmanlı tarihinin bir zevk, eğlence, barış, yenileşme ve sivil reform döneminin başlangıcı olarak anlaşılmıştır.[383] Oldukça trajik

[380] Demiriz, **a.g.e.,** s. 355.
[381] Metin Hakverdioğlu, "Lale Devri ve Lale İsimleri", **Turkish Studies**, Volume ¾, Summer 2008, s. 472.
[382] Fatma Çiçek Derman, "Lale", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XXVII, Ankara, 2003, s. 81.
[383] Abdülkadir Özcan, "Lale Devri", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C:XXVII, Ankara, 2002, s. 81.

bir isyanla sona eren Lale Devri, Osmanlı sanatının son iki yüzyılında meydana gelen değişim ve yeniliklerin habercisi olmuştur.[384]

XVII. yüzyılda başgösteren iç karışıklıklar ve kaybedilen savaşlar sonunda bir duraklama ve gerileme dönemine giren Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik açıdan sarsılan devlet XVIII. yüzyılın başlarında bu sıkıntıları atlatabilmek adına Sultan III. Ahmed'in saltanatı döneminde sanatta, mimaride, sosyal hayatta, bilim ve teknolojide bir takım reform çabalarına girmiştir. O dönem sadrazamı olan Damat İbrahim Paşa ile birlikte yapılan çalışmalarda Batı ile geliştirilen kültürel ve siyasi ilişkilerde Avrupa'ya gönderilen elçilerden Paris'e giden Yirmisekiz Mehmet Çelebi, Fransa'dan çok etkilenmiş ve bu gezi sonunda sunulan raporla değişimin etkileri görülmeye başlanmıştır. Lale Devri sanatında Batı'dan gelen sanattaki değişimler özellikle süslemenin aşırı derecede yoğunlaşması ve bu arada Türk sanatının o yıllara kadar hiç bilmediği bazı unsurların kullanılmaya başlanmasıyla kendisini belli eder. Ancak Türk klasik sanatı henüz çok yakın bir geçmişte olduğundan, etkisini kaybetmemiş olarak gücünü hissettirmektedir. Bu yüzden bu geçiş devrinin ilk eserlerinde yabancılık ve Avrupalılık zor fark edilir. Bu yansımayı 1728'de yapılan III. Ahmed Çeşmesi'nde, Bereketzade Çeşmesi'nde ve Saliha Sultan Sebili'nde görmek mümkündür.[385]

Bir döneme ismini veren lalenin, Osmanlı sanatı bezeme programında kullanılmasına ve devrin çiçeği olmasına rağmen diğer çiçek motifleri kadar yoğun olarak kullanılmadığı görülmektedir. Buna karşın lale çiçeğinin yer aldığı kompozisyonlarda lale, genellikle kompozisyonun üst kısmını oluşturan bir motif olmuştur.[386] Lale Devrinde görülen değişim mimari kadar edebiyatta da etkilerini göstermiştir. İran mitolojisine göre bir yaprağın üzerindeki çiğ tanesine yıldırım

[384] Erkan Atak, "Osmanlı Mimarisinde Lale Devri Üslubu (Anadolu'daki Yansımalar)", **Turkish Studies, Social Sciences**, Volume 13/10, Spring 2018, pp. 57-86.
[385] Semavi Eyice, XVIII. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neo-Klasik Üslubu, **Sanat Tarihi Yıllığı**, Sayı: IX-X, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 198, s. 164-165.
[386] Fazilet Koçyiğit, "Lale Devri İstanbul Çeşmeleri', Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk-İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mart 2013, s. 307.

düşmüş ve alev alan yaprak o haliyle donup kalarak laleye dönüşmüştür. O günden sonra rengi ve şekli ile şairlerin de ilgisini çeken lale, bazen sevgilinin yanağına, bazen şarap dolu bir kadehe, muma, yaraya vb. benzetilmiştir.[387]

Çalışmamıza dâhil olan XV. yüzyıldan XVIII. yüzyılın sonuna kadar inşa edilmiş çeşme ve sebillerin cephe süslemelerinde sıklıkla işlenmiş olan lale motifi bu yapıların kitabelerinde de kartuş içlerinde ve kartuş dış kenarlarında bezeme unsuru olarak kullanılmıştır. En erken tarihli örnek olarak H.970 / M.1562-1563 yılında inşa edilmiş olan Uşşaki Tekkesi Çeşmesi kitabesinde görülen lale, aynı yüzyıl içinde H.978 / M.1570-1571 tarihli Âşık Paşazade Çeşmesi ve H.994 / M.1585-1586 tarihli Ayakapı Çeşmesi kitabelerinde de tespit edilmiştir. XVII. yüzyılda H.1011 / M.1602-1603 yılında inşa edilmiş olan Siyavuş Paşa Çeşmesi, H.1048 / M.1638-1639 tarihli Kaptan-ı Derya Uzun Piyale Mehmed Paşa Çeşmesi, H.1059 / M.1649-1650 tarihli Matbah Emini Hasan Ağa Çeşmesi ve H.1080 / M.1669-1670 tarihli Abbas Ağa Çeşmesi kitabelerinde yapraklı dallar üzerinde işlenmiş ve vazo içinde lale motifleri süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. XVIII. yüzyıla gelindiğinde Şehzadebaşı'nda H.1132 / M.1719-1720 yılında inşa edilmiş olan Damat İbrahim Paşa Çeşme ve Sebili'nde çeşme üzerinde yer alan nişin içindeki sekiz satırlık kitabede son kartuş boşluğunda bir lale motifi işlenmiştir. H.1134 / M.1721-1722 tarihli Ahmediye Çeşmesi ve Sebili (Tersane Emini Hacı Ahmed Ağa Çeşmesi ve Sebili)'nde çeşmenin üzerinde kemerin üstünde yer alan tek satırlık kitabede kıvrımlı bir daldan sarkan lale motifi bezeme unsuru olarak kullanılmıştır. H.1138 / M.1725-1726 tarihli Fındıklılı Mehmed Ağa Çeşmesi (Silahdar Mehmed Ağa Çeşmesi)'nde kitabe iki yanda yapraklı ve kıvrımlı dallar üzerinde lale motifleriyle bezenmiş ince bordürlerle sınırlandırılmıştır. Benzer şekilde Beyoğlu Kazancı Yokuşu'ndaki üç cepheli bir köşe çeşmesi olan H.1145 / M.1732-1733 tarihli Hafız Ahmed Paşa Çeşmesi kitabesinin son satırında hakk edilmiş olan tarih beytinin iki yanındaki kartuşlarda yatay bir dal üzerinde işlenmiş çok sayıda lale motifleri çoğu kitabede karşılaşılan bezemelerden farklı olarak dikkati çekmektedir. H.1145 / M.1732-1733 tarihli Kıblelizade Mehmed Bey Çeşmesi'nin iki satırlık kitabesi kartuş içlerinde her iki

[387] Hakverdioğlu, **a.g.e.,** s. 472.

köşede yapraklı bir dal üzerinde lalelerle bezenmiştir. Yüzyılın sonlarına doğru inşa edilmiş olan H.1195 / M.1780-81 tarihli Dülgerzâde Çeşmesi'nin Besmele yazılı kitabesi kartuş içinde iri bir gül motifine yanlarda âdeta birer kanat şeklinde işlenmiş olan lale motifleriyle bezenmiştir. Emirgan'daki H.1197 / M.1782-1783 tarihli sekizgen planlı I. Abdülhamid Çeşmesi'nin denize bakan cephesinde yer alan çeşmenin üstündeki tuğranın iki yanında görülen çiçek bezemelerinden birisi yapraklı bir dal üzerinde işlenmiş olan lale motifidir. XVIII. yüzyıldan yapraklı dallar üzerinde lale motiflerinin kitabesinde işlendiği son örnek ise, H.1207 / M.1792-1793 tarihli Süleymaniye Meydan Çeşmesi'dir. Üç bölüm halinde konumlandırılmış olan kitabelerde sağ tarafta hakk edilmiş olan ayet kitabesinin üst kısmını tamamlayan bordür S kıvrımların ucundan çıkan yapraklı dallar üzerinde lale motifleri ile süslenmiştir. Yüzyıllar içinde vazgeçilmez bir bezeme unsuru olarak kullanılan lale motifi, kitabelerde çoğu zaman bağımsız hâlde, tespit edebildiğimiz çalışmamız dâhilindeki tek bir örnekte vazo içinde ve nadiren başka bir motifle birlikte ve yapraklı bir dal üzerinde işlenmiştir.

3.1.1.6.3 Karanfil

Değişik renklerde ve güzel kokulu bir çiçek olan karanfil, Türk süsleme sanatında sık kullanılan lale ve gül gibi çok sayıda örnekleriyle geleneksel motiflerin arasında kendine önemli bir yer edinmiştir. Dokuz yüzyıldan beri Türk sanatı tarihinde kullanılan ve kökeni Asya ve Küçük Asya yani Anadolu'ya dayanan[388], XVI. yüzyıl öncesine ait stilize örnekleri mevcut olan karanfil, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çini sanatı, taş ve kumaşın yanı sıra nadir de olsa kitap sanatında da karşımıza çıkmaktadır.[389] Çini sanatından tezhip sanatına, hatta mezar taşlarına kadar yüzlerce yıl Osmanlı süsleme sanatında kullanılan karanfil motifinin dikkat çekici bir özelliği de genellikle çiçeğin profilden stilize edilerek tasvir edilmesidir.[390]

---

[388] Süheyl Ünver, "Çiçek Tarihimizde Türk Karanfilleri", **Türk Etnografya Dergisi**, Sayı:IX, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1967, s. 5.
[389] Demiriz, **a.g.e**, s. 353.
[390] Serap Yıldırım, "Türk Çini Sanatında Karanfil", Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Blimler Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Anabilim Dalı, , 2010, s. 27; Lale Zaide Aytaçoğlu, İstanbul Lale Devri (1703-1730) Mimari Bezemesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniveritesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 1993, s. 140.

Çeşme ve sebil mimarisini oluşturan süsleme unsurlarından olan ve daha ziyade ayna taşında görülen karanfil motifi sadece XVIII. yüzyıla ait tek bir örnekte kitabede tespit edilmiştir. Damat İbrahim Paşa Külliyesi'nin bir yapısı olan Şehzadebaşı'ndaki H.1132 / M.1719-1720 tarihli Damad İbrahim Paşa Çeşmesi'nin üstteki üç satırlık kitabesinde kartuş içlerinde karanfil motifi işlenmiştir.

3.1.1.6.4 Nergis

Mitolojiye de konu olmuş soğanlı bir bitki olan nergis çiçeğini, Yıldız Demiriz, stilize edildiklerinde ana hatlarıyla hemen hemen aynı olan "Bileşikgiller" familyasına bağlı papatya, kasımpatı, yıldız çiçeği, kadife çiçeği gibi bu aileye dâhil ederek nergisin isim karışıklığına sebep olan bir çiçek olduğundan bahseder ve eski dilde "ayn-ı sefa" ya da "koyun gözü" diye adlandırılan çiçeğin halk arasında en çok kullanılan isminin nergis olduğunu ancak bunun da tamamen farklı bir çiçek olan narcissusun adı olduğunu söyler.[391] Gül, lale ve karanfil gibi Osmanlı dönemi çeşme ve sebillerinde bezeme unsuru olarak en çok işlenmiş olan motiflerden biri nergis çiçeğidir. Araştırma konumuza dâhil olan çeşme ve sebil kitabelerinde bezeme unsuru olarak yer alan nergis, erken dönemde XVI. yüzyılda görülmektedir. H.978 / M.1570-1571 yılında inşa edilmiş olan Âşık Paşazade Çeşmesi'nin kitabesinde kartuş içlerinde kullanılmış olan nergis motifi, H.993 / M.1585 tarihli Yakub Kethüda Çeşmesi kitabesinde kartuşlar arası boşluklarda işlenmiştir. XVII. yüzyılda inşa edilmiş olan H.1077 / M.1666-1667 tarihli Muslu Ağa Çeşmesi ve H.1089 / M.1678-1679 tarihli Yakub Ağa Çeşmesi kitabelerinde de kartuşlar arası boşluklar nergis motifleriyle bezenmiştir. XVIII. yüzyıl çeşme ve sebil kitabelerinde daha sık görülen nergis motifinin bu yüzyılda karşımıza çıkan en erken örneği H.1132 / M.1719-1720 tarihli Şehzadebaşı'ndaki Damad İbrahim Paşa Sebili'nde yer alan iki kitabedir. H.1134 / M.1721-1722 tarihli Ahmediye Çeşmesi ve Sebili (Tersane Emini Hacı Ahmed Ağa Çeşmesi ve Sebili) kitabelerinde, H.1134 / M.1721-1722 tarihli İbnü'l Emin Ahmed Ağa Çeşmesi (Tersane Emini Ahmed Ağa Çeşmesi), H.1145 / M.1732-1733 tarihli Azapkapı Saliha Sultan Çeşme Sebili kitabelerinde bezeme unsuru olarak nergis motifinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

[391] Demiriz, **a.g.e.,** s. 348.

3.1.1.6.5 Şakayık

Türk süsleme sanatında sık kullanılan ve kelime olarak "fazla açılmış" anlamına gelen şakayık, hatayi gibi çok yapraklı ve büyük bir çiçektir. Göbek kısmı dışa doğru fırlamış gibi görüntüsüyle ve yaprak ve çiçeklerinin çok açılmış olması sebebiyle gül yaprağını andırsa da gülden daha büyük ve farklı bir dokuya sahiptir.[392] Türk sanatına Doğu Asya sanatı aracılığıyla sadece stilize edilmiş şekilleri girmiş olan[393] şakayık çiçeği çalışmamıza dâhil olan Osmanlı İstanbul'u çeşme ve sebillerinde sadece iki çeşme ve bir sebil çeşmede tespit edilmiştir. XVI. yüzyılın sonlarına doğru inşa edilmiş olan H.994 / M.1585-1586 tarihli Ayakapı Çeşmesi kitabesinde kartuş içlerinde yapraklı bir dal üzerinde şakayık motifi kullanılmıştır. XVII. yüzyıldan tek bir örnek ise, H.1092 / M.1681-1682 tarihli Mustafa Ağa Çeşmesi kitabesidir. Burada işlenmiş olan şakayık motifinin sadece çiçek kısmı kullanılmış olup günümüzde belirginliğini kaybetmiştir. XVIII. yüzyıldan H.1134 / M.1721-1722 tarihli Ahmediye Çeşmesi ve Sebili'nde hem çeşme hem de sebil kitabesinde bezeme unsuru olarak işlenmiş olan şakayık çiçeği farklı bir kompozisyonla kıvrımlı bir daldan sarkmaktadır.

3.1.1.7 Yapraklar

3.1.1.7.1 Saz Yolu

Tabiat unsurlarının yer aldığı Türk süsleme sanatlarında kullanılan bitkisel kökenli motifler arasında yaprakların önemli bir yeri vardır. Sanatın hemen her alanında karşılaşılan ve stilize edilmiş hâlleriyle karşımıza çıkan yaprakların en önemlisi XVI. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman döneminde saray nakkaşhanesinin başındaki sernakkaş Şah Kulu tarafından geliştirilen "saz yolu"dur. Osmanlı süsleme sanatının son dönemlerine kadar bütün bezeme alanlarında uygulandığı görülen bu motif kırık, kıvrık ve birbirini delerek geçen dilimli formlara sahiptir.[394] Osmanlı döneminde özellikle tezhip sanatından çiniye, halıdan kumaşlara kadar ahşap, deri ve kalem işlerinde yoğun olarak kullanılan saz yolu motifinin, çeşme ve sebillerin cephe

[392] G. Cantay, **a.g.e.,** s. 34.
[393] Yıldız Demiriz, **a.g.e.,** s. 370.
[394] Cahide Keskiner, **Türk Süsleme Sanatlarında Stilize Çiçekler Hatai**, Kültür Bakanlığı Yayınları/2459, Sanat Eserleri Dizisi/289, Ankara, 2002, s. 76.

ögelerinden olan kitabelerde az sayıda kullanıldığı tespit edilmiştir. En erken tarihli örnek XVI. yüzyıldan Ayakapı Çeşmesi kitabesinde kartuş içlerinde işlenmiş olan sazyolu yaprak motifidir. XVIII. yüzyıldan ise, çalışmamıza dâhil olan eserler arasında sadece H.1138 / M.1725-1726 tarihli Fındıklılı Mehmed Ağa Çeşmesi (Silahdar Mehmed Ağa Çeşmesi) kitabesinde Besmele'nin hakk edildiği ilk satırda bezeme unsuru olarak saz yolu yaprak motifi kullanılmıştır.

3.1.1.7.2 Akantus

Saz yolundan başka bitkisel bir motif olan süsleme sanatının önemli ögelerinden biri de akantus yaprağıdır. Türkçe adı "ayı pençesi" olan kalın ve silindirik yapılı bu bitki, kendisinden tamamen farklı olan kenger yaprağı ile karıştırılmaktadır.[395] Semra Ögel, Anadolu Selçuklular'ın eserlerinde sütun başlıklarında görülen akantus yapraklarının antik formdan uzak benzerlikleriyle Bizans etkileri taşıdığından bahseder**.**[396] Daha sonraki yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu döneminde mimaride Bizans'tan devşirme sütun başlıklarının kullanımıyla Osmanlı bezeme sanatına girmiş olan akantus yapraklarının kullanımında Avrupa sanatının da etkileri söz konusudur.[397]

Osmanlı döneminde inşa edilmiş olan birçok eserde olduğu gibi çeşme ve sebillerin cephe süslemelerinde yoğun şekilde kullanılmış olan akantus yaprağı motifinin bu yapıların kitabelerinde de işlendiği tespit edilmiştir. H.1194 / M.1780 tarihli Sineperver Valide Sultan Çeşmesi ile üzerinde konumlandırılmış olan çok sayıda kitabesiyle dikkati çeken Emirgan'daki sekizgen planlı H.1197 / M.1782-1783 tarihli I. Abdülhamid Çeşmesi kitabeleri akantus yapraklarının süslediği mermer kabartmalı bir çerçeve ile sınırlandırılmıştır. Aynı yüzyılda inşa edilmiş olan H.1202 / M.1787-1788 tarihli El-Hac Mustafa Çeşmesi ve H.1195 / M.1780-1781 tarihli

[395] Yıldız Demiriz, "Acanthus; Arkeoloji ve Sanat Tarihi Terminolojisine Yanlış Adla Girmiş Bir Bitki Motifi", **Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi,** C: III, Sayı:3, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir, 1984, s. 19.
[396] Semra Ögel, **Anadolu Seçukluları'nın Taş Tezyinatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Sayı:6, Ankara, 1966, s. 79.
[397] Selma Gül, İstanbul Sur İçindeki Osmanlı Mezar Taşları Bezemelerinde Üslup Analizi (1703-1861), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2017, s. 314.

Dülgerzâde Çeşmesi kitabeleri birbirine benzer şekilde iki yanda yatay şekilde işlenmiş rokoko kökenli püskül formunda stilize akantus yapraklarıyla bezenmiştir. XVIII. yüzyılın son yıllarında inşa edilmiş olan H.1207 / M.1792-1793 tarihli Süleymaniye Meydan Çeşmesi kitabesinin üst kısmını tamamlayan bezemeli bordürde işlenmiş olan ortadaki akantus yaprağı yanlarda birer S kıvrımla desteklenmektedir. H.1210 / M.1795-1796 tarihli Mihrişah Valide Sultan Çeşme ve Sebili kitabelerinde de rokoko üslubunda akantus yapraklarının C kıvrımlarıyla birleşmesinden meydana gelen bir bezeme hâkimdir.

3.1.1.7.3 Enginar

Devedikeninin ehlileştirilmesiyle elde edilen ve Akdeniz bölgesinde erken tarihlerden bu yana bilinen kengerin geliştirilmesiyle daha lezzetli bir sebze olarak ortaya çıkan enginarın, Osmanlı arşiv belgelerinde ulaşılabilen ilk kayıt tarihi M.1471, ikinci kayıt ise, M.1574 olarak bilinmektedir.[398] Mimari ve süsleme sanatlarına ilham veren bir bezeme ögesi olan enginarın kullanımı sadece XVIII. yüzyılda inşa edilmiş olan çeşme ve sebil kitabelerinde tespit edilmiştir. H.1131 / M.1718-1719 tarihli III. Ahmed Kütüphane Çeşmesi kitabesinde kartuş kenarları üç yapraklı enginar motifleriyle bezenmiştir. Babadağ Yokuşu'ndaki H.1140 / M.1727-1728 tarihli İbnü'l Emin Ahmed Ağa Çeşmesi (Tersane Emini Hacı Ahmed Ağa Çeşmesi) üzerinde konulandırılmış yatay kitabede kartuşlar arası boşluklar ince bir dal üzerinde yüzeyden ve tepeden bir enginar motifi ile bezenirken altta ve üstteki yarım boşluklar ve kartuş kenarlarındaki boşluklar ise, üç yapraklı enginar motifleriyle süslenmiştir. Dikey formda düzenlenmiş olan kitabede kartuş kenarlarında boşluklarda tek yapraklı enginar motifi görülmektedir. Ahmediye Külliyesi'nin yapılarından H.1134 / M.1721-1722 tarihli sebil kitabesinde, Maltepe'deki H.1141 / M.1728-1729 yılında inşa edilmiş olan Feyzullah Efendi Meydan Çeşmesi ve H.1141 / M.1728-1729 tarihli Kethüda Mehmed Paşa Çeşmesi kitabelerinde de üç yapraklı enginar motifi işlenmiştir.

[398] Arif Bilgin, "Devedikeninden Enginara: Egzotik Bir Sebzenin Serüveni", **tr Türkiye'nin Kültür Dergisi**, Yunus Emre Enstitüsü, Sayı:28, Ağustos 2020, s. 6-12.

3.1.2 Geometrik Bezemeler

Tarih boyunca matematik ve sanat farklı alanlar gibi olsalar da birbirleriyle ilgili olmuşlardır. Yapı cephelerinin süslemesinde kullanılan çini, alçı, taş, tuğla ve benzeri çeşitli malzemelerle üretilmiş geometrik süslemeler bu alanda önemli örneklerdendir. İslamiyet öncesi Türk devletlerinde var olan geometrik bezemeler[399] İslamiyet'le birlikte Türk sanatında, canlı varlıkların; hayvan ve özellikle insan tasvirinin kabul görmemesi sanatçıları yeni arayışlara yöneltmiş, geometri bilimi hayal gücü ile birleşerek geometrik kompozisyonlardan oluşan bir bezeme türü ortaya çıkmıştır. Tarihin hemen her döneminde her tür yapıda kullanılmış olan geometrik süslemeler, İslam sanatında Emevi, Abbasi, Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklular dönemlerinde geliştirilerek malzeme ve coğrafi yöre bakımından farklı türler meydana getirilmiştir.[400] İslam sanatının en karakteristik süsleme unsurları olan geometrik bezemeler, kare, dikdörtgen, üçgen, daire, baklava, yıldız gibi birçok yalın formun birleşmesinden meydana gelen, sonsuzluk ve sürekliliği simgeleyen bezemelerdir.[401]

"Hasır örgüsü gibi bir alttan bir üstten birbirini kateden şeritler olan geçmeler, dünyanın en eski süsleme motiflerindendir. Hititlerde ve Doğu'da rastlanan bu örgüler, bazı devirlerde sanatta hakim rol oynamıştır. "[402] Semra Ögel'in bu şekilde anlattığı ve geometrik örnekler olarak değerlendirdiği geçmeleri, Yıldız Demiriz de geometrik motifler başlığı altında ele alır ve geçmelerden zencirek motifinin iki kırık doğrunun birbirini kesmesiyle ortaya çıktığını söyler.[403] Ancak "*Türk Süsleme Sanatında Desen ve Motif*" adlı kitaplarında Azade Akar ve Cahide Keskiner, eski adının "zencerek" olduğunu söylediği geçmelerin binlerce çeşit deseninin olduğundan söz ederken, geçmeleri geometrik motiften ayrı bir başlık

[399] Selim Kılıçoğlu, Nuran Kara Pilehvarian, Emevi ve Abbasi Sanatında Geometri, **Megaron**, C.: XII, No:4, 2017, s. 606.
[400] Selçuk Mülayim, "Geometrik Kompozisyonların Çözümlenmesine Bir Yaklaşım", **Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi,** I, 1982, s. 51 ; Mustafa Bulut, "Geometrik Sistemin Çözümlenmesi ,Selçuklu Örnekleri Üzerinde Birkaç Girişim", **Sanat Tarihi Dergisi**, Nisan 2017, s. 27.
[401] Akar, Keskiner, **a.g.e.,** s. 20.
[402] Ögel, **a.g.e.,** s. 83.
[403] Yıldız Demiriz, **Osmanlı Mimarisinde Süsleme I Erken Devir 1300-1453**, Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1979, s. 28.

altında ele almıştır. Zincirleme halkaların devamı şeklinde oluşan bu desenler zamanın modasına göre stilize edilerek bordür ya da yalın halde kullanılmıştır.[404]

3.1.2.1 Zencirek

Araştırma konusuna dâhil olan Osmanlı döneminde İstanbul'da inşa edilmiş olan çeşme ve sebillerde XVII. yüzyıldan H.1077 / M.1666-1667 tarihli Muslu Ağa Çeşmesi'nin kitabesi zencirek motifle bezenmiş bir çerçeve içine alınmıştır. XVIII. yüzyılın son yıllarında inşa edilmiş olan H.1213 / M.1798-1799 tarihli Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa Çeşmesi kitabesi de sadece alttan ve üstten zencirek motifli bordürlerle sınırlandırılmıştır.

3.1.2.2 Zikzak

Binlerce yıldır mimari ve el sanatları alanında bir süsleme öğesi olarak kullanılmış olan ve Anadolu'da taş, tuğla ve freskolarda karşımıza çıkan zikzak motifi,[405] İslam sanatında VIII. yüzyıl itibarıyla görülmeye başlanmıştır. Zikzak motifi akarsuya benzerliği üzerinden yola çıkılarak, meander motifinin bir türevi ya da bir tipi olarak sınıflandırılmıştır. Zikzak motifinin İslami bağlamda kullanıldığında dinî anlamlar da içerdiğini belirten Michael Duggan,

"Motif metin olarak okunduğunda Arap rakamları olan 7 ve 8'in birleşiminden oluşur. Bu sayılar toplandığında 15=6 sayısını verir ki, Arapça 6 sayısını gösteren şekil aynı zamanda "ve" anlamına gelen "wav" harfinin de şeklidir. "Wav" "ve "Allah" olarak okunabileceği gibi, aynı zamanda Kur'an'daki surelerin sayısının da toplamına da işaret eder (1+1+4=6). Allah'ın adının rakamsal ve görsel tekrarı olarak kabul edildiğinde zikzak motifi (و Allah=66) zikir olarak okunabileceği gibi sayısal olarak tekrarı da Kur'an'ı oluşturan harflerin toplamını (6666) betimliyor olabilir. Bu okuma ile desenin Kâbe örtüsünde, minarelerde, sancaklarda ve mezar örtüleri gibi dinî bağlamlarda kullanılması açıklanabilir. Öte yandan, zikzak motifinin su yüzeyinden ya da aynadan yansıyan ışığa benzerliğinden yola çıkarak ışıkla bağlantısı da kurulabilir ki, motif şamdanlarda sıklıkla kullanılmıştır.

[404] Akar, Keskiner**, a.g.e.,** s. 13.
[405] Emre Kolay, Orçun Erdoğan, "Bir Ortaçağ Motifinin Anadolu Yansımaları", **Mediterranean Journal of Humanities,** IX/1, 2019, s. 241.

Güneş ile Allah'ın ışığı bağlantısından yola çıkarak, motifin nakkaşlar tarafından geçici dünyada Nur-u İlahi'yi sembolize etmek üzere tercih edildiği önerilebilir." demektedir.[406]

Çalışmamıza dâhil olan çeşme ve sebil yapılarından en erken tarihli örnek olarak H.1072 / M.1661-1662 tarihli Köprülü Mehmed Paşa Çeşmesi kitabesinde bir çerçeve şeklinde kullanılmış olan zikzak motifi bulunmaktadır. Benzer şekilde kitabeyi zikzak motifli bir çerçeve içine alan bezeme XVIII. yüzyılda inşa edilmiş olan H.1116 /M.1704-1705 tarihli Süleyman Ağa Çeşmesi, H.1120 / M.1708-1709 tarihli Hacı Mehmed Ağa Çeşmesi ve Üsküdar'daki Yeni Valide Külliyesi'nin yapılarından H.1121 / M.1709-1710 tarihli Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi'nde tespit edilmiştir.

Çalışmamız esnasında kitabeleri çerçeve içine alan zencirek ve zikzak motifi dışında iki farklı süsleme dikkatimizi çekmiştir. Bunlardan biri katalogda bahsettiğimiz gibi ajur tekniğini andıran küçük altıgenlerin oluşturduğu H.1128 / M.1715-1716 tarihli Tersane Emini Rakım Mehmed Paşa Çeşmesi'nin kitabe çerçevesi ile H.978 / M.1570-1571 tarihli Âşık Paşazade Çeşmesi'nin inşa kitabesini çevreleyen dişli bir motiftir.

3.1.2.3 Yıldız

Türk süsleme sanatında yüzyıllardan beri kullanılan yıldız motifi, taş, ahşap, çini, seramik, tekstil uygulamalarında zengin bir çeşitlilik göstermektedir. Özellikle Selçuklu döneminde altın çağını yaşayan geometrik süsleme motifleri arasındaki yıldızlardan tek sayılı olanlar (5, 7, 9) sonsuzluk etkisi oluşturan motiflerdir. Beş köşeli yıldızın Türklerde ilk kullanımı ise, Orta Asya'ya dayanmaktadır.[407] Genel olarak Türk ve İslam sanatında geometrik motiflerin dâhilinde ve özellikle de ay motifi ile beraber çokça kullanılmış olan yıldız motifi, beş köşeli ve altı köşeli örnekleriyle XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyılın sonuna kadar inşa edilmiş olan Osmanlı

[406] T. Mikail P. Duggan, "İslam Sanatında Zikzak Deseni ve Anlamları Üzerine Bir Okuma", **21.Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu**, Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Antalya, 2017, s. 237-238.

[407] Nusret Algan, Anadolu Selçuklu Dönemi Mimarisi Taş Yüzey Süslemelerinin İncelenmesi ve Seramik Yorumları, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Seramik Ana Sanat Dalı, Sanatta Yeterlilik Tezi, İzmir, 2008, s. 61.

dönemi çeşme ve sebil kitabelerinde penç motifinin yıldız şeklindeki kullanımıyla dikkati çekmektedir. XVI. yüzyıldan Sulukule'deki H.993 / M.1585 tarihli Yakub Kethüda Çeşmesi kitabesinde kartuş içinde beş köşeli bir yıldız ile kitabenin sol alt köşesindeki boşlukta altı köşeli büyük bir yıldız motifi tespit edilmiştir. XVIII. yüzyıldan tek bir örnek olarak H.1195 / M.1780-81 yılında inşa edilmiş olan Canfeda Kadın Çeşmesi'nin tamir kitabesinde birlikte işlenmiş olan ay ve sekiz kollu yıldız motifi ise, XIX. yüzyıla aittir.

3.1.2.4 Mühr-ü Süleyman

Süleyman Peygamber'e atfedilen mucizevi yüzük ve bu yüzüğün üzerine hakk edilmiş altı köşeli yıldızdan ibaret Mühr-ü Süleyman içiçe geçmiş ters iki eşkenar üçgenin meydana getirdiği bir sembol olup, müslümanlar arasında "hatem-i Süleyman", yahudi ve hristiyanlarca "Davud yıldızı" diye anılır.[408] Kur'an-ı Kerim'de geçen 28 peygamber arasında yer alan İsrailoğulları kavmine mensup Hz. Davud'un oğlu Hz. Süleyman hem kral hem peygamberdir. İslamiyet Hz. Süleyman'dan övgüyle bahsetmiş; Tanrı ona hayvanlara, kuşlara, insanlara ve cinlere hükmedebilme gücü vermiştir. Tanrı'nın Hz. Süleyman'a verdigi bu insanüstü hükmetme gücü bazı müfessirlere göre içiçe ters olarak girmiş iki üçgen şeklinde olan ve Hz. Süleyman'ın imzası yerine geçen, onu temsil eden Mühr-ü Süleyman'dan gelir. Tanrı'yı temsil eden bir çeşit tılsım olan bu sembol, Türkler tarafından benimsenmiş ve Türk kültürüne yerleşmiştir. Kemerlerde, kemerlerin çökmemesi için; mezarlarda cesedin çürümemesi, hayvanlardan, böceklerden korunmak için; Tanrının gazabından Tanrıya sığınmak için; evlerde nazarlık ve mutluluk için; kötü ruhlardan korunmak için, savaşlarda düşman kuvvetlerinden korunmak için Mühr-ü Süleyman her zaman kullanılmıştır.[409]

Süleyman Peygamber'e ait yüzüğün üzerinde bulunduğu söylenen ve Davut'un Yıldızı (Magen David) denilen motifin Türkçe'deki adı olan Mühr-ü

[408] İskender Pala, "Mühr-i Süleyman", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XXXI, İstanbul, 2006, s. 524.
[409] Sadi Bayram, "Mühr-ü Süleyman ve Türk Kültüründeki Yeri", **Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar-Güner İnal'a Armağan,** Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi:4, Ankara, 1993, s. 61-73; Nusret Çam, "Türk ve İslam Sanatlarında Altı Kollu Yıldız Mühr-i Süleyman, **Somuncu Baba Kültür-Edebiyat-Araştırma Dergisi**, Yıl :3, Sayı : 13, 1997, s. 40.

Süleyman[410] bir sembol olması bakımından, yahudi ve mason ustaların eserlerinde olduğu kadar İslam süsleme sanatlarının metal, ahşap, mimari, dokuma gibi pek çok dalında kullanılmıştır.[411] Osmanlı döneminde bağımsız ve yalın hâlde kullanılan beş kollu yıldızdan ziyade İslam inancında kutsal bir değer olarak kabul gören ve Süleyman Peygamber'e isnat edilen altı köşeli yıldızın kullanımı dikkati çekmektedir. Çalışmamıza dâhil olan çeşme ve sebil yapılarının cephe süslemelerinde yoğun olarak görülen Mühr-ü Süleyman motifi sadece XVIII. yüzyılda inşa edilmiş olan H.1132 / M.1719-1720 tarihli Şehzadebaşı'ndaki Damad İbrahim Paşa Külliyesi'nin bir yapısı olan çeşme kitabesinde tespit edilmiştir. Çeşme üzerindeki nişin içinde yer alan çeşitli süslemelerin işlendiği kitabede ortadaki kartuş boşluğunda Mühr-ü Süleyman motifi bulunmaktadır.

3.1.2.5 Çarkıfelek

Benzer şekilde dairesel bir motif olan çark-ı felek tamlamasında çark; çığrı, çıkrık, çakır, değirmen ve her türlü makara anlamlarında kullanılmıştır.[412] Felek ise, gökyüzü, kader, talih anlamlarına sahiptir.[413] Beyhan Karamağaralı'nın fizikötesi bir felsefenin ürünü olarak tanımladığı ve araba tekerleğine benzettiği,[414] Türk-İslam sanatı bezeme repertuarında yüzyıllar boyunca işlenmiş olan ve kaynağı çok eski dönemlere dayanan çarkıfelek motifi, gamalı haç (svastika) motifinden gelişmiştir ve birçok versiyonu bulunmaktadır. Farklı coğrafyalarda farklı anlamlarda kullanılan ancak yaygın olarak "hareket" ve "dönüşüm"ün sembolü olan bu motif, İslam öncesi Türk kültüründe kozmolojik özelliği ile ön plana çıkmaktadır. Türklerin İslamiyeti kabulünden sonra ise, çok daha zengin anlamlar ile Türk-İslam bezeme sanatında kullanılan bu motifi Yusuf Çetin makalesinde ikonografik olarak çeşitli anlamlarda kullanıldığını söyleyerek altı başlık halinde toplamıştır:

---

[410] Hüseyin Alantar, **Motiflerin Dili**, İstanbul Halı İhracatçıları Birliği, Yorum Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 197.
[411] İskender Pala, **a.g.e.,** s. 526.
[412] Ahmet Çaycı, "Zaman ve Sanat Bağlamında Çarkıfelek Motifi", **Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu 8-11 Ekim 2015 Sempozyum Bildirileri Kitabı**, C: II, Konya, 2015, s. 299.
[413] Mehmet Kanar, **Örnekli Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Derin Yayınları, İstanbul, 2003, s. 369.
[414] Beyhan Karamağaralı, "İçiçe Daire Motiflerinin Mahiyeti Hakkında", **Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal'a Armağan**, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi:4, Ankara, 1993, s. 249.

1. Evren imgesi (kozmik diyagram)
2. Tanrıya ulaşma, göğe yükselmenin sembolü
3. İki dünya arasındaki geçişin sembolü
4. Topraktan gelenin toprağa döneceğinin sembolü
5. İyilik ve bereketin sembolü
6.Şans sembolü[415]

İslamiyet sonrası Anadolu'da özellikle Orta Asya inançlarının yoğun olarak yaşatıldığı Alevi Türkmen kültüründe çarkıfelekler mezar taşlarında aslanla beraber verilmiş ve burada aslan Hz. Ali'yi, çarkıfelek de kâinat ile güneşi temsil ederek, kozmolojiye yeni bir anlam kazandırılmıştır.[416] Çarkıfelek motifi, evrendeki her şeyin Allah aşkı ile döndüğünü ve varlık âlemindeki bu dönüşün sonsuz olduğunu sembolize etmektedir. Zamanın geçiciliğini ve aynı zamanı aynı yerde tekrar yaşamanın mümkün olmadığını anlatmaktadır. Bu benzersiz devingenlik bir düzen içinde durmadan devam etmekte ve bu düzenin varlığı aynı zamanda Allah'ın sonsuz kudretinin de bir göstergesi olduğu vurgulanmaktadır.[417] Tasavvuf düşüncesinde de çarkıfelek, kendi etrafında yanarak dönmeyi, yanarken de etrafı aydınlatmayı temsil eder. Divan şiirinde ise, mecazi manada kötü talih ve kaderi ifade etmek manasında kullanılmıştır.[418] Plastik sanatlarda birbirinden farklı betimlemeleriyle görülen çarkıfelek motifinin en dikkati çeken biçimlerinden biri, bir merkez etrafına yerleştirilen üç "Ali" kompozisyonundan oluşmaktadır. Arap harfleriyle oluşturulan kompozisyon, hem Hz. Ali'nin ismini içermesi hem de dairesel bir oluşum dolayısıyla da sonsuzluğa gönderme teşkil etmektedir. Çarkıfeleğin dönüşüyle zaman kavramına vurgu yapılmakta ve zamana bağlı olarak yok oluş/faniliğe dikkat çekilmektedir.[419] Osmanlı döneminde birçok yapıda karşılaşılan çarkıfelek motifi çalışmamıza dâhil olan eserlerde XVII. ve XVIII. yüzyılda inşa edilmiş olan çeşme ve sebil kitabelerinde bezeme unsuru olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Çarkıfelek motifi XVII. yüzyıla

[415] Yusuf Çetin"Türk-İslam Bezeme Sanatında Gamalı Haç(Svastika) ile Çarkıfelek Motiflerinin Köken ve İkonografik Anlamları Üzerine Bir Değerlendirme", **Social Sciences Studies Journal**, C: III, No:8, 2017, s. 356-358.
[416] Ali Rafet Özkan, "Erzurum Mezar Yapılarında Uzay-Dünya-Hayat İlişkisi (Kozmoloji)", **Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu 26-28 Haziran 2006 Bildiriler**, C: III, Erzurum, 2007, s. 504.
[417] Çetin, **a.g.e.,** s. 357.
[418] Özkan, **a.g.e.,** s. 504.
[419] Çaycı, **a.g.e.,** s. 304.

ait sadece iki örnekte karşımıza çıkmıştır. H.1088 / M.1677-1678 tarihli Şeyh Selami Ali Efendi Çeşmesi kitabesinde kartuşlar arası ortadaki boşlukta dikkati çeken büyük bir çarkıfelek motifi işlenmiştir. Kitabenin merkezinde yer alan içi boş beş büyük halkanın içiçe geçerek dönüşüm görüntüsü verdiği çarkıfelek kitabede ilk göze çarpan süsleme ögesidir. H.1092 / M.1681-1682 yılında inşa edilmiş olan Köprülü Hemşiresi Çeşmesi kitabesinde yoğun olarak kullanılmış olan çarkıfelek motifi ise, daha klasik bir formda sık dilimli olup dört satırlık kitabede alt ve üst kartuş boşluklarında işlenmiştir. XVIII. yüzyılın en erken tarihli örneği H.1120 / M.1708-1709 yılında inşa edilmiş olan Kaptan-ı Derya Hacı İbrahim Paşa Sebili'dir. Sebil pencerelerinin üstünde konumlandırılmış olan iki satırlık kitabelerde kartuşlar arası boşluklarda birer yalın çarkıfelek motifi olduğu tespit edilmiştir. H.1134 / M.1721-1722 tarihli üç cepheden oluşan Ahmediye Sebili'nin orta cephesinde konumlandırılmış olan kitabesinde kartuşlar arası boşlukta çarkıfelek motifi işlenmiştir. Aynı motifin sağ ve sol cephelerdeki kitabelerin kartuş dış kenarlarında yarım hâlde kullanıldığı görülmektedir. Üsküdar'da Ahmediye Külliyesi'nin yakınında Tavaşî Hasan Ağa Camii önündeki yine aynı baninin yaptırmış olduğu H.1134 / M.1721-1722 tarihli İbnü'l Emin Ahmed Ağa Çeşmesi (Tersane Emini Hacı Ahmed Ağa Çeşmesi)'nin kitabesinde kartuşlar arası boşluklarda ve kartuş dış kenarlarında çarkıfelek motifi işlenmiştir. Bu yüzyılda inşa edilmiş olan dört cepheli meydan çeşmelerinden H.1141 / M.1728-1729 tarihli Feyzullah Efendi Çeşmesi'nde de iki cephede konumlandırılmış olan kitabelerden sadece birinde kartuşlar arası boşluklarda ortada tek bir çarkıfelek motifi tespit edilmiştir.

3.1.3 Stilize Bezemeler

3.1.3.1 C ve S kıvrımları

Eğrisel formlardan oluşan C ve S kıvrımları XVIII. yüzyılın başlarında Fransa'da gelişen rokoko üslubunun temel süsleme öğelerindendir. Çalışmamıza dâhil olan çeşme ve sebillerin cephelerinde bir süsleme unsuru olarak sıklılıkla karşımıza çıkan C ve S kıvrımlı motiflerin kitabelerde de nadir de olsa işlendiği görülmektedir. Birçok çeşidi olan C kıvrımı ile akıcılığa ve hareketli bir siluete sahip

olan S kıvrımının[420] özellikle akantus yapraklarıyla birlikte kullanıldığı dikkati çekmektedir.

XVII. yüzılda inşa edilmiş olan H.1059 / M.1649-1650 tarihli Matbah Emini Hasan Ağa Çeşmesi'nin inşa kitabesinde kartuş içlerinde işlenmiş olan süslemelerden birisi yalın hâlde kullanılmış olan S kıvrımlı motiftir. XVIII. yüzyıldan H.1194 / M.1780 tarihli Sineperver Valide Sultan Çeşmesi kitabesinde yalın hâlde kullanılan C kıvrımlar dışında C ve S kıvrımların bir arada işlendiği bezemelere de yer verilmiştir. Emirgan'daki H.1197 / M.1782-1783 tarihli I. Abdülhamid Çeşmesi kitabelerinde de yalın hâlde ve sırtı yapraklı C kıvrımları bezeme ögesi olarak tespit edilmiştir. Aynı yüzyılın sonlarına doğru inşa edilmiş olan H.1202 / M.1787-1788 tarihli El-Hac Mustafa Ağa Çeşmesi'nde inşa kitabesinin üstünde konumlandırılmış olan "Mâşâ'allâh kâne" yazısını çevreleyen mermer kabartmada C kıvrımlarıyla bezenmiştir. H.1207 / M.1792-1793 yılında inşa edilmiş olan Süleymaniye Meydan Çeşmesi kitabesinin üst kısmını tamamlayan bezemeli bordürde işlenmiş olan akantus yaprağı iki yanda S kıvrımlı motiflerle desteklenmiştir. Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin yapılarından olan H.1210 / M.1795-1796 tarihli sebil üzerinde yer alan kitabeler rokoko üslubunda akantus yapraklarının C kıvrımlarıyla birleşmesinden meydana gelen bir süsleme ile çerçeve içine alınmıştır. Külliyenin diğer yapısı olan çeşmelerin üzerinde konumlandırılmış olan kitabelerde de sırtı yapraklı C ve S kıvrımları işlenmiştir. Sonuç olarak çalışmamıza dâhil olan çeşme ve sebil kitabelerinde tespit edilmiş olan C ve S kıvrımlar yalın olarak kullanıldığı gibi , sırtı yapraklı formlarda, bazen de bir arada kullanılmıştır.

3.1.4 Nesneli Bezemeler

3.1.4.1 Fener

Osmanlı döneminde inşa edilmiş olan eserlerin arasında birçoğu Kasımpaşa'da yer alan, Osmanlı donanmasında görevli denizcilerin yaptırmış olduğu çeşme ve sebiller, süsleme ögelerinde kullanılmış olan kalyon fenerleri ve çıpalarla

[420] Sinem Sevinçtav Kanlıçay, Barok-Rokoko Yorumlu 18. Yüzyıl İstanbul Çeşmelerinde Kompozisyon, Motif ve Terimler (1740-1797), İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mart 2010, s. 50.

aynı dönemlerde inşa edilmiş olan diğer çeşme ve sebillerden ayrılırlar. Bu motifler yapılarda cephe süslemesi olarak farklı kompozisyonlar hâlinde işlenmiş olsa da kitabelerde XVIII. yüzyıla ait tek bir örnekte karşımıza çıkmıştır. H.1164/ M.1750-1751 tarihli Kaptan-ı Derya Süleyman Paşa Çeşmesi (Seferikoz Çeşmesi) kitabesinde üç adet kabartma şeklinde işlenmiş fener bulunmaktadır.

3.1.4.2 Vazo

Franz Sales Mayer'in "A Handbook of Ornament" adlı kitabında betimlediği gibi bir dizi basit form ve parçadan oluşan ve türlü amaçlar için kullanılan vazolar[421] genel olarak Osmanlı döneminde inşa edilmiş olan çeşme ve sebillerin cephe süslemesinde içinde çeşitli çiçeklerle birlikte kullanılmıştır. Şükûfedan, kûze, kavanoz, küp, saksı, tombak gibi türlerine göre pek çok farklı isimle tanımlanan vazolara çiçek yerleştirme kavramı özellikle Uzakdoğu'ya dayanmaktadır. Türkler ise, Anadolu'da mimari eserler ve dekoratif eşyalarda insan, hayvan ve geometrik bezemelere yer vermiş, XV. yüzyıl itibarıyla İstanbul ve Anadolu'da Osmanlı'nın hâkimiyetiyle birlikte başlayan yeni sanat hareketlerinde süslemede de bir takım değişiklikler olmuştur. İnsan ve hayvan motiflerinin yerini çiçekler, dolayısıyla vazolar almaya başlamıştır.[422]

Osmanlı süsleme sanatında taş ve mermer üzerinde, çini sanatında, tezhip sanatında, resim ve minyatürlerde sıklıkla yer alan vazo içinde türlü çiçek süslemelerine birbirinden farklı konum ve kompozisyonda işlenmiş olarak çalışmamıza dâhil olan XVII. ve XVIII. yüzyıl çeşme ve sebil kitabelerinde birer örnekte rastlanmıştır. H.1048 / M.1638-1639 yılında inşa edilmiş olan Kaptan-ı Derya Uzun Piyale Mehmed Paşa Çeşmesi'nde simetrik olarak kitabenin iki yanında görülen vazo içindeki çiçekler yapraklı dallar üzerinde betimlenmiştir. H.1195 / M.1780-81 yılında inşa edilmiş olan Kaptan-ı Derya Sadrazam Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi'nde ise, kitabe metninin orta kısmında kalan boşluk üst üste

[421] Franz Sales Mayer, **A Handbook of Ornament**, The Architectural Book Publishing Company, New York, 1920, pp. 300, 315.
[422] Azade Akar, **Tezyini Sanatlarımızda Vazo Motifleri**, 1969, s. 268.
http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1621/Akar.pdf?sequence=1

yerleştirilmiş saksıyı andıran vazo içinde bir ağaç gövdesi üzerinde betimlenmiş çiçeklerle süslenmiştir.

3.1.5 Çini Örnekleri

Çiniyi kısa bir süre yapıların dış yüzeylerinde uygulayan Osmanlı mimarları daha sonra iç mekân uygulamasına geçmişlerdir.[423] Araştırma konusuna dâhil olan çeşme ve sebil kitabelerinde çini kullanımının sadece günümüze ulaşan XVIII. yüzyıla ait tek bir örnekte, H.1135 / M.1722-1723 yılında inşa edilmiş olan Hatice Hanım Çeşmesi kitabesinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Günümüzde o da oldukça yıpranmış bir hâlde yok olmaya yüz tutmuştur. Benzer bir örnek olarak Eyüp Sultan'da yer alan, üzerinde farklı dönemlere ait çini bezemeleriyle aykırı bir cepheye sahip olan ancak günümüze bu özelliğini kaybetmiş olarak ulaşan Çinili Çeşme kemeri üzerinde, bugün yerinde olmayan vaktiyle dikdörtgen formda uçları kemerli kartuşlarla beyaz renkli çini üzerine üç sütun iki satır şeklinde siyah renkte sülüs hatla yazılmış ve kartuş boşlukları da kahverenginde bezemelerle doldurulmuş tarihsiz bir kitabenin bulunduğunu bilmekteyiz.[424]

3.1.6 Hayvan Betimlemeli Bezemeler

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz gibi Anadolu'da insan ve hayvan figürlü bezemelere mimaride ve süslemede yer verildiği ancak bu durumun XV. yüzyıldan sonra Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte değişmeye başlayarak, insan ve hayvan motiflerinin yerini çiçeklerin ve vazoların almaya başladığından söz etmiştik. Çalışmamıza dâhil olan XVIII. yüzyıldan tek bir örnekte kitabede hayvan betimlemesi tespit edilmiştir. Kasımpaşa'da 2012 yılında yıkılan Kalyoncular Kışlası (Cezayirli Gazi Hasan Paşa Kışlası) içinde günümüzde varlığını sürdüren caminin duvarına yapılmış olan H.1199 / M.1784-1785 tarihli sütun formundaki Kaptan-ı Derya Sadrazam Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi'nin yüzeyi ince silmelerle üç bölüme ayrılmış olup barok üslubundaki kıvrımlar ve bitkisel süslemelerle kompoze

[423] Selçuk Mülayim, "Mimari Kişilik ve Çini", **Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı**, TC Kültür ve Turzim Bakanlığı Yayınları, Sanat Eserleri Dizisi: 469, İstanbul, 2007, s. 271.
[424] Bkz. Baha Tanman, Belgin D. Arlı, "İstanbul/Eyüp'te Bulunan Çinili Çeşme Hakkında", Prof.Dr.Şerare Yetkin Anısına Çini Yazıları, **Sanat Tarihi Derneği Yayınları 1**, İstanbul, 1996.

edilmiştir. Ortadaki bölümde bir madalyon içerisinde yığma yazı (hatt-ı müsenna) türü ile bir hadis hakk edilmiştir ki, bu stilize bir aslan yüzü tasviridir.[425] Muhtemelen bu tasvir Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın evcilleştirip her daim yanında gezdirdiği aslanı temsil etmektedir.

3.1.7 Meyve Betimlemeli Bezemeler

Çalışmamıza dâhil olan XVIII. yüzyılda inşa edilmiş olan çeşme ve sebillerle alakalı olarak Celal Esad Arseven'in özellikle III. Ahmed dönemi yapılarında süslemelerin Hint ve İran esintileri taşıdığını söylediğinden ve Turgut Saner'in de benzer bir görüşle "neşeli" olarak ifade ettiği bu yapıların Hint-İslam kaynaklı mimari dekorasyonun bu dönemde Türk sanatına uyarladığından bahsettiğini belirtmiştik. Meyve motifleri her ne kadar Türk sanatında bereket sembolü olarak da kullanılmış olsalar,[426] bu dönemde çeşmelerin üzerinde işlenmiş olan çiçekli vazolar ve içi meyve dolu kâseler Kur'an'da tanımlanan cennet imgelerine açık bir göndermedir.[427]

Yapıların cephesinde süsleme ögesi olarak işlenmiş olan bu meyve kâseleri, XVIII. yüzyıldan tek bir örnekte tespit edilmiştir. H.1154 / M.1741-1742 tarihli Karacaahmet'teki Sadeddin Efendi Çeşmesi'nin kitabesinde son mısraların hakk edildiği her iki kartuşun yanında içlerinde yedişer adet incir benzeri meyvenin işlendiği kâseler yer almaktadır.

---

[425] Özdeniz, **a.g.e.,** s. 235.

[426] Rukiye Eser Gültekin, "Türklerde Bereket Sembolü Olarak Kullanılan Meyve Motifleri ve Mimaride Değerlendirilmesi", **Turkish Studies International Periodical for the Languages**, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/5 Fall 2008, Ankara, 2008, s. 9-31.

[427] Walter B. Denny, "Reflections of Paradise in Islamic Art", Sheila Blair, Jonathan M. Bloom, **Images of Paradise in Islamic Art**, Sheila Blair, Jonathan M. Bloom, Hood Museum of Art, Dartmouth College, 1991, pp. 39.

3.2 Çeşme ve Sebil Kitabelerinde İçerik ve Atıflar

Osmanlı İmparatorluğu'na yaklaşık beş yüz yıl boyunca payitahtlık yapmış olan İstanbul'da inşa edilmiş olan çeşme ve sebiller, sadece mimari ve süslemeleriyle Osmanlı kültür ve sanatının estetik anlayışını ortaya koyan sanat eserleri değil, aynı zamanda zengin içerikli kitabeleriyle de toplumun manevi dünyasına nüfuz edebilen değerler taşımaktadır. Çeşme ve sebillerin kitabelerinden yapımlarındaki amacın, insanların su ihtiyacını karşılaması kadar dinî nitelikli olması, bu yapıların maddi olmasının yanında maneviyatıyla ön plana çıkan eserler olduğunu göstermektedir. Suya dair dinî telakkilerin tezahür ettiği kitabeler, aynı zamanda yapılış amaçlarıyla insanların tasavvurlarını da gözler önüne sermektedir. Her ne kadar zaruri bir ihtiyaçtan dolayı ve hayrat amacıyla yapılmış olsalar da, çeşme ve sebiller üzerindeki zengin içerikli kitabeleriyle suyun manevi değerini ön plana çıkartmaktadır. Çoğunluğu manzum, nadiren mensur olarak hakk edilmiş olan kitabelerin içeriğinde konu edilen dinî ve sembolik unsurlarla, Besmele, Kelime-i Tevhid gibi dinî terimler ve Kur'an-ı Kerim'den ayetlerin sık sık yer verildiği bu yapıların -istisnalar hariç- neredeyse tamamının dinî nitelikli olduğunu ve insanların inanç dünyasını yansıttığını söyleyebiliriz.

3.2.1 Eserin Tanımı ve Etiketi

Çeşme ve sebil kitabelerinde özellikle erken tarihli örneklerde eserin âdeta kimlik belgesi niteliğinde sadece ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı konusunda kısa bilgiler verilmektedir. Çalışmamıza dâhil olan çeşme ve sebil yapılarında yer alan kitabelere göre bu eserleri inşa ettiren kişileri iki grupta toplayabiliriz. Kimi yapılar bani hayattayken tarafından inşa ettirildiği gibi kimileri de kişinin vefatından sonra yakınları tarafından adına yaptırılmıştır ki, bu durumda kitabe üzerinde ismi yazılmış olan kişinin "merhum" olarak anıldığı görülmektedir. Hayır amaçlı yaptırılmış olan bu eserlerin birçoğunda "Sâhibü'l-hayrât" ya da "Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât" ifadesiyle başlayan kitabe metni baninin adının anılmasıyla son bulurken baninin mesleği de isimle birlikte zikredilmektedir. En erken tarihli örnek XV. yüzyıla ait olup, H.890 / M.1485-1486 yılında inşa edilmiş olan Cerrahpaşa'daki

Davud Paşa Çeşmesi'nin kitabesidir. Daha sonraki yüzyıllarda H.974 / M.1566-1567 tarihli Kanuni Sultan Süleyman Çeşmesi, H.1048 / M.1638-1639 tarihli Kaptan-ı Derya Uzun Piyale Mehmed Paşa Çeşmesi, H.1072 / M.1661-1662 tarihli Köprülü Mehmed Paşa Çeşmesi, H.1130 / M.1717-1718 tarihli Hacı Mustafa Ağa Çeşmesi, H.1145 / M.1732-1733 tarihli Kıblelizade Mehmed Bey Çeşmesi, H.1154 / M.1741-1742 tarihli İshak Ağa Çeşmesi, H.1159 / M.1746-1747 tarihli Beykoz On Çeşmeler (İshak Ağa Çeşmesi) ve tam tarihi belli olmayan XVIII. yüzyıl olduğu tahmin edilen Kasımpaşa Medrese Sokağı'ndaki Kaptan-ı Derya Sadrazam Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi kitabelerinde hayır sahibi kişinin adıyla birlikte mesleği de zikredilmiştir.

Bazı kitabelerde ise, içerik aynı olsa da farklı ifadeler kullanılmış ya da eser üzerinde inşa kitabesinden başka ayrı bir kitabe daha yer almıştır. Örneğin H.995 / M.1586-1587 tarihli El-Hac Mehmed Ağa Çeşmesi'nin iki satır halinde hakk edilmiş olan mensur kitabesinde "Sâhibü'l-hayrât Dârü's-sa'âde Ağası merhûm ve mağfûr / Mehmed Ağanın âsâr-ı celîlesidir" sözleriyle bu büyük eserin, çeşmenin sahibinin Darü's-sa'âde Ağası merhum Mehmed Ağa olduğu belirtilmiştir. H.1011 / M.1602-1603 tarihli Siyavuş Paşa Çeşmesi'nin "Ve mine'l mâ'i kûlle şey'in hayy / Sâhibü'l-hayrât ve'l hasenât Sadr-ı a'zam-ı esbak / Merhûm ve mağfurûn leh Siyavuş Paşa rûhiyçün rızâ'en lillâh / El-Fâtiha" yazılı kitabesi Enbiya Suresi'nin 30. ayetiyle başlayıp hayır ve iyilik sahibi eski sadrazamlardan merhum Siyavuş Paşa'nın ruhuna Fatiha okunması dileği ile tamamlanmaktadır. H.1116 /M.1704-1705 tarihli Süleyman Ağa Çeşmesi'nin mensur kitabesinde bani tanıtılıp kendisine dua edilmiştir. H.1116 / M.1704-1705 tarihli Hacı Ahmed Paşa Çeşmesi kitabesinde "Sâhibü'l hayrât sâbıkâ Devlet-i Aliyye'de çavuşbaşı / Olub bin yüz yirmi sekiz târihinde / Varadin Muhârebesinde şehîden vefât / İden Anadolu Valisi Merhûm el-Hâc Ahmed Paşa" mısralarıyla hayrat sahibinin Osmanlı Devleti'nde çavuşbaşı ve Anadolu valiliği görevlerinde bulunduğu ve H.1128 yılında şehit olarak vefat ettiği ifade edilmiştir. H.1122 / M.1710-1711 tarihli Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi'nin üzerinde de iki kitabe yer almaktadır. İnşa kitabesi üzerinde "Sâhibü'l hayrât sadr-ı a'zam-ı esbak merhûm / ve mağfur Çorlulu Ali Paşa hazretleri" mısralarıyla sadece hayrat sahibinin eski sadrazamlardan merhum Çorlulu Ali Paşa olduğu belirtilirken tamir kitabesinde de benzer bir ifadeyle çeşmeyi ilk yaptıranın merhum Ali Paşa

olduğu söylenmiştir. H.1123 / M.1711-1712 yılında inşa edilmiş olduğu üzerindeki bir kitabeden anlaşılan ancak birkaç defa farklı yıllarda yenilenmiş olan Âdile Sultan Çeşmesi'ndeki (Hafız Abdülkerim Ağa Çeşmesi) kitabelerden birinde sadece "Sâhibu'l-hayrât ve'l-hasenât Enderun-ı / Hümâyun'dan çıkma Hâfız Abdülkerim Ağa" yazısı okunmaktadır. H.1138 / M.1725-1726 tarihli Fındıklılı Mehmed Ağa Çeşmesi'nin Besmele ve Kelime-i Tevhid ile başlayan inşa kitabesi "Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât / Silâhdâr-ı şehriyâr-î Fındıklılı Mehmed Ağa / Rûhıyçün el-Fâtiha" mısralarıyla son bulmaktadır. Eser üzerinde niş içinde "Mâşâ'allâh" yazılı ayrı bir kitabe daha bulunmaktadır. H.1195 / M.1780-81 tarihli Canfeda Kadın Çeşmesi üzerindeki inşa kitabesinde "Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât merhûme / Kethüdâ Canfedâ Kadın 'aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân" ibareleriyle Allah'ın rahmeti ve mağfiretinin hayır ve iyilik sahibi merhume Kethüda Canfeda Kadın'ın üzerinde olması temennisi vardır. Kasımpaşa'da birçok çeşme inşa ettirmiş olan Kaptan-ı Derya Sadrazam Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın tam tarihi belli olmayan ancak XVIII. yüzyıl olduğu tahmin edilen Kasımpaşa'daki Cami-i Kebir civarında yer alan Kaptan-ı Derya Sadrazam Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi kitabesinde "Sâhibü'l hayrât Kapudân-ı Deryâ Cezayirli Gâzî Hasan Paşa" / Bu çeşmede saka çalışmaya hazer ide" mısralarıyla çeşmenin banisi açıklanırken çeşmeden sakaların istifade edemeyeceği belirtilmiştir. Sadrazam Seyyid Hasan Paşa Külliyesi'nin yapılarından olan H.1158 / M.1745-1746 tarihli çeşmenin üzerindeki iki kitabeden birinde "Mâşâ'allâh" yazısı okunurken inşa kitabesinde "Sâhibü'l-hayrât ve'l hasenât / Sadrazam es-Seyyid Hasan Paşa" yazısı okunmaktadır.

3.2.2 Âb-ı Hayat, Hızır ve İskender

"Âb-ı hayat" birincisi Farsça (âb), ikincisi Arapça (hayât) kaynaklı iki sözcükten meydana gelen Farsça bir isim tamlamasıdır. Kısaca "ebedî yaşam"dan kinaye olan âb-ı hayât, "hayat suyu" kaynağı/çeşmesi karanlıklar (Zulumât) ülkesinde olduğu varsayılan ve içen insana ölümsüz bir hayat verdiğine inanılan efsanevi suyun adıdır.[428] İçeni ölümsüzlüğe kavuşturduğuna inanılan bu efsanevi su,

[428] Ahad Emirçupani, "Farsça Deyim ve Atasözlerinde Âb-ı Hayât ve Türk Edebiyatına Yansımaları", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,** No:37, Erzurum, 2008, s. 187-188.

Türk-İslam kaynaklarında ve edebî ürünlerinde "aynü'l-hayât, nehrü'l-hayât, âb-ı câvidânî, âb-ı zindegî, hayat kaynağı, hayat çeşmesi, bengi su, dirilik suyu", bazen de Hızır ve İskender'e atfen "âb-ı Hızır" veya "âb-ı İskender" vb. çeşitli isimlerle anılmaktadır. Efsanelerin dışında, âb-ı hayâta Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa ve Hızır kıssası anlatılırken (el-Kehf, 18/60-82) dolaylı olarak temas edilmiştir.[429] Mezopotamya Kralı Gılgamış'ın âb-ı hayâtı aramaya çıkışını konu alan Gılgamış Destanı, bu inanışı barındıran en eski anlatı olarak kabul edilmektedir.[430] Karanlık ve bilinmeyen bir ülkede olduğu söylenen âb-ı hayata ulaşmak için birlikte yola çıkan ancak yolda ayrı düşen Hızır ve İskender'in hikâyesinde Hızır'ın ölümsüzlük suyuna ulaşıp içerek ebediyete kavuşması, ancak İskender'in bu suyu bulamamasının anlatıldığı efsaneye ve âb-ı hayat kavramına çeşme ve sebil kitabelerinde sıklıkla yer verilmiştir.

Çalışmamıza dâhil olan birçok çeşme ve sebil kitabesinde çeşmeden akan suyun âb-ı hayata benzetildiği örnekler bulunmaktadır. Üsküdar'da H.1080 / M.1669-1670 yılında inşa edilmiş olan Abbas Ağa Çeşmesi kitabesinde "Çeşme-i âb-ı hayat oldu revân", H.1089 / M.1678-1679 tarihli Yakub Ağa Çeşmesi kitabesinde "Zehî hoş çeşme-i âb-ı hayât dil-keş u cârî", H.1097 / M.1685-1686 tarihli Mehmed Ağa Çeşmesi kitabesinde "Bu zîbâ çeşmenin âb-ı hayâtın gel gel iç sahhâ", H.1140 / M.1727-1728 tarihli Babadağ'daki İbnü'l Emin Ahmed Ağa Çeşmesi kitabesinde "Kasımpâşa'ya icrâ itdi bir âb-ı hayât-efzâ", H.1141 / M.1728-1729 tarihli Feyzullah Efendi Meydan Çeşmesi kitabesinde "Bu vâlâ çeşmeden âb-ı hayat iç fî sebîlillâh", H.1145 / M.1732-1733 tarihli Tersane Emini Hacı Ahmed Ağa Çeşmesi kitabesinde "Akdı bû nev-çeşmeden âb-ı hayât-ı can-fezâ", H.1141 / M.1728-1729 tarihli Üsküdar'daki Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi kitabesinde "Oldu her bir lûlesi âb-ı hayât'ın maksemi", H.1157 /M.1744-1745 tarihli Hacı Beşir Ağa Külliyesi yapılarından sebil kitabesinde "Bu su âb-ı hayâtın hükmün icrâ etmede billâh", H.1158 / M.1745-1746 tarihli Sadrazam Seyyid Hasan Paşa Sebili kitabesinde "Mâ Hasan Paşa sebîlinden gel iç âb-ı hayât" mısralarıyla çeşmeden akan su âb-ı hayata benzetilmektedir.

---

[429] Ahmet Yaşar Ocak, "Âb-ı Hayât", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: I, İstanbul, 1998, s. 1.
[430] Murat Öztabak, "Âb-ı Hayat", **Z Kültür Sanat Şehir Mevsimsel Tematik Dergi**, Güz 2017/2, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul, s. 27.

Âb-ı hayat kavramı kitabelerde biraz daha farklı bir ifadeyle de yer bulmuştur. H.1002 / M.1593-1594 tarihli Takyeci İbrahim Ağa Sebili kitabesinde "Ola âb-ı hayât her kim gelüb içerse bu sudan / Şerâb-ı havz-ı Kevserden suna yarın Habîbullah" mısralarında sebilin suyunu içenin ona hayat suyu olması, öteki dünyada da Muhammed Peygamberin cennette Kevser havuzundan ikramda bulunması temennisi vardır. Galata'daki H.1118 / M.1706-1707 tarihli Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi kitabesinde "Yabdırub bu çeşmeyi Allah içün / Onda icrâ eyledi âb-ı hayat" mısralarıyla çeşmeyi yaptıran kişinin buradan ölümsüzlük suyunu akıttığından söz edilmektedir. H.1133 / M.1720-1721 tarihli Âşub Kadın Çeşmesi kitabesinde "Aynıdır âb-ı hayâtın yâ ayağı Kevser'in / Selsebîl-i bağ-ı cennetdir yâ Tesnîm-i cinân" mısralarıyla çeşmenin suyu sadece âb-ı hayata benzetilmekle kalmamış, aynı zamanda bu suyun Kevser suyu, cennet bahçesinin Selsebil ırmağı ya da Tesnim suyu olabileceği söylenmiştir. H.1145 / M.1732-1733 tarihli Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi kitabesinde âb-ı hayat motifi şu ifadelerle yer almaktadır: "Didiler âb-ı hayâtın vasfını / Gûş idüb söylersin ammâ Vehbiyâ" Yapım yılı H.1145 / M.1732-1733 olan Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi kitabesinde "Ali Pâşa yüzü suyuna gel âb-ı hayât iç mâ" mısraıyla Ali Paşa'nın hatırı için bu hayat suyundan içilmesi söylenirken, "Muhammed Mustafâ rûhuna bu âb-ı hayât akdı" mısraıyla ölümsüzlük suyunun Muhammed Peygamberin ruhuna aktığından söz edilmektedir. H.1145 / M.1732-1733 tarihli Tophane Meydan Çeşmesi'nin köşe kitabelerinden birinde geçen "Habbezâ ser çeşme-i sâf ü lâtif ü hoş-güvâr / Aynıdır âb-ı hayâtın menba'-ı müstahkemi" mısralarıyla temiz ve tatlı pınarın kaynağının âb-ı hayatın gözesi olduğu söylenmektedir. Aynı çeşme üzerindeki bir başka kitabede ise, "Hakkâ bu mâ âb-ı hayât sükker gibi azb-ü fürât" mısraıyla çeşmeden akan suyun gerçekten hayat suyu gibi tatlı ve akıcı olduğu vurgulanmaktadır. H.1141 / M.1728-1729 yılında Sultanahmet'te Bâb-ı Hümâyun önünde inşa edilmiş olan III. Ahmed Meydan Çeşmesi kitabesinde "Bak sîm ü zerden tâsına âb-ı hayât efzâsına" mısraıyla çeşmenin suyunun hayat arttıran bir su olduğu ifadesi yer almaktadır. H.1158 / M.1745-1746 tarihli Sadrazam Seyyid Hasan Paşa Sebili'nin "Mâ Hasan Paşa sebîlinden gel iç âb-ı hayât" mısraıyla biten kitabesinde okuyucuya Hasan Paşa'nın sebilinden akan hayat suyundan içilmesi söylenmektedir.

Ebedî hayatın yani ölümsüzlüğün simgesi olan âb-ı hayat kavramıyla ilintili olarak İskender ve Hızır motifi kitabelerde çok sık yer almaktadır. Genellikle övgüyle anılan kişiler, özellikle sultanlardan bahsedilirken İskender'le bağdaştırılıp ona benzetilen bu kişiler, bazen büyük Pers hükümdarı Dara'yla da birlikte anılır. Örneğin H.1000 / M.1591-1592 tarihli Cevkâni Halil Ağa Çeşmesi'nin kitabesinde "Bende-i Sultan Murâd-ı kâmran / Daver ü Dârâ-yı İskender-sıfât / Halledallâhu te'âlâ mülkehu", H.1120 / M.1708-1709 tarihli Kaptan-ı Derya Hacı İbrahim Paşa Sebili'nin kitabesinde "Şâh-ı vâlâ menkıbet Dârâ-yı İskender hadem" ve H.1133 / M.1720-1721 yılında inşa edilmiş olan Çubuklu Damad İbrahim Paşa Çeşmesi'nin sol blokta yer alan kitabesinde "Serîr-ârâ-yı şevket Hazret-i Hân Ahmed-i Gâzi / Ki gâlib haşmet ü dârâtı İskender'le Dârâ'dan" mısralarıyla bu benzetme açık şekilde ifade edilmiştir.

Üsküdar'daki Yeni Valide Külliyesi'nin yapılarından H.1121 / M.1709-1710 tarihli Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi kitabesinde şair, "Gelsün İskender içüb bulsun hayât-ı sermedî / Gezmesin zulmette var iken bu 'ayn-ı müstetâb" mısralarıyla İskender'in karanlıklarda gezmeyip gelip ebedîliği sunan suyu bulup içmesi dileğinde bulunmuştur. Kağıthane'de Sadabad'daki H.1134 / M.1721-1722 tarihli III. Ahmed Çeşmesi kitabesinde "Menba'-ı cûy-ı sa'âdet âb-ı rûy-ı saltanat / Hazret-i Sultan Ahmed Hân-ı İskender-sıfât" mısralarıyla Sultan Ahmed'in İskender sıfatlı olduğundan söz edilmektedir. H.1141 / M.1728-1729 tarihli Üsküdar'daki Ümmü Gülsüm Sultan Çeşmesi kitabesinde "Hazret-i Sultan Ahmed Hân-ı İskender-zafer" mısraıyla şair, Sultan Ahmed'i bu defa İskender'in zaferleriyle ilişkilendirmiştir. H.1145 / M.1732-1733 tarihli Tersane Emini Hacı Ahmed Ağa Çeşmesi kitabesinde "Gevher-i bahr-ı kerâmet âb-ı ruy-ı saltanat / Hazret-i Sultan Mahmûd Han-ı İskender-i vegâ" mısralarında övgü dolu sözlerle anlatılan Sultan I. Mahmud'un savaş kahramanı İskender gibi olduğu söylenmektedir. Yapım yılı H.1145 / M.1732-1733 olan Vuslat Kadın Çeşmesi kitabesinde "Hâkân-ı İskender-haşem Mahmûd Hân-ı Cem-haşem" mısraıyla İskender maiyetine sahip bir hakan olduğundan söz edilen Sultan I. Mahmud'un aynı zamanda yüzyıllarca yaşamış olan büyük hükümdar Cemşid'in haşmetine sahip olduğu şeklinde methiyeler dizilmiştir. H.1145 / M.1732-1733 tarihli Bereketzade Çeşmesi kitabesinde şair, "Eyledi nâgeh nebş bir gün Kemerler semtine / Nur-ı 'ayn-ı Hazret-i Hâkân-ı İskender misâl"

mısralarıyla Sultan I. Mahmud'un annesi Valide Sultan tarafından yeniden yaptırılan çeşmeden dolayı Sultan'ın İskender'e eş değer olduğunu söylemiştir.

H.1145 / M.1732-1733 tarihli Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi ve Sebili kitabelerinde Hızır ve İskender motifinin yalnız ve beraber geçtiği mısralar yer almaktadır. Sebil kitabesinde "Devr-i İskender'de olsa Hızr derdi gösterüb / İşte mâ 'aynü'l-hayâtı buldum ey İskender iç" mısralarıyla diyalog halinde gösterilen Hızır ve İskender'den eğer İskender devri olsaydı sebilden akan suyu ölümsüzlük suyu olarak gören Hızır'ın İskender'e de bu sudan içmesini söyleyeceği anlatılmıştır. Çeşme kitabesinde "Hem anın hem şeh-i devrânın ola / Ömr-i Hızr ile zamânı memdûd" mısralarıyla hem baninin hem de zamanın padişahının ömrünün Hızır gibi olması temennisi vardır. Aynı eser üzerindeki bir başka kitabede ise, "İşte ez cümle bu dil-cû çeşme kim / Teşne-i lebdir Hızr u İskender ana" sözleriyle bu çekici güzel çeşme için Hızır ve İskender'in susamış dudaklarının yandığından söz edilmektedir. H.1145 / M.1732-1733 tarihli Tophane Meydan Çeşmesi'nin köşe pahları üzerinde yer alan kitabesinde "Hazret-i Sultan Mahmûd Hân-ı 'âdil kim odur / 'Âlemin İskenderi dehrin hıdîv-i ekremi" mısralarıyla adaletli ve cömert bir padişah olan Sultan I. Mahmud'un dünyanın İskender'i olduğu söylenmektedir. Sultanahmet'te Bâb-ı Hümâyun önündeki H.1141 / M.1728-1729 tarihli III. Ahmed Meydan Çeşmesi üzerindeki kitabede şair övgüyle Allah'ın dostu ve Muhammed Peygamber gibi ahlaklı, Hz. Ömer'in adaletiyle, Hz. Ali'nin cömertliğine sahip olduğunu söylediği Sultan'ın "Hayret virir sad kaysere gâlib hezâr İskender'e" mısraıyla bin tane İskender'e galip gelecek kadar güçlü olduğunu ve yüzlerce Rum imparatorunu hayrete düşürdüğünden söz etmektedir. Sebil üzerindeki kitabede de "İskender idüb cüst ü cû zulmetde gezmiş sû-be-sû / Bâb-ı Hümâyunu'nda bu itdi revân âb-ı bekâ" mısralarıyla İskender'in karanlıklarda her yerde arayıp da bulamadığı ölümsüzlük suyunu Sultan III. Ahmed'in sarayının kapısından akıttığı ifade edilmiştir. H.1158 / M.1745-1746 tarihli Vezneciler'deki Sadrazam Seyyid Hasan Paşa Sebili'nin kitabesinde "Ahd-i 'adlinde o şâhenşah-ı İskender-ferin / Sû be sû âsârile oldu müzeyyen şeş-cihât" mısralarıyla şair, İskender gücünde olduğunu söylediği padişahın adalet döneminde altı yönden şehrin eserlerle süslendiğinden söz etmektedir.

Çeşme ve sebil kitabelerinde İskender gibi Hızır'ın da tek başına anıldığı manzumeler bulunmaktadır. Çalışmamız esnasında karşılaştığımız en erken tarihli örnek H.1034 / M.1624-1625 yılında inşa edilmiş olan Mehmed Kethüda Paşa Çeşmesi'nin kitabesinin son beyitinde "Didi Hızr-ı hıred ey Mevlevî gördükde târihin / Revân oldu bu ayn-ı pâkden âb-ı hayât-efzâ" mısralarıyla aklın Hızır'ı görünce "Ey Mevlevi bu tertemiz çeşmeden hayat bahşeden su aktı" dediği belirtilmektedir. Şehzadebaşı'ndaki Damad İbrahim Paşa Sebili kitabesinde "Kuru bir nâmı kaldı dilde ancak çeşme-i Hızr'ın" mısraıyla çeşmeden Hızır'ın çeşmesi olarak bahsedilmektedir. Kağıthane'de H.1134 / M.1721-1722 yılında inşa edilmiş olan III. Ahmed Çeşmesi kitabesinde şair, "Şevketin efzûn idüb Hak 'ömr-i Hızr ihsân ide" mısraıyla ölümsüzlük suyunu içip ebediyete kavuşan Hızır'ın ömrünün bağışlanması temennisinde bulunmuştur. H.1140 / M.1727-1728 tarihli Babadağ Yokuşu'ndaki İbnü'l Emin Ahmed Ağa Çeşmesi kitabesinde "Kasımpâşa'ya icrâ itdi bir âb-ı hayât-efzâ / Zülâl-i Hızr şimden sonra isterse nihân olsun" mısralarıyla Hızır'ın ölümsüzlük suyu kaybolsa bile kaygılanılmayacağı çünkü Kasımpaşa'ya akıtılan suyun o denli güzel olduğu belirtilmiştir. H.1141 / M.1728-1729 tarihli Kethüda Mehmed Paşa Çeşmesi kitabesinde "Cenâb-ı âb-ı rûy-ı saltanat Sultan Ahmed kim / Odur Hızr-ı zamâne pâdişâh-ı ma'delet-fermâ"mısralarıyla devrin hükümdarı Sultan Ahmet'ten zamanın Hızırı olarak söz edilmektedir. H.1145 / M.1732-1733 tarihli Verdinaz Kadın Çeşmesi kitabesinde de Hızır'ın ismini şair "Hızr idüb hüsn-i tarhına tahsîn" mısraıyla zikretmiştir. Yapım yılı H.1145 / M.1732-1733 olan Bereketzade Çeşmesi kitabesinde "Hızr-ı tevfîk-i ilâhi oldu râh-ı hayra dâll" mısraında Allah'ın yardımına nail olmuş Hızırı'nın yol göstericiliğiyle çeşmenin yapıldığından söz edilir. Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi ve Sebili kitabelerinde birden fazla Hızır ve İskender'in adı geçmektedir. Sebil kitabesinde "Devr-i İskender'de olsa Hızr derdi gösterüb / İşte mâ 'aynü'l-hayâtı buldum ey İskender iç" mısraıyla Hızır'ın bu çeşmeyi göstererek İskender'e hitaben hayat suyunu bulduğunu ve onun da bu sudan içmesini söyleyeceği anlatılmıştır. Burada ölümsüzlük suyu âb-ı hayat değil, "'aynü'l-hayat" şeklinde ifade edilmiştir. Eser üzerindeki çeşme kitabesinde sebilde olduğu gibi Hızır ve İskender birlikte anılarak "İşte ez cümle bu dil-cû çeşme kim / Teşne-i lebdir Hızr u İskender" mısralarıyla bu çekici çeşme için Hızır ve İskender'in dudaklarının yandığından söz edilmektedir.

Aynı eserde yer alan diğer çeşme kitabesinde ise, Hızır yalnız olarak anılmış, "Hem anın hem şeh-i devrânın ola / Ömr-i Hızr ile zamânı memdûd" mısralarıyla hem baninin hem devrin padişahının ömrünün Hızır kadar uzun olması dileğinde bulunulmuştur. H.1145 / M.1732-1733 tarihli Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi'nin kitabesinde "Ana da Hızr irişüb himmet-i 'aliyye ile" mısraıyla Hızır'ın yüce bir gayretle yetişerek bu çeşmenin yapılmasını sağladığı söylenmektedir. H.1158 / M.1745-1746 tarihli Sadrazam Seyyid Hasan Paşa Külliyesi'nin yapılarından olan sebilin kitabesinde "Yapdı ez-cümle bu dil-cû nev sebîl-i dil-keşi / Kim zülâl-i cûdunun evsâfıdır kand-i nebât / Selsebîl-i cennet-âsâ âb-ı Kevser-zâsını / Nûş iden dil-teşne âb-ı Hızr'a itmez iltifât" mısralarında bu Kevser'e benzeyen şekerli ve tatlı suyun olduğu sebilin suyundan içenin artık Hızır'ın suyuna iltifat etmeyeceği söylenmektedir. H.1195 / M.1780-81 tarihli Dülgerzâde Çeşmesi'nin yangında yok olduğu belirtilen kitabesinde "Hızr eğer uğrasa bu çeşme-i can-bahşâ gece / Zulmet-i şeb'de sanırdı suyun âb-ı hayvân" mısralarında gece çeşmeye uğrama ihtimali olan Hızır' dan bahsedilirken ölümsüzlük suyu bu defa "âb- hayvân" şeklinde ifade edilmiştir. H.1202 / M.1787-1788 yılında inşa edilmiş olan El-Hac Mustafa Çeşmesi kitabesinde "Reşk-âver olsa gam-ı âb-ı hayvân suyuna / Lutf-ı Hızr irişdi yohsa dest-i mi'mârı vesîl" mısralarıyla çeşmenin yapılışına mimarın sadece vesile olduğunu aslında Hızır'ın yardımcı olduğu ifade edilmektedir.

3.2.3 Kerbelâ, Hasan ve Hüseyin

İslam kültüründe önemli bir yeri olan Kerbelâ hadisesinde suya hasret bir şekilde şehit edilen Muhammed Peygamber'in torunlarından Hz. Hüseyin ve Ehl-i beyt'in diğer mensuplarının hatırası gönülleri yaralamış, zaman içinde geleneklere etki etmiştir.[431] **"**Kerbelâ olayının meydana geldiği asırdan itibaren Hz. Hüseyin'in hayatı efsanevî ve menkıbevî bir hüviyet kazanmıştır. Hz. Hüseyin'in şehit edilmesini anlatan manzum ve mensur eserlerle bu konuda yazılmış mersiyeler başta olmak üzere Kerbelâ adı Türk edebiyatında önemli bir motif olarak yer almıştır."[432]

[431] Haşim Şahin, "Sakaların Piri Saka Baba", **Z Kültür Sanat Şehir Mevsimsel Tematik Dergi**, Güz 2017/2, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul, s. 279.
[432] Mustafa İzzet Uzun, "Kerbela-Türk Edebiyatında Kerbela", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2002, C: XXV, s. 274.

Destansı nitelikli hikâyelerden oluşan Türk edebiyatının önemli eserlerinden *Dede Korkut Kitabı*'nda dinî literatür hakkında yeterince bilgi sahibi olan Müslüman Oğuzlar anlatılırken[433] Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in suya olan hasretinden şu mısralarla söz edilmiştir: "Çığnam çığnam kayalardan çıkan su!/ Ağaç gemileri oynadan su!/ Hasan ile Hüseyin'in hasreti su!/ Bağ ve bostanın zîneti su!"[434]

Bu elim olay çalışmamıza dâhil olan birçok çeşme ve sebil kitabesinde "şehid-i Kerbelâ" ve "Hz. Hüseyin", hatta kardeşi "Hz. Hasan"ın isimlerinin zikredilmesiyle yer bulmuştur. En erken tarihli örnek olarak H.966 / M.1558-1559 yılında Eyüp Sultan'da inşa edilmiş olan Semiz Ali Paşa Çeşmesi kitabesinde çeşmenin Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in ruhu için yaptırıldığı "*Vezîr-i a'zâm Sultan Süleymân'ın o bî-hemtâ / Hasan ile Hüseyn'in rûhu içün hoş sebîl itmiş"* mısralarıyla belirtilmektedir. H.977 / M.1569-1570 tarihli Haydar Paşa Çeşmesi kitabesinde manzume "Yâ Hasan ile Hüseyin aşkına su" mısraıyla sonlanırken H.1002 / M.1593-1594 tarihli Takyeci İbrahim Ağa Sebili kitabesinde ise, "Hasan Hüseyn'in aşkına açılsun bu sebîlullâh" ifadesiyle tamamlanmaktadır. H.1119 / M.1707-1708 tarihli Hacı Halil Efendi Çeşmesi kitabesinde "Şâd ola rûh-ı Hüseyn ile Hasan" mısraıyla Hz. Hüseyin ile Hz. Hasan'ın ruhlarının şad olması temennisi dile getirilmiştir. Üsküdar'daki H.1134 / M.1721-1722 tarihli İbnü'l Emin Ahmed Ağa Çeşmesi kitabesinde "Al Hüseyn ile Hasan 'aşkına iç mâ-i tahûr" mısraıyla Hz. Hüseyin ve Hz. Hasan aşkına çeşmenin temiz suyundan alınıp içilmesi söylenmiştir. Nuruosmaniye Külliyesi'nin yapılarından olan Kapalıçarşı çıkışındaki sebil kitabesinde de benzer şekilde Hz.Hüseyin ile Hz.Hasan aşkına Zemzem'e benzetilen sudan içilmesine dair okuyucuya davet vardır.

Kimi çeşme ve sebil kitabelerinde Muhammed Peygamber'in torunları Hüseyin ve kardeşi Hasan'ın isimlerinin birleşmesinden meydana gelmesiyle "Hasaneyn" şeklinde anıldığı görülmektedir. XVII. yüzyıldan kalan Salacak'taki Silahdar Mustafa Ağa Çeşmesi kitabesinde "Teşne-gân-ı Kerbelâ'nın yâdına / Mâ li-rûh-ı Hasaneyn aşkına su" mısralarıyla Kerbela'da susuz kalmışların anısına ve Hz.

[433] Muharrem Daşdemir, Dedem Korkut Kitabı Genel Değerlendirme, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, C: LVIII, Sayı:2, 2010, s. 71.

[434] Orhan Şaik Gökyay, **Dede Korkut Hikayeleri**, Tercüman Gazetesi, 1001 Temel Eser 149, İstanbul, 1980, s. 36.

Hasan ile Hüseyin'in aşkına su içilmesi temennisinde bulunulmaktadır. XVIII. yüzyıla gelindiğinde Cağaloğlu'ndaki Hacı Beşir Ağa Külliyesi'nin avlu kapısının yanında yer alan çeşmenin "Hasaneyn aşkına sıhha gel al iç âb-ı revân" mısraıyla sonlanan kitabesinde Peygamberin torunları aşkına çeşmenin suyundan içilmesi isteği yine "Hasaneyn" kelimesiyle dile getirilmiştir. Külliyenin bir diğer yapısını oluşturan sebilin yanındaki diğer çeşme kitabesinde ise, gizli bir gönderme ile Hasan ve Hüseyin'den "Eyledi irvâ 'atâşı ol iki mâ aşkına" ifadesiyle söz edilmektedir. H.1213 / M.198-1799 yılında inşa edilmiş olan Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa Çeşmesi kitabesinde de manzume "Hasaneyn aşkına 'ayn-ı Hüseyin Pâşadan" sözleriyle tamamlanmaktadır.

Çalışmamıza dâhil olan bazı çeşme ve sebil kitabelerinde ise, Hüseyin ve Hasan'ın isimleri zikredilmeden "iki torun" manasındaki "sıbteyn" sözcüğü kullanılmıştır. H.1145 / M.1732-1733 tarihli Vuslat Kadın Çeşmesi kitabesinde "Sıbteyn-i fahr-i 'âlemin rûhun bu su şâd eyledi" mısraıyla açık bir şekilde ancak isimleri zikredilmeksizin Peygamber'in torunlarının ruhunun şad olduğu ifade edilmiş ve yine aynı yıl inşa edilmiş olan Verdinaz Kadın Çeşmesi kitabesinde de Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin **"**Ki idüb şâd rûh-ı sıbteyni**"** mısraıyla manzumede anılmıştır. H.1145 / M.1732-1733 tarihli Tophane Meydan Çeşmesi'nin niş üzerindeki kitabesinde "Kılsun o Sultânı Hüdâ her demde mansûru'l-livâ / Reyhaneteyn-i Mustafâ aşkına iç mâ-i ma'în" mısralarıyla Allah'ın o Sultan'ın sancağını her zaman muzaffer kılması dileğinde bulunulmuş ve okuyucuya Muhammed Peygamber'in iki reyhanı olarak anılan torunları Hasan ve Hüseyin'in aşkına sudan içilmesi söylenmiştir.

İki kardeşin isimlerinin açık bir şekilde ya da üstü kapalı olarak anıldığı kitabelerin yanında sadece Hz. Hüseyin'in isminin yer aldığı kitabelere de rastlanmaktadır. Galata'da H.1118 / M.1706-1707 yılında inşa edilmiş olan Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi kitabesinde sadece Hz. Hüseyin'in ruhunu şad etme düşüncesine yer verilirken Galata halkının Temmuz sıcağında çektikleri susuzluktan kurtuluşlarına, fetihten beri başka devlet yetkililerinin bu semte ilgi göstermemiş olduğuna ve bu hayratı ancak Gülnuş Sultan'ın hayata geçirdiğine

vurgu yapılmıştır.[435] Sultanahmet'te Topkapı Sarayı'nın giriş kapısı ile Ayasofya arasında yer alan Sultan III. Ahmed Meydan Çeşmesi kitabesinde benzer şekilde "Ruh-ı Hüseyni şâd idüb itdi sebîl-i âb-ı safâ" mısraıyla bu temiz ve berrak suyu karşılıksız dağıtarak Hz. Hüseyin'in ruhunun şad edildiği söylenmektedir. Balat'ta H.1104 / M.1692-1693 yılında inşa edilmiş olan Şatır Hasan Ağa Çeşmesi kitabesinde "Âb-ı sâfî-i Hasan rûh-ı Hüseyni kıldı şâd" sözleriyle baninin çeşmeden akıttığı saf suyun Hz. Hüseyin'in ruhunu şad ettiği dile getirilmiştir.

Bazı kitabelerde hiçbir şehidin adı zikredilmeden Kerbela ve susuzluk konusuna değinilmiştir. Yapım yılı H.1089 / M.1678-1679 olan Yakub Ağa Çeşmesi'nin manzum kitabesinde "N'ola rûh-ı şehîd-i Kerbelâ'yı yâd idüb her dem" mısraıyla Kerbela şehidi Hz.Hüseyin anılmıştır. H. 1143/ M. 1730–1731 tarihli Hafız Abdülkerim Ağa adıyla da bilinen Âdile Sultan Çeşmesi'nin kitabesinde "Şehîd-i Kerbelâ aşkında dil-cû çeşme yapdırdı" mısraıyla, baninin Hz.Hüseyin aşkına çeşme yaptırdığı söylenmektedir. H.1145 / M.1732-1733 tarihli Kaptan-ı Derya Maryol Hacı Hüseyin Paşa Çeşmesi'nin "Şâd ola rûhu İmameynin müdâm / Kıldığınca âbını icrâ bu 'ayn / Kerbelâ ehli tevarîhin okur / Teşnegâne mâ deyü 'ayn-ı Hüseyn" mısralarıyla son bulan kitabesinde bu çeşmenin suyunun aktığı sürece İmameyn'in, Hasan ve Hüseyin'in ruhunun şad olması temennisinde bulunulmuş ve Kerbelâ'da susuz kalmışların o çeşmenin tarihini Hüseyin'in gözünün susuzlara 'Su' diye seslenerek söyledikleri ifade edilmiştir.

3.2.4 Kur'an-ı Kerim'den Ayetler

Çalışmamıza dâhil olan XV. yüzyıldan XVIII. yüzyıl sonuna kadar İstanbul'da inşa edilmiş olan çeşme ve sebil kitabelerinde yer alan önemli bir unsur da Kur'an-ı Kerim'den ayetlerdir. Müstakil olarak ya da manzume içinde yer verilen ve genellikle su ile ilgili olan ayetlere çeşme ve sebil kitabelerinde sıklıkla rastlanmaktadır.

Çeşme ve sebil kitabelerinde en sık yazılmış olan ayetler, Enbiya Suresi'nin 30. ayeti ve İnsan Suresi'nin ayetleridir. Erken tarihli bir örnek olarak H. 953 /

[435] Muzaffer Özgüleş, "Belgeler Işığında Gülnuş Emetullah Sultan'ın Galata'da Yaptırdığı Çeşmeler ve Su Yolları", **Tasarım+Kuram**, No:17, 204, s. 34.

M.1546-1547 yılında inşa edilmiş olan Kazlı Çeşme'nin kemeri üzerinde yer alan kitabede Enbiya Suresi'nin 30. ayeti "Ve cealna mine'l-mâ'i külle şey'in hayy" okunmaktadır. Aynı yüzyıldan bir başka örnek H. 978 / M.1570-1571 tarihli Âşık Paşazade Çeşmesi'nin Arapça yazılmış olan manzum kitabesinde "Recevnâ'el-mâe min hayyin latîfin / Ve vehhâbin ve rezzâkin kerîm" mısralarıyla Enbiya Suresi'nin 30. ayetine atıfta bulunan şair, "Kerem sahibi, bütün mahlûkatın rızkını veren yüce Allah'ın, bütün canlıları sudan yarattığını buyurmaktadır" demektedir. Benzer şekilde XVII. yüzyıldan bir örnek olarak H.1027 / M.1617-1618 tarihli Kaptan-ı Derya Öküz Mehmed Paşa Çeşmesi'nin kitabesinde "Cümle-i eşyâyı Bârî mâ'dan ihyâ itmegin" dizeleriyle şair, Allah'ın bütün varlıkları sudan yarattığını söyleyerek Enbiya Suresi'nin 30. ayetine atıfta bulunmuştur. Bir sıbyan mektebinin altında inşa edilmiş olan H.1189 / M.1774-1775 tarihli Tersane Emini Recai Mehmed Efendi Çeşmesi'nin üzerinde Enbiya Suresi'nin 30. ayeti eksiksiz olarak okunabilmektedir. Ancak buradan itibaren verdiğimiz örneklerde H.1011 / M.1602-1603 tarihli Siyavuşpaşa Çeşmesi, H.1094 / M.1682-1683 tarihli Silahdar Mustafa Ağa Çeşmesi ve H.1105 / M.1693-1694 yılında inşa edilmiş olan ve Arapça bir duanın başında yazılmış bulunan Ali Efendizade Abdullah Ağa Çeşmesi kitabelerinde ayetin orijinalinde var olan ve cümlede fiil görevinde bulunan "cealna" kelimesi eksik olarak hakk edilmiştir. XVIII. yüzyıldan da yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi tek bir örnek olarak Tersane Emini Recai Mehmed Efendi Çeşmesi kitabesinde ayet eksiksiz olarak okunabilmektedir. Onun dışında H.1123 / M.1711-1712 tarihli Âdile Sultan Çeşmesi (Hafız Abdülkerim Ağa Çeşmesi) ve Üsküdar'daki H.1134 / M.1721-1722 yılında inşa edilmiş olan Ahmediye Külliyesi'nin bir yapısı olan çeşmenin kitabesinde de Enbiya Suresi'nin 30. ayeti yine cümlenin fiili "cealna" olmaksızın hakk edilmiştir. Ancak Galata'daki H.1145 / M.1732-1733 tarihli Bereketzade Çeşmesi'nin ayna taşı üzerinde yer alan kitabesinde okunan ayette aynı şekilde "cealna" kelimesi eksik yazılmış olsa da bu defa ayetin devamında var olan "efelâ yü'minûne" cümlesiyle tamamlandığı görülmektedir. H.1146 /M.1733-1734 tarihli Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi'nin bir yapısı olarak avlu girişinde yer alan çeşmenin kitabesi aynı ayetle başlarken, H.1154 / M.1741-1742 yılında Beşiktaş'ta Dolmabahçe Camii'nin karşısında inşa edilmiş olan Mehmed Emin Ağa Çeşmesi'nin kitabesi Besmele ile başlayıp Enbiya Suresi'nin 30. ayetiyle devam etmektedir.

H.1158 / M.1745-1746 tarihli Süleymaniye'deki Ümmü Gülsüm Hatun Çeşmesi'nin kitabesini de müsenna hatla yazılmış olan Enbiya Suresi'nin 30. ayeti süslemektedir. Emirgan'da H.1197 / M.1782-1783 yılında Sultan I. Abdülhamid Han tarafından inşa edilmiş olan ve üzerinde çok sayıda kitabenin yer aldığı I. Abdülhamid Han Çeşmesi'nin ayna taşı üzerinde ve H.1210 / M.1795-1796 tarihli Mihrişah Valide Sultan Sebili'nin sağ tarafında yer alan çeşmenin kitabelerinde müstakil halde hakk edilmiş olan Enbiya Suresi'nin 30. ayeti okunmaktadır. Yüzyılın sonunda inşa edilmiş olan Üsküdar Karacaahmet'teki H.1209 / M.1794-1795 tarihli Ayşe Hatun Çeşmesi'nin üzerinde yer alan tuğra içinde istiflenmiş olarak hakk edilmiş Enbiya Suresi'nin 30. ayeti dikkati çekmektedir.

Çeşme ve sebillerde Enbiya Suresi'nin 30. ayetinden daha fazla sayıda İnsan Suresi'nden farklı ayetlerin yazıldığı kitabeler yer almaktadır. Özellikle sıklıkla hakk edilmiş olan "Aynen fîhâ tüsemmâ selsebîla" 18. ayetinin en erken tarihli olanı H. 978 / M.1570-1571 tarihli Âşık Paşazade Çeşmesi'nin Arapça yazılmış olan manzum kitabesindedir. Bu kitabede İnsan Suresi'nin 18. ayeti orijinalinde olan "fîhâ" kelimesi eksik olarak hakk edilmiştir. Aynı eksiklik H.1146 /M.1733-1734 tarihli Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi'nin yapılarından sebil kitabesinde de görülmektedir. Bu kitabeden başka XVIII. yüzyılda Galata'da inşa edilmiş olan H.1118 / M.1706-1707 tarihli Bereketzade Çeşmesi, H.1189 / M.1774-1775 tarihli Tersane Emini Recai Mehmed Efendi Çeşmesi, Emirgan'daki H.1197 / M.1782-1783 tarihli I. Abdülhamid Çeşmesi ve H.1207 / M.1792-1793 tarihli Süleymaniye Meydan Çeşmesi kitabelerinde ayet eksiksiz olarak yazılırken H.1202 / M.1787-1788 tarihli El-Hac Mustafa Çeşmesi kitabesinde "aynen" kelimesi hakk edilmemiştir. Çeşme ve sebillerin üzerinde konumlandırılmış olan kitabelerin birçoğunda İnsan Suresi'nin 21. ayetinin son cümlesi "Ve sekâhüm rabbuhüm şerâben tâhurâ" okunmaktadır. H.1059 / M.1649-1650 yılında inşa edilmiş olan Matbah Emini Hasan Ağa Çeşmesi, H.1146 /M.1733-1734 tarihli Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesinin bir yapısı olan sebil ve çeşmenin sol yanındaki çeşmecik, Dolmabahçe'deki küçük bir külliyenin yapısı olan H.1154 / M.1741-1742 tarihli Mehmed Emin Ağa Sebili ile hazire arasında kalan ve çeşmenin benzeri olan kapının üstündeki içi boş madalyonun üzeri, Vefa'daki H.1189 / M.1774-1775 tarihli Tersane Emini Recai Mehmed Efendi Sebili'nin sol tarafındaki çeşmecik, H.1194 / M.1780 tarihli Sineperver Valide Sultan

Çeşmesi, H.1197 / M.1782-1783 tarihli I. Abdülhamid Çeşmesi, H.1207 / M.1792-1793 tarihli Süleymaniye Meydan Çeşmesi ve H.1210 / M.1795-1796 tarihli Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi kitabelerinde İnsan Suresi'nin 21. ayeti okunabilmektedir. Ancak H.1002 / M.1593-1594 tarihli Koca Sinan Paşa Sebili'nde şairin diğer bütün sebillerden üstün olduğunu söylediği kitabesinde ayet olduğu gibi yazılmayıp "Sekâhüm Rabbühüm" ifadesiyle ayete atıfta bulunulmuştur. Çalışmamıza dâhil olan çeşme ve sebil kitabelerinde 18. ve 21. ayetlerden başka İnsan Suresi'nin 6.ve 22. ayetlerine de rastlanmıştır. H.1097 / M.1685-1686 tarihli Mehmed Ağa Çeşmesi kitabesinde İnsan Suresi'nin 6. ayeti "Kâla'l-melikü'l-hâdî 'Aynen yeşrabu bihâ 'ibâdullâh" şeklinde ifade edilirken, Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi'nin bir yapısı olan sebilin şebekelerinde hakk edilmiş olan İnsan Suresi'nin 6. ayeti "Aynen yeşrabü bihâ ibâdu'l-lâhi yüfeccirûnehâ tefcîrâ" şeklinde eksiksiz olarak yazılmıştır. H.1207 / M.1792-1793 tarihli Süleymaniye Meydan Çeşmesi kitabelerinde 6. ayet "'Aynen yeşrâbu bihâ ibâdullah" olarak yazılırken, İnsan Suresi'nin 22. ayeti "İnne hâzâ kâne leküm cezâen ve kâne sa'yükum meşkûrân" şeklinde tam ve eksiksiz olarak hakk edilmiştir.

XV. yüzyıldan XVIII. yüzyıl sonuna kadar olan araştırmamız dâhilindeki çeşme ve sebil kitabelerinde karşılaşılan bir başka ayet Al-i İmran Suresi'nin 37. ayetidir. Yedikule'deki H.970 / M.1562-1563 tarihli Uşşaki Tekkesi Çeşmesi'nin Kevser Suresi'nin 1. ayeti ile başlayan kitabesi İnsan Suresi'nin 37. ayetinin başlangıcı olan "Fe tekabbelehâ rabbühâ bi kabûlin hasen" ibaresi ile devam ederken H.1123 / M.1711-1712 tarihli Âdile Sultan Çeşmesi'nin kitabesinde aynı ayetten "Külle mâ dehale aleyhâ Zekeriyye'l-mihrâb" ibaresi hakk edilmiştir.

Çalışmamız esnasında karşılaştığımız birbirinden farklı ve çok sayıda ayetin hakk edildiği kitabelerin H.1174-1177 / M.1760-1764 tarihli Laleli Külliyesini oluşturan sebil ve çeşmelerin üzerinde yer aldığını tespit ettik. Besmele ile başlayan sebilin kitabe kuşağında sırasıyla Şuara Suresi'nin 80. ayeti, Fussilet Suresi'nin 44. ayetinden bir cümle, Tevbe Suresi'nin 14. ayetinin son cümlesi, Yunus Suresi'nin 57. ayetinin ikinci bölümü, Nahl Suresi'nin 69. ayetinin son bölümü, ve İsra Suresi'nin 82. ayetinin giriş cümlesi yazmaktadır. Ayrıca Laleli Külliyesini oluşturan yapıların en büyüğü olan Laleli Camii'nin avlu kapısının yanındaki çeşmeciklerden birinin üzerindeki kitabede yine Nahl Suresi'nin 69. ayetinden bir ibare okunmaktadır.

Sebildeki ayet kitabelerinde dikkati çeken, her bir ayette "şifa, yeşfi" kelimesinin geçtiği "şifa ayetlerinin" hakk edilmesidir**.** III. Ahmed Kütüphane Çeşmesi'nin arka cephesindeki küçük çeşmenin kitabesinde de İsra Suresi'nin 82. ayetinin cümle içerisinde atıf olarak hakk edildiği tespit edilmiştir.

XVIII. yüzyıldan bir başka ayet kitabesinin yer aldığı çeşme H.1145 / M.1732-1733 tarihli Galata'daki Bereketzade Çeşmesi'dir. Çeşmenin kanatlarından birinin üzerinde konumlandırılmış olan kitabede Rahman Suresi'nin 50. ayetinden bir bölüm hakk edilmiştir. H.1189 / M.1774-1775 tarihli Tersane Emini Recai Mehmed Efendi sebilküttabını oluşturan yapılardan biri olan çeşmenin üzerinde yer alan kitabede Bakara Suresi'nin 110. ayetinden bir bölüm ve aynı yapıdaki çeşmeciklerden birinin üzerinde Şura Suresi'nin 19. ayetinin giriş cümlesi okunmaktadır.

Sekizgen planı ve üzerindeki çok sayıda kitabesiyle dikkati çeken H. 1197 / M. 1782- 1783 tarihli I. Abdülhamid Çeşmesi'nde Gaşiye Suresi'nin 12. ayeti ile Kehf Suresi'nin 10. ayetinin bir bölümü yazılmıştır. H.1210 / M.1795-1796 tarihli Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin yapılarından olan sebilin kitabesinde geçen "Altlarından ırmaklar akar" mealindeki "tecrî tehtihâ " ibaresine Kur'an-ı Kerim'de birçok surenin ayetinde yer verilmiştir. XVII. yüzyıldan H.1092 / M.1681-1682 tarihli Köprülü Hemşiresi Çeşmesi'nin manzum kitabesinde "Hayrını Bârî te'âlâ eylesün / Câvidân-ı bâ-hürmet ümmü'l-kitâb" mısralarıyla şair, Allah'ın baninin yaptığı bu hayrı Fatiha Suresi hürmetine ebedî kılması temennisinde bulunmuştur.

3.2.5 Dinî Terimli Kitabeler

Yukarıda verilen ayetlerden başka birçok dinî terimin yer aldığı kitabeler Osmanlı dönemi İstanbulu'nda XV. yüzyıldan XVIII. yüzyıl sonuna kadar inşa edilmiş olan çeşme ve sebil yapılarında tespit edilmiştir. Bu dinî terimlerin hakk edildiği kitabeler çalışmamıza dâhil olan çeşme ve sebillerde sıklıkla karşılaşılan unsurlardır. Bu terimler müstakil olarak yazıldığı gibi bazı kitabelerin giriş cümlesi olarak hakk edilmiş ya da genellikle manzume içerisinde verilmiştir. Ramazan

Adıbelli'nin "birer dinî fenomen"[436] olarak ele aldığı çeşmeler ve çalışmamızın dâhilindeki sebil yapılarında kitabelerde geçen dinî terimler aşağıdaki gibidir:

XVI. yüzyıldan H.978 / M.1570-1571 yılında inşa edilmiş olan Âşık Paşazâde Çeşmesi'nin Besmele ile başlayan Arapça manzum kitabesi "Yüce Allah'a tevekkül ederim" manasında "Tevekkelnâ âle'llâhi'r-rahîm" sözleriyle tamamlanmaktadır. H.1116 / M.1704-1705 yılında inşa edilmiş olan Moralı Sadrazam Hasan Paşa Çeşmesi, H.1122 / M.1710-1711 tarihli Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi, H.1138 / M.1725-1726 tarihli Fındıklılı Mehmed Ağa Çeşmesi, H.1145 / M.1732-1733 tarihli Hafız Ahmed Paşa Çeşmesi, H.1145 / M.1732-1733 tarihli Bereketzade Çeşmesi, H.1145 / M.1732-1733 tarihli Azapkapı Saliha Sultan Sebili'nin kapısı, Dolmabahçe'de H.1154 / M.1741-1742 yılında inşa edilmiş olan Mehmed Emin Ağa Çeşmesi, H.1174-1177 / M.1760-1764 tarihli Laleli Külliyesi'ndeki çeşmecik, H.1195 / M.1780-81 tarihli Dülgerzâde Camii Çeşmesi kitabelerinde Besmele yazısı okunmaktadır. Mehmed Emin Ağa Sebili ile hazire arasında yer alan çeşmenin benzeri olan kapının üstündeki içi boş madalyonun üzerinde konumlandırılmış olan kitabede de yine Besmele okunmaktadır.

XVIII. yüzyılda inşa edilmiş olan çeşme ve sebil yapılarında sıklıkla karşımıza çıkan dinî terimlerden biri de "Mâşâ'allâh" yazılı kitabelerdir. H.1138 / M.1725-1726 tarihli Fındıklılı Mehmed Ağa Çeşmesi, Sultanahmet'te Topkapı Sarayı önündeki III. Ahmed Meydan Çeşmesi, H.1158 / M.1745-1746 tarihli Sadrazam Seyyid Hasan Paşa Külliyesi Çeşmesi, H.1164/ M.1750-1751 tarihli Seferikoz Çeşmesi, H.1194 / M.1780 tarihli Sineperver Valide Sultan Çeşmesi, H.1206 / M.1791-1792 tarihli Silahdar Seyyid Abdullah Ağa Çeşmesi ve Üsküdar'daki Ayşe Hatun Çeşmesi'nde *"*Mâşa'allâh" yazılı kitabeler yer almaktadır. Ancak H.1145 / M.1732-1733 tarihli Bereketzade Çeşmesi, H.1189 / M.1774-1775 tarihli Tersane Emini Recai Mehmed Efendi Çeşmesi, H.1202 / M.1787-1788 tarihli El-Hac Mustafa Çeşmesi ve H.1210 / M.1795-1796 tarihli Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi'nde bu dinî terim farklı olarak "Mâşâllâhu kâne" şeklinde yazılmıştır.

[436] Bkz. Ramazan Adıbelli, Modern **Türk Toplumunda Su Kültünün Bir Uzantısı Olarak Kayseri Merkezde Yapılan Yeni Çeşmeler**, Proje No: EÜBAP - SBA-09-1129, Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi Sonuç Raporu, Kayseri, 2012, s. 14.

XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıl sonuna kadar çalışmamıza dâhil olan kitabelerde Kelime-i Tevhid yazılı örneklere rastlanmaktadır. En erken tarihli örnek olarak H.970 / M.1562-1563 yılında inşa edilmiş olan Uşşaki Tekkesi Çeşmesi'nde yazılmış olan iki ayetten sonra kitabe, müselsel hattıyla dikkati çeken Kelime-i Tevhid ile son bulmaktadır. Bir başka örnek olarak H.1044 / M.1632-1633 tarihli Ruznameci İbrahim Efendi Çeşmesi kitabesinde hakk edilmiş olan Kelime-i Tevhid'den sonra bir mısra ile baninin kimliği açıklanmıştır. Yapım yılı H.1116 / M.1704-1705 olan Süleyman Ağa Çeşmesi'nde ikiye bölünerek yazılmış olan Kelime-i Tevhid kitabe metninin yanlarındaki madalyonların içini süslemektedir. Farklı bir örnek olarak Besmele ile başlayıp Kelime-i Tevhid ile devam eden kitabeler, H.1138 / M.1725-1726 tarihli Fındıklılı Mehmed Ağa Çeşmesi ve H.1145 / M.1732-1733 tarihli Hafız Ahmed Paşa Çeşmesi'nin üzerinde görülmektedir. Karaköy'deki H.1145 / M.1732-1733 tarihli Kaptan-ı Derya Kemankeş Kara Mustafa Paşa Çeşmesi kitabesi ise, sadece Kelime-i Tevhid'den ibarettir.

Çalışmamız esnasında "Allah rızası için, Tanrı yolunda" mealindeki "Fî sebîlillâh" teriminin de kitabelerde sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir. H.957 / M.1550-1551 yılında inşa edilmiş olan Rüstem Paşa Çeşmesi, H.998 / M.1589-1590 tarihli Zal Mahmud Paşa Çeşmesi, H.1120 / M.1708-1709 tarihli Kaptan-ı Derya Hacı İbrahim Paşa Sebili, H.1132 / M.1719-1720 tarihli Damad İbrahim Paşa Çeşmesi (Orta Çeşme), Şehzadebaşı'ndaki H.1132 / M.1719-1720 tarihli Damad İbrahim Paşa Sebili, H.1134 / M.1721-1722 tarihli Ahmediye Sebili, Kapalıçarşı girişindeki H.1140 / M.1727-1728 Hacı Beşir Ağa Çeşmesi, yapım yılı H.1141 / M.1728-1729 olan Feyzullah Efendi Meydan Çeşmesi ve H.1141 / M.1728-1729 tarihli Kethüda Mehmed Paşa Çeşmesi kitabelerinde manzume içinde "Fî sebîlillâh" ifadesi okunmaktadır.

Dinî terimler içerisinde "Allah mübarek etsin" mealindeki "Bârekallâh" ifadesinin de kitabelerde yazıldığı görülmektedir. H.1080 / M.1669-1670 tarihli Abbas Ağa Çeşmesi, H.1145 / M.1732-1733 tarihli Tophane Meydan Çeşmesi ve H.1164/ M.1750-1751 tarihli Kaptan-ı Derya Süleyman Paşa Çeşmesi (Seferikoz Çeşmesi) kitabelerinde "Bârekallâh" terimi manzume içinde geçmektedir. Seferikoz Çeşmesi üzerinde ayrıca başka bir dinî terim olarak "Her işimi Allah'a bırakarak razı oldum" manasında **"**Tevekkeltü ala'llâh" yazısı okunmaktadır. Bârekallâh terimi

H.1197 / M.1782-1783 yılında inşa edilmiş olan sekizgen planlı ve üzerindeki çok sayıda kitabesiyle dikkati çeken I. Abdülhamid Çeşmesi'nde müstakil halde yazılmış olup tuğrayı süsler şekilde bir başlık gibi yerleştirilmiş vaziyettedir.

H.1000 / M.1591-1592 yılında inşa edilmiş olan Cevkâni Halil Ağa Çeşmesi kitabesinde "Allah ebedî kılsın" manasındaki ifade "Halledallâhu teâlâ" şeklinde yazılırken, H.1145 / M.1732-1733 tarihli Hafız Ahmed Paşa Çeşmesi kitabesinde "Halledallâhu ömrehû Sultanehû bi'l iktinaf" şeklinde hakk edilmiştir.

Eyüp Sultan'da yer alan H.1011 / M.1602-1603 tarihli Siyavuş Paşa Çeşmesi'nin ayetle başlayan kitabesinde "Allah rızası için" manasında "Rızâ'enlillâh" terimi okunmaktadır.

Kitabelerde "Barekallâh" gibi aynı manada kullanılan bir başka dinî terim olan "Hasbetenlillâh" ifadesi Üsküdar'da inşa edilmiş olan H.1080 / M.1669-1670 tarihli her iki Abbas Ağa Çeşmesi kitabeleri ile yine Üsküdar'daki H.1141 / M.1728-1729 tarihli Şehzade Mustafa Çeşmesi kitabesinde okunmaktadır.

H.1133 / M.1720-1721 tarihli Çubuklu'daki Damad İbrahim Paşa Çeşmesi kitabesinde "Allah'a şükürler olsun" mealinde manzume içinde "Bihamdillâh" ifadesi geçmektedir.

H.978 / M.1570-1571 yılında inşa edilmiş olan Âşıkpaşazade Çeşmesi'nin Besmele ile başlayan Arapça manzum kitabesi "Yüce Allah'a tevekkül ederim" manasında "Tevekkelnâ âle'llâhi'r-rahîm" sözleriyle tamamlanmaktadır.

H.1002 / M.1593-1594 tarihli Takyeci İbrahim Ağa Sebili'nin üzerindeki Arapça hadis kitabesi "Kâle'n-nebiyyü sallallâhü aleyhi vesellem / Men sekâ kâfiran fekeennemâ sâme savme senetin / Ve men sekâ behîme(ten) fekeennemâ sâme işrîne seneten / Ve men sekâ şecereten fekeennemâ sâme / Erbâîne seneten ve men sekâ mü'minen fekeennemâ / Sâme seb'ine seneten Sadaka Resûlullâh" ifadesi ile tamamlanmaktadır. Yakın bir zamanda yıkılmış olan Kalyoncular Kışlası içindeki caminin duvarına bitişik olan H.1199 / M.1784-1785 tarihli Kaptan-ı Derya Sadrazam Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi kitabesi de "Allah'ın elçisi doğru söyledi" mealinde "Sadaka Resûlullâh" ifadesiyle sonlanmaktadır. H.1207 / M.1792-1793 tarihli Süleymaniye Meydan Çeşmesi üzerindeki kitabelerden birisi İnsan Suresi'nin 18. ayetiyle başlayıp "Yüce Allah doğru söyledi" manasında

“Sadaka’llâhu’l-‘aliyyü’l-azîm” mısraıyla tamamlanırken bir diğer kitabe “Kâle’llâhu tebâreke ve te’âlâ” sözleriyle başlayıp İnsan Suresi’nin 6. ayetiyle bitmektedir. Benzer bir örnek H.1209 / M.1794-1795 tarihli Ayşe Hatun Çeşmesi’nde karşımıza çıkmaktadır. Çeşmenin üzerinde yer alan tuğranın yanında “Sadakallâh” ibaresi okunmaktadır.

H.994 / M.1585-1586 tarihli Mesih Mehmed Paşa Çeşmesi’nin tamir kitabesinde hakk edilmiş olan “Allah için” manasındaki “Li-vechillâh” ibaresi, H.1189 / M.1774-1775 tarihli Tersane Emini Recai Mehmed Efendi Sebili’nin kitabesinde okunmaktadır. Aynı sebil üzerinde yer alan kitabede manzume içinde “Allah yüce kılsın” manasında “Te’âlallâh” ifadesi geçmektedir.

Yapım yılı H.1003 / M.1594-1595 olan Cerrah Mehmed Paşa Çeşmesi’nin manzum kitabesi “Yüce Allah’a hamd olsun” anlamında “Minnet’ullâhu teâlâ” ile başlamaktadır. Aynı ifade Edirnekapı’daki Mihrimah Sultan Külliyesi’nin bir yapısı olan H.1142 / M.1729-1730 tarihli çeşmenin kitabesi üzerinde okunmaktadır. Farklı bir deyişle H.1116 / M.1704-1705 tarihli III. Ahmed Çeşmesi (Aynalıkavak Çeşmesi) kitabesinde “Minnet cenâb-ı Hakk’a” şekliyle yazılmıştır.

H.1145 / M.1732-1733 tarihli Tophane Meydan Çeşmesi’nin dört cephesinde yer alan kitabelerden denize bakan cephedeki manzumede “Allah arttırsın” manasındaki “Zâdehu’l-lâhu” ifadesi okunmaktadır.

Ahmediye Külliyesi’nin yapılarından olan H.1134 / M.1721-1722 tarihli çeşme üzerindeki mensur tamir kitabesinde de “Allah’ın rahmeti üzerine olsun” mealinde bir dinî ifade olarak “Aleyhi Rahmetü’l-Bârî” yazısı hakk edilmiştir.

3.2.6 Kevser, Hz. Ali ve Saki-i Kevser

İnsana ebedî bir hayat sunduğuna inanılan âb-ı hayat kavramı dışında çeşme ve sebil kitabelerinde cennet ırmaklarının kendisinden doğduğu büyük bir su kaynağını veya nehri ifade eden Kevser’den [437] sıklıkla söz edilmektedir. Artmak, çoğalmak ve çok iyilik manalarına gelen “Kevser”, Allah’ın ahirette Hz. Muhammed’e vadettiği ve ümmetiyle yanında buluşacağı, cennet nehirleri kendisinden doğan ve kollara ayrılan çok büyük bir su kaynağı, nehir ve üzerindeki

[437] Mustafa Ertürk, “Havz-ı Kevser”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XVI, İstanbul, 1997, s. 546.

havuzu ifade etmektedir.[438] Bundan dolayı yalın hâli dışında çoğunlukla âb-ı Kevser, mâ-i Kevser, havz-ı Kevser, şerâb-ı Kevser, çeşme-i Kevser, şurb-ı Kevser gibi farklı ifadelerle karşımıza çıkmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de verilen bilgilere göre dünya hayatındaki inanç, ibadet ve davranışları doğrultusunda kalıcı ve devamlı olan ahiret hayatında vadedilen mükâfat ve ikramlarla ebedî mutluluğa erişecek olan insanın kazançlarından birisi de tadı, berraklığı, temizliği, saflığı ve tazeliği ile suyun Cennet'teki tezahürü diyebileceğimiz Hz. Ali'nin elinden sunulacak olan Kevser suyu'dur. Çalışmamıza dâhil olan çeşme ve sebil kitabelerinde âb-ı Kevser, mâ-i Kevser, havz-ı Kevser, şerâb-ı Kevser, çeşme-i Kevser, şurb-ı Kevser gibi farklı ifadelerle karşımıza çıkan Kevser, aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'de "İnnâ a'taynâkel kevser" (Gerçekten biz sana Kevser'i verdik.)[439] ayetiyle başlayan 108. suredir. Bundan dolayı az sayıda da olsa kitabelerde "sure-i Kevser" tamlamasına rastlanmıştır.

Kevser kavramının hiçbir ek ya da tamlama almadan tekil kullanıldığı kitabe örnekleri mevcuttur. XVI. yüzyıldan en erken tarihli örnek olarak H.953 / M.1546-1547 yılında inşa edilmiş olan Kazlı Çeşme kitabesinde şair, "Kim nazar itdi bu âb-ı sâfiye / Didi buna Kevser olmaz kâfiye" mısralarıyla bu güzel suya bakanın onu Kevser suyundan daha güzel bulduğunu söylediğini ifade etmiştir. H.1121 / M.1709-1710 tarihli Üsküdar'daki Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi'nin kitabesinde "Âlem-i dünyâda bu ecrin mükâfâtı muhâl / İde Kevser ile cennette telâfi bu türâb" mısralarıyla bu sevabın, bu iyiliğin mükâfatının bu dünyada olmadığı için Cennet'te Kevser ile karşılık bulması dileğinde bulunulmuştur. H.1133 / M.1720-1721 tarihli Âşub Kadın Çeşmesi kitabesinde övgüyle söz edilen baninin "Zîb-u ârayişle virdi öyle âb-ı tâb kim / Dir temâşa eyleyüb nûş eyledikçe teşnegân / Aynıdır âb-ı hayâtın yâ ayağı Kevser'in / Selsebîl-i bağ-ı cennetdir yâ Tesnîm-i cinân" mısralarıyla çeşmesinden susamışlara sunduğu sudan içenin onu hayat suyu, Kevser suyu, Selsebil ırmağı ya da Tesnim suyu zannettiği söylenmektedir. Yapım yılı H.1133 / M.1720-1721 olan Katip Muslihüddin Çeşmesi'nin "İçün sıhhâ çü Kevser oldu câri" mısraıyla tamamladığı kitabesinde şair, "Kevser aktı, afiyetle için" demektedir.

[438] İlhami Günay, "Kur'an'da Cennet Hayatının Süreklilik ve Güzellik Kaynağı Olarak Su", **Marife Dinî Araştırmalar Dergisi,** C:XIV, No:3, Konya, Kış 2014, s. 112.
[439] Kur'ân-ı Kerîm, Çev. Elmalılı Hamdi Yazır, Aktifnet Dağıtım Yayın, İstanbul, 2012, s. 602.

Edirnekapı'daki H.1142 / M.1729-1730 tarihli Mihrimah Sultan Çeşmesi kitabesinde "Habbezâ 'aynü'l-hayât-ı dil-kûşâ kim lûlesi / Kevseri işrâb ider dil-teşnegâna dâ'imâ" mısralarıyla bu güzel hayat suyu çeşmesinin lülesinin, susamışlara daima Kevser içirdiğinden söz edilmektedir. Gümüşsuyu Mebusan Yokuşu'nda yer alan H.1145 / M.1732-1733 yılında inşa edilmiş Hacı Beşir Ağa Çeşmesi kitabesinin son beytinde "İden bu Kevseri icrâ Beşîr Ağa-yı mükrimdir / Gel iç bu çeşme-i ra'nânın âb-ı pâki Zemzemdir" sözleriyle şair, Beşir Ağa'nın Kevser'i sunduğunu söyleyip okuyucuyu bu güzel çeşmenin Zemzem gibi olan temiz suyundan gelip içmeye davet etmektedir. H.1141 / M.1728-1729 tarihli Topkapı Sarayı önündeki Sultan III.Ahmed Meydan Çeşmesi ve Sebili üzerindeki kitabelerde iki yerde Kevser bahsi geçmektedir. Güney cephede yer alan çeşme kitabesinde "Bu 'ayna ey sâfi derûn destini Kevser gibi sun / Her katre-i safvet nümûn olmakda bir 'ayn-ı şifâ" mısralarıyla "Her damlası saflık belirtisi olan olan bu şifa çeşmesine kalp elini Kevser gibi sun" denilmektedir. Batı cephede yer alan çeşme üzerindeki kitabede ilk iki beyitte "Bak sîm ü zerden tâsına âb-ı hayât efzâsına / Benzer gümüş sakâsına bekler kapun subh-ı mesâ / Yapdın sarây meydânına kıldın salâ 'atşânına / Cennetde Kevser yanına gûyâ ki kasr itdin binâ" sözleriyle "Gümüş ve altından tasına, hayat veren suyuna bak / Sabah akşam kapısını bekleyen gümüş su taşıyıcısına benzer / Saray meydanına yaptın susayanları davet ettin / Sanki Cennet'teki Kevser'in yanına saray inşa ettin" denilmekte ve saray meydanına yapılan bu çeşmenin Cennet'teki Kevser ırmağının âdeta yanına yapıldığı belirtilmektedir. Çemberlitaş'taki H.1168 / M.1754-1755 tarihli Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi kitabesinin son mısraında şair, "Tasıyla iç Kevseri cûd-ı Ali'den su gibi" sözleriyle okuyucuya cömert Ali'nin Kevseri'nden suyu tas ile içmesi önerilmiştir.

Yukarıdaki örneklerde yalın olarak kullanıldığı görülen Kevser kavramı kitabelerde en çok "âb- Kevser" şeklinde yer almaktadır. Aynı zamanda İslam inancında Cennet'te bu kutsal suyu sunacağına inanılan sakinin Hz. Ali olmasından dolayı kitabelerde Kevser kavramına yer verilirken Hz. Ali de birlikte anılmaktadır. H.974 / M.1566-1567 yılında inşa edilmiş olan Kanuni Sultan Süleyman Çeşmesi kitabesinin son mısraında "Yine akdı cihâna âb-ı Kevser" sözleriyle çeşmeden dünyaya akanın yine Kevser suyu olduğu belirtilmektedir. H.994 / M.1585-1586 tarihli Ayakapı Çeşmesi kitabesinde "Âb-ı Kevserdir eşi bu çeşmenin" mısraıyla

açıkça çeşmenin Kevser suyu'nun muadili olduğu söylenmektedir. H.1002 / M.1593-1594 tarihli Koca Sinan Paşa Sebili kitabesinde iki yerde Kevser suyundan söz edilmektedir. "İçenler cânına sıhha be-kün bu âb-ı Kevserden / Sekâhüm Rabbühüm" fehvâsına eylerse ikrârı" mısralarıyla canlarının afiyeti için çeşmenin Kevser suyundan içenlerin "Rableri onlara içecek sunar" mealindeki İnsan Suresi'nin 21. ayeti uyarınca söyleyecekleri ifade edilirken aynı kitabede şair, "Suyu fasl-ı şitâda mu'tedil âb-ı hâyât-âsâ / Temmuz eyyâmı gelse serd olur çün berf-i kûhsârî / Suna bânîsine sakâ-yı mahşer âb-ı Kevser'den / Makâmı ola hem cennet-i Adnin bağ ü gülzârı" mısralarıyla suyun kış mevsiminde ölümsüzlük suyu gibi ılıman; Temmuz ayında ise dağdaki kar gibi sert olduğunu söylemekte ve mahşerin sakisinin yani Hz. Ali'nin baniye Kevser suyundan sunması ve o kişinin makamının Adn cennetinin bahçeleri olması temennisinde bulunmaktadır. H.973 / M.1565-1566 tarihli Kalın Ali Paşa Çeşmesi kitabesinde "Sâki-i Kevser olur çünki Ali cennetde" mısraıyla Hz. Ali'nin apaçık cennette sâki olacağı söylenirken, kitabenin son beytinde "Gördü Âşık dahî bu 'ayn-ı âlî Kevserdir / Didi târih-i revân 'ayn-ı Ali Kevser bâd" mısralarıyla bu yüce çeşmenin Kevser ırmağı olduğu söylenmiştir. H.1052 / M.1642-1643 tarihli Vezir Mehmed Paşa Çeşmesi kitabesinin son mısraında çeşmenin suyunun cana can katan Kevser ırmağının suyu olduğu şu sözlerle ifade edilmiştir: "Oldı 'ayn-ı âb-ı Kevser can-fezâ" H.1094 / M.1682-1683 yılında inşa edilmiş olan Silahdar Mustafa Ağa Çeşmesi kitabesinde "'Ayn-ı sâkî remz idüb gûyâ ki dir / Âb-ı sâf nûş ider isen gel berü" mısralarıyla Sâki'nin gözünün işaret ederek okuyucuyu sanki şöyle çağırdığı belirtilmektedir: "Gel ki, burada saf su içersin." İlk mısradan anlaşıldığı üzere, şair üstü kapalı bir şekilde Hz. Ali'den söz etmektedir. Yapım yılı H.1113 / M.1701-1702 olan Seyyid Ali Fazıl Efendi Çeşmesi kitabesinde şair, "Oldu cârî âleme mâ-i tahûr / Menbâ'ı tâ haşre dek bula sebât / Âb-ı Kevserden nişândır gûyâ" mısralarıyla dünyaya akan bu temiz suyun kıyamete kadar kalıcı olması dileğinde bulunmuş ve onu Kevser suyuna benzetmiştir. Galata'da H.1118 / M.1706-1707 yılında inşa edilmiş olan Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi'nin Galata halkının Temmuz sıcağında çektikleri susuzluktan kurtuluşlarına, fetihten beri başka devlet yetkililerinin bu semte ilgi göstermemiş olduğuna ve bu hayratı Gülnuş

Sultan'ın hayata geçirdiğine vurgu yapılmış[440] olan kitabesinde "Sâki-i Kevser onu sîrâb ide / Hem şefâ'at kıla fahr-i kâ'inât" mısralarıyla Hz. Ali'nin baninin susuzluğunu gidermesi, Muhammed Peygamber'in de şefaatçi olması temennisinde bulunulmuştur. Babadağ Yokuşu'ndaki H.1140 / M.1727-1728 tarihli İbnü'l Emin Ahmed Ağa Çeşmesi kitabesinde "'Atâş-ı nâsı şâdâb itdi dünyâda Hudâvendâ / O dahî âb-ı Kevser birle ferdâ şâdumân olsun" mısralarıyla Allah'a seslenen şair, susamış insanları bu dünyada suya eriştiren baninin gelecekte yani öteki dünyada Kevser suyu içerek mutlu olması dileğinde bulunmuştur. H.1144 / M.1731-1732 tarihli Saliha Sultan Çeşmesi diğer adıyla Kadiriler Çeşmesi kitabesinde "Hak kabûl idüb bu hayr-ı cûybârı cümleden / Âb-ı Kevserle vire ecrin Hüdâ-yı zül-celâl" mısralarında bu iyilik ırmağının kabul görüp Allah'ın Kevser suyuyla karşılık vermesi temennisi vardır. H.1145 / M.1732-1733 yılında inşa edilmiş olan Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi ve Sebili'nin kitabelerinde Kevser kavramı birkaç mısrada karşımıza çıkmaktadır. Sebil üzerindeki "Gel sebîl-i Valide Sultan'dan âb-ı Kevser iç" mısraıyla tamamlanan kitabede okuyucu Valide Sultan'ın sebilinden Kevser suyu içmeye davet edilmektedir. Çeşme üzerinde yer alan kitabede "Cârî hâfızlar gibi her lûlesi / Sûre-i Kevser okur subh u mesa" mısralarıyla çeşmenin akan her musluğunun hafızların Kur'an okuması gibi sabah akşam Kevser Suresi'ni okuduğu ifade edilmektedir. Burada bahsi geçen Kevser kavramı cennette akan Kevser suyu olmayıp, üç ayetten ibaret Kur'an-ı Kerim'in en kısa suresi olan Kevser Suresi'dir. Benzer şekilde kullanım ilerde görüleceği üzere başka kitabelerde de karşımıza çıkmıştır. Aynı çeşme üzerindeki kitabede geçen "Anı da cennette sîr-âb eyleye / Sâkî-i Kevser 'Aliyy-i Murtazâ" mısralarında ise, cennette Kevser suyu dağıtıcısı olacak olan Ali-yi Murtaza'nın yani Hz. Ali'nin baniyi suya kandırması dileği bulunmaktadır. H.1145 / M.1732-1733 tarihli Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi kitabesinde "Ana da Hızr irişüb himmet-i 'aliyye ile / Semiyy-i sâkî-i Kevser güzîde-i vüzerâ / Bu himmet-i 'alevî bu sehâ-yı Murtazavî / Bu i'tikâd-ı kavî bu nüvâziş-i zu'afâ" mısralarında Hızır'ın yüce bir gayretle oraya da yetiştiği söylenerek vezirlerin seçkini, Kevser dağıtıcısının adaşı olan bani Ali Paşa cömertliği ve gayretiyle Murtaza'ya yani Hz. Ali'ye benzetilerek methedilmiştir. Çeşmenin bir

[440] Muzaffer Özgüleş, "Gülnuş Emetullah Sultan'ın İmar Faaliyetleri", İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora tezi, İstanbul, 2013, s. 279.

başka cephesinde yer alan kitabe üzerinde "Bu ihyâ eyledi sâkî-yi âb-ı Kevserin nâmın / 'Ali Pâşa yüzü suyuna gel âb-ı hayât iç mâ" mısralarıyla bu çeşmenin Kevser suyu dağıtıcısının adına hayat bulduğu söylenerek okuyucu Ali Paşa'nın hatırı için ölümsüzlük suyundan içmeye davet edilmektedir. Benzer bir örnek H.1150 / M.1737-1738 tarihli Ali Ağa Çeşmesi kitabesinde karşımıza çıkmaktadır. Kitabede okunan "Başağa yaʿnî o hem-nâm-ı 'Aliyyü'l-Murtazâ / Fî-sebîlillâh bu vâla çeşmeyi kıldı binâ" beytinde Aliyyü'l Murtazâ'nın yani Hz. Ali'nin adaşı olan başağanın Allah rızası için bu görkemli çeşmeyi yaptırdığı söylenmektedir. Son mısrada da "Âb-ı Kevser iç gelüb 'ayn-ı Ali'den dâ'imâ" denilerek Ali'nin çeşmesinden daima Kevser suyu içmesi için okuyucu çeşmeye davet edilmektedir**.** Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin yapılarından olan H.1210 / M.1795-1796 tarihli sebil kitabesinde "Seyr it bu âb-ı Kevseri nûr içre istersen şinâh" mısraıyla "Nur içinde yüzmek istersen bu Kevser suyunu seyret" denilerek yine sebilin suyu Kevser suyuna benzetilmektedir. Yapım yılı H.1146 /M.1733-1734 olan Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi'nin yapılarından olan ve Âşıklar Kâbesi olarak da bilinen sebil kitabesinde "Hazret-i Sultan Mahmûd'un vekîl-i mutlakı / Nâmdaş-ı fâtih-i Hayber vezîr-i bî-'adil / Eyledi bu Kâ'betü'l-Uşşâkı bünyâd yapdı hem / Câh-ı Zemzem gibi bir 'Ayn-ı tüsemmâ selsebîl / Geldi sadra çok semiyy-i sâkî-i Kevser velî / Etmedi böyle birinin bezmi irvâ-yı halîl" mısralarıyla Sultan Mahmud'un sadrazamı olan Hekimoğlu Ali Paşa'nın benzersiz olduğu ve Hayber Kalesi'nin fatihi Hazreti Ali ile adaş olduğu belirtilmiş olup, Âşıklar'ın Kâbesi olan Zemzem makamı gibi selsebil diye isimlendirilen pınar benzeri bu yeri yaptırdığı belirtilmiş, şimdiye kadar çok sayıda Kevser sakisi olan Hz Ali'nin adaşının başa geldiği ancak hiçbirinin susuzluğu bu denli gidermediği ifade edilmiştir. Kitabenin son mısrasında da şair "Âb-ı pâk-ı Kevser oldı vakf-ı ebnâ-yı sebîl" sözleriyle sebilin tertemiz Kevser suyunun yolculara vakfolduğunu söylemiştir. Külliyenin bir diğer yapısı olan çeşmenin "Gel elinden iç 'Ali'nin âb-ı nâb-ı Kevseri" mısraıyla tamamlanan kitabesinde şair, okuyucuyu Ali'nin elinden Kevser'in berrak suyunu içmeye davet etmektedir. Sadrazam Seyyid Hasan Paşa Külliyesi'nin yapılarından H.1158 / M.1745-1746 tarihli sebil kitabesinde "Selsebîl-i cennet-âsâ âb-ı Kevser-zâsını / Nûş iden dil-teşne âb-ı Hızr'a itmez iltifât" mısralarıyla açık şekilde cennet ırmağına

benzeyen Kevser suyundan içen susamışların Hızır'ın suyuna ilgi göstermeyecekleri belirtilmiştir.

Kitabelerde Kevser suyunun âb-ı Kevser şeklinde kullanımı dışında mâ-i Kevser olarak da yazıldığı dikkati çekmektedir. H.989 / M.1581-1582 yılında inşa edilmiş olan Hacı Mehmed Ağa Çeşmesi kitabesinde "Sebîl oldu cihânda mâ'-i Kevser" mısraıyla çeşmeden akan su bu dünyadaki Kevser suyuna benzetilmektedir. H.1003 / M.1594-1595 tarihli Cerrah Mehmed Paşa kitabesinde "Kevser-i mâ'-i muʿîn oldu bu ayn-ı Zemzem" mısraıyla bu Zemzem çeşmesinin tatlı suyuyla Kevser olduğu söylenmektedir. H.1145 / M.1732-1733 tarihli Bereketzade Çeşmesi üzerineki kitabelerde iki farklı şekilde Kevser kavramına yer verilmiştir. Çeşmenin inşa kitabesinde "İtdiler hem çeşmeler bünyâd idüb irvâ-yı dehr / Kıldılar hem fazlasın taksîm-i ashâb-ı celâl / İşte ez-cümle bu cûy-ı Kevser-âsâ çeşmeyi / Defter-i şıkk-ı evvel yapdı bâ-ihlâs-ı bâl" mısralarıyla çeşmeler yaptırıp dünyayı suya kandırdıkları fazlasını da ileri gelenlere bölüştürdükleri söylenmekte, bu arada Kevser pınarı gibi olan çeşmeyi içten yürekle Defterdar'ın yaptırdığı anlatılmaktadır. Çeşme üzerindeki tamir kitabesinin son mısraında da "İç bu mâ'-i Kevseri 'Azm-i Cemâl icrâ iden" sözleriyle yine Azm-i Cemal'in akıttığı çeşmenin suyu Kevser suyu olarak tabir edilmektedir.

Kevser'in çeşme ve sebil kitabelerinde Kevser havuzu manasında havz-ı Kevser ve Kevser şarabı manasında şerâb-ı Kevser olmak üzere iki farklı kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapım yılı H.1089 / M.1678-1679 olan Yakub Ağa Çeşmesi kitabesinde "Nasîb olsun ana nûş-i şerâb-ı Kevser-i cennet / Cezâ-i hayrını virsün cenâb-ı hazret-i Mevlâ" mısralarıyla şair, Allah'ın baniye güzel karşılıklar vermesi ve cennette Kevser şarabını içmesini temenni etmektedir. H.1104 / M.1692-1693 tarihli Şatır Hasan Ağa Çeşmesi kitabesinde "Teşneler kandırdı dünyâda bugün cûy-ı kerem / Havz-ı Kevser'den ide yarın atâ Rabbü'l-'ibâd" mısralarıyla baninin yaptırdığı bu cömertlik ırmağının susuzları suya kandırdığı için insanların Rabbinin de yarın ona Kevser havuzundan içirmesi dileğinde bulunulmuştur. H.1145 / M.1732-1733 yılında inşa edilmiş olan Tophane Meydan Çeşmesi'nin köşe kitabesinde "Mümkîn olsa eylesem bir kerre Rıdvâna suâl / Havz-ı Kevser'den midir bu âb-ı nâbın makdemi" mısralarıyla "Mümkün olsa da bir kez olsun cennet bekçisi olan meleğe 'Bu berrak, saf suyun geldiği yer Kevser havuzu mudur?'diye sorsam

denilmektedir. Aynı çeşmenin bir başka yüzü üzerindeki kitabede "İç âb-ı nâb-ı Kevseri heb 'ayn-ı dil-cûdan hemin" mısraıyla okuyucudan her zaman bu saf Kevser suyundan içilmesi söylenmiştir. H.1157 /M.1744-1745 tarihli Hacı Beşir Ağa Külliyesi'nin yapılarından sebil kitabesinde "Vürûdu selsebîlin menbaʿındandır bunun yâhûd / Çıkar mecrâsı havz-ı Kevsere mânende-i şeh-râh" mısralarıyla sebilin suyunun gelişinin selsebil kaynağından olduğu ya da su yolunun ana yol benzeri Kevser havuzuna ulaştığı ifade edilmektedir. H. 1002 / M. 1593-1594 tarihli Takyeci İbrahim Ağa Camii Sebilinin kitabesinde şair, "Ola âb-ı hayât her kim gelüb içerse bu sudan / Şerâb-ı havz-ı Kevserden suna yarın Habîbullah" mısralarında bu sudan gelip içecek olan kişi için bu suyun dünyada ölümsüzlük suyu olması ve ahirette de o kişiye Muhammed Peygamberin Kevser havuzundan şarap sunması temennisinde bulunarak şarap ve havuz kavramını birarada vermiştir.

Yukarıda bahsi geçen kullanımı dışında Kevser'in farklı ifadelerle kitabelerde yer aldığı görülmektedir. Örneğin H.1059 / M.1649-1650 yılında inşa edilmiş olan Matbah Emini Hasan Ağa Çeşmesi kitabesinde baninin herkesin sıcaktan bitkin düştüğü suya bu kadar ihtiyaç duyulan yerde malını su gibi dağıtarak bir çeşme yaptırdığı ifade edilmiş ve "Şimdi bir menba'-ı pâkîze olundı bünyâd / Akdı bir âb ki reşk eyler ana Kevser-i tâb" mısralarıyla "Baninin bu temiz kaynağından şimdi öyle bir su akmaktadır ki, Kevser'in parlaklığı onu kıskanır" denilmiştir. H.1080 / M.1669-1670 tarihli Abbas Ağa Çeşmesi kitabesinde şair, "Her gören der Bârekallâh görmedik / Böyle zîbâ çeşme-i Kevser-nişân" mısralarıyla çeşmeyi her görenin böyle güzel Kevser çeşmesi alameti görmediğini söylemiştir. Yapım yılı H.1122 / M.1710-1711 olan Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi'nin H.1320 tarihli tamir kitabesinde çeşmeyi inşa ettiren Sadrazam Çorlulu Ali Paşa yâd edildikten sonra çeşmeyi ihya eden kişiden övgüyle bahsedilmiş ve son mısraında "Nâ'il-i Kevser ola ervâh-ı pâk-ı müslimîn" denilerek müslümanların temiz ruhlarının Kevser'e ulaşması temennisinde bulunulmuştur. H.1141 / M.1728-1729 tarihli Ayşe Hanım Çeşmesi kitabesinde "Hulûs ile vakf ideni bir du'â ile ana / İşbu mâ'ı getirene mağfiret ihsân kıla / Rûz-ı mahşerde şefâ'at eylesin hem Mustafâ / 'Ayşe'ye Cennet'te şürb-i Kevser ecr ola" mısralarıyla içtenlikle insanlık uğruna hayır yapanların bir dua ile anılması, Allah'ın bu suyu getirenin günahlarını bağışlaması, kıyamet günü Muhammed Peygamber'in ondan yardımını esirgememesini ve bani Ayşe'nin

mükâfatının Cennet'te Kevser suyu içmek olması dileğinde bulunulmuştur. Kevser burada "şürb yani sözlükteki anlamıyla içmek[441] fiiliyle tamlama yapılmıştır. Ancak birçok kaynakta "şurb" şeklinde yazılmıştır.

H.1141 / M.1728-1729 tarihli Kethüda Mehmed Paşa Çeşmesi kitabesinde devrin padişahı ve sadrazamına methiyeler dizildikten sonra "Kabûl idüb cenâb-ı Hakk bi hakk-ı sûre-i Kevser / İde bânisine ecr-i cezîl-i bî-hisâb i'tâ" mısralarıyla Allah'ın bunu Kevser Suresi hakkı için kabul edip banisine çok sevap vermesi dileğinde bulunulan kitabesinde konu edilen Kevser bu defa Cennet'te sunulacağına inanılan Kevser ırmağı ve suyu olmayıp, Kur'an-ı Kerim'in 108.suresidir. H.1145 / M.1732-1733 yılında inşa edilmiş olan Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi (Sürmeli Ali Paşa Çeşmesi)'nin kitabesine göre göre, yaptığı hizmetin büyüklüğü anlatılan Ali Paşa'nın yalnızca çeşmeyi yaptırmakla kalmadığı, çeşmeden akan suyun yolunu da inşa ettirdiği anlaşılmaktadır. Kitabenin son beytinde de "Didi 'atşân hitâb idüb târih / Eyledin 'ayn-ı Kevseri câri" sözleriyle susamışların Ali Paşa'ya hitaben "Kevser suyunun pınarını akıttın" dediği belirtilmiştir.

3.2.7 Dünya-Ahiret İlişkisi

Çalışmamıza dâhil olan çeşme ve sebil kitabelerinde dünyada yapılan hayırlarla ahirette karşılık bulacağına olan inanç doğrultusundaki münasebetin açık bir şekilde ifade edildiği görülmektedir ki, çoğu kitabede eserin "fî sebîlillâh" yaptırıldığı manzumede belirtilmektedir.

H.1002 / M.1593-1594 tarihli Koca Sinan Paşa Sebili kitabesinde "Aceb resmeyledi Dâvud Ağa serdâr-ı miʿmârân / Musahhar oldu ona seng ü âhen kıldı bu kârı / Suyu fasl-ı şitâda muʿtedil âb-ı hâyât-âsâ / Temmuz eyyâmı gelse serd olur çün berf-i kûhsârî / Suna bânîsine sakâ-yı mahşer âb-ı Kevser'den / Makâmı ola hem cennet-i Adnin bâğ ü gülzârı" mısralarıyla şair, mimarbaşı Davud Ağa'nın taş ve demire boyun eğdirerek ne güzel bir iş ortaya çıkardığını söylediği sebilin suyunun kış mevsiminde hayat suyu gibi ılık, Temmuz ayında ise dağdaki kar gibi sert olduğunu ifade etmektedir. Sonraki mısralarda ise, mahşerin sakasının yani Hz. Ali'nin baniye Kevser suyundan sunması ve makamının Adn cenneti bahçeleri

[441] Süleyman Uludağ, "Şürb", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XXXIX, İstanbul, 2010, s. 269.

olması temennisinde bulunarak dünya ile ahiret ilişkisini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Çeşme ile caminin yanyana yaptırıldığı H.1003 / M.1594-1595 tarihli Cerrah Mehmed Paşa Çeşmesi kitabesinde "Câmiʿidir harem-i Kâʿbe-i ashâb-ı safâ" mısraıyla caminin safa ashabının Kâbesi'nin haremi olduğunu söyleyerek Kâbe'yle ilişkilendirilmiştir. Benzer şekilde H.1002 / M.1593-1594 tarihli Takyeci İbrahim Ağa Sebili kitabesinde "Hüdâ bâ hubb-i hayr-i visâl-i cûdan eyle müstedâm / Ki yapdı bir sebîlhâne dahi bir âli beytullah" mısralarıyla baninin yaptırdığı kutsal Kâbe'ye benzetilen sebilden dolayı Allah'ın o baniyi (cennet) ırmağına kavuşma hayrının sevgisi ile sürekliliğinin olması temennisi vardır. H.1027 / M.1617-1618 yılında inşa edilmiş olan Kaptan-ı Derya Sadrazam Öküz Mehmed Paşa Çeşmesi'nin manzum kitabesinde şair, öteki dünyaya göndermede bulunarak "Rûz-ı mahşerde şefîʿi ola beyne'l-mü'minîn / Mustafâ-yı enbiyâ mahbûb-ı Rabbü'l-âlemîn" mısralarıyla mahşer günü Allah'ın sevgilisi, nebîlerin Mustafası Peygamber'in inananlar arasında şefaat etmesi dileğinde bulunmuştur. H.1035 / M.1625-1626 tarihli Gürcü Mehmed Paşa Çeşmesi kitabesinde "Bağ-ı cennetden çıkubdur lezzetinden anla gör / Zâhiren mâ'-i ma'îndür lâkin 'ayn-ı selsebîl" mısralarıyla görünüşte tatlı suyu olan çeşmenin bir selsebil çeşmesi olduğu ve lezzetinden Cennet bahçesinden çıkmış olduğunun anlaşılacağı ifade edilmektedir. H.1077 / M.1666-1667 tarihli Muslu Ağa Çeşmesi kitabesinde "Hayr-ı cârîdir olan bî-şâ'ibe / Yevm-i ukbâ bâis-i fevz ü necât" mısralarıyla ahiret gününde kurtuluşa erip selamete ulaşmaya sebep olanın şüphesiz ki, kabul gören hayırlar olduğu söylenerek açık bir şekilde dünyada yapılan hayırların karşılığının öteki dünyada verileceği inancı dile getirilmiş, dünya ile ahiret arasında ilişki kurulmuştur. Yapım yılı H.1089 / M.1678-1679 olan Yakub Ağa Çeşmesi kitabesinde "Zehî hoş çeşme-i âb-ı hayât dil-keş u cârî / Ki 'ayn-ı selsebîl ü nehr-i cennet gibi rûh-efzâ" mısralarıyla ölümsüzlük suyuna benzetilen çeşmenin suyunun ruha can katan cennet ırmağı ve selsebil pınarı gibi olduğu ifade edilmektedir. H.1092 / M.1681-1682 tarihli Köprülü Hemşiresi Çeşmesi kitabesinde şair, "Hayrını Bârî te'âlâ eylesün / Câvidân-ı bâ-hürmet ümmü'l-kitâb" mısralarıyla Allah'ın baninin yaptığı bu hayrı Fatiha Suresi hürmetine ebedî kılması temennisinde bulunmuştur.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde çok sayıda örnekte dünyada yapılan hayırlar ve ahirette bulacağına inanılan karşılıklarından söz edilmektedir. H.1112 /M.1700-1701

tarihli Feyzullah Efendi Çeşmesi kitabesinde "Bu nümûdar tâhuru sû be sû icrâ idüb / Eyledi âsar-ı pür-envârını cennet misal" mısralarıyla buradan çıkan temiz suyu her yöne akıtan baninin yaptırdığı nurlu eserler cennete benzetilmektedir. H.1113 / M.1701-1702 tarihli Seyyid Ali Fazıl Efendi Çeşmesi'nde ölümünden sonra Seyyid Ali Fazıl için yaptırıldığı belirtilen kitabesinde "Oldu cârî âleme mâ-i tahûr / Menbâ'ı tâ haşre dek bula sebât / Âb-ı Kevserden nişândır gûyâ / Sâhibine vire Hak fevz ü necât / Hak bu kim 'ayn-ı hayâtın aynıdır / 'Ayn-ı cennetde bula aynü'l-hayât" mısralarıyla dünyaya akan bu tertemiz suyun kaynağının kıyamet günü toplanıldığında yerinde olması temennisinde bulunulmuş, Kevser suyuna benzetilen suyun banisine selamet vermesi ve cennette ölümsüzlük suyu bulması dileğiyle dünyada yapılan hayırla ahiretteki sevap arasındaki paralellik ifade edilmiştir. H.1115 / M.1703-1704 tarihli Haseki İsmil Ağa Çeşmesi kitabesinde "İtdi bu hayr-ı sa'îd âsârı Hak tevfîk ana / Hayr ile yâdına bâdî ola tâ rûz-ı tenâdd" mısralarında böyle bir hayrı yapmaya nail olan baninin kıyamet gününe kadar anılmasına sebep olması temennisi vardır. Galata'da H.1118 / M.1706-1707 yılında inşa ediliş olan Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi kitabesinde "Devlet-i dâreyne mazhâr eyleyüb / Vire Cennet'te kusûr-ı âliyât" mısralarıyla şair baninin iki dünyada zenginliğe nail olup Allah'ın cennette yüksek saraylar vermesi beklentisini dile getirmiştir. H.1120 / M.1708-1709 tarihli Kaptan-ı Derya Hacı İbrahim Paşa Sebili kitabesinde övgüyle anılan padişahın "Padişâh-ı rub'-ı meskûn hâdim-i beyt-i Halîl" mısraıyla Kâbe'nin hizmetkârı olduğu söylenirken bir başka beyitte "Kâbe-i maksûda ashâb-ı safâ sa'y eylesin" denilerek Kâbe manzumede farklı bir tabirle yer almıştır. İlahi varlığın ölene kadar ışık saçması şu sözlerle ifade edilirken "Lem'apâş ola İlâhî kevne tâ rûz-ı rahîl"; "Bu sebîl ü câmi ü hammâmı hayrât eyledi / Rûz-ı mahşerde vire Bârî Hüdâ ecr-i cezîl" mısralarıyla bu sebil, cami ve hamamı hayrat olarak yaptırdığı için Allah'ın baniye mahşer gününde çokça sevap vermesi temennisinde bulunularak açık bir şekilde dünyada yapılan iyiliklerin karşılığının Allah tarafından verileceği inancı ifade edilmiş, eserin meydana getiriliş amacına ulaşma beklentisi dile getirilmiştir. Şehzadebaşı'ndaki külliyenin yapılarından olan H.1132 / M.1719-1720 tarihli Damad İbrahim Paşa Çeşmesi'nin nişin içinde konumlandırılmış olan kitabesinde "Sebili hod bakılsa bir içim sudur letâfette / Safâda selsebîl-i bağ-ı cennet dense erzânı" mısralarıyla güzellikte bir içim su olan çeşmenin sefada cennet

bahçesinin selsebili olmaya layık olduğu söylenerek çeşme ile ilgili düşünce ifade edilmiştir. H.1118 / M.1706-1707 yılında inşa edilmiş olan Küçük Ayasofya'daki Mehmed Efendi Çeşmesi'nin kitabesinde "Sâhibü'l-hayr ol cemîlü'l-âsâr / Ya'nî hem-nâm-ı Habîbü'r-Rahmân / Kıldı bu çeşme-i sâfı icrâ / Ecrini Hak vire enhâr-ı Cinân" mısralarıyla Muhammed Peygamber'in adaşı olan ve güzel eserler yaptıran hayır sahibi baninin bu temiz suyu olan çeşmeyi akıttığından Allah'ın cennetteki ırmaklarla karşılık vermesi temennisinde bulunulmuştur. H.1121 / M.1709-1710 tarihli Üsküdar'daki Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi kitabesinde "Âlem-i dünyâda bu ecrin mükâfâtı muhâl / İde Kevser ile cennette telâfi bu türâb" mısralarıyla bu sevabın mükâfatının bu dünyada olmadığı için cennet'te Kevser ile karşılık bulması dileğinde bulunularak dünya ile ahiret ilişkisi açık bir şekilde ifade edilmiştir. H.1123 / M.1711-1712 yılında inşa edilmiş olan Hatice Sultan Çeşmesi kitabesinde övgüye değer olduğu ifade edilen bu hayrın "Zâd-ı reh-i ukbâyı ider böyle müheyyâ / Keyfiyyet-i 'âlemden o kim bâ-haber oldu" mısralarıyla dünyanın halinden haberdar olan kimsenin ahiret yolunun azığını hazırladığı belirtilmiştir. Topkapı Sarayı üçüncü avluda yer alan H.1131 / M.1718-1719 tarihli III.Ahmed Kütüphane Çeşmesi kitabesinde Sordum ol âb-ı latîfi çeşmeden / Hal-i dille didi kim Hân Ahmed'in / Hayrıyım hem ecriyim mahşerde Hakk / Ecrin i'tâ eyleye ol emcedin" mısralarıyla konuşturulan çeşme, Sultan Ahmed'in hayrı ve sevabı olduğunu söyleyerek mahşerde Allah'ın o şerefli kulunu mükâfatlandırmasını dilemiştir. H.1133 / M.1720-1721 tarihli Âşub Kadın Çeşmesi kitabesinde "Zîb-ü ârayişle virdi öyle âb-ı tâb kim / Dir temâşa eyleyüb nûş eyledikçe teşnegân / Aynıdır âb-ı hayâtın yâ ayağı Kevser'in / Selsebîl-i bağ-ı cennetdir yâ Tesnîm-i cinân" mısralarıyla çeşmeden verilen taze sudan içen susamışların bu suyu ölümsüzlük suyu, Kevser suyu ya da Tesnim ırmağının suyu olarak tasavvur ettikleri ifade edilmiştir. Ahmediye Külliyesi'nin yapılarından olan H.1134 / M.1721-1722 tarihli Ahmediye Sebili'nin "Emînzâde cenâb-ı Hac Ahmed kim bu âlemde / Ona oldu müyesser hâk-bûs-ı Kâ'be-i 'ulyâ" mısralarıyla başlayan kitabesinde bani Eminzade Hacı Ahmed'e bu dünyada kutsal Kâbe'nin yerini öpmenin nasip olduğu ifade edilmektedir. Kasımpaşa Babadağ Yokuşu'ndaki H.1140 / M.1727-1728 tarihli İbnü'l Emin Ahmed Ağa Çeşmesi (Tersane Emini Hacı Ahmed Ağa Çeşmesi) kitabesinde dünya ile ahiret arasındaki ilişki "'Atâş-ı nâsı şâdâb itdi dünyâda

Hudâvendâ / O dahî âb-ı Kevser birle ferdâ şâdumân olsun" mısralarıyla açık bir şekilde ifade edilerek Allah'tan susamış insanları bu dünyada suya kavuşturan baninin öteki dünyada Kevser suyu içerek mutlu olması temennisinde bulunulmuştur. H.1141 / M.1728-1729 tarihli Ayşe Hanım Çeşmesi kitabesinin son mısralarında "İşbu mâ'ı getirene mağfiret ihsân kıla / Rûz-ı mahşerde şefâ'at eylesin hem Mustafâ / 'Ayşe'ye Cennet'te şürb-i Kevser ecr ola" sözleriyle şair, Allah'ın bu suyu getiren baninin günahlarını bağışlaması, kıyamet günü Muhammed Peygamber'in ondan yardımını esirgememesini ve mükâfatının cennette Kevser suyu içmek olmasını dilemiştir. H.1142 / M.1729-1730 tarihli Mihrimah Sultan Çeşmesi'nin "Duhter-i Sultan Süleymân Mihrümâh Sultan kim / Menzilin evc-i gülistân-ı cinân ide Hudâ" mısralarıyla başlayan kitabesinde Allah'ın Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan'ın makamını cennetteki gül bahçesi yapması dileğinde bulunurken sonraki mısralarda "Zât-ı pâkin 'afiyetde ide Hayrü'l-hâfızîn / 'Âfiyet-bahş-ı 'utaş oldukça bu 'ayn-ı şifâ / Hazret-i Hak rûhunu merhûmenin de şâd idüb / Cilvegâhın Cennetü'l-Me'vâ ide Mevlâ ona" sözleriyle bu şifa çeşmesinin susayanlara sağlık verdikçe Allah'ın da temiz kulunu afiyette kılması ve merhûmenin de ruhunu şad edip keyifle gezdiği yerleri Me'va cenneti kılması temennisi bulunmaktadır. H.1145 / M.1732 yılında inşa edilmiş olan Tersane Emini Hacı Ahmed Ağa Çeşmesi kitabesinde methiyeler düzülen devrin padişahı Sultan Mahmud'un bu yerde yeni bir çeşme yapılması için Tersane Emini kuluna emir vermesi, onun da bu durumdan hoşnut olup hemen işe girişerek bu çekici, iç açıcı çeşmeyi yaptırdığı anlatılmış. Hatta buranın halkının gözlerindeki sudan yani gözyaşından başka su görmeyecek kadar bir muhtaçlık içinde olduğundan böyle berrak, saf suyu gökte ararken yerde buldukları için cihan padişahına ettikleri dualaların seslerinin Arş'a çıktığı şu beyitlerle ifade edilmiştir:"Bu mahalde dahî Tersâne Emîni kuluna / Kıldı bir nev-çeşme bünyâdı için emrin i'tâ / Eyledi mesrûr olub ihlâs ile hizmet hemân / Oldu bu dil cû müferrah çeşme-i pâkize binâ / Bû mahal muhtâc idi âb-ı revânâ şöyle kim / Suyu görmezdi ahâlîsi meger çeşminde mâ / Gökte ararken bu âb-ı sâfı yerde buldular / Arş'a çıkdı pâdişâhı 'âleme savt-ı duâ" H.1145 / M.1732-1733 tarihli Kaptan-ı Deya Maryol Hacı Hüseyin Paşa Çeşmesi kitabesinin ilk mısralarında "Habbezâ Sultan Mahmûd Hân kim / Mesned-ârâ şehriyâr-ı hâfikayn / Böyle bir âsâra kıldı ihtimâm / Nâ'il-i maksûd ola fi'l-'âlemeyn" sözleriyle şair, Doğu ve Batı'nın hükümdarı,

bulunduğu mevkiiyi süsleyen Sultan Mahmud'un böyle bir eserin yapılmasına özen göstererek iki dünyada da maksadına nail olduğunu ifade etmiştir. Kadıköy'deki H.1145 / M.1732-1733 tarihli Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi (Sürmeli Ali Paşa Çeşmesi) kitabesinde "Bu eser ecr-i âhiretde Hudâ / İde zayf-ı Na'îm-i dîdârı" mısralarıyla Allah'ın Ali Paşa'nın bu eserinin karşılığını ahirette Naim cenneti olarak ona verilmesi düşüncesi açıkça ifade edilmiştir. H.1145 / M.1732-1733 tarihli Bereketzade Çeşmesi'nde sol kanat üzerinde yer alan ve tek bir beyitten ibaret olan kitabesinde "Mâ bu Tesnîmî cûy-ı cennetden / Akdı iç 'aynân-ı tecriyân-ı na'îm" sözleriyle "Bu Tesnîm suyu cennet ırmağındandır. Naim cennetinin pınarlarından aktı, iç" denilerek çeşmenin suyu cennet suyuna benzetilmektedir. Yapım yılı H.1145 / M.1732-1733 olan Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi ve Sebili'nde sebilin sağ tarafında yer alan çeşmenin kitabesinde Hâcı A'mâ denilen semtte idüb / Çeşme açmağla ilâc-ı bih-bûd / Oldu bir hayra muvaffak ki olur / Ecri cennetteki havz-ı mevrûd" mısralarıyla Hacı Âma denilen semtte çeşme açarak iyilik yapan baninin başardığı bu hayırlı işten dolayı mükâfatının cennetteki havuz olacağı ifade edilmiştir. Sebilin diğer tarafındaki çeşmenin kitabesinde "Anı da cennette sîr-âb eyleye / Sâkî-i Kevser 'Aliyy-i Murtazâ" denilerek baninin cennette Kevser suyu dağıtıcısı olacağına inanılan Ali-yi Murtaza'nın yani Hz. Ali'nin baniyi suya kandırması temennisi vardır. Aynı eser üzerinde yer alan sebilin kapı kitabesinde "Naim cennetinin havuzundan bir su dalgasıdır" manasında "Mevce-yi âbest zi havz-ı Naîm" denilmektedir. H.1145 / M.1732-1733 tarihli Tophane Meydan Çeşmesi'nin köşe kitabelerinin sonuncusunda "Mümkîn olsa eylesem bir kerre Rıdvâna suâl / Havz-ı Kevser'den midir bu âb-ı nâbın makdemi" mısralarıyla cennetin kapıcı meleğine suyun geldiği yerin Kevser havuzu olup olmadığını şair bu sözlerle sormak istemektedir. Topkapı Sarayı Bâb-ı Hümâyun kapısının önünde yer alan H.1141 / M.1728-1729 tarihli Sultan III. Ahmed Meydan Çeşmesi ve Sebili üzerinde yer alan kitabelerden eserin doğu cephesindeki çeşmenin kitabesinde Allah dostu olduğu söylenen, Muhammed Peygamberin ve Hz. Ömer ile Hz. Ali'nin sıfatlarını kişiliğinde taşıdığı ifade edilen ve hükmünün her ülkede geçtiği belirtilen bani Sultan III. Ahmed'e methiyeler düzülerek "Hem hâmi-yi Beytü'l-Harem hem hâdim-i şâh-ı hümem" mısraında hem Kâbe'nin koruyucusu hem de ümmetlerin şahının hizmetkârı olduğu söylenmektedir. Eserde güneydoğu cephede yer alan sebil üzerindeki

kitabede övgüyle söz edilen baninin "Ol menba'ı cûy-ı merâm ol maksem-i rızk-ı enâm / Olsun ilâ-yevmi'l-kıyâm şâhânı dehre mültecâ" mısralarıyla "O istekler ırmağının kaynağı, o insanlara rızkını bölüştüren, kıyamet gününe kadar dünyanın şahlarına sığınak olsun." denilmektedir. Kuzeybatı cephedeki sebil üzerinde konumlandırılmış olan kitabede çeşme ve bani yüceltilirken aynı zamanda hakkında dedikodu yapıldığı ama Sultan'ın onlara boyun eğdirdiği söylenerek "Buldu şehinşâh-ı cihân bir mısra'-ı 'âlem-bahâ /Her lafzı bahr-i mevc-zen ma'nâsıdır dürr-i Adn" mısralarıyla cihan padişahının dünyalara değer bir mısra bulduğu, her sözünün dalgalı bir deniz, manasının da Adn cennetinin incisi olduğu belirtilmiştir. Yapım yılı H.1141 / M.1728-1729 olan Üsküdar İskele Meydanı'nda yer alan Emetullah Gülnuş Valide Sultan Meydan Çeşmesi (Sultan III. Ahmed Meydan Çeşmesi)'nin kuzey cephede konumlandırılmış olan kitabesinde "O hakân-ı keremkârın bu 'arz-ı cennet-âsâda" mısraıyla bu yer cennete benzetilmektedir. Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi'nin yapılarından olan H.1146 /M.1733-1734 tarihli Hekimoğlu Ali Paşa Sebili kitabesinin ilk beytinde Sultan Mahmud'un sadrazamı olan Hekimoğlu Ali Paşa'nın benzersiz olduğu ve Hayber Kalesi'nin fatihi Hz.Ali ile adaş olduğu belirtilmiş olup devamında "Eyledi bu Kâ'betü'l-Uşşâkı bünyâd yapdı hem/ Câh-ı Zemzem gibi bir 'Ayn-ı tüsemmâ selsebîl" mısralarıyla Âşıkların Kâbesi olan Zemzem makamı gibi selsebil diye adlandırılan pınar benzeri bu yeri yaptırdığı ifade edilerek Mevlana'ya ve Mevlana Müzesi'nin giriş kapısında yer alan şu beyite atıfta bulunulmuştur: "Kâbetü'l-Uşşâk bâşed in makam / Her ki nâkıs âmed incâ şod temâm" Külliyenin bir diğer yapısı olan çeşme üzerindeki kitabenin ilk beytinde "Sir-âb-ı mağfiret itsün 'Ali Pâşayı Hâkk / Kim binâ itmiş idi bu çeşme-i dil-cû-teri" mısralarıyla şair, bu çekici, güzel çeşmeyi yaptırdığı için Allah'ın Ali Paşa'yı bağışlanma suyuna kandırması temennisinde bulunarak dünyada yapılan hayır ile ahiretteki mükâfat arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur. H.1150 / M.1737-1738 yılında inşa edilmiş olan Kocamustafapaşa'daki Hacı Beşir Ağa Çeşmesi kitabesinde "Menba' ı cûd ü mekârim zâir -i Beyt-i kerim / Çehre sây-ı südde-i dergâh-ı Fahr-ü'l mürselîn / Ya'nî kim Darü's-sa'âde Ağası Hacı Beşir / Bu hayırlı çeşmeyi yapdırdı ol zât-ı güzîn" mısralarında bu hayırlı çeşmeyi yaptıran Darüsaade Ağası Hacı Beşir'in cömertliği ve seçkin kişiliği vurgulanırken Kâbe'nin ziyaretçisi olduğu ve Muhammed Peygamber'in de makamına yüz sürdüğü ifadesi yer almaktadır. H.1154 / M.1741-

1742 tarihli Mehmed Emin Ağa Çeşmesi ve Sebili'nin üzerindeki yer alan kitabelerden çeşmenin alt kısmındaki kitabede "Zâbit-i cünd-i sipâh tâif-i beyt-i ilâh / 'Umde-i ashâb-ı câh ya'nî Mehemmed Emîn" mısralarında ashâbın mevkiinin dayanağı olan baninin Kâbe'yi tavaf ettiğinden söz edilmektedir. Sebil kitabesinde de şair, "'Atâşı eyledi irvâ sebil-ü çeşme-i pâki / Anı da iki cihânda Hüdâ ide mesrûr" mısralarıyla baninin yaptırmış olduğu bu temiz çeşme ve sebille susuzları suya kandırdığı için Allah'ın da onu iki cihanda sevindirmesi temennisinde bulunarak yapılan bu hayır işinden olan beklentisini dile getirmiştir. H.1164/ M.1750-1751 tarihli Kaptan- Derya Süleyman Paşa Çeşmesi diğer adıyla Seferikoz Çeşmesi'nde baninin Allah rızası için yaptırdığı söylenen kitabesinde "Hemîşe keştî-i ikbâli hem-dem bâd-ı tevfîke / Visâl-i sâhil-i maksûda olsun meskenet fermâ / İlâ rûzü'l-kıyâme mazhâr-ı ecr-i cezîl olsun / İdüb evlâd-ı evlâdına vakf-ı bî bedel icrâ" mısralarıyla baninin talih gemisinin daima uygun rüzgarlara eşlik etmesi ve sahile ulaşarak orada yurt edinmesi, tâ kıyamete kadar çocuklarının çocuklarına dek bu eşsiz vakfın devam ederek Süleyman Paşa'nın sonsuz bir mükâfata nail olması dileği ifade edilmiştir. H.1168 /M.1754-1755 yılında inşa edilmiş olan Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi kitabesinin ilk beytinde "Fî-sebîlillâh bu âb-ı sâfdan nûş eyle kim / 'ayn-ı Tesnîm ü zülâl u menbaʿ-ı dil-cû gibi" sözleriyle okuyucuya Allah rızası için bu temiz sudan içmesi söylenirken çeşmenin suyu cennetteki Tesnîm pınarının suyuna benzetilmektedir. Nuruosmaniye Külliyesi'nin yapılarından olan H.1169 /M.1755-1756 tarihli sebil kitabesinin ilk beytinde "Hazret-i Sultan Osmân-ı hilâfet-mesnedin / Cûy-bâr-ı lütfuna tesnîm-i cennetdir 'adîl" mısralarıyla Halife Sultan Osman'ın yaptırdığı iyilik ırmağının cennetin Tesnim suyuna eş değer olduğu ifade edilirken bir başka mısrada "Tâ-be mahşer oldı cârî böyle bir hayr-ı cezîl" sözleriyle böyle bir hayır eserinin mahşere kadar devam edeceği belirtilmiş, devamında "Onun içün pâk ü ruhânî-mizâc-ı sâf kim / Menbâı'dır ravza-i huld içre cûy-ı selsebîl" mısralarıyla da bu suyun temiz ve saf olmasından dolayı cennet bahçesindeki selsebil ırmağının onun kaynağı olduğu ifade edilmiştir. H.1184 / M.1770-1771 tarihli Zeynep Sultan Çeşmesi kitabesinde "Yoluna girdi bu su dest-i melekle açılub / Menbaʿ-ı lutf u atâsı çü revândır bu mekân" mısralarıyla lütuf kaynağı buradan aktığı için bu suyun meleklerin eliyle açılıp yoluna girdiği söylenerek uhrevî bir kavramla okuyucunun çeşmenin nasıl meydana geldiğini tasavvur etmesi sağlanmışır. H.1189 / M.1774-

1775 yılında inşa edilmiş olan Tersane Emini Recai Mehmed Efendi Sebili kitabesinde "Letâfetde zülâl-i 'Adn ile himâye-i temzîc" mısraıyla şair, hoşluk ve tatlılıkta Adn cennetinin suyunun ona karışarak koruması dileğinde bulunmuştur. 1194 / M.1780 tarihli Sineperver Valide Sultan Çeşmesi'nde sağ cephedeki tuğranın altında yer alan kitabede "Şâhenşeh-i 'âlem-penâh Sultan Hamîd-i dâd-hâh / Şehzâdesinden biri âh dünyâdan itdi irtihâl / Allâh o necl-i emcedin nûyîn mînû-mesnedin / Şehzâde Sultan Ahmed'in kabrin ide cennet-misâl" mısralarıyla bu vefat eden Sultan Hamid'in şehzadelerinden Şehzade Ahmet'in kabrinin cennet gibi olması temennisi vardır. H.1195 / M.1780-81 tarihli Dülgerzâde Camii Çeşmesi'nin "Şimdi tamir olunub Camii-i Dülgerzâde / Yapdı yanında onun çeşme-i âli-bünyân / Allâhu'l-hamd ki ma'mûr olub ol beytullah" mısralarıyla başlayan kitabesinde onarımı yapılan Dülgerzâde Camii'nin yanında ulu bir çeşme yapıldığı ifade edilerek Kâbe benzetmesi yapılmıştır. Emirgan'daki H.1197 / M.1782-1783 tarihli I. Abdülhamid Çeşmesinin üzerinde yer alan çok sayıda kitabeden inşa kitabesinde "Binâ itdi bu zîbâ çeşme-sâr-ı nûr-bahşâyı / Akıtdı âb-ı nâb-ı tâ ola güncîde-i mahzen / Be-fermân-ı Hüdâ şehzâdesi Sultan Mehmed'le / Hümâşah Valide Kadın çün itdi cenneti mesken" mısralarıyla bani Sultan I.Abdülhamid'in oğlu Şehzade Mehmed ile eşi Hümâşah Valide Sultan için bu güzel çeşmeyi yaptırarak mekânlarını cennet kıldığı söylenmiş, manzumenin devamında şair, "Hîbe itdi bu çeşme ecrini anlara câmi'-veş / Ola ervâhı şâd u cennet ola kûşe-i medfen" mısralarıyla baninin cami gibi bu çeşmeyi de onların ruhlarının şad, kabirlerinin de cennet olması için bağışladığı düşüncesini ifade etmiştir. "Bu zîbâ çeşmenin her katre-i âb-ı hesâbınca / Vire Bârî Hüdâ rûz-ı cezâda ecr-i müstahsen" mısralarıyla Allah'ın bu güzel çeşmenin her bir damla suyu kadar kıyamet gününde sevap vermesi temennisinde bulunularak yapılan bu hayırlı işten olan beklenti dile getirilmiştir. Eski Kalyoncular Kışlası içinde yer alan H.1199 / M.1784-1785 tarihli Kaptan-ı Derya Sadrazam Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi'nin üzerindeki hadis kitabesinde "Men yeftehu hâhen el-mü'minîne yeftehu'llâhu. Lehu ışrîne hâhen min ebvâbil-cenne" sözleriyle "Kim müminler için bir kapı açarsa; Allah da o kimse için cennette on kapı açar." denilerek dünya ile ahiret ilişkisinin bir başka örneği verilmiş, bu dünyada yapılan işlerin karşılığının öteki dünyada verileceği inancı dile getirilmiştir. Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin yapılarından olan H.1210 / M.1795-1796 tarihli sebil kitabesinde "Bir

nev-sebîl itdi binâ hem hoş-edâ hem can-fezâ / Nezdîk-i ashâb-ı safâ rıdvân-ı hulde şâhrâh" mısralarıyla yeni ve güzel bir sebil yaptıran baninin bu sayede Muhammed Peygamber'in ashabının (Eyüp Sultan'ın) yakınında cennete giderek sonsuz varlığa yani Allah'a kavuşacağı doğru yolda olduğu ifade edilerek yine dünya ile ahiret ilişkisinin bir başka örneği verilmiştir. Manzumenin devamında ise, "Gûyâ ki bir kâşânedir revzenlerî şâhânedir / Cennet midir âyâ nedir olmuş mahall-i iştibâh" mısralarında hükümdarlara yaraşır pencereleriyle saray gibi algılanan eserin 'cennet midir acaba' diye şüphe uyandıran bir yer olduğu söylenerek cennet benzetmesi yapılmıştır.

3.2.8 Allah, Muhammed Peygamber, Dört Halife ve Onlara Yakın İsimler

Kitabelerin çoğunun dinî içerikli olması sebebiyle Allah, Muhammed Peygamber, dört halife ve onlara yakın kişilerin ismi sıklıkla anılmaktadır. Ancak Allah'ın türlü sıfatları, lafza-i celâl, ve esmâü'l hüsnâlar yer alırken dört halife ve diğer yakın kişilerin sıfat ya da lakapları da zaman zaman kitabelerde zikredilmiştir.
H.950 / M.1543-1544 tarihli Defterdar Nazlı Mahmud Çelebi Çeşmesi kitabesinde "Bünyâd-ı Rabb-ı Bâri'nin" sözleriyle Allah'ın yapısı olduğu ifade edilen mısrada örneği olmadan canlıları yaratan[442] anlamındaki esmâ-i hüsnâ ile Allah'ın bir başka ismi birlikte zikredilmiştir.

H.973 / M.1565-1566 tarihli Kalın Ali Paşa Çeşmesi'nde Muhammed Peygamber'in ismi anılmadan Allah'ın elçisi manasında "Resûlullâh" diye söz edilerek "Tâ içenler ideler hem rûh-ı Resûlullâha duâ" mısraıyla birçok kitabede karşılaştığımız gibi çeşmeden su içenlerin Muhammed Peygamer'in ruhuna dua etmeleri temennisinde bulunulmuştur.

Bir külliye yapısı olan H.994 / M.1585-1586 tarihli Mesih Mehmed Paşa Çeşmesi kitabesinde de şair, "İmâmeyn aşkına bu âb-ı pâkî eyledi icrâ" mısraıyla İmâmeyn olarak anılan Muhammed Peygamber'in torunları Hasan ve Hüseyin aşkına baninin bu temiz suyu akıttığından söz etmektedir.

[442] Bekir Topaloğlu, "Esma-i Hüsna", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XI, İstanbul, 1995, s. 414.

H.1002 / M.1593-1594 tarihli Koca Sinan Paşa Sebili kitabesinde "Zamân-ı devletinde Hân Murâd ol zıll-i Yezdânın" mısraında geçen "Yezdân" kelimesi Mecûsîlik'te tanrılara verilen bir unvan olup, İslâmiyet sonrasında tek tanrıyı ifade eden Farsça bir kelimedir.[443] Manzume içerisinde de Allah'ı ifade etmektedir. Kitabede bir başka mısrada ise, Allah'ın baninin ruhuna rahmet etmesi dileği şu sözlerle ifade edilmiş, yine Allah'ın canlıları benzersiz yaratmadaki manasına dair bir esma-i hüsna yazılmıştır: "Duâ idüb diyeler "Rûhuna rahmet ide Bârî"

H.1002 / M.1593-1594 tarihli Takyeci İbrahim Ağa Sebili kitabesinde "Şerâb-ı havz-ı Kevserden suna yarın Habîbullah" sözleriyle ahirette Allah'ın sevgilisi olan Muhammed Peygamber'in Kevser suyunu sunması dileğinde bulunulmuştur. "Çün adın sen kodın yâ Râb İbrâhim Halîlullah" mısraında ise, bani ile adaş olan Allah'ın dostu İbrahim Peygamber lakabıyla zikredilmiştir. Hadis ktabesinin son mısraı da "Sâme seb'ine seneten sadaka Resûlullah" sözleriyle tamamlanmış, "Allah'ın elçisi doğru söyledi" manasında hadislerin bitiminde söylenen sözler dile getirilmiştir.

XVI. yüzyıl sonunda Üsküdar'da H.1007 / M.1598-1599 yılında inşa edilmiş olan Ayşe Sultan Çeşmesi'nin kitabesinde "Cenâb-ı Hazreti Ayşe Sultan çün ihyâ itdi bu 'azb-ı Fırat'ı / Didim târihin anun kıldı icrâ' zülâl-i çeşme-i 'aynü'l-hayâtı" mısralarıyla Allah için Ayşe Sultan'ın suyu Fırat nehri gibi tatlı olan bu çeşmeyi yaptırdığı ifade edilmektedir.

H.1027 / M.1617-1618 tarihli Kaptan-ı Derya Öküz Mehmed Paşa Çeşmesi kitabesinde "Cümle-i eşyâyı Bârî mâ'dan ihyâ itmegin" mısraıyla Bârî olan Allah'ın bütün varlıkları sudan yarattığı ifade edilerek Enbiya Suresi'nin 30. ayetine atıfta bulunulmuştur. Bir başka mısrada Muhammed Peygamber'in âlemlerin rabbi olan Allah'ın sevgilisi ve peygamberler peygamberi olduğu şöyle ifade edilmiştir: "Mustafâ-yı enbiyâ mahbûb-ı Rabbü'l-âlemîn"

H.1052 / M.1642-1643 tarihli Vezir Mehmed Paşa Çeşmesi kitabesinde "Bâtını esrâr-ı zikr-i Kibriyâ" mısraında Allah için kullanılan bir sıfat olan yücelik anlamındaki kibriyâ kelimesi Allah yerine kullanılmıştır.

[443] Mehmet Alıcı, "Yezdân", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XLI, İstanbul, 2013, s. 512.

H.1059 / M.1649-1650 tarihli Matbah Emini Hasan Ağa Çeşmesi kitabesinde "Meşrebin 'ayn-ı hayât eyleye Rabbü'l-erbâb" mısraında Allah bu defa Rabbü'l-erbâb olarak zikredilmiştir.

H.1080 / M.1669-1670 tarihli Üküdar Toptaşı Caddesi'nde yer alan Abbas Ağa Çeşmesi'nde baninin ağzından yazılan manzumede "Cümle hâlim sana ma'lûm sen bilirsin lâ-yezâl / Cürm-ü isyânıma bakma ol Habîbin hürmeti" mısralarıyla Allah'a haykırarak isyanına bakmaması ve halinin ne olduğunun anlanması istenmektedir. Bir başka mısrada ise, "Eyle hayrâtımı makbûl yâ Kerim-î zü'l celâl" sözleriyle ikram ve ihsan sahibi manasındaki Zül celâl- ve'l ikram esmasına gönderme yapılarak aynı zamanda kitabenin şairi olan bani Allah'tan hayratının kabul olması dileğinde bulunmuştur.

H.1092 / M.1681-1682 tarihli Mustafa Ağa Çeşmesi kitabesinde "Sâhibü'l-hayrât Ağa-yı sarây-ı Edirne / Mustafa Ağa'ya rahmet ide Rabb-i kâinât" mısralarıyla âlemlerin rabbi olan Allah'ın hayratın sahibi Mustafa Ağa'ya rahmet etmesi temennisi vardır.

H.1092 / M.1681-1682 tarihli Köprülü Hemşiresi Çeşmesi kitabesinde geçen "Hayrını Bârî te'âlâ eylesün" mısraında bu defa esma-i hüsna yüce Allah şeklinde zikredilmiştir.

H.1104 / M.1692-1693 tarihli Şatır Hasan Ağa Çeşmesi kitabesinde şair, "Havz-ı Kevser'den ide yarın atâ Rabbü'l-'ibâd" mısraıyla insanların rabbi olarak zikredilen Allah'ın ahirette baniye Kevser havuzundan içirmesi temennisinde bulunmuştur.

H.1113 / M.1701-1702 tarihli Seyyid Ali Fazıl Efendi Çeşmesi kitabesinde "Cedd-i vâlâsı şefâ'at eyleyüp" mısraıyla Muhammed Peygamber'e atıfta bulunularak yüce atasının baniye şefaat etmesi dileğinde bulunulmuştur.

H.1116 /M.1704-1705 tarihli Süleyman Ağa Çeşmesi'nde bir madalyon içinde Kelime-i Tevhid'in ikinci yarısı olan "Muhammedun resûlullâh" yazarken, bir diğer madalyonda Peygamber ve dört halifenin isimleri zikredilerek "Muhammed, Ebu Bekir , Ömer , Osman , Ali" yazmaktadır.

H.1116 / M.1704-1705 tarihli Aynalıkavak III. Ahmed Çeşmesi kitabesinde "Sirâb-ı 'adl gülşen-i şer-i Muhammed" mısraında Muhammed Peygamber anılırken,

“Dâ’im zülâl-i mevhibe-i Kirdgâr’dan” mısraında yaratıcı Allah’ın Farsça karşılığı zikredilmektedir.

Galata’daki H.1118 / M.1706-1707 tarihli Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi kitabesinde “Hem şefâ’at kıla fahr-i kâ’inât” mısraında evrenin kıvancı olan Muhammed Peygamber’in şefaat etmesi temennisi ifade edilmiştir.

H.1120 / M.1708-1709 tarihli Kaptan-ı Derya Hacı İbrahim Paşa Sebili kitabesinde şair, “Rûz-ı mahşerde vire Bârî Hudâ ecr-i cezîl” sözleriyle Bârî olan Allah’ın mahşer gününde çok sevap vermesi dileğinde bulunmuştur.

H.1132 / M.1719-1720 tarihli Şehzadebaşı’ndaki Damad İbrahim Paşa Çeşme ve Sebili kitabesinde şair, “Ola peyveste yârı lutf-ı Bâri’avn-ı Yezdâni” mısraıyla Allah’ın yardımı ve lütfunun sürekli olması temennisinde bulunmuştur.

H.1118 / M.1706-1707 tarihli Mehmed Efendi Çeşmesi (Mehmed/Mustafa Bey Çeşmesi) kitabesinde “Sâhibü’l-hayr ol cemîlü’l-âsâr / Ya’nî hem-nâm-ı Habîbü’r-Rahmân” mısralarıyla baniden hayır sahibi, güzel eserler yaptıran ve Allah’ın sevgili kulu olan Muhammed Peygamber’in adaşı olarak söz edilmektedir.

H.1120 / M.1708-1709 tarihli Hacı Mehmed Ağa Çeşmesi kitabesinde “Kethüdâ-yı Valide Sultan kim / Ol durur hem nâm-ı fahr-i kâ’inât” mısralarıyla Valide Sultan’ın kethüdası olan baninin kâinatın kıvancı Muhammed Peygamber’le adaş olduğu ifade edilmiştir.

Üsküdar’daki Yeni Valide Külliyesi’nin yapılarından olan Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi ve Sebili kitabesinde şair, “Rûh-i pâk-i Mustafa aşkına gel iç âb-ı nâb” mısraıyla okuyucuyu Muhammed Peygamber’in temiz ruhu aşkına saf ve berrak sudan içmeye davet etmektedir.

H.1122 / M.1710-1711 tarihli Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi’nin tamir kitabesinde “Menba’-ı himmet Hanife nâm hâtun-ı güzîn / Sonra işbu çeşmeyi tecdîd ü ihyâ eyledi / Mazhâr-ı ecri azîm itsün anı Rabb-ı mu’în” mısralarıyla çeşmeyi yeniletip ihya eden Hanife adındaki o seçkin kadına o yardımcı Allah’ın çok sevap vermesi temennisinde bulunulmuştur.

H.1133 / M.1720-1721 tarihli Âşub Kadın Çeşmesi kitabesinde “‘Ömrün efzûn ide iclâl ile Rabb-i müste’ân” mısralarıyla Allah’ın müste’an (yardım istenen) sıfatıyla baninin ömrünü uzun etmesi temennisinde bulunulmuştur.

H.1133 / M.1720-1721 tarihli Kâtip Muslihüddin Çeşmesi kitabesinde şair, "Beherhâl ide Bâri ona yâri" mısraıyla Allah'ın her zaman baniye dostluğunu bağışlaması dileğinde bulunmuştur.

H.1132 / M.1719-1720 tarihli Şehremini Günaydın Sokak Çeşmesi kitabesinde "Bir ehl-i hayr itdi binâ bu çeşmeyi ihlâs ile / Rûh-ı Resûlullâh içün sallû 'aleyhi bi'l-kemâl / Rûh-ı şerîfine onun, evlâdına, ashâbına / Dâ'im mesûbâtın ide îsâl o Hayy-ı bi-zevâl" mısralarıyla okuyucudan ihlasla bu çeşmeyi yaptıran hayır sahibi ve Muhammed Peygamber'in ruhu için salavat istenirken, onun mübarek ruhuna, evladına ve ashabına o sonsuz olan Allah'ın daima sevaba eriştirmesi temenni edilerek yine bir başka esma-i hüsna ile Allah zikredilmiştir. Kitabenin son mısraında da "Gel iç Resûl-i Mustafâ rûhu içün sâfi zülâl" denilerek okuyucu Muhammed Peygamber'in ruhu için su içmeye davet edilmiştir.

Babadağ Yokuşu'ndaki H.1134 / M.1721-1722 tarihli İbnü'l Emin Ahmed Ağa Çeşmesi kitabesinde "'Atâş-ı nâsı şâdâb itdi dünyâda Hudâvendâ / O dahî âb-ı Kevser birle ferdâ şâdumân olsun" mısralarıyla şair, Farsça "Hudâvenda" diye Allah'a haykırarak susuz kalmış insanları bu dünyada suya kavuşturan baninin öteki dünyada Kevser suyu içerek mutlu olması temennisinde bulunmuştur.

H.1141 / M.1728-1729 tarihli Ayşe Hanım Çeşmesi kitabesinde "Rûz-ı mahşerde şefâ'at eylesin hem Mustafâ" mısrasıyla Muhammed Peygamber'in mahşer günü baniye şefaat etmesi dileğinde bulunulmuştur.

H.1141 / M.1728-1729 tarihli Genç Mehmed Paşa Çeşmesi kitabesinde "Sadr-ı Cem kevkebe hem-nâm-ı Halîlürrahmân" mısraında İbrahim Peygamber'e atıfta bulunulmuştur.

H.1144 / M.1729-1730 tarihli Halil Ağa Çeşmesi kitabesinde "Al iç Muhammed aşkına bu çeşmeden âb-i zülâl" mısraıyla okuyucu Muhammed Peygamber aşkına çeşmenin berrak suyundan içmeye davet edilmektedir.

H.1142 / M.1729-1730 tarihli Mihrimah Sultan Çeşmesi kitabesinin ilk mısralarında "Duhter-i Sultan Süleymân Mihrümâh Sultan kim / Menzilin evc-i gülistân-ı cinân ide Hudâ / Eyleyüb ihyâ hayâtında bu zîbâ çeşmeyi / Eylesün makbûl-i dergâh-ı Cenâb-ı Kibriyâ" sözleriyle Allah'ın Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan'ın makamını cennet bahçeleri yapması ve bu güzel çeşmeyi yaptırdığı için Cenâb-ı Kibriyâ'nın yani yüce Allah'ın onu huzurunda kabul etmesi

dileği vardır. Kitabenin devamında "Zât-ı pâkin 'afiyetde ide Hayrü'l-hâfızîn / 'Âfiyet-bahş-ı 'utaş oldukça bu 'ayn-ı şifâ" mısralarıyla de bu şifa çeşmesinin susamışlara sağlık bağışladıkça koruyanların en hayırlısı olan Allah'ın, o temiz insanı esenlikte kılması temennisinde bulunulmuş, bu defa bir başka esmâ-i hüsnâ ile Allah zikredilmiştir.

H.1145 / M.1732-1733 tarihli Kaptan-ı Derya Maryol Hacı Hüseyin Paşa Çeşmesi kitabesinde, Mesih Mehmed Paşa Çeşmesi kitabesinde olduğu gibi İmameyn tabiriyle Muhammed Peygamber'in torunları Hasan ve Hüseyin'e atıfta bulunularak "Şâd ola rûhu İmameyn'in müdâm" mısraıyla daima onların ruhunun şad olması temennisinde bulunulmuştur.

H.1145 / M.1732-1733 tarihli Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi diğer adıyla Tersane Emini Sürmeli Ali Paşa Çeşmesi kitabesinin ilk beytinde"Âsaf-ı Cem-şiyem 'Ali Pâşa / Yâveri ola Hazret-i Bârî" sözleriyle şair, Cemşid huylu bani Ali Paşa'ya Bârî olan Allah'ın yardımcı olmasını dilemiştir.

H.1144 / M.1731-1732 tarihli Saliha Sultan Çeşmesi (Kadiriler Çeşmesi) kitabesinde "Âb-ı Kevserle vire ecrin Hudâ-yı zül-celâl" mısraıyla yüce Allah'ın Kevser suyu ile sevap vermesi temennisinde bulunulurken cümle içinde Farsça Allah kelimesi ile Arapça esma-i hüsna birlikte kullanılmıştır.

Fındıklı'daki H.1145 / M.1732-1733 tarihli Hacı Beşir Ağa Çeşmesi kitabesinde "Nice hayrât-ı mevfûra muvaffak eyleye Bârî" mısraıyla şair, Bârî olan Allah'ın baniyi çok hayrat yaptırması için başarılı kılması temennisinde bulunmuştur.

H.1145 / M.1732-1733 tarihli Bereketzade Çeşmesi inşa kitabesinde "Ol Muhammed nâm u Mahmûdü'l meâsir kim odur / Hayr-hâh-ı saltanât âb-ı rûh-ı ehl-i kemâl" mısralarıyla Sultan Mahmud'dan övgüyle söz edilerek Muhammed Peygamber'e yaraşır eserler yaptırdığı ifade edilmektedir. Son mısrada da yine Muhammed Peygamber aşkına çeşmenin tatlı ve berrak suyundan içmesi için okuyucu şu sözlerle davet edilmiştir: "İç Muhammed aşkına mâ' çeşmeden âb-ı zülâl"

H.1145 / M.1732-1733 tarihli Azapkapı Saliha Sultan Sebili ve Çeşmeleri'nde Allah kelimesinin birkaç farklı kullanımına rastlanmıştır. Sebilin sağ tarafındaki çeşmenin kitabesinde "Hazret-i Valide Sultan ya'nî / Mâder-i Hazret-i

Sultan Mahmûd / Matla'-ı şems-i hilâfet ki anın / Fer'idir sâye-i Hallâk-ı Vedûd" mısralarıyla Sultan Mahmud'un annesi olan Valide Sultan'dan övgüyle söz edilerek onun hilafet güneşinin doğduğu yer olduğu ve Allah'ın gölgesinin ışığı olduğu ifade edilmiştir. Bu son mısrada Hallak yani yaratıcı olan Allah'ın çok seven ve çok sevilen manasındaki Vedûd esma-i hüsnası ile beraber kullanılmıştır. Kitabenin devamında "'Amel-i sâlihadır sa'yi müdâm / Kârıdır kesb-i rızâ-yı Ma'bûd" mısralarıyla onun her daim yararlı işler için gayret ederek Ma'bûd'un yani Allah'ın rızasını kazanmayı iş edindiği söylenmektedir. Sebilin sol tarafında yer alan çeşmenin kitabesinde "Fi sebîlillâh nice âsâr idüb / Eyledi kesb-i rızâ-yı Kibriyâ" mısralarıyla nice eserler yaptıran baninin Kibriyâ'nın yani Allah'ın rızasını kazandığı belirtilmektedir. Aynı kitabede "Mâhasal bu âb-ı cân-bahşâ ile / Oldu şâdan rûh-ı pâk-i Mustafâ" mısralarıyla sonuçta bu can suyuyla Muhammed Peygamber'in temiz ruhunun mutlu olduğu ifade edilmektedir.

H.1145 / M.1732-1733 tarihli Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi'nin denize bakan cephesinde yer alan kitabesinde "O sadr-ı ekremi Mevlâ mu'ammer ide Nûh âsâ" mısraıyla o cömert sadrazamı 950 yıl yaşamış olan Nuh Peygamber'in[444] ömrü kadar Allah'ın uzun ömürlü kılması temenni edilmiştir. Aynı kitabenin son beytinde ise, "Muhammed Mustafâ rûhuna bu âb-ı hayât akdı / Ne dil-cû çeşme yapdı fî-sebîli'llâh 'Ali Paşa" mısralarıyla Muhammed Peygamber'in iki ismi birlikte zikredilerek onun ruhuna bu ölümsüzlük suyunun aktığı ve Ali Paşa'nın Allah için bu çekici çeşmeyi yaptığı ifade edilmektedir.

H.1145 / M.1732-1733 tarihli Tophane Meydan Çeşmesi'nin caddeye bakan cephede yer alan kitabesinde "Sıhhat ü âfiyet ihsan idüb ol Rabb-i Kerîm" mısraıyla Allah'ın doksan dokuz güzel isminden olan el-Kerîm kullanılarak o nimet ve ihsanı bol olan Allah'ın sağlık ve sıhhat vermesi temennisinde bulunulmuştur. Kitabenin devamında şair, "Kudret-ü şevketini dâim ide Rabb-i Vedûd" mısraında bu defa el-Vedûd esmâ-i hüsnâsını zikrederek çok seven ve sevilen Allah'ın baninin gücünü ve heybetini daim kılması dileğinde bulunmuştur. Eser üzerinde deniz tarafına bakan cephedeki çeşmenin solundaki nişin üstünde yer alan kitabede "Bu hayrı bünyâd eyledi 'âlemleri şâd eyledi / Eltâfı müzdâd eyledi zıll-ı ilâhe'l-'âlemîn" beytiyle

[444] Kutsal Kitap, Eski Antlaşma-Tevrat, Yaratılış 9/28, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2003, s. 11.

âlemlerin ilahının yani Allah'ın gölgesi olan Sultan'ın bu hayrı yaptırarak dünyayı mutlu ettiği ve iyilikleri çoğalttığı dile getirilmiştir.

Sultanahmet'te Bâb-ı Hümâyun önündeki H.1141 / M.1728-1729 tarihli Sultan III. Ahmed Meydan Çeşmesi ve Sebili'nin doğu cephesinde yer alan çeşme üzerindeki kitabenin ilk beytinde "Hem pâdişehdir hem velî zâtında olmuş müncelî / 'Adl-i 'Ömer cûd-ı 'Alî hulk-i Muhammed Mustafâ" mısralarıyla bani Sultan III. Ahmed'in ermiş kişiliğinde Hz.Ömer'in adaleti, Hz.Ali'nin cömertliği ve Muhammed Peygamber'in ahlakının belirdiği ifade edilmektedir. Batı cephede yer alan çeşmenin üzerinde yer alan kitabede "Altun suyun idüb sebîl yapdın 'uyûn u selsebîl / Birine bin ecr-i cezîl virsün Cenâb-ı Kibriyâ" mısralarıyla şair, altın suyunu sebil edip pınarlar yapan baniye Allah'ın bir tanesine bin mükâfat vermesi temennisinde bulunmuştur.

Üsküdar İskele Meydanı'ndaki H.1141 / M.1728-1729 tarihli Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi (Sultan III. Ahmed Meydan Çeşmesi)'nde denize bakan cephede yer alan çeşme üzerindeki kitabede "Didi Hân Ahmed ile bile İbrâhim târihin / Suvardı 'âlemi dest-i Muhammed'le Cevâdullâh" mısralarıyla Ahmed Han'ın tarihi İbrahim'le birlikte söylediği ve dünyayı cömert olan Allah ile Muhammed Peygamber'in elinin suladığı ifade edilmektedir. Eser üzerinde kuzey cephede yer alan çeşmenin kitabesinin ilk beytinde "Semiyy-i fahr-i mevcûdât Sultan Ahmed-i Gâzi / Şeh-i sâhib-me'âsir zıll-ı pâk-ı Hazret-i Vehhâb" sözleriyle varlıkların kıvancıyla adaş olan Gazi Sultan Ahmed'in güzel eserler yaptırdığı söylenerek Allah'ın doksan dokuz güzel isminden olan el-Vehhâb zikredilerek karşılıksız çok nimet veren, ikram ve ihsanı devamlı olan Allah'ın gölgesi olduğu ifade edilmiştir. Burada aynı zamanda varlıkların kıvancı olarak Muhammed Peygamber'e atıfta bulunulmuştur. Güney cephede yer alan çeşme üzerindeki kitabede "Eder kesb-i safâ icrâ-yı ahkâm-ı Muhammed'den" mısraıyla baninin zevkle çalışarak Muhammed Peygamber'in hükümlerini yerine getirdiği söylenmektedir.

H.1150 / M.1737-1738 tarihli Kocamustafapaşa'daki Hacı Beşir Ağa Çeşmesi kitabesinin ilk beytinde "Menba' ı cûd u mekârim zâir-i Beyt-i kerîm / Çehre sây-ı südde-i dergâh-ı fahr-ü'l mürselîn" mısralarıyla baninin cömertlik

kaynağı olduğu, Kâbe'yi ziyaret ettiği ve peygamberlerin övüncü olan Muhammed Peygamber'in dergâhının eşiğine yüz sürdüğü ifade edilmektedir.

H.1150 / M.1737-1738 tarihli Ali Ağa Çeşmesi kitabesinde şair, "Hayrını makbûl saʿy u himmetin meşkûr idüb / Nice hayrâta muvaffak eylesün Bârî Hudâ" beytiyle Bârî olan Allah'ın baninin hayrını kabul edip gayretini teşekküre değer bularak nice hayratlar yapmaya muvaffak olması temennisinde bulunmuştur.

H.1154 / M.1741-1742 tarihli Ayrılık Çeşmesi üzerindeki H.1154 tarihli tamir kitabesinde "Hân Mahmûd'un Cenâb-ı Kibriyâ / Zâtın itsün menbâ'-ı lütf-u 'atâ" mısralarıyla Allah'ın Mahmud Han'ı lütuf kaynağına bağışlaması dileğinde bulunulmuştur.

H.1194 / M.1780 tarihli Sineperver Valide Sultan Çeşmesi'nin sol cephede tuğranın altında yer alan kitabesinde "Olsun o şâh-ı mülk-i dîn oldukça tahtında mekîn / Şehzâdegânıyla hemîn mahfûz-ı Hayy-ı lâ-yezâl" mısralarıyla şair, el-Hayy esmasıyla yaşayan, ezelî ve ebedî olan, varlığı devam eden Allah'ın tahtını mülkünde kılması ve bani Sineperver Sultan'ı şehzadesiyle beraber koruması temennisinde bulunmuştur.

H.1197 / M.1782-1783 tarihli I. Abdülhamid Çeşmesi'nin inşa kitabesinde iki mısrada iki farklı esma-i hüsnâ geçmektedir. Sehâb-ı 'âtıfet zıll-ı zalîl-i hâlık-ı zü'l-men" mısraında el-Hâlık ismiyle yaratıcı olan Allah zikredilirken bir başka mısrada "Vire Bârî Hüdâ rûz-ı cezâda ecr-i müstahsen" sözleriyle el-Bârî isminin Farsça Allah kelimesinin karşılığı olan Hudâ ile birleşerek örneği olmadan varlıkları yaratan Allah'ın kıyamet gününde sevap vermesi temennisinde bulunularak yapılan bu hayırlı işten olan beklenti dile getirilmiştir. Kitabenin son mısraında da "Muhammed 'aşkına mâ iç su bu nev 'ayn-ı sâfîden" sözleriyle okuyucu Muhammed Peygamber aşkına bu yeni temiz su kaynağından su içmesi için davet edilmektedir.

H.1208 /M.1793-1794 tarihli Ebu Bekir Ağa Çeşmesi kitabesinde "Ya'nî ol sâhib-i hayrât semiyy-i Sıddîk / İtdi bu çeşme-i dil-cûyı yolunda icrâ" mısralarıyla çok dürüst manasındaki Sıddîk lakaplı Hz. Ebu Bekir ile adaş olan hayır sahibinin bu çekici ve güzel çeşmeyi yaptırdığı ifade edilmektedir. Eyüp Sultan'daki Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin yapılarından olan H.1210 / M.1795-1796 tarihli sebilin devrin padişahı Sultan Selim'e övgüyle başlayan kitabesinde "Bir nev-sebîl itdi binâ hem hoş-edâ hem can-fezâ / Nezdîk-i ashâb-ı safâ rızvân-ı hulde şâhrâh" mısralarıyla

yeni ve güzel bir sebil yaptıran baninin bu sayede Muhammed Peygamber'in ashabının yakınında cennete giderek sonsuz varlığa yani Allah'a kavuşacağı doğru yolda olduğu ifade edilerek, en büyük sahabelerden kabul edilen Eyüp Sultan'a atıfta bulunulmuştur.

3.2.9 Efsanevi ve Tarihî Şahsiyetler

Çeşme ve sebil kitabelerinde karşılaşılan büyük ve güçlü kişilere yapılan benzetmeler Hızır ve İskender'le kalmamış, manzumelerde nadir de olsa farklı isimlerin zikredildiği olmuştur. Örneğin Vezneciler'deki H.1120 / M.1708-1709 tarihli Kaptan-ı Derya Hacı İbrahim Paşa Sebili kitabesinde "Şâh-ı vâlâ-menkıbet Dârâ-yı İskender-hadem / Pâdişâh-ı rubʿ-ı meskûn hâdim-i beyt-i Halîl / Adl ü insâf ü zekâ vü rüşd-i zâtın fehm idüb / Âsaf-ı yektâ Ali Paşa'yı etdikde vekîl / Vakt-i endekte Nizâmü'l-mülkü mensî eyledi / Hüsn-i tedbîrinde hak bu olamaz ana adîl" mısralarıyla övgülerle anılan ve İskender başarısındaki Dârâ'ya benzetilen padişaha Kaptan-ı Derya Hacı İbrahim Paşa'nın yeteneği, zekâsı ve adaletiyle kısa sürede Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun veziri Nizamülmülk'ü unutturduğu söylenmektedir. Benzer şekilde H.1136 / M.1723-1724 tarihli Ortaköy'deki Hibetullah Hanım Çeşmesi kitabesinde övgüyle anılan Sultan III. Ahmed'in baştan başa imar ettiği söylenen İslam ülkesinde "Mahrem-i hâssı Nizâmü'l-mülkü sadr-ı a'zamı / Ya'nî İbrahim Pâşâ-yı 'inâyet intima / Şehriyâr-ı 'aleme celb-i du'â-yı hayr içün / Niçe hayrât eyledi ol menba'-ı rüşd ü zekâ" mısralarıyla Allah'ın lütfuna sahip olmuş padişahın has dostu İbrahim Paşa, yine Nizamülmülk'e benzetilerek birçok hayır yaptırdığından söz edilmektedir.

Kitabelerde dikkati çeken bir başka güçlü isim de İran'ın efsanevi hükümdarı "Cemşid" dir. H.1133 / M.1720-1721 tarihli Çubuklu Damat İbrahim Paşa Çeşmesi kitabesinde "Hıdîv-i Cem-haşem Sultan Ahmed Hân-ı Gâzi kim / Nazîri gelmedi dehre mülûk-ı kişver-ârâda" mısralarıyla şair, bu dünyada eşsiz bir hükümdar olduğundan övgüyle bahsettiği Sultan Ahmed'in Cem maiyetli olduğundan söz etmektedir. Kadıköy'de H.1145 / M.1732-1733 yılında inşa edilmiş olan Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa (Sadrazam Sürmeli Ali) Çeşmesi kitabesinin ilk mısralarında "Âsaf-ı Cem-şiyem 'Ali Pâşa / Yâveri ola Hazret-i Bârî" sözleriyle Cem yaratılışlı

olduğu söylenen Ali Paşa'ya Allah'ın yardımcı olması temennisinde bulunulmuştur. Üsküdar'daki Genç Mehmed Paşa Çeşmesi kitabesinde "Sadr-ı Cem kevkebe hem-nâm-ı Halîlürrahmân" mısraıyla hem Hz. İbrahim hem de Cem'e atıf yapılmıştır. Beyoğlu Kazancı Yokuşu'ndaki H.1145 / M.1732-1733 tarihli Hafız Ahmed Paşa Çeşmesi'nin Besmele ve Kelime-i Tevhid ile başlayan kitabesinde "Çâker-i ednâsıdır Keyhusrev-ü Dârâ vü Cem" mısraında hem Cem, hem de Pers hükümdarı Dara'nın (Darius) aşağılık birer köle oldukları şeklinde olumsuz bir bahis söz konusudur. H.1145 / M.1732-1733 yılında inşa edilmiş olan Vuslat Kadın Çeşmesi kitabesinde "Hâkân-ı İskender-haşem Mahmûd Hân-ı Cem-haşem / Kim 'adl ü dâdı dem-be-dem dünyâyı âbâd eyledi"mısralarıyla İskender maiyetine sahip bir hakan olduğundan söz edilen Sultan I. Mahmud'un aynı zamanda yüzyıllarca yaşamış olan büyük hükümdar Cemşid'in haşmetine sahip olduğu şeklinde methiyeler dizilmiştir. H.1145 / M.1732-1733 tarihli Tophane Meydan Çeşmesi'ndeki nişlerden biri üzerinde yer alan kitabedeki beyitte "Şehinşâh-ı 'âlî-himem Mahmûd Hân-ı Cem-haşem / Sultan-ı Memdûhu'ş-şiyem olsun hatâlardan emîn" sözleriyle başka örneklerde karşılaştığımız gibi Sultan I. Mahmud'dan övgüyle söz eden şair, onun aynı zamanda Cem maiyetli olduğunu söylemiştir. Eyüp Sultan'daki H.1210 / M.1795-1796 tarihli Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin yapılarından olan sebil üzerinde yer alan kitabede övgüyle bahsedilen ve Doğu'nun güneşi olduğu söylenen Sultan III. Selim'in Cem ordusuna sahip olduğu "Hurşîdidir ol hâverin Sultan Selim-i Cem-sipâh" mısraıyla ifade edilmektedir.

H.1142 / M.1729-1730 tarihli Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa Çeşmesi kitabesinde birkaç farklı ismin zikredildiği tespit edilmiştir. Örneğin "Muazzam şehriyâr-ı ma'delet-perver ki fahr eyler / Ferîdûn bâb-ı iclâlinde olmağıla cebîn-fersâ" mısralarında Feridun'un o adaletli hükümdarın yüce kapısında alnını yere koyan bir kul olmakla kıvanç duyduğu söylenmektedir. Bu beyitte adı geçen Feridun, Firdevsi'nin klasik Fars edebiyatının ölümsüz eserlerinden olan *Şahname*'de ihtişam ve gücüyle tanınan, İran'ın efsanevi kahraman hükümdarı Cemşid'in soyundan gelen ve beş yüz yıl yaşadığı rivayet edilen Feridun'dur. Bir sonraki beyitte ise, "O hâkân-ı cihânın sıhr-ı hâs-ı mekremet-kârı / Vezîr-i a'zâm İbrâhîm Pâşa-yı Felâtûn-râ" sözleriyle o dünya padişahının cömert damadı olan veziriazam Damat İbrahim Paşa'nın eski Yunan filozofu Eflâtun gibi isabetli görüşler sahibi olduğu söylenerek

Eflâtun'a olan benzerliği vurgulanmıştır. Kitabede "Kapûdân-ı mükerrem sadr-ı efham kim semâhatde / Kef-i cûdundan alır feyz-i cûş-ı lücce-i deryâ / Vezîr-i bî-mu'âdil sadr-ı kâmil kim fezâilde / Degil hem-ser ana İbnü'l-'Amî'd u Bû 'Alî Sînâ" mısralarıyla şair, saygıdeğer kaptan ve vezir olan baniden övgüyle söz ederek eşi bulunmayan o kusursuz vezire fazilet bakımından değil İbnü'l Amid, İbn Sina'nın bile eşdeğer olamayacağını dile getirmiştir.

H.1145 / M.1732-1733 tarihli Bereketzade Çeşmesi'nin kemer üzerinde yer alan inşa kitabesinde "Ya'nî şehr-i Mesleme âbâd ile Tobhâne'nin / İhtiyâc-ı âbdan ittikde halkı arz-ı" mısralarıyla Tophane ile Mesleme'nin imar ettiği şehrin halkının suya olan ihtiyaçlarını dile getirdikleri ifade edilmektedir. Manzumede Mesleme'nin şehri olarak kastedilen yer Galata semtidir. Öyle ki, kaynaklarda Emevi kumandanı Mesleme bin Abdülmelik'in M.717 yılında başarısızlıkla sonuçlansa da İstanbul kuşatması sırasında Galata'da bir cami inşa ettirdiği rivayet edilir.[445]

H.1133 / M.1720-1721 tarihli Çubuklu Damad İbrahim Paşa Çeşmesi üzerindeki sol blokta yer alan kitabede "Çubuklu ravzasın görseydi şimdi Hâfız-ı Şirâz / Geçerdi vasf-ı Rükn-âbâd u Gül-geşt-i Musallâdan" mısralarıyla Fars edebiyatının en büyük şairlerinden Hâfız-ı Şirâzi'nin Çubuklu Bahçesi'ni görmesi durumunda Şiraz'da bir mesire yeri olan Gülgeşt-i Musallâ ve Rüknâbâd nehrini methetmekten vazgeçeceği ifade edilmiştir. Zira Hâfız'ın övgüyle şiirlerinde yer verdiği bir nehir olan Rüknâbâd'ın suyunu Hızır'ın bulduğu âb-ı hayat'a benzettiği, hatta ondan daha üstün gördüğü olmuştur.[446]

Ahmediye Külliyesi'nin yapılarından olan H.1134 / M.1721-1722 tarihli Ahmediye Sebili'nin kitabesinde "Safâ-yı lezzetin bir kez düşünde Kûhken görse / İderdi 'ömrü oldukça leb-i Şîrîn'den istiğnâ" mısralarıyla epik bir aşk hikâyesinin kahramanları olan Ferhad ile Şirin'e gönderme yapılarak Kûhken'in (Dağ delen) gönül ferahlığı veren lezzetini bir kez rüyasında görse ömrü boyunca Şirin'in

[445] Bkz. Marius Canard, "Tarih ve Efsaneye Göre Araplar'ın İstanbul Seferleri", Çev. İsmail Hami Danişmend, **İstanbul Enstitüsü Dergisi**, İstanbul, 1956; Hasan Kurt, "Mesleme B. Abdülmelik", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XXIX, Ankara, 2004, s. 319; Şahin Uçar, "Müslümanların İstanbul'u Fethetmek İçin Yaptıkları İlk Üç Muhasara", **Selçuk Üniversitesi Dergisi**, Yıl:3, Sayı:1, Konya, Aralık 1986, s. 83.

[446] Bkz.Asuman Gökhan, Deniz Erçavuş, "Hâfız-ı Şirâzi ve Âb-ı Hayat", **Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C:I, No:1, Mart 2018, s. 113-132.

dudaklarından vazgeçeceği ifade edilerek sebilin suyunun ne kadar lezzetli olduğu vurgulanmıştır.

3.2.10 Fırat Suyu

Çalışmamız esnasında çeşme ya da sebilin suyunun sıklıkla Zemzem suyuna ya da Kevser suyuna benzetildiğini tespit ettik. Aynı şekilde XVI. yüzyıldan iki örnekte çeşmenin suyu Fırat nehrinin suyuna benzetilmektedir. Fatih'te Hırka-i Şerif civarında Mesih Mehmed Paşa Külliyesi'nin bir yapısı olarak H.994 / M.1585-1586 yılında inşa edilmiş olan Mesih Mehmed Paşa Çeşmesi'nin inşa kitabesinde "Hazret-i Paşa ki nâmıdır Mesîh / Kıldı çün ihyâ-yı dîne iltifât / Eyledi icrâ 'ayn-ı selsebîl / Nûş idenler dir ana "azb-i Fırat" mısralarıyla Mesih isimli Paşanın dini canlandırmaya gösterdiği ilgiden dolayı akıttığı selsebil pınarının suyundan içenlerin, bu suyun Fırat gibi tatlı olduğunu söyledikleri ifade edilmektedir. Aynı yüzyıldan bir başka eser Üsküdar'da karşımıza çıkmaktadır. H.1007 / M.1598-1599 tarihli Ayşe Sultan Çeşmesi'nin bir beyitlik kitabesinde "Cenâb-ı Hazreti Ayşe Sultan çün ihyâ itdi bu 'azb-ı Fırat'ı / Didim târihin anun kıldı icrâ' zülâl-i çeşme-i 'aynü'l-hayâtı" mısralarıyla Allah için Ayşe Sultan'ın suyu Fırat nehri gibi tatlı ve hayat pınarı gibi berrak olan bu çeşmeyi yaptırdığı ifade edilmektedir.

3.2.11 Şehir ve Semt İsimleri

Çalışmamıza dâhil olan kitabelerde adı geçen semt, mahalle ve şehirlerin günümüzde varlığını sürdürürken yüzyıllar öncesinden gelen isimlerinin hiçbir değişikliğe uğramadığı aşağıdaki örneklerde tespit edilmiştir.

H.973 / M.1565-1566 tarihli Kalın Ali Paşa Çeşmesi kitabesinde "Şehre şat gibi revân oldu sular her sûdan / İşidüb ağzı suyu akıdır oldu Bağdad" mısraıyla şehre akan sulardan dolayı Bağdat şehrinin bunu duyunca ağzının suyu aktığından söz edilmektedir.

H.1052 / M.1642-1643 yılında inşa edilmiş olan Vezir Mehmed Paşa Çeşmesi kitabesinde "Cümleden bu çeşme Allâh içün / Çekmece sahnında itdirdi binâ" mısraıyla çeşmenin Allah için Çekmece meydanında yaptırıldığı ifade edilmiştir.

H.1094 / M.1682-1683 tarihli Silahdar Mustafa Ağa Çeşmesi kitabesinde "Kodu şehr-i Üsküdâr'a bir eser" mısraıyla Üsküdar'a böyle bir eser yapıldığı söylenmektedir. Üsküdar'daki Yeni Valide Küliyesi'nin bir yapısı olan H.1121 / M.1709-1710 tarihli Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi'nin kitabesinde "Yümn ile tarh-efken-i bünyâd olub bu çeşmeye / Eyledi dil-teşnegân-ı Üsküdâr'ı neşve-yâb" mısralarıyla yapılan bu çeşmeyle Üsküdar'ın gönlü susamış insanlarını neşelendirdiği ifade edilmiştir.

Yapım yılı H.1133 / M.1720-1721 olan Çubuklu'daki Damad İbrahim Paşa Çeşmesi'nin kemer üzerinde yer alan kitabesinin son mısraında "Suyun buldu Çubuklu devr-i İbrâhim Pâşa'da" sözleriyle İbrahim Paşa'nın devrinde Çubuklu semtinin suya kavuştuğu belirtilmiştir. Aynı çeşme üzerinde sağ blokta yer alan kitabede ise, "Çubuklu'nun çemenzâr-ı latîfinde bu nev-çeşme / Çubuklu sebz-reng atlasta gûyâ şekl-i tamğadır" mısralarıyla yine Çubukludan bahsedilerek Çubuklu'nun atlasta yeşil renkli olduğu ve bu yeni çeşmenin Çubuklu'nun çayırlık alanında olduğu ifade edilmiştir. Sol blokta yer alan kitabede ise, "Çubuklu ravzasın görseydi şimdi Hâfız-ı Şirâz / Geçerdi vasf-ı Rükn-âbâd u Gül-geşt-i Musallâdan" mısralarıyla Fars edebiyatının en büyük şairi kabul edilen Hâfız-ı Şirâzi'nin Çubuklu bahçesini görmesi durumunda Şiraz'da bir mesire yeri olan Gülgeşt-i Musallâ ve yine Şiraz'ın Rüknâbâd nehrini methetmekten vazgeçeceği ifade edilmiştir.

Sadabad'da H.1134 / M.1721-1722 yılında inşa edilmiş olan III. Ahmed Çeşmesi kitabesinde "Hazret-i Sultan Ahmed Hân-ı İskender-sıfât / Yapdırub bu kasr-ı Sa'd-âbâd'ı çün fass-ı nigîn" mısralarıyla İskender sıfatlı Sultan Ahmed Han'ın semtle aynı adı taşıyan yüzük taşı gibi olan Sadabad Kasrını yaptırdığı ifade edilmektedir.

H.1138 / M.1725-1726 tarihli Fındıklılı Mehmed Ağa Çeşmesi kitabesinin "Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât / Silâhdâr-ı şehriyâr-î Fındıklılı Mehmed Ağa" mısralarında hayır sahibi bani Mehmed Ağa'nın Fındıklılı olduğu belirtilmiştir.

Üsküdar Şemsi Paşa'daki H.1141 / M.1728-1729 tarihli Damad İbrahim Paşa Çeşmesi kitabesinde "Murâd itdi ki ehl-i Üsküdâr-ı eyleye irvâ" mısraıyla baninin Üsküdar halkını suya kandırmayı dilediği söylenmektedir. H.1141 / M.1728-1729 tarihli Emetullah Kadın Çeşmesi'nin devrin padişahına övgüyle başlayan kitabesinde "Fâtih-i Îrân şeh-i devrân ki cûd u re'feti / Üsküdâr-ı âb-ı şîrîn ile ignâ eyledi"

mısralarıyla cömertliği ve merhameti ile devrin şahı ve İran fatihi olan padişahın Üsküdar'ı tatlı su ile zenginleştirdiği ifade edilmektedir. H.1142 / M.1729-1730 tarihli Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa Çeşmesi kitabesinde "Firâvân olmağıla âb-ı lutf-ı şehriyâriden / Ricâl-i devlet itdi Üsküdâr'ı sû-be-sû irvâ" mısralarıyla Hükümdarın lütfunun suyu çok olduğundan devletin ileri gelenlerinin Üsküdar'ın her tarafını suya kandırdığı ifade edilmektedir. Yapım yılı H.1141 / M.1728-1729 olan Ümmü Gülsüm Sultan Çeşmesi kitabesinde şair, "Üsküdârı âb-ı rûh-efzâ ile ihyâ idüb" mısraıyla Üsküdar semtine su ile canlılık kazandırıldığını söylemektedir.

H.1145 / M.1732-1733 tarihli Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi, diğer adıyla Tersane Emini Sürmeli Ali Paşa Çeşmesi kitabesinde "Dîde-i mürde-veş dih-i Kâdı / Görmez olmuşdı reşhâ âsârı" mısralarında ölü gözü gibi olduğu belirtilen Kadıköy'ün bir su sızıntısı izi dahi görmediği ifade edilmiştir.

H.1145 / M.1732-1733 tarihli Hafız Ahmed Paşa Çeşmesi kitabesinde üç farklı semtin adı zikredilmiştir." Kabataş, Tobhane, Kasımpaşa ma'mûr oldular" mısraında Kabataş, Tophane ve Kasımpaşa semtlerinin yapılan çeşmelerle imar edilip şenlendiği ifade edilmektedir. H.1145 / M.1732-1733 tarihli Bereketzade Çeşmesi'nin kemer üzerinde yer alan inşa kitabesinde "Ya'nî şehr-i Mesleme âbâd ile Tobhâne'nin / İhtiyâc-ı âbdan ittikde halkı arz-ı" mısralarıyla Tophane ile Mesleme'nin imar ettiği şehrin halkının suya olan ihtiyaçlarını dile getirdikleri ifade edilmektedir. Manzumede Mesleme'nin şehri olarak kastedilen yer Galata semtidir. Öyle ki, kaynaklarda Emevi kumandanı Mesleme bin Abdülmelik'in M. 717 yılında başarısızlıkla sonuçlansa da İstanbul kuşatması sırasında Galata'da bir cami inşa ettirdiği rivayet edilir. Manzumenin devamında "Eyledi nâgeh nebş bir gün Kemerler semtine" mısraında günümüzde Kemerburgaz olarak anılan semt Kemerler semti olarak anılmaktadır. H.1145 / M.1732-1733 tarihli Azapkapı Saliha Sultan Sebili'nin sağ tarafındaki çeşmenin üzerinde yer alan kitabede "Nice kez yandı yıkıldı Galata" mısraıyla Galata'nın bir çok kez yanıp yakıldığından söz edilmektedir. Aynı kitabede "Hacı A'mâ denilen semtte idüb / Çeşme açmağla ilâc-ı bih-bûd" mısralarıyla Hacı A'mâ denilen semte çeşme açmakla sağlık ilacını sunduğu ifade edilmektedir.

Manzumede adı geçen mahalle Osmanlı dönemindeki Galata semtinin mahallelerinden biridir.[447]

H.1145 / M.1732-1733 yılında inşa edilmiş olan Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi kitabesinde "Mahatt-ı 'udde-i şevket Galata Tobhâne / Merâsî-i süfün-i nasr olan Kasımpaşa" mısralarında Galata ve Tophane konak yeri olarak nitelendirilirken, Kasımpaşa semti zafer gemilerinin limanı olarak ifade edilmiştir. H.1145 / M.1732-1733 tarihli Tophane Meydan Çeşmesi'nin camiye bakan yüzün arkasındaki cephenin kitabesinde tek bir mısrada Tophane semti zikredilmiştir. "Yalnız cânib-i Tobhâne değil çâr cihet / Oldu sîrâb-ı zülâl-i kerem-i nâ-mahdûd" mısralarıyla sadece Tophane tarafı değil, dört tarafın tatlı ve berrak suyuna kanmış olduğu ifade edilmiştir.

Üsküdar'da İskele Meydanı'ndaki Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi, diğer adıyla III. Ahmed Meydan Çeşmesi'nde kuzey cephede yer alan çeşmenin üzerinde bulunan devrin hükümdarı Sultan Ahmed'e övgüyle başlayan kitabesinde "Emîn-i Yesrib ü Bathâ mu'în-i millet-i beyzâ" mısraında Mekke ve Medine şehirlerinin emininin müslümanların yardımcısı olduğu ifade edilirken İslamiyet'in kutsal şehirlerinden olan Medine'nin eski adı olan"Yesrib" ve Muhammed Peygamber'in doğum yeri olan, aynı zamanda Kâbe'nin bulunduğu şehir olması sebebiyle ayrı bir önemi olan Mekke şehrinin eski adı "Batha[448] zikredilmiştir.

H.1195 / M.1780-81 tarihli Dülgerzâde Çeşmesi'nin yangında yok olduğu söylenen tamir kitabesinde "Suyunu buldu ser-çarsû-yı haffâfân" mısraıyla ayakkabıcıların dört tarafının suya ulaştığı ifade edilmektedir ki, burada aslında Saraçhane semtine atıfta bulunulmuştur. Öyle ki, Hadikatü'l-Cevami'de, net anlaşılır olmamakla beraber şu şekilde bir ifade yer almaktadır: Cami'nin büyük kapısı Saraçhane ve küçük kapısı haffâfhâne dâhilindedir.[449]

---

[447] http://www.kadisicilleri.org/arascl/ayrmetin.php?idno=22224 sayfasında "…Galata'da el-Hâc A'mâ Mahallesi'nde…" şeklinde devam eden cümlede geçtiği görülmektedir. Ayrıca Fethi Gedikli, **Osmanlı Hukuku-Makaleler,** Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2012 s. 24'te de "…Galata dâhilinde El Hac A'mâ mahallesi…" diye devam eden bir cümle içinde bahsedildiği görülmüştür.

[448] Bilal Elbir, Merve Yorulmaz Kahve, "Şeyhülislam Yahya Divanında Yer Adlarinin Kullanımına Dair", **EKAV Akademi Dergisi**, Yıl:21 No:72, Güz 2017, s. 39.

[449] Süleyman Faruk Göncüoğlu, "İstanbul'un Fethi Sonrası Kurulan İlk Semt: Saraçhane", **Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi,** No:22, 2009, s. 52.

3.2.12 Hadisler

Geçmişten günümüze kadar dinî mimarimizde yazılan ibarelerin türü bakımından ayetlerden sonra en fazla kullanılan metinler Muhammed Peygamber'in sözleri yani hadisleri olmuştur.[450] Ancak çalışmamıza dâhil olan çeşme ve sebil kitabelerinde Muhammed Peygamber'in sözlerini ve davranışlarını ifade eden az sayıda örnekte hadis tespit edilmiştir.

H.1002 / M.1593-1594 tarihli Takyeci İbrahim Ağa Sebili kitabesinde "Kâle'n-nebiyyü sallallâhü aleyhi vesellem / Men sekâ kâfiran fekeennemâ sâme savme senetin / Ve men sekâ behîme(ten) fekeennemâ sâme işrîne seneten / Ve men sekâ şecereten fekeennemâ sâme / Erbâîne seneten ve men sekâ mü'minen fekeennemâ / Sâme seb'ine seneten sadaka Resûlullah" mısralarıyla "Hz. Peygamber buyurdu ki: Kim bir kâfire su ikram ederse sanki bir sene oruç tutmuş gibi, kim bir hayvana su ikram ederse sanki on sene oruç tutmuş gibi, kim bir ağacı sularsa sanki kırk sene oruç tutmuş gibi, kim de bir mü'mine su ikram ederse sanki yetmiş sene oruç tutmuş gibi olur" denilmektedir.[451]

Dolmabahçe'deki küçük bir külliyenin yapılarından olan H.1154 / M.1741-1742 tarihli Mehmed Emin Ağa Sebili'nin kapısından içeri girildiğinde bir satır halinde yazılmış olan "El-a'mâlu bi'n-niyyât"[452] hadis kitabesi yer almaktadır.

Bir başka örnek olarak Kasımpaşa'da 2012 yılında yıkılan Kalyoncular Kışlası içinde yer alan caminin duvarına yapılmış olan H.1199 / M.1784-1785 tarihli Kaptan-ı Derya Sadrazam Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi'nde "Kim müminler için bir kapı açarsa; Allah da o kimse için cennette on kapı açar."[453] manasındaki "Men yeftehu hâhen el-mü'minîne yeftehu'llâhu / Lehu ışrîne hâhen min ebvâbil-cennet" hadis kitabesi yer almaktadır. Kitabenin sonunda da Allah'ın elçisinin doğru söylediğini ifade eden "Sadaka resûlullâh" terimi yazılmıştır.

---

[450] Bekir Tatlı, "Türk-İslam Mimarisinde Yazılı Süsleme ve Hadis Kullanımı", **1.Ulusal Cami Mimarisi Sempozyumu, Gelenekten Geleceğe Cami Mimarisinde Çağdaş Tasarım ve Teknolojiler**, 2-5 Ekim 2012, s. 218.
[451] Prof. Dr. Süleyman Berk ile sözlü görüşme.
[452] Meali: Ameller niyetlere göredir.
[453] Özdeniz, **a.g.e.,** s. 236.

3.2.13 Sakalar

Eski İstanbul evlerinde su tesisatının olmaması sebebiyle su ihtiyacı çeşitli yollarla karşılanmaya çalışılmış, en pratik çözüm yolu olarak da her evin yakınında bulunan çeşmeye gidilerek su temin edilmiştir. Ancak bazı evlerin çeşmeden uzak olması, ev işlerinin her zaman çeşmeye gitmeye elverişli olmaması ve çeşmelerin önünde biriken insan kalabalığı İstanbulları başka çözüm yolları aramaya yönlendirmiş, bu durum sakalık mesleğinin doğmasına zemin hazırlamıştır.[454] XV. yüzyılda kurulan saka loncası, evlere para karşılığında su taşıyan kişileri bir araya getirmiş ve bir meslek oluşturulmuştur. XIX. yüzyıl sonuna kadar evlere suyu bu loncaya bağlı olan sakalar taşımıştır. Ancak bazı çeşme ve sebillerden ticari maksatla su alınması yasaklanmış ve sakaların su alması gediğe bağlanmıştır. Bunun içinde sakaların izin belgesi ile su alacakları çeşme ve sebiller belirlenmiştir.[455] Çeşme vakfedenler de eğer sakaların kendi çeşmelerinden su almalarını istemiyorlarsa, bunu çeşme vakfiyesinde veya kitabesinde açıklamışlardır.[456] Çalışmamıza dâhil olan eserlerde sadece XVIII. yüzyılda inşa edilmiş olan kaptan-ı derya çeşmelerinde yukarıda belirttiğimiz konuyla alakalı kitabeler tespit edilmiştir. Bazı kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre de geçmişte mevcut olan kimi kitabelerin günümüze ulaşmadığı görülmüştür.

İnşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte XVIII. yüzyılda yapılmış olan çok sayıdaki Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmeleri'nden biri olan Kasımpaşa Camii-i Kebir civarındaki eski Talih Sokağı'nda yer alan meydan çeşmesinin iki satırdan ibaret mensur kitabesinde para ile su satan sakaların bu çeşmeden su temin etmelerinin yasaklandığını ifade eden "Bu çeşmede saka çalışmaya hazer ide" şeklinde bir cümle yazılıdır. Kasımpaşa Değirmen Arkası Sokağı üzerinde yer alan H.1195 / M.1780-81 tarihli Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi'nin sağ tarafında hazne duvarının üstünde yer alan küçük kitabede "Ber-mûceb-i vakfiyye bu çeşmede saka gediği yokdur" ibaresi okunmaktadır. Engin Özdeniz, "Zamanında Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan

[454] M. Sabri Doğan, **İslam Su Medeniyeti ve Konya Suları**, Nüve Kültür Merkezi, Konya, 2004.
[455] Uğur Göktaş, "Sakalar", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C: VI, İstanbul, 1994, s. 420.
[456] Dursun Yıldız, Özdemir Özbay, **Osmanlıdan Bugüne Su Politikaları ve Hukuku**, Truva Yayınları, İstanbul, 2012.

Paşa'nın her çeşmesinde bulunan bu levhalardan, yalnız bu çeşmedeki levha günümüze ulaşmıştır." şeklinde söz etmektedir.[457] Ancak Sarıyer'deki aynı isimli çeşmede bu ibare görülmektedir ve çeşmeyi anlatırken Özdeniz de böyle bir kitabenin varlığından yeri geldiğinde söz etmektedir. Birçok örneği Kasımpaşa'da görülen aynı isimli bir başka çeşme Sarıyer Çayırbaşı'nda H.1197 / M.1782-1783 yılında inşa edilmiştir. Cerrah Mahmud Efendi Camii'nin yanında yer alan Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi'nin üzerindeki mensur tamir kitabesinin hemen altında mermer blok üzerine hakk edilmiş olan iki satırlık kitabede "Bu çeşmede asla saka gediği yokdur" yazısı okunmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen çeşmeler dışında çalışmamız esnasında konumuza dâhil olan kitabelerde sakalara dair bir ibare bulunmamaktadır. Ancak Şenol Sarışın, belirli sayıdaki İstanbul'da yer alan çeşmelerin kitabelerini konu ettiği kitabında H.1007 / M.1598-1599 tarihli Ayşe Sultan Çeşmesi'nden sadece semt halkının su aldığını belirtmiştir. Aynı meydanda inşa edilmiş olan Lale Devri eserlerinden Başkadın Emetullah Çeşmesi'nden ise, suyundan sadece sakaların istifade ettiğinden söz eder.[458] Ancak her iki çeşmenin kitabesinde böyle bir bilgi verilmediği gibi farklı bir kaynakta da böyle bir bilgiye rastlanmamıştır.

3.2.14 Tarikatlar

Tarikatlar, İslam toplumunun vazgeçilmez unsurlarındandır. Her dönemde kendini ihtiyaç olarak hissettirmiş, bir yaşam tarzı olarak varlığını dün olduğu gibi bugün de devam ettirmektedir. İslam toplumunun gönüllü müesseseleri olarak tekkeler ve zaviyeler aracılığıyla halka dinî, ahlaki ve sosyal alanda hizmet vermektedir.[459] Bu doğrultuda çalışmamıza dâhil olan kitabelere tarikatların yansımaları aşağıdaki örneklerde görülmektedir.

H.1034 / M.1624-1625 tarihli Mehmed Kethüda Çeşmesi'nin kitabesinde açık bir dille şair baninin Mevlevi tarikatına mensup olduğunu manzumenin birkaç mısraında dile getirmiştir. "Mehemmed Kethüdâ kim sâlik-i râh-ı tarîkatdir / Derûn-i

[457] Özdeniz, **a.g.e**., s. 227.
[458] Sarışın, **a.g.e.,** s. 75.
[459] Mehmet Ünal, "Tasavvuf Tarihi İçinde Celvetilik", **SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,** No:26, Ağustos 2012, s. 94.

pâki oldu müstefîz-i lutf-ı Mevlânâ" mısralarıyla başlayan kitabede tarikat yolunun dervişi Mehemmed Kethüda'nın Mevlana'nın lütfundan feyz alarak kalbinin temizlendiği ifade edilmiştir. Kitabenin devamında baninin bir hayır eseri yapmaya niyet ederek malını Mevlevi dergâhı yolunda harcayıp bu güzel ve temiz çeşmeyi yaptırdığı şu sözlerle belirtilmiştir: "Yolunda hankâh-ı Mevlevînün bezl idüb mâlın / Bu zîbâ çeşme-i pâki yerinde eyledi hakkâ" Kitabenin sonunda ise, şair "Ey Mevlevî" diye seslenerek tertemiz çeşmeden hayat bahşeden su aktığını dile getirmiştir.

Üsküdar'da Celvetiyye tarikatının Selamiyye kolunun kurucusu Şeyh Selami Ali Efendi[460] tarafından yaptırılmış olan H.1088 / M.1677-1678 tarihli Şeyh Selami Ali Efendi Çeşmesi kitabesinde tasavvuf terminolojisinin önemli kavramlarına yer verildiği tespit edilmiştir. "Âb-ı rû-yı evliyâ gavs-ı zaman / Zübde-i hallâl remz-i müşkilât / Kutb-ı devrân sâhib-i 'ilm-i ledün / Şeyh Selâmi hazreti ol pâk-zât" mısralarıyla başlayan kitabede mutasavvıflarca dünyanın düzenini sağladığı ve bir takım gizli hakikatlere sahip oldukları düşünülen ve hiyerarşik bir düzen içindeki sufilerin oluşturduğu "ricâü'l gayb" inancı[461] doğrultusunda isimlendirilen kavramlara göre bani Şeyh Selami Hazretlerinin ilahi ilmin sahibi olduğu ifade edilerek zamanın gavs'ı ve devrin kutbu olduğu dile getirilmiştir.

Fatih İskenderpaşa Mahallesi'ndeki H.1132 / M.1719-1720 tarihli Damad İbrahim Paşa Çeşmesi, diğer adıyla Orta Çeşme'nin zamanının padişahına ve ecdadı Sultan Süleyman'a methiyelerle başlayan kitabesinde "Süleymân-ı zamânın âsaf u dâmâd-ı zi-şânı / Vezîr-i a'zam İbrâhim Paşa-yı kerem-pîrâ / Görünce fırka-i Bektâşiyan'ın cümle ebvâbın / Müzeyyen oldugun envâ'-ı arâyişle ser-tâ-pâ / Rızâ göstermeyüb tab'-ı kerem-mu'tâd-ı pür-cûdu / Hemân tecdîd ü ta'mîrine emrin eyledi icrâ" mısralarıyla Süleyman'ın şanlı damadı ve zamanın veziri Veziriazam İbrahim Paşa'nın Bektaşi birliklerinin yani Yeniçeri bölüklerinin bütün kapılarının muhtelif süslemelerle baştan ayağa bezenmiş olduğunu görünce alışıldığı üzere cömertçe derhâl çeşmenin yenilenip tamir edilmesi emrini verdiği ifade edilmiştir. Mehmet Mert Sunar, kışlaların konfor, süsleme ve su tesisatı gibi açılardan dönemin

[460] İhsan Kara, "Selâmi Ali Efendi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XXXVI, İstanbul, 2009, s. 348.
[461] Osman Demir, "Ricâlü'l Gayb İnancı ve Toplum Hayatına Yansımaları", **Kuran ve Tefsir Araştırmaları VI (İslam Düşüncesinde Gayb Problemi II, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi-42**, 11-12 Ekim 2003, İstanbul, 2004, s. 155.

konak ve evlerinden çok da farklı olmadığı hatta yeniçeri ortaları arasında, odalarının gösterişli olmasının bir rekabet konusu olduğunun anlaşıldığını belirtse de[462] araştırmalarımız sonucunda edindiğimiz bilgilere göre Bektaşi birliklerinden günümüze kalan hamam dışında bir kışla yapısı olmadığı ve yok olmuş odalar hakkında da malumat sahibi olmanın pek mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Zira Reşad Ekrem Koçu'nun "Yeniçeriler" adlı eserinde verdiği bilgilere göre yıllar boyunca devlet arşivinde çalışmış ve millî kütüphanemize "Kapıkulu Ocakları" adındaki eserini hediye etmiş olan Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı da bu kışlaları açık bir şekilde tarif edememiştir.[463] Her ne kadar kaynak kitaplarda bu yapıların mimarisi ve süslemesi hakkında kesin bir fikir sahibi olamasak da manzumeden bütün kapıların muhtelif süslemelerle baştan ayağa bezenmiş olduğunun belirtilmesi konu hakkında bize önemli bir bilgi sunmaktadır.

3.2.15 Zemzem

Çalışmamıza dâhil olan çeşme ve sebil kitabelerinde sıklıkla bahsi geçen Kevser suyu ve âb-ı hayat kavramı ile cennetteki türlü ırmaklardan akan suların yanı sıra İslam inancında büyük değer atfedilen ve kutsal kabul edilen Zemzem suyuna sıklıkla yer verilmektedir. Kitabelerde çeşmelerden akan su Zemzem'e benzetilmektedir.

En erken tarihli örnek olarak H.1003 / M.1594-1595 tarihli Cerrah Mehmed Paşa Çeşmesi kitabesinde caminin yanında baninin yaptırdığı güzel çeşmenin "Kevser-i mâ'-i maʿîn oldu bu 'ayn-ı Zemzem" mısraıyla bu Zemzem suyunun kaynağının Kevser suyu olduğu ifade edilerek çeşmenin suyu Zemzem'e benzetilmiştir.

XVIII. yüzyıla geldiğimizde çok sayıda örnekte Zemzem suyundan söz edilmektedir. H.1115 / M.1703-1704 tarihli Haseki İsmail Ağa Çeşmesi kitabesi "Zemzem-i 'ayn-ı musaffâ kıldı İsmâil'i şâd" mısraıyla tamamlanmaktadır. H.1116 / M.1704-1705 tarihli Moralı Sadrazam Hasan Paşa Çeşmesi'nde benzer şekilde "Hemçü Zemzem akdı beyt-i Hakk'a bu âb-ı rahîk" mısraıyla son bulan kitabesinde

[462] Mehmet Mert Sunar, "İstanbul'da Yeniçeri Mekanları:Eski ve Yeni Odalar", **Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C: II, 2020, s. 195.
[463] Reşad Ekrem Koçu, **Yeniçeriler**, Doğan Kitapçılık AŞ., İstanbul, 2004, s. 101.

çeşmeden akan temiz, saf suyun Zemzem gibi olduğu dile getirilmektedir. Beyazıt'ta H.1120 / M.1708-1709 yılında inşa edilmiş olan Kaptan-ı Derya Hacı İbrahim Paşa Sebili kitabesinin son mısraında "Yabdı İbrâhim Pâşa 'ayn-ı Zemzem'dir sebîl" sözleriyle bani İbrahim Paşa'nın yaptırdığı sebilin suyunun Zemzem suyunun kaynağından geldiği ifade edilmiştir. Şehzadebaşı'ndaki külliye yapılarından H.1132 / M.1719-1720 yılında inşa edilmiş olan Damad İbrahim Paşa Sebili'nin üst kısmında yer alan kitabesinde "Kıldı reyyân cûd-ı İbrâhim Pâşa ʿâlemi / Fî sebîlillâh akıtdı dehre mâ-i Zemzem'i" mısralarıyla cömert İbrahim Paşa'nın Allah yolunda Zemzem suyunu akıtarak dünyayı suya kandırdığı dile getirilmiştir. H.1119 / M.1707-1708 tarihli Hacı Halil Efendi Çeşmesi'nin "Bânisi oldu mukaddem çeşmenin Hâcı Halîl / Nice dem nûş eyledi atşân bu âb-ı Zemzem'i mısralarıyla başlayan tamir kitabesinde önceki çeşmenin banisi olan Hacı Halil'in yaptırdığı bu çeşmeden susamış birçok kimsenin Zemzem suyu içerek susuzluğunu giderdiği ifade edilmiştir. Kitabenin son mısraında da çeşmeyi tamir ettiren Nâzenin Usta'nın da bu Zemzem suyunun kaynağını akıttığı şu sözlerle "Kıldı zindan câri Nâzenîn Usta bu 'ayn-ı Zemzem'i" ifade edilmiştir. H.1128 / M.1715-1716 tarihli Tersane Emini Rakım Mehmed Paşa Çeşmesi'nin tek satırlık kitabesinde "Hemçü Zemzem nûş kıl mâ 'ayn-ı İbrâhim'den" mısraıyla şair, okuyucuyu Zemzem'e benzetilen suyu içmeye davet etmektedir. Benzer şekilde Çubuklu'da H.1133 / M.1720-1721 yılında inşa edilmiş olan Damad İbrahim Paşa Çeşmesi'nde sağ blokta yer alan kitabesinin son mısraında şair, okuyucuyu cömert İbrahim Paşa'nın yaptırdığı çeşmenin Zemzem suyundan içmeye şu sözlerle davet etmektedir: "Gel iç mâ Zemzem olsun cûd-ı İbrâhim Pâşa'dır" H.1133 / M.1720-1721 tarihli Âşub Kadın Çeşmesi'nin "Oldu zîbâ çeşme-i Âşub'dan Zemzem revân"mısraıyla tamamlanan kitabesinde bani Âşub'un güzel çeşmesinden Zemzem suyu aktığı ifade edilmiştir. Üsküdar'daki Ahmediye Külliyesi'nin yapılarından olan H.1134 / M.1721-1722 tarihli Ahmediye Sebili, diğer adıyla Tersane Emini Hacı Ahmed Ağa Sebili kitabesinde "Zehî zîbâ sebîl-i mâ-i selsâl-i musaffâter / K'olur nûş eyledikçe 'ayn-ı Zemzem-veş safâ-bahşâ" mısralarıyla güzel sebilin temiz ve tatlı suyunu içtikçe Zemzem gibi gönül ferahlığı bahşettiği dile getirilmektedir. Üsküdar'da bir başka XVIII. yüzyıl yapısı olan H.1141 / M.1728-1729 tarihli Genç Mehmed Paşa Çeşmesi kitabesinin son mısraında "Zemzemi nâsa sebîl itdi Mehemmed Paşa" sözleriyle Mehmed Paşa'nın Zemzem'i

insanlara dağıttığı söylenerek yine çeşmeden akan su Zemzem suyuna benzetilmiştir. Yapım yılı H.1141 / M.1728-1729 olan Maltepe İskele Meydanı'nda yer alan Feyzullah Efendi Çeşmesi'nin güney cephede konumlandırılmış olan kitabesinin son mısraında "Menba'ı Zemzem mu'allâ çeşmesâr-ı bî-'adîl" sözleriyle bu eşsiz çeşmenin kaynağının Zemzem suyu olduğu belirtilmektedir. H.1141 / M.1728-1729 tarihli Şehzade Numan Çeşmesi'nin "Çeşme-i Şehzâde Nu'mân'ın al iç gel Zemzem'in" mısraıyla sonlanan kitabesinde şair, okuyucuyu Şehzade Numan'ın çeşmesinden Zemzem suyu içmeye davet etmektedir. Galata'da H.1144 / M.1729-1730 yılında inşa edilmiş olan Halil Ağa Çeşmesi kitabesinde "Nâmı Halil olmagıla o zât-ı pâk-i ekremin / Deryâ-yı lutfun 'âleme kıldı sebîl Zemzem-misâl" mısralarıyla Halil isimli cömert ve temiz kişinin Zemzem benzeri suyu akıttığı ifade edilmektedir. H.1142 / M.1729-1730 tarihli Mihrimah Sultan Çeşmesi (Cağalızade İbrahim Bey Çeşmesi)'nin "Mâ-i Zemzem'dir bu dil-cû çeşmesâr-ı cân-fezâ" mısraıyla tamamlanan kitabesinde bu can veren güzel çeşmenin Zemzem suyu olduğu söylenmektedir. H.1145 / M.1732-1733 tarihli Fındıklı'daki Hacı Beşir Ağa Çeşmesi kitabesinde şair, okuyucuyu çeşmenin temiz Zemzem suyundan içmeye şu sözlerle davet etmektedir:"Gel iç bu çeşme-i ra'nânın âb-ı pâki Zemzemdir" H.1145 / M.1732-1733 tarihli İbrahim Efendi Çeşmesi'nin kitabesinde "İç İbrâhim Efendi çeşmesinden mâ sana Zemzem" mısraıyla çeşmenin suyu Zemzem suyu olarak tanımlanmaktadır. H.1145 / M.1732-1733 yılında inşa edilmiş olan Vuslat Kadın Çeşmesi kitabesinde "Ağzı sulanır âdemin nâmı anılır Zemzemin" mısraıyla suyu içen kişinin ağzının sulanarak Zemzem'i anacağı ifade edilmiştir. H.1145 / M.1732-1733 tarihli Tophane Meydan Çeşmesi'nin köşe kitabelerinden dördüncüsünde "Sa'y idüb Sultan Mahmûd itdi icrâ Zemzemi" mısraıyla Sultan Mahmudun gayret edip Zemzem suyunu akıttığı belirtilmiştir. Aynı eserde doğu cephesindeki çeşmenin solundaki nişin üstünde yer alan kitabede "Zemzemdirir bu âb-ı nâb ta'mı elezz-ü müstetâb" mısraıyla bu temiz ve lezzetli suyun Zemzem olduğu ifade edilmiştir. Batı cephesindeki çeşmenin solunda yer alan nişin üstündeki kitabede de şair, "Zemzem-veş iç sa'y eyle hem kıl hamd-i Hakk'ı mültezem / Sultan-ı 'asra dem-be-dem eyle du'â fî küll-i hîn" mısralarıyla okuyucuya Zemzem gibi sudan içmesini söylerken aynı zamanda çalışıp Allah'a hamd etmesini ve yüzyılın Sultanına her zaman dua etmesini öğütlemiştir. Sultanahmet'te Bâb-ı Hümâyun Kapısı önündeki H.1141 /

M.1728-1729 tarihli III. Ahmed Meydan Çeşmesi ve Sebili'nde güney cephede yer alan çeşmenin üzerindeki kitabede "Oldu o düstûr-ı celîl bu hayr-ı câriyye delîl / Halka idüb Zemzem sebîl celb itdi ol şâha du'â" mısraıyla bu hayra kılavuzluk eden o yüce vezirin halka Zemzem suyunu akıtarak padişaha dua edilmesini sağladığı ifade edilmiştir. H.1141 / M.1728-1729 tarihli Üsküdar İskele Meydanı'ndaki Emetullah Gülnuş Valide Sultan Meydan Çeşmesi, diğer adıyla III. Ahmed Meydan Çeşmesi'nin kuzey cephesinde yer alan çeşmenin üzerindeki kitabede "Bu 'ayn-ı Zemzem'in çün kıldı icrâsın ana işrâb" mısraıyla çeşmenin suyunun kaynağının Zemzem suyu olduğu ifade edilirken doğu cephede yer alan çeşmenin üzerinde bulunan kitabede "Hükm-i Sultan Ahmed icrâ itdi el-Hakk Zemzem'i" mısraıyla Sultan Ahmed'in hükmünün Allah'ın Zemzem'ini akıttığı ile getirilmektedir. Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi'nin yapılarından olan ve aynı zamanda Sultan I. Mahmud Sebili olarak da anılan H.1146 /M.1733-1734 tarihli eserin "Hazret-i Sultan Mahmûd'un vekîl-i mutlakı / Nâmdaş-ı fâtih-i Hayber vezîr-i bî-'adîl / Eyledi bu Kâ'betü'l-Uşşâkı bünyâd yapdı hem / Câh-ı Zemzem gibi bir 'ayn-ı tüsemmâ selsebîl" mısralarıyla başlayan kitabesinde Sultan Mahmut'un mutlak vekili, Hayber fatihinin adaşı ve eşsiz vezirin bu Âşıklar Kâbe'sini ve Zemzem kuyusu gibi bir sebili yaptırdığı ifade edilmektedir. H.1164/ M.1750-1751 tarihli Kaptan-ı Derya Süleyman Paşa Çeşmesi (Seferikoz Çeşmesi)'nin günümüzde üzerinde mevcut olmayan kitabesinde "Kapudanlıkta ihyâ eyleyüb bu 'ayn-ı dilcûyu / Bu def'a kıldı nev-tâ'mir ile Zemzem gibi icrâ" mısralarıyla baninin kaptanlığı zamanında bu çekici çeşmeyi yeni tamirlerle canlandırarak Zemzem suyu akıttığı ifade edilmiştir. Nuruosmaniye Külliyesi'nin yapılarından olan Kapalıçarşı çıkışındaki H.1169 / M.1755-1756 tarihli Nuruosmaniye Sebili kitabesinde "Gel Hüseyn ile Hasan aşkına mâ-i Zemzem iç" mısraıyla Hz.Hüseyin ile Hz.Hasan aşkına Zemzem'e benzetilen sudan içilmesine dair okuyucuya davet vardır. H.1195 / M.1780-81 tarihli Dülgerzâde Camii Çeşmesi'nin günümüzde yerinde olmayan ve yangında yok olduğu söylenen kitabesinde "Oldu Zemzem gibi çok kimse bu sudan reyyân" mısraıyla birçok kişinin bu çeşmenin Zemzem gibi suyundan içerek suya kandığı ifade edilmiştir. XVIII. yüzyılda çok sayıda çeşme yaptırmış olan Kaptan-ı Derya Sadrazam Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Kasımpaşa'da Nalıncı Yokuşu ile Paşa Yokuşu'nun kesiştiği köşede yer alan H.1195 / M.1780-81 tarihli çeşmesinin

kitabesinde “Eyledi bu çeşmesârı müslimîne yâdigâr / Kapudan Gâzî Hasan Paşa vezîr-i nâmdar / Nef-i sârî hayrı câri itmege sa’y eyleyüb / Buldu Zemzem gibi bir âb-ı lâtif-i hoşgüvâr” mısralarıyla müslümanlara bir hatıra olarak bu çeşmeyi yaptıran ünlü vezir Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa’nın bir hayır yapabilmek için gayret edip Zemzem’e benzeyen bu güzel ve lezzetli suyu bulduğu ifade edilmektedir. Eyüp Sultan’daki Mihrişah Valide Sultan Külliyesi’nin yapılarından olan H.1210 / M.1795-1796 tarihli Mihrişah Valide Sultan Sebili’nin “Ashâba Zemzem hem sebîl ‘ayn-ı safâ-yı Mihrişâh” mısraıyla tamamlanan kitabesinde Mihrişah’ın suyu temiz kaynağının Peygamber dostları için hem Zemzem hem de sebil olduğu belirtilmiştir. Yapım yılı H.1213 / M.1798-1799 olan Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa Çeşmesi kitabesinin son beytinde şair, “Mâ-i Zemzem gibi iç âb-ı revân-ı sâfı / Hasaneyn aşkına ‘ayn-ı Hüseyin Pâşadan” sözleriyle okuyucuya Muhammed Peygamber’in torunları Hasan ile Hüseyin aşkına Hüseyin Paşa’nın çeşmesinden akan bu suyu Zemzem suyuymuş gibi içmesi için davet etmektedir.

3.2.16 Selsebil

Kur’ân-ı Kerîm’de İnsan Suresi’nde geçen (76/18) selsebîl kelimesi cennetteki berrak bir su kaynağını, Osmanlı mimarlık terminolojisinde göze ve kulağa huzur verecek biçimde düzenlenmiş yapay çağlayanları ifade eder.[464] Çalışmamıza dâhil olan çeşme ve sebil kitabelerinde sıklıkla bahsi geçen “Selsebîl”, İslam inancında kutsal sayılan ve büyük değer atfedilen cennetteki türlü ırmaklardan akan diğer sular gibi yukarıda belirtildiği üzere yine cennetteki bir su kaynağı, pınardır. Ancak kitabelerde bağımsız olarak kullanılan bu terim aynı zamanda İnsan Suresi’nin 18. ayetinde geçmesi sebebiyle zaman zaman gönderme yapılarak da kitabelerde yerini almıştır.

En erken tarihli örnek olarak H.957 / M.1550-1551 yılında inşa edilmiş olan Rüstem Paşa Çeşmesi’nin kitabesinde “Fî-sebîlillâh yapub bu çeşmeyi itdi sebîl / Hak nasîb ide ana “Aynen tüsemmâ selsebîl” mısralarıyla şair, baninin çeşmeyi Allah yolunda yaptırdığından dolayı İnsan Suresi’nin 18. ayetinde geçtiği üzere cennette selsebîl diye isimlendirilen pınara kavuşması dileğinde bulunmuştur. Aynı

[464] M.Baha Tanman, “Selsebil”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XXXVI, İstanbul, 2009, s. 448.

yüzyılda inşa edilmiş olan H.978 / M.1570-1571 tarihli Âşık Paşazade Çeşmesi'nin Besmele'yle başlayan Arapça kitabesinde "Bedâ'nâ bi'l-binâi'l-müstedîm / Fe-hâzâ sâre aynen selsebîlâ" mısralarıyla yine cennetteki selsebîl ırmağına atıfta bulunulmuştur. H.994 / M.1585-1586 tarihli Mesih Mehmed Paşa Çeşmesi'nin inşa kitabesinde "Hazret-i Paşa ki nâmıdır Mesîh / Kıldı çün ihyâ-yı dîne iltifât / Eyledi icrâ 'ayn-ı selsebîl" mısralarıyla Mesih isimli Paşa'nın dini güçlendirmeye yönelik ilgisinden Selsebîl pınarını akıttığı ifade edilmiştir. H.998 / M.1589-1590 tarihli Zal Mahmud Paşa Çeşmesi (Şah Sultan Çeşmesi)'nin kitabesinde "Fî-sebîlillâh bu âbı itdi sebîl / Selsebîl ide Hudâ ekber hazâ" mısralarıyla baninin Allah için yaptırdığı bu çeşmeden dolayı Allah'ın da selsebîl olarak karşılık vermesi temennisinde bulunulmuştur. H.1002 / M.1593-1594 tarihli Koca Sinan Paşa Sebili'nin kitabesinde "Sinân Paşa vezîr-i aʿzâmı kıldı bu âsârı / İçüb dil-teşneler dâim suyundan selsebîlinin" mısralarıyla Sadrazam Sinan Paşa'nın yaptırdığı bu eser selsebîle benzetilerek susayanların her zaman suyundan içmeleri söylenmektedir.

H.1035 / M.1625-1626 tarihli Gürcü Mehmed Paşa Çeşmesi'nin kitabesinde "Bâğ-ı cennetden çıkubdur lezzetinden anla gör / Zâhiren mâ'-i ma'îndür lâkin 'ayn-ı selsebîl" mısralarıyla şair, okuyucuya görünüşte tatlı bir su ama aslında Selsebîl olduğunu söylediği çeşmenin suyunun cennet bahçesinden çıktığını lezzetinden anlayabileceğini ifade etmektedir. XVII. yüzyıldan bir diğer örnek H.1089 / M.1678-1679 tarihli Yakub Ağa Çeşmesi'nde görülmektedir. Çeşmenin kitabesinde "Zehî hoş çeşme-i âb-ı hayât dil-keş u cârî / Ki 'ayn-ı selsebîl ü nehr-i cennet gibi rûh-efzâ" mısralarıyla bu cezbedici ölümsüzlük suyu çeşmesinin cennet ırmağı gibi canlılık veren Selsebîl pınarına benzetildiği ifade edilmektedir.

Şehzadebaşı'ndaki külliyenin yapılarından H.1132 / M.1719-1720 yılında inşa edilmiş olan Damad İbrahim Paşa Çeşmesi'nin nişin içinde yer alan kitabesinde "Sebîli hod bakılsa bir içim sudur letâfette / Safâda selsebîl-i bağ-ı cennet dense erzânı" mısralarıyla sebilin tatlılıkta bir içim su olduğu, gönül rahatlığında da cennet bahçesinin Selsebîl'i denmesinin yerinde olduğu ifade edilmiştir. Üsküdar'daki Yeni Valide Külliyesi'nin yapılarından olan H.1121 / M.1709-1710 tarihli Emetullah Gülnuş Valide Sultan Sebili'nin kitabesinde "Bu zülâl-ı hoş-güvâra yapdırub bir selsebîl" mısraıyla baninin bu tatlı suya bir selsebîl yaptırdığı söylenmektedir. H.1133 / M.1720-1721 tarihli Âşub Kadın Çeşmesi'nin kitabesinde "Zîb-ü ârayişle

virdi öyle âb u tâb kim / Dir temâşa eyleyüb nûş eyledikçe teşnegân / Aynıdır âb-ı hayâtın yâ ayağı Kevser'in / Selsebîl-i bağ-ı cennetdir yâ Tesnîm-i cinân" mısralarıyla susamışlara verilen bu taze sudan içilince ölümsüzlük suyu, Kevser suyu, Tesnîm suyu ya da cennet bahçesinin Selsebîl ırmağı benzetmesi yapılarak sebilin suyu açık bir dille cennetteki Selsebîl oabileceği ifade edilmiştir. Topkapı Sarayı Bâb-ı Hümâyun Kapısı'nın önünde H.1141 / M.1728-1729 yılında inşa edilmiş olan III. Ahmed Meydan Çeşmesi'nin Batı cephesinde yer alan kitabesinde "Altun suyun idüb sebîl yapdın 'uyûn-u selsebîl" mısraıyla baninin Selsebîl pınarları yaptığı ifade edilmektedir. Davutpaşa'daki Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi'nin yapılarından olan H.1146 /M.1733-1734 tarihli sebilin (I. Mahmud Sebili) "Eyledi bu Kâ'betü'l-Uşşâkı bünyâd yapdı hem / Câh-ı Zemzem gibi bir 'ayn-ı tüsemmâ selsebîl" mısralarıyla bu Âşıklar Kâbe'sini ve Zemzem kuyusu gibi bir sebili yaptırdığı ifade edilen kitabesinde İnsan Suresi'nin 18. ayetine atıfta bulunulmuştur. Cağaloğlu'ndaki Hacı Beşir Ağa Külliyesi'nin yapılarından olan H.1157 /M.1744-1745 tarihli sebilin kitabesinde "Vürûdu selsebîlin menbaʿındandır bunun yâhûd / Çıkar mecrâsı havz-ı Kevsere mânende-i şeh-râh" mısralarıyla bu suyun geliş yerinin Selsebîl kaynağından olduğu açık bir dille ifade edilmiş veyahut suyun yatağının Kevser havuzuna çıktığı belirtilmiştir. Sadrazam Seyyid Hasan Paşa Külliyesi'nin yapılarından H.1158 / M.1745-1746 tarihli sebilin kitabesinde "Selsebîl-i cennet-âsâ âb-ı Kevser-zâsını / Nûş iden dil-teşne âb-ı Hızr'a itmez iltifât" mısralarıyla cennetteki Selsebîl pınarı gibi olan Kevser suyundan içen susamışların Hızır'ın suyuna yani ölümsüzlük suyuna iltifat etmeyecekleri ifade edilmiştir. H.1169 /M.1755-1756 tarihli Nuruosmaniye Sebili'nin kitabesinde "Onun içün pâk ü ruhânî-mizâc-ı sâf kim / Menbâı'dır ravza-i huld içre cûy-ı selsebîl" mısralarıyla sebilin suyu temiz ve saf bir su olduğu için cennet bahçesindeki Selsebîl ırmağının onun kaynağı olduğu ifade edilmektedir. H.1184 / M.1770-1771 tarihli Zeynep Sultan Çeşmesi'nin kitabesinin son mısraında "Suyu 'ayn-ı selsebîl-sâz çeşme-i âb-ı revân" sözleriyle çeşmenin suyunun Selsebîl pınarının benzeri olan akarsu çeşmesi olduğu ifade edilmiştir. Eyüp Sultan'daki Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin yapılarından olan H.1210 / M.1795-1796 tarihli sebil kitabesinin son beytinde "Gâlib kalemden akdı bil târihi hem-çûn selsebîl" mısraıyla çeşmenin tarihinin cennetteki Selsebîl gibi aktığı ifade edilmiştir.

3.2.17 Dünyevi İçerikli Kitabeler

Çeşme ve sebil kitabelerindeki ifadelerden anlaşıldığı üzere bu eserlerin uhrevi düşünceler yanında başta insanların gündelik hayat içindeki su ihtiyacını karşılamak gibi dünyevi işlevleri de olduğu tespit edilmiştir.

H.1059 / M.1649-1650 yılında Galata'da inşa edilmiş olan Matbah Emini Hasan Ağa Çeşmesi kitabesinde "Bu mahallde var idi suya zarûret hakkâ / Herkesi eyler idi tâb-ı harâret bî-tâb / Şimdi bir menba'-ı pâkîze olundı bünyâd" mısralarıyla sıcaktan bitkin düşen insanlar için bu mahallede suyun ne kadar büyük bir gereklilik olduğu ifade edilmiştir. Birçok kitabede çeşmeden akan su Kevser suyuna, Zemzem'e ve cennetten akan ırmakların suyuna benzetilmektedir. Ancak H.1134 / M.1721-1722 tarihli Sadabad'daki III. Ahmed Çeşmesi kitabesinde "Ya'nî bir nev-çeşme-i pâkize bünyâd itdi kim / Lûlesi ibrîk-i şerbettir suyu katr-ı nebât" mısralarıyla baninin yaptırdığı bu temiz çeşme dünyevi ortamda algılanarak lülesi şerbet akan ibriğe, suyu da bitki suyuna benzetilmiştir. Benzer bir örnek H.1134 / M.1721-1722 tarihli Ahmediye Sebili kitabesinde "Terâzûda n'ola tartılsa âbı dürr ü gevherle / Letâfetde ona lü'lû-yı lâlâ olamaz hem-tâ" mısralarıyla sebilin suyunun terazide mücevherle tartılsa bile baninin lalasının incisine denk olmayacağı ifade edilmiştir. Pencere kemerleri üzerinde yer alan kitabede ise, sebilin bal ve süte benzetilen suyunun susuz kalmışlara ziyafet ssunduğu şu mısra ile ifade edilmiştir: "Ziyâfet eyledi 'atşâna şehd ü şîr ile kezâ" H.1140 / M.1727-1728 tarihli Babadağ'daki İbnü'l Emin Ahmed Ağa Çeşmesi (Tersane Eminin Hacı Ahmed Ağa Çeşmesi) kitabesinde "Bu 'ayn-ı dil-nişîni bu mahalle yapdı mâlından" mısraıyla baninin gönülde yer eden bu güzel çeşmeyi malından yaptırdığı ifade edilerek baninin bu dünyadaki servetiyle öteki dünyaya ulaşmaya çalıştığı belirtilmiştir. Benzer şekilde H.1135 / M.1722-1723 tarihli Hatice Hanım Çeşmesi (Ebezade Abdullah Efendi Çeşmesi) kitabesinde "Eyledi bu çeşme-i raʿnâya lillâh sarf-ı mâl" mısraıyla baninin çeşmeyi malından harcayarak yaptırdığı belirtilmiştir. H.1141 / M.1728-1729 tarihli Emetullah Kadın Çeşmesi, diğer adıyla Başkadın Çeşmesi kitabesinde "Başkadın hazretleri dahî bu zîbâ çeşmeyi / Kendi mâlıyla yapub bir hayr-ı vâlâ eyledi / Bu mahalle âb-ı safiyye katı muhtâc idi" mısralarıyla Başkadın hazretlerinin kendi malından temiz suya muhtaç durumda olan mahalleye bu güzel

çeşmeyi yaptırarak dünyevi bir ihtiyacı karşıladığı ifade edilmiştir. Beyoğlu'nda Kasımpaşa Spor Kulübü'nün karşısında padişahın emriyle H.1145 / M.1732-1733 yılında inşa edilmiş olan Tersane Emini Hacı Ahmed Ağa Çeşmesi kitabesinde "Bû mahal muhtâc idi âb-ı revânâ şöyle kim / Suyu görmezdi ahâlîsi meger çeşminde mâ" mısralarıyla bu mahallenin, gözlerindeki sudan yani gözyaşlarından başka su görmeyen halkının, böylesi bir akan suya ne kadar çok muhtaç olduğu ifade edilmiştir. H.1145 / M.1732-1733 tarihli Kaptan-ı Derya Maryol Hacı Hüseyin Paşa Çeşmesi kitabesinde "Habbezâ Sultan Mahmûd Hân kim / Mesned-ârâ şehriyâr-ı hâfıkayn / Böyle bir âsâra kıldı ihtimâm / Nâ'il-i maksûd ola fi'l-'âlemeyn" mısralarıyla bulunduğu yeri süsleyen Doğu ve Batı'nın hükümdarı Sultan Mahmud Han'ın yaptığı işin ne güzel olduğu söylenerek böyle bir eserin yapılmasına özen göstererek iki dünyada da maksadına ulaştığı ifade edilmiştir. Bu son mısra ile açık bir şekilde yapılan hayır işinin hem uhrevi hem de dünyevi işlevselliği olduğu belirtilmektedir. H.1145 / M.1732-1733 tarihli Verdinaz Kadın Çeşmesi kitabesinin son mısraında "Kıldı âba bedel gül-âb icra" sözleriyle bani Verdinaz Kadın'ın çeşmeden akıttığı su gül suyuna benzetilmiştir. H.1145 / M.1732-1733 tarihli Bereketzade Çeşmesi'nin inşa kitabesinde "Yâ'nî şehr-i Mesleme âbâd ile Tobhâne'nin / İhtiyâc-ı âbdan ittikde halkı arz-ı hâl" mısralarıyla Tophane ile Mesleme'nin imar ettiği şehrin (Galata) halkının suya olan ihtiyaçlarını dile getirdikleri açık bir şekilde ifade edilmektedir. Yapım yılı H.1145 / M.1732-1733 olan Azapkapı Saliha Sultan Sebil ve Çeşmeleri'nde sebilin sağ tarafında yer alan çeşmenin kitabesinde şair, "Nice kez yandı yıkıldı Galata / Gösterüb tâb-ı 'ıtaş âteş u dûd / Kimse su serpmedi illâ keremi / Komadı teşne-leb-i tâb-âlûd / Hacı A'mâ denilen semtte idüb / Çeşme açmağla ilâc-ı bih-bûd" mısralarıyla birçok defa yanan Galata'da ateş ve dumanın sıcaklığına kimsenin su serpmediği, ancak baninin cömertliğiyle açılan çeşmenin burada susuz kalmış kimse bırakmadığını söyleyerek çeşme yapımının uhrevi işlevselliğinden önce büyük bir ihtiyaçtan dolayı inşa edilmiş olduğunu ifade etmiştir. Aynı eserde sebil üzerinde yer alan kitabede okuyucu "'Ayn-ı cûdundan gel ey leb-teşne şîr-u şeker iç" mısraıyla cömertlik pınarı olarak tanımlanan çeşmenin süt ve şekere benzetilen suyundan içmeye davet edilmektedir. H.1145 / M.1732-1733 tarihli Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi'nin cadde tarafında yer alan kitabesinde "Serâbzâr idi derpîş iken iki deryâ"

mısraıyla önünde iki deniz bulunmasına rağmen bir serap yeri olarak göründüğü söylenen bu yerin ne kadar susuzluk sıkıntısı çeken, suya muhtaç bir yer olduğu vurgulanmak istenmiştir. H.1145 / M.1732-1733 yılında inşa edilmiş olan Tophane Meydan Çeşmesi'nde yol tarafına bakan çeşmenin sağındaki nişin üstünde yer alan kitabede "Hayrâtına 'âlem güvâh hem 'ayn-ı sâf-ı anberîn" mısraıyla çeşmenin temiz suyunun amber kokulu olduğu ifade edilmiştir. Doğu cephesindeki çeşmenin sağındaki nişin üstünde yer alan kitabede ise, şair okuyucuya doğru bilgiye ulaşmak için çeşmenin bal ve şeker kamışına benzeyen suyundan içmesi için şu mısrayla seslenmektedir: "Yâ şehd-ü yâ kand-ü nebât nûş eyle bil 'ilme'l-yakîn" Yapım yılı H.1141 / M.1728-1729 olan Sultanahmet'teki Topkapı Sarayı Bâb-ı Hümâyun Kapısı'nın önündeki III. Ahmed Meydan Çeşmesi'nin güneybatı cephede yer alan sebilin üzerinde bulunan kitabesinde "Âb-ı zülâle mâ-sadak tâkı felekle yeknesak / Gök kubbenin altında bak var mı bu resme bir binâ / Oldukça ber-câ mihr ü mah zîb-i serîr olsun o şâh" mısralarıyla suyu temiz ve berrak suya benzetilip gök kubbenin altında böylesi bir başka bina olup olmayacağı sorgulanan çeşme için güneş ve ay yerinde oldukça o padişahın tahtının süsü olması temennisiyle dünyevi bir dilekte bulunulmuştur. Küçük bir külliyenin yapılarından olan H.1154 / M.1741-1742 tarihli Mehmed Emin Ağa Sebili kitabesinde "'Atâşı eyledi irvâ sebil-ü çeşme-i pâki / Anı da iki cihânda Hüdâ ide mesrûr" mısralarıyla baninin yaptırdığı bu çeşme ile susuzları suya kandırdığı için Allah'ın da onu iki dünyada sevindirmesi temennisinde bulunarak çeşmenin hem dünyevi hem de uhrevi amaçlı yapıldığını vurgulamıştır. Hacı Beşir Ağa Külliyesi'nin yapılarından H.1157 /M.1744-1745 tarihli Hacı Beşir Ağa Sebili kitabesinde "Halâvetde şeker-levn ü safâda şîrdir ammâ" mısraıyla sebilin suyu tatlılıkta şeker lezzette süte benzetilmiştir. H.1189 / M.1774-1775 tarihli Tersane Emini Recai Mehmed Efendi Sebili kitabesinde "Dü 'âlemde ola bu hayr-ı cârî bâdî-yi tefrîc" mısraıyla iki dünyada bu hayrın ferahlığa sebep olması temennisinde bulunularak çeşmenin yapılışının hem dünyevi hem de uhrevi amaçlı olduğu ifade edilmiştir. H.1195 / M.1780-81 yılında inşa edilmiş olan Canfeda Kadın Çeşmesi, diğer adıyla Hazinedar Şevkinihal Usta Çeşmesi'nin H.1264 tarihli tamir kitabesinin son mısraında şair, "Safâ-yâb ber-bekâ ola sarâyda Hazînedâr Usta" sözleriyle Şevkinihal Usta'nın tamir ettirerek ebedi hayata kavuşturduğu söylenen bu çeşme sayesinde sarayda gönül rahatlığı içinde kalıcı olması dileğinde bulunarak bu

dünyaya ait bir ifade kullanmıştır. Kaptan-ı Derya Sadrazam Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Kasımpaşa'da inşa ettirdiği birçok çeşmeden biri olan H.1195 / M.1780-81 tarihli Değirmen Arkası Sokağı üzerinde yer alan Kaptan-ı Derya Sadrazam Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi kitabesinde "Eyledi bu çeşmesârı müslimîne yâdigâr / Kapudan Gâzî Hasan Paşa vezîr-i nâmdar"mısralarıyla ünlü vezir Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'nın bu çeşmeyi müslümanlara bir hatıra olarak yaptırdığı ifade edilirken "Sâhibü'l-hayrı ide Hakk devletinde ber-karâr" mısraında Allah'ın bu hayrat sahibinin zenginliğini devamlı kılması istenirken bu dünyadaki servetinin sürekliliği vurgulanmıştır. Çamlıca'daki H.1208 /M.1793-1794 tarihli Meryem Kadın Çeşmesi kitabesinde "Feyzyâb-ı ecr idüb Mevlâ dü 'âlemde anı" mısraıyla Allah'ın baniyi iki dünyada çok sevaba eriştirmesi temennisinde bulunulmuştur.

Anadolu Kavağı İskele Meydanı'nda H.1201 / M.1786-1787 yılında inşa edilmiş olan Cevriye Hatun Çeşmesi'nin dört mısralık kitabesinde "Eyleyüb hayrât ekser oldı aslından ferîd / Muhsinâtı bî 'aded envâ'-ı hayrı müntehâb / Cevriye mehr-i müeccel yirine irsâl ider / Hûr-i ayn olmak içündür Hasan Paşa zîver"sözleriyle çeşmenin aslından daha benzersiz bir güzellikte olduğunun belirtilmiş olmasından dolayı bu tarihten önce de aynı yerde bir çeşmenin varlığından bahsedilerek şimdiki çeşmenin dinî nikahta kız tarafına verilen başlık parası karşılığında Hasan Paşa tarafından karısı Cevriye Hanım adına yaptırıldığı, bunun için de bu hayratın, hayırlı işlerin içinden seçilmiş en hayırlısı olduğu ifade edilmektedir. Ancak burada tahminimizce hattat küçük bir harf hatasında bulunarak "muaccel" kelimesi yerine boşanma karşılığında verilen para anlamındaki "müeccel" kelimesini kullanmıştır. Zira kitabede genel olarak olumlu bir ifade söz konusudur.

3.2.18 Astronomik Unsurlar

Çalışmamıza dâhil olan çeşme ve sebil kitabelerinde tek bir örnekte astronomiyle alakalı unsurlara yer verildiği tespit edilmiştir. Ahmediye Külliyesi'nin yapılarından olan H.1134 / M.1721-1722 tarihli Ahmediye Çeşmesi, diğer adıyla Tersane Emini Hacı Ahmed Ağa Çeşmesi'nin inşa kitabesinde "Zehî hâtır küşâ 'aynü'l-hayât-ı hûb manzar kim / Bakub reşk eyler ana çeşme-i mihr-i cihân-ârâ / Hilâl-i iyd-i ekber zencîr-i râh-ı kehkeşân birle / Asılsa kefçe-âsâ tâkına şâyestedir

hakkâ" mısralarıyla gönlü ferahlatan bu hayat kaynağı çeşmenin güzelliğine vurgu yapılarak dünyayı süsleyen güneşin onu kıskandığı, en büyük bayram hilâlinin[465] samanyolu zinciriyle kepçe gibi kemerine asılmasının yerinde olacağı ifade edilmiştir.

3.2.19 Mitolojik Unsurlar

Çalışmamıza dâhil olan çeşme ve sebil kitabelerinde XVIII. yüzyılın en etkileyici yapılarından biri kabul edilen Sultanahmet'te Bâb-ı Hümâyun önünde yer alan III. Ahmed Meydan Çeşmesi'nde kuzeydoğu cephede yer alan sebilin "Şâhenşah-ı 'âlî-neseb Sultan-ı memdûhu'l-haseb / Fermân-dih-i Rûm u 'Arab Hân Ahmed-i kişver-küşâ / 'Adl ü kerâmet menba'ı şems-i velâyet matla'ı / Dergâhının her mısra'ı şehbâl-i sîmurg u hümâ" mısralarıyla başlayan kitabesinde bani Ahmed Han'a methiyeler dizilerek soyu yüce, övülmüş bir padişah olduğu, Rumlar'a ve Araplar'a emirler verdiği, ülkeler fethettiği belirtildikten sonra onun adalet ve bağış kaynağı velayet güneşinin doğuş yerinin kapısının her kanadının Simurg ve Hümâ kuşlarının en uzun tüyleri olduğu ifade edilerek Doğu mitolojisinde ve Divan şiirinde yer alan efsanevi kuşlara atıfta bulunulmuştur.[466]

[465] İrfan Yücel, İslamiyette eskiden beri hilalin gelenekte önemli bir yeri olduğunu, herhangi bir yerde usulüne uygun şekilde hilâlin görülmesi durumunda ister uzak ister yakın yerlerde bulunulsun bütün müslümanların buna uyması, buna göre oruca başlaması veya bayram yapması gerektiğini ifade etmektedir. Belli başlı hadis kitaplarında da "Hilâli görünce oruca başlayın; onu tekrar görünce bayram yapın. Eğer hava kapalı ise içinde bulunduğunuz ayı otuz güne tamamlayın" mealindeki hadis ve hilalin görünmesini konu edinen benzer hadislerin olmasının da önemli bir etken olduğunu belirttiği ifadesi, manzumede geçen bayram hilaline açıklık getirmektedir. İrfan Yücel, "Hilâl", **TDV İslam Ansiklopedisi,** C: XVIII, İstanbul, 1998, s. 1-11.

[466] Bkz. Dilek Batislam, "Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hümâ, Anka ve Simurg", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 1**, İstanbul, 2002, s. 185-208.

SONUÇ

Çalışmamızda incelenen kitabeleri değerlendirirken öncelikle kronolojiye uygun olarak selektif bir katalog oluşturduk. XV. yüzyıldan 1, XVI. yüzyıldan 22, XVII. yüzyıldan 21 ve XVIII. yüzyıldan 99 adet olmak üzere toplamda 143 adet çeşme ve sebili çalışmamıza dâhil ettik. Sultan III. Ahmed'in saltanatının son on iki yılını ve Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın sadrazamlık yıllarını kapsayan, düşünce alanıyla paralel mimari, güzel sanatlar ve gündelik hayatta önemli yeniliklerin yaşandığı Lale Devri'ni de içine alan XVIII. yüzyıl çok sayıda eserle dönemine kattığı zenginlik gibi çalışmamızın da verimini arttırmıştır. Yaklaşık 350 yıllık bir dönemi kapsayan çalışmada çeşme ve sebil kitabeleri bugüne kadar yapılmadığı şekilde iki ana başlık altında değerlendirilmiştir. Bu başlıklar, "Çeşme ve Sebil Kitabelerinde Tespit Edilen Bezemeler" ve "Çeşme ve Sebil Kitabelerinde İçerik ve Atıflar" adlarıyla yer almıştır.

Yaptığımız ilk değerlendirmede, Klasik Osmanlı üslubunda kullanılan bezemelerden penç motifinin çalışmamıza dâhil olan her yüzyılda çeşitli formlarda kartuş içlerinde ve kartuşlar arası boşluklarda ve bazen de yarım halde kartuş kenarlarında işlenmiş olduğu tespit edilmiştir. Osmanlı döneminde en sık karşılaşılan motiflerden biri olan penç motifi dört, beş, altı, yedi ve sekiz dilimli yalın pençler, kademeli pençler, yıldız şeklinde penç motifleri, yapraklı pençler ve iki rumi arasında pençler olarak kitabeleri süslemiştir.

Kaynağı çok eskilere dayanan, Türk-İslam eserleri içinde birçok yapıda bezeme unsuru olarak yer alan ancak araştırmamıza dâhil olan XVI. yüzyıldan hiçbir kitabede örneğine rastlanmayan çarkıfelek motifi, XVII. yüzyıldan iki kitabede tespit edilmiştir ki, bunlardan özellikle H.1088 / M.1677-1678 tarihli Şeyh Selami Ali Efendi Çeşmesi kitabesinde kartuşlar arasında ortadaki büyük boşlukta yer alan çarkıfelek oldukça dikkat çekici bir örnektir. Bu motif, XVIII. yüzyıldan da üç kitabede bezeme unsuru olarak kullanılmıştır.

Türk süsleme sanatlarında yaygın bir kullanımı olan stilize motiflerden hatayi çalışmamızda sadece XVIII. yüzyıldan iki örnekte tespit edilmiştir. Kabataş'ta H.1145 / M.1732-1733 yılında inşa edilmiş olan Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi'nin kitabesinde yalın olarak işlenmiş olan hatayilerin, H.1121 / M.1709-1710 tarihli Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi'nin kitabesinde rumilerle bir arada kullanılarak girift bir kompozisyon oluşturduğu görülmektedir.

Çiçek yapraklarından meydana gelen dairesel formdaki gülü andıran ancak gülbezekten farklı olarak geometrik özelliklere sahip olan rozetler, XVI. ve XVII. yüzyıldan tek bir çeşme kitabesi üzerinde işlenmiştir. Dairesel formda benzer bir motif olarak çeşme ve sebillerin cephe süslemelerinde özellikle XVIII. yüzyılda kemerlerin kilit taşlarında, kemer köşeliklerinde, ayna taşlarında ve kitabelerin iki yanında yoğun şekilde kullanılan bir bezeme öğesi olan gülbezek motifi ise, sadece XVI. yüzyıldan H.978 / 1570-1571 tarihli Âşık Paşazâde Çeşmesi'nin kitabesinde kartuşlar arasındaki boşlukları ve kartuş dış kenarlarını yarım halde süslemektedir.

Selçuklulardan itibaren Türk sanatında kullanıldığını bildiğimiz, araştırmamıza dâhil olan Osmanlı dönemi İstanbul çeşme ve sebillerinin cephe süslemelerinde yoğun olarak işlenmiş olan palmet motifi, bağımsız olduğu kadar rumi ve lotuslarla bir arada kitabelerde bezeme unsuru olarak yer almaktadır. Kitabelerin genellikle dikdörtgen formda ve uçları kemerli olarak tasarlanmış olan kartuşlarının az sayıda örnekte düz çizgili ve sadece kenarları kemerli olarak tasarlandığı tespit edilmiştir. Bu küçük özellikler dışında çalışmamıza dâhil olan kitabelerde palmet motifi hariç hiçbir bezeme unsurunun kartuşlara dâhil edilmediğini görmekteyiz. Özellikle uçları palmetle son bulan kartuşların üç yüz elli yıllık bir dönemi kapsayan çalışmamızda her yüzyılda görülmesi dikkati çekmektedir. Bunun haricinde palmet motifi kitabelerde farklı hallerde kullanılmıştır. XVI. yüzyılda kartuşlar arası boşlukta, kartuş uçlarında ve iki rumi arasında işlenmiş olan palmet motifi, XVII. yüzyılda yine kartuş uçlarında görüldüğü gibi rumilerle bir arada kullanılarak girift bir kompozisyon oluşturmaktadır. XVIII. yüzyılda da çok sayıda örnekte rumi motifle yine birlikte kullanılan palmet motifi bu defa buket formunda ve üçgen formda farklı kompozisyonlar meydana getirmiştir. Palmetin

rumi ile birlikte kullanımı dışında lotus motifi ile bir arada kullanıldığı bir örnek de yine bu yüzyılda tespit edilmiştir. İlgi çekici bir eser olarak Süleymaniye'deki H.1158 / M.1745-1746 tarihli Ümmü Gülsüm Hatun Çeşmesi'nin müsenna hat ile yazılmış olan kitabesinde işlenmiş olan palmet motifi bir süsleme olmanın dışında kitabe metninin içinde yukarı doğru uzanan iki "lam" harfinin bir düğüm oluşturarak tepesinde birleşmesini sağlamıştır. Stilize bir motif olarak palmetin rumilerle ortak bezemede görüldüğü örneklerden başka rumi motifin kitabelerde özellikle XVI. yüzyılda müstakil bir motif olarak yer aldığı az sayıda örnek de bulunmaktadır. Bazen de dilimli ve klasik formlar ağırlıkta olmak üzere bezeme nergis veya penç motifleriyle tamamlanmaktadır. Benzer şekilde nilüfer çiçeğinin stilize edilmiş hali olan lotus motifi, çeşme ve sebillerin cephe süslemesinde özellikle palmetle birlikte bordür halinde kullanılmış, ancak çalışmamıza dâhil olan eserlerde ise, sadece XVIII. yüzyılda inşa edilmiş olan iki adet çeşme ve sebil kitabesinde tespit edilmiştir. Genellikle girift bir kompoziyon oluşturarak kullanılmış olan lotus, H.1142 / M.1729-1730 yılında inşa edilmiş olan Mihrimah Sultan Çeşmesi (Cağalızade İbrahim Bey Çeşmesi) ve H.1154 / M.1741-1742 tarihli Ayrılık Çeşmesi kitabelerinde cephe süslemelerinde olduğu gibi palmetle birlikte işlenmiş bezemeli bir bordür şeklinde düzenlenmiştir.

Türk süsleme sanatında önemli bir yere sahip olan ağaçlar, çeşme ve sebillerin en yoğun kullanılan süsleme ögelerinden olmuştur. Özellikle ayna taşlarının vazgeçilmez süsleme ögelerinden olan ve çok sayıda örnekte karşımıza çıkan selvi ağacı motifi, kitabelerde sadece tek bir örnekte tespit edilmiştir. XVI. yüzyıla ait müselsel hatla yazılmış olan kitabesiyle dikkati çeken Uşşaki Tekkesi Çeşmesi'nin kitabesi iki selvi ağacı motifi ile bezenmiştir. Ancak çalışmamız esnasında dikkati çeken, Türk sanatının hemen hemen her alanında sıklıkla kullanılmış olan hayat ağacı ve İslam dininin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerde geçen cennet meyvelerinden hurma ağacı motifinin hiçbir kitabede işlenmemiş olmasıdır.

Ağaçlar gibi Türk kültürünün hemen her alanında görülen ve Osmanlı sanatının da hemen her döneminde süsleme sanatının önemli ögelerinden olan

çiçekler, çeşme ve sebillerin cephe süslemelerinde olduğu gibi kitabelerinde de bezeme unsuru olarak yer almaktadır. Çalışmamız esnasında tespit edilebilen çiçekler zarifliği ve kokusuyla değer kazanan gül, lale, karanfil, nergis ve şakayıktır. Farklı şekillerde tasvir edilmiş halleri olan gül motifinin araştırmamıza dâhil olan sadece XVIII. yüzyılda inşa edilmiş olan çeşme ve sebil yapılarındaki kitabelerde taş üzerine işlenmiş olduğu tespit edilmiştir. Gonca gül ve açmış gülün genellikle yapraklı bir dal üzerinde tasvir edilişi dışında H.1195 / M.1780-81 tarihli Dülgerzâde Camii Çeşmesi'nin Besmele yazılı kitabesinin üzerinde iki lalenin ortasında birleştirdiği yalın gül motifi diğerlerinden farklı bir üslupla yorumlanmıştır. Gül motifi gibi bir devre adını veren ve en çok kullanılan bezeme unsurlarından olan lale çiçeğinin kitabelerde kartuş içleri ve kartuş kenarlarında yüzyıllar içinde değişime uğrayarak farklı formlarda kullanıldığı görülmektedir. XVI. yüzyılda yapraklı dallar üzerinde yer alan oval formdaki uçları dilimli olarak tasvir edilmiş olan lalelerin, XVII. yüzyılda da bu yorumlanışı devam etmiş, ilaveten vazo içinde lale motiflerinin bezeme unsuru olarak işlendiği tespit edilmiştir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise, her ne kadar yüzyılın başlarında görülen motifler devam ettirilmiş olsa da oval formların uzayarak kadeh şeklini aldığı görülmektedir. Ancak H.1138 / M.1725-1726 tarihli Fındıklılı Mehmed Ağa Çeşmesi (Silahdar Mehmed Ağa Çeşmesi)'nde kitabe iki yanda yapraklı ve kıvrımlı dallar üzerinde lale motifleriyle bezenmiş ince bordürlerle dikey halde sınırlandırılmıştır. Beyoğlu Kazancı Yokuşu'ndaki üç cepheli bir köşe çeşmesi olan H.1145 / M.1732-1733 tarihli Hafız Ahmed Paşa Çeşmesi kitabesinin son satırında hakk edilmiş olan tarih beytinin iki yanındaki kartuşlarda da yatay bir dal üzerinde işlenmiş çok sayıda lale motifleri çoğu kitabede karşılaşılan bezemelerden farklı olarak dikkati çekmektedir. Başka kitabelerde rastlamadığımız şekilde düzenlenmiş olan bu süslemenin yer aldığı her iki çeşmenin birkaç yıl arayla aynı muhitte birbirine çok yakın mesafede inşa edilmiş olması da ayrıca bu motiflerin aynı sanatçının elinden çıkmış olabileceğini düşündürmektedir. Gül ve lale gibi farklı alandaki birçok örnekle Osmanlı süsleme sanatında kullanılmış bir diğer çiçek karanfil, XVIII. yüzyıla ait tek bir örnek olarak Şehzadebaşı'ndaki Damad İbrahim Paşa Külliyesi'nin yapılarından olan çeşmenin kitabesinde kartuş içinde tespit edilmiştir. Çeşme ve sebil kitabelerinde bezeme unsuru olarak en çok işlenmiş olan motiflerden biri de nergis çiçeğidir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda kartuş içlerinde

ve kartuşlar arası boşluklarda beş ve altı kollu yıldızı andıran yalın halde işlenmiş olan nergis çiçeğinin bu formu XVIII. yüzyılda da devam ettirilmiştir. Nergis çiçeğinden daha az sayıda örnekte karşımıza çıkan bir başka çiçek motifi şakayıktır. Büyük ve çok yapraklı bir çiçek olan şakayık XVI. yüzyıldan tek bir örnekte yapraklı bir dal üzerinde betimlenirken XVII. yüzyılda şakayığın sadece çiçek kısmının kullanıldığı dikkati çekmektedir. XVIII. yüzyılda ise, şakayık çiçeğinin kitabede daha farklı bir üslupla kullanıldığı görülmektedir. Adeta bir gül veya lale motifinde olduğu gibi kıvrımlı bir daldan sarkan şakayık kitabeyi süslemektedir.

Çiçekler kadar Türk süsleme sanatının birçok alanında gerek yalın gerek girift formlarda işlenen yapraklar çeşme ve sebil kitabelerinde de farklı türlerde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle cephe süslemelerinde çok yoğun olarak yer alan akantus yaprakları dışında sazyolu ve enginar yaprağının kullanıldığı nadir örnekler de bulunmaktadır. XVI. yüzyıldan tek bir örnek olarak Ayakapı Çeşmesi kitabesinde kartuş içinde görülen sazyolu yaprak dilimli olup uç kısmı sivrilirken XVIII. yüzyıldan Fındıklılı Mehmed Ağa Çeşmesi'nin kitabesinde dilimli ve kıvrımlı olarak betimlenmiştir. Yenilebilir bir sebze olan enginar ve yaprağı da sadece XVIII. yüzyıl kitabelerinde karşımıza çıkmaktadır. Enginar tek bir eserde bütün olarak işlendiği gibi tek yapraklı ve üç yapraklı olarak da kitabelerde bezeme unsuru olarak kullanılmıştır. Benzer şekilde sadece XVIII. yüzyıl kitabelerinde görülen akantus yaprağının işleniş şekli diğer bezeme ögelerinden farklılık göstermektedir. Örneğin Emirgan'daki I. Abdülhamid Çeşmesi'nde kitabeler akantus yapraklarıyla bezenmiş mermer kabartmalı bir çerçeve ile sınırlandırılırken, El-Hac Mustafa Çeşmesi ve Dülgerzâde Çeşmesi'nin kitabeleri her iki yanda yatay şekilde işlenmiş Rokoko kökenli püskül motifi formunda stilize akantus yapraklarıyla bezenmiştir. Süleymaniye Meydan Çeşmesi ve Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi ve Sebili'nde de I. Abdülhamid Çeşmesi'nin kitabelerine benzer şekilde mermer kabartmalı C ve S kıvrımlarının desteklediği akantuslar görülmektedir.

İslam tarihi boyunca hemen her dönemde birçok yapıda taş süslemede kullanılmış olan geometrik bezemelerin Selçuklular'dan sonra da Osmanlı döneminde camiler, mezartaşları gibi çok sayıda çeşme ve sebilde yer aldığı tespit

edilmiştir. Çalışmamıza dâhil olan çeşme ve sebillerin kitabelerinde genellikle bir çerçeve ve bordür şeklinde kullanımı olan zencirek motifi ile zikzak motifi haricinde beş köşeli ve altı köşeli örnekleriyle yıldız motifinin işlenmiş olduğu görülmektedir. Bağımsız ve yalın halde kullanılan beş kollu yıldızdan ziyade İslam inancında kutsal bir değer olarak kabul gören ve Süleyman Peygamber'e isnat edilen altı köşeli yıldızın cephe süslemelerinde yoğun olarak görülmesine rağmen, kitabelerde sadece XVIII. yüzyıla ait tek bir örnekte, Şehzadebaşı'ndaki Damad İbrahim Paşa Çeşmesi'nde kullanımı dikkati çekmektedir. Az önce yukarıda bahsettiğimiz diğer altı kollu yıldız ise, Sulukule'de yer alan Yakub Kethüda Çeşmesi'nin kitabe süslemesi olup, Mühr-ü Süleyman'dan farklı olarak sadece beş kollu yıldızı andırır şekilde tasvir edilmiştir. XVIII. yüzyıldan itibaren ise, yıldızın artık ay motifi ile bir arada işlendiği bezemeler göze çarpmaya başlar.

Batı etkilerinin yoğun olarak görüldüğü XVIII. yüzyılda C ve S kıvrımlar kitabelerde yalın halde işlendiği gibi sırtı yapraklı formlarda ve bir arada da işlenmiştir. Çoğu zaman da bu hareketli ve eğrisel kıvrımların akantus yapraklarıyla birlikte kullanıldığı dikkati çekmektedir. Bazı kitabelerde kartuş içlerinde yalın halde görülen bu bezemeler bazı kitabelerde de akantus yaprağını destekleyeci bir unsur olarak ve hatta mermer kabartma halinde yer almıştır.

Çalışmamız dâhilinde fener ve vazo motiflerinden ibaret olan nesneli bezemeler çeşme ve sebil kitabelerinde az sayıda örnekte tespit edilmiştir. Osmanlı donanmasındaki denizcilerin inşa ettirmiş olduğu çeşme ve sebillerin birçoğunda cephe süslemelerinde görülen kalyon fenerleri bu yapılardan sadece XVIII. yüzyılda inşa edilmiş olan Kaptan-ı Derya Süleyman Paşa Çeşmesi (Seferikoz Çeşmesi)'nin kitabesini süslemektedir. Osmanlı sanatı süsleme programında yer alan bu fener motifleri yapıları ve kitabelerini diğer eserlerden ayırt etme konusunda bir farklılık ortaya koymuştur. Bir başka nesneli bezeme olan vazolar Osmanlı süsleme sanatında farklı kompozisyonlarda ve çoğu zaman türlü çiçeklerle bir arada kullanılmıştır. Çalışmamızda da birçok motifte karşılaştığımız gibi çeşme ve sebillerin cephe süslemelerinde yer alan vazolar kitabelerde yalnızca XVII. ve XVIII. yüzyıldan birer örnekte içinde çiçeklerle betimlenmiş olarak tespit edilmiştir. Ancak her iki eser

üzerinde görülen bu bezemelerden Kaptan-ı Derya Uzun Piyale Mehmed Paşa Çeşmesi'nin kitabesinde vazo, yapraklı dallar üzerinde çiçeklerle tasvir edilirken, Kaptan-ı Derya Sadrazam Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi'nde ise, kitabede betimlenmiş çiçekler vazo içindeki bir ağaç üzerinde işlenmiştir.

Osmanlı'dan önceki dönemlerde de Türk sanatında varlığını göstermiş olan çini, çalışmamıza dâhil olan XVIII. yüzyıla ait tek bir örnekte bordür halinde kitabeyi çevrelemiştir. Ancak günümüzde yok olmaya yüz tutmuş bir halde oldukça yıpranmıştır. Bu eserden başka Eyüp Sultan'da yer alan Çinili Çeşme üzerinde günümüzde var olmayan ancak zamanında çini üzerine yazılmış tarihsiz bir kitabenin bulunduğu bilgisi de bulunmaktadır.

Çeşme ve sebil kitabelerinde birer örnekte de olsa hayvan ve meyve betimlemeli bezemeler bulunmaktadır. Kasımpaşa'da 2012 yılında yıkılmış olan Kalyoncular Kışlası (Cezayirli Gazi Hasan Paşa Kışlası) içinde yer alan caminin duvarındaki çeşmenin müsenna hat ile hakk edilmiş bir aslan yüzünü tasvir eden kitabesi muhtemelen Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın evcilleştirip her daim yanında gezdirdiği aslanı temsil etmektedir. Yine XVIII. yüzyıldan tek bir çeşme kitabesinde bezeme unsuru olarak Doğu esintileri taşıyan içi meyve dolu tabaklar yer almaktadır.

Çoğu kitabenin üzerinde yapının inşa tarihi genellikle kartuş içinde manzume sonunda hakk edilirken Gülhane'deki Zeynep Sultan Çeşmesi'nin kitabesindeki farklı süslemeler kadar inşa tarihin de yazıldığı yer de konumu itibarıyla dikkati çekmektedir.

Çalışmamızda iki ana başlık altında topladığımız çeşme ve sebil kitabeleri sadece süslemeleriyle Osmanlı kültür ve sanatının estetik anlayışını ortaya koyan sanat eserleri değil, aynı zamanda zengin içerikli kitabeleriyle de toplumun manevi dünyasına etki edebilen değerler taşımaktadır. Kitabelerdeki manzumelerden yapımlarındaki amacın, insanların su ihtiyacını karşılaması kadar dinî nitelikli olması, bu yapıların maddi olmasının yanında maneviyatıyla ön plana çıkan eserler olduğunu göstermektedir. Genellikle manzum, nadiren mensur olarak hakk edilmiş

olan eserin kimlik belgesi niteliğindeki kitabelerde kim tarafından ve ne zaman yaptırıldığı konusunda kısa bilgiler verilirken ne amaçla yaptırıldığı da ifade edilmiştir. Hayır amaçlı yaptırılmış olan bu yapıların bazıları bani hayattayken tarafından inşa ettirildiği gibi bazıları da kişinin vefatından sonra yakınları tarafından adına yaptırılmıştır ki, bu durumda kitabe üzerinde ismi yazılmış olan kişinin "merhum" olarak anıldığı görülmektedir. Eldeki mevcut bilgiler doğrultusunda birer sanat eseri değeri taşıyan bu yapıları inşa ettirenlerin sosyoekonomik düzeyi yüksek kesimden oldukları da üzerlerindeki kitabelerden anlaşılmaktadır. Zira Eyüp Sultan'daki Semiz Ali Paşa Çeşmesi, yine Eyüp Sultan'daki Mihrişah Valide Sultan Sebili, Galata'daki Matbah Emini Hasan Ağa Çeşmesi ve Üsküdar'daki Emetullah Kadın Çeşmesi (Başkadın Çeşmesi) gibi birçok yapıda hayratı yaptıran kişinin malından harcama yapılarak eserin meydana getirildiği kitabede açıkça ifade edilmektedir. Bu durumda çeşme ve sebil yaptıranların kimliklerini saray ileri gelenleri ve yöneticiler, ulema sınıfından kişiler, halktan kişiler olarak değerlendirmek doğru olur. Bu değerlendirme doğrultusunda çeşme ve sebil kitabelerinde biçim açısından belirgin bir fark olmadığı, içerik olarak da farklılıkların eserlerin inşa edilen dönemler ile banilerin ekonomik düzeylerinden kaynaklandığı görülmektedir. Aynı görüşler çalışmamıza dâhil olan 143 çeşme ve sebil arasında yer alan kadın banilerin inşa ettirdiği çeşme ve sebillerin kitabeleri için de geçerlidir. Nasıl ki, padişahlar ve saray ileri gelenlerinin inşa ettirdiği çeşme ve sebil kitabelerinde manzumeler çoğunlukla devrin ileri gelen şairleri tarafından söyleniyor ve önemli hattatları tarafından hakk ediliyorsa kadın banilerinki de hemen hemen aynı özellikleri taşımaktadır. Çoğu şairlerin manzumelerinden oluşan bu kitabelerde baninin isminin anıldığı gibi isminin zikredilmediği ya da Köprülü Hemşiresi Çeşmesi'nde olduğu gibi sadece birinin eşi veya kızı olduğu ve birçoğunda da unvanlarıyla anıldığı tespit edilmiştir. Bazen de Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi'nin yapılarından sebil kitabesinde ve Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi'nde olduğu gibi baninin Hz. Ali ile aynı ismi taşımasından ötürü adaşlığı vurgulanmıştır. Benzer şekilde kitabelerin birçoğunda şairlerin ismi son tarih beytinde yazılırken, az sayıda kitabede hattatın imzası okunmaktadır. Bazı kitabelerde ise, şairin kimliği gizli tutulmuş, onun yerine görünmeyen bir seslenici olan "Hatif" ismiyle yer almıştır. Kitabelerde çoğu zaman rakamlarla kartuş içinde ve manzume sonunda yalın olarak

ya da “sene” kelimesinden sonra hakk edilmiş olan hicri tarihler çalışmamızda Türk Tarih Kurumu sayfası esas alınarak miladi olarak da verilmiştir.

Üç yüz elli yıllık bir dönemi kapsayan kataloğumuza dâhil olan çeşme ve sebillerde yazı dili manzum ve Osmanlı Türkçesi olarak hakk edilmiş olan kitabelerin yanında az sayıda Arapça ve tek bir örnekte Farsça yazıldığı tespit edilmiştir. Farsça kitabe Azapkapı’daki Saliha Sultan Sebili’nin kapısının üzerinde hakk edilmiştir. Arapça kitabelerin çoğu Besmele, ayet, dua, dinî terim ve hadisten oluşmaktadır. Bu çeşme ve sebillerin yapılış amaçları da Üsküdar’daki İbnü’l Emin Ahmed Ağa Çeşmesi (Tersane Emini Hacı Ahmed Ağa Çeşmesi), Galata’daki Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi ve Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi’nde olduğu gibi açıkça kitabelerinde belirtilmiştir. İnsanların çektiği susuzluk sıkıntısından kaynaklanan ihtiyaçtan dolayı bu eserlerin meydana getirildiği ifade edilirken bazı kitabelerde de bu konuya vurgu yapmak ve ruhlarını şad etmek temennisiyle İslamiyette susuzluğun sembolü haline gelmiş olan Muhammed Peygamber’in torunlarından başta Hz. Hüseyin ve sonra Hz. Hasan ile Kerbela şehitlerine göndermede bulunulmuştur. Ancak kimi kitabelerde iki kardeşin isimlerinin birleşmesinden meydana gelen “Hasaneyn” kelimesi kullanılırken iki kitabede isimleri zikredilmeksizin “iki torun” manasındaki “Sıbteyn” sözcüğü kullanılmıştır ki, ikisinin de aynı tarihte H.1145 / M.1732-1733 yılında kadın bani tarafından inşa ettirilmiş olan kitabelerde geçmesi dikkati çekmektedir. Aynı yıla tarihlenen Tophane Meydan Çeşmesi’nin kitabesinde ise, Muhammed Peygamber’in torunları “Reyhaneteyn” olarak zikredilmiştir.

Sanat tarihi araştırmaları için tarihi birer belge niteliğinde olan kitabelerde içeni ölümsüzlüğe kavuşturduğuna inanılan efsanevi su “âb-ı hayat” ve bu suya ulaşmak için birlikte yola çıkan ancak yolda ayrı düşen Hızır ve İskender’e sıklıkla yer verildiği görülmektedir. Destanlara ve kutsal kitaplara da konu olan bu hikâyeden beslenen kitabelerde çeşmelerden akan su daha çok âb-ı hayata benzetilerek okuyucu su içmeye davet edilirken Hızır’ın yol göstericiliği, İskender’in de gücü ve kahramanlıklarına vurgu yapılarak tüm olumlu özellikleri bani veya devrin sultanıyla bağdaştırılıp övgü dolu benzetmelerde bulunulmuştur. Bu iki isim bazı kitabelerde

âb-ı hayat kavramıyla ilişkilendirilirken tekil halde yer aldığı gibi bazı kitabelerde de iki ismin birlikte anıldığı tespit edilmiştir. Hatta büyük Pers hükümdarı Dara ve yüzyıllarca yaşadığı rivayet edilen bir başka büyük hükümdar Cemşid de bu isimlerle kitabelerde yan yana yer almaktadır.

Çeşme ve sebil kitabelerinde tespit edilen en önemli unsurlardan biri de Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetlerin yazılmasıdır. Özellikle su ile ilgili ayetlerin sıklıkla hakk edildiğini tespit ettiğimiz bu kitabeler eser üzerinde müstakil olarak yer aldığı gibi kimi zaman da manzume içinde yer almaktadır. Ancak bu ayetlerin birçoğu tam bir cümle halinde verilmeyip ayetin bütününden alıntılanma şeklinde olmuştur. Bu konuyla alakalı olarak en çok dikkatimizi çeken örneklerden birisi her canlının sudan yaratıldığını bildiren Enbiya Suresi'nin 30. ayetidir ki, orijinalinde geçen ve cümlede temel olan eylemi oluşturan "cealna" kelimesi eksik olarak hakk edilmiştir. Ne yazık ki, neden böyle yazıldığı konusunda bir cevap bulunamamıştır. Çalışmamıza dâhil olan tek bir örnekte, H.1189 / M.1774-1775 tarihli Tersane Emini Recai Mehmed Efendi Çeşmesi'nin niş kemeri üzerindeki kitabesinde ayette geçen cümle fiille birlikte eksiksiz yazılmıştır. Bu örnekten başka H.953 / M.1546-1547 yılında inşa edilmiş olan Kazlı Çeşme dikkatimizi çekmektedir. Burada da bağımsız olarak hakk edilmiş olan ayet tam bir cümle halinde kurulmuştur. Ancak sonradan ilave edildiği bilinen bu ayet, kitabesi üzerinde H.1431 tarihini taşımaktadır. Bir başka farklı örnek olarak H. 978 / M.1570-1571 tarihli Âşık Paşazade Çeşmesi'nin Arapça yazılmış olan manzum kitabesinde de ayet direkt olarak manzumede yer almayıp atıfta bulunulmuştur. XIX. yüzyılla birlikte süslemede girlantların, ışınsalların ve ay-yıldız motiflerinin görünmesiyle ortaya çıkan değişim gibi kitabelerde de bu ayetin eksiksiz yazılmaya başlandığı fark edilmektedir. Benzer durumun kitabelerde daha fazla sayıda yer alan İnsan Suresi'nden ayetler için de geçerli olduğu tespit edilmiştir. Örneğin H. 978 / M.1570-1571 tarihli Âşık Paşazade Çeşmesi'nin Arapça yazılmış olan manzum kitabesinde ayetin aslında var olan "fîhâ" kelimesi eksik olarak yazılmıştır. Bu iki ayetten başka kitabelerde hakk edilmiş olan ayetlerin çoğunda bu uygulama söz konusudur diyebiliriz. Araştırmamız dâhilinde yaptığımız fotoğraf çekimleri esnasında Divanyolu'ndaki Atik Ali Paşa Camii'nin avlusunda, hazire duvarının pencerelerinin üzerindeki kitabede hakk edilmiş olan

Kelime-i Şehadet'te eksik yazılmış "abdühu" kelimesi aynı şekilde Üsküdar'daki Emetullah Gülnuş Valide Sultan Külliyesi Camii (Yeni Valide Camii)'nin avlusunun kuzeybatı cephesindeki taç kapısı üzerinde tespit edilmiştir (Foto EK 3). Ayetlerden başka dinî mimari eserlerin üzerinde Muhammed Peygamber'in sözlerini ve davranışlarını ifade eden hadis kitabeleri çalışmamız dâhilindeki XVI. yüzyıldan Takyeci İbrahim Ağa Sebili ile XVIII. yüzyıldan sadece bir sebil ve çeşme kitabesinde tespit edilmiştir.

Çeşme ve sebillerin yapılış amaçlarının toplumun su ihtiyacını karşılamak yanında dinî nitelikli olmasından ötürü kitabelerde ayetler kadar dinî terimlere de yer verildiği görülmektedir. Kitabelerin birçoğunda müstakil olarak hakk edilmiş olan bu terimler bazen bir giriş cümlesi şeklinde kitabede yer alırken kimi zaman da manzume içerisinde verilmiştir. Özellikle en sık karşılaşılan terimlerden "Besmele" erken tarihli tek bir örnek olarak XVI. yüzyıldan Âşık Paşazâde Çeşmesi'nin kitabesinde ve sonra XVIII. yüzyılda karşımıza çıkarken "Mâşâ'allâh" yazılı kitabelerin sadece XVIII. yüzyılda hakk edildiği tespit edilmiştir. Bu terimlerin birçoğunda Kelime-i Tevhid'de olduğu gibi Allah'ın birliği, varlığı ve gücü vurgulanırken hayratın Allah rızası için yapıldığı ifade edilmiş ve hatta şükür ve tevekkülle Allah'ın bu hayratı ebedî ve kutlu kılması manasında terimlere yer verilmiştir.

İnsanlardan maddi bir beklenti olmaksızın sadece dua etmeleri temennisiyle hayır amaçlı yaptırılmış olan çeşme ve sebillerin kitabelerinde İslam inancına binaen bir nevi ibadet olan bu güzel davranışın karşılığının ahirette mükâfatlandırılacak olması ve bunlardan birinin de Cennet'te Hz. Ali'nin elinden sunulacak olan Kevser suyu olması dünyada yapılan hayırlarla ahirette karşılık bulacağına olan inanç doğrultusundaki münasebetin açık bir şekilde ifade edildiğini göstermektedir. Cennette bir nehir, bir su kaynağı olarak tanımlanan ve Hz. Ali'nin elinden sunulacağına inanılan ve aynı zamanda cennetteki bir havuzu da ifade eden Kevser'in kitabelerde hiçbir ek almadan yalın halde adı geçtiği gibi çoğu zaman tamlama şeklinde kullanılmıştır. Bu kitabelerin birçoğunda çeşme ve sebillerden akan su, Kevser suyuna benzetilmiştir. Hz. Ali'nin de bu suyu sunacak olmasından

ötürü sadece ismiyle anılmayıp, ona verilen "saki" unvanıyla veyahut farklı isimlerle anıldığı manzumeler çalışmamıza dâhil olan üç yüz elli yıllık bir dönemde inşa edilmiş çeşme ve sebillerin kitabelerinde sıklıkla yer almıştır. "Fî sebîlillâh" yaptırıldığı belirtilen birçok çeşme ve sebil kitabesinde H.1002 / M.1593-1594 tarihli Koca Sinan Paşa Sebili örneğinde olduğu gibi Hz. Ali'nin baniye Kevser suyundan sunması ve makamının Adn cennetinin bahçeleri olması temennisinde bulunularak dünya ile ahiret ilişkisini gösteren farklı ifadeler yer almaktadır. Bazı örneklerde yapının cennet bahçesinden çıkmış olduğu belirtilip Kâbe benzetmesi yapılmış, Hz. Ali gibi Muhammed Peygamber'in bu eserleri inşa ettiren baniye şefaat etmesi dileğinde bulunularak, Allah'ın hayır sahibine mahşerde çokça sevap vermesi ve cennette yüksek saraylara sahip olması gibi bu dünyada yapılan hayırların ahiret gününde onları kurtuluşa eriştirmesi temennisinde bulunulmuştur. Çalışmamız esnasında benzer beklentilerle dünyada yapılan hayır ile ahiretteki mükâfat arasındaki ilişkinin açıkça ortaya konduğu ifadeler çoğu kitabede tespit edilmiştir. Kitabelerde nasıl ki, Hz. Ali gerek ismiyle gerekse unvan ve lakaplarıyla anılıyorsa, Muhammed Peygamber'in de benzer şekilde farklı isimlerle zikredildiği görülmüştür. Daha çok Allah'ın resulü ve Allah'ın sevgilisi olarak kitabelerde ikinci bir ismi olan "Mustafa" ile de anılmış olan Muhammed Peygamber'den "fahr-i kâ'inât" yani evrenin kıvancı olarak da söz edilmiştir. Birçok kitabede de şairin okuyucuyu onun aşkına çeşmenin temiz ve berrak suyundan içmeye davet ettiği belirlenmiştir. Kitabelerde az sayıda örnekte dört halifenin de adı geçmektedir. Ayrıca çalışmamız esnasında eserlerin yapılış amaçları ve kitabelerinin de dinî içerikli olması sebebiyle hemen her manzumede Allah'ın türlü sıfatları, lafza-i celâl, ve esmâü'l hüsnâlar tespit edilmiştir.

Çeşme ve sebil kitabelerinde karşılaşılan büyük ve güçlü kişilere yapılan benzetmeler Hızır ve İskender'le kalmamış, manzumelerde az sayıda da olsa tarihî ve efsanevi şahsiyetlerin isimlerinin zikredildiği de görülmüştür. XVIII. yüzyılda inşa edilmiş olan çeşme ve sebillerin üzerindeki kitabelerde ismi geçen bu kişilerin çoğu Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun veziri Nizamülmülk ile İran'ın eski hükümdarlarından Dara ve Cemşid'dir. İran'lı hükümdarlar gibi kitabelerde Hâfız-ı Şirâzi gibi İran edebiyatına mensup değerli bir isim zikredilirken Firdevsi'nin Fars

edebiyatının ölümsüz eserlerinden olan *Şahnâme*'de ihtişam ve gücüyle anlattığı, İran'ın efsanevi kahraman hükümdarı Cemşid'in soyundan gelen ve beş yüz yıl yaşadığı rivayet edilen Feridun'dan da söz edilmektedir. Benzer şekilde epik bir aşk hikayesinin kahramanları olan Ferhad (Kûhken) ile Şirin'e gönderme yapıldığı mısralara Ahmediye Sebili'nin kitabesinde rastlanmıştır. Bu kahraman sıfatındaki kişilerden başka kumandanların, filozofların ve sahabelerin kitabelerde direkt isimleri zikredilerek veyahut atıf yoluyla anıldıkları tespit edilmiştir.

Çalışmamıza dâhil olan çeşme ve sebil kitabelerinde sıklıkla bahsi geçen Kevser suyu ve içeni ölümsüzlüğe kavuşturduğuna inanılan âb-ı hayat kavramı ile cennetteki türlü ırmaklardan akan suların yanı sıra İslam inancında dünyevi boyutta büyük değer atfedilen ve kutsal kabul edilen Zemzem suyuna sıklıkla yer verilmiş, çeşmelerden akan su Zemzem'e benzetilmiştir. XVI. yüzyıldan tek bir örnek olarak H.1003 / M.1594-1595 tarihli Cerrah Mehmed Paşa Çeşmesi kitabesinde yapılan bu benzetmenin XVIII. yüzyılda inşa edilmiş olan birçok çeşme ve sebilin kitabesinde yapıldığı tespit edilmiştir. XVI. yüzyıldan iki kitabede de çeşmeden akan su Fırat nehrinin suyuna benzetilerek dünyevi ortamdan başka bir örnek verilmiştir. Dünyada yapılan hayırların ahirette karşılık bulacağına olan inanç doğrultusunda çalışmamıza dâhil olan yüzyıllara tarihlenen kitabelerde baninin inşa ettirdiği çeşme ya da sebile istinaden Allah'ın cennette selsebîl olarak karşılık vermesi temennisi ifade edilmiştir ki, benzer ifadeler farklı kitabelerde Kevser suyu olarak da karşımıza çıkmıştır. Kelimenin tekil halde kullanılması dışında Kur'an-ı Kerim'deki İnsan Suresi 18. ayete atfen de manzumede cümle halinde yer aldığı olmuştur. Birçok kitabede de çeşme veya sebilden akan su Kevser suyu gibi bu defa selsebile benzetilmiştir.

Kitabelerde direkt ya da dolaylı yoldan söz edilen ve günümüzde de varlığını devam ettiren semt, mahalle ve şehirlerin yüzyıllar öncesinden gelen isimlerinin hiçbir değişikliğe uğramadığı tespit edilmiştir. Bu semt ve mahalleleri İstanbul'daki Küçük Çekmece, Üsküdar, Çubuklu, Fındıklı, Kadıköy, Kabataş, Tophane, Kasımpaşa, Galata, Kemerburgaz, Sadabad ve Saraçhane oluşturmaktadır ki, bunlar içinde bazılarının ticari amaçla mı yoksa ikamet etmek için mi varlıklarını sürdürdükleri de manzume içinde belirtilmiştir. İstanbul'dan başka günümüzde

Irak'ın başkenti olan ve yüzyıllar boyunca İslam dünyasının tarih, kültür ve ilim merkezlerinden olan Bağdat şehrinden de XVI. yüzyılda inşa edilmiş olan Kalın Ali Paşa Çeşmesi'nde söz edildiği görülmektedir. Çubuklu'daki Damad İbrahim Paşa Çeşmesi'nin kitabesinde ise, edebî bir eserden yola çıkarak İran'ın önemli şehirlerinden Şiraz'da bir mesire yeri olan Gülgeşt-i Musallâ ve yine Şiraz'ın Rüknâbâd nehrine atıfta bulunulmuştur. Bundan başka İslamiyet'in kutsal şehirlerinden olan Medine'nin eski adı olan "Yesrib" ve Muhammed Peygamber'in doğum yeri olan, aynı zamanda Kâbe'nin bulunduğu şehir olması sebebiyle ayrı bir önemi olan Mekke şehrinin eski adı "Batha"'nın da Üsküdar'da İskele Meydanı'ndaki Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi'nin kitabesinde geçmesi Osmanlı döneminde şairlerin İslam dünyasından ne kadar çok etkilendiklerini bize göstermektedir.

Su ihtiyacının çeşitli yollardan karşılanmaya çalışıldığı İstanbul'da ticari amaçla evlere sakalar aracılığıyla su taşınması işlemi XVIII. yüzyılda inşa edilmiş olan çoğunluğu Kasımpaşa'da yer alan kaptan-ı derya çeşmelerindeki kitabelere yansımıştır. Günümüze ulaşan ve tespit edebildiğimiz bu yüzyıla tarihlenen üç adet kaptan-ı derya çeşmesi dışında H.1007 / M.1598-1599 tarihli Ayşe Sultan Çeşmesi'nden sadece semt halkının su aldığı ifade edilen bir bilgiye ulaşılmıştır. Sakaların su temin edebileceklerini belirten ya da tam tersine çeşmenin suyundan istifade edemeyeceklerini ifade eden daha fazla sayıda kitabenin günümüze ulaşmamış olsa da geçmişte var olduğu bilinmektedir.

Din ile toplum arasındaki karşılıklı etkileşim sonucunda gelişen ve İslam dünyasında yüzlerce yıldır toplumun dinî ve sosyal hayatında varlığını devam ettiren tarikatların yansımaları az sayıda örnekte çeşme kitabelerinde tespit edilmiştir. XVII. yüzyıldan iki örnekte karşılaşılan tarikat isim ve terimlerinin yer aldığı örneklerden başka XVIII. yüzyılda Fatih İskenderpaşa Mahallesi'nde H.1132 / M.1719-1720 yılında inşa edilmiş olan Damad İbrahim Paşa Çeşmesi'nin kitabesi çalışmamız için büyük önem arz etmektedir. Zira çeşme üzerinde yer alan bu kitabe, bugüne kadar hiçbir kaynakta net ve kesin bir bilgiye ulaşamadığımız Bektaşi birliklerinin yani

Yeniçeri bölüklerinin muhtemel oda kapılarının nasıl olduğu hakkında bize fikir sunmuştur.

Kitabelerde yer alan mısralarda yapılan hayır işinin hem uhrevi hem de dünyevi işlevselliğinin olduğu açıkça ifade edildiği görülmektedir. Çoğu eserin inşasının öteki dünyada kazanılacak mükâfatlarla parelellik oluşturduğu gibi bazı kitabelerde başta susuzları suya kandırmak, insanların gündelik hayat içindeki su ihtiyacını karşılamak gibi dünyevi işlevleri de olduğu anlaşılmaktadır. Hatta çeşmeden akan su nasıl ki, cennette ikram edilmesi temenni edilen Kevser suyu ve cennetten akan farklı ırmakların suyuna benzetiliyorsa, bazı çeşme ve sebillerin suyu da bu dünyaya ait olan Zemzem ve Fırat nehrinin sularından başka bal, süt, şeker, gül suyu gibi farklı tat ve lezzetlere benzetilerek, kokuda da amber gibi olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca bu eserlerin meydana getirilmesine vesile olan baniler için de Allah'ın hem bu dünyada hem de ahirette mutlu kılması temennisinde bulunulmuştur. Bu örneklerden oldukça farklı olarak XVIII. yüzyıldan bir eser, Anadolu Kavağı'ndaki H.1201 / M.1786-1787 tarihli Cevriye Hatun Çeşmesi'dir. Sosyal bir olgu olan evlilik konusunun İslami bir çerçevede ele alınarak mihr karşılığı adına yaptırıldığı ifade edilen çeşmenin kitabesi çalışmamıza dâhil olan 143 eser arasında hem yegâne olması hem de içerik bakımından dikkat çekici olması sebebiyle önem arz etmektedir.

Osmanlı'dan önceki dönemlerde Anadolu'da mimari süslemede astronomik, mitolojik ve hayvan betimlemeli figürlerin yapılarda kullanıldığı bilinmektedir. Ancak İslami ilimlerde olduğu gibi tıp, matematik, astronomi konularında çalışmalar yaparak ve tercüme eserler yoluyla bilime katkıda bulunan Osmanlı dönemine gelindiğinde bu temaları içeren unsurların artık süslemede yer almadığı görülmektedir. Çalışmamıza dâhil olan çeşme ve sebil kitabelerinde ise, süsleme unsuru olarak yer almayan ancak manzume içinde okunabilen XVIII. yüzyıldan iki örnekte astronomi ve mitolojiyle alakalı terimler tespit edilmiştir.

Yaptığımız çalışmada kitabelerde XV. ve XVI. yüzyıllarda tek bir istisna hariç- Uşşaki Tekkesi Çeşmesi'nin müselsel hatla yazılan kitabesi- sadece sülüs hat

kullanıldığı, XVII. yüzyıl ortalarında rik'a hat kullanılmaya başlandığı tespit edilmiştir. XVIII. yüzyılda her iki hat kullanılırken yine tek bir eser olarak Süleymaniye'deki H.1158 / M.1745-1746 tarihli Ümmü Gülsüm Hatun Çeşmesi'nin müsenna hat ile yazılmış kitabesini örnek verebiliriz.

Çalışmam esnasında çeşme ve sebil kitabelerini süsleyen muhtelif motiflerin kimi eserler üzerinde sadece bezeme ögesi olarak değil, manzumenin içeriği ile ilintili olduğu ve sembolik değerler taşıdığı için yer aldığı sonucuna vardık. Mevlevi tarikatına mensup olan Mehmed Kethüda isimli bir hayırseverin malını Mevlevi dergâhı yolunda harcayıp güzel bir çeşme yaptırmış olduğu açıkça ifade edilen H.1034 / M.1624-1625 tarihli Mehmed Kethüda Çeşmesi'nin kitabesinde tasavvuf düşüncesinde kendi etrafında yanarak dönmeyi ve etrafı aydınlatmayı temsil eden çarkıfelek motifinin yer alması ve manzumede "elif" harfinin de âdeta motifi işaret ediyormuşçasına hakk edilmesi süsleme ile içerik ilişkisini kurmamızı sağlamıştır. Benzer bir örnek Üsküdar'daki Celvetiyye tarikatının Selamiyye kolunun kurucusu Şeyh Selami Ali Efendi tarafından yaptırılmış olan H.1088 / M.1677-1678 tarihli çeşmenin kitabesinde karşımıza çıkmaktadır. Tasavvuf terminolojisinin önemli kavramlarına yer verilmiş olan kitabenin merkezinde içiçe geçerek dönüşüm görüntüsü veren büyük ve gösterişli bir çarkıfeleğin işlenmiş olması yine süslemenin içerikle ilintili olduğu şeklinde yorumlanabilir. H.970 / M.1562-1563 tarihli Uşşaki Tekkesi Çeşmesi'nde ise, son mısrada Allah'ın varlığını ve birliğini ifade eden Kelime-i Tevhid'in iki yanda vahdaniyete işaret eden ve onun sembolik yansıması diyebileceğimiz birer servi ağacı ve Arapça yazılışı "kelime-i tevhidin" harfleriyle başlayan ve yine vahdaniyeti temsil eden lale motifi ile bezenmiş olması içerik ve süsleme bağlantısını düşündürmektedir. Farklı ancak bu bağlamda başka bir örnek de Üsküdar'da yer alan Sadeddin Efendi Çeşmesi'nde görülmektedir. Molla Sadeddin tarafından vefat eden kızı Zübeyde'nin ruhunu şad etmek için inşa ettirdiği çeşmenin kitabesinde meyve tabağı içinde inciri andıran meyvelerin yer alması ve kitabede Zübeyde'nin temiz ruhunu Allah'ın cennet bahçesinde suya kandırması temennisi incirin bir cennet meyvesi olmasından ötürü kitabede yer aldığı şeklinde yorumlanabilir.

Sonuç olarak XVI. ve XVII. yüzyılda inşa edilen mütevazı çeşmelerin yerini XVIII. yüzyılda daha büyük ve görkemli çeşme ve sebiller alırken aynı değişim ve gelişimin bu yapıların kitabelerine de yansıdığından söz edebiliriz. Özellikle Enbiya Suresi'nin 30. ayetinde de belirtildiği gibi suyun yaratma gücünün de etkisiyle toplumun inanç dünyasını yansıtan ve finansal imkânlar dahilinde yapılmış olan çeşme ve sebillerin en mutena yerlerine konumlandırılmış tarihî belge niteliğindeki kitabelere dair iki ana başlık altında değerlendirdiğimiz bu çalışmamız esnasında ihmal edilen ve yok olmaya yüz tutmuş olduğunu gördüğümüz bu değerlerimizi kayıt altına alarak kültürel, sanatsal ve manevi değerininin fark edilmesini ve içerik olarak anlaşılmasını sağlayarak bilim dünyasına kazandırmış olacağız. Toplumumuzda Osmanlı Türkçesi bilen kişilerin az olmasının da etkisiyle yeterli ilgi görmeyen bu yapılara ilginin arttırılarak toplumun bilinçlendirilmesi, kültür mirasımızın bu değerleri için gereken önlemlerin alınarak gelecek yıllara ve yeni nesillere aktarılması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Adıbelli, Ramazan: **Modern Türk Toplumunda Su Kültünün Bir Uzantısı Olarak Kayseri Merkezde Yapılan Yeni Çeşmeler**, Proje No: EÜBAP - SBA-09-1129, Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi Sonuç Raporu, Kayseri, 2012.

Ahraz, Gül Sarıdikmen: "Gravür ve Resimlerle Üsküdar Çeşme ve Sebillerine Bakış", **Üsküdar Sempozyumu I 23-25 Mayıs 2003 Bildiriler,** C: II, Üsküdar Belediye Başkanlığı, İstanbul, 2004, s. 155-181.

Akar, Azade: **Tezyini Sanatlarımızda Vazo Motifleri**, 1969. http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1621/Akar.pdf?sequence=1

Akar, Azade, Cahide Keskiner: **Türk Süsleme Sanatlarında Desen ve Motif**, Tercüman Sanat ve Kültür Yayınları 2, İstanbul, 1978.

Akbulut, Ural: Su ve Kanalizasyon Sistemi: Mezopotamya'dan Anadolu'ya. https://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2014/02/Su-Ve-Kanalizasyon-Sistemi-Mezopotamya%E2%80%99dan-Anadolu%E2%80%99ya.pdf

Akçıl, Çiçek: "Ayvansaray'da Üç Yapı: Hatice Sultan Sıbyan Mektebi, Sebil ve Çeşmesi", **Uluslararası İstanbul Tarihi Yarımada Sempozyumu 2013**, İstanbul, Türkiye, 2 - 05 Ekim 2013, s. 151-161.

Aksu, Hüsamettin, Ahmet Vefa Çobanoğlu: "Emirgan Meydan Çeşmesi", **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 11, İstanbul, 1992, s. 19

Alantar, Hüseyin: **Motiflerin Dili**, İstanbul Halı İhracatçıları Birliği, Yorum Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Algan, Nusret: Anadolu Selçuklu Dönemi Mimarisi Taş Yüzey Süslemelerinin İncelenmesi ve Seramik Yorumları, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Seramik Ana Sanat Dalı, Sanatta Yeterlilik Tezi, İzmir, 2008.

Alıcı, Mehmet: "Yezdân", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XLI, İstanbul, 2013, s. 512-513.

Alpak, Merve, Tuğba Düzenli, vd.: "Peyzaj Mimarlığında Su Öğesinin Tarihsel Süreçteki Kullanım Amaçları", C: IX, Sayı: 1, **Anadolu Üniversitesi Sanat & Tasarım Dergisi**, 2019, s. 20-35.

Alparslan, Ali: "Mimari Yapıların Yazı Sanatı Bakımından Önemi", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi: Beşeri Bilimler**, C: IV-V, İstanbul, 1976-1977, s. 1-14.

Alparslan, Ali: "Kitâbe", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XXVI, Ankara, 2002, s. 76-81.

Alparslan, Ebru: "Türk Süsleme Motiflerinden Hatai Motiflerinin İncelenmesi ve Yazma Eser Ciltlerinde Bulunan Hatai Şemseler", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C: IX, No: 42, Şubat 2016, s. 862-874.

Andı, Fatih: "İstanbul'a İki Bakış: Sezai Karakoç ve Cemal Süreya'nın Şiirlerinde İstanbul", **İlmi Araştırmalar 6**, İstanbul, 1998, s. 7-34.

Angelakis, Andreas N.: "The history of fountains and relevant structures in Crete, Hellas", September 2015, **International Journal of Global Environmental Issues**, 14(3): 200-215 DOI:10.1504/IJGENVI.2015.071865, pp. 2

Arseven, Celal Esad: **Türk Sanatı**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1984.

Aslanapa, Oktay: **Türk Sanatı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.

Atabinen, Reşit Saffet: **Galatada, Kemankeş Karamustafapaşa Camii Avlusunda,** Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, T.T.O.K. Arşivleri ve Kitaplığı, İstanbul, 1949.

Atak, Erkan: "Osmanlı Mimarisinde Lale Devri Üslubu (Anadolu'daki Yansımalar)", **Turkish Studies, Social Sciences**, Volume 13/10, Ankara, Spring 2018, pp. 57-86.

Atasoy, Ali Rıza, Mehmet Celalettin Atasoy: **Tokat, Reşadiye'li Sadrazam Seyyid Hasan Paşa Hayat Hikayesi ve Eserleri 1679-1748,** Yenilik Basımevi, İstanbul, 1990.

Atasoy, Nurhan: "Osmanlı'nın Çiçekleri", **Z Kültür Sanat Şehir Mevsimlik Tematik Dergi**, Bitki Ressamlığı,

Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul, Yaz 2017/1, s. 144-160.

Atılgan, Sevay Okay: "Dünden Bugüne Tokat Mevlevihanesi", **Dinî Araştırmalar**, C: XIII, No: 36, Ocak - Haziran 2010, s. 47-68.

Aygün, Müzeyyen: "Giyim Süsleme Sanatında Lale Motifi", **Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi**, 53, Ankara, Ekim 2020, s. 1230-1241.

Aynur, Hatice, Hakan Karateke: **III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri**, İBB Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı, İstanbul, 1995.

Aynur, Hatice: "18. Yüzyıl İstanbul Çeşmeleri", **18. Yüzyılda Osmanlı Kültür Ortamı Sempozyum Bildirileri (20-21 Mart 1997),** İstanbul, 1997, s. 35-37.

Aytaçoğlu, Lale Zaide: İstanbul Lale Devri (1703-1730) Mimari Bezemesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniveritesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 1993.

Ayverdi, Samiha: **Boğaziçi'nde Tarih**, Kubbealtı Akademisi Yayınları, İstanbul, 1966.

Barışta, Örcün: "Sineperver Valide Sultan Çeşmesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** C: VII, İstanbul, 1994, s. 10.

Barışta, Örcün: "Başkent İstanbul'dan Örnekleriyle Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Çeşmeleri " (s.242-246), **Türkler Ansiklopedisi**, C:XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 389-395.

Barışta, Örcün: "Osmanlı Dönemi Üsküdar Çeşmelerinden Bazı Ayna Taşları ve Sorunları", **Uluslarası Üsküdar Sempozyumu VI**, **6-9 Kasım 2008 Bildiriler**, C: I, İstanbul, 2009, s. 279-290.

Başaran, Cevat: Anadolu Mimari Bezemeleri II. Roma Çağı Lotus-Palmet Örgesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi 1987, s. 17

Batislam, Dilek: "Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hümâ, Anka ve Simurg", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 1**, İstanbul, 2002, s. 185-208.

Batislam, Dilek: "Divan Şiirinde Su ve Suyla İlgili Unsurlar", **Suyun İzinde: Geleneksel Türk Sanatında ve Edebiyatımızda Su**, ASKİ Genel Müdürlüğü Yayınları, No: 8 Anadolu'da Su Medeniyeti Dizisi: 5, Ankara, 2013, s. 43-44.

Bayram, Sadi: "Mühr-ü Süleyman ve Türk Kültüründeki Yeri", **Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar-Güner İnal'a Armağan,** Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi: 4, Ankara, 1993, s. 61-73.

Baytop, Turhan, Cemal Kurnaz: "Lale", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XXVII, Ankara, 2003, s. 79-81.

Bekiroğlu, Demet Zorlu: "Tarihsel Süreç İçerisinde Su Öğesinin Peyzaj Planlamada Kullanımı", Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Üniversitesi (Yıldız Teknik Üniversitesi), Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1992, s. 5-6.

Belli, Oktay: "2004 Yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması", **Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 27. Kazı Sonuçları Toplantısı I (30 Mayıs – 3 Haziran 2005 Antalya),** Ankara, 2006, s. 123-140.

Berk, Süleyman: **Hat San'atı: Tarihçe, Malzeme ve Örnekler**, Ed.: Muhammet Altıntaş, **İSMEK Yayınları**, İstanbul, 2006.

Berk, Süleyman: "Azapkapı Saliha Sultân Çeşmesi", **İSMEK El Sanatları Dergisi**, Sayı:3, İstanbul, 2007.

Berk, Süleyman: "Su Kültüründe Hat Sanatı", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, No: 42, y.y., 2009, s. 201-230.

Bilgin, Arif: "Devedikeninden Enginara: Egzotik Bir Sebzenin Serüveni", **tr Türkiye'nin Kültür Dergisi**, Yunus Emre Enstitüsü, Sayı:28, Ankara, Ağustos 2020, s. 6-12.

Birinci, Necat: **Ruşen Eşref Ünaydın'dan Seçmeler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 507, Kültür Eserleri Dizisi: 20, Ankara, 1982.

Birol, İnci, Çiçek Derman: **Türk Tezyini Sanatlarında Motifler**, Kubbealtı Neşriyatı/26, İstanbul, 1995.

Bulut, Mustafa: "Geometrik Sistemin Çözümlenmesi, Selçuklu Örnekleri Üzerinde Birkaç Girişim", **Sanat Tarihi Dergisi**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, Nisan 2017, s. 27-44.

Büyükyıldırım, Ayşe: "Kültürümüzde ve Edebiyatımızda Su", **Suyun İzinde: Geleneksel Türk Sanatında ve Edebiyatımızda Su**, ASKİ Genel Müdürlüğü Yayınları, No: 8, Anadolu'da Su Medeniyeti Dizisi: 5, Ankara, 2013, s. 37-42.

Canard, Marius: Tarih ve Efsaneye Göre Araplar'ın İstanbul Seferleri, Çev: İsmail Hami Danişmend, **İstanbul Enstitüsü Dergisi**, İstanbul, 1956, s. 213-259.

Cantay, Gönül: "Türk Süsleme Sanatında Meyve", **Turkish Studies**, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 3/5, Fall 2008, s. 32-64.

Cantay, Tanju: "Alevi İnancı ile İlgili Bir Eser: Ümmü Gülsüm Hatun Çeşmesi", **Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi,** İletişim Yayınları 129, İstanbul, Eylül 1994, s. 52-53.

Çakıroğlu, Tuba Onat: "Klasik Türk Şiirinde "Dendan" Kelimesinin Kullanımı Üzerine", **Türk Bilig / Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 39, 2020, s. 147-156.

Çakmak, Abdullah: "18.Yüzyılda Hayırsever Bir Padişah Kadını: Vuslat Kadın'ın Medine ve İstanbul Vakıfları", **Vakıflar Dergisi**, Sayı:52, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, Aralık 2019, s. 75-92.

Çam, Nusret: "Türk ve İslam Sanatlarında Altı Kollu Yıldız Mühr-i Süleyman, **Somuncu Baba Kültür-Edebiyat-Araştırma Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 13, Malatya, 1997, s. 40-45.

Çaycı, Ahmet: "Zaman ve Sanat Bağlamında Çarkıfelek Motifi", **Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu 8-11 Ekim 2015 Sempozyum Bildirileri Kitabı**, C: II, Konya, 2015, s. 299-305.

Çeçen, Kazım: **İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri**, İTÜ Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi Tarihi No: 1, İTÜ İnşaat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1984.

Çeçen, Kazım: **İstanbul'un Vakıf Sularından Üsküdar Suları**, İSKİ, İstanbul, 1991.

Çeçen, Kazım: **İstanbul'un Vakıf Sularından Taksim ve Hamidiye Suları**, İSKİ, İstanbul, 1992.

Çeçen, Kazım: **İstanbul'un Osmanlı Dönemi Su Yolları**, İSKİ, İstanbul, 1999.

Çeçen, Kazım: "Kırkçeşme Suları", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XXV, Ankara, 2002, s. 476-479.

Çeçener, H. Besim: **Üsküdar Merkez Mahalleleri Osmanlı Dönemi Su Uygarlığı Eserleri**, Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmaları Merkezi No.21 Tarihi Mirası Koruma Dizisi: 2, İstanbul, 2007.

Çetin, Yusuf: "Türk-İslam Bezeme Sanatında Gamalı Haç (Svastika) ile Çarkıfelek Motiflerinin Köken ve İkonografik Anlamları Üzerine Bir Değerlendirme", **Social Sciences Studies Journal**, C: III, No: 8, 2017, s. 356-358.

Çetintaş, Dilek: "Mitolojinin Güçlü Dalı: Gül", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Gül Özel Sayısı, Isparta, Yıl: 2013/1, s. 13-28.

Çetintaş, Sedat: "Türklerde Su, Çeşme, Sebil", **Güzel Sanatlar Dergisi**, No: 5, y.y., 1944, s. 139-141.

Çiftçi, Aynur,
Banu Çelebioğlu, vd.: "Azapkapı Saliha Sultân Çeşmesi: Koruma Sorunları ve Onarımlarının Değerlendirilmesi", **Vakıf Restorasyon Yıllığı,** Restorasyon-Konservasyon-Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yıllığı, No: 6, İstanbul, 2013, s. 8-21.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa: "Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XVII, İstanbul, 1998, s. 169-173.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa: "Lâleli Külliyesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XXVII, Ankara, 2003, s. 86-89.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa: "Seyyid Hasan Paşa Külliyesi", **TDV İslam Ansiklopedisi,** C: XXXVII, İstanbul, 2009, s. 60-62.

Daşdemir, Muharrem: "Dedem Korkut Kitabı Genel Değerlendirme", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, C: LVIII, Sayı: 2, 2010, s. 67-90.

De Amicis, Edmondo: **İstanbul**, Çev: Filiz Özden, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Demir, Hatice: "Eski Türklerde Su Kültü ve Anadolu Selçuklu Mimarisi Üzerindeki Etkileri", **ASOBİD-Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, No: 5, Amasya, Haziran 2019, s. 23-46.

Demir, Osman: "Ricâlü'l Gayb İnancı ve Toplum Hayatına Yansımaları", **Kuran ve Tefsir Araştırmaları VI (İslam Düşüncesinde Gayb Problemi II, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi-42**, 11-12 Ekim 2003, İstanbul, 2004, s. 155-166.

Demirağ, Dilaver, Adnan Erten, vd.: **Suyla Gelen Kültür**, İSKİ Yay., İstanbul, 2006.

Demirağ, Dilaver: "Su Medeniyeti", **Z Kültür, Sanat, Şehir Mevsimlik Tematik Dergi**, İstanbul, Güz 2017/2, s.100-107.

Demiriz, Yıldız: **Osmanlı Mimarisinde I Erken Devir 1300-1453**, Kültür Bakanlığı Yayınları: 263, Türk Sanat Eserleri Serisi: 2, İstanbul, 1979.

Demiriz, Yıldız: "Acanthus; Arkeoloji ve Sanat Tarihi Terminolojisine Yanlış Adla Girmiş Bir Bitki Motifi", **Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi,** C : III, Sayı:3, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir, 1984, s. 19-24.

Demiriz, Yıldız: **Osmanlı Kitap Sanatında Natüralist Üslupta Çiçekler**, Rektörlük Yayın No: 3277, Edebiyat Fakültesi Yayın No: 3205, İstanbul, 1986.

Denktaş, Mustafa: "Anadolu Türk Mimarisinde Çeşmeler" (s.872-877), **Türkler Ansiklopedisi**, C:VII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 1299-1306.

Denktaş, Mustafa: https://www.altayli.net/anadolu-turk-mimarisinda-cesmeler.html

Denny, Walter B.: "Reflections of Paradise in Islamic Art", Sheila Blair, Jonathan M. Bloom, **Images of Paradise in Islamic Art**, Sheila Blair, Jonathan M. Bloom, Hood Museum of Art, Dartmouth College, 1991.

Derman, Fatma Çiçek: "Lale", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XXVII, Ankara, 2003, s. 81.

Doğan, M. Sabri: **İslam Su Medeniyeti ve Konya Suları**, Nüve Kültür Merkezi, Konya, 2004.

Duggan, T. Mikail P.: "İslam Sanatında Zikzak Deseni ve Anlamları Üzerine Bir Okuma", **21.Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu**, Akdeniz Üniversitesi Yay., Antalya, 2017, s. 237-238.

Duran, Gülnur: Osmanlı Tezhip Sanatında Natüralist Üslupta Çiçekler, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, No: 31, Isparta, 2018/2, s. 177-199.

Dursun, Haluk: "Bir Güzel Su Şehri İstanbul", **Keşkül Dergisi**, Su, Timaş Yayınları, 16 Güz, İstanbul, 2010.

Eco, Umberto: "Tek ve Ruhani Üçlü Olarak İstanbul", **Atlas Dergisi Özel Sayısı**: İstanbul, 1999.

Egemen, Affan: **İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri (Resimleri ve Kitabeleri ile 1165 Çeşme ve Sebil)**, Arıtan Yayınevi, İstanbul, 1993.

Elbir, Bilal, Merve Yorulmaz: "Şeyhülislam Yahya Divanında Yer Adlarinin Kullanımına Dair", **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl: 21, No:72, Erzurum, Güz 2017, s. 31-50.

Emirçupani, Ahad: Farsça Deyim ve Atasözlerinde Âb-ı Hayât ve Türk Edebiyatına Yansımaları, **Atatürk Üniversitesi**

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, No: 37, Erzurum, 2008, s. 187-188.

Erbaş, Ali: "Muhtelif Dinlerde Su Motifi", **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl:8, No: 20, Erzurum, Yaz 2004, s. 241-259.

Erdoğan, Ayşenur: **Fatih Suriçi İstanbul Bibliyografyası**, Fatih Belediyesi, İstanbul, 2020.

Ersoy, Serkan: https://www.gelecekteorileri.com

Ersoy, Serkan: **NTV Tarih**, NTV Yay., No:16, İstanbul, Mayıs 2010.

Ertuğrul, Özkan: "Mimarlık Tarihi İçinde İstanbul Bizans Su Mimarisinin Durumu", **Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, C: III, No: 8, Edirne, 2019, s. 276-325.

Ertürk, Mustafa: "Havz-ı Kevser", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XVI, İstanbul, 1997, s. 546-549.

Eyice, Semavi: XVIII.Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neo-Klasik Üslubu, **Sanat Tarihi Yıllığı**, Sayı: IX-X, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1981, s. 163-190.

Eyice, Semavi: "Ahmed III Çeşmesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: II, İstanbul, 1989, s. 38-39.

Eyice, Semavi: "Aşık Paşa Camii", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: IV, İstanbul, 1991, s. 3-5.

Eyice, Semavi: "Ayrılık Çeşmesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C:IV, İstanbul, 1991, s. 284-285.

Eyice, Semavi: "Azapkapı Çeşmesi ve Sebili", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: IV, İstanbul, 1991, s. 310-311.

Eyice, Semavi: "Bereketzade Çeşmesi", **TDV İslam Ansiklopedisi,** C: V, İstanbul, 1992, s. 489-490.

Eyice, Semavi: "Beşir Ağa Külliyesi", **TDV İslam Ansiklopedisi,** C: VI, İstanbul, 1992, s. 1-3.

Eyice, Semavi: "Çeşme", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: VIII, İstanbul, 1993, s. 277-287.

Eyice, Semavi: "Âdile Sultân Namazgâhı", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C: I, İstanbul, 1993, s. 83.

Eyice, Semavi: "Defterdar Camii ve Türbesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: IX, İstanbul, 1994, s. 97.

Eyice, Semavi: "Eyüp'te Zal Mahmud Paşa Camii", **Eyüp Sultan Sempozyumu V Tebliğler**, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s. 16.

Eyice, Semavi: "Nuruosmaniye Külliyesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C:XXXIII, İstanbul, 2007, s. 264-266.

Flandin, Eugène: **L'Orient: Bosphore, Stamboul, Smyrne,** par Eugène Flandin Gide et J. Baudry, Paris, 1853, "Rue de Galata", Aikaterini Laskaridis Foundation Library.

Gedikli, Fethi: **Osmanlı Hukuku-Makaleler,** Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2012.

Gökhan, Asuman, Deniz Erçavuş: "Hâfız-ı Şirâzi ve Âb-ı Hayat", **Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, No: 1, Mart 2018, s. 1-9.

Göktaş, Uğur: "Sakalar", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C: VI, İstanbul, 1994, s. 420.

Gökyay, Orhan Şaik: **Dede Korkut Hikayeleri**, Tercüman Gazetesi, 1001 Temel Eser 149, İstanbul, 1980.

Göncüoğlu, Süleyman F.: İstanbul'un Fethi Sonrası Kurulan İlk Semt: "Saraçhane" , **Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, 2009, s. 27-82.

Gül, Selma: "İstanbul Sur İçi'ndeki Mezar Taşları Bezemelerinde Üslup Analizi" (1703-1861), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2017.

Gültekin, Gülbin: "Mihrişah Valide Sultan Külliyesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C: V, İstanbul, 1994, s. 459-461.

Gültekin, Rukiye Eser: "Türklerde Bereket Sembolü Olarak Kullanılan Meyve Motifleri ve Mimaride Değerlendirilmesi", **Turkish Studies International Periodical for the Languages**,

Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/5 Fall 2008, Ankara, 2008, s. 9-31.

Günal, Munise: "İstanbul'da Bir XVIII. Yüzyıl Osmanlı Mimarlık Eseri: Beşir Ağa Külliyesi", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslamTarihi ve Sanatları Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003.

Günay, İlhami: "Kur'an'da Cennet Hayatının Süreklilik ve Güzellik Kaynağı Olarak Su", **Marife Dinî Araştırmalar Dergisi,** C.XIV, No: 3, Konya, Kış 2014, s. 105-126.

Gündoğdu, Hamza: "İkonografik Açıdan Türk Sanatında Rumi ve Palmetler", **Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal'a Armağan**, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi: 4, Ankara, 1993, s. 197-211.

Gürsu, Nevber: **Türk Dokumacılık Sanatı Çağlar Boyu Desenler**, Redhouse Yayınevi, İstanbul, 1988.

Hakverdioğlu, Metin: "Lale Devri ve Lale İsimleri", **Turkish Studies**, Volume ¾, Summer 2008, s. 472-498.

Hakverdioğlu, Metin: "Sevgili Neden Servi Boyludur?" **Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No: 7, 2016, s. 215-230.

Hamadeh, Shirine: **Şehr-i Sefa: 18. Yüzyılda İstanbul**, Çev. İlknur Güzel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Harris, Cyril M.: **Dictionary of Architecture and Construction**, The Mc-Graw Hill Companies Inc., USA, 2006.

Hasol, Doğan: **Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü**, YEM Yayınları: A2, İstanbul, 1979.

Herodotos: **Herodot Tarihi**, Remzi Kitabevi, Büyük Fikir Kitapları Dizisi: 19, İstanbul, 1973.

Hynynen, Ari J., Petri S. Juuti, vd.: "Water Fountains in The Worldscape", **International Water History Association and KehräMedia Inc.**, 2012, pp.15.

https://www.erhanuludag.com/tr/image-sitemap-2.xml

https://www.kadisicilleri.org/arascl/ayrmetin.php?idno=22224

https://www.ottomaninscriptions.com/information.aspx?ref=list&bid=1208&hid=1478

https://en.sebahjoaillier.com/cesmeler?pgid=jnykkojz-75a0920f-3950-42d1-a28d-c11a398059e5

https://sozluk.gov.tr/

https://www.turanakinci.com/

https://www.uskudar.bel.tr/tr/main/erehber/sebiller/48/sadeddin-efendi-sebili/1225

Işık, Ramazan: "Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar ve Bunlara Bağlı Kültler, **İlahiyat Fakültesi Dergisi:9:2**, Fırat Üniversitesi, 2004, s. 89-106.

Jones, Owen: **The Grammar of Ornament**, Published by Day and Son, London, 1856.

Juuti, Petri, Walter Dragoni, vd.: "Short Global History of Fountains", Water 2015, 7, 2314-2348; doi:10.3390/w7052314 Water ISSN 2073-4441, pp. 2315, www.mdpi.com/journal/water

Kafkas, Metin Erkan: "Çeşmeler ve Sebiller", **Sanatsal Mozaik**, No: 7, İstanbul, 1996.

Kâhyâ, Yegân, Mine Kazmaoğlu, v.d.: **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi** C: III, YEM Yayınları, İstanbul, 1997.

Kanar, Mehmet: **Örnekli Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Derin Yayınları, İstanbul, 2003.

Kankal, Recep: "Türk Kültüründe Servi Ağacı", **TR Türkiye' nin Kültür Dergisi**, Yunus Emre Enstitüsü, Sayı: 11, Kasım-Aralık 2016, s. 50-57.

Kanlıçay, Sinem Sevinçtav: Barok-Rokoko Yorumlu 18. Yüzyıl İstanbul Çeşmelerinde Kompozisyon, Motif ve Terimler(1740-1797), İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mart 2010.

Kara, İhsan: "Selâmi Ali Efendi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XXXVI, İstanbul, 2009, s. 348-349.

Karademir, Ayşenur: "Harem-i Hümayun Kethüdası Canfeda Hatun'un Serveti ve Vakıfları", **Vakıflar Dergisi,** Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Aralık 2018, No: 50, s. 85-116.

Karafakı, Filiz Çetinkaya, Çiğdem Çetinkaya: "Türk Süsleme Sanatında Gül'ün Kullanımı", **Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 13(1), Haziran 2016, s. 13-20.

Karakaya, Enis: "İshak Ağa Çeşmesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C: IV, İstanbul, 1994, s. 194-195.

Karakaya, Enis: "Uşşakî Tekkesi Çeşmesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**. C: VII, İstanbul, 1994, s. 329.

Karakuş, Filiz: "İstanbul'daki Osmanlı Dönemi Tarihi Su Sistemlerinin İncelenmesi", **Türk Hidrolik Dergisi**, C: III, No: 1, Ankara, 2019, s. 14-30.

Karakuş, Rahmi, Kızıltoprak, Süleyman, vd.: **İstanbul Tarihî Çeşmeler Külliyatı**, İSKİ, C:I-II-III, İstanbul, 2006.

Karamağaralı, Beyhan: "İçiçe Daire Motiflerinin Mahiyeti Hakkında", **Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal'a Armağan**, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi: 4, Ankara, 1993, s. 249-270.

Keskiner, Cahide: **Türk Süsleme Sanatlarında Stilize Çiçekler: Hatai**, Kültür Bakanlığı Yayınları: 2459, Sanat Eserleri Dizisi: 289, Ankara, 2002.

Kılıçoğlu, Selim, Nuran KaraPilehvarian: "Emevi ve Abbasi Sanatında Geometri", **Megaron : Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E-Dergisi,** C: XII, No:4, 2017, s. 605-618.

Kırımtayıf, Süleyman: "Osmanlı Sarayı ve Sanatçılar", **Semra Ögel'e Armağan Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları**, Ege Yayınları, İstanbul, 2000, s. 53-62.

Kırkçeşme Su Yolu: Zaman Tükenene Dünya Durana Dek, İSKİ Armağanı, İstanbul, 2005.

Koçu, Reşad Ekrem: **Yeniçeriler**, Doğan Kitapçılık AŞ., İstanbul, 2004.

Koçyiğit, Fazilet: "Lale Devri İstanbul Çeşmeleri", Eciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Türk-İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, Mart 2013.

Koçyiğit, Fazilet: "Lale Devri Çeşmelerinin Karakteristik Özellikleri", **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 7, Sayı: 16, Nisan 2014, s. 291-326.

Koçyiğit, Fazilet: "Bir Güç Temsili Olarak Tanzimat Dönemi Çeşmeleri", **Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi**, C: V, No: 12, Temmuz 2018, s. 81-106.

Koçyiğit, Fazilet: "Osmanlı Mimarisinde Meydan Çeşmeleri", **Akdeniz Sanat Dergisi**, C: XIII, Özel Ek Sayı, 2019, s. 351-352.

Kolay, Emre, Orçun Erdoğan: "Bir Ortaçağ Motifinin Anadolu Yansımaları", **Mediterranean Journal of Humanities,** IX/1, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 2019, s. 241-256.

Kuban, Doğan: "Meydanlar", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C: V, İstanbul, 1994, s. 432-433.

Kuban, Doğan: "Recai Mehmed Efendi Sıbyan Mektebi ve Sebili", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** C: VI, İstanbul, 1994, s. 311.

Kuban, Doğan: **İstanbul Bir Kent Tarihi : Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul**, İstanbul, 1996.

Kur'ân-ı Kerîm, Çev.: Elmalılı Hamdi Yazır, Aktifnet Dağıtım Yayın, İstanbul, 2012.

Kurnaz, Cemal: "Gül", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XIV, İstanbul, 1996, s.219-222.

Kurt, Hasan: "Mesleme b. Abdülmelik", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XXIX, Ankara, 2004, s. 318-319.

Kurtaran, Uğur: Sultan Birinci Mahmud ve Dönemi (1730-1754), Selçuk Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2012.

Kutsal Kitap: Eski Antlaşma-Tevrat, Yaratılış 9/28, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2003.

Küçük, Sevgi Kutluay: "Sanat Tarihi Terminolojisinde Lotus ve Palmet", **Celal Esad Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri 7-10 Mart 1994**, İstanbul, 2000, s. 253-258.

Küçükaslan, Fatma: "Takkeci İbrahim Ağa Külliyesi", **TDV İslam Ansiklopedis**i, C: XXXIX, İstanbul, 2010, s. 460-461.

Mayer, Franz Sales: **A Handbook of Ornament**, The Architectural Book Publishing Company, New York, 1920.

Memiş, Mehmet, Neziha Bezci: "Arşiv Belgeleri Bağlamında Emirgan / Mirgün Hamid-i Evvel Camii'nin Tarihi Ve Mimari Özellikleri", **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies**) Volume: 5, Issue: 9, 2019, s. 61-103.

Mengi, Mine: "Divan Şairinin Görünmez Seslenicisi Hatif**", Osmanlı Araştırmaları XXV,** Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu'na Armağan-I, İstanbul, 2005, s. 187-201.

Meurer, Moritz: **Vergleichende Formenlehre des Ornamentes und der Pflanze,** Dresden Wolfgang Jess Verlag, 1909.

Milli Eğitim Bakanlığı: MEGEP, Seramik ve Cam Teknolojisi, **Hatayi Motifleri**, Ankara, 2007.

Mostafa, Saleh Lamei: **"**The Cairene Sabil: Form and Meaning**", Muqarnas VI**, An Annual on Islamic Art and Architecture, edited by Oleg Grabar. Leiden: E.J. Brill, 1989.

Mülayim, Selçuk: "Geometrik Kompozisyonların Çözümlenmesine Bir Yaklaşım", **Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi I,** Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., **C: I, Sayı: 1, İzmir,** 1982, s. 51-69.

Mülayim, Selçuk: "Zoomorfik Bir Yaklaşım", **Thema Larousse**, C: VI, Sanat ve Kültür: Türk-İslam, İstanbul, 1993, s. 234.

Mülayim, Selçuk: "Mimari Kişilik ve Çini", **Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı**, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Sanat Eserleri Dizisi: 469, İstanbul, 2007.

Mülayim, Selçuk: "Süleymaniye Camii ve Külliyesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XXXVIII, İstanbul, 2010, s. 114-119.

Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddin Efendi: **Tuhfe-i Hattâtîn**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928.

Notos 75 Edebiyat Dergisi: Notos Kitap Yayıncılık, Nisan-Mayıs 2019. https://books.google.com.tr

Ocak, Ahmet Yaşar: "Âb-ı Hayât", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: I, İstanbul, 1998, s. 1-3.

Onay, Nilüfer Sağlar, Ayşe Hilal Uğurlu: "Bir Kamusal Buluşma Noktası: Nuruosmaniye Sebili", **Yapı: Mimarlık Tasarım Kültür Sanat, No: 307,** Haziran 2007, s. 104-109.

Orman, Tülay Sezgin: "Yeni Vâlide Külliyesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XLIII, İstanbul, 2013, s. 433-435.

Ödekan, Ayla: "Ahmed III Sebili ve Çeşmesi**", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** C: I, İstanbul, 1993, s. 116-117.

Ödekan, Ayla: "Çeşmeler", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Tarih Vakfı Yayınları, C: II, İstanbul, 1993, s. 488-491.

Ödekan, Ayla: "Mehmed Emin Ağa Sebili", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** C: V, İstanbul, 1994, s. 359-360.

Ödekan, Ayla: Sebiller", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**. C: VI, İstanbul, 1994, s. 481-482.

Ögel, Bahaeddin: **Türk Mitolojisi I**: **Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar,** Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi, C: II, No: 102, Ankara, 1995.

Ögel, Semra: **Anadolu Selçukluların Taş Tezyinatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, No: 6, Ankara, 1966.

Önge, Yılmaz: "Anadolu'da Ejder Başlı Madeni Çeşme Lüleleri", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi I 1969**, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1970, s. 183-185.

Önge, Yılmaz: "Türk Su Mimarisinde Suluk Adını Verdiğimiz Çeşmeler", **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, No: 1, Konya, 1981, s. 115-121.

Önge, Yılmaz: "Fıskiyeli Türk Çeşmeleri", **Vakıflar Dergisi 22**, 1991, s. 99-116.

Önge, Yılmaz: **Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

Önge, Yılmaz: "Çeşme, Sebil ve Şadırvan", **Z Kültür Sanat Şehir Mevsimlik Tematik Dergi**, Zeytibnurnu Belediyesi, İstanbul, Güz 2017/2, s. 194-199.

Özcan, Abdülkadir: "Lale Devri", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XXVII, Ankara, 2002, s. 81-83.

Özçalık, Mahire: "Lotus Çiçeğinin Farklı Kültürlerdeki Önemi ve Peyzaj Tasarımında Kullanımının İrdelenmesi", **Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi**, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, No: 10, 2017, s. 22-28.

Özden, F. Deniz: "Tanıtım Yapısı Bağlamında Ümmü Gülsüm Hatun Çeşmesi", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,** Yıl: 2017-2, No: 32, s. 81-84.

Özdeniz, Engin: **İstanbul'daki Kaptan-ı Derya Çeşmeleri ve Sebilleri**, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul, 1995.

Özgüleş, Muzaffer: "Gülnuş Emetullah Sultân'ın İmar Faaliyetleri", İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora tezi, İstanbul, 2013.

Özgüleş, Muzaffer: "Belgeler Işığında Gülnuş Emetullah Sultan'ın Galata'da Yaptırdığı Çeşmeler ve Su Yolları", **Tasarım+Kuram**, No: 17, 2014, s. 27-38.

Öziş, Ünal,
Yalçın Arısoy, vd.: "Türkiye'deki Tarihi Su Yapılarının Evrensel Önemi", TMMOB 2.Su Politikaları Kongresi, s. 555-566. https://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/10961.pdf

Özkafa, Fatih: "Türk Su Mimarisi Kitabelerinde Hat Estetiği", **İstem**, Yıl: 8, No: 15, 2010, s. 193-219.

Özkan, Ali Rafet: "Erzurum Mezar Yapılarında Uzay-Dünya-Hayat İlişkisi (Kozmoloji)", **Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu 26-28 Haziran 2006 Bildiriler**, C: III, Erzurum, 2007, s. 497-513.

Özkeçeci, İlhan: **Türk Tezhip Sanatı ve Tezyini Motifler**, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, Kayseri, 1993.

Özkeçeci, İlhan, Özkeçeci, Şule Bilge: **Türk Sanatında Tezhip**, Seçil Ofset, İstanbul, 2007.

Özkök, Rüknü: **İstanbul'un Sessiz Kitabeleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

Özsoy, Seda: "Hitit Döneminde İnşa Edilen Su Yapılarının Bilimin Tarihsel Gelişimi Açısından Değerlendirilmesi", **Mavi Atlas**, C: 5, No: 2, 2017, s. 489-501.

Öztabak, Murat: "Âb-ı Hayat", **Z Kültür Sanat Şehir Mevsimsel Tematik Dergi**, Güz 2017/2, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul, s. 24-31.

Pala, İskender: "Gül", **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, L&M Yayınları, İstanbul, 2002.

Pala, İskender: "Mühr-i Süleyman", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C : XXXI, İstanbul, 2006, s. 524-526.

Pala, İskender: "Su (Kültür ve Medeniyet)", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XXXVII, İstanbul, 2009, s. 442-443.

Pardoe, Julia: **The City of the Sultan; and Domestic Manners of the Turks in 1836**, In Two Volumes, Volume I, Chapter XV, London, Henry Colburn Publisher, 1837.

Parlak, Sevgi: "Mihrişah Valide Sultân Külliyesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2005, C: XXX, s. 42-44.

Persian Gardens: http://darkwing.uoregon.edu/~arch/181/persiangarden.html

Pilehvarian, Nuran Kara, Nur Urfalıoğlu, vd.: **Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler**, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 2000.

Pilehvarian, Nuran Kara: "Osmanlı Çeşme Mimarisi (s.247-251)", **Türkler Ansiklopedisi**, C: XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 396-401.

Pouya, Sima, Öner Demirel: "İran Bahçe Sanatının ve Tasarım Özelliklerinin Araştırılması", **Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi**, C: XVII, No: 1, 2016, s. 96-105.

Saatçi, Suphi: "Mimar Sinan'ın Su Mühendisliği", **Z Kültür Sanat Şehir Mevsimsel Tematik Dergi,** Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul, Güz/2017, s. 134-139.

Sakaoğlu, Necdet: "Lale", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C: V, İstanbul, 1994, s. 178-182.

Samsakçı, Mehmet, Murat Ali Karavelioğlu: **Kitabelerin Kitabı Fatih: Fatih İlçesi Türk-İslam Devri Kitabeler Envanteri**, Fatih Belediye Başkanlığı, İstanbul, 2016.

Saner, Turgut: "Lale Devri Mimarlığında Hint Esintileri: Çinihane", **Sanat Tarihi Defterleri 03,** Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayını, İstanbul, 1999, s. 35-48.

Sarıdikmen**,** Gül: **İstanbulun 100 Çeşmesi ve Sebili**, İBB Kültür AŞ.Yayınları, İstanbul, 2013.

Sarıdikmen, Gül: "Mimari, Süsleme ve Kitabelerine Göre İstanbul Çeşmelerinin Dönemsel Özellikleri", **Z Kültür Sanat Şehir Mevsimsel Tematik Dergi**, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul, Güz 2017/2, s. 200-211.

Sarışın, Şenol: **İstanbul'dan Kitabeler I: Çeşme Kitabeleri**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2010.

Satıl, Fatih: "Konuşan Ağaçlar/Mezarlıklara Neden Selvi Dikilir?", **Zafer Bilim-Araştırma, Kültür-Sanat Dergisi,** No:513, Eylül 2019. https://www.zaferdergisi.com/makale/11190-konusan-agaclar-mezarliklara-neden-selvi-dikilir.html

Schrader, Friedrich: Çev.Kerem Çalışkan Staatsbibliothek zu Berlin, Eine Flüchtlingsreise Durch Die Ukraine, Tubingen,1919, Aralık 1918/Kadıköy-Ayrılık Çeşmesi-Dicle gemisi güvertesi). https://odatv4.com/guncel/her-gun-marmaraya-bindigimiz-o-durakla-ilgili-bilinmeyen-gercek-ortaya-cikti-0406161200-95321

Sefer, Nurcan: "Hacı Beşir Ağa Külliyesi Onarımı (2008-2010)", İstanbul Vakıflar 1. Bölge Müdürlüğü. http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/255/Sefer.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Sezen, Ziya Nur: "Ayrılık Çeşmesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C: I, İstanbul, 1993, s. 488.

Sezen, Ziya Nur: "Abdülhamid I Çeşmesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** C: I, İstanbul, 1993, s. 35-36.

Soğukömeroğulları, Mehmet: "Fuad Şükrü Dilbilen'in Şiirlerinde Toplumsal Hafıza**", Karadeniz Araştırmaları Dergisi,** No: XXVII, Güz 2010, s. 161-179.

Sözen, Metin, Uğur Tanyeli: **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.

Sunar, Mehmet Mert: "İstanbul'da Yeniçeri Mekanları: Eski ve Yeni Odalar", **Antikçağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, Büyükşehir Belediyesi (Kültür AŞ.) Yay.**, C: II, İstanbul, 2020, s. 191-201. https://istanbultarihi.ist/

Suner, Yasemin: "Yakub Kethüda Çeşmesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Tarih Vakfı Yayınları, C: VII, İstanbul, 1994, s.413-414.

Şahin, Soner, İlknur Kolay: "Değişimin İşareti Olarak III. Ahmed ve I. Mahmud Devri Osmanlı Sebilleri", **İTÜ Dergisi/a, mimarlık, planlama, tasarım**, C: IX, No: 1, Mart 2010, s. 65-78.

Şahin, Soner: "Üsküdar'da III.Ahmed Dönemine Ait Dört Çeşme ve Osmanlı Mimarisinde Nadir Görülen Bir Kemer Tipi"**, Üsküdar Sempozyumu VII 2-4 KASIM 2012 1352'den Bugüne Şehir,** C: I, s. 676-692.

Şahin, Haşim: "Sakaların Piri Saka Baba", **Z Kültür Sanat Şehir Mevsimsel Tematik Dergi**, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul, Güz 2017/2, s. 278-283.

Şemsettin Sami: **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2004.

Şerifoğlu, Ömer Faruk: **Su Güzeli:İstanbul Sebilleri**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, No: 22, İstanbul, 1995.

Tali, Şerife: "İstanbul Su Mimarisinde Eminönü Sebillerinin Yeri ve Önemi: İstanbul Suriçi Sebilleri", Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Tali, Şerife: "İstanbul Su Mimarisinde Eminönü Sebillerinin Yeri ve Önemi", **Sanat Dergisi**, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 2009, s. 47-64.

Tali, Şerife: "İstanbul Su Mimarisinde Fatih Sebillerinin Yeri ve Önemi", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2010, s. 558-572.

Tanışık, İbrahim Hilmi: **İstanbul Çeşmeleri I: İstanbul Ciheti**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943.

Tanışık, İbrahim Hilmi: **İstanbul Çeşmeleri,** C: I, İstanbul, 1945.

Tanman, M. Baha: "Aşık Paşa Külliyesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** C: I, İstanbul, 1993, s. 364-368.

Tanman, M. Baha: "Cezayirli Hasan Paşa Çeşmesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** C: II, İstanbul, 1994, s. 425.

Tanman, M. Baha: "Ebubekir Ağa Çeşmesi", **Dünden Bugüne İstanbul İstanbul Ansiklopedisi**, C: III, İstanbul, 1994, s. 119.

Tanman, M. Baha, Belgin Demirsar Arlı: "İstanbul/Eyüp'te Bulunan Çinili Çeşme Hakkında"**,** Prof. Dr. Şerare Yetkin Anısına Çini Yazıları, **Sanat Tarihi Derneği Yayınları 1**, İstanbul, 1996, s. 166-178.

Tanman, M. Baha: "Selsebil", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XXXVI, İstanbul, 2009, s. 448-451.

Tanman, M. Baha: "I.Mahmud Dönemi Mimarisinde Payitaht-Eyalet İlişkileri", **Gölgelenen Sultan, Unutulan Yıllar I.Mahmûd ve Dönemi (1730-1754)**, Haz.: Hatice Aynur, Dergâh Yayınları: 903, C: II, İstanbul, 2020, s. 516-556.

Tanpınar, Ahmet Hamdi: **Beş Şehir**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2012.

Tansuğ, Avniye: "Çeşmeler: İstanbul Çeşmeleri", **İstanbul Ansiklopedisi**, NTV Yayınları, 2010.

https://tarihiistanbulcesmeleri.blogspot.com/2013/06/istanbul-ansiklopedisinde-cesmeler.html

Tansuğ, Avniye: Tarihi İstanbul Çeşmeleri Kurtarılmalıdır: 1984-1986 Kampanyası – Mahallenin Suyu Mahallelinindir, **Panel ve Forum** , Taxim Hill Hotel, 2 Kasım 2013, İstanbul.

Tansuğ, Sezer: "XVIII.Yüzyılda İstanbul Çeşmeleri ve Ayasofya Şadırvanı", **Vakıflar Dergisi**, No: 6, Baha Matbaası, İstanbul, 1966, s. 93-101.

Tanyeli, Gülsün: "Laleli Külliyesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C: V, İstanbul, 1994, s. 190-193.

Tatlı, Bekir: "Türk-İslam Mimarisinde Yazılı Süsleme ve Hadis Kullanımı", **1.Ulusal Cami Mimarisi Sempozyumu, Gelenekten Geleceğe Cami Mimarisinde Çağdaş Tasarım ve Teknolojiler**, 2-5 Ekim 2012, s. 203-228.

Tavaslı, Hatice Kübra: Penç Motifinin Tarihsel Gelişimi ve Karakteri, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk Sanatları (Tezhip) Anasanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014.

Tay, Lokman: Hacı Beşir Ağa'nin İnşa Ettirdiği Çeşmeler ", **Akdeniz Sanat Dergisi,** C: VIII, No:16, 2015, s. 12-50.

Tayanç, Muin Memduh: "Osmanlı Türklerinde Taş Rozas ve Rozetler", **VI. Türk Tarih Kongresi 20-26 Ekim 1961**, Ankara, s. 487-489.

T.C.Dz.K.K.: Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı (www.dzkk.tsk.tr).
https://www.dzkk.tsk.tr/Genel/icerik/kaptan-i-derya-cezayirli-gazi-hasan-pasa-1715-1790

Topaloğlu, Bekir: "Esma-i Hüsna", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XI, İstanbul, 1995, s. 404-418.

Topçu, Ercan: "Çeşmebaşı Kültürü", **Z Kültür, Şehir, Sanat Mevsimsel Tematik Dergi**, Su ve Şifa, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul, 2017/2, s. 228-235.

Turani, Adnan: **Sanat Terimleri Sözlüğü**, Toplum Yayınevi, Ankara, 1975.

Türkmenoğlu, Sevgül: "Türk Şiirinde İstanbul Çeşmeleri", **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume,** 7/2Spring, Ankara, 2012, s.1093-1102.

Uçar, Şahin: "Müslümanların İstanbul'u Fethetmek İçin Yaptıkları İlk Üç Muhasara", **Selçuk Üniversitesi Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 1, Konya, Aralık 1986, s. 65-83.

Uğuş, Mikail: **Recai Mehmed Efendi Sıbyan Mektebi, Sebili ve Çeşmesi,** İlim Yayma Vakfı, İstanbul, 2013.

Uludağ, Süleyman: "Şürb", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XXXIX, İstanbul, 2010, s. 269-270.

Urfalıoğlu, Nur: "Sebil", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XXXVI, İstanbul, 2009, s. 249-251.

Uzun, Mustafa İzzet: "Kerbelâ: Türk Edebiyatında Kerbela", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XXV, Ankara, 2002, s. 274-275.

Ünal, Mehmet: "Tasavvuf Tarihi İçinde Celvetilik", **SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,** No: 26, Ağustos 2012, s. 91-104.

Ünver, Süheyl: "Çiçek Tarihimizde Türk Karanfilleri", **Türk Etnografya Dergisi**, Sayı:IX, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1967, s. 5-12.

Üzen, Neşe, Öner Çetin: "Geçmişten Günümüze Su ve Sulama Yöntemi", Batman Üniversitesi, **Yaşam Bilimleri Dergisi**, C: I, No: 2, 2012, s. 281-290.

Yetkin, Şerare: "Çini", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: VIII, İstanbul, 1993, s.329-335.

Yıldırım, Gülay: "Samiha Ayverdi'nin Eserlerinde Mimari", İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ağustos 2019.

Yıldırım, Serap: "Türk Çini Sanatında Karanfil", Sakarya Üniversitesi Sosyal Blimler Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Yıldız, Dursun,

Özdemir Özbay: **Osmanlıdan Bugüne Su Politikaları ve Hukuku**, Truva Yayınları, İstanbul, 2012.

Yücel, İrfan: "Hilâl", **TDV İslam Ansiklopedisi,** C: XVIII, İstanbul, 1998, s. 1-11.

Yüksel, İ. Aydın: "Takkeci İbrahim Ağa Camii", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C: VII, İstanbul, 1994, s. 194-195.

Yüksel, Ayhan, Davut Erkan: **Kuruluştan Cumhuriyet'e Ümraniye Tarihi I**, Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları-54, İstanbul, 2018.

Yüngül, Naci: **Üsküdar III. Sultan Ahmed Çeşmesi,** TC İstanbul Belediyesi Sular İdaresi Müdürlüğü Yayınları, İstanbul Halk Basımevi, 1955.

Yüngül, Naci: "Tophane Çeşmesi", **TC. İstanbul Belediyesi, Sular İdaresi Müdürlüğü Yayınları,** No: 4, İstanbul, 1958.

Zahir, Cemal: "Osmanlı Su Medeniyetinin Tarihi Gelişimi, Osmanlı Su Medeniyeti", **Osmanlı'nın 700. Yılı İçin Uluslararası Sempozyum**, İstanbul, 5-8 Mayıs 2000, s. 173-185.